2008 Birleşmiş Milletler
İnsan Hakları Ödülü

Ölmeden 2 Ay Önce
Tamamladığı Kendi Kaleminden
Yaşamöyküsü

BENAZIR BHUTTO

DOĞU'NUN KIZI

ÖZEL BASKI
9.90 TL
ÖZEL FİYAT

PEGASUS®

BENAZIR BHUTTO'NUN ÖLMEDEN 2 AY ÖNCE TAMAMLADIĞI ANILARI İLK KEZ TÜRKÇE'DE... OKUYUNCA SARSILACAKSINIZ...

- BABASI ZÜLFİKAR ALİ BHUTTO İDAM EDİLDİ.
- 2 KARDEŞİ ÖLDÜRÜLDÜ.
- MÜSLÜMAN DÜNYASININ İLK KADIN BAŞBAKANIYDI.
- 27 ARALIK 2007'DE BABASININ İDAM EDİLDİĞİ YERDE SUİKAST SONUCU ÖLDÜRÜLDÜ.

ASKERİ DARBEDE BÜYÜK ACILAR YAŞAMIŞ BİR AİLENİN VE BİR ÜLKE HALKININ GERÇEK ÖYKÜSÜ.OKUYAN HERKESİ KENDİNE BAĞLAYACAK VE DERİNDEN ETKİLEYECEK BİR KİTAP.

Pakistan'ın bugüne kadar yetiştirdiği en popüler lider olan güzel ve karizmatik Benazir Bhutto kendi ülkesinde askeri rejime karşı bir demokrasi mücadelesi vermiştir.

Bhutto'nun yaşamı dramlarla doludur. General Ziya ül Hak tarafından 1979'da asılan Pakistan'ın en etkin liderlerinden biri olan Zülfikar Ali Bhutto'nun kızı olan Benazir Bhutto ülkesinin en zengin ailesi içinde yetişmiştir. Harvard ve Oxford üniversitelerinde eğitim gördükten sonra babasının asılmasıyla politikaya girmiş ve 1988 yılında başbakan olarak seçilmiştir. Bir Müslüman ülkede hükümetin başına geçen en genç ve ilk kadın başbakan olmuştur.

Benazir Bhutto yaşamöyküsünde Pakistan'ın ve dünya politikasının bilinmeyen gerçeklerini gözler önüne sermektedir.

"Derin bir şekilde etkileyici bir tutku, dram ve kahramanlık."
Evening Standard

"Çok dirençli ve savaşçı bir kadın . . . Bu kitap onun ve ülkesinin çarpıcı öyküsüdür."
Independent

"Sıradışı bir yaşamöyküsü. Büyük acılar yaşamış bir ailenin cesur üyesinin kahramanca özgürlük mücadelesi insanı derinden etkiliyor. Onun özgürlük ruhu bir döneme damgasını vurmuştur."
Sunday Times

www.pegasusyayinlari.com
ISBN: 978-605-5943-52-3

Bu hayatı ben seçmedim, o beni seçti...

Babası idam edildi,
İki kardeşi öldürüldü,
27 Aralık 2007'de babasının idam edildiği yerde
suikast sonucu öldürüldü...

Benazir Bhutto'nun ölmeden 2 ay önce tamamladığı anıları ilk kez Türkçe'de...

Okuyunca Sarsılacaksınız...

DOĞU'NUN KIZI
BENAZIR BHUTTO

Pegasus Yayınları: 137
Tarih: 11

DOĞUNUN KIZI
BENAZIR BHUTTO
Özgün Adı: DAUGHTER OF THE EAST

Yayın Yönetmeni: İbrahim Şener
Bilgisayar Uygulama: Meral Gök
Kapak Uygulama: Yunus Bora Ülke
Film-Grafik: Mat Grafik
Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaası
Orta mah. Fatin Rüştü sok. No: 1/3-A
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

3. Baskı: Eylül 2011
ISBN: 978-605-5943-52-3

©PEGASUS YAYINLARI
Türkçe yayın hakkı Wylie Agency
aracılığıyla alınmıştır. (Simon & Schuster)

Kısa tanıtım alıntıları dışında yayınevinden
yazılı izin alınmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

PEGASUS YAYINLARI
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 27/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

BENAZIR BHUTTO

DOĞU'NUN KIZI

İngilizce'den Çeviren:
ENVER GÜNSEL

PEGASUS YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 5

1 Babamın Öldürülüşü • 18

TUTUKLANMA YILLARI

2 Ev Hapsi • 38

3 Al-Murtaza'dan İzlenimler: Demokrasiyi İlk Tadışım • 64

4 Al-Murtaza'dan İzlenimler: Oxford'un Rüya Kuleleri • 91

5 Al-Murtaza'dan İzlenimler: Ziya ül-Hak'ın Vatana İhaneti • 116

6 Al-Murtaza'dan İzlenimler: Babamın Hükümlü Olarak Öldürülüşü • 140

7 Al-Murtaza'dan Kurtuluş: Sıkıyönetime Karşı Demokrasi • 198

8 Sukkur Cezaevinde Hapis • 213

9 Karaçi'de Annemin Eski Hücresinde Hapis • 251

10 Göz Hapsinde İki Yıl Daha • 279

DİKTATÖRLE

11 Sürgün Yılları • 310

12 Erkek Kardeşimin Ölümü • 349

13 Lahor'a Dönüş ve Ağustos 1986 Katliamı • 384

14 Babamın Evinden Gelin Gidişim • 437

15 Yeni Bir Demokrasi Umudu • 457

16 Halk Galip Geliyor • 466

17 Başbakanlık ve Ötesi • 488

Sonsöz • 537

ÖNSÖZ

Bu hayatı ben seçmedim, o beni seçti.

Ben Pakistan'da doğdum ve benim hayatım onun çalkantılarını, trajedilerini ve de zaferlerini yansıtır.

Pakistan bir kez daha uluslararası odak noktası oldu. İslam'ın adını kullanan teröristler onun dengesini tehdit ediyor. Demokratik güçler özgürlük prensiplerinin uygulanması sonucu terörizmin biteceğine inanıyorlar. Asker bir diktatör tehlikeli bir oyun oynuyor, halkı aldatıyor. Gücünü yitireceği korkusuyla modernizasyon güçlerini ülkeden kovuyor, terörizm ateşi ise her yanı sarmış durumda.

Pakistan herhangi bir ülke değil ve yaşamım da öyle oldu. Babam ve iki erkek kardeşim öldürüldü. Annem, ben ve kocam hapsedildik. Yıllarca sürgünde yaşadım. Ama tüm güçlüklere ve üzüntülere rağmen dayanıyorum. Geleneklerin dışına çıkarak İslam'da ilk seçilmiş kadın başbakan olduğum için kendimi kutsanmış hissediyorum. Bu seçim İslam dünyasında kadının rolü ile ilgili tartışmaların odak noktası oldu, bir Müslüman kadının da başbakan olabileceğini, bir ülkeyi yönetebileceğini kanıtladı. Bana bu onuru verdikleri için Pakistan halkına müteşekkirim.

Modernizasyon yandaşları ve aşırılar arasında tartışmalar devam ederken, ben 2 Aralık 1988'de iktidara geldiğimden bu yana, İslam dünyasında kadınlar büyük adımlar attılar.

Toplumu değiştirme, ülkeye modernizasyonu getirme, kadın haklarını sağlama ve milyonlara umut verme

fırsatı bu dünyada az insana nasip olur. Ben aslında bu tür bir hayatı seçmek istemiyordum ama önüme yeni fırsatlar çıktı, sorumluluklar aldım ve görevlerimi yerine getirdim. Öyle hissediyorum ki gelecekte Pakistan ve beni yeni mücadeleler, tehditler bekliyor.

Yirmi yıl kadar önce hayatımdaki gelişmelerin ışığında –babamın öldürülüşü, benim cezaevine girmem, babamın politik sorumluluklarını yüklenmem– kendi mutluluğumu, evlenip anne olabileceğimi düşünemedim. Evlenemeyen ve hapse giren İngiltere Kraliçesi Elizabeth I gibi hiç evlenemeyeceğimi düşündüm. Ama her şeye rağmen evlendim ve mutlu oldum. On dokuz yıllık evlilik hayatımızda bana her zaman destek olan kocamla gurur duyuyorum. Evlilik yıllarımızda kocam çoğu zaman benim yanımda yaşadı, bazen de siyasi mahkûm olarak hapse girdi. Bizi birbirimizden ayırma girişimlerine rağmen asla ayrılmadık ve ilişkimiz hep daha da güçlendi.

Hayır, hayatım hiç de tahmin ettiğim gibi geçmedi ama yine de yerimi hiçbir kadınla değiştirmek istemezdim.

Kültürel ve dinsel mirasımla gurur duyuyorum ben. Gerçek İslam'da hoşgörü ve çoğulculuk taraftarıyım. Kendilerine 'Cihatçı' diyen Taliban ve El-Kaide örgütlerinin korktuğu kişiliğin simgesi olduğumu biliyorum. Pakistan'a modernizasyon, iletişim, eğitim ve teknoloji getirmek için savaşan bir kadın politikacıyım ben. İnanıyorum ki demokrat bir Pakistan, dünyada geçmişle geleceğin güçleri arasında seçim yapmak isteyen bir milyardan fazla Müslüman için umut olacaktır.

Yaptığım bütün siyasi mücadelelerin bir hedefi vardı. Bu hedefin merkezi özgürlük ve sosyal adaletti ve bunlar için savaşmaya değerdi. Ama ben kadın olduğum için daha çok mücadele etmek zorunda kaldım. Hangi ülkede olursa olsun, modern toplumda kadının işi hiç de

kolay değil. Erkeklerle eşit olduğumuzu kanıtlamak için daha çok uzun bir yol kat etmemiz gerekiyor. Ne yazık ki erkeklerin çoğu kadınları hâlâ zayıf ve aşağılanabilir insanlar olarak görüyor ve kadın haklarını korumak isteyen erkekleri de baskı altına almaya çalışıyor.

Ama biz yine de çifte standartlardan şikâyet etmemeli, mücadeleyi sürdürmeliyiz. Erkeklerden iki kat daha fazla çalışmamız gerekse de buna hazır olmalıyız. Bana hamileliğin biyolojik bir durum olduğunu ve insanın normal yaşantısını engellemediğini söyleyen, bunu öğreten anneme müteşekkirim. Ben de onun beklentilerini boşa çıkarmamak için hamileliğin fiziksel ve duygusal hallerinden mümkün olduğunca kaçındım. Fakat bir aile meselesi olan hamileliğim ordu karargâhlarından gazete toplantı odalarına kadar her yerde tartışıldı. Onun için bu konuda kimseye bilgi vermemeye çalıştım. Dr. Freddy Setna da durumumu gizli tutarak bu konuda yardımcı oldu bana.

Bilawal, Bakhtwar ve Aseefa adlarında üç güzel çocuğum var. Onlar bana neşe ve gurur veriyorlar. 1988'de ilk çocuğum Bilawal'ın doğumunu beklerken diktatör General Parlamentoyu kapadı ve genel seçimlere gitti. Askerler hamile bir kadının seçim kampanyası yapamayacağını sandılar, ama yanıldılar. Ben bunu yaptım ve Bilawal'ın 21 Eylül 1988'de doğumundan kısa süre yapılan seçimleri de kazandım. Onun doğduğu gün ve sonra da Müslüman bir kadın olarak seçimleri kazandığım gün, hayatımın en mutlu günleri oldu.

Başbakan olduktan sonra annem bana ikinci çocuğumu da doğurmamı söyledi. Ona göre, bir kadın çocuk büyütme ve diğer sorumluluklarını tam olarak idrak etmeden önce birkaç çocuk sahibi olmalıydı. Ben de onun sözünü dinledim.

İkinci hamileliğimi henüz kimse bilmiyordu ve bir gün generaller beni Pakistan'ın en yüksek yeri olan Siachen Buzuluna davet ettiler, orada bir tatbikat göstereceklerdi bana. Pakistan ve Hindistan 1987'de Siachen için nerdeyse savaşacaklardı ve 1999'da da aynı anlaşmazlık yaşandı. Ben o yüksek irtifada oksijen eksikliğinin doğmamış çocuğum için zararlı olabileceğini düşündüm ama doktorum gidebileceğimi söyledi. Oksijen eksikliği önce anneyi etkilerdi ve o zaman da bana oksijen maskesi vereceklerdi. Bu durumda çocuğumun güvende olacağını söyleyince ben de gittim oraya.

Askerler beni buzulda, o yüksek görev yerinde görünce çok sevindiler. Karlı dağlar ve masmavi gökyüzü harika bir manzaraydı. Vadinin diğer tarafında Hindistan mevzileri görünüyordu. Onlara bakınca barış havasının yarultıcı olabileceğini düşündüm.

Fakat muhalefet hamile olduğumu öğrenince saldırıya geçti. Cumhurbaşkanından ve ordudan benim görevden alınmamı istediler, Pakistan hükümet kuralları hamile bir Başbakanın doğum izni almasına izin vermiyordu. Onlara göre ben doğum yaparken ve doğum sonrasında hükümet başsız kalacak, devlet işleri aksayacaktı. Bu nedenle ben istifa etmeliydim ve yeniden seçime gidilmeliydi.

Ben çalışan kadınlarla ilgili doğum izni yasası olduğunu söyledim, bunu babam çıkarmıştı. Bu yasa benim için de geçerliydi. Bakanlarım ve milletvekillerim de beni savundular ve bir erkek başbakan da ülkede değilse ya da hasta ise devlet işlerinin aksamadığını söylediler.

Muhalefet beni görevden alması için Cumhurbaşkanına baskı yapmaya başladı, greve gideceklerdi. Babam bana politikada zamanın çok önemli olduğunu öğretti. Doktoruma danıştım ve karnımdaki bebeğimin sağlıklı,

çok iyi durumda olduğunu öğrendim, doğumu grev çağrısından bir gün önce sezaryenle yapmaya karar verdim.

Hamilelik benim performansımı etkilemezdi ve bunu herkese göstermeliydim. Onun için bu süre içinde normalin üstünde bir gayretle çalıştım. Başkentte bakanlar toplantısı yaptım ve sonra Karaçi'ye gittim. Ertesi gün erkenden kalktım ve bir arkadaşım beni kendi arabasıyla hastaneye götürdü.

Araba küçüktü ve kapıdaki koruma polisi ve yolda trafik polisi bize dikkat bile etmedi. Korumalar evden çıkan araçlara değil de dışardan gelenlere bakıyorlardı. Dr. Setna'nın bizi beklediği hastaneye varınca, diğer doktorlar ve hemşireler beni görünce şaşırdılar. Biraz sonra neler olduğunu herkes öğrenecekti, bundan emindim. Kocam ve annem de birkaç dakika sonra hastanede olacaklardı, onlara haber vermiştim. Doğumdan sonra tekerlekli sedyeyle odama götürülürken kocamın, "Kızımız oldu," dediğini duydum. Kızıma 'Bakhtwar' adını verdim, anlamı 'Şans Getiren' idi. Kızım bana gerçekten de şans getirdi. Muhalefet grevi bastırıldı ve saldırılar kesildi.

Dünyanın her yerinden kutlama mesajları aldım. Devlet başkanlarından olduğu gibi, halktan da mutluluğumu paylaşan binlerce mesaj geldi. Özellikle genç kadınlar sevinmişti doğum yapmama, liderlik pozisyonunda bir kadının bile çalışırken anne olabileceğini kanıtlamıştım ben. Ertesi gün görevimin başında, masama gelen belgeleri imzalıyordum. Tarihte Başbakan iken anne olan ilk kadın olduğumu daha sonra öğrendim. Benden sonraki kadın başbakanlar daha rahat edeceklerdi.

Bakhtwar Ocak 1990'da doğdu. 6 Ağustos'ta, dünya Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sorunu ile meşgulken, Cumhurbaşkanı benim hükümetimi düşürdü. Kocamı tutuk-

ladılar ve annem, çocukları yurt dışına göndermemi istedi. Bilawal iki yaşındaydı ve Bakhtwar bir yaşını bile doldurmamıştı, onlardan ayrılmam çok zordu. Ama yine de onları Londra'da yaşayan kız kardeşime gönderdim ve kocamın ebeveyni de Londra'ya gittiler. Geceleri rüyamda çocuklarımın ağladığını görüyordum. Kardeşim telefonda bana onların çok iyi olduğunu söylüyordu ama teselli bulmam kolay değildi, rüyalarım onlarla doluydu.

Hükümet düşünce liman şehri Karaçi karıştı, anarşi, terörizm başladı. İnsanlar sokakta, otobüslerde ve çalışma yerlerinde saldırıya uğruyor, öldürülüyordu. Bu durumda çocukların Londra'da güvendeydiler ama onları çok özlemiştim.

Annemle birlikte çoğu zaman başkent İsla-mabad'da yaşıyorduk. 1990 seçimlerinde milletvekili seçilen kocam da evimizde, ev hapsindeydi. Onlara çocuklarımı çok özlediğimi söyledim, ben yanlarında olmadığım için onlar da olumsuz etkileneceklerdi.

Bilawal 1991'de Londra'da, Queens Garden'da bir anaokuluna başladı. Bakhtwar bir yaşındaydı ve onu Pakistan'a, yanıma alabilirdim. Hemen Londra'ya uçtum ve kız kardeşimin kapısını çaldığımda, içerde kızımın aynen rüyalarımda olduğu gibi ağladığını duydum. İçeri girer girmez iki çocuğuma da hasretle sarıldım. Kardeşime, kızımı alacağımı söylediğim zaman o da rahatladı ve "Telefonda söyleyip seni üzmek istemedim ama bu çocuk aylardan beri hep ağlıyordu," dedi.

Çocukların sanki benim geleceğimi bekler gibiydiler. Fakat ben kızımı alıp giderken, oğlum Bilawal beyaz gömleği, mavi çizgili pantolonu, beyaz çorapları ve siyah ayakkabıları ile koridorda sırtını duvara dayayarak oturdu ve o kederli kahverengi gözleriyle arkamdan baktı kaldı, hiçbir şey söyleyemedi. Aslında hiçbir anne iki yaşındaki çocuğunu başka yerlerde bırakmamalıdır. Hiçbir

çocuk annesinin bir çocuğunu alıp kendisini geride bıraktığını hissetmemeli, korkunç bir duygu bu.

Heathrow havaalanında Pakistan Havayolları uçağına bindik ve dokuz saatlik uçuş süresince Bakhtwar bir kez olsun ağlamadı. Başını omzuma dayadı ve uyudu. Pakistan'ın ünlü müzisyeni Madam Noorjehan da uçaktaydı, kızımın kucağımda uyuduğunu görünce gelip yanımdaki koltuğa oturdu ve "Ben uçakta bu kadar sessiz duran, böyle sakin uyuyan bir çocuk görmedim," dedi.

Kayınpederim ve kayınvalidem, oğlumla kardeşime yardımcı olmak için Londra'da kaldılar. Ben de onlar oğlumun yanında oldukları için rahattım, onu Hyde Park'a gezmeye götürürler, ördeklere yem vererek eğlendirirlerdi.

Pakistan Halk Partisinin (PPP) 1990'da düşürülmesi, seçim kampanyası, partime ve aileme yapılan saldırılar beni çok üzdü, zayıfladım. 1992 ilkbaharında yine hamile kaldım. Dört kardeş olduğumuz için ailemin büyümesini istiyordum. Fakat ülkede karmaşa vardı, Karaçi'de ordu duruma el koydu. Muhajir Qaumi Hareketi (MQM) denen etnik parti kanlı eylemlere başladı. Nawaz hükümeti onları ülkeyi parçalamak ve Jinnahpur adıyla ayrı devlet kurmak istemekle suçladı. Ordu ayrılmak isteyen Jinnahpur devletinin haritasını halka gösterdi ve halk bunun olmayacağını öğrenince rahatladı.

Tanklar MQM'nin sokak başlarında kurduğu barikatları yıkınca Pakistan'da yeniden karmaşa başladı. Başbakan Suudi Arabistan tarzı bir hükümet, dinci bir yönetim istiyordu. Benim partim Mecliste buna itiraz etti ama zaman ilerliyordu. Başbakan 1994'te Mecliste çoğunluk olabilir ve din devletini getirebilirdi.

Halk çoğunluğu din devleti istemiyordu. Pakistan kurucusu Quaid e Azam Muhammed Ali Cinnah'ın getir-

diği laik devlet anlayışı benimsenmişti. Fakat ordu Başbakanı destekliyordu ve Parlamento'nun alt kanadında onlar üçte iki çoğunluğu almıştı.

Halk ağır vergiler altında eziliyordu. PPP hükümetinin ortadan kaldırdığı elektrik kesintileri tekrar başladı. Gazete manşetlerinde her gün yolsuzluk haberleri vardı. Bombay'da patlayan bombalar Hindistan, Pakistan arasında yine gerginlik yarattı. Yeni Delhi saldırılardan İslamabad'ı sorumlu tutuyordu. 1993'te New York Dünya Ticaret Merkezi'ne ilk saldırı yapıldı. Pakistan bir terörist devlet olarak ilan edilmek üzereydi.

Muhalefet partileri biraraya gelerek Pakistan Demokratik İttifakı'nı (PDA) oluşturdular ve 18 Kasım 1992'de Rawalpindi'de bir protesto eylemi kararı aldılar.

Çok zayıfladığım için ilk zamanlar kimse hamileliğimden kuşkulanmadı ve ben de kendimi daha sağlıklı ve enerjik hissediyordum. Bizim partinin protestoları halkın ilgisini çekti, ülkenin her yerinden insanlar akın akın Rawalpindi'ye geldiler. Hedef teokrasiyi engellemek, demokrasiyi yeniden getirmek ve halkın geçim sorunlarına çare bulmaktı.

Büyük protesto eyleminden bir gün önce hükümetin halkı zor kullanarak dağıtacağını öğrendik. Siyasi sekreterim Nahid Han'a, "Polis halka gözyaşı bombası atabilir," dedim. Hamile olduğum için bebeğime bir şey olur diye korkuyordum. Nahid bize özel gözlük bulmaya gitti, bir arkadaş gaz maskesi getireceğini söyledi ama bulamadı. Bu durumda yanımıza ıslak havlular aldık. Gece saatlerinde evin önünde büyük bir kalabalık toplandı Fakat sabah kalktığımızda evin dikenli tellerle sarıldığını gördük. Parti liderleriyle beraber kapıdan çıkarken coplarla üzerimize saldırdılar ve birkaç kişi beni korumak isterken yaralandı. Grubumuzdan birkaç kişi dikenli tellerden geçerek

bir araba bulduk ve İslamabad'dan Rawalpindi'ye doğru yola çıktık. Arada bir polislerle karşılaşıyor ama başlarımızı eğerek dikkat çekmeden yola devam ediyorduk. Araba bir süre sonra arıza yaptı. Yolda bir araba durdurduk ve partimizi tutan adam arabasını bize verdi. PML grubu lideri Malik Kasım, Hava Mareşali Asghar Han, bizim partiden olan Dışişleri Bakanı Khursheed Kasuri, siyasi sekreterim Nahis Han, onun kocası Senatör Safdar Abbas ve güvenlik subayım Munnawar Suhrawardy (2004'te öldürüldü) hep birlikte arabaya bindik.

Rawalpindi'de dikenli teller yoktu ve araçtan indiğimizde bizi gören halk sevindi, tezahürata, bağırmaya başladılar. Doğruca miting alanı olan Liaqat Bagh Parkına gittik.

Daha sonra polisten öğrendiğime göre, bizim Rawalpidi'ye geldiğimizi bildirmişler onlara ama polis buna önce inanmamış, sonra haberler artınca araştırmaya karar vermişler ve sokaklarda halkı kovalamaya başlamışlar. Çok geçmeden bizim aracımıza da gözyaşı bombaları atıldı ve biz de polisten kaçmaya başladık.

Halk polisle bizim arabanın arasına giriyor, polisler de halkı coplayarak, gözyaşı bombası atarak dağıtmaya çalışıyordu. Herkes bağırıyor, sloganlar atıyordu. Olay yerine daha çok polis geldi ve polis arabaları sokak başlarını tuttular. Arabamızın ön camı da kırılınca şoförümüz arabadan atlayıp kalabalığa karıştı, kaçtı. Polis aracımızı sararak bizi tutukladı ama bir süre sonra serbest bırakıldık. Fakat olaylar hükümeti yıprattı.

Hastalığım bununla ilgili olmayabilir ama gözyaşı bombalarından sonra safra kesesi ağrısı çekmeye başladım. İlaç almaya başladım ama işe yaramadı, sancılar devam etti. Ameliyat olsam karnımdaki bebeği kaybedebilirdim. Sancılar devam edince Londra'ya uçtum.

Doktorlar ameliyat olmamı ve ameliyattan hemen sonra da sezaryenle doğumu tavsiye ettiler. 3 Şubat 1993 günü Portland Hastanesinde minik kızım Aseefa'yı doğurdum ve bağrıma bastım onu.

O zaman bilmiyordum ama Aseefa'nın doğumuyla beraber ailem tamamlanmıştı. Bir süre sonra, 24 Ekim 1993'te PPP tekrar iktidara geldi. Ama Pakistan politikası devam ediyordu, ikinci hükümet 1996'da demokratik olmayan bir hareket sonucu düşürüldü ve kocam Asif tutuklandı. Ama o Kasım 2004'te serbest bırakıldığında ben artık anne olamayacak kadar yaşlanmıştım.

Aseefa'nın doğum gününü kutlarken annemin Alzheimer'a benzeyen hastalığı ilerledi. Onun bu hastalığı 16 Aralık 1977'de kriket maçı izlemek için gittiğimiz Lahore'da General Ziya taraftarları tarafından dövülmesinin sonucuydu, emindim bundan. Bize saldırmışlar ve annemi başından yaralamışlardı.

Nazik, zarif ve güzel annemin gittikçe zayıfladığını, sararıp solduğunu görüyordum. Diktatör generallerle çatışan ve kadın hakları için mücadele veren bu güçlü kadın artık insanları tanıyamıyor, konuşamıyor, acıktığını bile söyleyemiyordu. Ama en azından yanımdaydı ve onun varlığı bana güç veriyordu. Aramızda büyük bir aile bağı, sevgisi vardı, üzüntülerimiz ve sevinçlerimiz bizi birbirimize daha çok bağlıyordu.

Asif'in uzun süre cezaevinde kalması da yıktı bizi. Çocuklarımın büyüme çağında babalarından yıllarca uzak tutulması korkunç bir işkenceydi. Kaybımızı kimse telafi edemezdi ama sanıyorum bu da toplumumuzdaki cinsel ayırımcılığın bir başka örneğiydi. Evli bir kadın aleyhinde hiçbir kanıt olmadan sekiz yıl hapsedilebilir mi? Kocasının siyasi kariyeri yüzünden rehine tutulabilir

mi? Elbette tutulamaz. Fakat bizim bunlara dayanmamız gerekiyordu. Asif hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra kalp krizi geçirdi ve ölümün eşiğinden döndü.

Ülkeme dışardan bakınca tehlikenin eskisinden daha da büyük olduğunu anlıyorum. Eğer Batılı ülkeler Pakistan'da özgürlüğü yok eden askeri yönetime karşı sessiz kalmaya devam ederlerse, Taliban ve el-Kaide'den sonra başka terörist gruplar da ortaya çıkacak ve İslam adına dünyada terör estireceklerdir. Pakistan'da liberal, demokrat bir hükümet kurulması sadece bu ülke halkının çıkarına değildir. Uygarlıklar çatışması istemeyen herkesin çıkarınadır bu.

Londra'da bunları yazarken hayatımın ilginç olduğu kadar zor olduğunu da itiraf etmeliyim. Durmadan seyahat ediyor, üniversitelerde, çalışma gruplarında, işadamlarına, kadın topluluklarına ve benzeri dinleyici kitlelerine İslam, demokrasi ve kadın hakları konularında konuşmalar yapıyorum. Avam Kamarası ve Kongre salonlarına giriyorum. Pakistan Halk Partisinin (PPP) başkanı olmaya devam ediyorum. New York'ta tedavi gören kocamı ziyaret ediyor, Dubai'de çocuklarımı sınavlarına hazırlıyorum. Pakistan'daki laik partilerin birleşik muhalefetini destekliyorum ve yeni bir seçim yapılması için gerekli çalışmaları yapıyorum. Hiç boş zamanım yok ama seviyorum bu tür yaşamı. Bundan sonra yazdıklarım buraya nasıl geldiğimle, bu otobiyografinin ilk baskısından sonra yaşadığım olaylarla ilgili ve son bölüm de 'Başbakan ve Ötesi,' olacak.

Onurluyum ve kendimi kutsanmış hissediyorum. Allah izin verirse tekrar ülkeme dönecek ve diktatörlere, generallere ve aşırı uçlara karşı seçimlerle demokrasi sa-

vaşı vereceğim. Bu benim kaderim. John F. Kennedy'nin bir zamanlar dediği gibi, "Ben bu sorumluluktan kaçmıyorum, ona hoş geldin diyorum."

DOĞU'NUN KIZI

1

BABAMIN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Babamı Rawalpindi Cezaevinde, 4 Nisan 1979 sabahı erken bir saatte öldürdüler. Annem ve ben, ondan birkaç mil mesafede, Sihala'daki boş bir polis eğitim kampında gözaltına tutuluyorduk ve ben babamın öldürülüşünü hissettim. Rahat uyuyabilmem için annemin verdiği Valium hapıma rağmen sabahın 2'sinde birden uyandım ve kalkıp yatağımda oturdum. "Hayır' diye bağırmak istedim ama sesim boğazımda düğümlendi. Nefes alamadım, almak da istemedim. Hava çok sıcaktı ama ben üşüdüm, titremeye başladım. Annen ve ben konuşamadık, birbirimizi teselli edecek söz bile bulamadık. Birbirimize sarıldık ve o şekilde saatlerce odamızda kaldık. Şafakla beraber babamın cenazesini aile mezarlığına götürmeye hazırdık.

Gardiyan kapıya geldiğinde annem, "Ben yastayım, yabancı erkeklerle konuşamam, sen konuş onunla, "dedi. Dört ay on gün sürecek olan dul kadın matem sürecine girdi.

Oturma odamız olan küf kokulu odaya geçerek, kapıda gergin bir halde duran cezaevi müdür yardımcısına, "Başbakan cenazesiyle gitmeye hazırız," dedim.

Adam, "Onu mezarlığa götürdüler," dedi.

Birden şoke oldum ve acı bir sesle, "Ailesi olmadan mı götürdüler yani?" diye sordum. "Askeri rejimi yöneten o haydutlar bile dinimizde cenazeyle beraber gitme-

miz, dualar etmemiz ve gömülmeden önce onun yüzünü görmemiz gerektiğini bilirler. Bunu cezaevi müdürüne söylemiştik..."

Adam, "Onu götürdüler," diye tekrarladı.

"Nereye götürdüler?"

Adam cevap vermedi. Sonra, "Her şey usulüyle yapıldı," dedi. "Onun eşyalarını getirdim size."

Bana teker teker babamın şalvarını, cezaevi kıyafeti giymeyi reddederek giydiği uzun, entari gibi gömleği, on gündür geriye çevirdiği yemek kutusunu, yatağının telleri kırıldıktan sonra yatak olarak kullanmasına izi verdikleri ince şilteyi, su kupasını uzattı.

"Yüzüğü nerde peki?" diye sordum adama.

"Yüzüğü var mıydı?"

Adam sanki bilmiyormuş gibi rol yaparak önce torbasını, sonra da ceplerini aradı ve sonunda, öldürmeden önce babamın parmağından çıkardıkları yüzüğü uzattı bana.

Bunu yaparken de, "Huzur içinde gitti," diye mırıldandı.

İnsan nasıl huzur içinde asılabilirdi ki?

Cezaevinde bize yemek vermedikleri için bize yardımcı olarak oraya gelmiş olan Baheer ve İbrahim o anda odaya geldiler. Babamın eşyalarını, giysilerini gören Basheer'in yüzü bembeyaz kesildi.

"*Allah'ım! Allah'ım!* Efendiyi öldürdüler!" diye bağırdı. Sonra da kenarda duran gaz tenekesini alıp üzerine gaz döktü, kendini yakmak istiyordu. Annemle ikimiz hemen koşarak ona sarıldık ve kendini yakmasını engelledik.

Pakistan'da halk tarafından seçilmiş ilk Başbakan olan babam Zülfikar Ali Bhutto'nun öldüğüne inanamıyordum. Pakistan 1947'de kuruluşundan sonra General-

ler tarafından yönetilmiş ve ülkeye demokrasiyi ilk kez babam getirmişti. İnsanların yüzyıllardan beri aşiret reislerinin emrinde köle gibi yaşadığı bu ülkeye yasal koruma ve insan haklarını yerleştirmişti. Halkın Generallerden kurtulmak için kan döktüğü Pakistan'a, Parlamento sistemini, sivil hükümeti ve beş yılda bir yapılan seçimleri getirdi babam.

Babam Pakistan'ın en uzak köylerine giden ilk politikacıydı ve herkes sever ve sayardı onu. PPP iktidara geldiğinde babam yüzyıllardır zengin aşiret reislerinin elinde olan toprakların bir kısmını onların da işbirliğiyle fakir köylülere dağıttı, sanayi tesislerini millileştirdi, okullar yaptırdı, asgari ücreti artırdı, yeni iş alanları açtı, kadın ve azınlık haklarını koruyan yasalar çıkardı. Altı yıllık iktidarında ülkeyi karanlıktan aydınlığa çıkardı ama 5 Temmuz 1977'de her şey bitti.

Sözde babamın sadık Genelkurmay Başkanı General Ziya ül-Hak bir gece babamı tutuklattı ve silah zoruyla ülke yönetimini ele geçirdi. Ama tüm askeri gücüne, sıkıyönetim yasalarına karşın halktaki demokrasi sevgisini ve babama karşı duyulan saygıyı yok edemedi. Fakat sonunda babamla başa çıkamayacağını anladı ve öldürttü onu, sonra da dokuz yıl boyunca Pakistan'ı acımasız kurallarla, yasalarla yönetti.

Cezaevi müdür yardımcısının verdiği babamın eşyalarıyla, taşlaşmış gibi durdum onun karşısında. Babamın Shalimar losyonunun kokusu elbisesine sinmişti. Onun şalvarını göğsüme bastırırken, Kathleen Kennedy'nin, Senatör öldürüldükten yıllar sonra babasının parkasını giyişini hatırladım. İkimizin ailesinin politik yaşamlarında benzerlikler vardı. Şimdi yeni bir bağ oluşmuştu aramızda. O gece ve daha sonraki geceler babamın gömleğini yastığımın altına koyarak uyudum hep.

Kendimi boşlukta hissediyordum, hayatım paramparça olmuştu. İki yıl boyunca Ziya'nın askeri rejiminin babama attığı iftiralarla savaştım. Ziya darbe zamanı seçime gideceğini söyledi ama PPP'nin kazanacağını anlayınca seçimleri iptal etti. Ben sıkıyönetim tarafından altı kez tutuklandım ve Karaçi ve Lahor'a girmem yasaklandı. Annem için de geçerliydi bu yasaklama. Babam hapisteyken annem de PPP'nin başkan yardımcısı olarak sekiz kez tutuklandı. Altı ay Rawalpindi'de tutuklu kaldıktan sonra son altı haftayı da Sihala cezaevinde geçirdik. Fakat Ziya'nın babamı öldürebileceğine ancak bir gün önce inandım.

Babamın serbest bırakılması için Londra'da, sürgünde mücadele eden kardeşlerime kim haber verecekti babamın ölümünü acaba? Harvard'da son yılını okuyan kız kardeşim Sanam nasıl öğrenecekti bunu? Ben özellikle Sanam için endişeliydim, politikaya hiç karışmadı ama bizimle birlikte o da yaşadı aynı acıları. Şu anda yalnız mıydı acaba? Onun bir çılgınlık yapmasından korkuyordum.

Bedenim sanki parçalanıyordu, bu durumda nasıl devam edecektim yaşamıma? Bütün uğraşlarımıza rağmen babamızı kurtaramadık. Mezarında yatan babama, "senin yardımın olmadan ne yapacağım ben baba?" diye seslendim. Harvard ve Oxford eğitimime rağmen ben henüz bir politikacı değildim, onun öğütlerine ihtiyacım vardı.

Babamı son kez olarak ölümünden bir gün önce gördüm. Ertesi sabah idam edileceğini söylememişlerdi ona. Babamın affedilmesini isteyen Jimmy Carter, Margaret Thatcher, Leonid Brejnev, Papa John Paul II, Indira Gandhi ve İslam dünyasının kralları gibi dünya liderlerine de söylenmemişti onun idam edileceği. Halkın ayaklanaca-

ğını düşündükleri için Pakistan halkına da açıklamadılar idam tarihini. Bunu sadece ben ve annem biliyorduk ve biz de bir rastlantı sonucu tahmin ettik.

2 Nisan sabahı erken saatte yatağımın üzerinde otururken, annem yanıma geldi ve bana aile içindeki adımla hitap ederek, "Pinkie," dedi. "Birkaç subay geldi kapıya, bugün babanı ziyarete ikimizin beraber gitmemizi istiyorlar. Ne demek oluyor ki bu?"

Aslında ikimiz de biliyorduk bunun anlamını ama konuşamadık. O gün annemin haftalık ziyaret günüydü, ben hafta sonunda gidiyordum babamı ziyarete. İkimizin beraber gitmemizi istediklerine göre bu onu son ziyaretimiz olacaktı. Ziya babamı öldürecekti.

Durumu dünyaya duyurmamız gerekiyordu, fazla zamanımız yoktu. Anneme hemen, "Onlara benim hasta olduğumu söyle," dedim. "Onlara de ki, eğer bu son ziyaret olacaksa hasta olsam da giderim, ama değilse yarın gideriz." Annem onlarla konuşmaya giderken daha önce yazıp küçük bir rulo yaptığım mesajı açtım ve dışarıda bekleyen arkadaşıma, "Sanırım bizi son ziyarete çağırdılar," diye yazdım. Arkadaşımın parti liderlerini, onların da yabancı diplomatları ve halkı uyaracağını umut ediyordum. Son umudumuz halktı.

Sadık adamımız İbrahim'e, "Bunu hemen Yasemin'e götür," dedim ama büyük risk aldığımı biliyordum. Bizi seven bir nöbetçinin gelmesini bekleyecek zamanımız yoktu. İbrahim'in üstünü arayabilirler, onu da hapse atabilirlerdi, ama yapacağımız başka bir şey de yoktu. "Hadi koş İbrahim, nöbetçilere bana ilaç alacağını söyle," dedim.

Pencereden bakınca kapı nöbetçilerinin birbiriyle konuştuğunu gördüm ve sonra da telsizle komutanlarını arayıp benim hastalığımı söylediler herhalde. O sırada İb-

rahim kapıya vardı ve bana ilaç alacağını söyledi onlara. Nöbetçiler bakıştılar ve benim hastalığımı bildikleri için bıraktılar onu.

Biraz sonra komutandan cevap geldi. Hasta olduğum için babamı ziyarete yarın gidebilecektik. Babam için bir gün daha kazanmıştık. Ama İbrahim gittikten sonra dış kapılar iyice kapanıp sürgülenince berbat bir şeyler olduğunu anladık.

Savaşmamız gerekiyordu ama nasıl ve ne yapacaktık? Babam her an ölüme biraz daha yaklaşıyordu. Mesaj yerine ulaşacak mıydı? Halk askerlerin silahlarına, süngülerine rağmen ayaklanacak mıydı? Onların başlarına kim geçecekti? Pakistan Halk Partisi (PPP) liderlerinden çoğu hapisteydi. Kadınlar dâhil binlerce partili de tutuklanmış, hapse atılmıştı. Halk bu son yardım çağrısını duyacak mıydı? Duyunca yardıma gelecek miydi?

Radyo BBC Asya istasyonunda 8.15 haberlerini dinledik. Ben radyonun üstüne kapanarak gergin bir halde dinlerken, spiker benim gönderdiğim mesajdan ve 3 Nisan'da babama yapacağımız son ziyaretten söz etti. Mesaj yerini bulmuştu ve halkın protestosu haberini bekledim. Fakat habere göre, bu son ziyaret konusu cezaevi müdürü tarafından yalanlanmıştı. Sözde babamın eski bakanlarından biri benim paniğe kapıldığımı söylemişti. Annemle bakıştık ama konuşamadık. Son umudumuz da sönmüştü.

Bizi bir araca bindirip büyük bir hızla Rawalpindi Cezaevine götürdüler. Başbakanın durumunu merak eden halk askerler tarafından sarılmış bekliyordu. Sihala'dan çıkarken arandığımız halde Rawalpindi Cezaevine girerken kadın gardiyanlar tekrar aradılar üstümüzü.

Babam hücresinin parmaklıkları arkasından ikimizi birden görünce şaşırdı ve "Neden beraber geldiniz?" diye sordu.

Annem cevap vermedi ve babam, "Yoksa son ziyaret mi bu?" diye sordu bu kez.

Annem yine sesini çıkarmadı ve ben, "Sanırım öyle baba," dedim.

Babam kapıda bekleyen cezaevi müdürünü çağırdı. Babamla bizi hiçbir zaman yalnız bırakmazlardı.

Babam müdüre, "Son ziyaret mi bu?" diye sordu.

Müdür, "Evet," dedi ama askerlerin emrini yerine getirirken acı çekiyormuş gibi bir hali vardı.

"Tarih belli mi?"

"Yarın sabah."

"Saat kaçta?"

"Cezaevi kuralların göre sabah beşte."

"Emir ne zaman geldi?"

Adam güçlükle konuşarak, "Dün gece," dedi.

Babam onun yüzüne baktı ve "Ailemle ne kadar zamanım var?" diye sordu.

"Yarım saat."

"Ama cezaevi kurallarına göre bir saat olması gerekiyor."

"Bana verilen emirde yarım saat yazıyor."

Babam, "Pekâlâ, ben banyo yapıp tıraş olmalıyım," diye konuştu. "Bu güzel dünyadan temiz olarak ayrılmak isterim."

Hayatımda herkesten çok sevdiğim babama veda etmek için yarım saatim vardı. Göğsüm sıkışıyor, nefesim daralıyordu. Ama ağlamamalıydım. Güçlü olmalı, babamın işkencesini artırmamalıydım.

Babam hücresine tek eşyası olan şilteye oturdu. Masa ve sandalyesini almışlardı. Karyolası da yoktu.

Babam, "Al bunları," diyerek ona daha önce getirdiğim dergi ve kitapları bana uzattı. "Onların bunlara dokunmalarını istemiyorum."

Avukatlarının getirdiği puroları da bana verdi ve "Biri bende kalsın, bu akşam içerim," dedi. Shalimar kolonyasını da vermedi.

Sonra yüzüğünü çıkarıp bana vermek istedi ama annem onun parmağında kalmasını arzu etti. Babam, "Pekâlâ," dedi. "Şimdilik parmağımda kalsın, ama daha sonra bunun Benazir'e verilmesini istiyorum."

Parmaklıklara iyice sokularak, "Bir mesaj gönderdim," diye fısıldarken kapıdakiler beni duymak için dikkat kesildiler. Babam ne dediğimi anladı ve mutlu olmuş gibi başını hafifçe salladı. Yüzündeki ifade, "Benim kızım politikanın oyunlarını öğreniyor," der gibiydi.

Babamın hücresi loştu, onu iyi göremiyordum. Önceki ziyaretlerde onun hücresine girip yanına oturmama izin verirlerdi. Ama bu kez hücreye bırakmadılar bizi, demir parmaklıklara yapışıp fısıldaşarak konuştuk onunla.

Babam anneme, "Çocukları benim için öp," dedi. "Onlara iyi bir baba olmaya çalıştığımı da söyle, keşke onları da görüp veda edebilseydim." Annem başını salladı ama konuşamadı.

Babam, "İkiniz de çok çile çektiniz," diye devam etti. "Evet, sabaha karşı beni öldüreceklerine göre siz de gidin artık. Eğer isterseniz, sıkıyönetim devam ederken ve Anayasa da askıya alınmışken Pakistan'ı terk edebilirsiniz. Yeni bir hayata başlamak ve huzur içinde yaşamak isterseniz Avrupa'ya gidebilirsiniz. Ben size izin veriyorum."

İçimiz kan ağlıyordu, bir süre konuşamadık. Sonunda annem, "Hayır, hayır," diye inledi. "Buradan gidemeyiz, gitmeyeceğiz. Generaller kazandıklarını düşün-

memeliler. Ziya yine seçimlere gideceğini söylüyor ama yeniden iptal etmeyeceğini kim bilebilir? Biz gidersek kurduğun partinin başında kimse kalmaz."

Babam bana baktı ve "Ya sen Pinkie?" diye sordu.

"Ben asla gitmeyeceğim baba."

Babam gülümsedi. "Beni çok mutlu ettiniz. Seni ne kadar sevdiğimi bilemezsin Pinkie, sen benim mücevherimsin kızım."

Müdür, "Zaman geldi," diye seslendi.

Demir parmaklıklara yapıştım ve müdüre, "Lütfen açın hücreyi," dedim. "Babama veda etmek istiyorum."

Ama müdür açmadı kapıyı.

"Lütfen, babam Pakistan'ın seçilmiş Başbakanı. Ben de onun kızıyım, onu son bir kez kucaklamak istiyorum."

Fakat müdür başını iki yana salladı.

Kollarımı demir parmaklıkların arasından uzatarak babama dokunmak istedim. Sıtmadan, dizanteriden, açlıktan iyice zayıflamıştı. Ama yine de ayakta dimdik durdu ve elime dokundu.

"Bu gece özgür olacağım," derken yüzünde bir parıltı belirdi. "Anneme, babama kavuşacağım, Larkana'da atalarımın topraklarına gideceğim, onun toprağının, havasının, kokusunun bir parçası olacağım. Etrafımda şarkılar söylenecek. Onun efsanesinin bir parçası de ben olacağım." Sustu ve gülümsedi. "Ama Larkana çok sıcaktır," dedi.

Kendimi toparladım ve "Ben sana bir gölgelik yaparım babacığım," dedim.

Müdür ve yardımcısı içeri girdiler. Annem de elini parmaklıkların arasından ona doğru uzattı ve ben, "Elveda baba," dedim. Tozlu avluda yürürken arkama dönüp bakmak istedim ama yapamadım. Kendimi kontrol edemem diye korktum.

Babam arkamızdan, "Tekrar görüşeceğiz," diye seslendi.

Bacaklarım hareket halindeydi ama onları hissedemiyordum. Avluda bir sürü asker çadırı vardı. Transa girmiş gibiydim, sadece başımın yerinde olduğunu biliyordum. Başımı dik tutmalıydım, onların hepsi bize bakıyorlardı.

Dışarıda bekleyen halk bizi görmesin diye aracı büyük dış kapının iç kısmında bekletmişlerdi. Arabaya zor bindim, her yanım taşlaşmış gibiydi. Dışarıda halk arabayı görünce bize doğru koştu ama askerler onları geriye doğru ittiler. Birden kalabalığın ön kısmında Yasemin'i gördüm, babamın yemeğini götürmek için bekliyordu. Aracın camından, "Yasemin! Babamı bu gece öldürecekler!" diye bağırdım. Ama beni duyup duymadığını anlayamadım. Acaba o gürültülü kalabalıkta sesim çıkmış mıydı?

Sabahın 5'i gelip geçti, sonra 6 oldu. Her nefes bana babamın son nefesini hatırlatıyordu. Annemle beraber, "Allah'ım bir mucize yarat!" diye dua ettik. Çok sevdiğim ve buraya gizlice soktuğum kedim Chun-Chun bile gerginliğimizin, perişanlığımızın farkındaydı. O da yavrularını kaybetmişti, onları aradık ama bulamadık.

Fakat umudumuz henüz tükenmemişti. Yüksek Mahkeme babamın ölüm cezasının ömür boyu hapse çevrilmesi için oybirliğiyle karar almıştı. Ayrıca Pakistan ceza yasasına göre, idam cezasının uygulanacağı tarih, infaz gününden en az bir hafta önce mahkûma bildirilmeliydi. Babama hiçbir şey söylenmemişti.

Yurt dışındaki PPP liderlerine göre Ziya, Suudi Arabistan, Arap Emirlikleri ve diğer ülke liderlerine babamın cezasını ömür boyu hapse çevirme sözü vermişti. Fakat Ziya geçmişte verdiği sözleri tutmamış, yasaları hiçe say-

mıştı. Biz çok korktuğumuz için, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı ve Libya Başbakanı idam tarihi belli olunca Pakistan'a gelmeye söz vermişlerdi. Acaba onlar BBC haberini duymuş muydu? Zamanında gelebilecekler miydi Pakistan'a?

O sırada bir Çin heyeti vardı Pakistan'da. Babam Çin ile de çok iyi ilişkiler kurmuştu. Acaba onlar da Ziya ile konuşup duruma müdahale edecekler miydi?

Annemle beraber Sihala'nın sıcağında sessizce oturduk ve bekledik. Ziya bir konuşmasında sadece babamdan ya da bizden gelecek bir af talebini değerlendireceğini açıklamıştı. Ama babam reddetti bunu.

Babamı ölüme yaklaştıran bu saatleri nasıl geçirecektik biz? Bazen ağlıyor, bazen bitkin bir halde yatağa uzanıyorduk. Hep babamı öldürecekler diye düşünüyordum, şimdi o hücrede yalnız başına kendini nasıl hissediyordu kim bilir? Kitapları da yoktu artık, sadece bir puro almıştı yanına. Bağırmak istiyor ama dışarıda gülüp konuşan askerler duyacak diye bağıramıyordum. Gece yarısından sonra saat 1.30'da, "Artık dayanamıyorum anne," diye hıçkırdım. Bana bir Valium daha verdi ve "Uyumaya çalış," dedi.

Yarım saat sonra yatağımda birden kalkıp oturdum, babamın boynundaki ipi kendi boğazımda hissettim.

O gece Larkana'da buzdan gözyaşları yağdı, dolu yağdı ve topraklarımızı yumuşattı. Eski Bhutto köyü Garhi Khuda Bakhsh'da köylüler askeri araçların sesiyle uyandılar. Babamın naşını gömmek için uçakla oraya götürdüler. Sıkıyönetim yetkilileri daha önce oraya gitmiş, yüzyıllardır ailemizin topraklarına bakan ailenin çocuğu Nazar Muhammed ile görüşerek cenaze hazırlığı yapmışlardı.

Nazar Muhammed olayı şöyle anlattı:

4 Nisan sabaha karşı, evde uyurken saat 3'te köye gelen elli altmış askeri aracın farlarıyla uyandım. İki gün önce yaptıkları gibi, Bay Bhutto'nun idamından sonra yapılabilecek olan eylemlere karşı hazırlanıyorlar diye düşündüm. Polisler de Bhutto mezarlığına girip arama yapmışlardı. Gelip beni çağırdılar ve benimle beraber bütün köy halkı da evlerinden çıktı. Hepimiz korkuyorduk, belki de Bay Bhutto'yu asmışlardı. Köylüler ağlayıp inliyorlardı.

Birkaç polis ve subay beni geçici karakola götürüp cenaze hazırlığı yapacaklarını söylediler ve mezarlığın yerini sordular. Kendimi tutamadım ve ağlayarak, "Mezarlığı size neden göstereyim? Bay Bhutto bizim efendimizdir, cenaze törenini biz yapacağız," dedim.

Onlara mezarın kazılması ve içinin tuğlalarla döşenmesi, gerekli tüm hazırlıkların yapılması için adam çağıracağımı söyledim, bu işler için izin istedim. Bana sadece sekiz adam çağırabileceğimi söylediler.

Biz mezarı kazıp gereken hazırlığı yaparken polis ve asker araçları köyü sardılar, sokak başlarını bile tuttular. Kimse köye giremiyor ya da köyden çıkamıyordu. Dünyayla ilişkimizi tamamen kestiler.

Sabah saat 8'de iki helikopter geldi ve bir ambulansın beklediği yere indiler. Bir helikopterden çıkarılan tabutu ambulansa koyup mezarlığa getirdiler. Bir albay bana mezarlığın köşesindeki mezarlık bekçisinin, karısı ve çocuklarıyla beraber yaşadığı küçük evi gösterip, "Şu evi boşaltın," dedi. Ben buna itiraz ettim ve orada bir imamla ailesinin yaşadığını söyledim ama albay emrini tekrarladı. Sonra evin damına yirmi asker çıktı ve silahlarıyla mezarlığı gözetlemeye başladılar.

Cenazeyi yakınları görebilir elbette ve mezarlık yakınında yaşayan Bhutto ailesi yeğenleri vardı. Bay Bhutto'nun ilk karısı da yakındaki Naudero köyünde ya-

şıyordu. Uzun tartışmalardan sonra onu getirmeme izin verdiler. Bay Bhutto'nun eski eşi geldiği zaman cenazeyi alıp bekçinin evine götürdük. Kadınlar peçeliydi, aile erkeklerinden başka kimse alınmadı cenazenin yanına. Ama daha sonra bazı askerler kapıyı açıp girdiler içeri.

Yarım saat sonra cenazeyi çıkardıklarında bir subaya, onun dinimize göre hazırlanıp hazırlanmadığını sordum, cenaze iyi yıkanmış mıydı? Bana yemin eden subay her şeyin dini gereklere göre yapıldığını söyledi. Cenazeyi saran dikişsiz kefenin normal ve tertemiz olduğunu görünce rahatladım.

Cenazenin vücuduna bakamayacak kadar üzüntülüydük ve korkuyorduk. Ona yaptıkları işkencelerin izleri görünmesin diye onu bize göstermeyeceklerinden emindim. Yüzüne baktığımda, on altı yaşındaki bir delikanlı yüzü gibi parlıyordu. Teni rengârenkti ve asılmış insanlarda olduğu gibi dili ve gözleri dışarı fırlamamıştı. Bhutto Efendinin başını Kâbe'ye çevirdim, başı yana düşmedi. Boynu da kırılmamıştı. Ama boğazında garip, kırmızı siyah lekeler vardı.

Albay, şehidin parlayan yüzünü görmek için gelen binden fazla köylüyü görünce sinirlendi. Herken ağlıyor, inliyor, dualar ediyordu. Albay birden öfkelendi ve dağılmazlarsa, üzerlerine asker göndereceğini bağırarak söyledi onlara.

"Cenaze töreni hemen yapılacak ve cenaze daha fazla bekletilmeden gömülecek," emri geldi.

Albaya, "Köylüler çok üzgün, biraz daha dua etsinler ona," dedim.

Askerler etrafımızı sarınca daha fazla itiraz edemedik ve cenazeyi mezara indirdik. Evlerden Kuran okuyan ve ağlaşan kadınların sesleri geliyordu.

Babamın ölümünden sonra Shila'da günlerce bir şey yiyip içemedim. Ağzıma aldığım bir yudum suyu bile yutamıyor, tükürüyordum. Ne zaman uyumayı denesem aynı

rüyayı görüyordum. Cezaevi kapısı açılıyor, babam bana doğru geliyordu. "Çıktın baba! Seni öldürdüler sanıyordum! Çok şükür Allah'ıma, yaşıyorsun!" diye bağırıp ona koşuyordum. Ama ona yaklaşırken birden uyanıyor ve onu yine kaybediyordum.

Annem bana çorba getiriyor, "Bir şeyler yemelisin Pinkie. Buradan çıkınca seçimler için hazırlanacaksın, güçlü olmalısın," diyordu. "Babanın izinden gitmek, onun savaşına devam etmek istiyorsan bir şeyler yemelisin." Bunları duyunca kendimi zorladım ve yemeğe başladım.

Gizlice getirilen başsağlığı mesajlarını okuyordum. 5 Nisan'da Lahor'dan, bir akrabadan gelen bir mesajda şöyle yazıyordu, "Sevgili Yenge ve Benazir, üzüntümü anlatacak söz bulmakta güçlük çekiyorum. Olanlar için bütün ulus sorumlu size karşı. Hepimiz suçluyuz... Bütün Pakistanlılar kederli, güvenini yitirmiş durumda. Hepimiz suçluyuz, günahkârız."

O gün Rawalpindi'de, Liaquat Bagh Common'da on binlerce insan toplandı; bir buçuk yıl önce, babamın cezaevinden çıkarılması için yapılan bir eylemde annem de bu alanda binlerce insan toplamıştı. Ziya o zaman PPP'nin ne kadar güçlü olduğunu görünce seçimleri iptal ederek babamı ölüme mahkûm etmişti. Şimdi de babama dua eden binlerce insanın üzerine gözyaşı bombaları atılıyordu. Halk üzerlerine gelen polislere taş ve tuğla parçaları atıyor, bağırıyordu. Yasemin, iki kız kardeşi, annesi, babamın mahkemesinde avukatlarına yardım eden Amina Piracha, onun iki kız kardeşi, yeğenleri ve yetmiş yaşındaki sadık adamları da eyleme katıldılar. Tanıdığımız on kadın da yüzlerce başka kadınla birlikte tutuklandılar ve iki hafta cezaevinde kaldılar.

Babamın ölümünden sonra rivayetler her yana yayıldı. Söylentilere göre, babamı asan cellât çıldırmıştı. Babamın cenazesini Garhi'ye götüren uçağın pilotu cenazenin

kimliğini öğrenince geriye uçmamış, uçağı bir arkadaşına bırakmıştı. Gazetelerde babamla ilgili bir sürü korkunç haber vardı. Bir habere göre, ona korkunç işkenceler yapmışlar ve idama sedyeyle götürmüşlerdi. Bir başka habere göre de, babam hücresinde bir kavga sırasında öldürülmüştü. Babama, darbeyi kendisinin planladığını ve ülkeyi Ziya'ya teslim ettiğini bildiren sahte bir belge imzalatmak istemişler, babam da onu imzalamamıştı. O zaman sahte belgeyi getiren subaylardan biri babamı itmiş, babam da başını duvara çarparak bayılmıştı. Gelen doktor babama kalp masajı ve traketomi yapmıştı ki boğazındaki lekelerin nedeni bu olmalıydı. Fakat babam ayılmamış ve ölmüştü.

Ben bu hikâyeye inanır gibi oldum. Çünkü babamda asılmış bir insanın belirtileri yoktu. Ben neden onun idamından üç saat önce, sabahın saat ikisinde aniden uyanıp kalkmıştım yatağımdan? Yine siyasi mahkûm olan General Babar da benim gibi saat ikide uyanmıştı. Aynı şeyi başka dostlardan da duydum. Sanki babamın ruhu o saatte bütün sevdiklerini ziyaret etmişti.

Rivayetlerin ardı arkası kesilmiyordu.

Babamın yeğeni ve o zamanki PPP lideri Mümtaz Bhutto bir konuşmamızda, "Babanın naşını mezardan çıkarıp otopsi iste," dedi. "Bu bize siyasi avantaj sağlar." Ama babam ölmüştü, naşını mezardan çıkarmak onu geri getirmeyecekti.

Mümtaz Amcama, "Onu öldürmeden önce hücresinde bile rahat bırakmadılar," dedim. "Artık öldü ve şimdi özgür o. Bırakalım da huzur içinde yatsın."

Mümtaz Amca, "Fakat tarihi bir önemi olacaktır bunun," diye ısrar etti.

Ona, "Tarih babamı yaptıklarıyla anacaktır. Nasıl öldüğü, bunun ayrıntıları önemli değil. Ben onu mezarında rahatsız etmeyeceğim. Onun dinlenmeye ihtiyacı var şimdi," dedim.

Annemin yeğeni Fakhri ve çocukluk arkadaşım Samiya Waheed de bizimle beraber yas tutmak için izin alarak Shila'ya geldiler ve bizim biraz toparlanmış olduğumuzu görünce rahatladılar. Samiya askerlerin yaydığı bir başka söylentiyi anlattı ve "Sizin depresyon geçirdiğinizi ve intihar edebileceğinizi söylüyorlardı," dedi.

Fakhri çok duygusaldı ve annemi kucaklayarak Farsça, "Nusrat *joon*, olanları duyunca ölmek istedim. Bugünleri görmemek için ölmek isterdim," diyerek ağladı. "Halk Ziya için asılmayı bile yeterli bulmuyor."

Fakhri bana da sarıldı. Bir yıl önce polislerin arasından sızarak Karaçi'deki evimizde babamın idama mahkûm olduğu haberini de bana o getirmişti. Ev hapsinde, bir gün salonda otururken birden içeri girerek yere kapandı ve başını yere vurarak inlemeye başladı. Yarım saat sonra polisler, politikaya asla karışmamış olan bu kadını da tutukladılar. O da bir hafta benimle beraber ev hapsinde kaldı, kocasını ve çocuklarını göremedi.

Şimdi yine beraberdik onunla. Söylediğine göre, ölümün üçüncü gün duası için Karachi'deki evimizin bahçesinde yüzlerce insan toplanmıştı. Şimdi de kadınlar otobüslerle geliyor ve bahçede babam için Kuran okuyup dualar ediyorlardı. Eskiden askerleri çok seven halk şimdi onlardan nefret ediyordu. Karaçi'den gelirken Fakhri ve Samiya uçakta üniformalı adamların yanına oturmamışlardı. Bir subayın yüzüne karşı, "Katiller!" diye bağırmışlar, diğer yolcular da matemde olanlara saygı gösterip başlarını öne eğmişlerdi. Uçakta kimse konuşmamış, çok insan ağlamıştı.

Babamın mezarını, ölümden üç gün sonra yapılan *soyem* duası için ziyaret etmek istediğimizi söylemiş, izin istemiştik. 7 Nisan sabahı saat 7'de hemen hazırlanmamızı söylediler. Siyah kıyafetimiz yoktu ve üzerimizde ne varsa

öyle gittik mezarlığa. Halk bizi görüp tezahüratta bulunur korkusuyla, aceleyle bir arabaya bindirip kimseye göstermeden havaalanına götürdüler.

Fakat askerlerin içinde iyi insanlar da vardı elbette. Meydanda askeri uçağın ekibi merdiven başında dizilmiş, başları önlerinde saygıyla karşıladılar bizi. Annem arabadan inince selâmladılar onu. Hindistan'da esir olan doksan binden fazla Pakistanlı esiri kurtaran adamın dul eşine saygıda kusur etmediler. Babamı iyi hatırlayanlar da vardı. Kısa uçuşta bize çay, kahve, sandviç ikram ettiler, yüzlerinde kederli bir ifade görülüyordu. Birkaç kişinin cezasını hepsi çekiyordu.

Uçak Garhi'ye yakın olan meydana değil de bir saat mesafedeki Jacobabad'a indi. Bizi köye götürürken babamın yaptırdığı asfalt yolları değil de tozlu ve bozuk köy yollarını kullandılar. Bizi köylülere göstermemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Köy yanındaki aile mezarlığına geldiğimizde ter ve toz içinde kalmıştık.

Mezarlığın kapısına doğru yürürken yanıma bir subay gelince durdum ve "Siz oraya giremezsiniz," dedim. "Burası bizim aile mezarlığımız. Sizin bir işiniz olamaz orada."

Subay, "Sizi yalnız bırakmamak için emir aldık," dedi.

"Oraya girip saygısızlık edemezsiniz. Siz babamı öldürdünüz. Onun için dua edeceğiz ve bunu yalnız başımıza yapacağız."

Subay, "Bunun için emir aldık," diye ısrar etti.

O zaman annem, "O halde mezar ziyaretinden vazgeçtik. Bizi geri götürün," diyerek arabaya doğru döndü. Subay çaresiz kalınca bir adım geri çekildi ve biz de saygı işareti olarak ayakkabılarımızı çıkararak girdik aile mezarlığına.

Mezarlık doğal olarak çok sessizdi ve huzurlu görünüyordu. Biz Hindistan'dan ayrılmadan önce, Bombay'da yaptığı hizmetler için İngilizlerden şövalyelik unvanı alan, eski Junagadh Eyalet Başbakanı Büyükbabam Sir Şah Nawaz Han Bhutto, karısı Lady Hurşit, amcam Sikander Bhutto ve efsanevi kardeşi Imdad Ali ile atalarımızdan çoğu burada yatıyorlardı. Rivayete göre Imdad Ali öyle yakışıklı bir erkekmiş ki, Karaçi'nin alışveriş merkezinden arabasıyla geçerken İngiliz kadınları dükkânlardan fırlar onu seyrederlermiş.

1969'da Harvard Üniversitesi'ne gitmeden önce babam beni buraya getirdi ve "Çok uzaklara, Amerika'ya gidiyorsun," dedi. "Seni şaşırtacak şeyler görecek, hiç bilmediğin yerlere gideceksin. Ama hiç unutma, ne olursa olsun sonunda buraya döneceksin. Senin yerin burası, köklerin burada. Ölünce de buraya gömüleceksin."

Yaşlı gözlerle babamın mezarını aradım ve gördüğümde de az kalsın tanımayacaktım. Mezarı henüz bir toprak yığınıydı ve üzerine çiçekler serpilmişti. Babamın bu toprak yığını altında yattığına inanamadım. Ayakucuna diz çöktüm ve kurumuş çamuru öptüm. Sonra, "Hayatta iken seni üzdüysem affet beni baba," diye mırıldandım.

Kendimi çok yalnız hissettim o an. Bütün çocuklar gibi ben de babamın her zaman yanımda olacağını düşünürdüm. Şimdi onu kaybetmiştim ve içimde doldurulamayacak bir boşluk vardı. Ama ağlamadım, bir Müslüman olarak, gözyaşlarının onun ruhunu rahatsız edeceğine inanıyordum.

Babam özgürlüğü hak etmiş, huzuru için ağır bir bedel ödemişti. Onun için biraz Kuran okudum ve "Her şeyi yaratan Allah onu esirgesin," diye dua ettim. Babamın ruhu şimdi Cennetteydi, Allah'a yakındı.

Bizi yine bozuk köy yollarından geri götürdüler ama bu kez farklı yollar kullandılar. Uçak ekibi aynıydı

ve bize yine saygılı davrandılar. Sihala'ya girerken yine üzerimizi aradılar, değişen bir şey yoktu. Ama mezar ziyaretinden sonra ben daha huzurlu oldum, kendimden daha emindim şimdi.

Dimdik duracak ve mücadeleme bütün gücümle devam edecektim. Sonunda düşmanı yeneceğime inanıyordum. Babamın çocukken bize anlattığı hikâyelerde iyiler her zaman galip gelir, kötüleri yenerlerdi.

Bize her zaman, "Bir fırsatı ya yakalar, ya da onu kaçırırsınız, düşünceli ya da düşüncesiz davranabilirsiniz, sinirleriniz sağlamdır, ya da utangaçsınızdır, ama bunların hepsi sizin elinizdedir," derdi. "Kaderinizi kendiniz etkilersiniz."

Şimdi Pakistan'ın bu karanlık günlerinde, babamın amacı benim amacım olmuştu. Onun mezarı yanında dururken ruhunun beni güçlendirdiğini, beni daha kararlı hale getirdiğini hissettim. Demokrasi Pakistan'a geri dönene kadar rahat etmeyecektim. Umut ışığını tekrar yakmalıydım. Sadece askerler ve seçkinler için değil, bütün halk için konuşan ilk lider babam oldu. Onun izinden gitmek görevimizdi.

Biz mezarlıktan Shila'ya dönerken, askerler babama dua etmek için 70 Clifton'daki evimizin bahçesine toplanan yüzlerce insanın üzerine gözyaşı bombaları atıyorlardı. Bombalardan biri verandaya düştü ve veranda gölgeliği yanmaya başladı. İnsanlar ellerinde Kuran ile dumandan öksürerek kaçıştılar.

TUTUKLANMA YILLARI

2

EV HAPSİ

Annemle beni babamın ölümünden yedi hafta sonra, 1979 Mayıs sonunda Shila'dan serbest bıraktılar ve Karaçi'deki Clifton 70 No.lu evimize döndük.

Her şey eskiye benzer gibi görünüyordu ama öyle değildi tabii. Bahçe kapısının yan tarafında, duvardaki 'Zülfikar Ali Bhutto – Avukat' yazılı sarı pirinç levha yerindeydi ve onun biraz üstünde solmuş, Sir Şah Nawaz Bhutto yazılı büyükbabamın levhası da oradaydı. Büyükannem bu iki katlı büyük köşkü ben 1953'te doğduktan sonra yaptırmış, ben ve kardeşlerim, Umman Denizi kıyılarına çeyrek mil mesafede olan bu evde, denizden gelen serin esintilerle büyümüştük. Bu huzur dolu malikânenin bu kadar büyük felâketler yaşayacağını kim düşünebilirdi?

Hindistancevizi, mango ağaçları ve kırmızı sarı renkli çiçekler açan çeşitli ağaçlarla dolu bahçemize her gün yüzlerce insan gelip babam için dua ediyorlardı. Onlar içerdeyken yüzlerce insan da sırası gelip bahçeye girmek için bekliyordu. Annem hâlâ matemde olup yabancılarla görüşmediği için o insanlarla ben konuşuyordum.

Evde olmak, yaşadığımız kâbusu sanki gerçek değilmiş gibi hissetmemize neden oluyordu. Evde çalışanların söylediğine göre, babam asılmadan iki gece önce askerler yine evimize girmiş, her yeri didik didik aramışlardı. Adamlarımızdan biri askerlerin başındaki subaya, sanki sivil yasalar hâlâ geçerliymiş gibi, "Arama için mahkeme kararınız var mı?" diye sorunca, subay

ona, "Bizim mahkeme kararına ihtiyacımız yok, istediğimiz yeri ararız," diye cevap vermişti. Babamın masum olduğunu kanıtlamak için topladığım belgeler ve benim özel mektuplarım dâhil her şeyi almıştı askerler.

Bir subay adamlarımıza, "Bu evde gizli geçitler varmış, gösterin onları bize," demiş ve böyle bir şey olmadığı söylenince de dövmüştü onları. Arama sırasında evde çalışanları bir odaya kilitlemişler, sabah süt getiren sütçü ile gazete getiren bayi bile onlarla beraber hapsedilmişti. Bir subay adamlarımızdan birine bir kâğıt uzatıp, "İmzala bunu," demiş ama imzalamayınca, "Efendine neler olduğunu gördün, imzalamazsan başına gelecekleri düşün," diyerek korkutmuş, belgeyi zorla imzalatmıştı.

Aramada aleyhimize bir şey bulamamışlar ve daha sonra bir kamyon gelmişti kapıya. Bir adamımız, "Kapıya gelen kamyondan çıkardıkları bir sürü sahte kâğıt ve dosyayı yere serdikleri bir halının üzerine attılar ve sonra da gazetecileri çağırıp babanızın aleyhine yeni kanıtlar diyerek onlara gösterdiler. Yüksek Mahkeme babamın idam cezasını ömür boyu hapse çevirmek istediği için, onun aleyhine yeni sahte kanıtlar getiriyorlardı. Arama bittikten sonra giden askerler, getirdikleri belgelerle beraber evden de birçok şey götürmüş, babamın antika harita koleksiyonunu bile almışlardı.

Clifton 70'teki evde babamın mezarlık ziyareti için hazırlandım. Sıkıyönetim idaresi benim Larkana'ya gideceğimi öğrenince uçuşları iptal etti ve ben de trenle gittim oraya. Halk tren yolunda toplanıp bana tezahürat yaptı, istasyon olmayan yerlerde insanlar demiryoluna yatarak treni durdurdular ve "İntikam! İntikam!" diye bağırdılar. Ben de onlara konuşmalar yaptım ve "Güçlenip seçimlerde Ziya'yı yenmeliyiz," dedim, halkı cesaretlendirdim. Halkın bu tezahüratı, "Bhutto'nun ve PPP'nin gücü onunla beraber mezara gömüldü," diyenlere en güzel cevaptı.

Karaçi'ye döndüğümde PPP liderleri ve yandaşları ile uzun toplantılar yaptım. Toplantılar arasında bahçeye indim ve babama dua etmek için gelen insanlarla sohbet ettim. Artık annem de ziyaretçilerle konuşuyor ve bizi gören insanların gözleri parlıyordu. Halk babamın ölümünden sonra bizim hayata küseceğimizi, artık ortalarda pek fazla görünmeyeceğimizi düşündüğü için, dimdik karşılarında görünce çok mutlu oluyor, bağırarak selâmlıyorlardı bizi. Halk yeniden umutlanmaya başladı. Bahçemize akın akın insanlar geliyordu.

Geceleri organizasyon, politika konuları, şikâyetler ve siyasi tutuklamalar gibi meseleleri düşünerek annemin okuması için raporlar hazırlıyordum. Okul arkadaşım Samiya ve babamın mahkemesi sırasında bize çok yardımcı olan Amina ve Yasmin bana yine yardım ediyorlardı. Batı medyası bu üç dost kadına 'Çarli'nin Melekleri' adını taktı ama ben meleklerin bile bu kadar ağır bir yükü onlar kadar kolay kaldıramayacağına emindim. O kadar yorgundum ki, bir gece kucağımda raporlarla uykuya daldım, bir başka gece de diş fırçamı ve macununu çalışma odama götürdüm.

General Ziya babamın idamına karar vermeden önce, yine seçimlere gideceğini ve ülkeyi sivil yönetime bırakacağını söyledi. Ama PPP'nin kazanmasına izin verecek miydi? Ama yaptığı bir konuşmada, yönetimi, devirdiği hükümete geri vermeyeceğini, seçimlerde sadece olumlu sonuçları kabul edeceğini söyledi.

Babamı 1977'de devirdiği zaman da seçimlere gideceğini söylemişti Ziya. Fakat PPP'nin kazanacağını anlayınca seçimleri iptal etti ve bütün parti liderlerini tutuklattı. Bu kez ne yapacaktı acaba?

PPP Eylül'de yapılan yerel seçimleri çoğunlukla kazandı. Ziya yasallık kazanmak için genel seçimleri almak zorundaydı. Bizim partinin büyükleri genel seçimlerde

parti aleyhine oyunlar oynanacağını, hile yapılacağını düşünüyor, seçime girip girmeme ya da boykot etme konusunu tartışıyordu. Ben onlara, meydanı Ziya'ya bırakmayalım dedim. Ona karşı muhalefet olarak girmeliydik genel seçimlere. Fakat PPP seçime gireceğini açıklayınca, Ziya katılma kurallarında değişikliğe gitti.

Bize, "Seçime parti olarak katılın, bağımsız adaylık yok," dediler.

Biz bunu reddettik. Seçim kaydını siyasi olarak yapmak, Ziya'nın askeri rejimini tanımak anlamına gelecekti.

"Seçime bağımsız adaylar olarak gireceğiz," dedik ama bir yandan da resmi okuryazar oranının yüzde 27, ama gerçek oranın yaklaşık yüzde 8 olduğu cahil Pakistan'da parti amblemi olmadan seçimi kazanmanın kolay olmayacağını düşündük.

Yeni seçim yasası, "Bağımsız adaylar en az yüzde 51 oy almak zorundadır" diyordu.

"Pekâlâ, bunu kabul ediyoruz," dedik.

Fakat seçimlerden bir ay önce, 15 Ekim 1979'da PPP yönetiminde bazı arkadaşlar toplantı istediler. Toplantıda seçimlere karşı mücadele konusu yeniden açıldı ve parti ikiye bölündü. Bizim evin salonunda yapılan toplantıda bazı üyeler anneme bakarak, "Boykot edelim seçimleri!" dediler. Bazıları beni hâlâ saçmalayan küçük kız gibi görüyordu ama ben söz aldım ve "Ziya seçim kurallarıyla birkaç kez oynadığı için çok insanın güvenini yitirdi," diye konuştum. "Ama biz kendimize güvenelim. Yerel seçimleri kazandık, genel seçimleri de alabiliriz." Tartışma gecenin geç saatlerine kadar sürdü ve sonuçta muhalefet yandaşları küçük bir oy farkıyla kazandılar.

Ziya ertesi gün seçimlere muhalefet olarak gireceğimizi öğrenince çılgına döndü, seçimleri yine iptal etti ve

askerler yine evimizi bastılar. Bir gece adamlarımızdan biri evin sarıldığını söyleyince, parti belgelerini, aday listelerini, mektupları, cezaevinde olanların listesini ve onların işine yarayabilecek olan tüm kâğıtları topladım ve banyoda yaktım. Çok geçmeden askerler eve girdiler ve annemle beni alarak Larkana'ya oradaki evimize, Al-Murtaza'ya götürdüler. Orada altı ay ev hapsinde kalacaktık.

Al-Murtaza'nın koridorlarında dolaşıp duruyordum. İki yıl önceki darbeden beri annem dokuz, ben de yedi kez tutuklanmış, çoğunlukla ev hapsinde kalmıştık ama ben bu tür zorlamalara bir türlü alışamadım. Her seferinde biraz daha öfkeleniyordum. Belki yirmi altı yaşın verdiği bir duyguydu bu, ama yaşım ne olursa oldun hep böyle olacaktım ben, özellikle de Al-Murtaza'da hapsolduğun için.

Al-Murtaza ailemizin kalbinin attığı yerdi, dış ülkelerden döndüğümüzde, kış tatillerinde, bayramlarda ve babamın doğum günlerinde hep burada toplanırdık. Aile düğünleri burada yapılırdı ve cenaze törenlerinden sonra da buraya gelirdik. Şimdi askeri idare Al-Murtaza'yı bize cezaevi yapmıştı.

Askerler Batı medyasına bizim ev hapsinde olduğumuzu söylemişti ama doğru değildi bu. Aslında ev hapsinde olanlar evlerinde ziyaretçi kabul edebilir, röportaj yapabilir, telefonla konuşabilir, kitap okuyabilir, hatta bazen dışarıda biriyle buluşabilir ve arabayla kısa süre için dolaşabilirdi. Ama biz burada bir cezaevindeymiş gibi yaşıyorduk. Telefon kesildi, ziyaretçi kabul edemiyorduk ve sadece bazen Sanam gelebiliyordu yanımıza.

Evin çevresinde Sınır Birliklerinden askerler nöbet tutuyordu. Babamın zamanında evi özel komandalar korurdu ama askerler şimdi onun karısını ve kızını buraya zorla hapsetmişlerdi. Ziya ülkede herkesin ve hatta dünyanın Bhutto ailesinin varlığını unutmasını istiyordu.

Pakistan'da gazeteler artık bizden söz etmeye çekinir olmuştu. Ziya 16 Ekim 1979'da seçimleri iptal edip bizi hapsettikten sonra medyaya da sansür koydu. Sıkıyönetim Yasası Madde 49'a göre, Pakistan'ın güvenliği ve bütünlüğü için tehdit oluşturabilecek ya da kamu düzenini bozacak yazı yazacak olan yayınların editörleri on kırbaç yiyecek ve yirmi beş yıl hapis yatacaktı.

Sadece Lahore'da 100.000'den fazla baskı yapan partimiz gazetesi *Musawaat* kapatıldı ve baskı makinelerine el kondu. Diğer gazete ve yayınlar sıkıyönetim yasasına uymadıkları takdirde kapatılacakları konusunda uyarıldılar. Altı yıl boyunca babamın, annemin ya da benim adımız ve resimlerimiz pek görülmedi gazetelerde. Gazeteler bazen sansürü halka anlatmak için bazı sütunlarını boş olarak çıkarıyorlardı.

PPP'nin güçlenmesi Ziya'yı gittikçe sinirlendiriyor, siyasi kısıtlamaları artırmasına neden oluyordu. 1977'de Sıkıyönetim Yasası ilan edildikten sonra ceza almayan politikacı kalmamış gibiydi. Fakat 16 Ekim 1979'da askeri rejim tüm partilerin yasadışı olduğunu ilan etti, böylece babamın politikalarını tamamen yok etmek istiyorlardı. General Ziya'nın Sıkıyönetim Yasasının 48. Maddesine göre, bir siyasi partiye üye olan kişi on dört yıl hapis yatacak, mülkünü kaybedecek ve 25 kırbaç yiyecekti. Gazeteler artık PPP'den söz ederken önüne 'kapatılan' sözcüğü koyacaktı. Böylece ben ve annem, demokrasinin öldüğü bir ülkede, ölü bir partinin ölü liderleri oluyorduk.

Büyükbabamın 1931'de Londra'da katıldığı Hindistan Yuvarlak Masa Konferansında çekilmiş resimler, babamın doğum günü partilerinde çekilmiş fotoğraflar ve ailemizin tarihi vardı Al-Murtaza'da. Babam ve üç kız kardeşi burada doğmuşlardı, yakındaki Larkana köyünden gelen ebe dün-

yaya getirmişti onları. Al-Murtaza'da daha sonra bazı ilaveler, değişiklikler yapıldı ama evdeki 'Bhutto yuvası' duygusu hiç değişmedi.

Üzerinde M.Ö. 2500 yılı Hint uygarlığının Moenjodaro kadın ve erkeklerinin resimleri olan ve yakındaki bir harabeden getirilmiş mavi beyaz çiniler vardı kapının iki yanında. Ben küçükken o eski şehre 'Munj Jo Dero' dendiğini sanırdım ki Sindhi dilinde bunun anlamı 'benim yerim' idi. Ben ve kardeşlerim çok eski zamanlardan beri bu topraklara hayat veren Indus nehrinin kıyılarında yaşadığımız için gururluyduk. Atalarımız M.S. 712'de Hindistan'a gelen Müslümanlara kadar uzanıyordu. Atalarımız hakkında yazılmış bir anı kitabı büyük-büyükbabamın zamanında yaşanan bir sel olayında kaybolmuştu. Ama çocukken bize söylediklerine göre, biz ya sonradan Müslüman olan Hindu savaşçıları Rajputların, ya da Hindistan'a 'İslam'a Açılan Kapı' dedikleri bizim eyaletimiz Sindh'den giren Arapların soyundan geliyorduk.

Hindistan ve Pakistan'da Bhutto aşiretinden gelen binlerce insan yaşıyordu ve bunların çoğu çiftçi, toprak sahibiydi. Bizim aile kolumuz ünlü Bhutto aşiret reisi Sardar Dodo Han'dan geliyordu. Yukarı Sind'de birçok köy –Mümtaz Amca ailesinin yaşadığı Mirpur Bhutto, bizim aile mezarlığının bulunduğu Garhi Khuda Bakhsh Bhutto– toprak sahibi olan bölge politikasını yüzyıllar boyunca yönetmiş olan atalarımızın adıyla anılıyordu. Naudero'da, Garki Khuda yakınlarında bir evimiz daha vardı ve babamla erkek kardeşlerim bazı bayramlarda oraya gidip misafirlerine şeker kamışı ve çiçek suyu ile pişirilmiş pilav ikram ederlerdi. Fakat büyükbabamın zamanından beri ailenin gerçek merkezi Larkana'da Al-Murtaza oldu.

1958'de yapılan ilk toprak reformundan önce Bhuttolar en büyük toprak sahiplerinden biriydi. Sind'de topraklarımız diğer toprak ağalarının toprakları gibi dönümle değil, mil karelerle ölçülürdü. Küçükken, 1843'te Sind'e gelmiş İngiliz gezgin Charles Napier'nin hikâyesini çok severdik. Napier bölgede gezerken arabacısına, "Bu topraklar kimin?" diye sorar, hep "Bhuttoların," cevabı alırmış. Bir süre sonra sıkılmış ve arabacısına, "Ben biraz uyuyayım, Bhutto toprakları bitince uyandır beni," demiş. Ama bir süre sonra kendi uyanmış ve aynı soruyu sorup yine Bhutto cevabı alınca iyice şaşırmış. Napier eyaleti ele geçirdikten sonra bölgedeki İngiliz komutana gönderdiği Latince mesajla ün kazanmış: "*Peccavi* – günah işledim," demiş. Biz çocukken bunun bir kelime oyunu değil de bir itiraf olduğunu düşünürdük.

Babam bize hikâye anlatmayı çok severdi. Bir gün yine, "Büyük-büyükbabanız Mir Ghulam Murtaza Bhutto yirmi bir yaşında güçlü ve yakışıklı bir delikanlı iken, bütün Sindh kadınları bayılırdı ona," diye başladı. "Bir İngiliz kızı da âşık oldu ona, o zamanlar yabancı ile evlenmek yasaktı ama Ghulam kıza engel olamadı. Albay Mayhew adında bir İngiliz subayı bunu duydu ve Ghulam'ı çağırdı.

"Bhuttoların büyük toprak sahibi olması onun için önemsizdi. İngilizler bizim aile mirasımıza saygı göstermez, sadece esmer tenimize bakarlar bizim. Albay Ghulam'a, 'Sen nasıl ilişki kurarsın bir İngiliz kızıyla?' diye sordu. 'Sana bir ders vereyim de gör!' Albay kamçısını alıp ona vurmak istedi ama Ghulam kamçıyı ondan kaparak adama vurdu. Albay bağırıp yardım isterken Ghulam kaçtı oradan. Ailesi ona İngilizlerden kaçmasını söyledi ve o da Larkana'dan ayrıldı, ama birkaç arkadaşı ve İngiliz kız da yalnız bırakmadılar onu.

"İngilizler peşine düşünce Ghulam arkadaşlarına, 'Ayrılalım, birkaçınız İngiliz kızı da alıp başka tarafa gidin ama onu sakın İngilizlere teslim etmeyin, bu bir onur meselesi,' dedi. Onlar da kızla beraber Indus nehrinin diğer yanına geçtiler ve kaçtılar oradan. Fakat kız hızlı gidemediği için İngiliz askerler çok geçmeden yetiştiler onlara. Ghulam'ın arkadaşları bir tünel kazıp içine saklandılar ve ağzını dallarla gizlediler ama İngilizler buldular onları. Ghulam'ın arkadaşları kızı teslim etmemek için ona söz vermişlerdi ve İngilizlerin kızı alıp götüreceğini anlayınca onurlarını kurtarmak için öldürdüler kızı."

Hikâye bitti sandık ama henüz bitmemişti. Babam, "Ghulam bağımsız Bahwalpur eyaletine kaçtı," diye devam etti. "Fakat İngilizler onun orada olduğunu öğrenince kraldan istediler onu. Ghulam krala teşekkür etti ve Afganistan'a geçerek orada saraya misafir oldu. İngilizler onun mülküne, topraklarına el koydular, evini, eşyalarını, her şeyini sattılar. Kimse İngilizlere karşı koyamazdı ve Ghulam'a ağır ceza verilmeliydi. İngilizler Hindistan'da her şeye hâkimdi, bazı bölgelerde onların yaşadığı yerden yerliler geçemezdi. Bir İngiliz'e vurmak bir yana, onlara sert cevap bile verilemezdi.

"Sonunda bir anlaşma sağlandı ve Ghulam Murtaza Larkana'ya döndü ama çok geçmeden hastalandı ve zayıflamaya başladı. Köy doktorları ve şifacılar onun zehirlenmiş olabileceğini söylediler ama bir kanıt bulamadılar. Ghulam'ın yiyecek ve içeceklerini ondan önce tadan çeşnicileri de vardı ama hiçbir şey fayda etmedi ve Ghulam yirmi yedi yaşında öldü. Daha sonra, ölümüne neden olan şeyin yemeklerden sonra içtiği nargile olduğunu söylediler."

Ben ve kardeşlerim bu hikâyeleri çok severdik ve özellikle erkek kardeşlerim Mir Murtaza ve Şah Nawaz öykülerde kendi adları da geçtiği için mutlu olurlardı.

huttoları halkı boğan derebeylik sisteminden çekip çı-
armak isteyen ilk insan, benim büyükbabam, Gulam
lurtaza Bhutto'nun oğlu Sir Şah Nawaz oldu. Onun za-
ıarına kadar Bhuttolar hep akraba evliliği yaparlardı.
slam dini kadının mirastan pay almasına izin veriyor ve
oprakları aile içinde tutmak için de akraba evliliği yap-
nak gerekir. Babam da on iki yaşında iken sekiz ya da
lokuz yaşındaki akrabası Amir ile evlendirilmiş. Babam
)una itiraz etmiş ama büyükbabam ona İngiltere'den bir
criket sopası getirerek kandırmış onu. Düğünden sonra
Amir yine kendi ailesinin yanında kalmış ve babam da
okuluna dönmüş, ama özelikle zorla evlendirilerek kızla-
ra yapılan bu haksızlığı hiç unutmamış.

Ama hiç olmazsa Amir evlenmişti. Aile içinde uy-
gun bir akraba damat bulunmadığı zamanlar Bhutto
kadınları hiç evlenemediler. Halalarım, büyükbabamın
ilk evliliğinden olan kızları ölene kadar bekâr kaldılar.
Büyükbabam itirazlara rağmen ikinci evliliğinden olan
kızlarının Bhutto ailesi dışından erkeklerle evlenmeleri-
ne izin verdi ama bunlar da aşk evliliği değil, anlaşmalı
evliliklerdi. Bir kuşak sonra kız kardeşim Sanam kendi
kararını veren ilk Bhutto kadını oldu. Anlaşmalı evliliğe
karşı olmama rağmen ben de geleneklere uydum ve aynı
şekilde, anlaşmalı bir evlilik yaptım.

Fakat büyükbabam ilerici bir adamdı, diğer toprak sa-
hiplerine aldırmadan kızlarını bile okula gönderdi. Pek çok
feodal toprak sahibi oğullarını bile okutmadı. Bu adamlar,
"Oğlumun toprağı ve geliri var, başkaları için çalışmasına
gerek yok. Kızlarıma da miras olarak toprak kalacak, ayrıca
kocaları ya da erkek kardeşleri de bakacak onlara. Neden
okula gitsinler ki?" diyorlardı.

Büyükbabam Bombay'da görev yaptığı yıllarda eği-
timli Hinduların ve Müslümanların mesleklerinde nasıl

ilerlediklerini görmüştü. Sir Şah Nawaz çocuklarını eğiterek diğer toprak sahiplerine örnek olmak istedi. Böylece Pakistan 1947'de Hindistan'dan ayrılıp bağımsız olduğunda, halk geri kalmışlıktan kurtulacaktı. Bu nedenle babamı eğitim için yurt dışına gönderdi. Babam onu hayal kırıklığına uğratmadı, California Üniversitesini onur derecesiyle bitirdi ve sonra da Oxford'da hukuk eğitimi yaparak Pakistan'a dönmeden önce Lincoln's Inn barosuna davet edildi.

Annem ise yeni bir sanayici ailenin kızıydı ve görüşleri toprak sahiplerinin görüşlerine göre daha kozmopolitti. Bhutto kadınları peçeli dolaşır ve evlerinden pek çıkmazken, annem ve kız kardeşleri Karaçi sokaklarında kendi arabalarıyla ve peçesiz olarak geziyorlardı. Annem ve kız kardeşleri İranlı bir sanayicinin kızları olarak üniversite eğitimi almışlar ve Pakistan kurulduktan sonra, Ulusal Muhafızların kadınlar birliğinde subay olarak görev yapmışlardı. Bhutto kadınlarının bunları yapması mümkün değildi.

Annem 1951'de babamla evlendikten sonra diğer Bhutto kadınları gibi peçe taktı ve ilk zamanlar haftada ancak bir kez ailesine gitmesine izin verildi. Fakat eski âdetler zamanla herkesin canını sıkmaya başladı. Büyükannem Karaçi'de evden çıkmak istediğinde arabacı başka yerde olursa, arabayı kullanmasını annemden isterdi. Ailece Al-Murtaza'ya gittiğimizde, babam geceleri selamlığa dönmez, annemle birlikte haremde kalırdı. Clifton 70 numara inşa edildiğinde orada harem selamlık yoktu ama büyükbabam erkek misafirleri için sokağın karşısındaki bir evi satın aldı. Pakistan'da yeni ve daha aydınlık bir kuşak yetişiyordu.

Bizim erkek egemen toplumumuzda erkeklere her zaman öncelik tanınır, okula önce onlar gönderilir, yemek-

te bile erkek çocuğa kızlardan önce yemek verilirdi. Fakat bizim ailemizde böyle bir ayırım yoktu. Özellikle bana büyük ilgi gösterdiler. Dört kardeşin en büyüğü bendim ve Karaçi'de 21 Haziran 1953'te doğdum. Tenim çok pembe olduğu için bana 'Pinkie' adını taktılar. Erkek kardeşim Mir Murtaza benden bir yıl sonra, Sanam 1957'de ve küçük erkek kardeşim Şah Nawaz da 1958'de doğdu. En büyük çocuk olduğum için aile içinde çoğu zaman özel bir yerim oldu ve bazen de kendimi yalnız hissettim.

Babam Cumhurbaşkanı İskender Mirza tarafından ilk kez Birleşmiş Milletler'e gönderildiğinde yirmi sekiz yaşındaydı ben de dört. Babam daha önce Cumhurbaşkanı Eyüp Han zamanında Ticaret Bakanlığı, Enerji Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı ile yedi yıl süreyle ve aralıklarla Birleşmiş Milletler'de (BM) Pakistan heyeti başkanlığı yaptı ve çoğu zaman annemle birlikte evden uzak kaldılar.

Babamın kendisinden çok gazetelerde resimlerini görürdüm – BM'de Pakistan ve Üçüncü Dünya Ülkelerini savunurdu. 1960'ta Sovyetler Birliği'yle kredi ve teknik yardım anlaşması yaptı, 1963'te Pekin'de imzaladığı bir anlaşmayla Pakistan'a tartışmalı topraklarda 750 mil karelik toprak kazandırdı. Annem çoğu zaman onunla beraber gider, kardeşlerimi evdeki çalışanlarımıza ve de bana emanet eder, "Sen ablasın, onlara iyi bak," derdi.

İlk kez evde kardeşlerimle yalnız kaldığımda sekiz ya ona yakın bir yaştaydım. Annem bana yiyecek almak için para bırakır, onu yastığımın altında saklardım. Okulda rakamları yeni öğreniyordum ama akşamları mutfakta sehpa üstüne çıkar ve kâhyamız Bobo ile masraf hesabı yapar gibi oyun oynardım. Ama zaten büyük para bırakmazlardı bana. O zaman on rupee yaklaşık iki dolardı ki bu kadar para ile bütün evi doyuracak kadar yiyecek alınırdı.

Evimizde eğitim her şeyden önce gelirdi. Babası gibi, babam da biz çocuklarını Pakistan'ın eğitimli örnek çocukları yapmak istiyordu. Ben üç yaşımda Lady Jennings anaokuluna, beş yaşımda ise Karaçi'nin en iyi okullarından biri olan Hz. İsa ve Meryem Ana Manastır okuluna gittim. Manastır okulunda eğitim İngilizceydi ve evde ise Sindi dili, Farsça ya da milli dil olan Urduca konuşurduk. Okuldaki İrlandalı rahibe öğretmenler daha büyük öğrencilere 'Disiplin', 'Nezaket', 'Gayret' ve 'Hizmet' gibi ilham verici adlar takarlardı ama hiçbir zaman Hıristiyanlık propagandası yapmazlardı. Okula zengin ve de Müslüman aile çocukları geliyordu ve okul onlar için iyi bir gelir kaynağıydı, onun için bu kaynağı kurutmak istemiyorlardı.

Babam bize her zaman, "Sizden sadece derslerinize iyi çalışmanızı istiyorum," derdi. Biz büyürken okul saatleri dışında bize Matematik ve İngilizce dersleri verecek özel öğretmenler tutar, yurt dışında iken okullarımıza telefon ederek durumlarımızı sorardı. Ben çok iyi bir öğrenciydim ve babam beni yurt dışında okutmak istiyordu.

Bazen beni ve kardeşlerimi karşısına alır ve "Bir gün bavulunuzu toplayacaksınız ve sizi uçağa bindirip göndereceğim," derdi. "Pinkie küçük bir kız olarak gidecek ve genç bir hanımefendi olarak geri gelecek. Şah Nawaz'ın kıyafetleri bavuluna sığmayacak, Babu'yu bavulun üstüne oturtacağız kapansın diye."

Bizim ailemizde bana ve kız kardeşime de erkek kardeşlerim kadar fırsat tanınacağını biliyordum. İslam'da da erkek kadın ayırımı yoktu, erkek üstünlüğünü erkekler kendileri getirmişlerdi dinimize. Aslında İslam dini kadınlar konusunda ilerici bir dindi. Peygamberimiz Hz. Muhammed zamanın Araplarına kız çocuklarını öldürme âdetini yasaklamış, kadınlara eğitim ve miras hakkını

Batıdan çok daha önce vermişti.

İslam dinini ilk kabul eden kadın olan Bibi Khadijah dul bir iş kadınıydı, Peygamber Hz. Muhammed çocukken onun yanında çalıştı ve büyüyünce onunla evlendi. Başka bir Müslüman kadın olan Umm e-Umara erkeklerle birlikte İslam düşmanlarına karşı savaştı ve bir savaşta Hz. Muhammed'in hayatını kurtardı. Güney Hindistan'da Ahmadnagar Sultanı Chand Bibi Moğol İmparatoru Akbar'ı yendi ve onu barış anlaşmasına zorladı. Hindistan İmparatoru Cihangir'in karısı Nurcihan çok iyi bir devlet kadınıydı. İslam tarihinde erkekler kadar başarılı olmuş pek çok kadın vardır. İslam dini kadınların ilerlemesini asla engellemedi. Kuran'da bile, "Onların başında bir kadın buldum. Ona her şey verilmişti ve muhteşem bir tahtı vardı," der. Kadınlar suresinde, "Kazandıkları erkeklere paylaştırılır ve kadınlara da kazandıklar bölüştürülür," der.

Her gün öğleden sonra eve gelen din hocamız okul dersi dışında bize Kuran okumayı öğretir, din dersi verirdi. Arapça yazılı Kuran'ı okuyup surelerin anlamlarını bilmek bizim için çok önemliydi. Arapçanın alfabesi Urdu dilininkine benziyordu ama İngilizce ile Fransızca'da olduğu gibi gramer ve anlam farklılıkları vardı.

Din hocamız, "Cennet annenin ayakları altındadır," der, ebeveynimizi dinlememiz, sevip saymamız gerektiğini söylerdi. Zaten annem de uslu durmamızı söylerken aynı sözü tekrarlardı. Din hocamız dünyada yaptıklarımızın ölümden sonrasını da etkileyeceğini anlatıyordu bize. "Alevler içindeki bir vadiden geçmek için kıl kadar ince bir köprüyü aşacaksınız, dünyada günah işlemiş olanlar ateşe düşecek, sevap işleyenler de süt ve balın dereler gibi aktığı Cennete gidecekler."

Bana dua etmeyi ve namaz kılmayı aslında annem öğretti, dindar bir kadındı ve yurt dışında bile beş vakit

namazını ihmal etmezdi. Ben dokuz yaşıma bastığımda sabah namazlarında beni uyandırır, birlikte abdest alır ve Kıbleye dönüp namaz kılardık.

Annem tüm İranlılar gibi Şii Müslüman'dı ama bizim ailemiz Sünni idi. Fakat iki mezhep arasında büyük farklar yoktu ve Şiilerle Sünniler yüzyıllardır kardeşçe bir arada yaşar, birbirleriyle evlenirlerdi. Hepimiz bir tek ve aynı Allah'a ve Hz. Muhammed'in de onun Peygamberi olduğuna inanırdık.

Hz. Peygamber'in torunu İmam Hüseyin'in Irak'ta, Kerbelâ'da katledilişinin anıldığı Muharrem ayında bazen ben de siyahlar giyer ve annemle beraber Şii ayinine giderdim. Şii ayinleri hassas ve ayrıntılı olur, annem bana, "Her şeyi dikkatle izle," derdi. İmam Hüseyin ve beraberindekilerin Yezid'in askerleri tarafından katledilişini anlatan kişiyi büyük bir dikkatle dinlerdim. Çocukları bile öldürmüştü Yezid'in askerleri. İmam Hüseyin'in kız kardeşi Zeinab başı açık olarak Yezid'in sarayına kadar yürütülmüş ve İmam Hüseyin'in kesilen başı ona gösterilmişti. Bibi Zeinab'ın soyundan gelen Şiiler Kerbelâ trajedisini asla unutmadılar.

Son ayinde konuşmacı, "Su isteyen çocuğun ağlamasını duyun," diye devam etti olayı anlatırken, "Bebeğinin ağladığını duyan annenin kalbini hissedin. Atıyla su almaya giden yakışıklı yiğide bakın. Su almak için eğiliyor. Bakın! Bakın! Düşman askerleri kılıçlarıyla saldırıyorlar onlara..." Kadın konuşmacı bunları anlatırken, etraftaki kadınlar da acıyla inleyerek göğüslerini yumrukluyorlardı. Sahne o kadar duygusaldı ki kendimi tutamadın ve diğerleri gibi ben de ağladım.

Babam ülkesini ve de çocuklarını yirminci yüzyıla getirmeye kararlıydı. Bir gün annemin babama, "Bizim çocuk-

larımız da akraba evliliği mi yapacaklar?" diye sorduğunu duydum. Babam biraz düşündü ve "Oğullarımın akraba evliliği yaparak eşlerini duvarlar arkasında kapalı tutmasını, kızlarımın da aynı şeyleri yaşamasını istemiyorum," dedi. Bunu duyunca çok sevindim. "Çocuklarımız önce eğitimlerini tamamlasınlar, sonra hayatta ne yapmak istediklerine kendileri karar verebilirler."

Annem beni ilk kez çarşafa soktuğunda da fazla bir tepki göstermedi babam. Bir gün trenle Karaçi'den Larkana'ya giderken, annem çantasından çıkardığı ince kara örtüyü omuzlarıma sardı ve "Artık çocuk değilsin," dedi. Böylece ben de çocukluktan çıkmış ve yetişkin olmuştum ama birden hayal kırıklığına uğradım. Gökyüzünün, çayırların, çiçeklerin rengi birden değişmiş, solmuş, griye dönüşmüştü. Gözlerimin önündeki peçe yüzünden her şeyi bulanık görüyordum. Trenden indiğimde, başımdan ayaklarımın ucuna kadar inen çarşaf yüzünden rahat yürüyemedim. Esen rüzgârı kesen peçe ter içinde kalmama neden oldu.

Al-Murtaza'ya vardığımızda annem, orada bizi bekleyen babama, "Pinkie bugün ilk kez çarşaf giydi," dedi. Babam biraz düşündü ve sonra, "Çarşaf giymek zorunda değil," dedi. "Hz. Peygamber en iyi peçenin, gözlerin arkasındaki peçe olduğunu söylemiş. Bırak onu kıyafetiyle değil, aklıyla ve karakteriyle yargılasınlar." Böylece ben gri yaşamdan kurtulan ilk Bhutto kadını oldum.

Babam her zaman daha büyük bir dünyanın parçası olmamı öğütlerdi bana ama bazen onun dersleri aklımı karıştırırdı. 1963 sonbaharında bir gün Dışişleri Bakanlığının özel aracıyla bir yere giderken, babam beni uyandırdı ve "Uyuyacak zaman değil," dedi. "Korkunç bir şey olmuş, Amerika Birleşik Devletleri'nin genç Başkanını vurmuşlar." O zaman on yaşımdaydım ve ABD başkanı-

nın adını birkaç kez duymuştum ama babam Başkan John F. Kennedy ile Beyaz Saray'da birçok kez görüşmüştü ve onun liberal sosyal görüşlerine hayrandı.

Babam bazen beni ve kardeşlerimi Pakistan'a gelen yabancı heyetlerle tanıştırırdı. Bir gün çok önemli Çin devlet adamlarıyla tanışacağımızı söyleyince heyecanlandım. Babam bize Çin Devriminin lideri Mao Tse Tung'dan bahsetmiş, ordusunun başında ülkeye nasıl sahip çıktığını anlatmıştı. Mao'nun babama hediye ettiği şapkası, onun odasında asılı dururdu. Tanışacağımız adamlardan birinin Mao olduğuna emindim. Babamın her yıl Amerika'dan getirdiği elbiselerden birini ilk kez o gün giydim, ama Mao'yu beklerken, Çin Başbakanı Chou En-Lai ile Chen-yi ve Liu-Shao Chi adlı iki bakanını görünce hayal kırıklığına uğradım. Liu-Shao Chi daha sonra Kültür Devrimi sırasında cezaevinde öldü.

Karaçi'ye gelen ve beni hayal kırıklığına uğratan devlet adamı sadece Chou En-lai olmadı elbette. Aslında bu kişi ile tanıştırılmadık. Bir akşam evin etrafında yakılan ışıkları görünce akşam yemeğine önemli bir misafir geleceğini anladım. Pencereden bakınca kapıda bir limuzin durduğunu ve bizim Cumhurbaşkanı Eyüp Han ile bir Amerikalının arabadan indiğini gördüm. Amerikalıyı hemen tanıdım, onun birkaç filmini görmüştüm. Ertesi sabah anneme, "Bob Hope ile tanıştığına sevindin mi anne?" diye sorunca, annem şaşırdı ve sonra güldü. "Bob Hope da nerden çıktı kızım?" dedi. "O Amerikalı ABD Başkan Yardımcısı Hubert Humphrey idi."

Sonradan öğrendiğime göre, Humphrey Vietnam'daki Amerikan askerlerine eğlenmeleri için tüylü top (badminton topu) gönderilmesi konusunda Pakistan'dan yardım istemişti. Fakat babam Vietnam iç savaşına hiçbir şekilde müdahale etmek istemediği için onun bu talebini kibarca geri çevirdi.

Ben on ve Sanam yedi yaşında iken, eski bir İngiliz dağ istasyonu olan ve Murree denen çamlı tepedeki yatılı okula gönderildik. Dadımız İngiltere'ye dönecekti ve babam da bizim yatılı bir okulda kendimizi idare etmeyi daha iyi öğreneceğimizi düşündü. Orada ilk kez olarak yatağımı düzeltmeyi, ayakkabılarımı boyamayı ve benzer özel işlerimi yapmayı öğrendim. Babam oradaki rahibelere bize özel muamele yapmamalarını, diğer çocuklar gibi davranmalarını söylemişti. Onlar da onun dediğini yaptılar.

Biz Murree'deyken babam politika derslerimizi mektupla sürdürdü. Jakarta'daki bir konferanstan döndükten sonra bize uzun bir mektup yazarak, Birleşmiş Milletler'de Süper Güçlerin genelde kendi çıkarlarını düşündüklerini ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin ihmale uğradığını anlattı. Rahibelerden biri, okul bahçesinde bir banka oturtarak mektubu bize okudu ama anlamadığımız birçok şey vardı o satırlarda.

Murree'deki ikinci ve son yılımızda bazı siyasi dersleri ilk elden öğrendik. 6 Eylül 1965'te Hindistan ve Pakistan Keşmir sorunu yüzünden savaşa girdiler. Babam Keşmir halkının ülke seçme hakkını savunmak ve Hindistan saldırısını kınayarak destek istemek için Birleşmiş Milletler'e uçtuğu gün, rahibeler de öğrencileri muhtemel bir Hindistan saldırısına karşı hazırladılar. Keşmir'e giden yol Murree'den geçiyordu ve Hindistan ordusu da Pakistan'a girmek için oraya gelebilirdi.

Derslerden sonra oyun oynadığımız ve kitap okuduğumuz okulda şimdi hâlâ saldırısı ve karartma tatbikatları yapmaya başladık. Rahibeler büyük kızların küçüklere yardımcı olmasını isterken, ben de muhtemel bir saldırıda aramasın diye, kardeşimin terliklerini ayaklarına bağladım. Okuldaki öğrencilerin çoğu üst düzey devlet memurlarının ve subayların çocuklarıydı ve düşmanın

gelmesi ihtimaline karşı, birbirimize şifreli adlarla hitap etmesini öğrendik. Hepimiz kaçırılıp dağlara götürülmekten korkuyorduk. On yedi gün güren savaş esnasında gerçekten korkulu günler yaşadık.

Amerika Birleşik Devletleri de bize yardımcı olmuyordu. Pakistan ordusuna komünist tehdidine karşı yaptıkları askeri yardımın, verdikleri silahların Hindistan'a karşı savaşta kullanıldığını öğrenen Johnson yönetimi, tüm Hindistan yarımadası bölgesine silah ambargosu uyguladı. Fakat Pakistan ambargo etkisinde kalırken, Hindistan Ruslardan da silah yardımı alıyordu. Aradaki dengesizliğe rağmen, askerlerimiz Birleşmiş Milletlerin 23 Eylül ateşkes kararına kadar kahramanca savaştılar. Ordumuz Hindistan saldırısını etkisiz kılarken, bizim onlardan aldığımız topraklar, onların bizden aldığından daha fazla oldu.

Fakat zafer sevincimiz kısa sürdü. Güney Rusya'da, Taşkent'te yapılan barış görüşmelerinde, Cumhurbaşkanı Eyüp Han savaşta kazandıklarımızı geri verdi. Anlaşmaya göre her iki taraf da ordusunu geri çekiyordu. Babam bu anlaşmaya çok kızdı ve Dışişleri Bakanlığından istifa etti. Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Shastri anlaşmadan bir gün sonra ölünce, babam onun sevinçten ölmüş olabileceğini söyledi.

Anlaşma koşulları açıklandığında Pencab ve Sind eyaletlerinde halk ayaklandı ve polisle çatıştı. Polis bütün sertliğine rağmen ayaklanmayı bastıramadı ve bunlar olurken Bhuttoların hayatları da değişti.

Eyüp Han babamın istifasını sonunda, Haziran 1966'da kabul etti. Eyüp Han ile babamın arası iyice açıldı ama halk babamı destekliyordu. Larkana'dan eve son kez olarak Dışişleri Bakanlığı özel aracıyla dönerken halk çılgınlar gibi trenin yanında koşuyor, babama tezahürat yapıyordu.

Lahor'da babam Pencab valisiyle görüşmek için trenden inince kalabalık arasından biri, "Bhutto'nun gömleğinde kan var!" diye bağırdı. Babam birden geri döndü ve halka gülümseyip el salladı, gömleğinin yırtıldığını ve kolunun çizildiği görünce korktum. Birisi kravatını da çekip almıştı ve daha sonra o kravatın bir açık artırmada birkaç bin rupeeye satıldığını duydum. Babam vagona döndükten sonra halk vagonu sarsmaya başladı ve bir ara raydan çıkacağımızı sanarak gözlerimi kapadım.

Eve döndükten sonra daha çok siyaset konuşmaya başladık. 'Soğuk savaş' ve 'Silah ambargosu' gibi deyimler bizim çocuk sözlüğümüze bile girdi. Yuvarlak masa konferansları ve zirve toplantılarının sonuçlarını öğrenirken zorluk çekmiyorduk artık. Ama babamla Eyüp Han'ın arası 1966'da açıldıktan sonra 'sivil özgürlükler' ve 'demokrasi' sözcükleri daha çok kullanılır oldu evimizde. Babam 1967'de Pakistan Halk Partisini (PPP) kurana kadar halk da kısıtlı politik kurallar altında yaşadı.

Pakistan Halk Partisi Pakistan'ın milyonlarca fakir insanına yiyecek, giyecek ve barınacak yer sözü veriyordu. Bütün Müslümanlar Allah'ın önünde diz çökerken bizim ülkemizde fakirler zenginlerin önünde diz çöküyordu. Babam hiçbir politikacının gitmediği en uzak köylere bile giderek halka, "Ayağa kalkın! Başkalarının önünde yerlerde sürünmeyin! Siz insansınız ve sizin de haklarınız var!" diye bağırdı. "Demokrasi isteyin, demokraside en zenginle en fakirin oyu eşittir."

Eyüp Han hükümeti kontrolündeki gazeteler, "Bhutto kim? O da kim oluyor? Sadece ayak takımı toplanıp dinliyor onu ve sonra da herkes dinlemek için ona koşuyor diye yalan söylüyorlar," diye yazıyorlardı. Ben bir idealist olarak şoktaydım. Biz elbette rahat yaşıyorduk ama sokaklarda gömleksiz, ayakkabısız, aç dolaşan çok

insan görüyordum. Kuran'da, İslam dininde Allah'ın gözünde herkes eşittir diye yazıyordu. Annem ve babamız bize, herkese saygı göstermemizi, kimsenin önümüzde eğilmesine izin vermememizi öğretmişti.

Babam konuşmasını dinlemeye gelen büyük kalabalıklara ve arkalarda durup dinleyen kadınlara hitap ederek, "Allah'ın, biz Pakistanlıların fakir olarak yaşaması gerekir diye bir yasası yok," diyordu. "Ülkemiz zengindir, çok kaynağı var. O halde neden açlık, fakirlik ve hastalık oluyor bu ülkede?" Halk da onun bu sorularını iyi anlıyordu. Eyüp Han'ın yapmak istediği ekonomik gelişmeler sonuçsuz kalmış, ama onun ailesi ve bir avuç insan zengin olmuştu. Eyüp Han'ın on bir yıl süren iktidarında, Pakistan'da 'Yirmi İki Aile' diye bilinen bir grup, ülkedeki bütün bankalara, sigorta şirketlerine ve büyük sanayi tesislerine sahip oldu. Babamın sosyal ve ekonomik reform çağrılarını önce yüzlerce, sonra da binlerce insan dinlemeye başladı.

Clifton 70'teki evimizin birinci katı bir PPP şubesi gibi çalışmaya başladı. Ben on dört ve kız kardeşim on bir yaşındayken, partiye kayıtları yapan vekilharç Babu'ya yardım etmek için biz de kaydımızı yaptırdık. Her gün kapıda sıraya girip kayıt yaptıran insanlara yardımcı olurken, Eyüp Han yakınlarından da babama rüşvet teklifleri geliyordu. Ona, "Sen gençsin, önünde uzun bir hayat var. Bırak Eyüp Han iktidarını sürdürsün, sıra sana da gelecektir. Bizimle çalışırsan çok kazançlı çıkarsın," diyorlardı. Daha sonra bu sözleri ben de başka bir diktatörün adamlarından duyacaktım. Eyüp Han'ın rüşvet teklifleri işe yaramayınca, bu kez babama ölüm tehditleri gelmeye başladı.

O zaman şiddet sözcüğünün anlamını henüz tam olarak bilmiyordum. Babamın yaşadığı politika hayatı ile çocuk oyunlarıydı tüm bildiklerim. Fakat babama silah-

lı saldırılar başladığında bu iki dünya da çakıştı. Babamın PPP'yi tanıtmak içi yaptığı geziler sırasında, Eyüp Han yandaşları ona Rahimyarkan, Sanghar ve diğer birkaç yerde ateş açtılar. Ama şükür ki vuramadılar onu. Sanghar'da üzerine kapanan sevenleri babamın hayatını kurtardılar ama kendileri yaralandılar.

Evde herkes gergindi ama ben korkumu belli etmemek için elimden geleni yapıyordum. Ama yapılacak fazla bir şey yoktu, Pakistan'da siyasi yaşam bunlara katlanmayı gerektiriyordu. Bu yaşamda ölüm tehditleri, yolsuzluklar, şiddet ve bir sürü korkunç şey vardı. PPP'nin kuruluşu üzerinden on bir ay geçti ama düzelen hiç bir şey olmadı ve ben çok korkuyordum. Bir süre sonra Eyüp Han babamı ve parti arkadaşlarını cezaevine gönderdi. Diktatörler kendilerine karşı gelenlere sadece bunu yapıyor, engel olmak isteyenleri çeşitli şekillerde ortadan kaldırıyorlardı. Yasalar onlar için geçerli değildi, onlar kendilerini yasaların yerine koyuyor, istediklerini yapıyorlardı.

1968 yılında şiddet olayları sadece Pakistan'da yaşanmıyordu. Paris'te, Tokyo'da, Mexico City'de, Berkeley ve Rawalpindi'de öğrenciler sürekli olarak eylem yapıyorlardı. Babamın tutuklanıp Pakistan'ın en berbat cezaevlerinden biri olan Mianwali'ye konduğu duyulunca halk Eyüp Han'a karşı ayaklandı. Onu alıp Sahiwal'da başka bir fareli hücreye kapadılar ama eylemler kesilmedi. Hükümet zorda kalınca bütün üniversiteleri ve okulları kapadı.

Ben o sıralarda son üç yıllık eğitimimle ilgili sınavlara hazırlanıyordum. Ayrıca Radcliffe'e giriş sınavı da vardı önümde. Babamın gittiği Berkeley'e gitmek istedim ama babam istemedi bunu. "Kaliforniya'da hava her zaman güzeldir, gevşersin," dedi. "Fakat Massachusett'in kışı karlı, buzlu geçer, dışarı çıkamaz ders çalışırsın."

Sınav soruları yılda bir kez, sadece Aralık ayında geliyordu ve kaçamazdım bu sınavlardan. Annem, "Sen Karaçi'de kal ve ders çalış," diyerek kardeşlerimi aldı ve babamın serbest bırakılması için Lahore'a, Yüksek Mahkemeye başvuru yapmaya gitti. Evde çalışanlarla yalnız kaldım ama Clifton No. 70 Karachi'nin merkezinden ve şiddet olaylarından oldukça uzaktı.

Babamın cezaevi hayatını düşünmemek için kendimi derslere verdim ve her gün gelen hocalarla çalışmaya devam ettim. Bazı akşamlar arkadaşlarım Fifi, Thamineh, Fatima ve Samiya ile buluşup yakındaki Sind Kulübe gidiyordum. Bir zamanlar buranın kapısında 'yerliler ve köpekler giremez' yazan bir levha vardı ama burası artık paralı Pakistanlıların kulübü olmuştu. Fakat işler kötü gidiyordu. Babamın Eyüp Han'la arası bozulunca bazı insanlar Bhutto adından uzaklaşmaya başladılar. Polis müdürü Samiya'nın babasını uyarmış, kızının benimle arkadaşlığı sürdürmesi halinde ailenin başının derde girebileceğini ima etmişti. Samiya ve samimi arkadaşlarım beni yalnız bırakmadılar ama uzaklaşanlar da olmadı değil.

Babam Sahiwal cezaevinden yazdığı 28 Kasım tarihli mektubunda, "Sınavlarında sana başarılar diliyor, dua ediyorum kızım," diyordu. "Henüz on beş yaşında, benden üç yıl önce bu sınavlara girecek kadar zeki bir kızım olduğu için gurur duyuyorum. Böyle gidersen bir gün cumhurbaşkanı olursun sen."

Babam hapiste bir hücrede yalnız başında kalmasına rağmen benim eğitimimi düşünüyordu. Mektubu, "Çok kitap okuduğunu biliyorum ama edebiyat ve tarihe biraz daha fazla önem vermeni istiyorum," diye devam ediyordu. "Napolyon Bonapart'ı, Amerikan devrimini ve Abraham Lincoln'u, John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün* adlı kitabını, Bismarck, Lenin, Atatürk ve Mao Tse-Tung'un

hayatlarını oku. Eski Hint tarihini ve özellikle de İslam tarihini okumalısın. Babam mektubu cezaevi kâğıdına yazmış ve 'Zülfikar Ali Bhutto' diye imzalamıştı.

Lahore'da ailemin yanında olmak istiyor ama gidemiyorum oraya. Sanam bir gün telefon etti ve annemin iki üç günde bir, büyük kalabalıkların önünde yürüyerek babamın cezaevinden çıkarılması için eylem yaptırdığını söyledi, polisin gözyaşı bombalarına karşı herkes plastik torbalarda ıslak havlular taşıyordu yanında. Polis birkaç kez halkın üzerine coplarla gitti ama dağıtamadı kalabalıkları, eylemler devam etti. Eyüp Han askerlere eylemcileri tutuklamalarını söyledi ama askerler kadınlara dokunamayacaklarını söylediler ve hatta kadın eylemcileri selâmladılar.

Aralık ayında sınavların zamanı gelince, manastır hocaları sınav yeri olarak yine Clifton'da olan Vatican Büyükelçiliğine götürdüler bizi. Elçilik Karaçi'nin merkezinden ve karmaşadan uzak olduğu için güvenliydi. İngiltere'de öğrenciler daracık ve sıkışık odalarda sınava girerken, biz Roma Kilisesinin temsilciliğinde yaptık bunu.

Polisin ateş açarak birkaç eylemciyi öldürmesinden sonra eylemler daha da arttı ve halkın Eyüp Han'a karşı öfkesi gittikçe kabardı. Şimdi Pakistan'ın her yerinde muazzam kalabalık halk kitleleri eylem yapıyor, Eyüp Han'ın istifası ile babamın ve tüm diğer siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını istiyordu.

Babamın tutuklanmasından üç ay sonra Eyüp Han PPP liderlerini serbest bırakmak zorunda kaldı. O günlerde, babamı Lahor'dan Larkana'ya getirecek olan uçağa sabotaj yapılacağı, kaza imiş gibi düşürüleceği ve babamın öldürüleceği söylentileri yayıldı ülkede. Annem hemen bir basın toplantısı yaptı ve bu söylentileri yerli ve yabancı medyaya açıkladı. Bunun üzerine babamı Larkana'ya trenle getirdiler. Onu gördüğümde dünyanın

en mutlu insanı oldum. Fakat Eyüp Han'la mücadelemiz henüz bitmemişti.

Babamın serbest bırakılmasından kısa bir süre sonra, bir gün kalabalık halk kitleleri arasında arayla ağır ağır ilerlerken babam birden, "Yere yatın!" diye bağırdı. Üstü açık arabamızla giderken halk babama tezahürat yapıyor, "*Jiye Bhutto! Girti Houi Deewar ko Aakiri Dhaka Dow!*" –Sallanan şu duvarı son kez it ve yık onu– diye bağırıyorlardı ki birden Eyüp Han'ın bir ajanı babama ateş etti. Fakat adam babamı vuramadı ve halk da ona hiç acımadı.

Başımı babamın elinin altından biraz kaldırıp bakınca, bir genç adamın halkın elinde adeta parçalandığını gördüm, kollarını, bacaklarını, başını, her yerini bir başka yöne doğru çekiyor, durmadan vuruyorlardı adama, ağzı burnu kan içindeydi. Babam, "Bakma oraya!" diye bağırıp başımı aşağı doğru itti ve sonra halka, suikastçıyı bırakmaları için bağırdı. Onun sesini duyunca adamı bıraktılar ama o sahne gözlerimin önünden hiç gitmedi.

Unutamadığım bir başka görüntü de, babamın Eyüp Han'ın gaddarlığına karşı yaptığı açlık grevinden bir süre sonraki haliydi. Cezaevinden çıktıktan bir süre sonra Al-Murtaza'da parti yöneticileriyle sokaktan görülecek şekilde duvar dibine oturdular ve Larkana halkı onun her gün biraz daha zayıflayıp eridiğini korkulu gözlerle izledi. İçimden babamın grevi bırakması için dua ederken, bir yandan da greve katılan diğer yöneticilerin hiç zayıflamadığını görüp şaşırıyordum. Parti çalışanlarından biri benim şaşkınlığımı sezince bir gün yanıma geldi ve "Onlar gece odalarına çekilince bir şeyler yiyorlar, sakın babana söyleme bunu!" diye fısıldadı.

Bir süre sonra Pakistan'ın her yerinde başka açlık grevi yapanlar da ortaya çıktı. Halk da grevcilerin başına toplanıp bağırıyor, Eyüp Han'ın istifasını istiyordu. Eyüp

Han polisin de eylemcileri kontrol etmekte aciz kaldığını görünce fazla dayanamadı ve 25 Mart 1969'da istifa etti. Fakat bu bir zafer sayılmazdı. Eyüp Han devletin yönetimini anayasada yazıldığı gibi Meclis Başkanına değil de, Genelkurmay Başkanı Yahya Han'a bıraktı. Ülke yeniden bir asker diktatörün ellerine kaldı, yasalar askıya alındı ve sıkıyönetim ilan edildi.

Nisan ayında annem bir gün, "Radcliffe'den mektup geldi sana," dedi. Okul yönetimi daha önce benim on altı yaşında bu okul için çok küçük olduğumu ve bir yıl bekledikten sonra yeniden başvurmamın daha iyi olacağını bildirmiş, beklememi tavsiye etmişti. Ama babam beklememi istemedi, Harvard'da ekonomi profesörü ve ABD'nin eski Hindistan Büyükelçisi olan John Kenneth Galbraith'dan yardım rica etti. Annemin verdiği mektubu açınca 1969 sonbaharı için kabul edildiğimi gördüm.

Babam bana ayrılık hediyesi olarak, kapağı sedefle süslü çok güzel bir Kuran verdi. "Amerika'da seni şaşırtacak çok şey göreceksin," dedi. "Ama senin oradaki yaşam tarzına kolay uyum sağlayacağını biliyorum. Yalnız çok çalışman gerekiyor. Sendeki avantajlara sahip olan çok az Pakistanlı var ve bundan yararlanmalısın. Unutma ki senin oradaki eğitimin için gerekli paralar topraktan ve o topraklarda çalışan insanların alın terlerinden geliyor. Sen onlara borçlu olacaksın ve bu borcunu da çok çalışıp onlara daha iyi bir yaşam tarzı sağlayarak ödeyebilirsin."

Ağustos ayı sonlarında bir gün Clifton 70 No.lu evin kapısında durdum, annem yeni Kuran'ı başımın üzerinde gezdirdi, Kutsal Kitabı öptüm ve sonra ikimiz birlikte ABD'ye uçmak üzere havaalanına gittik.

3

AL-MURTAZA'DAN İZLENİMLER: DEMORASİYİ İLK TADIŞIM

Annemle birlikte Al-Murtaza'da ev hapsinin ikinci ayına girerken bahçeler kuruyup solmaya başladı. Babam hapse girmeden önce geniş bahçelere bakmak için on bahçıvan çalışırdı. Ama annemle beraber Al-Murtaza'da ev hapsine mahkûm edildiğimiz zaman bize sadece üç bahçıvan verdiler ve onlarla beraber ben de bahçede çalışmaya başladım.

Çiçeklerin ve özellikle de babamın güllerinin kuruması, solması çok üzüyordu beni. Babam her yurtdışı gezisinden dönüşünde dünyanın değişik yerlerinden değişik gül çeşitleri getirir ve onları dikip yetiştirirdi. En çok sevdiği gül, 'barış gülü' dediği mavi bir gül türüydü. Ama şimdi gülfidanları iyi bakılmadığı için kuruyup sararmaya başlamıştı.

Yaz sıcağında her sabah yedide bahçeye çıkıyor ve hortumlarla çiçekleri sulayan bahçıvanlara yardım ediyordum. Evin köşesinden nöbetçi askerler beni seyrediyorlardı. Eskiden on bahçıvanla bahçelerin sulanması üç gün sürerdi ama biz şimdi bunu ancak sekiz günde yapabiliyorduk. Son gülfidanlarını sulamaya başladığımızda ilk sulananlar kurumaya başlıyordu. Onların yeterince sulanmadığını ve kurumaya başladığını görmeye dayanamıyordum.

Hayatımın en mutlu saatleri Al-Murtaza'nın bahçelerinde, güller ve ağaçlar arasında geçirdiğim saatlerdi. Gündüz saatlerinde, başka kadınların da yaptığı gibi, annemin

saçına taktığı *Din ka Raja* –Gündüz Kralı– çiçeklerinin kokusu yayılırdı etrafa. Akşam saatlerinde ise bunun yerini *Raat ki Raani* –Gece Kraliçesi– kokuları alırdı.

Durmadan çiçek suluyor, bazen de verandadaki yaprakları süpürüyor, tırmıkla çimleri temizliyordum. Avuçlarım su topluyor, öğleye doğru yoruluyordum ve annem de bana, "Neden kendini bu kadar harap ediyorsun?" diye soruyordu. Bir şeyler yapmak zorundaydım ama bu kadar çalışmamın bir nedeni daha vardı. Çok yorulduğum zaman düşünmeye bile halim kalmıyordu. Sıkıyönetim olan ülkemizde böyle elimizden hiçbir şey gelmeden, perişan bir hayat yaşadığımızı düşünmek istemiyordum.

Yeni bir çiçek tarhı yaptım ama oraya ektiğimiz çiçekler kurudu. Annem ise biber, nane gibi şeylerle uğraşıyor, benim kadar yorulmuyor ve üzülmüyordu. Bazen ıslık çalarak bahçedeki iki evcil turnayı çağırıyor, kanatlarını çırparak gelişlerini seyrediyor, ekmek parçaları atıyordum onlara. Çiçeklerle ve bu hayvanlarla meşgul olmak çok önemliydi benim için, bunları yaparken yaşadığımı anlıyordum.

Bahçede çalışmadığım zaman babamdan kalan Erle Stanley Gardner romanlarını okuyordum ama çoğu zaman elektriğimizi de kesiyor, bizi bazen birkaç gün ve gece ışıksız bırakıyorlardı. Odamızda bir televizyon vardı ama elektrik olduğu zaman bile izlenecek bir program yoktu ekranda. Babamın zamanında TV'de güzel filmler, şovlar, edebiyat ve eğitim programları olurdu, okuma yazma kursları verilirdi. Şimdi ise ekranda Ziya'nın konuşmalarından, röportajlarından, kabul ettiği ziyaretçilerden başka bir şey yoktu.

Her akşam 8.15'te radyoda BBC Urdu raporunu dinliyorduk. Kasım ayında bir gün, İslamabad'daki Ameri-

kan Büyükelçiliği binasının öfkeli kalabalıklar tarafından yakıldığını öğrendik; halk Mekke'deki Büyük Cami işgal olayının arkasında Amerikan yönetiminin olduğunu düşünüyordu. Habere göre, muhafazakar öğrenciler otobüslere toplanıp Amerikan Büyükelçiliğine götürülmüş ve binayı yakmalarına izin verilmişti. PPP eylemlerine birkaç dakika içinde yetişen polis, askerler ve itfaiye araçları elçilik yangınına birkaç saat sonra gelmişlerdi. Elçilik personeli korku içindeydi ve yangında bir kişi ölmüştü. Ziya pişman bir ifadeyle televizyona çıkarak Amerikalılardan özür diledi ve zararı ödeyeceğini açıkladı. Ama oynadığı oyunu anlayamadık.

Birkaç ay sonra yine BBC'de dinlediğimiz bir başka haber daha da kışkırtıcıydı.

27 Aralık 1979'da Rus ordusu Afganistan'a girdi. Bu saldırının siyasi etkileri çok büyük olacaktı. Süpergüçlerin çatışması Pakistan'ın eşiğine gelmişti. Bu durumda ABD Sovyet varlığına karşı güçlü bir devlet istiyorsa, Pakistan'a demokrasi gelmesi için destek vermek zorundaydı. Ama Afganistan'da neler olacağını görmek için beklerlerse Ziya daha da güçlenecekti.

Ben demokrasiyi Amerika'da tatmış, hayatımın en mutlu dört yılını orada yaşamıştım. Şimdi de gözlerimi kapayarak Harvard-Radcliffe yerleşkesini, sonbaharda kırmızı ve sarıağaçları, kışın yağan karları ve baharın yeşilliklerini hayal edebiliyordum. Fakat Süpergüçlerin çıkarları karşısında Üçüncü Dünya ülkelerinin çaresizliğini de orada öğrendim.

Radcliffe'e ilk vardığımca sınıf arkadaşlarım merakla, "Pakistan nerede?" diye sormuş ve ben de onlara gereken cevabı vermiştim.

Bir büyükelçilik mensubu gibi, gururlu bir ifadeyle, "Pakistan dünyanın en büyük Müslüman ülkesidir,"

dedim. "Pakistan Hindistan'ın iki tarafında, iki kanattan oluşur."

O zaman anladılar Pakistan'ın nerede olduğunu.

İki kere savaştığımız Hindistan'dan söz ettikleri zaman sinirleniyordum. Pakistan sözde, Hindistan'daki Sovyet etkisine ve Komünist Çin, Afganistan ve İran'a karşı ABD'nin en güçlü müttefiklerinden biriydi. Amerikan Hava Kuvvetlerinin U-2 casus uçakları kuzey Pakistan'daki üslerden uçuyorlardı ve 1960'ta kötü sonuçlanan Gary Powers uçuşu da bu üslerin birinden havalanmıştı. Henry Kissinger 1971'de İslamabad'dan gizlice Çin'e uçtu ve bir yıl sonra Başkan Nixon'un Çin ziyaretini hazırladı. Ama tüm bunlara rağmen, Amerikalılar benim ülkemin varlığından bile haberdar değilmiş gibi davranıyorlardı.

Bhutto adını da duymamışlardı elbette, ama bu da benim işime yaradı, tanınmamış bir insan olarak rahattım orada. Pakistan'da ise nereye gitsem Bhutto adı yüzünden büyük ilgi çekiyor, rahatsız oluyordum. İnsanların bana gösterdikleri samimiyete inanamıyordum Pakistan'da, bunu kendi çıkarları için yapanlar da olabilirdi. Harvard'da ise normal bir öğrenciydim ve çok rahattım.

Annem birkaç hafta benimle kalarak Eliot Hall'deki odama yerleşmeme yardım etti ve namazda zorluk çekmemem için Kıbleyi saptayarak gösterdi bana. Giderken benim için hazırladığı içi ipek kaplı yün örgülü şalvarı bana bıraktı.

Onun dinsel öğütlerini dinledim ama yağmur ve karda pek pratik olmayan ve beni diğer öğrencilerden farklı gösterecek olan kıyafetleri giyemezdim. Şalvarı dolaba kaldırdım ve Harvard Kooperatifinden satın aldığın blucin ve gömlekleri giymeye başladım. Saçlarımı düz tarayarak uzattım ve sınıf arkadaşlarımın beni Joan

Baez'e benzetmeleri hoşuma gitti. Durmadan meyve suları içip dondurma yiyor, Boston'daki rock konserlerine ve Profesör Galbraith ile karısının verdiği parti ve davetlere katılıyordum. Onlar benim Amerikan ebeveynimdi ve Amerika'daki yenilikleri çok sevdim.

O dönemde savaş karşıtı eylemler modaydı ve ben de binlerce öğrenciye beraber Boston ve Washington D.C. deki yürüyüşlere katıldım ve hayatımda ilk kez olarak gözyaşı bombalarının etkisini hissettim. Herkes gibi, üzerinde 'Çocukları Hemen Eve Getirin' yazılı rozeti yakama takarken endişeliydim. Siyasi bir eylemde polise yakalanırsam bir yabancı olarak sınırdışı edilebilirdim. Ama Pakistan'da da Vietnam savaşına karşıydım ve Amerika'da daha katı bir savaş karşıtı oldum. Savaş karşıtı gençlerle aynı fikirdeydim ben de; Amerikalılar Asya'daki bir iç savaşa karışmamalıydılar.

Pakistan'da değişik okullara gittiğim için Harvard'daki okul yaşamına da çabuk alıştım ve hoşuma gitti buradaki hayat tarzı. Kadın Hareketleri gittikçe büyüyordu ve Harvard'daki kitapçı dükkânında kadınlarla ilgili çok çeşitli kitaplarla birlikte, kampus İncili, Kate Millett'nin *Sexual Politics* adlı kitabı ve Ms dergisinin ilk sayıları da vardı. Geceleri arkadaşlarla toplanıp geleceğimiz ve evlendiğimiz zaman neler yapacağımız hakkında sohbet ediyorduk. Ama ben Pakistan'da evliliğe öncelik vermeyen azınlığın içindeydim. Harvard'da da aynı şekilde düşünen kızların arasında kaldım. Burada kendime güvenim arttı ve eski utangaçlığımdan da kurtuldum.

Pakistan'da kardeşlerimin ve benim arkadaş ve akraba çevremiz pek geniş değildi. Bu nedenle yabancılar arasında rahat edemezdim. Harvard'a geldiğimde, anne babasının evinde tanıştığım Peter Galbraith'den başka kimseyi tanımıyordum. Bu genç adamı görünce şoke ol-

dum, uzun saçları vardı, eski ve pek temiz olmayan bir şeyler giymişti ve ebeveyninin yanında sigara içiyordu. Eski bir diplomat ve saygın bir bilim adamının çocuğundan ziyade, ABD eski Hindistan büyükelçisinin getirdiği kimsesiz çocuğa benziyordu. Sonradan iyi bir arkadaşım olan Peter'ın on beş yıl sonra Pakistan'da hapisten kurtulmamda yardımcı olacağını o zaman düşünemezdim elbette.

Ama o zamanlar Peter da orada kütüphaneyi, dershaneyi, yatakhaneyi sorduğum yüzlerce yabancı öğrenciden biriydi işte. Artık yabancılarla konuşmaktan kaçınamazdım, etrafımda herkes yabancıydı. Artık kendimi herkesle konuşmaya alıştırmalıydım.

Oradaki hayata çabuk alıştım, birinci sınıfta Eliot Hall Sosyal Sekreteri oldum, daha sonra Harvard gazetesi *The Crimson*'a yazılar yazdım ve Crimson Key Derneği adına yerleşke rehberliği yaptım. Örneğin, yeni gelen öğrencilere etrafı tanıtırken, "Bu binanın resmi adı Uluslararası İşler Merkezi, ama biz CIA'nın ne anlama geldiğini biliyoruz elbette, değil mi?" diye bilgiçlik taslardım. Harvard'ın Fransız mimar Le Corbusier tarafından tasarımlanmış tartışmalı binası çok güzeldi. Bilgimi yenilere göstermek için, "Rivayete göre mimarı bu binanın planlarına tersten bakarmış," derdim.

Fakat alışamadığım bazı kültür farklılıkları da vardı tabii. Örneğin, özellikle Eliot Hall'da bazı bölümlerin erkeklere de açılmasından sonra erkek öğrencilere bu kadar yakın olmaya bir türlü alışamadım. Bazen çamaşırhaneye gittiğimde makinelerden birinin başında bir erkek öğrenci gördüğüm zaman çamaşır yıkamaktan vazgeçip geri dönerdim. Daha sonra oda arkadaşım Yolanda Kodrzycki ile Eliot House'da kendi dairemize geçince rahat ettim, orada kendi banyomuz vardı ve çamaşır makinesi de daha büyüktü.

Önce psikoloji okumak istiyordum ama dersler arasında tıp bilimi olduğunu ve hayvanların kesilip incelendiğini duyunca vazgeçtim ve onun yerine kıyaslamalı devlet yönetimi dersi almaya başladım. Babam bunu duyunca çok sevindi, zaten daha önce Radcliffe dekanı Mary Bunting'e mektup yazarak beni politika kurslarına yönlendirmesini rica etmişti. Ama Bayan Bunting bir gün beni çağırdı ve babamın mektubundan hiç söz etmeden hayatta ne yapmak istediğimi sordu. Yapmak istediğimi söyleyince, kıyaslamalı devlet idaresi derslerinin benim için çok uygun olduğunu o da belirtti.

Devlet idaresi derslerine girmeye başlayınca Pakistan hayatını daha iyi anlamaya başladım. Profesör John Womack bir derste, "Bir polis yolda elini kaldırıp, 'Dur!' derse herkes durur. Ama biz aynı şeyi yapsak kimse bizi dinlemez, durmaz. Neden?" diye sordu. "Çünkü polis yasaları uygulama yetkisini anayasadan, hükümetten almıştır. Bu onun görevidir, buna yetkisi vardır. Ama sizde ya da bende yoktur bu yetki."

Bunu dinlerken dershanede, bir diktatörlükte yaşayan tek öğrencinin muhtemelen sadece ben olduğunu düşündüm. Hocamız bir tek örnekle, Pakistan'da Eyüp ve Yahya Han ile sonra da Ziya ül-Hak'ın yasaları hiçe sayan, nefret dolu idaresi altındaki yaşamı ortaya koymuştu. Bu diktatörler yetkilerini halktan almamış, silah zoruyla ülkenin başına geçip oturmuşlardı. Onun için, Pakistan halkı onların emirlerine uymak istemediği, onlara karşı geldiği için haklıydı. Yasal bir hükümetin olmadığı yerde anarşi oluyordu.

Üniversite ikinci sınıfın ortalarında, Pakistan'da yasal bir hükümet umudu belirdi. 7 Aralık 1970'te Yahya Han on üç yıldan beri ilk kez olarak seçime gitti. Cambridge'de bütün gece telefonun yanında ders çalıştım ve annem telefon

edip sonuçları söyleyince sevinçle havaya sıçradım. Babamın partisi PPP Batı Pakistan Meclisindeki 138 sandalyenin 82 tanesini almıştı. Doğu Pakistan'da Awami Birliği lideri olan Şeyh Mujib ur-Rahman seçime ittifaksız girmiş ve daha büyük bir zafer kazanmıştı. Babamın zaferini *New York Times* gazetesinde okuyan arkadaşlarım ertesi gün beni kutladılar.

Fakat sevincim uzun sürmedi. Babam ve Batı Pakistan yönetimiyle yeni bir anayasa hazırlanması için yapılan çalışmalara katılmayan Mujib, Doğu Pakistan ya da Doğu Bengal'in batı federasyonundan ayrılmasını istedi. Babam ona Yahya'nın askeri rejiminden kurtulmak için ülkeyi parçalamamasını, birlikte çalışmalarını önerdi, kaç kez rica etti ama Mujib onu hep reddetti. Doğu Bengal asileri onun bağımsızlık çağrısına bakarak havaalanlarını işgal ettiler. Bengal vatandaşları vergi ödemeyi reddettiler, merkez hükümetin Bengali memurları greve gitti. Mart ayı geldiğinde iç savaş ihtimali belirdi.

Babam askerlerin Doğu Pakistan'ı kolayca işgal edebileceğini söyleyerek Mujib'i ikna etmeye çalıştı, 27 Mart 1971'de Mujib ile görüşmek üzere Doğu Pakistan'ın başkenti Dacca'ya gitti ama Yahya Han orduya isyanı bastırma emri verdi. Babam otel odasında oturup Dacca'nın yanışını seyretti ve ben de altı bin mil uzakta, Cambridge'de acı bir ders aldım.

Yağmalar, ırza tecavüzler, insan kaçırma olayları, cinayetler, bütün kötülükler yaşanıyordu Pakistan'da. Harvard'a geldiğim zaman kimse aldırmıyordu ama şimdi herkes ilgileniyordu Pakistan'la. Dünya Pakistan'ı suçluyordu şimdi. Doğu Bengal asilerinin şimdi Bangladeş dedikleri topraklarda ordunun yaptıklarını Batı medyasında izlerken okuduklarıma inanamıyordum. Babamın bana her hafta gönderdiği hükümet kontrolü altındaki

Pakistan gazetelerine bakılırsa ordu isyanı bastırmıştı. O halde Dacca'nın tamamen yandığını, askerlerin üniversite öğrencilerini, hocaları, şairleri, yazarları, doktor ve avukatları öldürdüğünü yazan bu gazeteler neydi? Batılı gazetelere göre, evlerinden kaçan binlerce insan Pakistan savaş uçakları tarafından havadan makineli tüfeklerle taranarak öldürülüyordu.

Haberler o kadar korkunçtu ki neye inanacağımı şaşırdım. Radcliffe'de ilk günlerde derste anlatılan ırza tecavüz olaylarına inanamamıştım. Amerika'ya gelene kadar ırza tecavüz olayı duymamıştım ve burada o olayları duyduktan sonra geceleri yalnız başıma sokağa çıkamadım. Ama Doğu Bengal'de ırza tecavüz olayları yaşandığına bir türlü inanamadım. Bizim gazetelerde Batılı haberlerin abartılı olduğunu söyleyen satırları okuyunca biraz rahatlar gibi oldum. Batı medyası belki de bir İslam ülkesine yapılan 'Siyonist baskı'nın etkisindeydi.

Fakat bazı arkadaşlarım Batı medyasına inanıyor ve bana gelip, "Ordunuz çok vahşi, Bengallileri öldürüyorlar," diyorlardı. Bense onlara gazetelerde okudukları her şeye inanmamaları gerektiğini söylüyor, kendimi savunmaya çalışıyordum. Sene başında hortum felaketi yaşayan Doğu Pakistan halkı için yardım toplamak için evleri dolaştığım insanlar bile Batı Pakistan'ı suçluyorlardı. Bir gazetede, Hindistan'ın binlerce Bengali mültecisine gerilla eğitimi vererek geriye yolladığını okudum. Pakistan'ı suçlayanlara, "Hindistan'ın yetiştirdiği asilere karşı savaşıyoruz," diyordum. "Biz de aynen sizin Amerika iç savaşında yaptığınız gibi, ülkemiz topraklarını bir arada tutmaya çalışıyoruz."

Suçlamalar temelsiz olsa bile onlardan kaçınmak zordu. Profesör Walzer 'Savaş ve Ahlak' başlıklı dersinde, "Pakistan Bangladeş halkının hür iradesine ipo-

tek koydu," diye konuştu. O zaman ayağa fırladım ve 200 öğrencinin önünde ilk siyasi konuşmamı yaptım: "Bu söylediğiniz tamamen yanlış Hocam. Bengal halkı 1947'de hür iradesini kullandı ve Pakistan'a bağlanmak istedi." Herkes sustu, ama tarihsel olarak doğruydu söylediğim. Ancak Doğu Pakistan'ın kuruluşundan sonra yaşanan hayal kırıklığını görmek istemedim.

Bazı şeyleri bilmediğim için pek çok defa af diledim Allah'tan. Pakistan'da demokrasinin ihlal edildiğini göremiştim o zamanlar. Doğu Pakistan çoğunluğu, azınlık olan Batı Pakistan tarafından bir koloni gibi yönetilmiş, sömürülmüştü. Doğu Pakistan ihracatından kazanılan otuz bir milyar rupeeden fazla paralarla, nüfusu daha az olan Batı Pakistan yollar, okullar, üniversiteler ve hastaneler inşa etmiş ama Doğuda pek bir şey yapmamıştı. Fakir ülkemizin en büyük işvereni sayılan ordu, askerlerinin.yüzde 90'ını Batı Pakistan'dan alıyordu. Devlet memurlarının yüzde 80'i batıdandı. Merkezi hükümet Urdu dilini resmi dil kabul etti ki, Doğu Pakistan'da bu dili bilen çok azdı ve bu yüzden de memur olamıyor, okula gidemiyorlardı. Bu yüzden dışlanmış ve kullanılmış olduklarını düşünüyorlardı ki haklıydılar.

İyi kontrol edilmeyen bir ordunun uygar bir ülkede bile Pakistan ordusu gibi vahşet estirebileceğini de düşünemedim Harvard'da. 1968'de Amerikan askerleri de Mylai'de masum sivilleri katlettiler. Ziya'nın yıllar sonra memleketim olan Sindh eyaletindeki baskısı da buna başka bir örnektir. Askerler bazen kontrolü kaybederek sivil halka dehşet salabilirler, sivilleri düşman gibi görür, acımasızca öldürebilirler. Ama o korkunç 1971 baharında ben, 1965'te Hindistan'a karşı kahramanca savaşan askerlerimizi düşünmeyi yeğledim. Sonra bu imaj da yavaşça ve acı vererek söndü gitti.

Babam bana uzun bir mektup yazarak, "Pakistan korkunç bir dönemden geçiyor," diye yazdı ve onun bu mektubu daha sonra *Büyük Trajedi* adlı kitaba konu oldu. "Pakistanlının Pakistanlıyı öldürdüğü karabasan henüz sona ermedi. Her yerde kan var. Hindistan'ın saldırgan tutumu durumu daha da kötüleştirdi. Bugünlerde yaşanan korkunç olayları atlatırsak Pakistan sonsuza kadar rahat edebilir. Aksi takdirde sonumuz felaket olacak, yok olup gideceğiz."

En son ve korkunç haber 3 Aralık 1971 sabahı geldi. Eliot Hall'de elimdeki gazeteyi yere attım ve "Hayır!" diye bağırdım. Hindistan ordusu, sürekli topraklarına giren mültecileri geri çevirmek bahanesiyle Doğu Pakistan'a girmiş ve Batı Pakistan'a da saldırmıştı. Sovyet yapımı modern füzeler Karaçi limanındaki savaş gemilerimizi batırdı, Hindistan savaş uçakları şehrin önemli yerlerini bombaladılar. Bizim silahlanmız çok eskiydi ve onlara karşılık bile veremedik. Pakistan büyük tehlike içindeydi.

Samiya Karaçi'den yazdığı mektupta bana, "Burada olmadığın için şanslısın," diyordu. "Her gece hava saldırıları oluyor ve evlerde karartma uyguluyoruz. Okullar, üniversiteler kapalı, bütün gün oturup korku içinde bekliyoruz. Gazetelerde hiçbir şey yok. Hindistan saldırısını kapıya gelip, 'Savaş çıktı!' diye bağıran birinden öğrendik. Saat 7 haberleri savaşı kazandığımızı, BBC ise ordumuzun ezildiğini söylüyor. BBC ordunun Doğu Pakistan'da halka yaşattığı vahşeti de anlatıyor. Bu konuda bir şey biliyor musun?

"Kardeşin Şah Nawaz Karaçi'nin on üç yaşındaki en heyecanlı çocuğu olmalı. Sivil Savunmaya katıldı ve her akşam motoruyla evleri dolaşıp ışıkları söndürmelerini söylüyor halka. Bir hava saldırısında sizin evdeydim, annen Sanam'la beni alt kattaki penceresiz yemek oda-

sına indirdi. Evde annemle beraber yatıyorum. Bir gece karşımızdaki eve bir bomba düştü ama şansımız varmış patlamadı. Bahçemiz cam kırıklarıyla dolu.

"Hindistan uçakları o kadar alçak uçuyorlar ki bazen pilotları bile görüyoruz. Ama bizim uçaklar görünmüyor ortada. Üç gece önce çok yakınlarımızda bir bomba patladı. Üst kata çıkıp baktım gökyüzü pembeydi. Sabahleyin Karaçi limanındaki petrol tankerlerinin bombalandığını öğrendik. Orada hâlâ alevler var, Amerika'dan yardım bekliyoruz."

ABD ile savunma anlaşmamız vardı ama Amerikalılar yardıma gelmediler. Çünkü anlaşma Sovyet tehdidine karşı yapılmıştı, onlar bizi sadece Ruslardan koruyacaklardı. Ama Pakistan'a gerçek tehditler her zaman Hindistan'dan geldi. Şimdi Sovyetlere karşı kullanmaları için Afgan asilerine verilmesi gereken silahlar Pakistan ordusuna verilmeye başladı.

1971 krizinde Başkan Nixon askeri müdahaleden kaçındı ve diplomasiyi yeğledi. Amerika bizden yana gibi göründü. On üç gün süren savaşın ikinci günü olan 4 Aralık'ta ABD Dışişleri Bakanlığı saldırıdan dolayı Hindistan'ı suçladı, 5 Aralık'ta BM Güvenlik Konseyinden bir ateşkes kararı çıkardı. Nixon yönetimi 6 Aralık günü Hindistan'a verilecek olan 85 milyon dolarlık ekonomi kredisini askıya aldı.

Fakat tüm bu önlemler yeterli olmadı. Hindistan saldırısından bir hafta sonra son kalemiz olan Dacca düşmek üzereydi. Hindistan askerleri sınırı geçip Batı Pakistan'a girdiler. Yahya Han ülkenin işgal edileceğini anlayınca, son çare olarak Pakistan'ın tek seçilmiş lideri olan babamdan destek istedi.

Babam bana gönderdiği telgrafta, "Birleşmiş Milletler'e geliyorum. 9 Aralık'ta New York Pierre Oteli'nde beni ara," diyordu.

New York'ta buluştuğumuzda babam, "Birleşmiş Milletler'de Pakistan'ı hakkıyla dinleyecekler mi acaba, ne dersin?" diye sordu.

Ona on sekiz yaşındaki bir kızın kendine olan güveniyle, "Elbette dinleyecekler baba," diye cevap verdim. "Hindistan'ın uluslararası yasaları çiğneyerek başka bir ülkeyi işgal ettiğini kimse inkâr edemez."

"Güvenlik Konseyi Hindistan'ı kınayarak askerini çekmesini isteyecek mi acaba?"

"Bunu yapmak zorundalar. Bir ülke parçalanır ve binlerce masum insan öldürülürken, onların uluslararası bir barış örgütü olarak olanları seyretmesi büyük rezalet olur."

"Sen çok iyi bir uluslararası hukuk öğrencisi olabilirsin Pinkie ve seninle bu konuda tartışmak istemem. Ama güç politikaları konusunda henüz bir şey bilmiyorsun kızım."

Babamın dört gün boyunca Pakistan'ı parçalanmaktan kurtarmak içi verdiği mücadele ve bazen çaresiz kalışı gözlerimin önünden hiç gitmedi.

Güvenlik Konseyi toplantısında babamın iki sıra arkasında oturdum. BM Genel Kurulunda 104 ülke ile ABD ve Çin Hindistan'ı kınadılar, suçladılar ama Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi, Sovyet vetosu tehdidi altında kalarak ateşkes konusunda anlaşmaya varamadılar. Hindistan-Pakistan sorunuyla ilgili olarak yedi oturum yapıldı, bir sürü karar tasarısı yazıldı ama bunlardan biri bile kabul edilmedi. Babamın Süpergüçlerin çıkarları ve Üçüncü Dünya ülkelerinin çaresizliği ile ilgili söyledikleri o salonda aynen yaşandı. Sovyetlerin çıkarları karşısında Pakistan çaresiz kaldı.

Pierre Otelin başlıklı kâğıdına, "11 Aralık saat 5.40. Ordumuz kahramanca savaşıyor ama hava ve deniz kuv-

vetlerimizden yoksun ve düşman bizden 6 kat güçlü. Dünden sayarsak 36 saatten fazla dayanamayız," diye yazdım. Ertesi gün yazdığım notlar da umutsuzluk doluydu. "Sabah 6.30. Büyükelçi Şah Nawaz durumun kötü olduğunu söyledi. Tek çare Çin müdahalesi ve ABD'nin Ruslara baskı yapması olacak. Babam İslamabad'a mesaj gönderdi ve 36 değil, 72 saat daha dayanmalarını söyledi. Doğu Pakistan ordusu komutanı General Niyazi son askerine kadar savaşacağını bildirdi."

Babam 12 Aralık günü Güvenlik Konseyinden ateşkes kararı, Hindistan ordusunun Pakistan topraklarından çekilmesini, BM kuvvetlerinin gelmesini ve Doğu Pakistan'da misilleme yapılmamasını istedi. Fakat talepleri dikkate alınmadı. Adamlar onun taleplerini değil de ertesi gün kaçta toplanacaklarını tartıştılar. O sırada Pakistan ölüyordu. Babam o akşam oteldeki Pakistan heyetine, "Yahya Han'a bildirelim hemen batı cephesini açsın," dedi. "Batıda saldırıya geçersek Hindistan takviye için Doğudan asker çeker ve orası biraz rahatlar. Bunu yapmazsak bütün Pakistan'ı kaybedebiliriz." Ben telefonu açıp babam adına Yahya Han'ı aradım ama telefonu açan yaveri onun uyuduğunu söyledi. Babam elimden telefonu kaptı ve "Biz burada bir savaş veriyoruz!" diye bağırdı. "Hemen uyandır Cumhurbaşkanını! Batı cephesini hemen açmalıyız. Doğudaki baskıyı acele hafifletmek gerekiyor."

Bir Batılı haber ajansı Doğu Pakistan'da General Niyazi'nin Hindistan ordusuna teslim olduğunu açıkladı. Babam Yahya Han'a iyice kızdı, öfke içindeydi. Yahya'yı yine bulamadık ve babam onun yaverine, "Bu haberleri hemen yalanlayın!" dedi. "Bana pazarlık payı bırakmazsanız nasıl anlaşma yapabilirim burada?"

Pierre Oteldeki telefonumuz hiç susmadı. Bir gün öğleden sonra bir hatta ABD Dışişleri Bakanı Henry Kis-

singer, diğer hatta da Çin heyeti başkanı Huang Hua vardı. Henry Kissinger Çin askerlerinin Pakistan'a destek vermesinden endişe ediyordu. Babam da vermezler diye telaşlanıyordu. Papa Yahya Han'a son çare olarak Pekin'e uçmasını tavsiye ederken, daha sonra gazetelerde, Kissinger'in aynı saatlerde New York'ta CIA'nın gizli evlerinde Çinlilerle görüştüğünü okudum.

Sovyet, Çin ve George Bush başkanlığındaki ABD heyeti otele geliyorlar, babamla dairesinde konuşuyorlardı. Büyükelçi Bush bana kartını verdi ve "Benim oğlum da Harvard'da, bir şeye ihtiyacın olursa ara beni," dedi. Bütün bunlar olurken ben telefon başında oturdum, gelen mesajları aldım, bazı kişilere uydurma cevaplar verdim.

Babam bana, "Arada bir toplantı odasına girip bana bir şeyler söyle," dedi. "Örneğin burada Sovyetler varsa Çinlilerin beni aradığını, Amerikalılarla konuşuyorsam, salona gel ve Rusların ya da Hintlilerin telefonda beklediğini söyle bana. Burada kimlerle konuştuğumu da kimseye söyleme. Diplomasinin temel kurallarından biri karşındaki insanlarda kuşku yaratmaktır." Onun talimatını dinledim ama yine de kartlarımı açtım.

New York'taki diplomasi oyunu bir gün sona erdi. Yahya batı cephesini açmadı, askeri rejim psikolojik olarak Doğu Pakistan'ı kaybetmiş, orada moral kalmamıştı. Çinliler de askeri destek vereceklerini söyledikleri halde gelmediler. Teslim olduğumuz hakkındaki zamansız haberler de sonradan yalanlandığı halde bize zarar verdi. Hintliler Doğu Pakistan ordusunun teslim olmaya hazır olduğunu anladılar. Güvelik Konseyi daimi üyeleri de onlar gibi düşünüyorlardı. Dacca düşmek üzereydi.

15 Aralık günü yine Güvenlik Konseyi salonunda yerime oturdum ama babamın sabrı tükenmişti. Konseyin bizim için bir şey yapmayacağı belliydi. Babam söz istedi ve

parmağını özellikle Hindistan'daki çıkarları yüzünden oylamalarda çekimser kalan İngiltere ve Fransa temsilcilerine doğru uzatarak sert bir sesle, "Dünyada tarafsız hayvan diye bir şey yoktur," diye konuştu. "İnsan da bir tarafı tutmak zorundadır. Ya adaletten ya da adaletsizlikten yana olursunuz. Ya saldırganı, ya da saldırıya uğrayan tarafı tutarsınız. İkisi arasında kararsız kalamazsınız."

Onun sözleri salonda çınlarken, ben de boyun eğmekle karşı çıkma arasındaki farkı öğrendim. Aslında Süpergüçler Pakistan'ı desteklemiyorsa razı olmak daha mantıklı olacaktı ama bunu yapmak onlarla fikir birliği içinde olmak demekti. Babam, "Sizin yaptığınızı kabul etmek, Versailles Anlaşmasından daha berbat bir anlaşmayı kabul etmek,15 Aralık 1971'e kadar yasadışı sayılan tüm saldırıları, istila hareketlerini yasallaştırmak, normal kabul etmek olur," diye devam etti. "Ben bunun içinde olamam. Güvenlik Konseyiniz sizin olsun, ben gidiyorum" Babam bunları söyledikten sonra salonun kapısına doğru yürüdü ve ben ve Pakistan delegeleri de onu izledik.

Washington Post gazetesi babamın Güvenlik Konseyi'ndeki performansını 'tiyatro' olarak değerlendirdi. Ama biz ülkemizin geleceğini, Pakistan'ın ne olacağını düşünüyorduk. New York'ta sokakta yürürken babam bana, "Ordumuz Dacca'da teslim olsa bile siyasi bir teslimiyetin parçası olmamalıyız," dedi. "Ben salondan çıkmakla onlara fiziksel olarak yenilsek bile, onurumuzla mücadeleyi sürdüreceğimizi gösterdim."

Babam çok sinirliydi, Pakistan'ın geleceği hiç de iyi görünmüyordu. "BM'de Pakistan meselesi ele alınmış olsaydı, Doğu Pakistan halkı Pakistan'a bağlı kalmak ya da ayrılıp Bangladeş olmak istediğini bir referandumla gösterebilirdi. Ama bu durumda teslim olma utancını yaşayacağız. Bunun bedeli ağır olacaktır."

Babam ertesi gün Pakistan'a, ben de Cambridge'e döndüm ve çok geçmeden Dacca düştü.

Bangladeş'in kaybı bizim için büyük darbe oldu. Aramızdaki 1.000 millik Hindistan topraklarına rağmen her zaman bizi bir arada tutacağına inandığımız ortak dinimiz İslam bu kez işe yaramadı. Batı Pakistan'ın dört eyaleti arasındaki ilişkiler de gerildi. Hindistan'a teslim olma durumu halkın moralini iyice bozmuştu.

Televizyon Dacca'da General Niyazi'nin Hintli General Aurora'ya teslim oluşunu gösterdi. Bizim generalin düşman komutanla kılıç alıverişi yaptığını ve ona sarıldığını görünce (Sandhurst'te beraber olmuşlardı) şaşırdım. Naziler bile teslim olurken bu kadar alçalmamışlardı. Niyazi yenilen bir ordunun komutanı olarak kendini vursaydı hiç olmazsa şerefiyle ölmüş olurdu.

Babam İslamabad'a vardığında şehir yanıyordu. Öfkeli kalabalıklar Yahya Han ve yandaşlarına içki satan dükkânları yakıyorlardı. Haftalardan beri Pakistan'ın savaşı kazandığı haberleri veren, yalan söyleyerek halkı kandıran Karaçi TV istasyonu da saldırıya uğradı, halk onu da yakmak istedi. Hindistan medyasının kendini bilmez editörleri, "Pakistan parçalanacak, zaten yapay olarak kurulmuş bir devlet onlar," diyorlardı.

Halkın öfkesi karşısında fazla dayanamayan Yahya Han 20 Aralık 1971'de istifa etti ve Parlamentodaki en büyük grubun seçilmiş başkanı olan babam Cumhurbaşkanı oldu. Fakat onun ilk kez bir sivil Cumhurbaşkanı ve Sıkıyönetim İdaresinin başı olarak yemin etmesi bir tür kinaye oldu.

Harvard'da artık herkes Pakistan Cumhurbaşkanı'nın kızı olduğumu öğrenmişti. Artık bana sadece Pinkie değil, 'Pinkie Bhutto' diyorlardı. Fakat ben babamın başarısı ile övünürken, bir yandan da Pakistan'ın tes-

lim olmasından utanç duyuyordum. İki hafta süren savaşta hava kuvvetleri uçaklarımızın dörtte biri düşürülmüş, donanmanın yarısı batırılmıştı. Hazine boşalmıştı. Hindistan Doğu Pakistan dışında Batı Pakistan'dan da 5.000 mil kare toprak ve 93.000 esir almıştı. 1947'de Hindistan'dan ayrılıp Muhammed Ali Jinnah tarafından kurulan birleşmiş Pakistan, Bangladeş'in ayrılmasıyla ölmüştü.

Simla. 28 Haziran 1972. Pakistan Cumhurbaşkanı olan babamla, Hindistan Başbakanı Indira Gandhi bir zirve toplantısı yaptılar. Bölgenin geleceği bu zirvenin sonucuna bağlıydı ve babam beni oraya da götürdü. Harvard'dan yaz tatiline geldiğimde bana, "Sonuç ne olursa olsun, bu toplantı Pakistan tarihinde bir dönüm noktası olacaktır," dedi. "Olacakları senin de kendi gözlerinle görmeni istiyorum."

Altı ay önce Birleşmiş Milletler'de ortam hep gergin olmuştu ama Simla'da gerginlik kopma noktasındaydı. Indira Gandhi'nin karşısına oturacak olan babamın elinde hiçbir koz yoktu. Hindistan bizden toprak ve esir almıştı, bütün kozlar onların elindeydi. Pencap'a uçan başkanlık uçağında herkesin yüzü asık ve düşünceliydi. Simla'da anlaşma olur muydu, yoksa Pakistan'ın sonu kötü mü olacaktı.

Babam uçakta bana, "Toplantı sırasında herkes durumun nasıl olduğuna bakacak, sen de çok dikkatli ol," dedi. "Binlerce askerimiz Hindistan'da esirken sakın durumdan memnunmuş gibi davranma, ciddi görün, ama çok da üzgün ve kötümser görünmemeye çalış. Kimse sana bakarak, 'Şunun yüzüne baksana, işleri kötü gidiyor olmalı,' demesin."

"O halde nasıl görüneyim ben?"

"Söyledim işte, ne çok mutlu, ne de çok üzgün görün, doğal ve ciddi ol."

"Kolay değil bu baba."

"Hiç de zor değil."

Fakat babam yanılıyordu. Havaalanında bizi Himalayaların eteklerinde İngilizlerin eski yazlık merkezi olan Simla'ya uçuracak olan helikoptere binerken babamın istediği gibi görünmek kolay değildi. Oraya vardığımızda, televizyon kameraları ve bizi karşılayan Bayan Indira Gandhi'yi görünce daha da çok tedirgin oldum. Bayan Gandhi resimlerinde göründüğünden daha ufak tefekti ama sarisinin üstüne giydiği yağmurlukla çok nazik görünüyordu. Onunla hafifçe gülümseyerek selâmlaştık ve birkaç kelime konuştuk.

Beş gün süren görüşmeler sırasında babam ve heyet üyeleri hep heyecanlıydılar. İlk toplantının yarısında bir delege bana, "İşler yolunda gidiyor," dedi ama bir başkası akşamüzeri, "İşler iyi gitmiyor," diye konuştu. Ertesi gün bizim delegelerin yüzlerinde bazen iyimser, bazen de kötümser ifadeler görüyor, ne düşüneceğimi bilemiyordum. Bayan Gandhi bir paket anlaşma istiyordu ve bunun içinde Keşmir sorunu da dâhil olmalı, tartışılmalıydı. Pakistan heyeti ise toprak, esirler ve Keşmir meselelerinin ayrı ayrı tartışılmasından yanaydı. Pakistan'ın baskı altında kalarak taviz vermeye zorlanması halinde Pakistan halkı bunu kabul edemez ve yeni bir savaş ihtimali doğabilirdi.

Fakat görüşmelerde fikir ayrılıkları sürerken, sokaklarda da garip bir hava esmeye başladı. Eski Pencap valisi İngilizlerin konağı olan Himachal Bhavan'da kalıyorduk ve sokağa çıktığım zaman insanlar kaldırımlarda durup bana bakıyorlardı. Yıllar önce İngilizlerin yaptığı parklarda dolaşırken halk bana tezahürat yapmaya, beni selamlamaya başladı. Gezdiğim fabrikalarda, bebek müzesinde ve görülecek diğer yerlerde insanlar bana gülümsüyor,

selâm veriyorlardı. Bir manastırda katıldığım bir danslı programda Murree'deki eski hocalarımdan bazılarıyla karşılaştım. Bir zamanlar İngilizlerin eşleriyle dolaştıkları Mall'a gittiğimde etrafımdaki kalabalık o kadar arttı ki trafik tıkandı. Ama ben bu kadar ilgiden rahatsız oldum, neydi bunun nedeni acaba?

Hindistan'a hoş geldin diyen mektuplar, telgraflar da alıyordum. Hatta birisi babamın beni Hindistan'a büyükelçi yapmasını istiyordu. Gazeteciler benimle röportaj yapmak için peşimden koşuyordu ve All India radyo istasyonunda bir konuşma yapmam istendi. Benim kıyafetlerin çoğunlukla blucin pantolon ve gömleklerden ibaret olduğu için Samiya'nın kız kardeşinden birkaç yerli kıyafet ödünç almıştım ve onlar da moda oldu Simla'da. Ben savaş ve barış sorunlarıyla uğraşırken, bazı gazeteciler bana elbiselerimle ilgili sorular soruyorlardı. Bunlardan birine, "Moda burjuvalar için bir eğlencedir," dedim ama yine de peşimi bırakmadılar.

Babam ve Pakistan heyetinin diğer delegeleri de bana gösterilen bu ilgiye şaşıyor, merakla izliyorlardı. Bir sabah babam, benim bir gazetede halkı selâmlarken çekilmiş bir resmime bakarak, "Buradaki ciddi sorunlar arasında seni farklı, değişik bir kişilik olarak görüyor olmalılar," dedi. Sonra güldü ve "Ama dikkat et, burada tıpkı Mussolini'ye benziyorsun," diyerek şakalaştı benimle.

Babamın dediği gibi, insanların zihinlerini ciddi konulardan daha eğlenceli noktalara çeken farklı bir kişilik olabilirdim. Görüşmeler gizliydi ve Simla'ya toplanmış olan yerli ve yabancı basın mensupları bu konuda istedikleri gibi haber alamadıkları için dikkatlerini bana yöneltmişlerdi. Ama bende başka bir şey buluyor da olabilirlerdi.

Ben yeni bir kuşağın temsilcisiydim, hiçbir zaman bir Hintli olmadım. Bağımsız Pakistan'da doğdum. Hin-

distan ve Pakistan'ı birbirinden ayıran karmaşık olayları, önyargıları görmedim, yaşamadım. Halklar belki de yeni kuşakların iki ülkeye barış getireceğine, atalarımızı üç kez savaşa sürükleyen gerginliklerin ortadan kalkacağına inanıyordu. Ben de Simla'nın sıcak ve hoşgörülü halkı arasında dolaşırken aynı şeye inanıyordum. Aramıza bir nefret duvarı çekmek yerine, bir zamanlar savaşan Avrupalılar gibi anlaşamaz mıydık biz de?

Bu soruların cevabı zirvenin yapıldığı toplantı salonundan çıkacaktı. Babam olumlu bir sonuç almak için burada kalış süremizi uzattı ama pek de iyimser görünmüyordu. Biz Keşmir halkı hangi devlete bağlanmak istediğine kendi karar versin diyorduk ama Hindistan heyeti bunu kabul etmiyordu. Babam Bayan Gandhi'nin babası, Hindistan'ı uluslararası saygın bir ülke haline getiren devlet adamı eski Başbakan Jawaharlal Nehru'ya hayrandı ama kızında aynı uzak görüşlülük ve ideali göremediğini söyledi.

Ben de Bayan Gandhi hakkında tereddütlüydüm. 30 Haziran akşamı heyetimize verdiği akşam yemeğinde hep bana bakınca tedirgin oldum. Onun politik kariyerini izlemiş ve sebatkârlığına hayran olmuştum. Başbakan seçildikten sonra savaş yanlısı kongre üyeleri onu yumuşak bulmuş ve *goongi goriya* (sessiz bebek) adını takmışlardı ona. Ama bu ipek ve çelikten yapılmış kadın hepsini yanılttı. Yemekte tedirginliğimi üzerimden atmak için onunla konuşmaya çalıştım ama pek konuşkan değildi. Başkalarına karşı mesafeliydi ve sadece nadiren gülümsüyordu.

Üzerimde annemin verdiği ipek sari olduğu için de biraz tedirgindim. Annem bana sarinin bedene nasıl sarılacağını öğretmişti ama ipek kumaşın birden açılıvereceğini düşünüyor, rahatsız oluyordum. O anda Mümtaz Teyzenin Almanya'da yaşadığı sari olayını hatırladım.

Mümtaz Teyze yürüyen merdivendeyken sarinin ucu merdivene takılmış ve birden açılıvermiş, onu kurtarmak için hemen durdurmuşlardı merdiveni. Bayan Gandhi hâlâ bana bakıyordu.

Belki o da babasıyla gittiği diplomatik gezileri, babasını ne kadar çok sevdiğini hatırlıyordu. Ufak tefek bir kadındı ama sert bir lider olarak ün yapmıştı. Babasına karşı gelmiş, onun istemediği bir Parsi politikacıyla evlenmişti ama evliliği uzun sürmemiş ayrılmıştı kocasından. Şimdi babası da, kocası da ölmüştü ve kendini yalnız hissediyor olabilirdi.

Belki de Simla'ya gelen Pakistan heyeti ona Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılma görüşmelerini hatırlatmıştı. Bu görüşmeler onun babasıyla Muhammed Ali Cinnah ve Liyakat Ali Han arasında Simla'da yapılmıştı. Şimdi ise Pakistan'ın kaderi onun elindeydi. Bu konuda ne yapacağını merak ediyordum ve bunun cevabını dört gün sonra aldık.

2 Temmuz günü babam, "Bavulunu topla, yarın geri dönüyoruz," dedi.

"Anlaşma imzalanmadan mı?" diye sordum.

"Evet, Hindistan baskısına boyun eğmektense anlaşma yapmadan dönerim. Hintliler anlaşma yapmadan dönemeyeceğimi, onların taleplerini kabul edeceğimi sanıyorlar ama blöflerini göreceğim. Ülkemi satmaktansa Pakistan'a dönünce halkın hayal kırıklığını görmeyi yeğlerim."

Bizim heyet üyeleri üzgündü, kimse konuşmuyor, odalarda sadece toplanan belgelerin kâğıt hışırtıları duyuluyordu. Babamın Bayan Gandhi'ye 4.30'da yapacağı veda ziyareti ve onlara vereceğimiz akşam yemeğinden başka bir şey kalmamıştı geriye.

Bir süre sonra babam odama geldi ve "Kimseye söyleme ama bu veda ziyaretinde bir şey daha deneyeceğim," dedi. "Fakat başarılı olamazsan sakın üzülme."

Onun dönüşünü merak içinde bekledim ve döner dönmez yanına gittim. Bana bakıp güldü ve "Yeni bir umut belirdi kızım," dedi.

Bizim delegeler haberi duyup heyecanlanırken, "Bunu nasıl yaptın baba?" diye sordum.

"Ziyarete gittiğimde onu tedirgin gördüm. Çünkü görüşmelerin olumsuz sonuçlanması bizim kadar onlar için de kötü olacak, muhalefetlerimiz bunu aleyhimize kullanacaklardı. Başbakan durmadan çantasıyla oynuyor, çayın tadını beğenmemiş gibi yüzünü buruşturuyordu. Onun bu halini görünce derin bir nefes aldım yarım saat hiç durmadan konuştum.

"İkimizin de seçimle gelen demokrat liderler olduğumuzu söyledim. Bölgede barış ya da savaş olması bize bağlıydı. Toprak işgalleri tarihin bir parçasıydı ama asıl başarı devlet adamlarına kalıyordu. Devlet adamlığı ileriyi görmeyi ve gerektiğinde ödün vermeyi gerektirir dedim ona. Ödün vermenin karşılığı daha sonra alınırdı. Şimdi ise ödün vermek yenilen Pakistan'a değil, galip ülke Hindistan'a kalıyordu."

"Kabul etti mi bunları?"

Babam bir puro yaktı ve "Reddetmedi ve danışmanlarıyla görüşüp cevabını akşam yemeğinde vereceğini söyledi," dedi.

Akşam yemeğinin sonunu iple çektim. Bu kez ben Bayan Gandhi'nin yüzüne baktım ama bir şey anlayamadım ifadesinden. Yemekten sonra babamla Bayan Gandhi yandaki küçük odaya geçerken her iki heyet üyeleri toplantı odasına gittiler ve toplantı masasında çalışmaya

başladılar. Bazen onay almak için bir ya da iki belgeyle liderlerin yanına girip çıkıyorlardı.

Karar tasarılarının birkaç kez yazılması, ilaveler, değişikliler yapılması saatler sürdü. Ev her iki ülkenin gazetecileri, televizyoncularıyla doldu. Ben üst kattaki odamla aşağıdaki medya mensupları arasında gidip geliyor, sonuç alınıp alınmadığını soruyordum. Bizim heyetten biri bana, "Sonuç olumlu olursa oğlan, olumsuz olursa kız doğdu diyeceğiz," dedi. Ona, "Yine şovenlik yapıyorsunuz," dedim ama ses çıkarmadı adam.

Babam daha önce bana, "Anlaşma sağlanırsa imza anında alt katta olmalısın," dedi. "Tarihi bir an olacak o imza anı." Ama aksilik bu ya, koridorda birinin, "*Larka hai! Larka hai!* Oğlan doğdu! Erkek doğdu!" diye bağırdığını duyduğumda üst katta odamdaydım. Saat gece yarısından sonra 12.40 idi. Hemen aşağıya koştum ama babamla Bayan Gandhi'nin Simla Anlaşması'nı imzaladıkları anı göremedim. Ama önemli olan bu değildi. İki ülke arasında en uzun süreli barış anlaşması imzalanmıştı.

Anlaşmayla Hindistan bizden aldığı 5.000 mil karelik toprakları geri verdi. İki ülke arasında iletişim ve ticaret anlaşması yenilendi, Jammu ve Keşmir sorunları konusunda olumlu adımlar atıldı. Savaş esirlerinin iadesi için görüşme yolu da açıldı. Ama esirler bir süre sonra evlerine dönebileceklerdi.

Babam daha sonra bana, "Bayan Gandhi bana ya toprakların ya da esirlerin iadesini seçmemi söyledi ve ben de toprak iadesine öncelik verdim. Neden biliyor musun?" diye sordu.

Şaşırdım ve "Bilemem baba," dedim. "Ama esirler geri dönseydi Pakistan halkı daha çok sevinirdi gibi geliyor bana."

"Esirler evlerine dönecekler, bunu garanti ederim. Esirlerin, hele 93.000 esirin geri gönderilmesi büyük bir insanlık sorunu. Hindistan onları uzun süre tutarak bir insanlık suçu işleyemez. Ama toprak sorunu bir insanlık meselesi değil. Toprağı alanlar onu istedikleri gibi kullanabilir ama esirlere yapamazlar bunu. Bak, Araplar 1967 savaşında kaybettikleri toprakları hâlâ geri alamadılar. Ama toprak sorunu esirler sorunu kadar dikkat çekmez uluslararası ortamda."

Babamın savaş esirlerini kurtarmadan Pakistan'a dönmesi muhalifleri ve esir ailelerini ayaklandırdı. Hindistan belki de babamı zayıflatmak için hemen vermemişti esirleri. Ama babam gücünü korudu, kimseye taviz vermedi ve Pakistan 1974'te Bangladeş'i tanıyınca 93.000 esir evlerine döndüler.

3 Temmuz günü Rawalpindi'ye uçarken herkesin yüzünde mutluluk ifadesi vardı. Hindistan'a giderken herkes suskundu ama şimdi herkes neşe içinde konuşuyordu. Havaalanında binlerce insan karşıladı babamı ve o da bir konuşma yaparak, "Büyük bir zafer kazandık," dedi. "Bu ne benim, ne de Bayan Gandhi'nin zaferidir. Bu zafer üç savaştan sonra barışı kazanan Pakistan ve Hindistan halklarına aittir."

Simla Anlaşması 4 Temmuz 1972'de Mecliste oybirliğiyle kabul edildi, muhalefet bile evet oyu verdi buna. Simla Anlaşması bugün bile geçerliliğini koruyor.

Ama ne yazık ki halkın seçtiği gerçek temsilciler tarafından yapılmış olan 1973 Anayasası iptal edildi. Daha sonra bölge liderleri, dinci liderler ve babamın muhalifleri çoğunluk olarak İslam Anayasasını kabul ettiler. Babam da Mecliste çoğunluk lideri olarak Başbakan oldu.

Dört yıl sonra Ziya babamı devirip Anayasayı askıya alana kadar Pakistan halkı insanca yaşama olanağı buldu. 1973 Anayasası din, dil, ırk ve cinsiyet ayırımını

ortadan kaldırıyordu. Yargı, yasama ve yürütmeden tamamen bağımsızdı.

Ben 1973 baharında Harvard'a gitmeye hazırlanırken ABD Anayasası tam olarak uygulanıyordu. O dönemde milyonlarca insan televizyonlarda Watergate davasını izliyordu. Amerikan halkı demokratik anayasa hakkını kullanarak kendi cumhurbaşkanını yargılıyordu. Vietnam savaşını sonlandırmış ve Çin ile iyi ilişkiler kurmuş Richard Nixon gibi güçlü bir başkan bile ülkesinin yasalarından kurtulamamıştı. Locke, Rousseau ve John Stuart'ın toplum, devlet ve insan hakları konusundaki kitaplarını okumuştum ama teori başka, onun uygulanması yine başkaydı.

Watergate davasını izlerken, ulusça kabul edilen yasalarla, kişisel arzulara göre çıkarılan keyfi yasalar arasındaki farkları düşündüm. Başkan Nixon bir yıl sonra, Ağustos 1974'te istifa ettiğinde, başkanlık devri yumuşak ve barış içinde gerçekleşti. Amerika gibi bir demokraside liderler geliyor, gidiyor, ama Anayasa yerinde kalıyor, asla değişmiyordu. Ne yazık ki bizler Pakistan'da bu kadar şanslı değildik.

Harvard'dan mezun olacağım gün yaklaştıkça Cambridge'den, Amerika'dan ayrılacağım için gittikçe daha çok üzülmeye başladım. Birçok arkadaşım ve Peter Galbraith gibi ben de Oxford'a kabul edildim ama girmek istemiyordum. Cambridge ve Boston'u çok iyi öğrenmiş, tanımıştım, insanları tanıyor, anlıyordum. Pakistan'a dönmeden önce Tufts'daki Fletcher Hukuk ve Diplomasi Fakültesine gitmek istediğimi babama bildirdim ama o bana Amerika'da yeterince kaldığımı, yer değiştirmem gerektiğini yazdı.

Hayatımda ilk kez olarak babamın bana baskı yaptığını düşündüm ama onun sözünü dinlemek zorunday-

dım, benim eğitimimi sağlayan insan babamdı. Ona karşı gelmem söz konusu bile olamazdı ve ben pratik bir insandım.

Mezuniyet törenime annem de geldi, o ve Harvard'da ilk yılını tamamlamış olan kardeşim Mir bavulumu toplamama yardım ettiler. Oda arkadaşım Yolanda ile ev eşyalarımızı başka arkadaşlara verdik ve duvarlardaki posterlerimizi indirdik. Şimdi her yer bomboş görünüyordu bana ve gitme zamanı gelmişti.

Uçak Logan havaalanından kalkarken pencereden Boston ufuk hattına son kez baktım. Filene'nin alt katında alışveriş yapmak, Durgin Parkında, halka açık masalarda bir şeyler yemek, hokey maçının yenilgisini unutmak için Casablanca'ya gitmek, hep geride kaldı. İnsanoğlu Ay'a gitmiş ve ben de MIT'de Ay tozu görmüştüm. O an Peter, Paul ve Mary'nin, 'Jet uçağında gidiyorum, ne zaman dönerim bilmem," şarkısını hatırladım. İşte Pakistan'a, eve uçuyordum.

4

AL-MURTAZA'DAN İZLENİMLER OXFORD'UN RÜYA KULELERİ

Ocak 1980. Al-Murtaza'daki ev hapsinde üçüncü ayımızda kulağım beni yine rahatsız etmeye başladı. 1978'deki tutuklanmamda olduğu gibi, yine tıkırtıya benzer bir ses geliyordu kulağımdan. O zaman Karaçi'den gelerek beni muayene eden doktor çok uçtuğum için sinüzitimin kötüleştiğini söylemiş ve Östaki borusunu açmak için burnumun içini dağlamıştı. O zamanlar cezaevinde olan babamı ziyaret etmek için Sıkıyönetimin izniyle iki haftada bir uçakla oraya gittiğim için sinüzit olmuştum. Şimdi de kulağımda bir vınlama ve basınç hissediyordum. Gelen doktor bir şey yapamadı ve yetkililerden daha önce Karaçi'den gelen doktoru getirmelerini istedim. Ama onlar tanımadığım bir doktor getirdiler. Doktor nazik bir adamdı, yumuşak bir sesle, "Rahat olun, üzerinizde çok baskı vardı, rahatlayın," dedi ve kulağımı muayene etti.

Bir ara, "Ay, canım yandı!" diye söylendim.

"Meraklanmayın, sadece kulağınızın içine bakıyorum ben."

Ertesi sabah uyandığım zaman yastığımda üç damla kan gördüm.

Doktor yine geldi ve "Kulak zarınızı delmişsiniz," dedi. "Herhalde kulağınızı bir saç tokasıyla karıştırırken oldu. Ben kulağımı karıştırmamıştım ve sinirlendim. Doktor bana iki ilaç yazdı ve onları günde üç kez almamı söyledi. Ama bu haplar beni uyutuyordu ve uyandığım

zaman da halsiz ve sinirli oluyordum. Üçüncü gün de erken kalkıp bahçeye çıkamadım ve yemeden içmeden de kesildiğimi gören annem telaşlandı ve ilaçları çöpe attı.

Ondan sonraki günlerde kulak çınlaması ve ağrısı devam etti. Uyuyamıyordum, sinirlerim iyice bozuldu. Sıkıyönetim doktoru kulak zarımı bilerek mi delmişti, yoksa bir kaza sonucu muydu bu? Kulağımın içindeki tık sesleri devam ediyor, işitme duyumu yavaş yavaş kaybediyordum.

Gündüz saatlerinde bahçede daha çok çalışıp yorularak kendimi avutmaya, başka şeyler düşünmeye çalışıyordum. Terim ve duşun suyu kulağıma kaçıyordu. Doktor bana kulağımı kuru tutmam gerektiğini söylemediği için düşünemedim bunu ve kulağıma kaçan su ve terler beni daha çok etkiliyordu.

Geceleri uyuyamıyor, kalkıp evin içinde dolaşıyordum. Clifton 70'teki evimiz gibi, Al-Murtaza da birkaç kez basılarak aranmış, bazı şeyler kaybolmuş ya da yer değiştirmişti. Büyükbabamdan babama kalan antika silahlar koleksiyonunu alıp bahçedeki bir depoya kilitlediler. Sıkıyönetim yetkilileri her hafta Al-Murtaza'ya gelerek deponun kilidini kontrol ediyorlardı. Sanki biz antika silahları oradan alıp kaçacaktık.

Boş silah odasından geçerek kardeşlerimin Oxford'dan gelen arkadaşlarla bilardo oynadıkları oyun odasına gittim. Köşedeki masanın üstünde, etrafında çocuklar olan bir şişman Çinli biblosu vardı ama onun asıl yeri salondu. Onu alıp eski yerine koydum. Babam bu bibloyu çok sever, oradaki çocuk sayısı kadar çocuk sahibi olmak istediğini, ama çocuk eğitmek pahalı olduğu için dört çocukla yetindiğini söyler gülerdi.

Babama göre Oxford dünyanın en iyi ve saygın üniversitelerinden biriydi ve hepimizin oraya gitmesini isterdi. İngiliz edebiyatı, kilise tarihi, kraliyet, parlamento hep Oxford ile bağlantılıydı. Amerikan eğitimi de iyiydi

ama biraz gevşekti. Oxford bizlere yeni bir ufuk ve disiplin duygusu verecekti. Ama en büyük ben olduğum için, darbe yaşantımızı altüst etmeden önce Oxford eğitimimi sadece ben tamamlayabildim. Mir babamın özgürlüğü için savaşmak üzere ikinci sınıfın başında bıraktı Oxford'u. Sanam oraya varamadı. Babamın çok sevdiği Alma Mater'de geçirdiğim yıllar çok önemliydi onun için.

1973 sonbaharında Oxford'a varışımdan kısa bir süre sonra babam bana Rawalpindi'deki Başbakanlık konutundan yazdığı mektupta, "Oxford'da yirmi iki yıldan fazla bir zaman önce bıraktığım ayak izlerimin üzerinde yürüdüğünü düşünmek garip duygular yaşatıyor bana," diyordu. "Sen Radcliffe'de okurken de çok mutluydum ama ben Harvard'da okumadığım için seni oralarda hayal etmem zordu. Oxfrod'da ise sanki kendim de senin yanındaymış gibi hissediyorum. Senin Oxford'a gitmen benim için bir rüyanın gerçekleşmesi ve umarım ilerde mükemmel bir kariyer sahibi olarak halkına hizmet edersin."

Ben başlangıçta babam kadar mutlu olamadım Oxford'da. Harvard'da okul arkadaşımla beraber özel dairemiz vardı ama burada odam küçüktü ve müşterek duşlar koridorun sonundaydı. Burada kendi telefonum da yoktu ve santralden hat almak için çok bekleniyordu. Harvard'daki samimi arkadaşlarımla kıyasladığımda, İngilizleri oldukça mesafeli, hatta soğuk buldum. Haftalarca Oxford'a gelen Amerikalı arkadaşlarımı aradım. Babam bana 1950'de Christ Church'deki odasına astığı eski Roma resmini gönderdi ve, "Sen Oxford'a gitmeseydin bu resmin bir anlamı olmazdı senin için," diye yazdı. "Ama şimdi onu odana asarsın belki diye sana gönderiyorum." Babamın istediğini yaptım ve resmi duvara asarak, Pakistan'ın tozlarından Oxford'un temiz sokaklarına uzanan süreklilik duygusunu hissettim.

Babamın söylediğine göre, Harvard'la kıyaslandığında, Oxford bana baskı altında çalışmayı öğretecekti. Politika,

Felsefe ve Ekonomi hocalarının haftada iki kez istediği denemeleri yazarken babama hak verdim. Benim hemen Oxford Birliğine yazılmamı isterken de haklıydı.

Oxford'da Sosyalist, Komünist, Liberal siyasi dernekler yanında, kürek ve çeşitli spor kulüpleri dâhil olmak üzere çok sayıda kulüp ve dernek vardı, ama bunların içinde en ünlü olan Oxford Birliği Münazara Derneğiydi. Avam Kamarası model alınarak 1823'te kurulmuş olan bu dernek, geleceğin politikacıları için bir eğitim merkezi gibiydi. Siyasi yaşamın baskı ve zorluklarını kendi gözlerimle gördüğüm için politikacı olmak istemiyordum, ama Pakistan Dışişleri Bakanlığında kariyer yapmaktı hedefim. Yine de babamı mutlu etmek için Oxford Birliğine üye oldum.

Babamı mutlu etmenin yanında, münazara sanatını da sevmiştim. Nüfusun çoğunun okuma yazma bilmediği bölgemizde güzel konuşmak bir güç sayılırdı. Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru, Muhammed Ali Jinnah ve babam etkili konuşmalarıyla milyonları harekete getirmişlerdi. Öykü, masal anlatmak, şiir yazmak ve güzel konuşmak bizim geleneklerimizde vardı. Oxford Birliğinde kazandığım güzel konuşma yeteneğimi bir gün Pakistan'da halk kitleleri önünde konuşurken kullanacağım hiç aklıma gelmedi.

Üç yıl üniversite ve bir yıl da doktora çalışmalarım için kaldığım İngiltere'de Oxford Birliği hayatımın en güzel ve önemli odak noktalarından biri oldu. Birliğin bahçeleri, Oxford'un merkezindeki binası, bodrum katındaki restoranı, iki kütüphanesi ve bilardo salonu, Al-Murtaza'nın odaları kadar iyi tanıdığım yerlerdi. Birliğin münazara salonunda feminist yazar Germaine Greer'den sendikacı Arthur Scargil'e kadar pek çok konuşmacı dinledik. Benim zamanımda iki eski İngiltere Başbakanı, Lort Stockton ve Edward Heath de geldiler Oxford Bir-

liğine. Takım elbise giyen ve yakalarına karanfil takan konuşmacı öğrencileri görünce, ben de blucin pantolon ve gömleğimi çıkarıp Anna Belinda ipekleri giymeye başladım. Mum ışığında yenen akşam yemeklerinden sonra münazaralar yaptık.

Hayat insana bir sürü oyun oynuyor. Münazara salonunda, eski İngiliz devlet adamları Gladstone ve Macmillan büstleri altında yapacağım ilk konuşmamın konusu seçilmiş bir devlet başkanının silahsız, anayasal güçlerle düşürülmesiydi.

Konuşmama, "Yasal olarak seçilmiş bir Cumhurbaşkanının ülkesindeki yasalara karşı gelmesi tam bir paradokstur," diye başladım. "Ama Amerikan tarihi zaten paradokslarla doludur. Örnek olarak George Washington ile babasının olayını anlatayım size. George'un gençliğinde, bahçedeki kiraz ağacının kesildiğini gören babası çok kızar ve bunu kimin yaptığını sorar. George cesurca ortaya çıkar ve 'Baba, ben yalan söyleyemem, ağacı ben kestim,' der. Evet, Amerikalılar yalan söyleyemeyen bir Başkanla yola çıktılar, ama şimdi başlarında doğru söyleyemeyen bir Başkan var."

Daha sonra Başkana yüklenen, Vietnem'la ilgili Kongre savaş yetkisini ihlal edişi, Kamboçya'nın gizlice bombalanması, vergi indirimi sağlamak için bazı belgelerde tarihleri değiştirdiği, Watergate olayını örtbas etme gayreti ve sekreterinin teyp bantlarının gizemli bir şekilde silinmesi gibi suçlamaları anlattım.

Konuşmamın sonunda, "Bunların hepsi ciddi suçlamalar arkadaşlar, bunu siz de biliyorsunuz," dedim. "Nixon kendisini yasaların üzerinde gördü, istediğini yapabileceğini sandı. Bunu yapan son İngiliz kralının başını kestiler. Biz burada o kadar korkunç değil ama onun kadar etkili bir operasyon yapmak istiyoruz. Rivayete göre Nixon'un gittiği psikiyatr ona, 'Siz paranoyak değilsiniz Bay Başkan, siz gerçekten nefret edilen bir adamsınız,' de-

miş. Nixon artık sadece nefret edilen değil, aynı zamanda bütün güvenilirliğini yitirmiş bir adam. Böylece o, Amerikan ulusunu yönetmek için gerekli olan ahlâki yetkisini de kaybetti. Nixon'un ve Amerika'nın trajedisi budur işte."

Yasalar, güvenilirlik ve ahlâki yetkiler, benim Batıda yaşadığım yıllarda doğal kabul ettiğim demokratik prensiplerdi ama Pakistan'da hepsi yok olacaktı. Oxford Birliğinde yapılan oylamada Başkan Nixon 2'ye karşı 345 oyla suçlandı. Pakistan'da ise babam oylarla değil, silah zoruyla devrilecekti.

Ama Oxford'da iken Pakistan bana çok uzak görünüyordu. Babamın da tahmin ettiği gibi, oradaki yılların hayatımın en mutlu, en huzurlu yılları oldu. Arkadaşlarla Cherwell Nehrinde tekne gezintileri, Woodstock yakınlarında Blenheim Sarayının çimleri üzerinde piknikler yaptık. Babamın bana Radcliffe mezuniyetim için hediye ettiği spor, üstü açık MGB arabayla arkadaşlarımı gezdirdim. Stratford-on-Avon'da Shakespeare izlemeye ya da Londra'ya, Baskin Robbins'te dondurma yemeye gittik. Üniversitelerin nehirde sekiz hafta süren kürek yarışlarını seyreder, erkeklerin resmî, kızların da şapka ve çiçekli elbiseler giydiği bahçe partilerinde eğlenirdik. Geleneksel beyaz gömlek, siyah etek ve kolsuz siyah yelek giyerek sınavlara giderdik ve yolda bizi gören yetişkinler bile şans dilerlerdi.

Harvard'da yabancı öğrenci sayısı azdı –Radcliffe'de benim sınıfımda sadece dört yabancı öğrenci vardı ve aramızdaki bir İngiliz kızına bile yabancı demeleri garibime giderdi– ama Oxford'da çok yabancı öğrenci vardı. Pakistanlı kriket oyuncusu Imran Han ve babası İranlı olan Bahram Dehqani-Tafti de oradaydı. İran devriminden kısa süre sonra, Mayıs 1980'de öldürülen Bahram bize saatlerce piyano çalar, konserler verirdi. Oxford'da Asyalılar değişik, egzotik insanlar olarak kabul ediliyordu ama bizlerden hoşlanmayan İngilizler de vardı tabii.

Şubat 1974'te babamın Lahor'da topladığı İslam Zirvesinde orada olmak için Pakistan'a uçtum. Toplantıya otuz sekiz Müslüman ülkeden krallar, cumhurbaşkanları, başbakanlar, emirler ve devlet reisleri katılıyordu. Babamın üye ülkelere Bangladeş'i tanıma çağrısı yapmasından sonra, Mujib ur-Rahman da Cumhurbaşkanı Boumédiene'in uçağıyla geldi. Zirve toplantısı babam ve Pakistan için büyük başarı oldu. Babam Mujib'e zeytin dalı uzatarak, Bengal liderinin mahkemeye çıkarmakla tehdit ettiği Pakistan savaş esirlerini kurtarma yolunda bir adım attı.

Toplantıdan sonra kendimi bir Asyalı hissederek İngiltere'ye döndüm ama hayatımın ilk ırkçılık olayını da yaşadım.

Gümrük memuru pasaportuma bakarak, "İngiltere'de nerede kalıyorsun?" diye sordu.

Nazik bir ifadeyle, "Oxford'da, orada öğrenciyim," dedim.

Alaycı bir sırıtışla yüzüme baktı ve "Oxford mu?" deyince, öğrenci kimliğimi uzattım ona.

Yine alaycı bir ifadeyle, "Bhutto. Bayan Benazir Bhutto. Karachi. Pakistan," diye devam etti. "Polis kartın nerde senin?"

Yabancılara verilen polis kartını çıkarıp ona uzattım. "İşte burada."

Aynı küstahça ifadeyle, "Oxford'da masraflarını nasıl karşılayacaksın bakalım?" diye sordu. Kalemlerimi ve teneke kutumu getirdiğimi söyleyerek onunla alay etmemek için zor tuttum kendimi. Banka defterimi ona gösterdim ve "Babam bana yeterince para gönderiyor," dedim.

Utanmaz adam belgelerimi tekrar ve dikkatle gözden geçirdi ve kuşkusuz tanımadığı adımı, önündeki büyük ve kalın bir defterde aradı.

Sonunda kâğıtlarımı bana uzatarak, "Bir Pakistanlı Oxford'da eğitim görebilecek kadar parayı nerden bulur ki?" diyerek dudak büktü.

Çok sinirlendim ama kendimi tuttum ve birden dönerek hızlı adımlarla çıkış kapısına doğru yürüdüm. Gümrük memurları bir Başbakan kızına bunu yapıyorlarsa, İngilizceyi benim kadar iyi konuşamayan ya da benim kadar cesur olmayan basit Pakistanlılara neler yapmazlardı ki?

Oxford'da gitmeden önce, babam beni Batıda göreceğim önyargılı insanlara karşı uyarmıştı. Kendisi de San Diego, California'da benzer bir ırkçılık olayı yaşamış, bir otel kâtibi, Pakistanlı olduğu için değil de, esmer tenli olup Meksikalıya benzediği için oda vermemişti ona.

Yazdığım mektuplarda Batıya da sempati ile baktığımı gören babam ırkçılık konusunda tekrar uyardı beni. Batıyı fazla seveceğimden ve Pakistan'a dönmeyeceğimden korkuyordu belki de. "Batılılar bir öğrenci olarak ülkelerinde kalmayacağını, sonunda oradan gideceğini düşünürler. Seni bir göçmen olarak görmedikleri için kolayca kabul ederler. Ama senin de göçmen olarak orada kalmak istediğini anladıkları an sana karşı tavırları değişir. Senin ülkelerinde kalıp onlarla rekabet edeceğini düşünür, korkarlar bundan," diye yazdı.

Ama babamın beni uyarmasına gerek yoktu, ben Pakistan'a dönmemeyi asla düşünmedim. Kalbim, atalarım, kültürüm, köküm oradaydı. Bir diplomat olarak orada çalışmak, ülkeme hizmet etmek istiyordum. Zaten babamın kızı olarak diplomasi konusunda çok şey öğreniyor, deneyimimi artırıyordum.

Babamın Pakistan'a uygulanan silah ambargosunu kaldırmak için ABD'ye 1973'te yaptığı bir ziyarette, bir Beyaz Saray yemeğinde Henry Kissinger'in yanına oturttular beni. Onunla Harvard ve benzer konularda konuştum ve oldukça samimi bir sohbetimiz oldu. Ertesi akşam yine bir akşam yemeğinde Kissinger babamın yanına giderek, "Sayın Başbakan, kızınız sizden daha çok etkiliyor insanları, adeta göz korkutuyor bu genç hanım," deyince

şaşırdım. Babam onun bu esprisini bir kompliman olarak kabul etmiş olacak ki bir kahkaha attı.

Babam 1974'te Georges Pompidou'nun cenaze törenine gittiği zaman Fransa'da nükleer güçten söz ediliyordu. Babam bir yıl önce, Pakistan'a bir nükleer santral yapımı konusunda Pompidou ile gayriresmi bir anlaşma yapmıştı. Pompidou ölünce halefinin bu konuda ne yapacağı bilinmiyordu. Bir akşam Maxim'de arkadaşlarla birlikte yemek yerken babam bana, "Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı kim olacak sence?" diye sordu. Christ Church'de hocam Peter Pulsar'dan Fransız politikası hakkında öğrendiklerime güvenerek, "Giscard d'Estaing," diye cevap verdim. Şansım varmış ki haklı çıktım ve Giscard d'Estaing, Kissinger ve ABD baskısına rağmen nükleer santral anlaşmasını onayladı.

Fakat üç yıl önce babam beni ve kardeşlerimi komünist bir ülke görmemiz için Çin'e gönderdiğinde, başkanlık seçimiyle ilgili bir başka tahminim doğru çıkmadı. Çin Başbakanı Chou En-lai ile tanıştığımızda bana, "ABD'nin yeni Başkanı kim olacak sence?" diye sorunca ona, "George McGovern," cevabını verdim. Chou bana Amerikan kaynaklarının yeni Başkan olarak Richard Nixon'u gösterdiklerini söyledi ama ben cevabımda ısrar ettim. Harvard'da sadık bir savaş karşıtı olduğum ve liberal Kuzeydoğuda yaşadığım için McGovern'ı destekliyordum. Chou En-lai, "Amerika'ya döndüğünde izlenimlerini yaz bana," dedi. Ona yazdım ve yine McGovern dedim ama sonuçta yanıldım.

1976 sonbaharında doktora çalışmalarım için bir yıl kalmak üzere Oxford'a döndüğümde, kendi başkanlık seçimlerimle de meşgul –ve daha başarılı– oldum. Gerçi ben diplomat olmak istiyordum ama, babam bütün çocuklarının her devlet görevini başarılı bir şekilde yapabilecek kadar iyi yetişmelerini istiyordu, böylece kimse onun çocuklarına öncelik ya da ayrıcalık tanıdığını söyleme cesaretini bulamayacaktı.

Kardeşim Mir Oxford'da ilk yılına başlıyordu ve onunla daha çok birlikte olmak istiyordum. Ama orada bir yıl daha kalmam bana Oxford Birliği başkanlığına aday olma fırsatını da getirdi. Daha önce yıllarca Birlik Yönetim Kurulunda Maliyeci üye olarak görev yapmıştım ama ilk başkanlık adaylığımda yenildim. Fakat bu kez kazandım ve Aralık 1976'da başkan seçilmem, on yıl öncesine kadar kadınların üst kat salonuna çıkamadığı ve erkek üye sayısının kadınlardan yedi kat fazla olduğu bir dernekte babam dâhil herkesi şaşırttı.

Babam 1976 Amerika başkanlık seçimlerine önce bana, "Bir seçimde bir taraf kazanır, bir taraf kaybeder," diye yazarak, Gerald Ford'un Jimmy Carter karşısındaki yenilgisine hazırladı beni. "Seçilmek için elinden geleni yapmalısın ama sonucu da iyimserlikle karşılamalısın." Bir ay sonra babamdan gelen telgraf çok daha farklıydı. "OXFORD BİRLİĞİ BAŞKANLIĞINI KAZANMAN BİZİ ÇOK MUTLU ETTİ. BÜYÜK BİR BAŞARI BU. SENİ BÜTÜN KALBİMİZLE KUTLUYORUZ. BABAN."

Benim üç aylık başkanlık sürem Ocak 1977'de başlayacaktı. Mir ile beraber kısa bir tatil için Pakistan'a uçarken ufukta hiçbir sorun görünmüyordu.

Babamın Al-Murtaza'da kutlanan doğum günü partisinde babamın yardımcılarından biri yanıma geldi ve "Gel de seni Ziya ül-Hak'la tanıştıralım, dedi. Altı ay sonra babamı devirecek ve daha sonra da öldürecek olan adamla ilk ve son kez orada karşılaştım.

Babamın Genelkurmay Başkanlığı seçimi için zorlandığını duymuştuk ve bu nedenle yeni Genelkurmay Başkanını merak ediyordum. Daha önce aday olarak gösterilen altı general için ordu istihbaratı içki, kadın, sadakatsizlik gibi olumsuz raporlar vermişti. Aslında General Ziya da kusursuz değildi. Onun PPP karşıtı ve ülkede dinci bir hükümet isteyen *Cemaat-i İslami* adlı örgütle iliş-

kisi olduğu söyleniyordu. Babamın iyi tanıdığı bir büyükelçimiz de onun küçük hırsızlıklarından söz etmişti.

Fakat Ziya'nın iyi ve güçlü yanları da çoktu. İç savaş sırasında yurt dışında görevli olduğu için ülkedeki karışıklıklara hiç karışmamış, uzak durmuştu. Babam askerlerin onu çok sevdiğini öğrendi ve çeşitli ordu merkezlerinden de olumlu raporlar gelince, başka bahane aramadı ve Genelkurmay Başkanı olarak Ziya'yı seçti. "Sivil hükümet askerler üzerinde fazla baskı kurmamalı. Ziya generallerin içinde en iyisi de olmayabilir ama silahlı kuvvetler seviyor onu," dedi. İşte o 5 Ocak 1977 günü, hayatımızı korkunç bir şekilde değiştirecek olan adamla Al-Murtaza'da tanıştım.

Ben çocukluğumda askerleri hep uzun boylu, güçlü kuvvetli ve sert adamlar olarak düşündüğüm için Ziya'yı görünce şaşırdım. General kısa boylu, tedirginmiş gibi duran, insanı etkilemeyen bir adamdı, saçlarını ortadan ayırmış, briyantinle başına yapıştırmıştı. İnsanı etkileyen bir komutandan ziyade, İngiliz karikatürlerinde görülen kötü adamlara benziyordu. Bana Zülfikar Ali Bhutto gibi büyük bir adamın kızıyla tanıştığı için çok mutlu olduğunu birçok kez söyleyerek dalkavukluk yapmaktan da geri kalmadı. Babam bundan daha etkili bir komutan bulabilirdi diye düşündüm ama hiç konuşmadım bu konuda.

Öğleden sonra bahçede dolaşırken babam, "Mart ayında seçim isteyeceğim," dedi. "Aslında seçimlerin Ağustos'ta yapılması gerekiyor ama her şey yolunda giderken halkın desteğini yeniden alırsak bütün reformları daha kolay yapabiliriz, endüstriyi geliştirir, tarımda modernizasyona gider, tohum ve gübre dağıtımını artırabiliriz..." Babamın ülkesi için yapmak istediği çok şey vardı ve onun gözünde modern ve rekabetçi bir Pakistan görüntüsü gittikçe yaklaşıyordu.

Babamın reformlarından çoğu başlamıştı bile. PPP seçim kampanyasında zengin azınlığın elindeki topraklar-

dan fakirlere pay verileceğini söylüyordu. Sosyalist ekonomi politikası uygulanmaya, Pakistan'ın "Yirmi-İki Ailesi" elinde bulunan sanayi kuruluşları millileştirilmeye başladı. Zenginlerin emrinde çok az parayla çalışan fakir işçilerin asgari ücretleri artırıldı, işçilere sendika kurma, onlara üye ve yönetimlerde söz sahibi olma hakkı tanındı.

Kırsal kesimde birçok köye elektrik götürüldü. Erkek ve kadınlar için okuma yazma kursları, fakir çocuklar için yeni okullar açıldı. Tozlu şehirlerde parklar, bahçeler açıldı, şehirlerarası tozlu toprak yollar asfaltlandı. Çin'le yapılan bir anlaşma sonucu, Hindu Kush'ta açılan bir tünelle Çin sınırına kadar yeni bir otoyol yapıldı. Babam Pakistan halkına modern ve rahat bir hayat tarzı kazandırmaya kararlıydı.

Belucistan'da bir köylü babama, "Yük taşıyan eşeklerim bu asfalt yolda durmadan kayıyorlar," diye şikâyette bulununca babam ona, "Sana yeni bir tür eşek göndereceğim, sebzelerini pazara üç kat daha kısa sürede götüreceksin," dedi ve bir hafta sonra köylüye bir jeep gönderdi.

Ama özel mülkleri devlet tarafından satın alınıp millileştirilen zengin sanayiciler olanlardan memnun değildi ve babama muhalefet ediyorlardı ki doğaldı bu da. Uçsuz bucaksız topraklarından bir kısmının yüzyıllardır çalıştırdıkları köylülere verilmesi de toprak ağalarını mutlu etmedi elbette. Kadınların ev dışında çalışma izni alması ve kadın erkek eşitliğinin yasalarla sağlanması ile diğer sosyal reformlar dincileri ayaklandırdı. Baluchistan ve Kuzeybatı Sınırlarında yaşayan ayrılıkçılar bağımsızlık isterken, aşiret reisleri halk üzerinde hükümetin değil de kendi yasalarının geçerli olmasını talep ediyorlardı.

Aslında 1947'de Pakistan'ın kuruluşu sırasında ortaya çıkan muhalifler 1977'de yine gösterdiler kendilerini. Merkezi hükümet karşıtı ayrılıkçılar, sosyalizm istemeyen kapitalistler, eğitimli insanlara, aydınlara karşı olan gericiler, Pencap'ın zengin seçkinlerine kızan fakirler, modernizasyon karşıtı tutucular faaliyetlerini artırdılar. Bu şekilde parçalanmış olan Pakistan'da en güçlü kuru-

luş, aynı zamanda en büyük işveren olan ve düzenli çalışan orduydu.

Bazı Batılı analizciler ve Pakistan ordusundan bazı subaylar, okuryazarlık oranı ve milli gelirin bu kadar düşük ve halkın bu kadar farklı ve dengesiz olduğu bir ülkeye demokrasi getirmenin mümkün olmadığını söylüyorlardı. Pakistan'ın birçok bölgesinde dil ve âdetler farklı olduğu için ülkede birbiriyle konuşamayan halklar vardı. Demokrasi karşıtlarına göre, böyle bir toplum ancak asker gücüyle bir arada tutulabilirdi. Fakat babam seçimle getirdiği hükümet sayesinde Pakistan'da da demokrasi olabileceğini gösterdi dünyaya. 1977 başlarında artık herkes Mart seçimlerinde bu hükümetin yeniden seçileceğine inanıyordu.

Babam seçimlere hazırlanırken ben de Oxford'a döndüm ve Birlik münazaraları için hazırlanmaya başladım. Başkan olarak katılacağım ilk münazaranın başlığı 'Kapitalizm Kazanacak' idi. Karşı tezi savunması için, Birliğin eski başkanlarından ve iyi bir Pakistan solcusu olan Tarık Ali'yi davet ettim. Bir başka münazarada ise Kuzey-Güney bölünmesine dikkat çekmek için 'Batı artık Üçüncü Dünyaya zarar vererek yaşayamaz' konusunu tartıştık.

Pakistan'da PPP'nin karşısında ayrılıkçılar, dinciler ve sanayicilerden oluşan ve Pakistan Ulusal İttifakı (PNA) denen dokuz partilik bir muhalefet vardı. Hazırladığım beşinci münazaranın adı 'Bu ev roll değil, rock yapacak' idi ve herkes güldü buna. Ama bu münazara sırasında ilk kez olarak rock müziği dinlendi, Magdalen Kolejden iki arkadaş 'Jesus Christ Superstar' müziğiyle düet yaptılar ve münazara sonunda beni omuzlarına alarak çıkardılar salondan.

Ben Oxford Birliğinde başkanlık odasını açık maviye boyar ve münazara programlarını yeşil ve beyaz renkli olarak (Pakistan bayrağının renkleri) bastırırken, PNA liderle-

rinden biri ve eski Hava Kuvvetleri Komutanı olan Asghar Han, Mart seçimlerinin sonuçlarını kabul etmeyeceklerini, çünkü seçimlere hile karışacağını açıkladı. Ben babamın böyle bir şey yapmayacağını, demokrat ülkelerdeki gibi bağımsız bir Seçim Komisyonu, Seçim Mahkemeleri kurduğunu ve yeni seçim yasaları çıkardığını bildiğim için bu haberlere aldırmadım. Fakat Asghar Han'ın PPP'nin seçim zaferini engellemek için böyle garip yola gitmesine şaşırdım.

Babam ve bazı bakanlarının aday olduğu bölgelerde PNA'nın son başvuru günü olan 18 Ocak gününe kadar aday çıkarmaması beni daha çok şaşırttı. Babam ve arkadaşlarının karşısına neden muhalefet adayı çıkarmamışlardı acaba? Belki de PPP'nin karşısında sonuç alamayacaklarını bildikleri için kendiliklerinden çekilmişlerdi. Ama saçmalıktı bu ve açıklamaları komik olmasına rağmen manşetlere taşındı.

Muhalefet adayları, "Kaçırıldık ve son başvuru gününe kadar bir yerde kapalı tutulduk," diyorlardı. Söylediklerine göre adayların yedekleri bile polis tarafından alınarak bir yerlere kapatılmışlar, seçime girmek için kayıt yaptırmaları engellenmişti. Bunların hiçbirine inanmadım ve zaten Seçim Komisyonu Başkanı da iddiaların saçma ve kanıtsız olduğunu söyleyerek reddetti suçlamaları. Adamlar kaçırıldıysa bile bu oyunu kendileri planlamış olacaklardı. Ama akıllıca bir oyundu bu. Pakistan'da çeşitli nedenlerle adam kaçırma olayları çoktu ve belki halkın içinde onlara inanan da oldu.

Seçim kampanyası haberlerini evden gelen gazetelerden ve diğer Asya ve İngiliz gazetelerinden izliyordum. PNA her geçen gün biraz daha saldırganlaşıyordu. "Bhutto'ya güvenilmez. O adam her mülkü millileştirecek, kadınların mücevherlerine bile el koyacak. Bhutto bir halk adamı değil, zengin bir seçkindir o, yabancı elbiseler, İtalyan ayakkabılar giyer, İskoç viski içer," diyorlardı.

Eyüp Han'ın bakanları da aynı suçlamalarda bulundular. Ama babam açık sözlü bir adamdı ve Lahor'da halka yaptığı bir konuşmada onlara çok güzel bir cevap vererek, "Günde on sekiz saat çalıştıktan sonra bazen akşamları bir kadeh bir şey içtiğimi inkâr etmiyorum," dedi. "Ama başka politikacılar gibi halkın kanını içmiyorum ben."

Seçimlerin sonucundan hiç kuşkum yoktu. PNA adayları küçük ve kötü insanlardı, çoğu babamdan yaşlıydı, onun kadar eğitimli değillerdi, devlet yönetimi ve uluslararası diplomasi konularında hiçbirinin onun kadar deneyimi yoktu. Aslında babam Pakistan için bulunmaz bir liderdi, ordu güçlüydü ama aslında herkes asıl gücün sivil yönetim, ordu ve endüstride olduğunu biliyordu. Babama muhalif olanlar küçük adamlardı, uzak görüşleri yoktu, geçmişte Pakistan'a hiçbir faydaları olmamıştı ve gelecekte de olmayacağı belliydi.

Ama muhalefetin saldırıları bitmiyordu. Asghar Han bir konuşmasında babamın namaz kılmayı yeni öğrendiğini söyledi ve Şubat ayında bu suçlamayı *Far Eastern Economic Review*'da okuyunca gözlerine inanamadım. Çocukken hep annemle, babamla beraber namaz kılardık biz. Ama babam buna da harika bir yanıt verdi. Bir gazeteci ona PLO lideri Yaser Arafat'ın ziyaretiyle ilgili olarak, "Arafat neden geliyor buraya?" diye sorunca babam güldü ve "Bana namaz kılmayı öğretecek," dedi.

Diğer parti liderleri de kampanya sloganı olarak *Nizame-e-Mustafa* 'Peygamber Rejimi' ifadesini kullanarak, utanmadan dini siyasete alet ediyorlardı. *Cemaat-i İslami* partisi lideri konuşmalarında, kendi partisine verilmeyen oyun Allah'a karşı bir oy olacağını söylüyordu. PNA'ya verilecek bir oyun affedilmesi için 100.000 yıl dua etmek gerekiyordu.

Fakat mantıklı politikacılar dini siyasete alet etmenin tehlikeli bir yol olacağını düşünüyor ve o yola girmiyorlar, tüm suçlamalara rağmen PPP'nin de dindar bir parti oldu-

günu biliyorlardı. 1973'te Pakistan'ın ilk İslam Anayasasını yapan, ülkede Diyanet İşleri Bakanlığını ilk kuran siyasetçi babamdı. Pakistan'da hatasız Kuran'ı ilk kez onun hükümeti bastırdı, daha önceki yönetimlerin Hac ziyareti için koyduğu sınırlamayı kaldırıp kotayı onlar artırdı, ilk ve orta öğretimde din derslerini yine onlar getirdi. Babam iktidarda iken Pakistan halkının Kuran dilini öğrenmesi için TV'de Arapça kursları açtı, Ramazan Bayramının başladığı ve bittiği günleri Ay takvimine göre kesin olarak belirledi. Ülkede Kızılhaç yerine Kızılay adının kullanılmaya başlanmasına da babamın iktidarında karar verildi.

Onun için dinci medyanın babama attığı iftiralara hiç inanmadım. Halkın büyük çoğunluğu, dinciler iktidara gelirse Pakistan'ın insan hakları ve ekonomi konularındaki kazanımlarının yok olacağını biliyordu. Dinciler faizin haram olduğunu söyledikleri için bankalar kapanacak ve babamın sağladığı kadın hakları ortadan kalkacaktı.

Babam Dışişleri, İçişleri Bakanlıklarını ve kadın polis gücünü kurdu. Kadınların eğitimini teşvik etmek için İslamabad Üniversitesi'ne bir kadın rektör yardımcısı atadı, Sindh valisi ve Meclis Başkan yardımcısı da kadınlardı. İletişim alanı kadınlara açıldı, televizyonlarda kadın spikerler konuşmaya başladı.

Ben annemi de daha aktif olması için teşvik ettim. Annem 1975'te Mexico City'de yapılan Birleşmiş Milletler uluslararası kadın konferansında Pakistan heyetinin başkanıydı. Onu konferansta başkan yardımcısı seçtikleri zaman çok gururlandım. Annem şimdi de milletvekilliği için adaylığını koyacaktı ve bunlar hep babamın kadınlara verdiği değerin sonuçlarıydı.

Fakat seçimler yaklaşırken PNA'nın PPP'ye saldırıları yine arttı. Asghar Han 8 Mart'ta iktidara gelince pek çok PPP liderini toplama kamplarına göndereceğini ve babamı öldüreceğini söylüyor, "Bhutto'yu Attock Köprü-

süne mi, yoksa Lahor'da bir elektrik direğine mi asalım?" diye konuşuyordu. Rivayete göre, Asghar Han'ın 1974'te başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş olan küçük rütbeli subaylar arasında akrabaları vardı. Yoksa adam ordu içinde yine darbeciler mi hazırlıyordu?

Oxford'da çok yalnız hissediyordum kendimi. Babam Pakistan'a demokrasi getirmek için çalışıyordu ama anlaşıldığına göre, pek çok insan demokrasinin gereği olan disiplini henüz öğrenmemişti. Bir gün Karaçi'nin bir caddesinde babamın bir posterini makineli tüfekle tarayan bir PNA adayı oradan geçen küçük bir çocuğu öldürdü.

Şubat ayında Karaçi'den eski bir okul arkadaşım, "Muhalefet öylesine azıttı ki, siyasetle hiç ilgilenmeyen ben bile ürkmeye başladım," diye yazdı. "... Şimdi bütün Pakistan halkı baban gibi bir lidere ne kadar ihtiyacımız olduğunu anladı. Allah korusun bu tür adamlar başımıza geçerse, korkarım sonumuz felaket olacaktır."

Seçim günü akşamı Mir'in odasına gittim ve telefon başına oturup beklemeye başladık. Londra Büyükelçimiz ve babamın bakanlarından biri sonuçlar belli olur olmaz arayacaklarını söylemişlerdi. Mir'in tahminine göre PPP Mecliste 150 ile 156 arasında sandalye alacaktı. Herkesten önce babam telefon etti ve kampanya konuşmalarında kısılmış sesiyle, PPP'nin Meclisteki 200 sandalyeden 154 tanesini aldığını söyledi. Telefona, "Kutlarım seni baba!" diye bağırdım. "Dünyanın en mutlu çocuklarıyız biz!" PPP'nin seçim zaferi kadar seçim gerginliğinin bittiğine de seviniyordum. Ama o gerginlik sona ermemişti.

PNA savurduğu tehditleri gerçekleştirdi ve seçimlere hile karıştığını ve üç gün sonra yapılması planlanan Eyalet Meclisleri seçimlerini boykot edeceğini açıkladı. Onların bu açıklamasından sonra ortalık yeniden karıştı.

Gelen haberlere göre, Karaçi sokaklarında motosikletli gençler her yana saldırıp sinemaları, bankaları,

içki satan dükkânları ve PPP bayrağı asan evleri yakıyorlardı. Yanan bir evde on üç kişi ölmüş, yaralılardan biri su isteyince saldırganlardan biri onun üstüne işemişti. Bir PPP parti üyesi bir elektrik direğine asıldı ve polisler indirene kadar orada kaldı. PPP'li bakanlara ve milletvekillerine ölüm tehditleri yağıyor, çocuklarının okullardan kaçırılacağı söyleniyordu.

Karaçi'de bir karabasan yaşanıyordu. Her sabah posta kutuma gelen Pakistan gazetelerini almadan önce St Catherine Koleji öğrenci salonuna koşuyor, oradaki İngiliz gazetelerine bakıyordum. Mir'le birlikte gazeteleri heyecan içinde okuyor, olanlara inanmakta zorluk çekiyorduk. Amerika'da ve İngiltere'de böyle şeyler olmadığı için dehşet içindeydik. PNA'nın seçimleri hiç düşünmediği belliydi. Belki de bütün bunları bir askeri darbeyi tetiklemek için yapıyorlardı.

Bu ortamda anahtar konumunda olan kurum orduydu ama ordunun babama karşı harekete geçeceğini sanmıyordum. Askerler babamı çok seviyordu ve Genelkurmay Başkanı olarak atadığı General Ziya da hiç kuşkusuz ona sadıktı. Bizim kültürümüzde bir insan velinimetine ihanet etmezdi. Ama Asghar Han boş durmuyordu, orduya hitaben yazdığı bir açık mektupla askerleri darbeye davet etti. Fakat Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanları babamı desteklediklerini açıkladılar ve PNA bu saldırısından bir sonuç alamadı.

PNA üç hafta süreyle Karaçi ve Haydarabad'ı karıştırdıktan sonra saldırılarını Lahor'a taşıdı. Yirmi otuz kişilik motosikletli gruplar bu kez dükkânları taşlamaya başladılar ve esnaf kepenklerini kapamak zorunda kaldı. Aynı saldırganlar daha sonra yine bankaları ve otobüsleri yakmaya başladılar.

Mir'le birlikte gazetelerde bu haberleri okurken hırsımızdan titriyorduk. Bu eski kafalı politikacılar demokratik seçim yenilgisini bir türlü kabul edemiyor, sürekli

olarak dürüst insanlara iftira atıyor ve şiddeti teşvik ediyorlardı. Bir süre sonra PNA, "Begum Bhutto bavulunu alıp kaçtı ülkeden. Kocası da çok geçmeden peşinden gidecek," söylentisini yaydı etrafa.

Babam PPP'nin gücünden öylesine emindi ki muhalefete yeni eyalet seçimleri yapmayı teklif etti; PNA yerel seçimlerde çoğunluğu alırsa ve isterlerse genel seçimleri de yeniden yapabilirlerdi. Ama muhalefet babamın bu olumlu teklifini bile kabul etmedi. Onların tek istediği babamın istifasıydı. Babam da seçimleri kazandığı için doğal olarak istifa etmeyeceğini açıkladı.

PNA'nın tehditleri Oxford'a kadar geldi ve beni de buldu. Mart ayının sonlarında bir akşam kütüphaneden dönünce kapıda bir Scotland Yard ajanı buldum. Ajan bana, "Sakın telaşlanmayın Bayan Bhutto," dedi. "Ama tehlikede olabilirsiniz, bunun için önlem almak zorunda kaldık."

Gerçekten de bir tehdit olmasaydı Scotland Yard beni herhalde koruma altına almazdı diye düşündüm. Onun için o günden sonra Haziran'da Oxford'dan ayrılana kadar onların talimatına uydum, arabama binmeden önce altı dâhil her yerini kontrol ettim, kullandığım yolları sık sık değiştirdim. Saat onda dersim varsa ya yarım saat geç ya da daha erken gidiyordum okula. Bugün bile Scotland Yard'dan öğrendiğim bazı koruma taktiklerini uyguluyorum.

Nisan başında PNA saldırıları hız kesti. Sorunlar son buldu diye düşünüyorum ki Pakistan'dan yine uğursuz haberler gelmeye başladı.

Arkadaşım Samiya'nın yazdığına göre, insanlar ceplerinde tomarla dolarlar ile işlerinden ayrılıyorlardı ve bunların arasında kuzen Fahri'nin çalışanları ve onların arkadaşları da vardı. Adamlar, "PNA için eylem yaparak daha çok para kazanıyoruz," demişlerdi. Piyasada bollaştığı için karaborsada doların değeri yüzde 30 düşmüştü. Karachi'de özel sektöre ait kamyon ve otobüs şoförleri

hiç neden yokken greve gitmişler, işçileri gelemeyen bir fabrika kapanmıştı. Ama grevdeki bu kamyon ve otobüsler PNA eylemlerine durmadan insan taşıyordu.

Asyalılar fesat teorilerine kolay inanırlar. Ama babam ve arkadaşları bu kez işin içinde Amerikan parmağı olduğuna gerçekten inanıyorlardı. Şili'de de demokratik seçimle seçilen Allende hükümetini devirmek için aynı şeyler yaşanmış ve her şeyin Amerikan CIA teşkilatı tarafından planlandığı anlaşılmıştı. Bizim istihbaratımız da Amerikalı diplomatlar ve PNA liderleri arasında sık sık yapılan toplantıları öğrendi.

PNA destekli grevlerin etkileri de kuşkuluydu. Babamın iktidara geldiğinde öğrendiğine göre, Amerikalılar 1958'de Pakistan ordusuyla gizli tatbikatlar yapmış ve bizim askerlere bir hükümetin grevlerle nasıl yara alacağını göstermişlerdi. Bu gizli tatbikatlara 'Tekerlek Durdurma Harekâtı' adını vermişlerdi. Şimdi PNA da aynı şeyi yapıyordu işte.

ABD'nin Pakistan'da demokratik yollardan seçilmiş bir hükümeti devirmekisteyeceğineinanmakistemiyordum, ama 1976 yılı yazında Pakistan'a gelen Henry Kissinger'in babama söylediği bir söz de aklımdan çıkmıyordu. O zaman konu, babamın Fransa desteğiyle Pakistan'da bir nükleer santral kurma planıydı; babam artan petrol fiyatlarının ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini bildiği için nükleer enerjiye yönelmek istiyor, Kissinger de onu bu fikrinden caydırmaya çalışıyordu. Amerikalılar nükleer bir tesis sayesinde bir nükleer bomba yapma olanağının da ortaya çıkabileceğini ve bir nükleer 'İslam bombası'nın Özgür Dünya için tehdit oluşturacağını düşünüyorlardı.

Babam Kissinger'le toplantısından sonra eve geldiğinde çok sinirliydi. Söylediğine göre Kissinger onunla oldukça sert konuşmuş, ABD'nin bir Pakistan Nükleer tesisini kabul edemeyeceğini açıkça söylemişti ona. Babam Fransa ile yaptığı anlaşmayı iptal etmeli ya da yeni

bir teknoloji ile nükleer bomba yapma ihtimali ortadan kalkana kadar birkaç yıl ertelemeliydi. Kissinger babama çok iyi bir devlet adamı olduğunu ve onu bir dost olarak uyardığını söylemişti. Babam Fransa ile olan anlaşmasını tekrar gözden geçirmeli ya da dünya için kötü bir örnek olma ihtimalini göze almalıydı.

Şimdi ABD Başkanı Jimmy Carter ve Dışişleri Bakanı da Kissinger'in yerine Cyrus Vance idi ama ben Kissinger'in sözlerini unutamıyordum. Amerika'da yönetimin tamamen değişmesi ülkede her şeyin değişmesi anlamına gelmiyordu. Yönetim şekilleri hakkında yedi yıl çalıştığım için CIA'nın çoğu zaman bağımsız çalıştığını ve politikalarının da bir gecede değişmediğini biliyordum. Babam nükleer tesis planını değiştirmediği takdirde onu devirmeyi düşünmüş olabilir miydi bu adamlar? Babam seçimleri öne almakla onların eline istemeden bir koz mu vermişti acaba?

Babamın CIA dosyasını düşündüm. Onların gözünde babam, Vietnam Savaşında ABD politikası aleyhinde konuşmuş, Komünist Çin'le ilişkileri geliştirmiş, 1973 savaşında Arapları savunmuş ve Üçüncü Dünya ülkeleri konferanslarında, süpergüçlerin bu fakir ülkelerden yararlanmamasını istemiş bir adamdı. Çok mu düşman kazanıyordu acaba babam?

Daha sonra, İslamabad'da iki Amerikalı diplomatın konuşmasını içeren bir istihbarat geldi. Bir Amerikalı, babamın hükümetini ima ederek, "Parti sona erdi! Bu adam bitti!" diyordu. Babam Mecliste yaptığı bir konuşmada, "Baylar, bu parti henüz bitmedi ve ben bu büyük ulus için istediklerimi yaparak görevimi tamamlamadan da bitmeyecek," demişti. O sırada parayla tutulan muhalefet yanlıları, babamın Müslüman olduğunu bütün dünya bilirken ve bu iki din birbirinden tamamen farklı olduğu halde, sokaklarda, "Bhutto bir Hindu'dur, Bhutto bir Yahudi'dir!" diye bağırıyorlardı.

Annem bana yazdığı mektupta, "Burada olanları sana nasıl anlatırım bilemiyorum," diyordu. "Burada yaşananların çoğunu gazetelerden öğreniyorum ve sen de gazeteleri okuyorsun orada. *Morning News* en gerçekçi gazete ve sansasyon yaratmıyor, onun için benim bildiklerimi sen de biliyorsun.

"Sanam'a (kız kardeşim 1975'te Radcliffe'e girmişti) ve Mir'e, bu yaz tatilinde buraya arkadaş davet etmemelerini yazdım. Bazı mektuplar kaybolduğu için o mektubu alıp almadıklarını bilmiyorum. Sen bu mektubumu alırsın belki, kardeşlerine de bunu söyle."

PNA liderleri babamın barışçı anlaşma tekliflerini hep reddediyorlardı. PPP yandaşlarına yapılan saldırılar, yağmalamalar ve işlenen cinayetler karşısında babam bazı PNA liderlerini tutuklattı. Belki onların yandaşlarına yapacakları sükûnet çağrısı geçici de olsa şiddete son verebilirdi. Fakat 20 Nisan'da, uzun zamandır hazırlanan 'Tekerlek Durdurma Operasyonu' Karaçi sokaklarını felç etti. Kamyon şoförleri greve gitti, bankalar, dükkânlar, çarşılar, pazarlar, tekstil fabrikaları açılmadı. Babam anayasaya uygun olarak, 21 Nisan'da Karaçi, Lahor ve Haydarabad'da düzeni sağlamak için ordudan yardım istedi. Protestolar son buldu ve 22 Nisan'da yapılacağı söylenen genel grev ve eylemler iptal edildi. PNA'nın iki hafta sonra yapacağı ve iki milyon kişinin Rawalpindi'de Başbakanın evine yürüyeceği "Uzun Yürüyüş" de gerçekleşmedi ve PNA'nın balonu söndü. Babam arabasıyla Rawalpindi caddelerinde, kendisine tezahürat yapan halkın arasında dolaştı.

Fakat PNA'nın saldırıları ülkeye büyük zarar verdi, binlerce otomobil ve otobüs yakıldı. Karachi'de fabrikalar uzun süre açılamadı, üretim durdu. Milyonlarca rupeelik mal mülk tahrip edildi, çok sayıda insan öldü. 3 Haziran gazetelerinde PNA'nın sonunda babamla konuşmayı kabul ettiğini okuyunca derin bir nefes aldım. Babam da

hükümetin çekilmesi ve yeni seçimlere gidilmesi fikrini benimsemiş gibi görünüyordu.

Pakistan sonunda mantıklı bir yaşama doğru gitmeye başlamıştı. Babam PNA ile görüşmelere başlamadan dört gün önce orduyu geri çekti ve bir hafta sonra da tutuklu olan PNA liderleri ve yandaşları serbest bırakıldılar. Babam Ekim ayında seçimlere gideceğini açıklayınca en inatçı PNA liderleri bile geleceğe umutla bakmaya başladılar. 13 Haziran tarihli *Newsweek*'te bir muhalefet lideri, babamla yapılan görüşmelerden sonra, "Artık tünelin sonunda bir ışık göründü. Umarım bu bir serap olmaz," diyordu.

ABD ile ilişkilerde de bir gelişme vardı. Pakistan Dışişleri Bakanı Aziz Ahmet, ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ile görüşmek için Paris'e uçtu. Aziz Ahmet'in yanında, bizim hükümetin sorunlarında Amerikan parmağı olduğuna dair kuşkulardan bahseden elli sayfalık bir Dışişleri dosyası vardı. Babamın söylediğine göre, Vance bu dosyayı almış ama üzerinde durmayarak, "Hayır Mr. Aziz Ahmet, biz Pakistan'la yeni bir sayfa açmak istiyoruz. Ülkenizle olan uzun ve yakın dostluğa büyük önem veriyoruz," demişti.

ABD'nin Pakistan'daki karmaşa ve şiddet olaylarında gerçekten de rol oynayıp oynamadığını bilemiyoruz, bunun kanıtlarını bulamadık. O zamandan bu yana Amerika'daki dostlarımdan ve Bilgi Özgürlüğü Yasasından yaralanarak bu konuda bilgi sağlamaya çalıştım ama başaramadım bunu. Babamın Dışişleri Bakanlığı zamanında CIA bize altı dosya gönderdi ki bunların içinde, bizim 1965 Hindistan'la savaşımızda Çin'in Pakistan'a desteğiyle ilgili bir analiz de vardı. O dosyada, aynı dönemde Rawalpindi'den geçen bir sivil konvoyla ilgili bilgi veren bir telgraf da gördüm. Babam ve PPP ile ilgili bir tek dosya vardı ki, orada da babamın 1973 Anayasası teklifine karşı

çıkan muhalefetle ilgili rapordan başka bir şey yoktu.

O dosyanın başındaki mektupta, "Zülfikar Ali Bhutto ile ilgili CIA raporları olup olmadığı konusundaki talebinize olumlu ya da olumsuz bir yanıt veremiyoruz," yazıyordu. "Bu tür bir bilgi, resmen onaylanmadığı takdirde, ulusal güvenlik nedeniyle gizlilik derecesi alır ve açıklanmaz. Bu nedenle bu tür raporların varlığını ya da yokluğunu olumlu ya da olumsuz olarak yanıtlayamayız. Bu durumda Zülfikar Ali Bhutto hakkındaki dosya ile ilgili talebiniz reddedilmiştir..."

Pakistan'da 1977'de olanlar oldu, çünkü bunların olmasını isteyen insanlar vardı. Eğer PNA liderleri ve babamın Genelkurmay Başkanı kendi çıkarlarını değil de Pakistan ulusal çıkarlarını düşünmüş olsalardı PPP hükümeti yerinde kalırdı. Hepimiz için çok önemli bir ders oldu bu. ABD kendi ulusal çıkarlarını düşünüyordu ama biz kendi ulusal çıkarlarımızı gözardı ettik, hiç önemsemedik. Bazıları 1977 olaylarında ABD'yi suçladı ve kolay yolu seçti. İktidarı almak için muhalefet olarak birleşen güçler olmasaydı, PPP iktidarı asla devrilmeyecek, görevini sürdürecekti. Ama o zaman bir Oxford öğrencisi olarak bunu henüz anlayamamıştım.

24 üncü doğum günü sabahı uyandığımda güneş parlıyordu. 21 Haziran günü sıcak bir gün olacaktı ve ben de Pakistan'a dönmeden önce Queen Elizabeth House'da vereceğim doğum günü ve veda partisi için heyecanlıydım. Oxford adres defterimdeki herkesi davet ettim ve herkes de geldi, parti çok kalabalıktı. Çilekler ve dondurmalar yenirken herkes birbirine adres veriyordu.

Oxford'dan ve arkadaşlarımdan ayrılacağım için üzgündüm ama üzüntümün bir nedeni daha vardı; küçük spor arabamı Mir'e bırakmıştım ve o da sonbaharda satacaktı onu. Küçük MGB arabam dört yıl boyunca arkadaşlarımın mesaj tahtası görevi yaptı ve bir sürü de trafik

cezası yedi. Fakat Pakistan'da beni bekleyen yeni yaşam biçimi de büyük heyecan veriyordu bana. Babamın söylediğine göre, yaz aylarında Başbakanlıkta ve ayrıca Eyaletler-Arası Ortak Çalışma Konseyinde görev yapacak ve bu konularda deneyim sahibi olacaktım. Babam Eylül'de beni Pakistan heyetinin bir üyesi olarak Birleşmiş Milletler'e gönderecek, orada da yeni şeyler öğrenecektim. Kasım ayında Pakistan'a dönecek ve Aralık ayında yapılacak olan Dışişleri Bakanlığının yapacağı sınavlara hazırlanacaktım. Böylece geleceğim net bir şekilde belirlenmişti.

Babam da benim dönüşümü dört gözle bekliyordu. Mektubunda, "Pakistan yaşam tarzına en kısa zamanda ve hoş bir şekilde yeniden uyum sağlaman için elimden geleni yapacağım," diyordu. "Bundan sonra yaşamını kendin kontrol edeceksin. Ama bu arada benim şakalarıma da dayanmak zorundasın. İlk yavruma karşı çok iyi olmaya çalışacağım elbette, ama bu yaşta karakter de değiştiremem tabii, bazen sinirli olabiliyorum. Ama sen de benim gibi çok duygusalsın ve gözlerin hemen sulanıveriyor. Bu da doğal, çünkü aynı kanı taşıyoruz.

"Birbirimizi anlayacağımız konusunda bir anlaşma yapalım seninle. Sen motivasyonu olan bir insansın. Senin gibi bir insan çöllerde sıcak olmamasını, yüksek dağlara kar yağmamasını isteyebilir mi? Sen güneş ışığını ve gökkuşağını kendi değerlerinde, kendi iç moralinde bulacaksın. Senin için her şey mükemmel olacak. İkimiz birlikte çalışarak övgüye değer başarılar kazanacağız. Emin ol yapacağız bunu."

25 Haziran 1977 günü Mir ile beraber, aileyle birlikte olmak için Rawalpindi'ye uçtuk. Şah Nawaz İsviçre'deki okulundan, Sanam da Harvard'dan gelecekti. Ve bu bizim aile olarak son birlikteliğimiz olacaktı.

5

AL-MURTAZA'DAN İZLENİMLER: ZİYA ÜL-HAK'IN İHANETİ

Al-Murtaza'nın penceresinden baktım, Şubat güneşi bizi burada hapseden askerlerin silahlarında parlıyordu. Ev hapsinde dördüncü ayımızdı ve bizimle beraber evin de tutuklu olduğunu hissediyordum. Eskiden İran Şahı, Abu Dhabi Şeyhi, Birleşik Arap Emirlikleri Cumhurbaşkanı Şeyh Zayyed, Ağa Han Prens Kerim, ABD'den Senatör George McGovern, İngiltere bakanlarından Duncan Sandys dâhil, çok sayıda yabancı devlet adamı ve diplomat babamı ziyaret etmek için bu eve gelirlerdi. Babam avdan pek hoşlanmamasına rağmen misafirleri için av partileri düzenlerdi. Ama kardeşlerim iyi atıcıydı ve bazen misafirleri mutlu etmek için kuş ya da geyik vurur ve onlar vurmuş gibi gösterirlerdi.

Al-Murtaza'da normal günlerde bile kahkahalar ve eğlence eksik olmazdı. Babam bazen birden Sindhi halk türkülerinden birini ya da New York'ta gördüğü *Güney Pasifik* müzikalinden bir parça, gençliğinden kalma Frank Sinatra şarkısı "Strangers in the Night" ya da "Que Sera, Sera gibi Batı melodilerini söylemeye başlardı. Onun bu şarkıyı hâlâ söylediğini görür gibiydim, ama şarkıdaki "ne olacaksa olacak, geleceği göreceğiz..." sözleri çınlamıyordu artık kulaklarımızda.

Bizim trajedimizi başlatan, Pakistan'a acılar yaşatan ve babamı da bizden alıp götüren 5 Temmuz 1977 darbesini, onun getireceği karanlık geleceği kim tahmin edebilirdi ki?

5 Temmuz 1977, gece yarısından sonra saat 1.45. Başbakanlık konutu, Rawalpindi.

Annem koşarak odama girdi ve kardeşimi uyandırırken, "Uyanın! Çabuk giyinin! Acele Edin!" dedi. "Ordu darbe yaptı! Ordu darbe yaptı!"

Birkaç dakika sonra korkuyla anne ve babamın odasına girdim, ne olduğunu bilmiyordum. Annem darbe demişti ama nasıl olurdu böyle bir şey? Pakistan Halk Partisi (PPP) ve muhalefet liderleri tartışmalı seçimler konusunda bir gün önce anlaşmaya varmışlardı. General Ziya ve kuvvet komutanları iki gün önce babamı ziyaret etmiş, ona olan sadakatlerini bildirmişlerdi. Silahlı Kuvvetlerde kim darbe yapabilirdi?

Babam telefonda Genelkurmay Başkanı General Ziya'yı ve bakanlarını arıyordu. İlk önce Milli Eğitim Bakanının evi çıktı telefona, askerler oraya gitmişlerdi bile. Birkaç saat önce muhalefetle anlaşmayı babamla birlikte kutlayan Bakan Hafız Pirzada'nın kızı hıçkırarak, "Askerler babamı dövdüler ve alıp götürdüler," dedi. Babam ona, "Sakin ol kızım, ailenizin asaletini koruyun," dedi. Ondan sonra Hudut Bölgesi Valisini ararken telefon birden kesildi.

Annemin yüzü bembeyazdı. Babam darbeyi, Başbakanlık Konutunu saran askerleri gören bir polisten öğrenmişti. Polis kendi hayatını riske atarak evin kapısına kadar sürünerek gelmiş ve oda uşağı Urs'a, "Bay Bhutto'ya söyle askerler onu öldürmeye geliyorlar! Hemen saklansınlar!" demişti. Babam haberi soğukkanlılıkla karşılamış ve Urs'a, "Benim hayatım Allah'ın ellerinde," demişti. "Askerler beni öldürmek isterse öldürürler. Saklanmanın hiçbir yararı yok, gelirlerse gelsinler." Fakat polisin uyarısı o zaman muhtemelen hepimizin hayatını kurtardı.

Babam Sanam'ın her zaman arkadaşlarıyla konuştuğu özel hattın kesilmediğini görünce onu açtı ve karşısındaki kişiye, "Başbakan Genelkurmay Başkanı ile konuşmak istiyor," dedi.

Ziya telefona hemen cevap verdi ama babamın darbeyi öğrenmiş olmasına şaşırmıştı, muhalefetle yapılan anlaşmaya hiç değinmeden, "Özür dilerim efendim, ama

bunu yapmak zorunda kaldım," dedi. "Sizi bir süre için koruma altında tutacağız, ama doksan gün içinde seçimleri yaptıracağız. Siz yine Başbakan seçileceksiniz efendim, ben sizi yine selamlayacağım."

Babam şimdi darbenin başında kimin olduğunu öğrenmişti. Ziya ona nerede isterse orada kalabileceğini söylerken babam öfke içinde gözlerini kısıp dinledi. Ziya'ya göre bir ay süreyle Rawalpindi'de, Başbakanlık Konutunda kalmamız daha iyi olacaktı. Askerler ona sabah 2.30'da geleceklerdi.

Babam ona, "Ben Larkana'ya gideceğim, ailem de Karaçi'ye dönecek," dedi. "Burası Başbakanlık konutu, bu durumda artık Başbakan olmadığıma göre burada kalamayız."

Babam telefonu öfke içinde, ahizeyi çarparak kapadı ve başka birini aramak istedi. Ama tam o sırada Sanam'ın özel hattı da kesildi.

Kardeşlerim Mir ve Şah Nawaz koşarak odaya girdiler. Mir, "Direnmeliyiz," dedi.

Babam sakin olmaya çalışarak, "Bir askeri darbeye direnmek olmaz," diye konuştu. "Generaller bizim ölmemizi istiyorlar. Onlara bu fırsatı verecek bir şey yapmamalıyız."

İki yıl önce Bangladeş'te yapılan darbeyi ve Cumhurbaşkanı Mujib ile ailesinin öldürülüşünü hatırlayarak korkuyla titredim. Bangladeş ordusu Pakistan ordusundan ayrılmıştı, onun eski bir parçasıydı. İki ordunun farklı davranması zaten beklenemezdi.

Annem kardeşlerime, "Darbeyi yapan kişi Ziya," dedi. "Asghar Han ile diğer PNA liderleri ve Bakanlar Pirzada, Mümtaz, Niyazi ve Khar tutuklanmışlar. Ziya Asghar Han ile Niyazi ve Khar'ın yargılanacaklarını ve doksan gün içinde de seçimlere gideceğini söyledi."

En gencimiz ve son yıllarda evde en çok kalan çocuk olduğu için ülkenin durumunu daha iyi izleyen ve bilen Şah, "Darbe yaptıktan sonra doksan gün içinde seçim mi

yapacak bu adam?" dedi. Kimse ses çıkarmadı ve aklımızda cevap verilemeyen başka sorular da vardı. Ziya neden bazı politikacıları tutuklamış, bazılarını serbest bırakmıştı peki? Ziya'nın gizli bir amacı mı vardı? Yoksa tutuklanmayan politikacılar onunla işbirliği mi yapıyordu? Alabildiğimiz haberlerden anlam çıkarmaya çalışıyor, endişe içinde bekliyorduk.

Ziya darbe yapmak için neden bu kadar beklemişti? Olaylar Nisan'da bitmiş, PNA ile görüşmeler birkaç saat önce başarıyla sonuçlanmıştı.

Babam, "Ziya yanıldı," dedi. "PNA ile anlaşamayacağımızı ve bunu bahane ederek darbe yapmayı düşünüyordu o. Ama muhalefetle anlaşmaya vardığımızı öğrenince son imzalar atılmadan önce harekete geçti."

Annem, "Bize ne yapacaklar Allah bilir," dedikten sonra odasına gitti ve kasasından aldığı paraları kardeşlerime vererek, "Siz sabahleyin erkenden Karaçi'ye gidin. Benazir, Sanam ve ben de akşamüzeri yanınıza geleceğiz. Akşam geç saatlere kadar gelemezsek hemen ayrılın ülkeden," dedi.

Saat sabahın 2'sine gelirken askerlerin gelerek babamı almalarını bekliyorduk. Neler olacağını bilemiyorduk. Ziya tüm aileyi yok etmek için hepimizin Pakistan'a dönmemizi mi beklemişti yoksa? Bu korkunç düşünceleri kafamdan uzaklaştırmaya çalışıyor ama bunu yapamıyordum. Cumhurbaşkanı Mujib'in iki kızı darbeden ve öldürülmekten kurtulmuş, ülkeden kaçmışlardı. Daha sonra kızlardan biri muhalefet lideri oldu. Pakistan ordusu belki de bizimle aynı hatayı yapmak istemiyordu.

Kardeşlerim ve ben Pakistan'a ayrı zamanlarda döndük. Şah İsviçre'den, Sanam Harvard'dan, ben ve Mir de Oxford'dan geldik. Annemle babam bir kaza ihtimaline karşı birlikte uçmamızı istemiyorlardı. On gün önce babam beni neşe içinde karşılamış ve "Şükür Allah'a eğiti-

mini tamamladın ve ülkeye döndün. Artık bana yardım edebilirsin," demişti.

Başbakanlıkta onun sekreterliği yakınındaki bir ofise yerleştim ve Resmi Sırlar Yasası yeminini ettikten sonra, verilen bazı dosyalar üzerinde çalışmaya ve gözlemlerimi yazmaya başladım. Bir hafta içinde her şey nasıl değişebilirdi bu kadar.

Annem haber alabilmek için radyoyu açtı ama gecenin bu saatlerinde ne haber alabilirdik ki, zaten ses çıkmadı radyodan. Babam bir ara, "Sorumluluk omuzlarımdan kalktı hiç olmazsa," dedi. "Hükümeti yönetmek çok zor bir iş ve bu yükten kurtuldum."

Salonda sessizce otururken babam bazı dosyalara bakmaya başladı. Bir ara siyah bir dosyayı önüne aldı ve içindeki kâğıtları okumadan imzalamaya başladı. Sonra başını kaldırdı ve "Başbakan olarak çıkardığım ilk yasa ölüm cezalarının müebbet hapse çevrilmesi yasasıydı," dedi. "Son yasam da aynısı olacak. İdam cezalarının af taleplerini okumaktan bıkmıştım." Yanına giderek ona sarılmak istedim ama beni hafifçe iterek uzaklaştırdı ve "Duygusal olmanın zamanı değil," dedi. "Şimdi katı olmamız gerekiyor."

Saat sabahın 3.30'u olduğu halde kimse gelmedi babama. Çok korkuyordum, ordu ne yapmak istiyordu acaba? Saat 4'e doğru babamın emir subayı geldi, gözleri kan çanağına dönmüştü ve şok geçiriyor gibiydi. General Ziya onu çağırmış ve konuşmuştu onunla. Ziya üzgündü ama babamın Larkana'ya gitmesi mümkün değildi. Ama babam için uygunsuz bir durum söz konusu değildi, onu Murree'deki Başbakanlık dinlenme evine götürecek, orada bir başbakan gibi misafir edeceklerdi. Saat 6'da buradan ayrılacaktı babam.

Sanam, "Neden durmadan plan değiştiriyorlar acaba?" diye sorunca babam, "Telefonla konuşmam Ziya'yı

kuşkulandırmış olmalı," dedi. "Belki de onunla konuşmadan önce bana sadık subaylarla konuşarak bir karşı darbe planladığımı düşünüyordur."

Biz endişe içinde beklerken bir saat sonra yeni bir haber geldi. Ev yöneticisini uyandırıp Murree'ye göndermişler ve Başbakan gelmeden önce dinlenme evini hazırlamasını istemişlerdi ondan.

Babam sakin bir ifadeyle, "Ziya bana askerlerin buraya 2.30'da geleceklerini söyledi. Şimdi saat 6 oldu. Dinlenme evini hazırlamamışlardı bile. Herkesi tutuklama planı yaparken benimle ilgili bir plan yapmadılar demek," dedi.

Onun ne demek istediğini anlamaya çalışırken, Şah kulağıma eğildi ve "Aşağılık hergele hepimizi uyurken öldürmeyi düşünüyordu," diye fısıldadı.

Annem erkek kardeşlerime, "Hemen gidip hazırlanın," dedi. "Sabah 7 uçağına yetişmelisiniz." Radyoda BBC Urdu istasyonunu açınca, Pakistan Silahlı Kuvvetlerinin darbe yaptığı ve yönetime el koyduğu haberini dinledik.

Babam bana baktı ve "Sen dünya politikalarını bilen bir insansın," dedi. "Ziya'nın seçimlere gideceğine inanıyor musun?"

Ben akademik mantığım ve hâlâ terk etmediğim öğrencilik idealizmi ile "Evet baba, inanıyorum," diye cevap verdim. "Ziya seçimleri kendisi kontrol altında tutarak muhalefetin seçime hile karıştı şeklindeki yeni kışkırtmalarına izin vermeyecektir."

Ama babam sakin bir ifadeyle, "Saçmalıyorsun Pinkie," dedi. "Askerler ele geçirdikleri yönetim gücünü geri vermezler. Generaller vatana ihanet ederken seçime gitmeyi ve demokrasiyi geri getirmeyi asla düşünmezler."

Toplanmak için isteksiz adımlarla odama gittim. Babam bir gün Başbakanlık konutundan ayrılacağımız gün

için bizi yıllardan beri hazırlıyordu ama bu ayrılığın silah zoruyla olacağını hiç düşünmemiştim. Burası bizim evimiz değil, resmi bir devlet binasıydı. Babam Başbakanlığı bıraktığı zaman, Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bile burada aylarca kalan General selefi Yahya Han gibi kalmamamız gerektiğini, hemen ayrılmamızı istediğini söylerdi. "Burayı bir gün içinde terk edecek şekilde kalmalısınız bu konutta," derdi. Ama ben Oxford'dan buraya gelirken zorunlu olarak bütün kitaplarımı ve kıyafetlerimi getirmiştim. Daha sonra bunları Karaçi'deki evimize gönderecektim ama buna zaman bulamadım. Babama yardım ederken çok işim vardı.

Bavullarımı ve kitaplarımı toplarken arada sırada babamın yanına gidiyor, ben odamda iken onu alıp götürmelerinden korkuyordum. Birkaç kez dalgınlıkla ayaklarımın arasında dolaşarak miyavlayan İran kedim Şeker'e takılarak sendeledim. Annem odama geldiğinde hemen her şeyimi toplamıştım.

Annem, "Saat 8 oldu ama askerler hâlâ gelmediler," dedi. "Yaverin söylediğine göre hâlâ Murree'deki dinlenme evini hazırlıyorlarmış. Ama neler olduğunu Allah bilir. Çok şükür ki çocukların gitmesine izin verdiler."

Sabah hava aydınlanınca nedendir bilinmez, biz de biraz sakinleştik. Annemle beraber Sanam'ın odasına girince, onun da kıyafetlerini, resimlerini ve plakları dahil her şeyi sandığına doldurduğunu gördük. Blucin ve gömlek giymiş, uzun saçlarını hâlâ taramamıştı. Bizi görünce öfkeli bir sesle, "Onların hiçbir şeyime dokunmalarını istemiyorum," diye söylendi.

Saat 9'a doğru annem, "Pinkie! Sunny' Hemen gelin kızlar, babamız gidiyor!" diye bağırdı.

Kırmızı beyaz Başbakanlık konutu üniforması giymiş bir personel kapıya geldi ve telaş içinde, "Acele edin Hanımefendi," dedi. "Efendi gidiyor." Adamın gözleri yaşlıydı.

Birden gözlerim sulandı ve Sanam da ağlıyordu. Ona, "Böyle ağlarken babama nasıl güle güle diyeceğiz?" dedim. Sanam, "Gel, bende göz damlası var," dedi. Onun odasına girdik gözlerimize birkaç damla ilaç damlattık. Bahçede toplanmış olan konut çalışanları ağlayıp inliyorlardı.

Babam Başbakanlığın siyah Mercedes arabasına binmişti bile. Sanam'la birlikte arabaya doğru koştuk ve "Güle güle baba!" diye bağırarak el salladık ona. Araba bahçe kapısından çıkarken babam başını çevirdi ve geride kalan bizlere bakarak acı bir gülümsemeyle başını hafifçe salladı.

Babamı askeri araçlar arasında Murree'ye götürdüler ve Ziya'nın tutuklamaları hafifletmek için kullandığı deyimle, orada 'koruma altına aldılar.' Babam orada, Keşmir'e doğru uzanan tepelerden birinde İngilizlerin inşa ettikleri beyaz dinlenme köşkünde üç hafta kalacaktı. Biz yaz aylarında, tatillerde bütün aile oraya beraberce gider, eğlenir ve dinlenirdik. Şimdi ise babam oraya askerlerin tutukladığı bir politikacı olarak gidiyordu. Pakistan bir kez daha askeri yönetimin eline geçmişti.

Darbenin kesin olduğunu ve babamın bu ilk tutuklanmasıyla, Pakistan'da demokrasinin son bulduğunu hemen anlamalıydım. 1973 Anayasası askıya alındı ve Sıkıyönetim ilan edildi. Ama ben hâlâ akademik mantığım ve kişisel saflığımla, Ziya'nın birkaç hafta içinde seçimlere gideceğine inanıyordum. Ziya darbe sabahı halka yaptığı açıklamada, "Şunu açıkça belirtmek isterim ki hiçbir siyasi hırsım yok ve ordu da eskisi gibi vatanı savunma görevine devam edecektir," diye konuştu. "... Tek amacım bu yılın Ekim ayında ülkemde hilesiz seçimlerin yapılmasını sağlamaktır. Seçimleri kazanan parti hükümeti kuracak ve ülke yönetimini alacaktır. Sizi temin ederim ki bu dediklerimi yapacağım." Ama Ziya bunları söylerken yalan söylüyordu.

Sıkıyönetim Yasası Yönerge No. 5: Sıkıyönetim Merkezinden izin almadan sendika, öğrenci birlikleri ya da siyasi parti toplantıları yapan ya da bunlara katılan kişiler on kamçı ve beş yıl hapis cezası alacaktır.

Sıkıyönetim Yasası Yönerge No. 13: Silahlı Kuvvetleri sözlü ya da yazılı olarak eleştirmenin cezası on kamçı ve beş yıl hapistir.

Sıkıyönetim Yasası Yönerge No. 16: Bir Silahlı Kuvvetler mensubunu Sıkıyönetim İdaresi Başkanı General Ziya ül-Hak aleyhine kışkırtmak ya da kandırmanın cezası ölümdür.

Darbe günü çıkarılan Sıkıyönetim Yönergesi No. 6'da, "Yağma, hırsızlık yapanın eli kesilir," yazıyordu.

Ziya halkı daha da çok baskı altına almak, korkutmak için koyu dincileri sokaklara saldı. Eskiden Ramazan'da oruç tutma zorunluluğu yoktu, bu ibadet tarzı Müslümanların kendi arzularına bırakılmıştı. Fakat Ziya'nın Sıkıyönetim idaresinde restoranlar ve yiyecek içecek satan dükkânlar güneşin doğuşundan batışına kadar kapalıydı. Üniversitelerde oruçsuzların su içmelerini önlemek için bütün çeşmeler kapatıldı. Tutucu dinciler sokaklarda dolaşıyor, sabaha karşı ışık yanmayan evlerin sakinlerini sahura kaldırmak için kapılarını yumrukluyorlardı. Sokakta sigara içen, bir şey yiyen ya da içen kişi hemen tutuklanıyordu. Pakistan'da artık sadece dincilerin yasaları geçerliydi.

Rawalpindi'ye döndüğümüzde babamın ve Pakistan'ın durumunu merak eden PPP yandaşları 70 Clifton'un bahçesini doldurdular. Mir erkeklerle konuşurken, annemin tansiyonu düştüğü için ben de kadınlarla konuştum. Annem, "Onlara morallerini bozmamalarını söyle," dedi.

Ziya yandaşı gazetelerde muhaliflerin, "Bhutto beni kaçırdı", "Bhutto beni öldürmek istedi," gibi röportajları

çıkıyordu. Babam izinli telefon konuşmalarından birinde bana, "Karalama kampanyalarına hazır olun," dedi. Ziya Murree'deki personeli de azaltıyordu. Ama babam hiç önemsemedi bunu.

Babamın morali oldukça iyi sayılırdı. Bir gazeteci ona vaktini nasıl geçirdiğini sorunca, "Napolyon'un hayatını okuyorum, o generallerini çok iyi kontrol edermiş," dedi. Onun iyi olması bizi de olumlu etkiliyordu elbette. Babam yaşıyordu ve arkasında büyük bir halk desteği vardı. PPP de gittikçe daha çok güçleniyordu. Babam Mir'i Larkana seçim bölgesindeki durumu anlasın diye oraya gönderdi. Ben de Şah ile birlikte Clifton 70'e gelen halkla konuşuyordum. Ailemize ait *Musawaat* gazetesinin bir muhabiri ve fotoğrafçısı gelen ziyaretçilerle ilgili haberler yapıyorlardı.

Babamın tutuklanmasından sonra *Musawaat*'ın baskısı sadece Lahor'da iki binden 100.000'e ulaştı. Bir süre sonra gazete talebi karşılamaz oldu ve karaborsada satılmaya başladı. Babama *Musawaat*'ın karaborsada on rupeeye satıldığını söyledim, bir işçinin günlük kazancıydı bu para. Okuryazar oranının çok düşük olduğu bir ülkede reklâm da alamayan bir gazetenin bu durumu muhteşemdi.

15 Temmuz günü babam telefonda, "Ziya bugün beni görmeye gelecek," dedi. Ertesi gün gazetede, onun yüzünde kederli, Ziya'nın yüzünde de utanıyormuş gibi bir ifade gördüm. Babam onunla görüştükten sonra, "Ziya seçimlere gideceğini söylüyor," dedi. Ama onun bu sözlerine ne babam, ne de biz inanıyorduk.

Ortada pek çok bilinmeyen vardı. Pakistan tarihinde ve daha önceki iki Sıkıyönetimde olmayan bir şey oldu, çok sayıda üst düzey devlet görevlisi tutuklandı. Başbakanlık Sekreteri Afzal Said, Danışman Rao Raşit, Larkana vali yardımcısı Halit Ahmet ve 500 kişilik Federal Güvenlik Birliği komutanı Mesut Mahmut da tutuklananlar ara-

sındaydı. Bu adamların politikayla hiçbir ilişkileri yoktu, devlet memuruydu onlar.

Ziya sonunda darbeyi uzun zaman önce planladığını açıkladı. O zaman devlet görevlilerinin tutuklanmaları da bu planın bir parçasıydı. Kim vardı bu darbenin ardında acaba? Medyada bizim hakkımızda çıkan uydurma haberler de şaşırtıcıydı. Ziya seçimlere gitmek istiyorsa bunları neden yapıyordu peki?

Babam eve gelen gazetecileri çaya davet etmemizi istedi ve onun dediğini yaptım. Kuzen Fakhri ile Lale ve Samiya ile kız kardeşi bana ardıma geldiler. Gazetecilerden biri, "Darbeyi Bay Bhutto'nun desteğini artırmak için General Ziya ve onun birlikte yaptıkları söyleniyor, doğru mu bu?" diye sorunca şaşırdım ve hemen, "Elbette doğru değil," dedim. Ama daha sonra bu söylentinin her yere yayıldığını öğrendim, askerler bunu da yaptılar babamı karalamak için.

Okuryazarı az olan Pakistan gibi bir ülkede halk rivayetlere, yalanlara daha çok inanıyordu. Mantıksız da olsa bazen eğitimli insanlar bile inanıyorlardı bunlara. Bir gün eski bir arkadaşım, "Politikacılarla konuşurken çantandaki gizli mini kamerayla onların resmini çekiyormuşsun, doğru mu bu?" diye sordu. Kulaklarıma inanamadım ve ona, "Ne saçmalıyorsun sen," dedim. "Kapalı bir çantanın içinden fotoğraf nasıl çekilir?"

Arkadaşım, Özür dilerim," dedi. "Ama bunu bir gazetede okudum."

Bazıları darbeden iki hafta sonra başlayan sağanak yağmurlar için bile babamı suçladılar onun intikam almak için bu yağmurları yağdırdığını söylediler. Bu saçmalığa inananlar da oldu mutlaka. Ama Lahor'un sellerden olumsuz etkilenen bazı semtleri ve PPP yandaşları elbette inanmadılar bunlara.

Babam bana, "Sellerden zarar gören insanlara destek vermek içi Lahor'a git ve ziyaret et onları," dedi.

Bunu nasıl yapacağımı düşünürken babam, "Bizim gazetede oraya gideceğini açıkla ve yanına Şah'ı da alarak git," diye ekledi. Bir gün sonra Şah ile birlikte Lahor'a gittim. Sıkıyönetim yasasına göre siyasi toplantıların cezası beş yıl hapis olmasına rağmen bizi havaalanında yüzlerce PPP yandaşı karşıladı ve tezahürat yaptılar. Şah on sekiz yaşındaydı ve ikimiz de çok şaşırdık bu karşılamaya. Biz politikacı değil, sadece Başbakan çocuklarıydık.

Pencab'ta Kadın Kolları Başkanı Begum Khakwani'nin konağında daha büyük bir kalabalık toplandı, insanlar büyük bahçelerden caddeye taştılar. Kalabalık arasında ve kameralar karşısında ter içinde kaldık. Salondaki toplantı sırasında babamın telefonda beni aradığını söylediler ve ben telefona giderken herkes merak içinde susup bekledi.

Babam etrafımızdaki kalabalığı bilmediği için, "Nasıl orası, iyi misiniz siz?" diye sordu. Ona burada nasıl karşılandığımızı söyleyince çok sevindi ve "Onlara benden bir mesaj ver," dedi. Kalabalığa, "Babam sizlere üzüntülerini bildirdi, sel felaketine uğrayanlara partinin hemen yardıma geleceğini söyledi," dedim.

Ziya PPP desteğini görünce PNA'yı desteklemeye başladı. Temmuz ortasında bütün tutuklu liderlerin ziyaretçi kabul edebileceğini açıkladı. Ama oyunu tutmadı. Babamın kaldığı Murree'deki Başbakanlık dinlenme evinin önünde her gün büyük kalabalıklar toplanırken, tutuklu diğer liderlerin ziyaretine çok az insan gidiyordu. Ziya yine kızdı ve siyasilerin ziyaretçi kabul etme izinlerini iptal etti.

Ziya darbede umduğunu bulamadı. Normalde Pakistan halkı devrilen liderden uzaklaşır ve güçlünün yanına giderdi ama bu kez bunun tam tersi oldu. Ziya babamı ve diğer politikacıları darbeden üç hafta sonra serbest bırak-

tı ve babam gittiği her şehirde büyük kalabalıklar tarafından tezahüratla karşılandı.

Babam önce Karaçi'ye gitti ve arabası kalabalıkların arasından ilerleyemedi. Tren istasyonundan evimize kadar olan yarım saatlik yolu babam ancak on saatte alabildi. Ben ve kardeşlerim kalabalıkta ezilmekten korkarak kapıya çıkıp onu karşılayamadık ve terasa çıkarak arabanın santim santim gelişini seyrettik. İnsanlar onu yakından görebilmek, ona dokunabilmek için birbirini eziyordu ve bahçe duvarının kapıya yakın olan bir bölümü kalabalığa dayanamadı ve yıkıldı.

O akşam hepimiz salonda toplandık ve babama sarılıp durduk. Ben sevinç içinde, "Sonunda kurtuldun işte baba!" diye bağırdım.

Babam sakin bir ifadeyle, "Şimdilik serbestiz," dedi.

"Ziya seni tekrar tutuklayamaz. Sana yapılan tezahüratları gördü."

Babam parmağıyla havada bir daire çizerek evde dinleme cihazı olabileceğini ima etti ve "Dikkatli konuş," dedi.

Ama ben inatla, "Ziya korkak bir vatan haini," diye devam ettim." O bir haindir!" Sözlerimin duyulmasını istiyor, halkın babamı koruyacağını düşünüyordum.

Babam birden sert bir sesle, "Dikkatsiz davranıyorsun!" diye çıkıştı bana. "Bir Batı demokrasisinde yaşamıyorsun kızım. Burada Sıkıyönetim var."

Hepimiz babamla beraber Larkana'ya giderken Sıkıyönetimin etkisini bir kez daha hissettik. Yollarda toplanan halk yine babama tezahürat yapıyordu. Al-Murtaza'ya varınca her şey normal ve eskisi gibi göründü bana, ama öyle değildi. Bir süre sonra İslamabad'dan babama bir mesaj getiren bir yakını, askeri idarenin babamı bir cinayete karıştırarak suçlamaya hazırlandığını söyledi.

Annemle babam bakıştılar ve babam ona, "Çocukları yine yurt dışına okullara gönderelim," dedi. "Onların belgelerini ve banka defterlerini hazırlayın. Neler olacağını Allah bilir." Annem başını sallarken babam bana döndü. "Pinkie, sen de gitmelisin Pakistan'dan. Burada düzen kurulana kadar yurt dışında herhangi bir yerde doktora çalışması yapabilirsin." Sesimi çıkarmadan ona baktım. Ülkeye daha yeni dönmüştüm.

Babam, "Burada çalışan personel de tehlikede," dedi. Sabah olunca çalışanları topladı ve onlara, "Burada hepiniz acı çekebilirsiniz," diye konuştu. "Her şey yoluna girene kadar köyünüze gidip orada kalmak isterseniz size izin veriyorum. Bu durumda sizleri General Ziya'dan koruyabileceğimi sanmıyorum. Ben dâhil kimse ayrılmak istemedi ve babam da Lahor'a gitti.

Lahor ordunun kalelerinden biriydi ama orada da büyük kalabalıklar karşıladı babamı ve "Yaşasın Bhutto!" diye bağırarak alkışladılar onu ve tezahürat yaptılar. Ziya'nın siyaset sahasında babamı yenmesi mümkün değildi. Bir süre sonra babamın kaldığı bir bakan evine gelen bir istihbarat subayı babama, "Efendim, General Ziya sizi öldürmek istiyor," diye haber getirdi. "Üzerinize bir cinayet suçu atmak için bazı tutuklu devlet memurlarına işkence yapıyorlar. Yalvarırım size terk edin ülkeyi." Ama babam korkmadı ve o akşam bize telefon ederek, "Yine tutuklanabilirim," dedi.

Babam Clifton 70'e dönünce siyasi toplantılar yine başladı. Ziya 18 Ekim'de seçimlere gideceğini ve partilerin seçim kampanyalarına 18 Eylül'de başlayabileceğini açıkladı. Babam alt katta parti toplantıları yaparken ben de üst katta Urduca dilimi ilerletiyordum. Babam, "Urducayı iyi konuşmalısın, benim adıma konuşma yapman gerekebilir," dedi. Urduca gazeteler okuyor ve hocamla siyasi konuşmalara hazırlanıyordum.

Ağustos sonunda bir gün babamla birlikte Rawalpindi'ye uçtum. Trenle gittiği takdirde babama yol üzerinde yine tezahüratlar yapılacağını düşünen Ziya, yeni bir emir çıkararak siyasetçilerin ülke içinde trenle seyahatlerini yasaklamıştı. Havaalanına giden yollarda da askerler ve barikatlar vardı. Ama halk yine de askerleri ve barikatları aşarak yol kenarında toplandı ve babamı bağırarak selamladı.

Biz Rawalpindi'ye halkın arasından geçmeye çalışırken, Karaçi'de de PPP yandaşı bir gazeteci olan Bashir Riaz anneme, babamı uyarmasını, onun ülkeyi terk etmesi gerektiğini söylüyordu. Riaz, "Ziya'ya yakın olan bir arkadaşım bana Bhutto Sahib'in sonunun geldiğini söyledi ve bunu kimseye söylememem için de bana para vermeye kalktı ama ben almadım," dedi.

Ziya'nın baskısı sonunda bana da ulaştı. Rawalpindi'de kalabalık bir PPP yanlısı aile olan Khokharların çay davetine gittim. Davete yüze yakın kadın geldi ve ailenin üç kızı konuşma yapmamı isteyince kısa bir konuşma yaptım. Üç kardeşten ikisi PPP için çalışıyordu ve üçüncü kardeş Abida da Başbakanlık konutunda annemin sekreterlerinden biriydi. Kısa konuşmamda dinleyenlere moral vermeye çalıştım. Evden ayrılırken bahçe kapısının dışında bir sürü erkek ve kadın polis görünce şaşırdım. Kardeşler bana, "Bunlar senin için geldiler buraya," dediler.

O akşam Sıkıyönetim Merkezinden bir uyarı yazısı aldım, bana siyasi toplantılara katılmamamı öğütlüyorlardı ve hatırladığım kadarıyla yazıda General Arif'in imzası vardı. Böylece Sıkıyönetim ilanından bir buçuk ay sonra Ziya'dan ilk resmi uyarıyı aldım. Ama önemsemedim bunu ve babamın odasına giderek, "Bir çay davetine gittim diye beni bile Sıkıyönetim için tehdit olarak görüyorlar," dedim ve güldüm. Ama babam ciddi bir ifadeyle, "Bu gülü-

necek bir konu değil kızım," dedi. "Sıkıyönetim tehlikeli ve öldürücü bir yönetimdir."

Ölümcül saldırılar artmaya başladı. Seçimlerde muhalefetin PPP'yi yenemeyeceğini artık herkes biliyordu. Seçim kampanyalarının başlamasına iki hafta kalmışken Ziya ajanlarını gönderdi ve babamı tekrar tutuklattı.

3 Eylül, saat sabah 4. Clifton 70 No., Karaçi.

Odamda uyurken merdivende hafif ayak sesleri duydum ama Ramazan ayında olduğumuz için bana sahur yemeği getiriyorlar sandım. Ama birden beyazlı beş adamın içeri girdiğini görünce korkudan ne yapacağımı şaşırdım. Asker tıraşlarına ve vücut yapılarına bakınca onların komando olduklarını hemen anladım. Başbakanlık Konutunda çok görmüştüm onlardan, ama bu kez hepsi sivil kıyafetliydi.

Adamlar ellerindeki makinelileri bana doğrulturken, bir altıncısı dolapları aramaya, bulduğu her şeyi etrafa atmaya başladı, telefonumun kablosunu kopardı.

"Ne istiyorsunuz?" diye bağırdım. Erkekler bir Müslüman kadının odasına böyle aniden giremezlerdi. Komutanları, "Yaşamak istiyorsan kes sesini," dedi. Sonra odamı öyle karmakarışık bir halde bırakıp çıktılar. Odayı karıştıran adama çıkarken, "Babamı öldürecek misiniz?" diye sordum. Bir an acır gibi bana baktı ve sonra, "Hayır," dedi. Dışarı çıktı ve kapıyı hızla kapadı.

Üzerime aceleyle bir şeyler giyerken kız kardeşim Sanam koşarak odaya girdi. "Sakın çıkma!" diye bağırdı. "Hepimizi öldürecekler!"

"Bağırıp durma!" dedi ona. "Babamı bulmalıyım."

Sanam'la beraber odadan çıkınca koridorda bir sürü komando gördük. Hepsi beyaz kıyafetli ve silahlıydı. Bizi

alıp aşağıya, salona götürdüler, orada başkaları da vardı. Erkek kardeşlerime haber vermek için kapıya koşmak istedim ama beni hemen yakalayıp divana oturttular. Salona açılan bütün kapıların önünde ikişer komando bekliyordu.

Babamın hayatı tehlikedeydi, onu bulmam gerekiyordu. Bu adamların sabaha karşı böyle evimize saldırmaları saçmalıktı. Babam normal bir tutuklama emriyle sakin bir şekilde teslim olurdu onlara. Ama onlar bizi korkutmaktan zevk alıyorlardı. Belki de babama yapacaklarını kimsenin görmesini, bilmesini istemiyorlardı. Ama ben neler olduğunu öğrenmeye kararlıydım.

Mutfak kapısında duran adama Urduca, "Asker misiniz siz?" diye sordum. Birbirlerine baktılar ama cevap vermediler. Kardeşime baktım ve Urduca konuşmaya devam ederek, "Şu askerler bak," dedim. "Askerler bu kadar utanmaz olabilirler mi? Komutanlarının terk ettiği esir kamplarından onları kurtarıp getiren kişi Başbakanları Zülfikar Ali Bhutto oldu. Şimdi ona olan borçlarını onun evine saldırarak ödüyor bu adamlar."

Adamlar sinirli bir ifadeyle birbirlerine baktılar ve içlerinden biri, "Kimin evi burası?" diye sordu. O zaman bazılarının nerede ve neden bulunduklarını bilmediğini anladım. Sert bir sesle, "Pakistan Başbakanının evine zorla girdiğinizi bilmiyor musunuz siz?" diye sorunca silahlarını indirdiler. O zaman hemen merdivene koştum ve annemle babamın odasına gittim.

Babam yatağın kenarında oturuyordu. Annem ise örtüyü çenesine kadar çekmiş, rahat uyumak için kulaklarını tıkamış, yatakta hareketsiz yatıyordu. Komandolar silahlı olarak yatağın başında duruyorlardı. Benim odamı karıştıran asker şimdi de onların odasını karıştırıyordu. Ben içeri girerken babam otoriter sesiyle askere, "Ne yapıyorsun sen asker?" diye sorunca adam birden durdu.

Babam bana işaret ederek yanına oturmamı istedi. Şişman bir adam annemin antika Louis XV sandalyelerinden birine rahatça oturdu. Babama, "Bu adam da kim?" diye fısıldadım. Babam, "Federal Araştırma Bürosu Direktörü Saghir Enver," dedi. Sonra adama, "Elinizde tutuklama emri var mı?" diye sordu. Adam tedirgin olmuş gibi yerdeki halıya baktı ve "Hayır," dedi.

Babam, "O halde beni hangi suçla tutukluyorsunuz?" diye sordu.

"Sizi karargâha götürme emri aldım. General Ziya'nın emridir bu."

Babam sakin bir sesle, "Sizi bu saatte beklemediğim için bana yarım saat verin de hazırlanayım," dedi. "Bavulumu hazırlaması için oda yardımcımı getirin buraya. Ama adam kimsenin Başbakanı göremeyeceğini söyledi, emir böyleydi. Babam ısrarla, "Urs'u çağırın," deyince adam komandolardan birini gönderdi.

Daha sonra öğrendiğime göre, Urs da diğer personelle birlikte bahçede nöbetçilerin gözetiminde tutulmuştu. Komandolar onlara İngilizce olarak, "Sessiz olun! Elleriniz arkanızda olacak!" diye bağırmışlardı. İngilizce anlamayan personele dipçiklerle vurmuşlardı. Askerler onların saatlerini ve paralarını almışlardı.

Urs'u almaya gelen asker, "Urs kim?" diye sormuş ve Urs, "Benim," deyince de, konuştuğu için tabanca kabzasıyla zavallı adamın başına vurmuştu. Asker daha sonra onlarla alay edercesine hepsine "Urs kim?" diye sormuştu. Diğerleri hiç ses çıkarmadan baş sallamışlar ve asker ondan sonra Urs'u alıp babamın yanına götürmüştü. Urs babamın bavullarını hazırlayıp arabaya götürdüğünde yine namlular dayandı başına, göğsüne.

Babam üst katta duş yaptı ve giyindi, onun sakin haline hayranım. Bütün evimizin silahlı askerlerin baskınına uğraması kadar korkunç, korkakça bir davranış ola-

mazdı. Babamla beraber aşağıya inerken komandolardan biri bana, "Sen arkadan gel!" diye bağırdı. Ama onlara hiç aldırmadığımı görünce yol verdiler bana.

Alt katta babamla Sanam göz göze geldiler ve askerler babamı arabaya doğru götürürken her zaman sakin ve suskun olan Sanam onlara, "Utanmaz korkaklar!" diye bağırdı. "Terbiyesiz korkaklar!"

Babamı nereye götürdüklerini, onu tekrar görüp göremeyeceğimizi bilmeden bir kez daha arkasından baktım, kalbim parçalanırken ona elimi salladım. O sırada, "Pinkie!" diye bağıran bir ses duydum. Şah Navaz bizim personelle bahçede babamı yolcu ediyordu. Onu tutan askerler, "Bırakın onu!" diye bağırdım. Sesimin tonu beni bile ürküttü ama askerler kardeşimi bıraktılar.

Annemin yüzü bembeyazdı, tansiyonu yine düştü ve kardeşlerimle beraber kan basıncını normalleştirmek için onun ayaklarına masaj yaptık. Telefonla doktor çağırmak istedim ama hattımızı kesmişlerdi. Kapıdaki nöbetçiye doktor getireceğimi söyledim ama adam izin vermedi. Bir süre sonra konutun yöneticisi geldi ve sempatik haliyle Sindhi nöbetçiyi ikna ettikten sonra babamın tutuklandığı haberini dışarıya sızdırdık. Dost Muhammed motoruyla Karaçi'de dolaşıp parti yetkilileriyle Al-Murtaza'daki Mir'e, akrabalara ve medyaya haber verirken, anneme de doktor çağırdık. Fakat kadın Dr. Eşref Abbasi eve geldiğinde onu içeriye bırakmadılar. Bir süre sonra Sıkıyönetim izni olan bir başka doktor geldi ve anneme iğne yaptı.

Öğleden sonra üniformalı ve göğsünde adını belirten 'Faruk' yazılı bir isim kartı olan bir albay geldi ve elindeki bir kâğıdı bana uzatarak, "Anneniz ve siz bunu imzalayın, bu Sıkıyönetim Komutanı General Ziya'nın emridir," dedi. Ben imzalamayacağımı söyleyince adam gözlerini kısarak, öfkeli bir ifadeyle yüzüme baktı ve "Ben bunu size imzalatırım," diye homurdandı.

Ben de aynı öfkeli ses tonuyla, "Beni öldürebilirsin ama imzalatamazsın bunu," dedim. "Senin General Ziya dediğin adam bile imzalatamaz bunu bana."

Albay o sert sesiyle, "Sen ne dediğini bilmiyorsun," dedi ve aniden dönüp gitti.

Akşama doğru saat beşte askerler evi terk ettiler ve ben de Şah Nawaz'la birlikte PPP şubesine gittik, oradaki partililer korku içinde haber bekliyorlardı. Bazı partililer ülke çapında eylemler yapmamızı isterken, partinin üst kademelerindeki yetkililer babamla temas kurulmadan harekete geçilmemesini istediler. Ama babamla ne zaman temas edebilirdik kimse bilmiyordu.

Ertesi gün anneme gelen haberler daha da korkunçtu. Annem, babamın avukatıyla konuşmuştu. Babama gizlice gelen haberler ve tehditler doğruydu. Babamı hiç ilgisi olmayan bir cinayete karışmakla suçluyor, suç ortağı olduğunu söylüyorlardı.

Babamın kimin cinayetine karıştığı konusunda en küçük bir bilgimiz yoktu. Anneme verilen bir habere göre, babam sözde Ahmet Rıza Kasuri adında bir politikacıyı öldürtmek istemişti, ama annem bu adamın yaşadığını öğrendi. Suçlamaya göre, üç yıl önce Lahor yakınlarında bir yerde Kasuri ve ailesinin arabasına saldırılmış, Kasuri'nin emekli bir devlet memuru olan babası ölmüştü. Fakat PPP listesinden milletvekili seçilerek Meclise giren Kasuri, saldırıda asıl hedefin kendisi olduğunu söylemişti. Aslında söylenenlere göre, daha sonra muhalefet saflarına geçen bu politikacının çok düşmanı vardı ve inanılacak gibi değil ama daha önce de on beş kez saldırıya uğramıştı. Adam son saldırı olayında babamı suçlamış ve polise bu şekilde ifade vermişti. Fakat Yüksek Mahkeme kanıt yetersizliği nedeniyle bu sahte suçlamayı dikkate almamış ve olay kısa zamanda unutulmuştu.

1977'de olay yeniden başladı. Kasuri olaydan sonra yeniden PPP'ye girmiş ve hatta Mart seçimlerinde milletvekili adayı olmak istemişti. Fakat PPP onun adaylığını

kabul etmeyince Kasuri seçim kampanyasının başlamasına iki hafta kala babamı tekrar suçlamıştı. Ziya da bu eski suçlamayı babama karşı kullanmak istemişti, mesele buydu. Ama Ziya'nın oyunu yine tutmadı ve geri tepti.

Mahkeme suçlamayı saçma ve yetersiz bularak babamın bu şekilde uydurma sözlerle suçlanamayacağına karar verdi ve babam tutuklandıktan on gün sonra kefaletle serbest kaldı. Ben geleceğe yeniden umutla bakmaya başladım. Ziya da medyaya, "Eğer sivil mahkemeler Başbakanı suçsuz bulduysa ben onu Sıkıyönetim idaresi olarak cezaevinde tutamam elbette," dedi.

Babam 13 Eylül günü eve geldi ve ertesi sabah Şah Nawaz'la beraber Ramazan Bayramı için Larkana'ya, Mir'in yanına gitmeye karar verdi. Üzerimizde büyük baskı vardı. Seçim kampanyası beş gün sonra başlayacaktı ve babam otuz gün içinde doksan seçim konuşması yapmak zorundaydı. O gece durum değerlendirmesi yapmak için annemle babamın yatak odasında toplandık.

Babam elindeki puroyla yatağın üzerine uzanırken, hiç beklenmedik bir konuya girdi ve "Biliyor musun Nusrat," dedi. "Pinkie'nin evlenme zamanı geldi. Ben ona bir koca adayı bulacağım."

Ben birden şaşkın bir ifadeyle divanda doğruldum ve "Ben evlenmek istemiyorum,!" diye itiraz ettim, "Eve daha yeni döndüm ben."

Sanam ve Şah benimle çocukça dalga geçme fırsatını kaçırmadılar tabii. "Evlenmek zorundasın, evlenmek zorundasın!" diye şarkıya başladılar.

Babam, "Aslına bakarsanız hoşuma giden bir damat adayı biliyorum," diye ekledi.

Bu fikir annemin de hoşuna gitmişti ki, mutlu bir ifadeyle gülümsedi o da.

Ben isyancı çocuğu oynayarak, "Ben evlenmem istemiyorum, bana bu konuda evet dedirtemezsiniz," diye söylendim.

Babam, "Sen babana hayır diyemezsin," dedi ve kardeşlerim de bu sözü tekrarladılar.

O sırada babama yiyecek bir şeyler getirdiler ve ben de bundan yararlanarak, "Hayır, hayır ve hayır," diye ısrar ettim. Neyse ki babam konuyu uzatmadı, değiştirdi ama yeni konu daha da berbattı.

Babam bir lokma yedikten sonra, "Ziya'nın beni asla rahat bırakmayacağını ve ülkeyi terk etmem gerektiğini söylüyorlar," diye devam etti, "Parti yöneticilerinden biri bugün benden para istedi, o da kaçmak istiyordu ülkeden. Ona isterse gidebileceğini söyledim ama ben korkak bir fare gibi kaçamam ülkemden. Burada kalacak ve Ziya ile mücadeleme devam edeceğim."

Dayanamadım ve "Seçimleri kazanacak ve Ziya'yı vatan hainliği suçlamasıyla mahkemeye çıkaracaksın baba," dedim.

Babam yine evde dinleme cihazı olma ihtimalini işaretle anlatı ve "Dikkat et Pinkie," dedi. Fakat ben babamın cezaevinden çıkmasına o kadar sevinmiştim ki aklıma kötü şeyler gelmiyordu. Ziya hakkında yine ağzıma geleni söyledim ve babamı da kızdırdım.

Sonunda dayanamadı ve "Kapa çeneni Pinkie!" dedi. "Ne dediğini bilmiyorsun sen."

Ben de diğerlerine baktım ve üzgün ve sinirli bir halde çıktım odadan.

Babamın tüm gerçekleri net olarak gördüğünü ve her şeyin kötüye gittiğini ben ancak çok sonra anladım. Babam Ziya'nın ne kadar acımasız olduğunu biliyor, onun hakkında kışkırtıcı konuşmalar yapmama engel olmak istiyordu. Ama ben o sırada çok öfkeliydim ve bunları anlayamadım. Babam Larkana'ya gitmeden önce beni uyardığı için sonradan Allah'a şükrettim.

Babam gitmeden önce yatağının kenarına oturdu ve bana, "Sana biraz sert konuştuğum için sakın gücenme bana kızım," dedi. "Ben sadece sana kötülük gelmesini istemiyorum."

Ona sarıldım ve yanağından öperek, "Anlıyorum seni baba, özür dilerim," dedim. Bu onu gri şalvarı ile özgür olarak son görüşüm oldu.

17 Eylül 1977, sabaha karşı saat 3.30, Al-Murtaza.

. Ben orada değildim ve Larkana personelinden biri olan Bahawal bana daha sonra olayı şöyle anlattı:

Gece yarısından sonra saat 2'de 70 kadar komando ve polis Al-Murtaza'yı sardılar ve bahçe kapısını kırarak içeriye saldırdılar.

Ben ve arkadaşlarım kapıları tutarken ön kapıya gelerek, "Açın kapıyı!" diye bağırdılar.

Biz içerden, "Ne istiyorsunuz?" diye seslendik.

"Bhutto'yu istiyoruz."

"O halde bekleyin de uyandıralım."

Kapıya yüklenmeye ve yine, "Açın kapıyı!" diye bağırmaya başladılar.

Mir gürültüyü duydu ve Bhutto Sahib'i uyandırdı. Babası ona, "Söyle onlara kapıyı kırmalarına gerek yok. Bırak iki subay girsin içeri ve hazırlanmam için bana biraz zaman versinler," dedi. Fakat Bhutto Sahib onların geleceğini zaten biliyor, onları bekliyordu, bavulunu ve çantasını hazırlamıştı.

On dakika sonra Bhutto Sahib'i alıp götürdüler. Hepimizi silah zoruyla eve soktular ve bir odaya kilitlediler. İçerde ve dışarıda bir sürü silahlı insan vardı. Oturup ağladık.

Bay Mir çok öfkeliydi, Karaçi'ye telefon etmek istedi ama hatlar kesilmişti. Sabah olunca nöbetçilere görünmeden evden kaçtım ve Begum Sahiba'nın evine giderek ona olanları anlattım. Olay çok geçmeden duyuldu ve yüzlerce insan bahçenin önünde toplanarak, "Yaşasın Bhutto! Yaşasın Bhutto!" diye bağırmaya başladılar.

Ama polis bağıranlardan birçoğunu tutukladı.

Babamı önce Sukkur cezaevine, oradan alıp Karaçi cezaevine ve en sonunda Lahor'a götürdüler. Ziya babamın nerede olduğunu halkın öğrenmesini istemiyordu. Bu kez babamdan kurtulmaya kesin kararlı görünüyordu. Babamı yine eski cinayet olayı ile suçladılar. Fakat Ziya bu kez onun kesinlikle suçlanmasını istiyordu ve bunun için de ne gerekiyorsa yapmıştı.

6

AL-MURTAZA'DAN İZLENİMLER: BABAMIN HÜKÜMLÜ OLARAK ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Mart 1980. Al-Murtaza'da zaman çok ağır ilerliyor ve ben kendimi canlı canlı bir mezara gömülmüş gibi hissediyorum. Annem can sıkıntısında ne yapacağını bilemiyor, kendi kendine iskambil kartlarıyla bir şeyler oynuyor. Beş aydır Al-Murtaza'da ev hapsindeyiz ve çok sinirliyim. Ziya'nın bizi ne zaman serbest bırakacağını bilmiyoruz.

Bahar yaklaşırken ABD'nin niyeti de belli oldu, onlar Pakistan'a demokrasinin gelmesini istemiyor ve Ziya'nın diktatörlüğünü uzaktan seyrediyorlar. Afganistan'da gittikçe artan Sovyet varlığından rahatsız olan Başkan Carter Mart 1980'de Pakistan'a 400 milyon dolarlık bir yardım paketi teklif etti ama Ziya bunu az bularak istemedi. Afganlılar kaçarak Pakistan'a geliyorlar ve iç savaşın artması ile mülteci akını da artacak. Mülteciler ve Afganistan'daki Sovyet varlığı sayesinde Pakistan da Mısır ve İsrail'den sonra en büyük Amerikan yardımını alacak üçüncü ülke olacak gibi görünüyor. Pakistan'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline 'Brezhnev'in Ziya'ya Noel hediyesi,' adını taktılar. Ben ve annem de Al-Murtaza'da hapishane yaşantımıza devam ediyorduk.

Sanam yine o zor izin aldığı nadir ziyaretlerinden birini yaptı ve her zamanki gibi çevresinde yine bir sürü asker vardı. Bir insan yanında asker olmadan ev hapsinde olan annesini ve ablasını bile ziyaret edemiyordu. Annem

çoğu zaman düşük tansiyon nedeniyle odasında yatıyordu. Kardeşimle beraber annemin odasına giderken Yüzbaşı Iftikhar'ın da arkamızdan geldiğini görünce kızdım. Akraba olmadıkça binada aile bölümüne hiçbir erkek giremezdi.

Yüzbaşıya, "Hapishane kurallarında bile, kadın tutukluların yanına sadece kadın gardiyan ve polislerin girebileceği yazar," dedim.

Adam," Ben girerim," dedi.

"O halde annemi görmeyiz biz de, kardeşimi çağıracağım," dedim.

Sanam hızlı yürüyüp annemin odasına girmişti bile. Annemin odasına gidip ona ziyaretin iptal edildiğini söylemek üzere koridorda yürürken yüzbaşı yine arkamdan gelince, "Nereye gittiğini sanıyorsun sen?" diye söylendim.

Adam beni umursamadı ve "Benim kim olduğumu biliyor musun sen? Ben Pakistan ordusunun bir subayıyım ve istediğim yere girerim," dedi.

Ben de ona, "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" diye bağırdım. "Ben de seni Dacca'daki o yüzkarası esaretten kurtarıp getiren Başbakanın kızıyım."

Yüzbaşı bana vurmak ister gibi elini kaldırdı ve ben de birden çılgına döndüm.

"Sen bu evde kimseye el kaldıramazsın utanmaz adam!" diye adeta kükredim. "Sen bu evde, seni kurtaran adamın mezarının gölgesinde elini nasıl kaldırırsın? Sen ve senin ordun Hintli generallerin ayaklarına kapandınız. Size şerefinizi geri getiren adam benim babamdı. Sen onun kızına mı el kaldırıyorsun?"

Yüzbaşı elini indirdi ve "Göreceğiz ne olacağını bakalım," diye homurdanarak döndü ve uzaklaştı. Sanam'ı annemin yanından aldım ve ziyaretin bittiğini söyledim ona.

Al-Murtaza'da ev hapsine alındığımızda itiraz mektubu yazdığım mahkemeye bir mektup daha yazdım. 1979 Sıkıyönetim Yasasına göre sivil mahkemeler askeri tutuklama konusundaki itirazlara hâlâ bakabiliyorlardı. Mektupta evimizdeki aile mahremiyetinin ihlalini anlattım. General Ziya her zaman aile yaşamının kutsallığından ve onun korunması gerektiğinden söz ederdi. Ama Yüzbaşı Iftikhar ve General Ziya bizim ailenin kutsallığına saygı göstermemişlerdi. Mektubu evimizde gardiyan görevi yapan adama verdim ama onun mahkemeye ulaşıp ulaşmayacağını ve ona gereken önemi verip vermeyeceklerini bilmiyordum.

Cogito, ergo sum—düşünüyorum, o halde varım. Bu felsefe deyişini Oxford'da çok düşünmüştüm ve burada da zorlanıyordum ona inanmakta. Ben istemediğim zamanlarda bile düşünüyordum ama burada günler çok ağır geçerken, var olup olmadığımdan bile emin değildim artık. Bir insan gerçekten var ise, onun bir şeyler yapması, tepki göstermesi gerekirdi. Ama ben iz bırakacak bir yerim bile kalmadığını hissediyordum.

Ama babamın bende bıraktığı iz yaşamaya devam etmemi sağlıyordu. Dayanma Gücü. Onur. Prensipler. Çocukken babam bize anlattığı öykülerde Bhutto'ların moral savaşını her zaman kazandıklarını söylerdi. Babam bir gün bize Anthony Hope'un romanlarındaki kötü karakter Hentzau'lu Rupert'ı anlatırken, "Rupert günün birinde Woodsock ormanlarında birden önüme çıkıverdi," dedi ve ayağa kalkıp kılıcını çıkarır gibi yaptı. "Kılıcıyla beni omzumdan ve bacağımdan yaraladı. Ama ben yılmadım ve savaştım onunla, çünkü onurlu bir adam ölene kadar savaşır." Babam kollarını kaldırıp hayalinde Rupert ile kılıç düellosu yapmış, onu öldürmüş ve çok yorulmuş

gibi koltuğuna çökmüştü. Sonra da bize apandisit ameliyatından kalma yara izini göstermiş ve "Yaralandım ama onurlu bir yara bu," demişti.

Bu tür hikâyeleri çok dinlediğimiz için, darbeden sonra babamın Ziya'ya yenileceğini hiç düşünmedim. Masallardaki meydan okumalarla gerçek hayatta meydan okuma ve onu bekleyen kötülükler arasındaki farkı idrak edememiştim o zaman.

Eylül 1977. Yüksek tuğla duvarların üstünde dikenli teller vardı. Yüksekte bulunan küçük pencereler demir paslı demir parmaklıklarla kaplıydı. Kot Lakhpat Hapishanesiydi burası ve büyük demir kapıları vardı. İçeri girerken açılan büyük kapı gıcırdadı. Daha önce bir hapishane görmemiştim.

Bir başka çelik duvar çıktı karşıma. Bunun önünde silahlı polisler vardı. Etrafımda bir sürü erkek, kadın ve çocuk, ellerinde yiyecek kutularıyla çelik duvardaki küçük bir kapıya doğru itişerek yürüyorlardı. Pakistan hapishanelerinde mahkûmlara yiyecek, giyecek, yatak verilmiyordu, yatakları ve yemekleri mahkûm aileleri getirmek zorundaydı. Aileleri bunları sağlayamayan fakir mahkûmlar ellişer kişilik koğuşlarda, yerde, bitli kilimlerin üstünde yatıyor, tuvalet ihtiyaçlarını köşedeki delikte gideriyor ve onlara günde iki kâse sulu mercimek yemeğiyle bir parça ekmek veriliyordu. Koğuşlarda sıcak havayı hareket ettirip biraz serinlik sağlayacak vantilatör ya da yıkanmak için duş yoktu. Polis beni cezaevi müdürünün odasına götürdü, babamı orada görecektim.

Babam bana, "Ziya şu eski cinayet suçlamasıyla attı beni buraya," dedi. "Kardeşlerine söyle hemen gitsinler buradan, yoksa Ziya onları da engelleyecek. Özellikle erkek kardeşlerin yirmi dört saat içinde terk etmeli Pakistan'ı."

Mir ve Şah gitmek istemeyeceklerdi ama "Tamam baba," dedim. Babaları hapiste iken yurt dışında okula nasıl devam edebilirlerdi ki? İkisi de Ziya'nın hâlâ yaptıracağını söylediği seçimler için Larkana ve Karaçi'de çalışıyorlardı.

Babam, "Sen eğitimini tamamladın," diye devam etti. "Ama İngiltere'ye gidip orada güvenli bir hayat yaşamak istersen anlarım seni kızım. Ama burada kalmayı seçersen bil ki bize rahat vermeyeceklerdir."

"Ben burada kalacak ve seni savunmaya devam edeceğim baba."

"Evet, ama bunun için çok güçlü olman gerekiyor."

Mir birkaç gün sonra hiç istemediği halde İngiltere'ye gitti ve babasını bir daha göremedi. Şah Nawaz uzun bir yolculuktan sonra Kot Lakhpat Cezaevinde babasını görmeye gitti ama o da göremeden geri döndü ve sonra İsviçre'deki okuluna gitti.

Şah ilk kapıda nöbetçilere, "Babama veda edeceğim, bunun için iznim var," dedi.

Nöbetçiler, "Seni içeri alamayız, emir böyle," dediler.

O sırada avukatlarıyla görüşmeye giden ve çelik duvarın dibinden geçen babam Şah'ın nöbetçilerle tartışmasını gördü ve uzaktan ona, "Sen benim oğlumsun, onlardan iyilik isteme," diye bağırdı. "Okuluna git ve çok çalış, gururlandır beni," diye bağırdı.

Şah iki gün sonra Leysin'deki Amerikan Kolejine, Sanam da Harvard'a döndü. Ondan on gün sonra, 29 Eylül 1977 günü ben de ilk kez olarak gerçekten tutuklandım.

Kalabalık insan toplulukları her yeri doldurdu, şalvarlı gençler ağaçlara, elektrik direklerine tırmanıyor, otobüs-

lerin, kamyonların tepelerine çıkıyorlardı. İnsanlar pencerelerden, balkonlardan, çatılardan bakıyordu. Sokaklarda insanlar omuz omuzaydı, bayılan olsa yere düşmeyecek, dimdik ayakta kalacaktı. Hapiste olan Başbakanlarının kızı onlara konuşmaya gelmişti.

Siyaset sahnesinde bir kadın görmek artık garip gelmiyordu onlara. Bölgede siyasete atılmış başka kadınlar da vardı. Güney Asya'da kadınların siyasete girmeleri normal karşılanıyordu artık. Hindistan'da Indira Gandhi, Sri Lanka'da Sirimavo Bandaranaike, Pakistan'da ise Fatima Jinnah ve annem ünlü siyasetçilerdi. Ama ben kendimi bir siyasetçi olarak hiç düşünmemiştim.

Sanayi şehri Faisalabad'da, uydurma bir kürsüde konuşmaya hazırlanırken korku içindeydim. Yirmi dört yaşımdaydım ve kendimi henüz bir siyasi lider ya da toplum karşısında bir konuşmacı olarak göremiyordum. Fakat başka seçeneğim de yoktu. Annem bir hafta önce Karaçi'de bana, "Yavrum seçim kampanyasına katılmalıyız," dedi. "Babanın programını ikiye bölerek uygulayabiliriz. Diğer PPP liderleri ya hapiste, ya da kendi bölgelerinde çalışıyorlar. Bizden başka serbest kalan yok."

"Ama ben ne söyleyeceğimi bilmiyorum."

"Merak etme, sana bir konuşma metni vereceğiz."

Bir gün önce annemin konuşma yaptığı Rawalpindi'de milyonlar, "Bhutto *ko reha karo*—Bhutto'yu serbest bırakın!" diye haykırmıştı. Ben de onun arkasında durdum ve her şeyi izledim, bir şeyler öğrendim. Annem kendisini dinleyen binlerce insana, "Babamızın hapiste olması korkutmasın sizleri. Anneniz hâlâ özgür ve güçlü!" diye seslendi. "Benim tanklarım tüfeklerim yok ama mazlumların, haksızlığa uğramışların yenilmez gücü var bende, bu güçle dünyanın bütün kötülerine karşı koyabilirim."

Annemin sesi güçlüydü ama halkı harekete geçirirken elleri hafifçe titriyordu ve kalbimin ona doğru kaydığını hissettim. Aslında babam hapiste iken annem siyasete girmek, PPP'nin başına geçmek istemedi. Tansiyonu hâlâ zayıftı ve sağlığı iyi değildi. Parti yetkilileri ona başkanlık teklif ettiği zaman önce istemedi, ama babam hapisten bu görevi almasını yazınca itiraz edemedi. Seçimler iki hafta içinde başlıyordu ve halk PPP'nin tekrar iktidara gelmesini istiyordu.

Ziya halkın yararına çalışmayı pek düşünmüyordu. Darbeden iki aya yakın bir zaman geçmişti ve Ziya babamın kamulaştırdığı un ve pirinç fabrikalarını eski sahiplerine geri verdi ve başka özelleştirmeler de yapacağını söyledi. Ülkede sanayiciler sendikaları kovmaya başladılar. Sadece Lahor'da elli bin işçi işten çıkarıldı. Patronlar işçilere, "Nerde sizi koruyan Bhutto babanız?" diyor, gülüyorlardı.

Daha pek çok işçi kovulma tehdidiyle karşılaştı ve ücretler düşürüldü. Köylüler ürünlerini önceden saptanmış fiyatlarla satamadılar ve tüccarların verdiği fiyatlara razı oldular. Feodal toprak sahipleri ile fabrika patronları yine istediklerini yapmaya başladılar, 1975 fiyatları artıyordu. PPP seçim konuşmalarında babamın yaptıklarını yok etmeye çalışanlar halka şikâyet ediliyor, muazzam kalabalıklar "Bhutto *ko reha karo!* Bhutto'yu serbest bırakın!" diye bağırıyordu.

Faisalabad'da kürsüde dimdik durdum ve evde defalarca okuyup ezberlediğim konuşma metnine bir kez daha baktım. Başımı öne eğmemeli, kalabalıkların arka tarafına bakarak konuşmalıydım. Oxford'da yapmıştım bunu ama oradaki dinleyici kitlesi bunun yanında çok minik kalıyordu. Şimdi önümdeki spor sahasında koca bir insan kitlesi vardı. Annem, "Cuntaya kafa tutarak

Ziya'ya seçimleri iptal etme fırsatı yaratma," diye uyardı beni. Fakat kalabalıklar o kadar coşkuluydu ki, partinin bölge yetkililerinden biri kaşlarının terini silerek, "İnanılacak gibi değil," dedi. "Ben hayatımda böyle parti mitingi görmedim."

Birisi hoparlörlere bağlı olan mikrofonu elime uzattı, ama tellerde toprak hattı olmadığı için kablonun bazı yerlerinden kıvılcımlar çıkıyordu. Ben konuşurken yanımdaki partililer kablonun üzerine bez sarmaya ya da mikrofonu benim için tutmaya çalıştılar. Burası Oxford Birliği münazara salonu değildi elbette.

Hazırlanmış konuşma metnine ben de bir şeyler katmak istedim ve "Indira Gandhi ile görüşmek için babamla birlikte Hindistan'a gittiğimizde babam geceleri yatağında değil de yerde yattı. Ona neden bunu yaptığını sorduğumda bana, 'Savaş esirlerimiz kamplarda yerlerde yatarken ben burada rahat yatakta yatamam kızım,' dedi bana." Kalabalıktan müthiş bir alkış tufanı koptu, herkes bağırıyordu.

Bir gün Kasur'da, ertesi gün Okara'daydım. Köylülerin eğilerek yabani ot yolduğu ve tarla suladığı yeşil ovalardan geçtim. PPP Pencap'ın tarım bölgesine büyük önem veriyor, yolumuz tezahürat yapan köylüler tarafından kesiliyordu. Pencap ordudaki *jawanların*, babamı seven askerlerin bölgesiydi. Babam Batı Pakistan'da kış aylarında buz gibi siperlerde nöbet tutan askerlere kışlık, kalın kıyafetler dağıtmış, maaşlarını artırmış ve subay olma şansı tanımıştı. Bu askerlerin aileleri şimdi bizi destekliyorlardı.

Seçim kampanyası turumun üçüncü gününde, 29 Eylül'de Sahiwal'da kaldığım evi sahibi olan kadın tedirgin bir ifadeyle, "Bir yetkili sizi görmek istiyor," dedi.

Adam bana, "Gelen emre göre bu evde on beş gün gözaltında kalacaksınız," dedi.

Bunu duyunca şoke oldum, evin çevresi polis doluydu. Telefon kesildi ve elektrik ve su da zaman zaman kesiliyordu. Bölgedeki yollar tutulmuştu, insanlar evlerine gitmekte zorlanıyordu. Ev sahibi karı koca da benimle birlikte ev hapsine mahkûm edildiler. Odamın kapısında bir kadın polis beklerken üç gün dışarı çıkamadım.

Beni neden tutuyorlardı ki? Yasalara, Sıkıyönetim Yasasına da karşı gelmemiştim. Ziya'nın verdiği izne göre, babamın yerine seçim kampanyasını yürütüyordun sadece. Bize oynanan oyunları anlamakta zorluk çekiyordum. Annem Karaçi'de muazzam kalabalıklar karşısında yaptığı konuşmada, "Kızım eskiden boynuna kolye takardı, artık esaret zinciri takmakla gurur duyacak," dedi. Bizi dileyen kalabalıkları gören Ziya PPP'yi siyaset sahasında yenemeyeceğini anladı. Bhutto hapisteyken, dışarıda olduğundan daha da güçlü olmuştu.

Çaresiz kalan Ziya ertesi gün televizyonda seçimlerin iptal edildiğini açıkladı.

İşte o zaman ülkede hiçbir yasanın kalmadığını anladım.

24 Ekim 1977. Babamın cinayete karışmakla suçlandığı dava bugün başladı. Babamın davası diğer cinayet davaları gibi normal mahkemede değil de, yüksek mahkemeye itiraz hakkını ortadan kaldırmak için Lahor Yüksek Mahkemesinde açılmıştı. Altı hafta önce babamı kefaletle serbest bırakan yargıç görevden alınmış, yerine onun yerine beş kişilik özel seçilmiş bir yargıçlar heyeti getirilmişti. Bu yargıçlar önce babamın kefalet kararını iptal ettiler. Babam artık Sıkıyönetim Yasasına göre yargılanacaktı ve bundan sonra Ziya'nın emirleri geçerliydi.

En azından ben ve annem, babamın adına çalışmalara devam edebilecektik. Seçimler iptal edildikten sonra

beni serbest bıraktılar. Bir partili Pencap başkenti Lahor'da bize boş bir ev buldu, orayı PPP şubesi ve toplantı yeri olarak kullanacaktık. Her gün birimiz 1866'da İngilizlerin inşa ettiği güzel mahkeme binasına giderek babamın davasını izliyorduk. O gün de yargıçlar kırmızı halı kaplı salona girerken herkes ayağa kalktı ve elinde gümüş topuzlu bir asa olan, beyaz türbanlı ve uzun yeşil cüppeli mübaşir, siyah cüppeli ve beyaz peruklu yargıçların oturmasını bekledikten sonra herkesi oturttu. Kolalı beyaz gömlekleri üzerine siyah ceket ve yine siyah cüppe giymiş olan babamın avukatları yerlerini almışlardı. Mahkeme salonunda diğer izleyicilerin arasında otururken rahat olmam gerekirdi. Görünürde bunun İngiliz yasalarına göre yargılanacak bir dava olması beklenirdi, ama ne yazık ki öyle olmadı.

Babamın davası temelde Federal Güvenlik Gücü Genel Müdürü Mesut Mahmut'un itirafına dayanıyordu. Mahmut darbeden hemen sonra tutuklanan üst düzey devlet görevlilerinden biriydi ve rivayete göre, babamın aleyhine ifade vermesi için ona işkence yapmışlardı. Askerler tarafından yaklaşık iki ay hapiste tutulan Mahmut, sonunda dayanamamış, suça karıştığını itiraf etmiş ve mahkemede istenen ifadeyi vereceğini söyleyerek serbest kalmıştı. Şimdi de mahkemede politikacı Kasuri'yi öldürme emrini babamdan aldığını söylüyordu.

Babamın aleyhine Mahmut'un yalan ifadesinden başka kanıt yoktu. Saldırıya katılmakla suçlanan diğer dört devlet görevlisi de Federal Güvenlik Gücü elemanlarıydı ve onlar da saldırı emrini Genel Müdürden aldıklarını söylüyorlardı. Onlar da müdürleri Mahmut gibi darbeden hemen sonra tutuklanmışlardı. Saldırıyı gören başka görgü tanığı yoktu.

Suçlanan dört Federal görevli avukatlarının yanında otururken, babam etrafında istihbarat ajanları olduğu

halde özel bir bölmede tutuluyordu. Beş ay sürecek olan davanın ilk gününde, Mahkeme Başkanı Maulvi Muştak Hüseyin babama alaycı bir ifadeyle, "Sizin rahat bir hayata alışık olduğunuzu biliyorum, onun için tabure yerine rahat bir sandalye veriyorum size," demişti. Ziya'nın en güvendiği yargıçlardan biri olan Hüseyin, Ziya'nın memleketi olan Hindistan'da Jullandar'dandı ve Bhutto ailesinin eski düşmanlarından biriydi. Babamın Eyüp Han'la mücadelesinde de yargıç oydu. PPP iktidara gelince onun Yüksek Mahkemeye uygun olmadığını söyleyerek atamasını durdurmuşlardı. Darbeden sonra Ziya, yürütme ve yargının bağımsızlığıyla alay eder gibi onu Seçim Komisyonu Başkanı yaptı. O adamın tarafsız olması mümkün değildi.

Davanın gidişatı belliydi. Mahkemenin ilk gününde, suçlanan diğer dört güvenlik görevlisinden biri ve cesur bir adam olan Mian Abbas tanık kürsüsünde ilk ifadesini inkâr etti ve "Bu ifadem bana işkence edilerek alındı," dedi. Ama bu tanık ertesi gün mahkemeye çıkmadı ve savcı onun hastalandığını söyledi.

Savunma avukatları babamın aleyhine ifade veren tanıkların ifadelerinin kopyalarını istediler. Ama mahkeme başkanı bunun daha uygun bir zamanda yapılacağını söyleyerek talebi erteledi. Dava devam ederken bir gün savunma heyetinin başı olan Mr. D. M. Awan mahkeme başkanının odasına çağırıldı ve ona, 'Geleceğini düşün Bay Avukat,' dediler. Avukat babamı savunmaya devam edeceklerini söyleyince, onların mahkemedeki diğer davalarını baltalamaya başladılar. Sonunda Mr. Awan diğer müvekkillerine başka avukat bulmalarını söyledi ve onların davalarından çekildi.

Maulvi Muştak, Güvenlik Gücü Müdürü ile babam arasında bir ilişki olduğunu göstermek için Mesut

Mahmut'un şoförünün ifadesiyle oynarken ben salondaydım. Mahkeme Başkanı şoföre, "Mesut Mahmut'u Başbakanı görmeye götürdün, değil mi?" diye sordu.

Şoför korkulu bir ifadeyle, "Hayır efendim," diye cevap verdi.

Yargıç Muştak mahkeme kâtibine, "Tanığın ifadesini, 'Mesut Mahmut'u Başbakana götürdüm,' şeklinde yazıyorsun," dedi.

Savunma avukatı, "İtiraz ediyorum Sayın Yargıç!" diyerek ayağa kalktı.

Maulvi Muştak kaşlarını çatarak ona baktı ve sert bir sesle, "Reddedildi!" dedi. Sonra tanığa döndü ve "Sen galiba bunu hatırlamadığını, ama Mahmut'u Başbakana götürmüş olabileceğini söylemek istiyorsun, değil mi?" diye sordu.

Şoför, "Hayır efendim, onu Başbakana götürmedim," diye ısrar etti.

Mahkeme Başkanı bu kez kâtibe, "Yaz, 'Mesut Mahmut Başbakana giderken kendisi kullandı arabayı,' tamam mı?"

Babamın avukatı tekrar ayağa kalkarak bağırdı, "İtiraz ediyorum!"

Mahkeme Başkanı ona, "Otur yerine!" diye gürledi ve sonra yine şoföre döndü. "Mesut Mahmut Başbakanı görmeye kendi gitmiş olabilir, değil mi?" diye sordu.

Şoför sinirden titreyerek, "Hayır efendim," dedi.

Müştak, "Neden peki?" diye bağırdı.

"Çünkü arabanın anahtarları bendeydi, efendim."

Davayı izlemek için Kasım ayında İngiltere'den gelmiş olan İngiliz avukat John Matthews şoke olmuştu. Matthews daha sonra bir İngiliz gazeteciye, "Tanıkların

sanık lehine verdikleri ifadeler tamamen değiştiriliyor ve aleyhte verilmiş gibi kaydediliyordu," diye anlattı davayı. Savunma avukatlarının sayısız itirazlarından bir tanesi bile mahkeme kayıtlarına geçmedi.

Karşımızdakiler tarafsız görünmeye bile çalışmıyorlardı. Bir sabah mahkemeye geldiğimde, Federal Araştırma Dairesi Başkanı Adul Halik'i, birkaç tanığa nasıl ifade vereceklerini anlatırken buldum. "Bu nasıl adalet böyle?" diye bağırınca etrafıma bir sürü insan toplandı ve Halik bir polise, "Götür şunu," diye emretti.

En azından onları rahatsız etmek ve olay çıkarmak için, "Ben bir yere gitmiyorum!" diye haykırdım. Halik polislere tekrar bağırırken, babamın getirildiği haberi yayıldı etrafa. Babamın benim durumumu görerek daha çok üzülmemesi için hemen uzaklaştım oradan. Daha sonra duyduğuma göre, savcılık mahkemeye yakın bir ev tutmuş ve tanıkların kendi istediği gibi ifade vermesini sağlamak için onlara orada ziyafet veriyormuş.

Amerikalı eski Başsavcı Ramsey Clark da babamın davasını izlemek için geldi ve daha sonra *The Nation*'a bu konuda şöyle bir yazı yazdı: "Savcılık davayı sadece onların istediği şekilde ifade veren tanıklara dayandırmıştı. Bu tanıklar sanık aleyhine ifade verene kadar hapiste tutuluyor, ifadelerini savcığın istediği şekilde değiştiriyor, kendi kendilerini yalanlıyorlardı. Sadece Güvenlik Müdürü Mesut Mahmut diğerlerinin söylediklerini anlatıyordu ve bunlar da olayın nasıl olduğuyla ilgili olarak dört farklı teori çıkardı ortaya. Verilen ifadelerin hiçbirinin görgü tanığı ya da fiziksel ve direkt kanıtı yoktu."

Ben adalete, yasalara, etik kurallara, yeminli ifadelere ve mahkemelere inanırım. Ama babamın komediye dönüşen davasında bunların hiçbiri yoktu. Savunma avukatlarının gösterdiği askeri kayıt defterine göre, Kasuri'ye yapı-

lan saldırıda kullanıldığı söylenen jeep o tarihte Lahor'da bile değildi. Savcılık bu araç kayıt defterini mahkemeye kendisi verdiği halde, "Bu kayıt defter yanlış tutulmuş," diyerek buna da itiraz etti.

Güvenlik Gücü belgelerine göre, saldırıyı yönettiği söylenen Gulam Hüseyin adlı subay saldırının yapıldığı gün bir başka görevle Karaçi'deydi. Belgelere göre bu subay saldırı gününden on gün önce Karaçi'ye gitmiş, o günden on gün sonra dönmüştü. Ama savcılık, "Bu belgelerle oynanmış," diyerek bunları da reddetti.

Savunma avukatları saldırıda kullanıldığı söylenen silahlarla ilgili balistik raporu ele geçirince, iftira bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Saldırganların sözde atış pozisyonları ile arabanın üzerindeki mermi delikleri birbirini tutmuyordu. Saldırıda savcılığın ileri sürdüğü gibi iki değil, dört suikastçı vardı. Ayrıca saldırı yerinde bulunan boş mermi kovanları, kullanıldığı söylenen Güvenlik Gücü silahlarına ait değildi. Bunlar ortaya çıkınca babamın avukatlarından birinin kız kardeşi ve kendisi de avukat olan Rehana Sarwar bana, "Davayı kazandık!" dedi.

Çay molasında bunu babama söylemek için onun yanına gittim. Mola sırasında diğer sanıklar aileleriyle mahkeme salonunda rahatça konuşabilirken, babam arkada küçük bir odaya götürülüyor ve polis gözetiminde tutuluyordu. Babama balistik raporundan söz ederek, "Davayı kazandık baba!" dedim. Babam benim heyecanlı halime baktı ve her zamanki sakin sesiyle, "Anlamıyorsun, değil mi Pinkie?" dedi. "Onlar beni öldürecekler, lehime ne kadar kanıt ya da tanık bulunursa bulunsun, hiçbir yararı olmayacak bana. İşlemediğim bir suçla suçlayarak öldürecekler beni."

Ona inanmak istemedim, şaşkın, sersemlemiş gibi baktım yüzüne. Yanımızda olan avukatlar da şaşkındı. Ama

babam askerler kendisini almaya geldiği günden beri biliyordu bunu. Herkes ona kaçmasını söylemiş ama o herkesi reddetmişti. Orada yine, "Benim hayatım sadece Allah'ın ellerinde," dedi. "Allah istediği zaman gideceğim oraya. Vicdanım rahat, Allah çağırıyor beni. Benim için önemli olan adım, onurum ve tarihteki yerimdir. Ben bunlar için savaşacağım."

Babam bir insanın hapsedilebileceğini, ama bir fikrin her zaman özgür olacağını biliyordu. Bir insan öldürülebilirdi ama bir fikir hep yaşardı. Fakat Ziya bunu bilmiyor ve halka, "Başbakanınız da herkes gibi et ve kemikten yapılmıştır. Prensipleri ne işine yarayacak artık? O da herkes gibi öldürülebilir işte. Bakın Başbakanınıza ne yapıyoruz, size neler yapabileceğimizi bir düşünün," demek istiyordu.

Babam ilerde neler olabileceğini anlatıyordu bana ama ben onun sesini sanki çok uzaklardan geliyormuş gibi, zor duyuyordum. Ama yine de söylediklerini hafızama kaydettim, aksi takdirde ona atılacak olan başka iftiralarla savaşamazdım. Onun onur savaşı artık benim savaşımdı.

Babamın Karaçi'de tutuklandığı gün Ziya 21. No.lu Sıkıyönetim Emrini ilan etti. Mecliste, Senatoda ve Eyalet valiliklerinde 1970–1977 yılları arasında (Pakistan Halk Partisi iktidar yılları) görev yapmış tüm politikacı ve üst düzey devlet görevlileri, bütün toprak, mal, mülk ve servetlerini, mücevherlerinden sigorta poliçelerine kadar her şeylerini Sıkıyönetim Komutanlığına bildirmek zorundaydı. Bildiride bulunmayanların mallarına el konacak ve yedi yıl hapis yatacaklardı.

Askeri rejim bildiride bulunulan malların siyasi güçle elde edildiğini ya da devlet malının yanlış kullanıldığını öğrenirse, bundan sorumlu olan kişi ya da kişiler

seçilerek ya da atanarak geldikleri görevlerinden hemen alınacaklardı.

Sıkıyönetim yetkilileri bu yeni emri kullanarak tüm politikacıları ve üst düzey devlet görevlilerini rahatça tehdit edebiliyorlardı. Suçlanmaya itiraz edecek olanlar yine askerin seçtiği savcı ve yargıçlardan oluşan mahkemelerde boşuna haklarını arayacaklardı. Ama rejimle işbirliği yapanlar hiç kuşkusuz rahat edeceklerdi, kimse dokunmayacaktı onlara.

Annem parlamentoda sadece üç ay görev yapmıştı ama safdışı bırakılacak olan siyasetçilerin başında o geliyordu. Annemi birçok kez mahkemeye çıkardılar ama hiçbir şekilde suçlayamadılar. Bazı davaları birkaç kez ertelendi. Ama 1977 sonbaharı ve kış aylarında en büyük hedef hiç kuşkusuz babamdı.

Bhutto Halk Partisi çalışanlarına motosiklet ve bisikletler almak için devlet parasını kullandı. Larkana ve Karaçi'deki evlerine devlet parasıyla havalandırma sistemi yaptırdı. Yabancı ülkelerdeki Büyükelçiliklerimize kendisi için çeşitli eşyalar ve kıyafetler aldırdı. Sıkıyönetim Komutanlığı babamın hapiste bir şey yapamayacağını düşünerek onun üzerine çeşitli iftiralar atıyor, suçlamalarda bulunuyordu. Babamın özel sekreterini bile hapsettiler. Fakat babamın dosyalama sistemi, önümüzdeki altmış kadar suçlamaya karşı mükemmel bir savunma sistemi oluşturacaktı.

Babamın Karaçi'de sakladığı belgeler arasında suçlamaları yalanlayacak çok sayıda kanıt buldum. Aile hesapları üzerinde günlerce çalıştım, avukatların kullanabileceği bilgi ve belgeler hazırladım ve onların nelere ihtiyaçları olduğunu öğrendim. Babam 1973'te Tayland seyahatinde aldığı 24 dolarlık kumaşa, 1975'te aldığı 218 dolarlık İtalyan duvar kâğıdı macununa kadar, en küçük harcamalarının bile faturalarını saklamıştı. Başbaka-

nın sağlık harcamaları devlet tarafından karşılanmasına rağmen, babam okuma gözlüğünü bile kendi parasıyla almıştı. Fakat gazetelerde babamın yalanlamaları değil, sadece ona karşı yapılan suçlamalar yazıldı. Biz yalanlamaları kendimiz hazırlayıp basarak halka dağıttık.

Ayrıca, daha sonra *Bhutto: Yalanlar ve Gerçekler* adıyla kitap olan ve babama atılan iftiralarla gerçekleri anlatan bir broşür bastırdık. Broşür basmak riskli bir işti, çünkü babamın lehine yazan tüm yayınlar rejim için tehlike sayılarak toplatılıyor ve basanlar cezalandırılıyordu. Suçlamaları yalanlayan belge ve yayınları gören yerli ve yabancı gazeteciler önceki suçlamalara şaşıyorlardı. Ama yapılması gereken çok şey vardı.

Geceleyin kiraladığımız eve gizlice gelen parti yetkililerine, "Bir miting yapmak için halka haber vermeliyiz," dedim. Ama onlar, "Partinin fikrini almadan bir şey yapmayalım, biraz daha bekleyelim" diyerek çekimser davrandılar. Ben ve genç üyeler harekete geçme yanlısıydık. Ziya her zaman İslam'dan söz ettiği için, ölülerimizin başında dua ederken kimsenin bize dokunamayacağını düşünerek, "Hep beraber mezarlığa giderek dua edelim," dedim. Bu fikrim kabul edildi ve çok geçmeden ülkenin her yerinde halk camilerde ve mezarlıklarda toplanarak babam içi dua etmeye başladı. Fakat askeri rejim mezarlıklara bile saldırdı.

1977'de Aralık ayına kadar halktan tutuklananların sayısı 700'e ulaştı. Larkana vali yardımcısı Halit Ahmet davası, darbeden sonra tutuklanan Mesut Mahmut ve diğer devlet görevlilerine babam aleyhine ifade vermeleri için neler yapılmış olabileceğini gösterdi. Halit Ahmet'in karısı Azra'nın bana anlattığına göre, bir gün ellerinde Ziya'nın emri olan iki subay gelmiş ve Ahmet'i alıp götürmüşlerdi. Halit Ahmet giderken karısına, "Eğer yarın sana telefon et-

mezsem bil ki bir şeyler oldu," demişti. Ertesi gün telefon gelmemiş ve Azra kocasını ancak bir ay sonra İslamabad'da bir cezaevinde bulmuştu. Azra, "O günü asla unutmayacağım," diye anlattı. "Kocamın yüzü bembeyazdı, dudakları çatlamıştı. Tükürüğü ağzının çevresinde kurumuş kalmıştı. Hassas yerlerine elektrik vermişlerdi. Mahkemede Bay Bhutto aleyhine tanıklık yapmasını istiyorlardı."

Halit beş ay boyunca yalnız başına bir hücrede tutuldu. Azra her akşam hapishane terasını gören bir parka giderek oradan kocasına bakıyordu. Azra, "Ona günde yarım saat spor yapma izni verdiler," diye devam etti. "Ben sadece kocamın yaşadığını görmek için parktaki o bankta bazen saatlerce oturuyordum."

Babamın tutuklanmasından kısa süre sonra annemin Yüksek Mahkemeye yazdığı itiraz dilekçesi sayesinde Halit Ahmet ve muhtemelen onun gibi birçok siyasi tutuklunun hayatları kurtuldu. Kasım 1977'de Yüksek Mahkeme, "Kuran'da başka bir şey bulamazsa bir Müslüman'ın domuz eti bile yiyebileceği yazar," diyerek Sıkıyönetim Yasasını desteklediğini açıkladı. Ama mahkemeye göre Sıkıyönetim yasası belirli bir süre için geçerli olacak ve komutanların dediğine göre dokuz ay sonra seçimler yapılacaktı.

Yüksek Mahkeme yine askeri mahkemelerin üstünde olacak ve istediği davalara müdahale edebilecekti. Bu karar olmasaydı, darbeden sonra tutuklanan çok sayıda politikacı, devlet memuru ve vatandaş, haksız yere tutuklanmasına itiraz edemeyecekti. Benimki de dâhil olmak üzere tüm Yüksek Mahkeme başvurularının ele alınması aylar sürüyordu ama en azından insanlar için bir umut doğmuştu.

Yüksek Mahkeme Halit Ahmet'i Aralık 1977'de serbest bıraktı, çünkü hakkında hiçbir gerçek suçlama yoktu.

Onu tutuklayan subaylar, "Bunu yapmak için emir aldık," dediler. Babama yaptıkları gibi, onu da canları istediği için gelip götürmüşlerdi. Ama Halit serbest kaldıktan bir hafta sonra bir arkadaşı, 21 No.lu Sıkıyönetim Emri gereği, bir devlet aracını ve havalandırma sistemini haksız yere kullanma gerekçesiyle yeniden tutuklanacağını söyledi ona. Azra ağlayarak, "Kaçması için yalvardım ona," diye anlattı. Halit hemen o gece Londra'ya kaçmıştı ama hakkında açılan dava duruyor ve o da bu yüzden Pakistan'a dönemiyordu. Azra iki çocuğunu yalnız başına yetiştirdi. Bu ailenin ve onun gibi birçok ailenin suçlanması Aralık 1977'de sadece bir başlangıçtı. İki hafta sonra suçlamalar ve tutuklamalar artmaya başladı.

Etrafta gözyaşı bombaları uçuşuyor, insanlar korku ve panik içinde bağrışarak her yana kaçıyorlardı. Omzumda bir acı hissettim ve "Anne, nerdesin?" diye bağırdım. "Anne, iyi misin?"

16 Aralık 1977. Ordunun Hindistan'a teslim oluşunun yıldönümü. Dava ile karmakarışık olan kafalarımızı dinlendirmek için, Lahor'da Kaddafi Stadyumuna kriket maçı izlemeye gitmek istedik. Kadınlar tribününe biletimiz vardı ama oraya açılan kapılar kapalıydı ve açık bulduğumuz bir kapıdan girdik stada. Halk bizi görünce alkışa, tezahürata başladı. Ama kriket oyuncuları sahadan kaçmaya başladılar. Takımların çıktığı kapıda üç sıra halinde polisler belirdi.

Başımın yanından uçarak bir şey geçti ve birden herkes, "Gözyaşı bombası! Bomba atıyorlar!" diye bağırmaya başladı.

Seyirciler kaçışmaya başladılar ama kapıların çoğu kapalıydı, nefes alamaz, etrafı göremez oldum. Ciğerlerim yanıyordu ve omzumda berbat bir acı vardı. Polisler kalabalığın içine daldılar ve insanları coplamaya başladılar.

"Anne!" diye bağırdım. "Anne!"

Annem bir demir korkuluğa dayanmıştı. Benim sesimi duyunca başını kaldırıp bana doğru baktı. Başındaki bir yaradan kan akıyordu.

"Hastane! Annemi hastaneye götürmeliyiz!" diye haykırdım.

Ama annem sakin bir sesle, "Hayır," dedi. "Önce Sıkıyönetim Komutanını görmeye gideceğiz."

Başındaki yaradan elbisesine kan damlıyordu. Kalabalığın arasından güçlükle sıyrılarak dışarı çıktık ve bir taksi bularak bindik. Annem, "Bizi hemen Sıkıyönetim Komutanının evine götür," dedi. Bahçe kapısındaki nöbetçi bizi görünce şaşırdı ve kenara çekildi. Annem arabadan inerken Generalin aracı arkamızda durdu.

Annem Ziya'nın Pencap Sıkıyönetim Komutanlığına atadığı General Ikbal'e, "Bu günü hatırlıyor musun General?" diye sordu. "Bugün Dacca'da Hindistan ordusuna teslim oldun ve yine bugün benim kanımı akıttın, kendinden utanmalısın. Sen onur kelimesinin anlamını bile bilmiyorsun General, sadece onursuzluğu bilirsin sen."

General şoke olmuş gibi hiç sesini çıkarmadan ona bakarken, annem birden döndü ve arabaya bindi. Hemen hastaneye gittik ve annemin başındaki yarayı kapatmak için on iki dikiş atmak zorunda kaldılar.

O gün öğleden sonra ben evde, annem de hastanede tutuklandık.

Ertesi gün Ziya televizyona çıktı ve olayı kolayca yatıştırdığı için Pencap Sıkıyönetim komutanını kutladı. Babam da bize ne olduğunu öğrenmek için uğraşırken sadece, "Allah kahretsin!" dediği için mahkemeden çıkarılıp götürüldü. Mahkeme başkanı, "Onu alıp götürün, aklı başına geldiği zaman getirirsiniz," demişti. Babam ertesi

gün yanlış yargılama nedeniyle bir itiraz dilekçesi yazdı. Ama dilekçesi reddedildi.

Ben Lahor'daki eşyasız evde ve annem de hastanede gözaltında tutulurken, Ziya'nın bizi yok etmek için her yola başvurabileceğini anladım. Kriket maçında bize yapılan saldırının önceden planlanmış olduğu belliydi. Polis bizim kadınlar tribününe girmemizi engellemek ve halkın arasında gözyaşı bombalarına hedef olmamız için kapamıştı o kapıları. Daha önce kadınlara bu tür saldırılar görülmemişti. Pakistan'da daha önce hiç yaşanmamış bir döneme giriyorduk. Lahor'da kapalı kapılar ardında, daktilolar ve teksir makineleri arasında karanlık günler yaşıyorduk.

Annemin başındaki yara bir hafta sonra kapandı ve o da benimle beraber tutuklu olarak evde kalmaya başladı. Başımıza gelenleri anlamaya çalışıyorduk. Aklımız olanları almıyordu ama galiba bizi ayakta tutan da bu garip duygulardı. Yeni saldırılar bizi körüklüyor, güçlendiriyordu. Artık eskisi kadar sinirlenmiyordum, daha kararlıydım.

Pakistan'daki ilk yılımı gözaltında, ev hapsinde geçirdim. Bir yıl önce Oxford'dan tatil için Al-Murtaza'ya gelmiş ve orada Ziya ile tanışmıştım. Şimdi ise babam yılbaşını hapiste geçiriyordu. Annem kendi kendine kartlarla oynuyor, arada bir hiçbir güzel şey olmayan televizyona bakıyorduk.

Verdikleri izinle gidip babamı gördüm ve daha çok üzüldüm. Eskiden onu gördüğümde çok sevinir ve küçük sarı kâğıtlara yazdığı talimatları neşe içinde alırdım. Onu ilk gördüğümde, toprak zeminli ve suyu az akan musluğuyla hücresinin çok kötü olduğunu düşündüm ama daha sonra onu çok daha berbat hücrelere koyacaklardı.

Hapishanede onu, akıl hastalarının bütün gece uluduğu bir koğuşa yakın bir hücreye koydular. Bazen avluda kamçılanan siyasi mahkûmların bağırışları dışardan duyulsun diye zavallıların ağızlarına mikrofon koyuyorlardı. Ama askeri rejim babama boyun eğdiremedi. Bir ziyaretimde babam bana, "Moralim yerinde kızım," dedi. "Ben kolay yanan bir ağaçtan yapılmadım."

1978 yılı Ocak ayı başlarında askerler katliam yapınca öfkelenen halk hapishane dışında her yeri yaktı. Annem ve ben tutuklanmadan önce, PPP liderleri babamın doğum günü olan 5 Ocak'ı Demokrasi Günü ilan ettiler. Multan'da Colony Tekstil Fabrikası işçileri daha önce aldıkları ikramiyeler kesildiği için o gün greve gitmeye karar verdiler. Ama bunu yapamadılar.

Demokrasi Gününden üç gün önce, askerler fabrikanın kapılarını kilitlediler ve çatıya çıkarak içerde kalan işçilere ateş açtılar. Şimdiye kadar yaşanmış en korkunç katliamlardan biriydi bu, kimse tam olarak bilmiyordu ama yüzlerce işçinin öldüğü söyleniyordu. Cesetleri günlerce tarlalara, açılan çukurlara attılar. Ziya PPP'nin temel direği olan işçileri uyarıyor, onlara, "Ya sesinizi kesin, ya da ölün," diyordu.

Demokrasi Günü en büyük ve acı baskı günlerinden biri oldu. Ülkenin her yerinde binlerce PPP yandaşı tutuklandı ve Pakistan yine kana bulandı, şiddet yayıldı.

"Yaşasın Bhutto!" ya da "Yaşasın Demokrasi!" diyen kamçılanıyordu. Elinde PPP flaması tutan kişi çok fena dayak yiyordu. Sivil mahkemeler hâlâ açık olduğu için askerler cezayı anında veriyorlardı. Kot Lakhpat Cezaevinde mahkûmlar kolları ve bacakları açılarak ve sıralar halinde kamçılanmak üzere direklere bağlanıyorlardı. Kamçılanma sırasında mahkûmlar ölmesin diye, doktorlar arada sırada onların nabızlarını kontrol ediyorlardı.

Bazıları on ile on beş kamçı olan ceza tamamlanmadan önce bayıldığı zaman, burunlarına amonyak ruhu tutularak ayıltılıyorlardı.

Cezaevleri dışında halk da kamçılanıyordu. Sıkıyönetim subayları çarşı pazar dolaşıyor, halkı aldatan esnafı kamçılıyordu. Sukkur'da bir subay esnafa, halkı aldatan birini göstermelerini söylemiş ve "Birini kamçılamamız gerekiyor," demiş. Esnaf korkmuş ve ona karaborsa şeker satan birini göstermişler. Askerler şeker satanı hemen kırbaçlamışlar, ama aslında pazarda herkes hile yapar ya da karaborsa mal satarmış.

Ben hayatımda bu tür şiddet ve vahşet görmeye hazır değildim. Amerika ile İngiltere'de ve Pakistan'da 1973 Anayasasına göre yaşayanlarla ilgili bütün gördüklerim, duyduklarım yok olup gidiyordu.

Gözaltı süremiz dolduğunda kapı açıldı ama bizi dışarı bırakmadılar ve gelen bir görevli bize bir kâğıt uzatarak gözaltı süremizin on beş gün daha uzatıldığını söyledi. Babamın sivil iktidarı sırasında mahkeme kararıyla verilen gözaltı cezaları çok kısıtlı olurdu. Hiç kimse bir yıl içinde üç ay gözaltında tutulamazdı ve mahkemeler bu konudaki itirazlara yirmi dört saat içinde cevap verirdi. Ama şimdi Pakistan'da yeni ve korkunç yasalar uygulanıyordu.

Babamın davası devam ederken, askerler bizi bazen serbest bırakıyor, sonra yine tutukluyor ve bu durum böyle sürüp gidiyordu. 1978'in ilk aylarında sürekli olarak tutuklandım ve serbest bırakıldım. Askerler bile artık ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

Ocak ayının ortasında Lahor'da beni ve annemi serbest bıraktılar ve Vergi Dairesinden çağrı aldığım için hemen Karaçi'ye uçtum. Ben dört yaşındayken ölen dedemin malvarlığını istiyorlardı benden. Ben onun varisi bile

değildim ve sivil ya da askeri, hiçbir yasaya göre böyle bir talebe cevap vermek zorunda tutulamazdım. Ama yetkililerin umurunda değildi bu. İstediklerini yapmazsam cezasına katlanacaktım. O gece Clifton 70'e vardım.

Sabahın 2'sinde bir gürültü duyarak uyandım ve yataktan fırladım ve "Neler oluyor?" diye seslendim. Dört ay önce odama komandoların girdiği geceden beri zaten hep panik halindeydim. Dost Muhammed, "Polis evi sardı," deyince giyindim ve aşağı indim. Bir subay bana, "Sabah 7 uçağıyla Lahor'a uçuyorsunuz," dedi. "Sind eyaletinden sınır dışı edildiniz."

"Neden?" diye sordum. "Sıkıyönetimin suçlamalarına cevap vermek için yeni geldim ben buraya."

Subay, "General Ziya İngiltere Başbakanı Callaghan'ı kriket maçına götürecek," dedi.

Şoke oldum ve "Peki ama bunun benimle ne ilgisi var?" diye sordum. "Benim maçtan haberim bile yok."

"Sıkıyönetim Komutanı sorun istemiyor. Maça gidip ortalığı karıştırabilirsiniz, onun için buradan gitmenizi istiyor Komutan."

Sabah 6'da beni alıp havaalanına götürdüler ve Lahore uçağına bindirdiler. Peki, ama beni neden Karaçi'de bir gün gözaltında tutmamışlardı?

İki gün sonra Lahor'da arkadaşlarla öğle yemeği yerken askeri polis yine evi sardı. Bir subay bana, "Beş gün gözaltında kalacaksınız," dedi.

"Neden?" diye sordum.

"Data Sahib'in ölüm yıldönümü –bunu biliyordum, Data Sahib bizim en kutsal azizlerimizden biriydi– onun mezarına gitmek isteyebilirsiniz."

Annemle beraber yine gözaltındaydık. O yine kartlarıyla oynadı, ben de odada dolaşıp durdum. Mektupla-

rımız ve telefonumuz kesildi. Şubat başında serbest kalır kalmaz babamı görmeye gittim. Gözaltında olduğumuz için onu bir süredir görememiştim ama mahkemeye giderek davasını izliyordum.

Baş Yargıç dünya medyasına davanın herkese açık olacağını söylemişti ama babamın ifadesine başladığı gün sonrasında, 25 Ocak günü mahkeme salonu tüm gözlemcilere kapandı. Suçlamaları dinlemek için yerli yabancı herkese izin verilmişti ama savunmayı kimse dinleyemeyecekti. Babam mahkemenin bu adaletsizliği karşısında avukatlarını geri çekti ve o celsede hiç konuşmadan oturdu. Baş Yargıç mahkeme salonunda, babamın da memleketi olan Pakistan'ın güneyindeki Sind eyaletine olan önyargısını da gösterdi. Babam ve PPP davanın adil bir şekilde yeniden görülmesini talep ettiler ama bunun hiçbir yararı olmadı.

Ben davayı izler ve avukatlara yardımcı olmaya çalışırken, annem Pencap'ta şehirleri ziyaret ediyordu. Bir gün Kasur'a gitti ve Müslim Aziz Buba Bullah Şah'ın türbesinde dua etti. Babam bir Kot Lakhpat Cezaevi ziyaretimde bana, "Sind'e gitmeni istiyorum," dedi. "Annem ve sen bütün vaktinizi Pencap'ta geçiriyorsunuz. PPP yetkililerine söyle sana bir tur ayarlasınlar."

Karaçi'den Larkana'ya gitmek için hazırlanırken, atalarımın mezarlarında dua edebileceğim için seviniyordum. Annem bana Karaçi'de bir uyarı notu gönderdi ve "Ziya hakkında çok konuşma, fazla eleştirme onu, fiyat artışları gibi konular üzerinde dur," dedi. "Partiye zarar verecek konuşmalardan kaçınmalısın." Annem Multan'a giderek tekstil fabrikasında katledilen işçilerin ailelerini ziyaret etti ve sonra Lahor'a döndü. Bana ziyaret edeceğim ailelerin adlarını gönderdi ve onlara çocuk sayısına göre vereceğim paraları bildirdi. "Eğer ailenin tek çalışanı ba-

baysa ve tutuklanmışsa bize bildir, baba hapisten çıkana kadar aileye her ay yardım edelim. Oraya giderken sağlam ve hızlı olan Mercedes'i kullan. Seni seven annen," diye yazdı.

Musawaat benim gezi planımı ve uğrayacağım şehirleri yazdı. 14 Şubat günü yanıma bir konuşma metni yazarı, *Musawaat*'tan bir muhabir ve bir de fotoğrafçı alarak Sindh turuna başladım. Çok geçmeden PPP Sindh şubesinden Kadınlar Kolu Başkanı Begum Sumru da bize katıldı.

Büyük İskender'in ordusunu dinlendirdiği Thatta'ya, oradan da, evin içine esinti veren çatı çıkıntılarıyla ünlü Haydarabad'a gittik. Arabamızın yoluna çıkan kalabalıklar yine tezahürat yaptılar ama açık alanlarda parti toplantıları yasaklandığı için, biz konuşmaları evi ve bahçesi büyük olan partililerin bahçe duvarları arkasında yapıyorduk. Evlerin çatılarına çıkarak aşağıda toplanan kalabalıklara konuştum. Mikrofon ve hoparlör kullanmak yasak olduğu için bağırarak, "Sevgili kardeşlerim ve büyüklerim," diyordum. "Sizlere Başkan Zülfikar Ali Bhutto'nun selamlarını getirdim. Onun suçlanması halkın suçlanması demektir." Therparkar'ı, sonra Sanghar'ı ziyaret ettim. Mümkün olan yerlerde Barolarda ve Basın Kulüplerinde de konuştum, Ziya'nın adaletsizliğini, babama ve PPP'ye yaptıklarını anlattım insanlara.

Sanghar'dan ayrılırken askeri kamyonlar arabamızı önden arkadan sardılar. Bizi alıp namlu ucunda o gece kalacağımız eve götürdüler.

Bölge yetkilisi bana, "Geziniz burada bitiyor, devam edemezsiniz," dedi.

Ona, "Bana yazılı emir göster," dedim.

Elinde yazılı emir yoktu.

Bizimle birlikte geziye katılan PPP yetkilisi Makhdoom Kalik bana, "Bizi korkutmak istiyorlar, biz devam edelim," dedi. Ertesi gün Nawabşah'a giderken yolumuz yine güvenlik güçleri tarafından kesildi ama bu kez ellerinde yazılı emir de vardı.

18 Şubat günü beni Nawabşah'tan Karaçi'ye gönderdiler ve şehirden ayrılmamamı söylediler. Babama on beş günde bir yaptığım ziyareti yine kaçırdım.

Mart 1978. Karaçi'de bir gazeteci bana, "Ziya'nın bir yakınından öğrendiğime göre Lahor Yüksek Mahkemesi Bhutto Sahib'i idama mahkûm edecekmiş," dedi. Haberi hemen Lahor'daki anneme ve Sind ve Karaçi'deki PPP yetkililerine bildirdim ama kendim buna inanmak istemiyordum. Fakat bunun belirtileri görülüyordu.

Siyasi olmayan üç mahkûm Mart başında Lahor'da açık alanda asılacaktı. Haberi gazeteler ve TV de verdi. Adamları halkın gözleri önünde asacaklardı. O gün 200.000 kişi toplandı ve darağaçlarından sallanan siyah başlık giymiş adamları seyretti. Askerler halkı babamın idamına hazırlamak için yaptılar bunu, diye düşündüm. Fakat çok uğursuz bir işaretti bu. Bir yıl önce Asghar Han'ın seçim kampanyasında söyledikleri geldi aklıma. "Bhutto'yu Attock köprüsüne mi asayım, yoksa bir elektrik direğine mi?" demişti adam.

Mahkeme kararı yaklaşırken heyecan ve korku da artıyordu. Bütün devlet binalarına sivil kıyafetli askerler yerleştirildi. Rawalpindi'de asker dolu zırhlı araçlar devriye geziyor, Sindh'de sokaklarda silahlı araçlar dolaşıyordu. Babamın mahkeme kararı açıklanırken ortalığın karışacağını düşünen generaller suçsuz PPP üyelerini tutuklamaya başladılar. Mahkemeler Ziya'nın dediği gibi bağımsız ise, kararın ne olacağını nasıl biliyorlardı?

Pencap'ta 80.000, Sınır Eyaletinde 30.000 ve Sind'de 60.000 kişi tutuklandı. Cezaevleri yetişmediği için Sıkıyönetim idaresi Pakistan'ın çeşitli yerlerinde tutuklu kampları açtı. Yarış pistleri, kırsal alanda tarlalar, spor sahaları, dikenli teller, çitler ve askerlerle çevrilerek açık hava hapishaneleri haline getirildi. Bazı yerlerde çocuklu kadınları bile tutukladılar.

15 Mart 1978. Eski bir Eyalet Meclisi milletvekilinin karısı olan Kishwar Kayyum Nazami yaşanan korkunç olayları aşağıdaki gibi anlattı:

Beni ve kocamı gece yarısından sonra saat 1'de tutukladılar. Polis evi sardı ve içeri girdi. Bebeğim henüz birkaç aylık olduğu için onu da yanıma aldım ve açık bir askeri kamyonla götürdüler bizi. Kot Lakhpat Cezaevinde kadınlar için uygun yer olmadığını söylediler. Sonunda beni başka altı kadınla birlikte küçük bir depoya kapadılar, içimizde Bay Bhutto'nun avukatının kız kardeşi Rehana Sarwar ve Pencap Kadınlar Kolu Başkanı Khakwani de vardı. Khakwani polise, "Bu hanımlar neden tutuklandılar?" diye sordu. Polis de ona, "Bhutto'nun kararı açıklanacak," dedi. Ona kararı nasıl bildikleri sorulunca polis hiç sesini çıkarmadı.

Kadın gardiyanlar üzerimizi aradı, benim saatimi ve yüzüğümü aldılar. Serbest bırakıldığımda ise onların kaybolduğunu söylediler. Kaldığımız depoda yatak yoktu ve tuvalet olarak tuğlalardan bir yığın yapmışlardı. Hiçbirimiz uyuyamadık. Polis gece yarısı yandaki avluda siyasi tutukluları kamçılamaya başladı. Herkesin sırtına kaç kırbaç yiyeceği yazılmıştı. Bir subay kırbaçlananları izlerken, onları döven ve beline bir kuşak sarılı, vücudu yağlanmış iriyarı bir adam, hız almak için kırbaçlanacak tutuklunun yanına koşarak gidiyordu. Her seferde yirmi, otuz kişi kırbaçlanıyordu. Tutuklular her kırbaç darbe-

sinde, "Yaşasın Bhutto!" diye bağırıyorlardı. Kulaklarımı kapadım ve kocamı da dövmesinler diye dua ettim. Eylül 1977'de yeterince kırbaç yemişti zaten.

Polis ertesi sabah gelip bizi serbest bıraktı. Ama cezaevinden çıkarken bizi yeniden ve bu kez yasalara karşı gelme suçlamasıyla tutukladılar. Sıkıyönetim bizi mahkeme kararı olmadan tutuklamanın güzel görünmeyeceğini düşünmüştü herhalde. Tekrar o depoya döndük.

Hücresi bize yakın olan Bay Bhutto bizim orda olduğumuzu öğrenince avukatıyla bir sepet meyve göndermişti bize. Yazdığı notta, "Ziya saygın ailelerin kadınlarına nasıl davranıyor görün," diyordu. Bebeğim hastalandığı ve ilaç bulamadığım için iki hafta sonra beni ev hapsine, evime götürdüler. Diğer kadınlar yaklaşık bir ay kaldı orada.

Benim tutuklanma emrim onlardan üç gün sonra, 18 Mart sabahı geldi. Sabahın 4.30'unda her zamanki gibi, "Polisler geldi,"diyerek uyandırdılar beni. Nedenini sormak bile istemedim. Annemin odasına koşmayı düşündüm ama o zaten Lahor'da tutukluydu. Babama, herhangi bir yere, Samiya'ya, avukatlara, kardeşlerime kaçmak istedim. Artık dayanamayacaktım bu korkunç hayata, odamın içinde dolaşıp dua ediyordum.

70 Clifton'da akşama doğru mutfaktan, bahçeden, kapıların arkasından, her yerden inlemeler gelmeye başladı kulaklarıma. Kalp atışlarım hızlandı, sanki birden bir bomba gibi patlayacaktım. Birden kapı açıldı ve yeğenim Fakhri kendini yere attı. Başını yerlere vuruyor, durmadan, "Katiller!" diye bağırıyordu. "Katiller!"

Ziya'nın yargıçları babamı suçlu bulmuş ve idama mahkûm etmişlerdi. Fakhri şaşkın nöbetçilerin arasından eve koşarak ve izinsiz girdiği için bir saat sonra tutuk-

landı. Benimle beraber bir hafta ev hapsinde kalacaktı. Benim cezam ise üç aydı.

Demir kapılardan, uzun, leş gibi kokan koridorlardan geçtik. Kadın polisler her kapıda üstümü, her yerimi saçlarımın dibine varana kadar arıyorlardı. Bir kapıdan daha geçtik ve sonunda kapıları demir parmaklıklı üç küçük hücre gördüm.

"Pinkie, sen misin yavrum?"

Hücrenin içi karanlık olduğu için onu göremedim. Gardiyan kapıyı açtı ve babamın ölüm hücresine girdim. Buraya hiç güneş girmemişti ve içerisi rutubet kokuyordu. Karyola hücrenin yarısını kaplıyordu ve ayakları zincirle yere bağlıydı. Babamı bu hücrede ilk yirmi dört saatinde yatağa zincirlemişlerdi, ayak bileklerinde hâlâ yara izleri vardı. Yatağın yanındaki delik tuvaletti. İçerdeki koku dayanılacak gibi değildi.

"Baba!" diyerek sarıldım ona, çok zayıflamıştı. Gözlerim karanlığa alışınca yüzünde böcek ısırıkları gördüm. Hücre sıcak ve rutubetli olduğu için çok sivrisinek vardı. Sivrisinekler vücudunda sokmadık yer bırakmamışlardı.

Ağlamamak için yutkunup duruyordum. Onun yanında ağlamamalıydım. Ama babam gülümsüyordu. Şaşkın gözlere onun yüzüne baktım.

Bana, "Buraya nasıl girebildin?" diye sordu.

"Eyalet Sıkıyönetim Komutanlığına bir dilekçe yazdım ve yasaya göre haftada bir seni ziyaret hakkım olduğunu ve bu hakkı bir süredir kullanamadığımı belirttim. Onlar da bana bu izni verdiler."

Ona Kot Lakhpat Cezaevine bir sürü askeri araç eşliğinde, silahlı askerler arasında getirildiğimi, birkaç gün önce verilen idam cezasının açıklanmasından sonra

her yerde önlemlerin iyice artırıldığını anlattım. Larkana yakınlarında 146 gecekondulu bir köyde 120 kişi tutuklanmıştı. Dükkânının duvarında babamın resmi olan bir esnafı da alıp götürmüşlerdi.

"Ziya'ya senin affedilmen için talepte bulunan ülkelerin sayısı çok arttı baba. Bu haberleri BBC'den dinliyorum. Brezhnev'den sonra senin Çin ile iyi ilişkiler kurduğunu belirten Hua Kuo Feng de yazdı ona. Suriye'den Esat, Kahire'den Enver Sedat, Irak Cumhurbaşkanı, Suudi hükümeti senin için af talebinde bulundular. Indira Gandhi, Senatör McGovern, çok sayıda devlet adamı durmadan mektup yazıyor, telefon açıyorlar Ziya'ya. Sadece Başkan Carter'ın sesi pek çıkmıyor. Kanada Meclisinde ve İngiltere Parlamentosunda affın için oy birliğiyle girişim kararları çıktı. Yunanistan, Polonya, Uluslararası Af Örgütü, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Avustralya, Fransa ve daha pek çok devlet affın için çabalıyor baba."

Babam, "Bunlar cesaret verici haberler," dedi. "Ama biz af dilemeyeceğiz."

Onun bu sözü beni şoke etti ve "Fakat sen de cezanın affını istemelisin baba," dedim.

"Ziya'nın mahkemesinden mi isteyeceğim bunu? Yaşananlar bir komedi kızım. Neden uzatalım bu işi?"

Gardiyanlar hemen kapının önünde dikkatle bizi dinliyorlardı. Babam eliyle ona yaklaşmamı işaret etti ve avucuma küçük bir kâğıt parçası sıkıştırdı.

Gardiyanların dikkatini başka yere çekmek için yüksek sesle, "Fakat teslim olamazsın baba," dedim.

"Allah benim suçsuz olduğumu biliyor kızım. Ben sadece Kıyamet Günü Allah'tan af dileyeceğim. Hadi git artık, görüşme zamanı doldu. Sen kararlarını kendin ver, kimsenin kararını bekleme."

Ona sarıldığım zaman kulağıma, "Verdiğim kâğıt onların eline geçmesin, ziyaretlerini iptal ederler sonra," diye fısıldadı.

"Yine görüşeceğiz baba."

Cezaevinden çıkarken yine girişimde olduğu gibi baştan aşağı arandım. Hiçbir şey bulamadılar tabii. Lahor'da tutuklu olan annemi ziyarete gittiğim zaman da aynı şeyleri tekrar yaşadım. Bazen üstümü arayan kadın polisler bana sempati gösteriyor, arar gibi yapıyorlardı ama bazen de tersi oluyordu. Ev hapsine başlayacağım Karaçi'ye uçarken, havaalanında etrafta askerlerle bir arabanın içine üç saat beklettiler beni.

Sonunda uçağa yolcu almaya başladılar, motorlar çalıştı, uçağın farları yandı ve ancak ondan sonra beni arabadan alıp uçağa doğru koşturdular. Ama uçağın yanına yaklaşmadan önce telsizden bir cızırtı duyuldu, bir konuşma oldu ve geri dönerek beni tekrar arabanın yanına götürdüler.

O gece kollarını açmış bana doğru gelen şişman kadın polisi hiç unutmayacağım, havaalanı güvenliğinden olan bu asık suratlı kadın polis nedense benim Lahore'a geliş ve gidişlerimde hep nöbetçi olurdu. Galiba Sıkıyönetim kasten onun aramasını istiyordu beni. Kadının yüzünde korkunç bir ifade vardı, aramalarda kadınların saat ve yüzüklerini alan ve sonra da vermeyen polislerden biri olmalıydı. Kadın daha önceki aramalarda rujuma ve randevu defterime kadar her şeyimi kontrol etmişti. Bu arama işinden zevk alır gibi bir hali vardı.

Onun yine bana doğru geldiğini görünce, arabanın arkasına geçtim ve "O beni arayamaz!" diye bağırdım. "Babamı ve sonra da annemi ziyarete gittiğimde giriş ve çıkışlarda tekrar tekrar arandım. Bıktım artık bu aramalardan!"

Etrafım hemen sarıldı ve bir komiser, "Tekrar aranacaksınız," dedi. "Aksi takdirde uçağa binemeyeceksiniz."

"Umurumda bile değil!" diye haykırdım. "Neyimiz kaldı ki! Babamı idama mahkûm ettiniz, annemin başını yardınız. Annem burada iken beni Karaçi'ye gönderiyorsunuz. Babam ölüm hücresinde, birbirimizi teselli bile edemiyoruz. Yaşayıp yaşamamak umurumda bile değil artık. Ne isterseniz yapın!"

İyice kaybettim kendimi, çılgın gibiydim. Beni aramaya gelen kadın polis halimi görünce yaklaşmadı. Ama gelip her yerimi eskisi gibi arasaydı babamın mesajını mutlaka bulacaktı.

Komiser, "Tamam, tamam, bu seferlik yeter," diye mırıldandı. "Pekâlâ, uçağa binebilirsiniz."

Karaçi uçağında bayılacak kadar sinirliydim, kulağım uzun zamandır iyiydi ama yine ağrımaya ve çınlamaya başladı. Clifton 70'e gittim ama o gece kulak yine rahat uyutmadı beni. Başımdaki subay bana yine doktor çağırdı ve muayene oldum.

Babam notunda bana, suçsuz olduğum halde ev hapsinde tutulduğum için itiraz dilekçesi yazmamı söylüyor, yapılması gerekenleri belirtiyordu. Mahkemeye bir itiraz dilekçesi yazmaya çalıştım ama birden hastalandım.

Evimizdeki hayvanlara da garip şeyler oluyordu. Babamın idam hükmünün verildiği gün onun kaniş köpeklerinden biri hiçbir şeyi yokken aniden öldü. Bir gün sonra dişi kaniş de ölüp gitti. Üçüncü gün benim Siyam kedim de ölünce ne yapacağımı şaşırdım.

Bazı Müslümanların inancına göre, bir evin efendisi ölüm tehlikesi içindeyken evdeki hayvanlar bunu hisseder ve onun yerine ölürlermiş. Yatağımda hasta yatarken

düşündüm; babam o kadar büyük tehlikedeydi ki, evdeki hayvanların üçü de ölmüştü. BBC'nin sabah 6 haberlerini dinlerden Ziya'nın ölüm haberi gelsin diye dua ediyordum.

Evde kendime çeşitli işler bulup oyalanmaya çalışıyordum. Mahkeme davamı Nisan ve Mayıs'ta erteledi. Ben her seferinde davamın görülmesi için dilekçe verdim. 14 Haziran'da avukatım en güzel doğum günü öncesi hediyeyi getirdi bana. Yargıç Fahrettin gözaltında tutulmam için bir neden olmadığına karar vermişti. Artık özgürdüm ve sağlık durumumla ilgilenebilirdim.

Haziran sonunda Karaçi'de Ortadoğu Hastanesinde sinüzit ameliyatı oldum. Ama anestezinin etkisinden çıkarken bütün korkularım canlandı ve "Babamı öldürüyorlar! Babamı öldürüyorlar!" diye bağırmaya başladım. Burnum sargı beziyle tıkalıydı, zor nefes alıyordum, ama Lahor'da gözaltında olan annem polis eşliğinde ziyaretime gelince biraz rahatladım.

İyileştikten sonra berbat haberler aldım. Bizim gazete *Musawaat*'ın Karaçi matbaası kapatılmış, baskı makinelerine el konmuştu. Editör ve işçiler babamın lehine, onu savunan yazılar yazdıkları için tutuklanmışlardı. Diğer gazetelerin çalışanları bunun üzerine greve gitmişlerdi. Doksan gazeteci tutuklanmış, dördü kamçı cezası almıştı ve bunların içinde *Pakistan Times* gazetesinin sakat bir editörü de vardı.

Uluslararası toplumlar nihayet harekete geçtiler. 1978 yaz aylarında *Musawaat*'ın editörü ve başteknisyeni Uluslararası Af Örgütünün elli kişilik siyasi tutuklular listesine girdiler. Bu örgüt otuz iki başka tutuklama konusunda da çalışma yapıyordu. Ziya yılın başında Pakistan'a araştırma için gelen Af Örgütü temsilcilerine işbirliği yapacağını söylemişti ama örgütün Mart'ta yayınladığı raporu görmezden geldi.

Ocak ayında Af Örgütü temsilcileriyle ben de görüştüm. Ziya'nın Sıkıyönetim Yasası ile insan hakları yasalarını çiğnediğini, sivil ve siyasi tutukluların askeri mahkemelerde yargılandıklarını, hırsızların ellerinin kesilmesi gibi insanlık dışı cezalar uygulandığını anlattım onlara. Babamın suçsuz yere yargılandığını, korkunç bir hücrede yalnız başına tutulduğunu söyledim. Örgüt temsilcileri kanıt toplamak için babamı ziyaret etmek istediler ama talepleri reddedildi.

28 Nisan 1978. Kot Lakhpat Cezaevi. Babamın dişçisi Dr. Zafer Niyazi anlattı:

Nisan ayında Bay Bhutto'yu cezaevinde ziyaret ettiğimde diş etlerinin hasta olduğunu gördüm. Cezaevinde yaşam koşulları çok kötüydü ve Bay Bhutto yetersiz besleniyordu. Diş etleri kötü durumdaydı, ağrıyordu ama onu orada tedavi etmem olanaksızdı. Bunu yapabilsem bile o yaşam koşullarında bunun etkili olacağını sanmıyordum. Sıkıyönetim Komutanlığına durumu bildiren bir rapor yazdım ve hükümlünün tedaviye ihtiyacı olduğunu bildirdim. Onların bu rapordan pek hoşlanmayacaklarını da tahmin ediyorum tabii. Hastalarım arasında çok sayıda yabancı diplomat vardı ve askerler cezaevi koşullarını onlara anlatabileceğimi de biliyorlardı. Bir önlem olarak raporumun bir kopyasını karıma verdim ve "Beni tutuklarlarsa bu raporu yabancı medyaya ver," dedim. İki gün sonra polis gelip götürdü beni.

Dr. Niyazi ve ailesinin tutuklanması sadece bir başlangıçtı. Onu iki kez tutukladılar ve bir tutuklanma sırasında bir hastasına anestezi ile tedavi uyguluyordu. Hastanın tedavisini tamamlaması için polislerden izin istedi ama polisler onu dinlemediler ve o da hastasını dişçi koltu-

ğunda öylece bırakmak zorunda kaldı. İlk tutuklamada polisler sabahın ikisinde geldiler evine ve aleyhine bir kanıt bulmak için evin her yerini karmakarışık ederek aradılar. Tüm bulabildikleri yarım şişe şaraptı ve o da doktorun kliniğine bazen gelerek çalışmalar yapan bir Amerikalı ortodontiste aitti. Dr. Niyazi evinde alkol bulundurmakla suçlandı.

Dr. Niyazi PPP'ye üye değildi, siyasetle ilgisi yoktu ama sadece evinde şarap bulunduğu için altı ay hapis yattı. Onu serbest bıraktıklarında babam da Rawalpindi Cezaevine nakledilmişti. Dr. Niyazi babamı görüp tedavi etmek için izin istedi ama Sıkıyönetim idaresi izin vermedi ona.

21 Haziran 1978. Rawalpindi Merkez Cezaevi. 25. doğum günüm.

Babamın ziyaretine izin çıkması için Rawalpindi'deki Flashman Otelinde, küçük odamda bekledim. Annem de daha gelmemişti. Avukatlarımız benim doğum günümde babamı annemle beraber ziyaret edebilmemiz için bir mahkeme kararı çıkarmışlardı. Ama öğle vakti olmuştu ve ben sabah 9'dan beri annemi Lahor'dan uçakla getirmelerini bekliyordum. Adamlar bizi yine bekletiyorlardı.

Annem için endişeliydim, sürekli baş ağrıları çekiyordu ve her zaman yorgundu. Çok gergindi, tansiyonu sık sık düşüyordu. Babamı ziyarete gelişlerinde uçakta iki kez bayıldı. Avukatlar onun cezaevine arabayla gidebilmesi için daha yakın olan İslamabad'da tutulması için başvuruda bulundular ama annem hâlâ Lahor'da tutuluyordu. Annem ona gizlice götürdüğüm kedi yavrusuyla yalnızdı. O minik kedi yavrusuyla ve kartlarıyla oyalanmaya çalışıyordu.

İpek şalvarımı ve üstümü kontrol ettim. Anneme ve babama doğum günümde moralimin yüksek olduğunu

göstermek için çok iyi görünmeliydim. Bize saat 1 ile 2 arası demişlerdi, askerlerin bir tür oyunuydu bu. Çoğu zaman babamı görebilmek için saatlerce bekletirlerdi bizi. Babamı iki haftada bir görsem de bu bana yetiyor, hayat veriyordu. Askerler de bunu bildikleri için geç gelerek ziyaret zamanını kısaltmak istiyorlar, ya da beni oraya götürmek için hiç gelmiyorlardı. Mahkemenin verdiği ziyaret saati umurlarında bile değildi.

Saat 3.30 oldu ama hâlâ kimse gelmemişti. Cezaevi kurallarına göre tüm ziyaretler gün batımında son bulurdu. Oxford'da çimler üzerinde verdiğimiz partiler sanki on yıl geride kalmıştı. O günleri yaşadığımı bile unutmuştum.

Saat 4'te havaalanından annemin geldiğini haber verdiler. Cezaevinin kapısında annem bana sarıldı ve "Doğum günün kutlu olsun Pinkie!" dedi. İçeri girdik ve babamın hücresine doğru yürüdük.

Babam, "Yılın en uzun gününde doğmak sana şans getirecektir Pinkie," dedi. "Doğum gününde Sıkıyönetim idaresi bile güneşi vaktinden önce batıramaz kızım."

Onu şimdi cezaevinin iç avlusunda bir başka loş hücreye koymuşlardı. Bu avluda bir sürü asker çadırı vardı ve demir parmaklıklı, kilitli kapıda askerler nöbet tutuyordu. Babam sözde sivil mahkemede yargılanıyordu ve adamlar dünyaya rezil olduklarının farkında bile değillerdi.

Babamın loş, rutubetli hücresinin boyu üç, eni iki metreydi. Hücrenin yanındaki gardiyan odasının kapısında tel kafes vardı ama babamın hücre kapısında yoktu. Hava çok sıcaktı ve her yerde sinekler, sivrisinekler uçuşuyordu. Bir yarasa tavana yapışmış uyuyor, duvarlarda kertenkeleler dolaşıyordu.

Karyolanın üstünü boş gören annem, babama, "İki hafta önce gönderdiğim yatağı vermediler mi sana?" diye sordu. Babam, "Hayır," dedi. Babamın sırtı incecik hapishane şiltesinde yatmaktan yara olmuştu. Kaynatılmamış su içmekten mikrop kapmış, gribe yakalanmış ve mide ağrıları çekmişti. Birkaç kez ağzından ve burnundan kan geldi.

Her şeye rağmen neşeli görünmeye çalışıyordu babam ama çok zayıflamıştı. Ama ben onu her zaman dayanıklı ve iyi görüyordum. Belki de onu böyle görmek istediğim için öyle görüyordum.

Babam, "Bayramda Larkana'ya git ve atalarımızın mezarlarında dua et," dedi.

"Ama o zaman senin ziyaret gününü kaçırırım baba."

"Annen de gözaltında tutuluyor. Oraya senden başka gidebilecek kimsemiz yok."

Sesimi çıkarmadın ve yutkundum. Daha önce bayramda hiç aile mezarlığına gitmemiş, köylülerin ve oradaki Nauodero köyünden gelen akrabaların ziyaretlerini kabul edip bayramlaşmamıştım onlarla. Eskiden Ramazan bayramı okul tatillerine rastlarsa, bu bayram görevini babam ve erkek kardeşlerim yapardı. Oraya yalnız gideceğimi düşününce elimde olmadan hafifçe titredim.

Babam, "Lal Şahbaz Kalender'e de git ve dua et," diye devam etti. "Geçen bayramda ben de gidemedim oraya." Kalender en ünlü ermişlerden biriydi. Babam bebekken hastalanınca babaannem o türbeye gidip dua etmiş ve nerdeyse ölüyormuş. Allah aynı insan için bu kez kızının ağzından edilecek duayı duyacak mıydı acaba?

Avluda beraberce bir saat kadar oturduk ve konuştuklarımızı gardiyanlar duymasın diye birbirimize iyice

sokulduk, fısıldaştık. Ama gardiyanlar bu sefer bize karşı oldukça iyi davrandılar ve üzerimize gelmediler.

Babam zoraki bir gülümsemeyle, "Sen artık yirmi beş yaşındasın kızım," dedi. "Yani seçimlerde rahatça aday olabilirsin. Onun için Ziya artık seçim yaptırmaz."

"Aman baba!" dedim ve hep beraber güldük. Ama ben bu durumda nasıl olup da gülebildiğimize şaşırdım. Cezaevinin bir yerinde cellât ve babamın asılacağı darağacı görev gününü bekliyordu. Babamın söylediğine göre, generaller onun isyan etmesini bekliyorlardı. Askerler geceleri onun hücresinin çatısına çıkıyor ve botlarıyla vurarak gürültü yapıyorlardı. Bangladeş'deki iç savaşta hapsedilen Mujib ur-Rahman'a da aynı işkenceleri yapmışlardı. Bunu yaparak mahkûmu öfkelendirmek, küfretmeye zorlamak ve bir asker tarafından vurularak öldürülmesini istiyorlardı. Ama babam onların oyunlarını biliyor ve yaptıklarını da savunmasında kullanıyordu.

Önden ve arkadan arabamı sıkıştıran iki askeri kamyonun arasında Flashman'a döndüm. Bu refakat araçları bazen yedi, sekiz, hatta on bile olabiliyordu. Askeri konvoy eşliğinde giderken halk bazen merakla bize bakıyor, bazıları da olanlara inanmıyormuş gibi, korkup gözlerini yere indiriyorlardı.

Ülkede garip bir sessizlik hüküm sürüyordu. Kimse sesini yükseltemiyor, insanlar hareket etmeye bile korkuyorlardı. Rivayete göre 100.000 kişiden fazla tutuklu vardı. İnsanlar kendi aralarında, "Ziya Başbakan'ın cezasını erteleyecek, bunu yapması mümkün değil," diye fısıldaşıyorlardı. Halkın tek konuşma konusu babamın davası, idam kararı, ona yapılan haksızlıktı.

Babam isteksizdi ama biz yine de Rawalpindi'deki Pakistan Yüksek Mahkemesine temyiz başvurusu yaptık.

Babam da eski Pakistan Başsavcısı ve Yüksek Mahkeme Baş Yargıcı Yahya Bahtiyar'a bir mektup yazarak, "Onlarla olan aile bağlarından dolayı değil, ama daha gurur verici bir nedenle, karım ve kızımın görüşlerine büyük saygı duymak zorundayım," dedi. "Her ikisi de bu çok zor ve tehlikeli zamanda bana kahramanca destek oldular. Benim kararımdan asla sapmadılar."

Mahkeme davaya Mayıs'ta başlamıştı. Normal olarak bir sanığa Yüksek Mahkemede temyiz davası açması için bir ay süre verilirdi ama babama sadece bir hafta verdiler. Babamın avukatları Flashman'da kalıyorlardı, temyiz davasını yakından izlemek için orada bir ofis açtık. Dr. Niyazi'nin genç kızı Yasemin Niyazi bizimle birlikte çalışıyor, benim randevularını ayarlıyor, Amina Piracha da avukatlarla yabancı medya mensupları arasında bağlantı sağlıyordu. Benden sonra Oxford Birliğinin başkanlığını yapmış olan okul arkadaşım Victoria Schofield de bize yardım etmek için Pakistan'a geldi.

Bazı sabahlar yataktan zor kalkıyor, yeni mücadele gününe hazırlanırken bile kendimi yorgun hissediyordum. Cezaevinde olmayan parti mensuplarıyla görüşüyor, Rawalpindi'de medyaya röportajlar veriyordum. Sıkıyönetim kontrolündeki gazeteler sadece babama yüklenen suçlamaları yazıyordu. Karaçi'de kapatılmasına rağmen Lahor'da hâlâ basılan *Musawaat* ve dünya medyası, babamla ilgili gerçeklerin ortaya çıkması ve suçsuzluğunun kanıtlanması için tek umudumuzdu. *Guardian* muhabiri Peter Niesewand ve *Daily Telegraph* muhabiri Bruce Loudon ile her zaman görüşüyordum.

Sıkıyönetim idaresi Temmuz sonunda, Mart 1977 seçimlerini eleştiren ve 'Beyaz Kâğıtlar' denen bir dizi belge yayınladı. Biz Flashman'da babamın üzerine atılan iftiralar, sahte suçlamalar konusunda çalışıyor, onun

mahkemede bunlara vereceği cevapları hazırlıyorduk. Avukatların Rawalpindi Merkez Cezaevinden getirdiği el yazısı sayfaları Victoria ile birlikte daktiloda yazıyorduk. Babamın kırışmış kâğıtların iki tarafına da zor şartlarda yazdığı elyazısı cevaplar zor okunuyordu. Ağustos ayında, Ramazan'da onun bunları yazması hiç de kolay değildi. Avukatlar bizim daktiloya çektiğimiz yazıları babama götürüyor, babam onları düzelterek yeniden yazılmak üzere tekrar bize gönderiyordu. Sonunda babamın düzeltilmiş ve yeniden daktilo edilmiş cevapları –bu cevaplara 'Reggie' kod adını verdik– Lahor'da gizli bir matbaaya gönderildi.

Fakat basılı cevaplar Yüksek Mahkemeye verilmeden önce Sıkıyönetim idaresi onları ele geçirdi. Üç yüz sayfalık belgenin yeniden Yüksek Mahkemeye ve yabancı medyaya verilecek şekilde hazırlanması için PPP elemanları sabaha kadar çalıştılar. Kullandığımız fotokopi makinesinin yeri ve bu konuda çalışanların kimlikleri sır olarak kaldı.

Flashman Oteli'nin etrafındaki çember gittikçe daralıyordu. Bir gece otelin önünde yardımcılarımızdan birini tutukladılar ve hemen askeri mahkemeye çıkarıp hapse mahkûm ettiler. Çalışırken biraz sonra başımıza ne geleceğini bilmiyorduk, korku içindeydik.

Babamın suçlamalara verdiği cevaplar Yüksek Mahkemeye ulaştırıldı ama Mahkeme Başkanı onun açıklanmasını yasakladı. Fakat cevapların kopyaları yabancı ülkelere gönderildi. Bu yazılar daha sonra Hindistan'da *Eğer Öldürülürsem* adıyla kitap olarak basıldı ve en çok satılanlar listesine girdi.

Bir süre sonra, Yüksek Mahkemeden karar çıkacağına dair söylentiler yayıldı. Dava başladığında Yüksek Mahkeme Başkanı Enver ül-Hak temyizin mümkün olduğu

kadar kısa sürede sonuca gideceğini söylemiş ve babamın avukatları da bu konuda iyimser görünmüşlerdi. Kürsüdeki dokuz yargıçtan beşi çeşitli sorular soruyor, ifadeleri inceliyor ve Lahore kararını reddedecekmiş gibi davranıyorlardı. Fakat Haziran'da Enver ül-Hak bir gün mahkemeyi aniden erteledi ve bir konferans için Jakarta'ya gitti. Hepimiz davanın erteleneceğini beklerken, temyiz konusunda olumlu düşünen ve lehimize karar vereceğini düşündüğümüz yargıcın Temmuz sonunda istifasının istendiğini öğrendik. Talebimize rağmen, bizi savunan bu yargıcın dava sonuna kadar kalmasına izin verilmedi. Lehimizde düşünen bir diğer yargıç, Eylül ayında gözünde kanama olduğu gerekçesiyle yargıçlar heyetinden ayrıldı. O da gözünün tedavisi bitene kadar davanın ertelenmesini istedi ama talebi reddedildi. Bu durumda heyette aleyhimize dört, lehimize üç yargıç kaldı.

Yüksek Mahkeme Başkanı da Lahor'daki meslektaşı gibi aleyhimize görünüyordu. Enver ül-Hak da Lahor'daki mahkeme başkanı gibi Ziya'nın hemşerisiydi, Hindistan'ın Jullandar bölgesindendi. Yürütme ve Yargı arasındaki bağımsızlık konusu burada da rafa kaldırılmıştı. Ziya Eylül 1978'de Hacca gittiği zaman, Enver ül-Hak Cumhurbaşkanı vekili oldu. Yüksek Mahkeme Başkanı ofisiyle Sıkıyönetim Komutanlığı arasında özel bir telefon hattı kuruldu.

Enver ül-Hak'ın ne kadar önyargılı olduğunu yıllar sonra, sürgündeyken bir başka Yüksek Mahkeme Yargıcı olan Safdar Şah'tan öğrendim. Enver ül-Hak temyiz davası görülürken, bir gün Safdar Şah'a, "Bhutto'nun suçsuz olduğunu biliyoruz, ama Pakistan'ın kurtulması için onun safdışı bırakılması gerekiyor," demişti. Safdar Şah babamın beraatı lehine oy vermiş, ama Enver ül-Hak ve rejim tarafından sürgüne gönderilmişti. Ama Ziya ve

Enver ül-Hak medyaya bilgi verirken, temyiz davasının bağımsız yargıçlar tarafından görüldüğünü söylediler.

Ne yapabilirdik ki? Generaller yargıyı, orduyu, gazeteleri, radyo ve televizyonu kontrol altında tutuyorlardı. Babama yüklenen suçlamalar dört dilde basılıyor ve büyükelçiliklere dağıtılıyordu. Babamı suçlayan Ahmet Rıza Kasuri de Avrupa ve Amerika'da lüks otellerde kalıp medyaya röportajlar veriyor, babamın adil bir şekilde yargılandığını söylüyordu. Kasuri gezi harcamalarını kendi cebinden karşıladığını söylüyordu ama PPP yandaşları bir yana, kimse inanmıyordu ona. Ona bu paralar askeri rejimden gelmiyorsa nerden geliyordu?

Babam Eylül ayında Hudut Eyaletine girmemi istedi ve "Halkın moralini yüksek tutmamız gerekiyor," dedi. "Benim Mao kasketimi de yanına al, Clifton 70'te benim odamda duruyor. Konuşmalarını yaparken onu başına giy ve sonra yere koyarak dinleyenlerine, 'Babam bu kasketinin her zaman halkın ayakları dibinde olacağını söyledi,' de."

Babamı dikkatle dinledim ama sağlığı konusunda endişeliydim. Her görüşümde biraz daha zayıflamış buluyordum onu. Dişetleri morarmış ve bazı noktalarda apse yapmıştı. Çoğu zaman ateşi çıkıyordu. Annemle ben ona, taze kalması için nemli bezlere sardığımız tavuklu sandviçler götürüyor ve yemesi için zorluyorduk.

Ama Eylül ayı ziyaretimde babam yine pek bir şey yemedi ve yapacağım konuşmalar konusunda öğütler verdi bana. "Sıkıyönetim Yasası sonucu olarak otonomi konusu yeniden gündeme gelecektir," dedi. "Benim birleşik bir Pakistan'da demokrasi yoluyla inanç, güven getirdiğimi hatırlat halka. Ülkede birlik ancak demokrasiyle sağlanır, bunu bilmeleri gerekir."

Yanından çıkarken babamın yüzünde endişe ifadesi vardı. "Pinkie, seni tehlikeye atmak istemiyorum kızım," dedi. "Ziya kızarsa seni yine tutuklatır. Her zaman bunu düşünüyorum, ama bizim amacımıza hizmet etmek için kamçılanan, işkence gören binlerce insanı hatırlıyorum..."

"Baba, kızın için endişelenmen çok doğal. Ama sen benim için babadan da fazla bir insansın. Sen hem benim, hem de acı çeken milyonların siyasi liderimizsin."

Ayrılırken arkamdan, "Dikkat et Pinkie," diye seslendi. "Aşiretlerin bölgesine gideceksin, onların ne kadar tutucu olduklarını sakın unutma kızım. Bazen o halkın karşısında konuşurken başın açılabilir, başını hemen örtmeyi unutmamalısın."

"Merak etme, unutmam baba."

"Allah yardımcın olsun kızım!"

Afganistan ve Çin sınırlarına yakın olan Hudut eyaletine ve aşiretler bölgesine giderken Victoria da benimle beraber geldi. Geleneklere bağlı bir Pakistan ailesinin kızı olan Yasemin de cesur bir kız olarak bizi yalnız bırakmadı. Ailesinden hiç ayrı kalmamıştı ama bir gece ona benimle beraber Flashman otelinde kalmasını istediğimde hiç itiraz etmeden kaldı. Büyük annesi ona izin vermek için biraz nazlandı, ama çekinmesinin nedeni asker korkusu değildi, onun geceleyin evden uzakta kalması aile geleneklerine aykırı göründü yaşlı kadına.

Ama Niyazi ailesi de pek çok aile gibi, askeri rejimin katılığı nedeniyle daha radikal olmuştu. Kendilerini riske atarak bana otelde değil de onların evinde kalmamı teklif ettiler, bir aile ortamında çalışmamı istediler. Bunu yaptığımda da aileye asker baskısı başladı, vergi konusunda haklarında araştırma açtılar, evin önüne gelen askeri araçlar çarşıya giden Bayan Niyazi'yi ve okula gide

çocukları takip etmeye başladılar. İstihbarat ajanları Dr. Niyazi'nin diş kliniğini de izleyerek hastalarını korkuttular ve doktorun hastaları azalmaya başladı.

Bölgedeki PPP yetkileriyle beraber bir zamanlar Gandharan Budist uygarlığının merkezi olan Mardan'a; eski İngiliz dağ istasyonu Abbotabad'a; Kuzeybatı Hudut eyaletinin başkentine gittik. Gittiğimiz her Hudut şehrinde ve Pathan'ların intikamcı ama misafirperver kurallarının geçerli olduğu otonom aşiretler bölgesinde, kalpten gelen rahat konuşmalar yaptım. Yüzleri Hayber Geçidi kayaları kadar sert olan bölge halkına, "Pathan'lar onurlarına fazlasıyla düşkün insanlardır. Babam sadece kendi onuru için değil, ülkesinin onuru için savaş veriyor," diye seslendim. Teras şeklinde pirinç tarlaları olan Swat'a, tuz yataklarının bulunduğu Kohat'a gittik. Bölge dili olan Peştunca bilmediğim için Urduca konuştum ama Pathanlar beni yine de dikkatle dinlediler. Kadınların sıkıca korunduğu aşiretlerde bile bir kadın politikacı olarak bana direnmediler. Ülkenin, bizim ve halkın çektiği acılar cinsiyet farkını unutturmuştu. Halk bana, Peştun dilinde, *"Rasha, rasha Benazir, rasha!*—Hoş geldin Benazir, hoş geldin!" diye bağırarak tezahürat yaptı.

Pencap gezisine çıkmadan önce ziyaretine gittiğim babam hücresinin önünde alkışlayarak karşıladı beni ve "Bravo kızım!" dedi.

Lahor'da bir parti yetkilisinin bahçesinde yaptığım konuşmayı dinlemek için yüzlerce PPP taraftarı geldi. Sıkıyönetim baskısına rağmen parti elemanları yılmadan çalışıyordu. Birkaç partili bana, "Mahkeme adaletsiz davranıyor, hepimiz büyük bir eylem yapacağız," dediler. "Ziya idam kararını uygulamadan önce hepimizi tutuklamak zorunda kalacak." Sargodha'da feodal toprak sahiplerinin baskısına rağmen yine büyük kalabalıklar

toplandı. Halk ayaklanmaya başlayınca generaller harekete geçtiler. Ben Sargodha'dan ayrıldıktan kısa süre sonra çok sayıda PPP destekçisi tutuklandı ve suçu sadece beni evinde misafir etmek olan kişi de bunların arasındaydı. Zavallı adam bana evini verdiği için bir yıl hapis ve 100.000 rupee, ya da 10.000 dolar para cezası yedi.

Lahor'da bazı partililer, "Generaller öfkeli, Multan'a hemen gitmeyelim," dediler. Ama diğerleri, "Bir ivme yakaladık, herkes heyecanlıyken bundan yararlanalım," diyerek itiraz ettiler. "Tutuklansak bile buna değer. Eğer şimdi geri çekilip beklersek yeniden toparlanmak ve gezilere başlamak için daha uzun zamana ihtiyacımız olacaktır." Sonunda devam etmek isteyenler kazandı ve ben de Sıkıyönetimin bir başka suçlamasına cevap vermek üzere Karaçi'ye gittim.

Halkın demokrasi talebi gittikçe artıyordu. Bazı şehirlerde liderlerine yapılanları protesto etmek için kendini yakan insanlar vardı. *Musawaat*'ta resimlerine bakınca kendilerini yakan adamlardan ikisini tanıdım. Bunlardan biri, birkaç ay önce Flashman oteline gelip bizimle birlikte fotoğraf çektirmiş olan Aziz adındaki partiliydi. Onun isteğini yerine getirmiş, işimiz çok olmasına rağmen arkadaşları toplayıp onunla birlikte fotoğraf çektirmiştik.

Kendini yakan diğer adam Pervez Yakup adında bir Hıristiyan'dı, Eylül 1977'de babamın tutuklanmasından kısa bir süre sonra bana gelmiş ve babamın serbest bırakılması için bir uçak kaçıracağını söylemişti. Ona, "Bunu yapmamalısın, masum uçak yolcuları ölebilir ve o zaman sen de o gaddar adamlar gibi biri olursun," demiştim. "Biz yasalara uygun olarak yapmalıyız mücadelemizi, onlar gibi acımasız olamayız." Şimdi o da babam için kendini feda etmiş, yanarak ölmüştü.

Pervez kendini yakarken halk ona koşup alevleri söndürmek istemiş ama askerler onları engellemişti. Onun yan-

masını herkesin görmesini ve bunun Bhutto yandaşlarına bir ders olmasını istemişlerdi. Ama istedikleri olmadı, ondan sonraki iki hafta içinde beş kişi daha yaktı kendini, seçilmiş Başbakanları için feda ettiler kendilerini.

Multan'da yapacağım konuşmayı hazırlarken notlarıma, "Sıkıyönetim yetkilileri partinin kendilerini yakan adamlara para verdiğini söylüyorlar," diye yazdım. "İnsan hayatının bir fiyatı olabilir mi? Bu cesur adamlar idealist insanlardı, demokrasi ve insanlık duyguları onların acılarından da üstündü. Onları anısı önünde saygıyla eğiliyoruz." Ama bu konuşmayı yapma fırsatı bulamadım.

4 Ekim 1978. Multan Havaalanı.

Pencap turuna devam etmek için Karaçi'den Multan'a uçacağımız uçağın kalkışını birkaç kez geciktirdiler. Yasemin ve ben havaalanına sabah 7'de geldik ama uçak öğle saatinde kalktı. Multan'a indiğimize uçak terminal yerine apronun sonunda bir yere park etti ve etrafımız anında askeri araçlarla çevrildi.

Uçağa binen iki sivil adam hostese, "Bayan Benazir Bhutto nerde oturuyor?" diye sordular.

Hostes benim koltuğumu gösterdi onlara.

Yanıma geldiler ve "Bizimle geliyorsunuz," dediler.

"Hangi gerekçeyle?" diye sordum.

"Soru sormak yok."

Yasemin'le birlikte uçaktan inerken biraz ilerde küçük bir uçak gördüm. Adamlardan biri bana, "Cessna'ya binin," dedi. "Arkadaşınız burada kalıyor."

Yasemin korkulu gözlerle bana baktı. Tanımadığı bir şehirde yalnız kalacaktı. Sıkıyönetim yetkilileri babamın, annemin ve kendi yakınlarının tutuklanmasını protesto etmek ve beni karşılamak için havaalanına gelmiş olan

kalabalığa, "Köpekler!" diye bağırmaya başladılar.

Yanımdaki polise, "Arkadaşım olmadan gitmem buradan," dedim.

Adamlar gözlerini kısarak bana baktılar ve sert bir sesle, "Bin şu uçağa," dediler.

Yasemin'in elini tuttum ve "Binmeyeceğim," dedim.

Adamlar birden üzerime geldiler ve beni tutup küçük uçağa doğru sürüklercesine götürmeye başladılar. "Bırakma elimi Yasemin!" diye bağırdım ve o da benden ayrılmamak için çırpınıyordu.

Geldiğimiz uçağın diğer yolcuları korku içinde olanları seyrediyor, kimse sesini çıkaramıyordu. Şalvarım yırtıldı ve bacağım çizilerek kanamaya başladı. Yasemin bağırıyordu, ama birbirimizin elini bırakmadık.

Küçük Cessna uçağının merdiveni yanında sivil polis telsizle konuşuyor, ne yapacağını soruyordu merkezine. Ben Yasemin'le beraber küçük uçağa bindim ve pilot aşağıdaki polise, "Gece inişi için uygun değil bu uçak, hemen kalkmazsak iniş için karanlığa kalacağız," diye seslendi. Nereye götürecekti bunlar bizi? Pilot sabırsızlanıyordu ama kalkış izni henüz gelmemişti.

Pilot polise, "Bu sabah 7'den beri bir şey yemedim," deyince ona bir kutu içinde yiyecek ve içecek bir şeyler getirdiler. Ben de su istemiştim ama beni duymazdan geldiler. Kalkıştan bir süre sonra pilot elindeki su şişesini bana uzattı ve "Benim suyum var, bunu siz alın," dedi.

Beş saat sonra Rawalpindi'ye indik. En azından Yasemin evine gidebilecekti. Ben küçük uçağın kapısına dönerken pilot arkasına döndü ve hafif bir sesle, "Ben de bir Sindiyim," dedi. Yüzünde bir sevgi ve endişe ifadesi vardı, gözleri yaşarmıştı. O da bizlerden biriydi ama elinden gelen bir şey yoktu, çaresizdi.

On aydır ev hapsinde olan annemin yanına gittiğim zaman çok sevindi ve onu ziyarete geldiğimi sanarak, "Sürpriz yaptın bana," dedi. Ama kıyafetimdeki yırtıkları ve bacağımdaki kanı görünce gözleri korkuyla açıldı. "Aman Allah'ım! Ne oldu sana?" diye bağırdı. Artık ikimiz birden ev hapsindeydik.

Amerika'ya, Pakistan'daki askeri rejime müdahale konusunda Birleşmiş Milletler'e başvurmuş olan Mir'e mektup yazdım. "Babam sana bazı bilgiler vermemi istedi, eleştirmiyor, sadece öğüt veriyor, şöyle gideceğiz:

"1. Caesar'ın karısı kuşkuların üzerinde olmalı. Burada gazeteler senin Londra'da lüks bir yaşam sürdüğünü yazdılar, babam bunun yalan olduğunu biliyor ama yine de senin çok dikkat etmeni, mütevazı bir yaşam sürmeni istiyor. Sinema, tiyatro, eğlence yok, aksi takdirde insanlar baban hapiste iken senin buna aldırmadığını, hayatını yaşadığını söylerler.

"2. Hindistan ve İsrail gazetelerine röportaj vermek yok. Bir Hindistan gazetesine verdiğin röportaj burada yanlış yorumlandı. Çok dikkatli olmalısın."

Mir'e bu şekilde başka talimatlar da verdim ama bunu yaparken kendime de kızdım, onun orada ne kadar çalıştığını biliyordum. Mir benim MGB spor arabamı sattı ve onun parasıyla Londra'da, babamın suçlamalara verdiği cevapları bastırdı. Randevusunu kabul eden İngiliz devlet adamları ve İngiltere'de yaşayan Pakistanlılarla görüşüyor, babamın idam cezasının protesto edilmesi için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Ben de onlarla birlikte mücadele etmek istiyordum ama eğitimlerini keserek babamın özgürlüğü için mücadele eden Şah ve Mir'in Pakistan'a dönmeleri bu durumda mümkün değildi, buraya gelir gelmez tutuklanacaklardı.

18 Aralık 1978. Rawalpindi, Yüksek Mahkeme.

Mahkeme salonu Başbakanlarını görmek isteyen insanlarla ağzına kadar doldu. Avukatları uzun bir mücadeleden sonra babamın kendi savunması için kürsüye çıkmasını sağlamışlardı. Mahkeme salonunda 100 kişilik oturma yeri vardı ama babamın dört gün süren savunma konuşmasında içerde 300 ile 400 kişi bulundu, insanlar yerlerde, duvar diplerinde, sıralar arasında, bulabildikleri her yerde çömelerek onu dinlediler. Binlerce insan babamın polis arabasıyla mahkeme binasına gelişini ve gidişini görmek için barikatlar arkasında beklediler.

Ben de mahkemeye gitmek istedim ama evde gözaltındaydım ve izin vermediler. Ama annem yaklaşık bir yıllık ev hapsinden sonra Kasım ayında serbest bırakıldı ve babamın savunmasını dinlemek için mahkemeye gidebildi. Babamın evdeki yardımcısı Urs da izin alabildi. Bayan Niyazi, Yasemin, Victoria ve Amina da mahkemeye giderek dinlediler babamı. Victoria daha sonra *Bhutto: Mahkeme ve İnfaz* adlı bir kitap yazarak babamın çektiklerini anlattı. Ama aslında kitabın adı *Hükümlü Olarak Katledilmek* olmalıydı.

Annemin anlattığına göre, babam muhteşem bir savunma yapmıştı. Savunma için kendisine verilen dört günlük sürede hakkındaki tüm suçlamaları çürüttü, Lahor'da dinlenen tanıkların yalan söylediklerini kanıtlarla yalanladı. "Indus Vadisindeki yetkili ya da yetkisizlerin akıllarına gelen her türlü düşünce ve fikrin sorumlusu ben değilim," diye konuştu. Notlarına bakmadan ve çok düzgün ifadelerle her şeyi açıkça anlatarak herkesi hayran bıraktı kendine.

"Etten kemikten yapılmış her canlı günün birinde bu dünyadan ayrılmak zorunda. Ben yaşamak değil, sa-

dece adalet istiyorum," dedi. "... Mesele benim masumiyetimi kanıtlamam değil; savcılık benim suçlu olduğumu kuşkuya meydan bırakmayacak şekilde kanıtlamalıdır. Ben masum olduğumun kabul edilmesini Zülfikar Ali Butto'nun kişiliği için değil, bu yapılanların büyük bir hata olduğunun ortaya konması için istiyorum. Dreyfus davası bu davanın yanında hiç kalır."

Babamın o korkunç cezaevi koşullarında böyle bir savunmayı hazırlayabilmiş olması müthiş bir çalışmaydı, büyük gayret ve azim isteyen bir işti. Askerler geceleri onu rahat uyutmuyorlardı. Altı ay güneş yüzü görmemiş, ölüm hücresinde yirmi beş gün süreyle temiz içme suyu bulamamıştı. Çok zayıftı ama annemin anlattığına göre yine de, "Biraz başım dönüyor," diye devam etti konuşmasına, kalabalığa baktı ve gülümseyerek, "Kendimi döneme ve halka göre uyduramıyorum. Evet, insanları görmek güzel şey," diye ekledi.

Onun mahkeme salonuna her giriş çıkışında salonu dolduran halk saygıyla ayağa kalktı. Babamın ısrarı üzerine onun bir Pakistan Başbakanına yaraşır şekilde temiz ve şık giyinmesine izin verdiler, halka öyle görünmek istiyordu. Urs ona evden istediklerini getirdi ve mahkemenin ilk gününden itibaren salona, terzide dikilmiş şık kıyafeti, ipek gömlek ve kravatı ve üst cebinde renkli mendiliyle geldi. Fakat üzerine bol gelen pantolonu ne kadar zayıfladığını belli ediyordu.

Önce babamın orta koridordan mahkeme salonuna girmesine izin verdiler. Ama insanlar onun eline dokunmak, onunla tokalaşmak için birbirini itmeye başlayınca ve babam da onlara gülümseyip karşılık verince askerler sardı çevresini. Savunmanın son üç gününde, babamın çevresinde altı güvenlik görevlisi el ele tutuşarak etrafında bir halka oluşturdular.

Babamın savunması 23 Aralık'ta tamamlandı. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın doğum günü olan 25 Aralık'ta babamı ziyaret için izin istedik ama vermediler. Yılbaşında ve beş gün sonra babamın 51'inci doğum gününde de onu ziyaret izni alamadık.

6 Şubat 1979 günü Yüksek Mahkemenin kararı açıklandı. Babamın idamı üçe karşı dört oyla onaylanmıştı.

Annem ve ben mahkeme kararını öğleye doğru, açıklamadan biraz sonra, saat 11'de öğrendik. Biz Yüksek Mahkemeden olumlu bir karar bekliyorduk ama yargıçlar heyetinde dört yargıç generallerin safında yer almış ve olumlu oy veren üç yargıca karşı, eski mahkeme kararını desteklemişlerdi. Ben idam kararının onaylandığını duyunca hasta oldum.

Annem Salı günü her zamanki gibi babamı ziyarete gitmek üzereyken Sıkıyönetim görevlileri geldiler ve annem hakkında tutuklama emri olduğunu söylediler. Fakat annem bu kez atik davrandı ve onları şaşırttı, aniden kapıdan dışarı fırladı ve adamlar şaşkın bir halde toparlanmaya çalışırken Jaguar arabasına atladı ve bahçe kapısında bekleyen polise, "Çabuk aç kapıyı!" diye bağırdı. Onun hakkında tutuklama emri olduğunu henüz öğrenmemiş olan nöbetçi bahçe kapısını açtı. Annem süratli arabasıyla arkasından gelen askeri araçları geride bırakarak Rawalpindi Cezaevine vardı ve oradaki nöbetçiler onun ziyaret gününü bildikleri için içeri girmesine izin verdiler.

Annemin yeni tutuklanma emri henüz cezaevi tarafından bilinmediği için iç avluya kadar hiçbir engele karşılaşmadan ilerledi. Babamın hücresine yakın olan asker çadırlarını geçti ve son kapıya kadar geldi.

Annem babama, "Temyiz kararı talebini reddetti," derken polisler ve gardiyanlar etrafı sardılar. Annem eve

geri döndüğünde oldukça sakin görünüyordu. "Onların kararı babana vererek zevklenmelerini engelledim," dedi. "Atlattım işte onları." İkimiz yine ev hapsine başladık. Babamın idam kararına yeni temyiz davası açabilmek için sadece bir haftamız vardı.

Avukatlar Flashman otelinde yeniden çalışmaya başladılar. Yüksek Mahkeme'nin 1.500 sayfa tutan kararı ile Enver ül-Hak'ın yaklaşık 800 sayfalık raporunun kopyalarını istediler. Ama onların istediği dört kopyaya karşılık sadece bir kopya gönderildi. Bir yardımcı karar ve rapor kopyalarını kendi fotokopi makinesinde çoğaltırken onu da tutukladılar.

Avukatlar yeni bir fotokopi makinesi buldular ve otele getirdiler. Ama bu riskli bir işti, çünkü Sıkıyönetim idaresi siyasi partilerin fotokopi ve daktilo gibi makineleri kullanarak zararlı belgeler hazırlamaması için bunların satışını yılbaşından sonra yasaklamıştı. Bu tür makineleri alanlar ve satanlar cezalandırılıyordu. Ama bizim avukatlar çalışmaya devam ettiler.

Biz annemle beraber İslamabad'da gözaltında tutuluyorduk. Yüksek Mahkeme kararından sonra yine birçok insan tutuklandı. Okullar ve üniversiteler kapatıldı. Ziya eyleme gidebilecek her yerde önceden önlem alıyor, ortada topluca protesto yapacak kimse kalmaması için elinden geleni yapıyordu.

Sıkıyönetim baskısı halkı korkuttu ve sindirdi. Herkes kendi canını kurtarmaya bakıyor, kimse sesini çıkaramıyordu. Sessiz kalan rahat ediyor, kimse onun üstüne gelmiyordu.

Fakat babam ölüme giderken ben sessiz kalamazdım, mümkün değildi bu. Aynaya baktığımda kendimi tanıyamadım. Yüzüm kıpkırmızıydı ve sıkıntıdan sivilceler çıkmıştı her yerimde. Ben de çok kilo vermiştim, al-

nım, çenem ve kaşlarım sanki ileri fırlamıştı. Yanaklarım çökmüş, tenim solmuştu.

Sabahları spor yapmaya ve evin içinde on beş dakika yürümeye başladım. Ama geceleri uyuyamıyordum. Annem bana birkaç kez Valium verdi ama ben yine geceleri uyanıyordum. Rahatlatıcı başka ilaçlar da denedim ama hiçbirinin yararı olmadı.

12 Şubat 1979. Sihala Polis Kampı.

Sabah polisler geldi ve bizim Rawalpindi'de, babamın cezaevine birkaç mil mesafede, Sihala'da bulunan bir polis eğitim kampına götürüleceğimizi söylediler. Çıplak bir tepede dikenli tellerle çevrili bir binaya götürüldük. Battaniye, yiyecek, içecek hiçbir şey vermediler bize. Evdeki yardımcılarımız İbrahim ve Beşir her gün uzun bir yol kat ederek bize ihtiyaçlarımızı getiriyorlardı.

13 Şubat 1979. Avukatlar başvuruyu son günün sabahında yaptılar. 24 Şubat günü mahkeme başladı. Bu arada dünyanın her tarafından babam için af talepleri yağıyordu. Ziya ise, "Bütün politikacılar arkadaşları olan bir politikacıyı kurtarmaya çalışıyor, ama siyasiler dışında af isteyen pek kimse yok," diyordu. Ona göre gelen af talepleri bir politikacılar sendikasının oyunuydu.

Mart başında Sihala'dan babamı görmeye gittim. Onun nasıl yaşadığına şaşıyordum. İdam kararı onaylandıktan sonra tedaviden ve ilaçlarını almaktan da vazgeçmişti. Yemek de yemiyordu ve bunun nedeni sadece dişetlerinin hastalığı değildi, rejimi protesto için açlık grevine başladı.

O gün ona bir sürpriz yapacağım için ziyaret saatini iple çektim. Annem son kez tutuklanmadan önce Karaçi'ye gitti ve benim oyalanmam için babamın köpeği-

ni getirdi. Happy adlı köpeği çok seviyordum. Kız kardeşimin babama verdiği bu beyaz tüylü hayvan hepimizin sevgilisiydi. Minik köpeği mantomun altına gizledim ve cezaevine girerken ona, "Şimdi sakin ol ve ses çıkarma," diye fısıldadım.

Cezaevi müdürünün ilk bariyerdeki arama noktasında olmadığını görünce sevindim. Sıkıyönetim idaresinin cezaevinde görevlendirdiği ve her yeri kontrol eden Albay Rafi de ortalarda görünmüyordu. İkinci arama noktasındaki kadın polisler köpeğe seslerini çıkarmadılar ve içlerinden biri gülerek, "Bize köpek arama emri verilmedi," dedi. Hücrenin bulunduğu koridora girince Happy'yi yere bıraktım ve "Hadi git bul onu yavrum," dedim.

Happy başını eğerek yeri kokladı ve sonra hücreden hücreye koşmaya başladı. Onun neşeyle havladığını duyunca babamı bulduğunu anladım, babam çok şaşırmış olmalıydı. Onların yanına vardığımda babam, "Köpekler insanlardan çok daha sadık oluyorlar," dedi.

Yetkililer babama köpeğini götürdüğümü öğrenince çok kızdılar ve babam Happy'yi bir daha göremedi. Ama babama en azından normal yaşantısından bir şeyler götürmüş, çok kısa süreli olsa da onu biraz mutlu etmiştim. O anda annemle, çocuklarıyla ve de kedileri köpekleriyle mutlu yaşadığı günleri hatırlamıştı.

Avukatlarımız Mart başında mahkemeye yeni başvurular yaptılar ve her şeyin tekrar incelenmesini talep ettiler. Avukatların işi çok ağır ve yorucuydu. Bir akşam Sihala'da BBC haberlerini dinlerken, babamın savunma ekibinden ve Pakistan'ın en saygın ve ünlü avukatlarından biri olan Gulam Ali Memon'un oteldeki odasında çalışırken, masa başında kalp krizi geçirerek öldüğünü öğ-

rendik. Yanındaki yardımcısının anlattığına göre, Yüksek Mahkeme kararına itirazını yazdırırken aniden durmuş ve *"Allah, Ya Allah!"* dedikten sonra ölmüştü.

Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın bağımsız Müslüman devlet kuruluşunu ilan ettiği gün olan 23 Mart'ta Ziya sonbaharda seçimlere gideceğini açıkladı. Ertesi gün de Yüksek Mahkeme kararı açıklandı. Babamın başvurusu reddedilmişti ama yargıçlar heyeti oybirliğiyle babamın idam kararının ömür boyu hapse çevrilmesini tavsiye etmişti. Tekrar umutlandık. Artık her şey Ziya'nın kararına kalıyordu.

Birinin ortaya çıkıp Ziya'yı babamın idam kararını değiştirmeye ikna etmesi için yedi günümüz vardı. Ziya'nın idam kararını zaten müebbede çevirmesi için birçok neden vardı. Oybirliğiyle verilmemiş bir idam kararı Pakistan'da daha önce hiç infaza gitmemişti ve babamın kararı üçe karşı dört oyla alınmıştı. Bu şekilde verilmiş bir idam kararının infazı büyük adaletsizlik olurdu. Bölge ülkelerinde hiç kimse bir cinayete karıştı diye idam cezası almamıştı.

Yabancı ülkelerden de büyük baskı geliyordu Ziya'ya. Devlet başkanları sürekli olarak af talebi gönderiyorlardı ona. İngiltere Başbakanı Callaghan üçüncü af talebini gönderdi. Arap ülkeleri devamlı olarak af isterken ABD Başkanı Carter da devreye girdi. Fakat Ziya hiçbirine cevap vermiyor ve babam gittikçe ölüme yaklaşıyordu.

İdam günü açıklanmadığı için halk da umutlanıyordu. Ziya'nın bazı ülke başkanlarına cezayı ömür boyu hapse çevirme konusunda umut verdiğini biliyor ama inanmıyorduk buna. Ziya babamdan ya da ailesinden gelecek bir af talebiyle cezayı hapse çevireceğini de açıklamıştı. Ama babam öleceğini bildiği halde ondan af di-

lemeyi reddediyor, "Suçsuz bir insan işlemediği bir suç için af dilemez," diyordu. Babamın Haydarabad'da yaşayan en büyük ablası onu dinlemeyip aile adına af talebini verilen sürenin biteceği son gün Ziya'nın evine götürdü ama Ziya hâlâ cevap vermemişti ona.

Her şey kötüye gidiyordu. Rawalpindi cezaevinde babamın karyolası dâhil bütün eşyasını aldılar. Artık yer yatağında yatıyordu babam. Her zaman sakal tıraşı olan babamın tıraş makinesini bile almışlardı ve şimdi yüzünde kır renkli kirli bir sakal vardı. Babam hastaydı ve çok zayıftı.

Sihala'da bana yeni bir gözaltı emri getirdiler. On beş gün daha ev hapsinde kalacaktım ve bunun nedeni de siyasi eylemler yapabileceğim kuşkusuydu. Babamı kurtarmak için yeniden ortalığı karıştırabilir, halkı ayaklandırabilir, ülkenin huzurunu bozabilirdim.

Hiç kimse ne olacağını bilemiyordu. Ziya mahkemenin ceza değişimi tavsiyesine ve bütün dünyanın af taleplerine rağmen babamın idam cezasını infaz edecek miydi? Onu asacaksa ne zaman yapacaktı bunu? 3 Nisan'da annemle beni son ziyaret için götürdükleri zaman bunun cevabını acı bir şekilde almış olduk.

Yasemin! Yasemin! Onu bu gece öldürecekler!

Amina! Buradasın, duy bunu. Bu gece! Bu gece!

Avukatlar yeni bir başvuruda bulundular. Amina Karaçi'ye uçtu ve oradaki avukatlardan biri olan Hafız Lakho ile beraber dilekçeyi mahkemeye götürdü ama mahkeme kayıt memuru dilekçeyi kabul etmedi ve "Onu yargıçlara verin," dedi. Ama yargıçlar da kabul etmediler başvuruyu. Hatta yargıçlardan biri onlara görünmemek için mahkeme binasının arka kapısından kaçtı. Amina ve avukat Mahkeme Başkanının evine gittiler ama

yargıç onları görmek istemedi. Amina üzgün bir halde İslamabad'a döndü.

3 Nisan 1979.

Sıkıyönetimin güçleri aile mezarlığını sardılar ve Garhi Khuda Bakhsh'a giden bütün yolları kestiler. Amina yalnız kalmak istemediği için Niyazi ailesinin evine gitti. Dr. Niyazi telefonda tanıdıklarına hafif bir sesle, "Bu gece," diye haber verirken Yasemin ve Amina ışıkları yanmayan evde sessizce yatıyor, bekliyorlardı.

Sabahın erken bir saatinde Rawalpindi Merkez Cezaevinden askeri bir kamyon ayrıldı. Kısa bir süre sonra Yasemin İslamabad üzerinden küçük bir uçağın uçtuğunu duydu. Uçağın Arap liderlerinden birine ait olduğunu ve babamı kurtarıp götürdüğünü düşünerek kendini kandırmaya çalıştı. Fakat onun sesini duyduğu uçak babamın naşını memlekete, Larkana'ya götürüyordu.

7

AL-MURTAZA'DAN KURTULUŞ: DEMOKRASİNİN SIKIYÖNETİME MEYDAN OKUMASI

4 Nisan 1980'de babamın idamının birinci yıldönümü yaklaşırken, kalabalıklar akın akın Al-Murtaza'nın önünden geçerek babamın Garhi Khuda Bakhsh'daki mezarına doğru akıyor. Annemle beraber altı aydan beri ev hapsindeyiz, babamın mezarını ziyaret etmek için izin istedik ama vereceklerini hiç sanmıyorum. Askeri rejim babamın anısına yapılacak olan eylemlerden ve PPP'den o kadar endişe duyuyor ki, atalarımızın köyüne giden yollar kesilmiş, köy yüz mil yarıçapında bir daire içine alınarak çevrilmiş durumda.

Ziya halkın üzerine bütün silahlarını çevirse de babamın hayaletinden çok korkuyor. Babam yaşarken büyük bir devlet adamı olarak sevilir, sayılırdı. Öldürüldükten sonra da sevenleri tarafında nşehit ve bazılarına göre de ermiş sayıldı. Bir Müslüman ülkede bunlardan büyük hiçbir güç yoktur.

Al-Murtaza'ya on mil mesafede olan babamın mezarında mucizeler yaşandığı söyleniyor halkın arasında. Bacağı sakat bir çocuk yürümeye başlamış, kısır bir kadın doğum yapmış. Babamın öldürüldüğü günden sonraki bir yıl içinde onun mezarına gidip dua edenlerin sayısı binleri çoktan geçti. Bölgedeki yetkililer mezarlığın yolunu gösteren levhayı kaldırdılar ama halk yolu yine de bulup gidiyor ziyarete.

Polisler ve askerler mezarı ziyarete gelen araçların plakalarını ve yaya gelenlerin adlarını, adreslerini kaydediyorlar. Mezar ziyaretçilerinin ellerindeki yiyecek içecek paketleri askerler, polisler tarafından alınıyor. Ama halk mezarlığı ziyaret etmekten, onun üzerine çiçek atmaktan vazgeçmiyor, gelenlerin çoğunun ellerinde babamın çerçeveli fotoğrafı var.

Tutuklanmaya itirazımızla ilgili mahkeme kararı babamın ölüm yıldönümünden sekiz gün sonra Karaçi'ye geldi. Bir ay önce Sanam'ın ziyaret girişimi sırasında Yüzbaşı Iftikhar'ın yaptığı saygısızlığı şikâyet etmiştim ama savcılık böyle bir şikâyet mektubu almadığını bildirdi. Ama bende gardiyanın mektubu aldığına dair imzalı makbuzu vardı ve avukatımız bunu göstermemiz için bir günlük erteleme istedi. Mahkemeye yazılmış bir dilekçenin yerine ulaştırılmaması suçtu ve cezası altı ay hapisti. Yetkililer bende kanıt olduğunu biliyor ve bunu engellemek istiyorlardı.

O gece annemle beni aniden serbest bıraktılar ve başımızdaki gardiyan da yok olup gitti. Daha sonra öğrendiğime göre, adamı terfi ettirmemiş ve ceza kabul edilen bir göreve vermişlerdi.

Özgürdük ama bunun ne kadar süreceğini bilmiyorduk. Al-Murtaza'da özgür kalınca annem Karaçi'de kaldı ben de altı aylık ev hapsimiz süresince neler olduğunu öğrenmek için Rawalpindi'ye uçtum. Kulak ağrım uçuşta yine başladı ve 'Pindi' havaalanına inerken daha da arttı. Ertesi sabah Yasemin'in evinde uyandığım zaman yastığımda kan ve irin buldum. Arkadaşlar beni hemen hastaneye götürdüler ve doktor kulağımı temizledikten sonra, "Şansınız varmış ki uçaktaki basınç iltihabı dışarı doğru patlatmış," dedi. "Patlama içeri doğru olsaydı ciddi hasar yapabilirdi."

Al-Murtaza'ya gelen Sıkıyönetim doktoru önce benim kulak ağrısını abarttığımı ima etmiş ve sonra da kulağımı temizlerken kulak zarını deldiğimi söylemişti. Bu doktor ise şanslı olduğumu ve iki haftada bir Karaçi'de kendi doktoruma giderek kulağımı kontrol ettirmemi söyledi. Ama hiçbiri bana, orta kulaktaki hassas kemikleri yavaşça eritmeye başlayan ciddi bir mastoid iltihabı olduğunu anlatmadı. Tam olarak duymamı engelleyen, beni adeta yarı sağır yapan hastalık buydu. Ameliyat olmazsam bu kronik iltihaplanma sürekli sağırlığa ve yüz felcine neden olabilecekti.

Karaçi'ye döndüğümde annem, "Durumunu Sıkıyönetime bir dilekçeyle anlat ve yurtdışında kontrole gitmek istediğini söyle," dedi. "Hastalığının politikayla hiç ilgisi yok." Sıkıyönetim idaresine hastalığımı yazarak izin istedim ama bana cevap bile vermediler. Gözlerinin önünde olmamızı istiyorlardı.

Askeri istihbaratın araçları günün yirmi dört saati Clifton 70 No.lu evin önündeydi ve annem ya da ben evden çıkıp bir yere giderken bizi izliyorlardı. Eve gelen arabaların plakaları kaydediliyor, insanların fotoğrafları çekiliyordu. Telefonlarımız sürekli olarak dinleniyor, bazen de hatlar kesiliyordu.

Biraz kendimi toparlayınca annem, "Neden biraz Larkana'ya gidip çiftliğin hesaplarına bakmıyorsun?" dedi. "İki yıldan beri hiçbirimiz hesaplara bakmadık, hem biraz oyalanırsın orada."

Çiftlik yöneticileriyle buluşup görüşmek üzere Al-Murtaza'ya giderken istihbarat ajanları yine peşimden geldiler. Bana ne zaman ve neler olacağını bilemiyordum, çiftlik işlerinden de anlamazdım. Topraklarla ilgili işlere şimdiye kadar her zaman babam ve erkek kardeşlerim bakmışlardı.

Çiftlik defterlerine bakarken bir ara, sekiz yaşımdayken mutfakta oyun oynadığım ve Babu ile birlikte ev hesaplarına baktığım günleri hatırladım. Ama burada rakamlarla uğraşmak zihnimi çevremizdeki kötülüklerden bir süre için de olsa aldı ve beni oyaladı. Her sabah yaz sıcağı bastırmadan araca atlıyor ve meyve bahçelerine, pirinç ve şeker kamışı tarlalarına gidiyor, çiftlik yaşamına uyum sağlamaya çalışıyordum. Yakıcı güneşten korunmak için başıma bir eşarp bağlıyor, ya da hasır bir şapka giyiyor, tarlalarda sulama kanalları arasında dolaşıp çiftlik yaşamı hakkında çalışanlardan bilgi alıyordum. Beden yorgunluğu zihnime iyi gelmiş, kötülükleri kafamdan silmeye başlamıştım.

Çiftlik işleticileri, yöneticiler, tarla işçisi köylüler ve hesaplara bakan muhasebeciler beni aralarında görünce sevindiler, rahatladılar. Bir çiftlik yöneticisi bana, "Toprak sahibinin adımlarında altın vardır derler," diye konuştu. "Siz buraya geldiğinize göre çok para kazanacağız. Artık öksüz ve sahipsiz değiliz."

Toprakla uğraşmak hoşuma gidiyordu ama Larkana'da erkeklerle yan yana çalışmak yine de garip geliyordu bana. Kırsal kesimde kadınlar tutucu oluyor, evlerinden peçesiz pek çıkmıyor ve elbette araba da kullanmıyorlardı. Bizim ailenin erkeklerinden hiçbiri kalmamıştı Pakistan'da. Babam öldükten sonra erkek kardeşlerim Afganistan'da yaşamaya başladılar, Pakistan'a girseler hemen tutuklanacaklardı. Bu durumda hiçbirimiz gelenekleri düşünecek hale değildik.

Ben zaten bir anlamda cinsel farklılığını geride bırakmış bir kadındım. Toprak sahibi ailelerin, yanında aileden bir erkek olmadan bir yere gitmeyen narin kızları gibi biri olmadığımı herkes biliyordu artık. Bizim geleneğimizde kadın ailenin onurudur. Aileler onurlarını koru-

mak için kadınlarını dört duvar arasında, çarşaf içinde ve peçe arkasında tutarlar.

Dedemin ilk evliliğinden olan dört kızı, dört halam bu geleneğin en güzel örnekleri oldular. Evlenecek akraba erkek bulamadıkları için Haydarabad'da dört duvar arasında yaşadılar hep. Ailede herkes saygı duyardı onlara ve neden evlenmedikleri bilinirdi. Onlar da başka bir yaşam tarzı tanımadıkları için, her zaman neşeli, hayatlarından memnun kadınlar oldular. Annem onları ziyaret edip döndükten sonra, "Yüzlerinde bir tek kırışıklık bile yok," derdi.

O tür bir yaşam benim canımı sıkardı elbette ama halalar mutluydu. Kuran okuyacak kadar Arapça öğrenmişlerdi, mutfakta çalışanları kontrol ediyor, lezzetli turşular ve tatlılar yapıyor, dikiş dikiyor, örgü örerek vakit geçiriyorlardı. Kumaş satıcıları bazen onlara birkaç top kumaş getirir ve seçmeleri için bahçe duvarının dibine bırakırlardı. Onlar eski kuşaktı, bense yeni.

Al-Murtaza'da bazı akşamlar öğrenciler ve başka ziyaretçilerle görüşür, hâlâ hapiste olan siyasi tutuklular ve askeri rejime karşı yapılan eylemler konusunda bilgi alırdım. Hapiste olanların ve ailelerinin ziyaretleri için listeler yapardık. Bir ara vakit bularak babamın mezarı üzerine bir çatı yaptırdım, sonra annemin isteği üzerine Al-Murtaza'nın eski ahşap panjurlarının yerine pencerelere cam taktırdım. Al-Murtaza'da uzun süre ev hapsindeyken elektriğimiz her gün kesildiği için annem, "Panjurlarla evin içi serin oluyor belki ama ben dışarıyı görmek istiyorum, pencerelerde cam olsa ne iyi olur," derdi. "Yine ev hapsi başlarsa hiç olmazsa dışarıya bakabiliriz."

Bir süre sonra, etrafta başka Bhutto olmadığından, eski bir Doğu geleneğine göre köylüler sorunlarını çözmem için toprak sahibi olarak bana gelmeye başladılar.

Eskiden toprak ağaları ve aşiret reisleri halklarının her sorununu çözer, onlar adına karar verir, aşiretin yargıcı olarak her şeye el atarlardı ve bu âdet kırsalda hâlâ devam ediyordu. Ben Bhutto aşiretinin başı değildim ama köylüler yine de bana geliyorlardı. Pakistan'da yargı çok yavaş işliyordu, uzaklardaydı, çok pahalıydı ve çürümüştü. Polisler rüşvet almak için sokakta insanları tutukluyor, para almadan bırakmıyorlardı. Halk tanıdığı bir ailenin yargılarına daha çok güveniyordu. Fakat ben sekiz yıl yurtdışında kaldığım için, buradaki kırsal kesimin sorunlarıyla kolayca başa çıkamayacağımı anladım.

Bir sabah bir karyola üzerine oturup halkın sorunlarını dinlerken dişsiz ve yaşlı bir adam, "Onun yeğeni kırk yıl önce benim oğlumu öldürdü," diyerek bir adam hakkında şikâyette bulundu. "Dedenizin kararına göre o ailede doğacak ilk kızla beni evlendirmek zorundalar. İşte o kız da burada, ama onu bana vermiyorlar."

Babasının arkasına saklanan sekiz yaşındaki kız çocuğuna baktım. Kızın babası, "Kızım doğduğu zaman bana hiçbir şey söylemedi bu adam," diye itiraz etti. "Yıllar önce işlenmiş bir suç için bizi affetti diye düşündüm. Onun kızımı isteyeceğini bilseydim onu buna göre yetiştirir ve ona vermeye alıştırırdım kendimi. Kızımı başka bir aileye vermeyi planlıyorduk, onlara söz verdik. Ne yapabiliriz ki?"

Sekiz yaşında aileler arasında sorun olarak görülen küçük kıza acıdım. Kırsalda kızların kadınların acınacak hali vardı, onları çoğuna ne istedikleri sorulmuyordu bile. Kızı isteyen yaşlı adama, "Kızın yerine sana bir inek ve 20.000 rupee verecekler," dedim. "Kızı başkasıyla nişanlanmadan önce istemen gerekirdi. Kıza karşılık inek verilecekti ve böyle şeyler Radcliffe'deki kadın olaylarında söz konusu bile olmadı. Ama burası Pakistan'dı ve yaşlı adam homurdanarak çıkıp gitti.

Ertesi gün vereceğim mahkeme kararı bir felakete dönüştü. Bir adam önümde, "Karımı kaçırdılar," diye bağırırken kayınpederi de, "Mahvolduk biz, bittik," diye dövünüyordu. "Kızımın çocukları bütün gün annelerini isteyip ağlıyorlar. Onu geri versinler bize Hanımefendi."

Kadının başına bir şey gelmesinden korkarak, "Kimden kuşkulanıyorsunuz?" diye sordum onlara. Kadının kaçıranın kim olduğunu söyledikleri zaman bir yardımcımı köy ihtiyar heyetiyle konuşması için oraya gönderdim. Genç kadını kaçıranlar onu ailesine teslim ettiler ama kadın öfkeliydi.

Kadın bana gönderdiği mesajda, "Ben kocamla yaşamak istemiyorum, başkasını seviyorum," diyordu. "Bu üçüncü kaçışım ondan ve her seferine geri verdiler beni. Siz bir kadın olarak anlamalısınız beni."

Ne yapacağımı şaşırdım. Bir kadının kocasını terk etmesi için aşiret kurallarına göre kaçırılması gerektiğini herkes biliyor da sadece ben mi bilmiyordum yani? Mutsuz bir kadın sevmediği bir erkeğin yanında tutulmamalıydı. Sonradan öğrendiğime göre zavallı kadın bir daha evinden kaçamadı. Aşiret yasaları ile insanlara verilen seçme hakkı ve insan değerleri arasındaki farkı bir kez daha gördüm.

Demokrat Pakistan ile askeri yönetim altında inleyen Pakistan arasındaki mesafe gittikçe açılıyordu. Ben köylüler arasında adalet dağıtmaya uğraşırken Ziya da her yerde askeri mahkemeler kurdu, ama davalara bakan yetkili ve subaylar hukuk konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı, hukuk eğitimleri yoktu, mahkemelerde bol bol ömür boyu hapis ve idam cezası veriliyordu. Küçük askeri mahkemelerde bir tek subay ifadeleri alıyor ve adaletsiz bir şekilde herkese bir yıl hapis ve on beş kamçı cezası veriyor-

du. Benim verdiğim kararlar tartışılabilir ve isteyen mahkemeye gidebilirdi, ama askeri mahkemelerde kimseye avukat verilmiyor ve itirazlar da dinlenmiyordu. Ama mahkemede yargıç görevi yapan subaya bir kamçıbaşına 10.000 rupee ya da 100 dolar rüşvet veren sanık kamçılanmaktan hemen kurtuluyordu. Sıkıyönetim idaresi halka iyice baskı yapmaya başladı.

27 Mayıs 1980'de Sıkıyönetim 77 No.lu emri yayınlandı: Vatana ihanet ve silahlı kuvvetler mensuplarına karşı suç işleyen, hakaret edenlerin davaları sivil mahkemelerde değil, askeri mahkemelerde görülecekti. Bu suçların cezaları kamçılanmaktan ömür boyu hapse ve asılarak idama kadar değişiyordu.

Sıkıyönetim Emri No. 78: Siyası tutuklular için öngörülen on iki aylık tutuklanma ve gözaltı süresi tekrarlanabilirdi ve cezaya yeni madde de eklenmişti. Evinde ya da sokakta tutuklanan kişilere açıklama yapma zorunluluğu olmayacak, tutuklamanın nedeni belirlenmeyecekti. Gözaltı süresi gerekli görüldüğü takdirde Sıkıyönetim yetkililerinin istediği kadar uzatılabilecekti.

Artık herkes suçsuz olsa da, temyize bile gitme hakkı olmadan cezaevinde ölene kadar tutulabilecekti. 19 Haziran'da avukatlar bu yeni emirlerin iptali ve hemen seçimlere gidilerek sivil bir hükümetin göreve gelmesi için Lahor'da eyleme başladılar. Seksen altı avukat dövüldü ve tutuklandı. 1973 Anayasasının uygulanması için Ağustos'ta Karaçi'de yapılan bir başka eylemde on iki avukatı daha tutukladılar. Her gün öğrenciler ve sendika başkanları da durmadan tutuklanıyorlardı.

Yaz aylarında Karaçi'ye gittiğimde annem dikkatli olmam konusunda beni sürekli olarak uyarıyordu. Askeri rejim hiç riske girmiyordu. Ağustos'ta bir dost düğünü için Lahor'a gittiğimizde, polis otelimize geldi ve bizi Pencap

eyaleti dışına çıkardı. Bizi silahlı gözetim altında havaalanına götürdüler ve uçakla Karaçi'ye geri gönderdiler.

Darbenin üzerinde üç yıl geçmiş olmasına ve Sıkıyönetim idaresine rağmen halk hâlâ bu duruma alışamamış ve Ziya halkın desteğini kazanamamıştı, açıkça belliydi bu. Ziya halkın sempatisini her gün biraz daha kaybediyordu ve arkasında sadece ordu desteği vardı. 1977 seçimlerinde PPP karşısında muhalefet olan ve bazılarına bakanlık verilen PNA mensupları bile Ziya'yı terk ediyorlardı. Babamın ölümünden altı ay sonra Ziya bazı bakanları görevden alarak bütün siyasi partileri kapatınca PNA mensupları da ortada kaldılar.

Bu nedenle Ekim 1979'da annemle beni Al-Murtaza'da ev hapsine mahkûm ettiklerinde, bazı PNA'lılar Ziya'ya karşı PPP'ye işbirliği teklif ettiler. Ama biz o zaman onların bu hareketini, askeri rejime karşı kendileri için destek arama olarak düşündük. Bazıları Ziya'ya açıkça, "Bizi Bakan olarak istemezsen biz de PPP'ye katılırız," dediler. PNA 1980 sonbaharında bize yine yaklaşmaya başladı. Ama biz de bu kez onları ciddiye aldık.

Ziya ve sayıları azalan yandaşları siyaset sahasında başarılı olamayacaklarını anlayınca rüşvet dağıtmaya başladılar. Ziya'nın rüşvet hikâyelerini her gün duyuyorduk. Fakir bir PPP'linin oğlu olan ve bir bisiklet atölyesinde günde iki rupee için çalışan bir gence PPP'den ayrılması ve hâlâ Ziya'yı destekleyen Müslümanlar Birliğine girmesi için bin rupee teklif ettiler. Sind eyaleti valisi, eski bakan Gulam Mustafa Jatoi gibi güçlü bir PPP mensubuna Ziya tarafından Başbakanlık teklif edildiğini –ve kabul ettiği düşünülüyordu– duyduk. Ziya hiç sevilmeyen askeri rejim yerine sivil bir hükümet getirmek ister gibi davranarak halkı kandırıyordu.

Jatoi'ye Başbakanlık teklifini duyduktan sonra, annem Eylül'de bana, "Ziya'nın oyununu bozmalıyız," dedi. "Bu fikri sevmiyorum ama belki de PNA'nın teklifini düşünmek gerekiyor. Muhalefetin Ziya'ya doğru kaçmasına izin vermemeliyiz."

"Ama bizim parti yetkilileri buna itiraza edeceklerdir anne," dedim. "Bizim seçimlere hile karıştırdığımızı ileri sürenler, darbenin önünü açanlar PNA'lılardı, Ziya babamı ölüme gönderirken onlar onun bakanlarıydı."

Annem, "Fakat başka seçeneğimiz yok kızım," dedi. "İşte Jatoi'yi aldılar, daha sonra başkalarına da el atacaklar. İdeal koşular işe yaramadığı zaman çirkin gerçekleri görmek durumundayız."

Annem PPP'nin yaklaşık otuz kişilik Merkez Yönetim Komitesini gizli bir toplantıya çağırdı. Siyasi toplantılar yasaklandığı için riskli bir işti bu, ama hiçbir şey yapmadan olanları seyredersek generallere boyun eğmiş olacaktık. Diğerleri gibi bu toplantı da Clifton 70 No.da yapıldı ve Kuzeybatı Hudut eyaleti ve Baluchistan gibi uzak yerlerden bile parti yetkilileri geldiler. Tahmin edildiği gibi, toplantı tartışmalı geçti.

Sind'den gelen bir parti üyesi, "PNA'lılar katildir," dedi. "Bugün onlarla işbirliği yaparsak, yarın Ziya ile de yapmayacağımızı kim garanti edebilir?"

Partinin Marksist üyesi yaşlı Şeyh Raşit, "Fakat Japonlar Çin'e girince Mao Tse-Tung mecbur kalıp Chiang Kai-Shek ile işbirliği yaptı," diye konutu. "Onlar ulusal çıkarları için işbirliği yapabiliyorsa biz de PNA ile aynı şeyi yapabiliriz."

Tartışma alevlenirken ben, "Onların fırsat düşkünü ve kendi çıkarlarını düşünen insanlar olduğunu hepimiz kabul ediyoruz," dedim. "Ama ne yapabiliriz ki? Ya oturup üstün-

lüğün ellerimizden kayıp gitmesini izleyecek, ya da PNA'nın acı hapını yutarak durumu kurtarmaya çalışacağız. Ben derim ki, parti kimliğimizi kaybetmeden onlarla anlaşabilir ve bir ittifak kurabiliriz."

Yedi saat süren hararetli tartışmalardan sonra, istemesek de PNA teklifine olumlu yanıt verme kararı alındı. Böylece Demokrasiyi Yenileme Hareketinin (İng. MRD) temeli atılmış oldu.

Annem bana, "İkimiz birden hapse girmemeliyiz," dedi. "Bunun için sen sesini fazla yükseltme. Böylece ikimizden biri dışarıda ve partinin başında kalabilir."

Buna istemeyerek razı oldum ama aynı zamanda da rahatladım. MRD'yi kurmak aslında politik anlamda olumlu bir hareketti, ama ben hâlâ babamın eski düşmanlarıyla işbirliği yapmayı içime sindirememiştim. Eski muhalefet partilerinin liderleri de PPP ile işbirliğinden hoşlanmadılar. Ortak toplantılarda parti liderleri birbirleriyle doğrudan değil de sözcüler aracılığıyla konuştular.

MRD kuruluş belgesinin yazımında da bazı anlaşmazlıklar çıktı ortaya; 1977 seçimlerine hile karışıp karışmadığı ve babamın ölümüne 'infaz' ya da 'cinayet' denmesi konusunda tartışmalar yaşandı. İttifakı oluşturan on partinin anlaşması ve pürüzlerin giderilmesi için Ekim 1980'den Şubat 1981'e kadar yaklaşık dört ay uğraştık.

Ziya'nın kendi seçtiği Başbakanı Muhammed Han Junejo'nun Müslüman Birliğine giren partisi, on bir saat sonra geri çekildi. Diğer parti başkanları ve yardımcıları 5 Şubat 1981'de Clifton 70'te ilk kez olarak yüz yüze gelerek konuştular.

Babamın eski muhalifleri, onun evinde, onun dul karısı ve kızı ile bir anlaşma yapmak üzere bir araya geldiler. Politika ne garip bir iş diye düşündüm. Pakistan De-

mokrat Partisi'nin fesli lideri Nasrullah Han annemin sağına oturdu. Benim karşımda, Asghar Han'ın daha ılımlı Tehrik-i-İstiklal Partisinin tombul yüzlü temsilcisi Kasuri oturuyordu. Dinci parti Cemaat-ül-Ulema-i-İslam'ın sakallı temsilcileri bir yanda, küçük solcu Mazdoor Partisinin lideri Fatehyab diğer yandaydı. Çoğu eski PNA koalisyonundan olan yaklaşık yirmi kişi vardı masada. Ben farklı fikirleri olan bu politikacıların sadece Ziya'ya karşı olduklarını, onu seçimlere zorlamak için bir araya geldiklerini düşünmek istiyordum ama kolay bir iş değildi bu.

Duvarları kadife kaplı ve tavanından avizeler sarkan salon sigara dumanıyla doldu ve konuşmalar uzadığı için ertesi sabah yeniden toplanma kararı alındı. Bir ara PNA'nın eski lideri 1977 karmaşasında partisinin haklı olduğunu göstermeye çalıştı. Ben onun kendi evimizde PPP'yi eleştirir gibi, imalı konuşmasına şaşırdım.

Onun konuşması bitmeden söz alarak buz gibi bir ifadeyle, "Burada birbirimiz hakkında düşündüklerimizi değil, bir demokrasi koalisyonunu tartışmak için toplandık," dedim.

Nasrullah Han ikimizi sakinleştirmeye çalışarak, "Evet, geçmişi bırakalım da geleceğe bakalım," dedi.

Ben her şeye rağmen, babamın evinde, onun kahvesini içen ve onun telefonunu kullanarak dostlarına heyecanla, "Evet, evet, Clifton 70'teyim, Bhutto'nun evindeyim," diyen politikacıları seyrederken sinirlendim, rahatsız oldum.

Yasemin, Amina ve Samiya beni sakinleştirmeye çalıştılar ve Samiya, "Onlar kalkıp sizin evinize geldiler, bu da PPP'nin ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesidir," dedi.

Amina, "Bu koalisyonu oluşturmayı siz istediniz. Bu da politik açıdan çok mantıklı bir hareket ve bunun için

bu uzun yolda onlara tahammül etmek zorundasın," diye konuştu.

Sonunda yutkundum, itirazlarımdan vazgeçtim ve diğer liderler de benim gibi yaparak tüm partileri bir araya getiren anlaşmayı imzaladılar. 6 Şubat 1981'de Demokrasiyi Yenileme Hareketi (MRD) kuruldu.

BBC haberlerinde açıklanan MRD anlaşmasının imzalanması Pakistan'da büyük bir çalkantıya neden oldu. Halkın büyük çoğunluğu bunu Sıkıyönetim idaresine karşı bir başkaldırı olarak yorumladı. Sokaklara ilk dökülenler Sınır eyaletindeki öğrenciler oldular. Ziya hemen annemle benim yaralıların ailelerine ziyaretlerimizi engellemek için yeni bir emir çıkardı.

Sind ve Pencap'ta da üniversite profesörleri, avukatlar ve doktorlar protesto eylemi yapan kalabalıklara katıldılar. Multan, Bahwalpur, Sheikupura ve Quetta'da yeni öğrenci protesto eylemleri başladı. Taksi şoförleri, dükkân sahipleri ve küçük esnaf, "Allah'a şükürler olsun, MRD kuruldu! Ziya'nın sonu geldi!" diye fısıldaşmaya başladılar. Karaçi'nin Empress Marketinde alışverişten dönen aşçımız, "Kasaplar bile MRD eylemine katılacaklar," dedi.

Ziya köşeye sıkıştı. Pakistan'daki bütün üniversiteleri tekrar kapadı ve beş kişiden kalabalık grupları yasakladı. Fakat eylemler devam etti ve *Time* dergisi, "General Ziya'nın karşısında en büyük muhalefet eylemleri başladı," diye yazdı.

MRD 27 Şubat'ta Lahor'da gizli bir toplantı yapmaya karar verdi. Fakat Ziya hemen harekete geçti ve 21 Şubat günü birçok MRD liderini tutuklattı. Diğer MRD ve PPP üyelerine Pencap'tan çıkmaları emredildi. Bana Pencap valiliğinden gelen emirde, "Pencap'a girişiniz halkın güvenliği ve kamu düzeni açısından sakıncalı görülmüştür," deniyordu.

Annem benim siyasi çalışmalarımı biraz daha kısıtladı ve "Şimdilik siyasi hiçbir şey yapma," dedi. "Ben tutuklanırsam sen partinin başında kalmalısın." Durum gittikçe kızışıyordu ve Ziya zor durumdaydı ama ben bir şey yapamıyordum. MRD'nin Lahor gizli toplantısına annem yalnız katılacaktı. Şehirde bütün yollar tutuldu, araçlar aranmaya başladı. Henüz tutuklanmamış olan MRD liderleri toplantıya gitmek için dolambaçlı yollar kullanmak zorundaydılar. Annem bizim çalışanlardan birinin on üç yaşındaki oğlunu yanına aldı ve çarşaflı bir büyükanne gibi çıktı yola.

Ama polisler toplantıyı basarak annem dâhil herkesi tutukladılar ve annemi de Karaçi'ye geri gönderdiler. Fakat MRD yine bildirisini yayınladı ve Sıkıyönetime son verilmesini ve üç ay içinde seçimlere gidilmesini istedi. MRD'nin Lahor'da yayınlanan bildirisinde, "Ziya'nın hemen yönetimden çekilmesini talep ediyoruz, Sıkıyönetim Rejimi halkın dayanılmaz arzusuna göre kaldırılacaktır," deniyordu.

MRD 23 Mart'ta Pakistan'ın her yerinde büyük grevlere ve eylemlere başlanacağını duyurdu. 1979 yerel seçimlerinde seçilen PPP'li encümen üyeleri istifa edecekler ve Ziya'nın istifasını isteyeceklerdi. Ziya'nın sonu yaklaşıyordu.

2 Mart 1981.

Clifton 70'te partililerle salonda oturmuş konuşurken telefon çaldı. Arayan kişi Karaçi'deki Reuters temsilcisi İbrahim Han'dı ve "Habere tepkiniz ne olacak?" diye sordu.

"Hangi habere?"

"Pakistan Uluslararası Havayollarının (PIA) bir uçağı kaçırıldı."

Birden şaşırdım ve "Kim kaçırmış?" diye sordum. Daha önce hiçbir PIA uçağı kaçırılmamıştı.

İbrahim Han, "Henüz kimse bir şey bilmiyor, uçağı kim ya da kimler kaçırdı ve hangi amaçla nereye götürüyor, bilinmiyor," diye cevap verdi. "Yeni gelen bilgileri iletirim size. Ama bu habere tepkinizi alabilir miyim?"

Hiç düşünmeden, "Bir uçağı ya da ülkeyi ele geçirme olayları hep berbat olaylardır," diye cevap verdim. Telefonu kapadığım zaman odadaki arkadaşlar merakla bana bakıyorlardı.

"Bizim yolcu uçaklarından biri kaçırılmış," dedim. "Başka bir bilgi de yok."

8

SUKKUR CEZAEVİNDE HAPİS

Sukkur Merkez Cezaevi, 13 Mart 1981.

Neden burada olduğumu bilmiyordum. Bu kez ev hapsi değildi, Sindh çölünde uzak bir hapishaneye koydular beni. Hava soğuktu, hapishane saatinin gece yarısından sonra 1'i, daha sonra 2'yi vurduğunu duydum. Hücremin dört duvarı da demir parmaklık ve serin gece rüzgârı her yandan esiyordu ve koca bir kafesi andıran hücrede sadece katlanabilir bir karyola vardı.

Üzerimde bir süveter, bir battaniye bile yoktu ve serin havada yatağımda üşüyordum. Üzerimde beş gün önce tutuklandığımda giydiğim şalvar vardı. Kadın gardiyanlardan biri bana acıdı ve bir çift çorap uzattı. Fakat yaptığı bu iyiliğin duyulmasından korkmuş olacak ki sabah olunca çorapları geri istedi. Kemiklerim sızlıyordu, etrafımı görebilsem kalkıp yürüyebilecektim ama elektrik kesikti ve her yer simsiyahtı. Hava akşam 7'de kararmıştı ve ondan sonra soğuk bir karanlık içinde kaldım.

Polis Clifton 70'e 7 Mart günü gelmişti ama ben orada değildim. Annem orada MRD liderleriyle toplantı yaptığı ve beni uzaklaştırdığı için geceyi Samiya'nın evinde geçirdim. Polisler beni bulamayınca yeğenim Fakhri'ni evine ve sonra da bizim eve giderek annemi tutuklamışlar ve evin her yerini aramışlardı. Kız kardeşim Sunny kibrit kutularını bile açan polislere gülmüş ve "Ablamı böcek sandınız galiba, öyle mi?" demişti.

Polisler Karaçi'de bir Zoroastrian aile olan Punthakey'ler de dâhil olmak üzere, tüm eski okul arkadaşlarımın evlerini de aramıştı. Evin 25 yaşındaki kızı Paree karakola götürülmüş ve yedi saat boyunca sorguya çekilmişti. Bu aile Müslüman olmadığı için Ziya'nın gözünde zaten cezayı hak etmiş sayılıyordu. Paree'nin yakınları kızlarını kurtarmak için yetkililere gidince onlara, "Dinsel azınlıklara nasıl davranacağımızı biliriz biz," demişlerdi. "Bu ülkede politikaya karışırsanız böyle olur işte."

Polisler beni arkadaşlarım Putchie ve Humu'nun evinde aradıktan sonra, ertesi gün eski Meclis başkan Yardımcısı ve annemin doktorlarından biri olan Dr. Eşref Abbasi'nin evinde buldular. Ben onların telefonundan yararlanarak İslamabad'daki bazı arkadaşlarla konuşmaya çalışırken Dr. Abbasi'nin oğlu Safdar odaya girerek, "Polisler geldi, evi aramak istiyorlar," dedi. Ben artık politikaya pek karışmadığım için polislerin Dr. Abbasi için geldiklerini düşündüm ve Safdar'a, "Polislere söyle, dedim. "Evi aramalarına gerek yok. Kimi istediklerini söylesinler yeter." Safdar gitti ve biraz sona geri dönerek, "Seni arıyorlar," dedi.

Beni daha önce tutukladıklarında bindirdikleri arabalardan birine değil de, içi polis dolu açık bir jeep'in arka koltuğuna bindirmek istediklerinde, bu kez başıma daha korkunç şeyler geleceğini anladım. Arkaya oturmak istemedim ve o zaman beni ön koltuğa oturttular. Uzun bir askeri konvoyla boş sokaklardan geçtik ve bir polis karakoluna geldik. Beni beş saat boyunca boş bir odada oturttular ve polisler durmadan sigara içtiler. Bu kez Ziya'nın bana karşı daha zalim davranacağını hissediyordum.

Ben o sırada bilmiyordum, ama o günlerde Pakistan'ın her yerinde binlerce insan tutuklanıyordu. Rakamları her zaman kısıtlı olan Uluslararası Af Örgütü bile

sadece Mart 1981'de altı binden fazla insanın tutuklandığını tahmin ediyordu. Mart 2'de PIA uçağının kaçırılışını bahane eden Ziya, eylemleri bastırmak için yapıyordu bunu. MRD ya da PPP ile en küçük bir ilişkisi olanlar hemen tutuklanıyordu.

İslamabad'da Niyazi ailesinin bütün bireyleri tutuklandı. Amina'yı da almak istediler ama onun dokuz aylık hamile olduğunu görünce kocası Salim'i tutukladılar. Amina şok geçirdi ve erken doğum yaptı. Babamın avukatlar heyetinin başı ve eski Pakistan Başsavcısı olan Yahya Bahtiyar Baluchistan'da tutuklandı. Eski Meclis üyesi ve Larkana Vali Yardımcısı Halit Ahmet'in yeğeni olan Faysal Hayat Lahor'da ve çok sayıda PPP'li kadın çeşitli yerlerde tutuklandılar. Flashman Otelinin müdür yardımcısı Gazi Sultan Mahmut Rwalpindi'de üçüncü kez gözaltına alındı. *Musavvat*'ın Karaçi editörü İrşad Rao ve Sind PPP'nin önemli üyelerinden Pervez Ali Şah da tutuklandılar. Bizlere artık daha barbarca davranıyorlardı.

İstasyonda polislere, "Annem nerede?" diye sordum.

"Karaçi Merkez Cezaevinde," dediler.

"Dinlenme Evinde mi?" Dinlenme Evi denen yer cezaevini kontrole gelen yetkililerin kaldığı oldukça konforlu bir bölümdü ve babamı da ilk günlerde orada tutmuşlardı.

Polisler, "Annen bir hücrede," diye cevap verdiler.

Bunu duyunca şoke oldum. Annem bir kadındı, eski Başbakanın karısıydı ve onu suyu, yatağı, hiçbir şeyi olmayan bir hücreye atmışlardı.

"Beni nereye götürüyorsunuz?" diye sorunca, "Annenin yanına," dediler. Ama yalan söylediler bana.

Beni Karaçi Merkez Cezaevinin Dinlenme Evinde beş gün kimseyle görüştürmeden tuttular ama kaldığım

oda bomboştu, bütün eşyalar alınmıştı. Cezaevi yetkilileri annemin nerde olduğunu bilmediklerini söylediler. Yanımda tarağım, diş fırçam, hiçbir şey yoktu ve avukatımla da görüştürmediler beni. Ayrıca stres ilacı alıyordum ve o da yanımda değildi. Doktora, ilaca ihtiyacım vardı ama konuşacak insan bile bulamıyordum.

Ayın 12'si gecesi hücreme gelen bir gardiyan, "Gece yarısından sonra 2.30'da buradan gidiyorsun, hazır ol," dedi. Yüzünde korkulu bir ifade vardı.

Beni nereye götüreceklerini sordum ama cevap alamadım. Annemin nerde olduğunu sordum yine cevap vermediler. Korkuyordum, duyduğum söylentilere göre, bazı isyancı tutukluları gece vakti çöle götürüp öldürüyorlar ve onları gömdükten sonra yakınlarına da kaçarken ya da ani kalp krizinden öldüğünü söylüyorlardı. Beni Dinlenme Evine getirdiklerinde, Sind Yüksek Mahkemesine bir dilekçe yazdım ve haksız yere tutuklandığımı anlattım, kendimi mahkemede savunmak istediğimi, ya da bana bir avukat vermelerini istedim. Ama dilekçemin yerine varıp varmadığı konusunda endişeliydim.

Gece yarısından sonra bir sürü kadın ve erkek polisle askerler beni almaya geldiler. Beni camları perdeyle kapalı bir arabayla ve büyük bir hızla bomboş sokaklarda dolaştırdıktan sonra arabalar birden durdu ve telsiz konuşmaları başladı.

Bir telsizden, "Onu apronda (havaalanında uçak park yeri) tecrit edin," sözünü duyunca biraz rahatladım, en azından havaalanında olduğumu anlamıştım ama beni nereye götürdüklerini bilmiyordum. Bu saatte herhangi bir yere bir uçak olmadığından emindim. Ama Larkana'ya uçacak özel bir uçak hazırlamış olabilirlerdi. Ama inişte olan bir uçak da yoktu. Orada güneş doğana kadar saatlerce beklettiler beni.

Sabah 6.30'da beni bir yolcu uçağına bindirdiler, çevremdeki koltuklara da kadın polisler oturdu. Koridordan geçen hostese, "Nereye uçuyoruz?" diye sordum ama yanımdaki kadın polis sert bir sesle, "Tutuklusunuz, konuşmak yok," diyerek susturdu beni.

Karaçi Cezaevinde kaldığım beş gün içinde gazete görmemiştim ve annemle bana neden bu kadar sert davrandıklarını anlamıyordum. Sanırım Demokrasiyi Yenileme Hareketinin (MRD) kuruluşu çok kızdırmıştı Ziya'yı. Beni tutuklamalarından önce bütün gazeteler bu konuyu yazmışlardı. Ama bize neden bu kadar sert davranıyorlardı ve diğer yolcuların ve hatta polislerin yüzlerinde neden böyle korku ifadesi vardı?

Hostesin bana bir gazete vermesine ses çıkarmadılar. Gazeteye baktım ama MRD'den değil de uçak kaçırma olayından söz etmişlerdi. Uçak korsanları elli beş Pakistanlı siyasi tutuklunun serbest bırakılmasını istemişler ve uçağı Afganistan'a, Kabil'e götürerek, yolculardan, bir zamanlar babamın yaverliğini de yapmış olan Tarık Rahim adlı binbaşıyı öldürmüşlerdi. Korsanlar oaha sonra uçağı Suriye'ye, Şam'a götürmüşlerdi.

Gazetede bu haberi okurken iyice şaşkındım, olanlara inanmakta güçlük çekiyordum. Uçak korsanları Al-Zülfikar adlı direniş örgütünün üyeleri olduklarını söylemişlerdi. Rivayete göre Al-Zülfikar örgütünün merkezi Kabil'deydi ve erkek kardeşlerim de orada yaşıyorlardı. Gazete haberine bakılırsa örgütün başında kardeşim Mir vardı.

Otuz-bir, otuz-iki, otuz-üç, saçlarımı kırk kez, dişlerimi ise yüz kez fırçalıyordum. Açık avluda on beş dakika yürüdüm. Tozlu avluda açık olarak giden lağım kanalı boyunca, karşıdaki demir parmaklıklı hücrelerin sonuna

kadar yürüyordum. Gardiyanlar benim yüzümden diğer mahkûmların başka yerlere götürüldüğünü söylediler. Askeri rejim beni tam anlamıyla tecrit etmişti.

Sabahları bana bir kupa su gibi çay ve kuru bir ekmek parçası, öğle ya da akşam yemeği olarak sulu mercimek çorbası, haşlanmış kabak ve haftada iki kez küçük bir balık getiren gardiyanlardan başka kimseyi görmüyordum. Beş aydır Sukkur cezaevindeydim ve arada sırada duyduğum insan sesleri de bana sadece felaket haberi veriyordu. Gardiyanlar haftada bir hücreme geliyor ve "Bugün elli kişi daha tutuklandı," ya da, "Bugün siyasi bir mahkûm kırbaçlanacak," gibi insanın içini karartan haberler veriyorlardı.

Sovyetlerin Afganistan'a girmesi gibi, uçak kaçırma olayı da Ziya için kritik bir zamanda geldi. Halk Ziya'nın istifasını isterken, o da uçak kaçırma olayını PPP'ni bir terörizm saldırısı imiş gibi kullanıyordu. Zamanlama onun için o kadar uygundu ki, uçak kaçırma olayını Ziya'nın planladığına inananlar çoktu. Olayın üzerinden on üç gün geçti ve korsanlar uçağı infilak ettireceklerini söyledikleri gün, Ziya onların istediğini yaptı ve elli beş siyasi tutukluyu serbest bıraktı. Ama Sıkıyönetim binlerce siyasi mahkûmu hapse atmış, çoğunu da terörist olmakla suçlamıştı ve elli beş kişi onun için önemli değildi. Gazeteler artık MRD'nin faaliyetlerinden söz etmiyorlardı. Manşetlerde sadece uçak korsanları ve Al-Zülfikar vardı.

Sukkur'daki hücremde gün geçirmeye çalışırken, Ziya'nın Al-Zülfikar örgütü ile PPP ve özellikle de ben ve annem arasında bir ilişki kurmaya çalıştığını bilmiyor ve serbest bırakılmamı bekliyordum. Avukatım Lakho Sukkur'a gelip, tutuklanmama itiraz için dilekçe yazacağını söyleyince sevindim. İyi bir gardiyan bana yardımcı

olmuş ve Sindh Yüksek Mahkemesine yazığım dilekçe yerini bulmuştu. Ama ne yazık ki hem bu iyi gardiyanın ve hem de avukatımın gayretleri olumlu sonuç vermedi.

Avukatımın gelişinden dört ya da beş gün sonra Sıkıyönetimin yayınladığı "Geçici Anayasa Emri"nde Ziya'nın anayasayı değiştirebileceği belirtildi. Ziya bu emre dayanarak sivil mahkemelere, artık Sıkıyönetim kurallarını uygulamalarını bildirdi. Artık benim ve diğer siyasi tutukluların itirazları geçersizdi. Artık hepimiz Sıkıyönetim yasalarına göre bir askeri mahkemede yargılanabilir ve mahkûm edilebilirdik.

Ziya yeni bir Geçici Mahkeme Emri ile mahkemelerdeki tüm muhalefeti de safdışı bıraktı. Artık bütün sivil yargıçlar Sıkıyönetim Yasasına göre yemin edecek ve Ziya'nın Sıkıyönetim İdaresinin Başı olduğunu doğrulayacaklardı. Bu yemini etmeyen yargıçlar görevden alındılar, bir kısmı da yemin etmeye fırsat bulamadan azledildiler. Siyasi tutuklulara ölüm ve ağır hapis cezası verilmesine karşı gelen yargıçlar safdışı edildiler. Ziya *Guardian* gazetesine verdiği röportajda, "Mesele yönetim gücünü yargı ile paylaşma konusu ise bunu kabul etmiyorum," dedi. Uluslararası Hukuk Dernekleri ve Uluslararası Af Örgütü, "Yargıçlar adaleti sağlamak için orada bulunuyorlar," dediler ama onlar da bir sonuç alamadılar. Pakistan'da sivil yasalar yoktu artık. Avukatım Bay Lahko da beni bir daha göremedi.

Monoton zaman geçmek bilmiyordu. Kafamın durmamasına çalışıyor, beni seven bir gardiyanın gizlice getirdiği deftere yaşadığım ve hatırladığım her şeyi kaydediyordum. Günde bir gazete okumama izin verdiler ve Sind eyaleti için basılan *Dawn*'ı rahatça okuyabiliyordum. Vakit geçirmek için çocuk sayfalarını bile okuyordum ama yine de bir saatte bitiyordu gazete.

Haftada bir gün gelen cezaevi müdürüne bir gün, "Bana *Time* ya da *Newsweek* getirebilir misin?" diye sordum.

Müdür, "Onlar komünist yayınlar, onları okumana izin yok," dedi.

"Tam tersine, onlar kapitalistlerin dergileridir," dedim.

"Hayır, onlar komünist yayınlardır."

"Kütüphanenizde nasıl kitaplar var acaba?" diye sordum.

"Bizde kütüphane yoktur," diye cevap verdi.

Nisan ayı geldiğinde gazeteler hâlâ uçak kaçırma olayını ve Mir'in bu işte parmağı olduğunu yazıyorlardı. Bir habere göre, Mir olayın sorumluluğunu kabul etmiş, ama bir başka haberde de uçak korsanlığıyla ilgisi olmadığını söylemişti. Ama askeri rejim yanlısı gazeteler Al-Zülfikar'ın, PPP'nin silahlı kanadı olduğunu yazıyorlardı.

Bu da saçma bir suçlamaydı. PPP'nin temel prensibi, değişimleri yasal olarak barış ve siyasi yollarla gerçekleştirmekti. Biz şimdiye kadar neden seçimler yapılsın diye mücadele etmiştik o zaman? Halkın kalbi ve sadakati zorla kazanılamazdı. Bunu Ziya bile çok iyi bilirdi. Ama askeri rejim yine de MRD'yi, PPP'yi ve Bhutto ailesini mahvetmek için bütün gerçekleri çarpıtmaya devam ediyordu.

Sukkur'daki hücremde otururken, askerlerin beni öldürmeye hazırlandığına inanmaya başladım. Gardiyanlardan biri bana, askeri mahkeme tarafından cezaevinde yargılanıp idama mahkûm edileceğimi söylerken çok üzgün ve tedirgindi. Bir başkası da diğer avludaki ölüm hücrelerinden birinin benim için boşaltıldığını söyledi. Rivayete göre, bana idam cezası verilirse kardeşlerim beni buradan kaçırma girişiminde bulunacaklardı ve bu nedenle cezaevindeki güvenlik önlemleri de en

üst düzeye çıkarılmıştı. Bir başka rivayete göre ise, beni Baluchistan'daki bir işkence merkezine götürecekler ve PIA uçağının kaçırılmasında parmağım olduğunu zorla söyleteceklerdi. Yaşlı bir kadın gardiyan bana acıyarak baktı ve "Önünde çok zor günler var kızım," dedi. "Şimdiden dua etmeye başlasan iyi olur."

Cezaevleri Başmüfettişi Sukkur'a geldi ve rivayetleri doğruladı. Üzgün görünen kır saçlı müfettiş bana bir ara, "Senin Al-Zülfikar ile bağlantını itiraf ettirmek için bazı kişiler baskı yapıyorlar," diye fısıldadı.

Ben ise saf bir çocuk gibi, "Fakat ben suçsuzum. Beni suçlayamazlar," dedim.

Başmüfettiş başını iki yana salladı ve "Senin memleketin olan Larkana'da bir erkek çocuğun ayak tırnaklarını söktüklerini gördüm ben," dedi, gözleri sulanmıştı. "Böyle bir işkenceden sonra herkes onların istediğini söyler."

Ben Müfettişe ve gardiyanlara inanmıyordum. Yaşamaya devam etmek için gerçekleri kabul etmemek gerekiyordu. Gerçekleri kabul etmek, tehdidi kabul etmek demekti. Ama bilinçaltım ve bedenim gerginliği algılıyordu. Hücremde her şeyim açık olduğu için çok da sağlıklı olmadığımı öğrendiler ve bir doktor gelip beni muayene etti ama doktorun tanısı konusunda bana hiçbir şey söylemediler.

Bir süre sonra yemek yiyemez oldum, zor yutkunuyordum. Çok az yiyebiliyor ama yine de kilo aldığımı hissediyordum. Sanki midem ve göğüs kafesim genişlemeye başlamıştı. Anoreksiden kuşkulanmaya başladım.

Bir süre sonra çok zayıfladım ve ilgililer benim idam hükmünden önce, hastalıktan öleceğimi düşünerek endişelenmeye başladılar. 16 Nisan sabahı cezaevi müdürü hücreme geldi ve "Hazırlan, seni Karaçi'ye naklediyorlar," dedi.

"Neden?" diye sordum.

Müdür, "Sağlığın iyi değil, orada tedavi olabilirsin belki," diye cevap verdi.

Bu habere çok sevindim tabii. Buradaki sarı renkli pis su yerine Clifton 70'in tertemiz suyunu kullanabilecek, rahat bir yatakta yatacak, tertemiz bir odada kalacaktım. Artık işkence çekmeyeceğimi sanıyordum ama çok geçmeden yanıldığımı anladım.

Beni kendi evim yerine hiç tanımadığım bir eve getirdiklerinde, "Burası benim evim değil," diyerek itiraz ettim.

Yanımdaki polis, "Önce doktor seni muayene edecek," dedi. "Ondan sonra evine gideceksin."

Hiç tanımadığım kadın doktoru görünce, "Neden beni evime götürmüyorsunuz?" diye sordum. "Orada beni iyi tanıyan kendi doktorum bakabilir bana. "Polis sesini çıkarmadı ama doktor nazik bir kadına benziyordu. Beni dikkatle muayene etti ve "Sukkur'daki doktor rahim kanserinden kuşkulanmış," dedi. "Ama ben emin değilim. Bu nedenle küçük bir inceleme ameliyatı yapmamız gerekecek."

Henüz yirmi sekiz yaşımdaydım, nasıl kanser olurdum? Yoksa yine kafamı bozmak, karıştırmak için söylüyorlardı bunları? Daha önce beni muayene eden doktorlar gibi, bu da askeri rejimin görevlendirdiği bir doktordu.

Konuşurken doktor bir kâğıda bir şeyler karaladı ve bana uzattı. Kâğıda, "Merak etme, ben de sizdenim, bana güvenebilirsin," diye yazmıştı ama ben artık kimseye güvenemiyordum, çevrem hep düşmanla sarılıydı.

Oradan çıktık ve bir Jeeple Karaçi caddelerinden geçerken yanımdaki polislere, "Beni Clifton 70'teki evimize götürecektiniz," dedim. "Burası onun yolu değil."

"Önce Karaçi Merkez Cezaevine gidiyoruz," dedi-

ler. "Orada annenizi göreceksiniz."

Bunu duyunca heyecanlandım ve sevindim. Annemi bir aydan fazla bir zamandır görmemiştim. Ona durumumu anlatmak, MRD'nin çalışmaları ve benim üzerime atacakları yeni suçlamalar hakkında konuşmak istiyordum onunla.

Cezaevinin Dinlenme Evine girince, "Anne ben geldim! Pinkie geldi anne!" diye seslendim.

Ama annem orda değildi ve bana yine yalan söylemişlerdi. Bir gardiyan bana yavaşça annemin başka bir binada olduğunu söyledi. Annemi görmek için cezaevi müdürlüğüne başvurdum ama cevap alamadım. Polis ertesi gün beni eve değil de bir hastaneye götürdü. Fakat hastane koridorlarında ne hastalar, ne de hasta yakınları vardı. Beni ameliyat ettiler ve uyandığımda kız kardeşim Sanam'ı yatağımın başucunda görünce çok mutlu oldum. Hiç olmazsa ona izin vermişler ve yanıma getirmişlerdi. Fakat kardeşim çok tedirgindi ve daha sonra olayı şöyle anlattı:

Hastane çok büyüktü, ablamı nerede ve nasıl bulacağımı bilemedim. Onun adını söyler söylemez herkes donmuş gibi kalıyor, garip bir ifadeyle bakıyorlardı bana. Aylardan beri evden çıkmamıştım ve çok korktum. Pakistan özellikle de Bhutto adını taşıyanlar için çok tehlikeli bir ülke olmuştu. Ama gidecek başka yerim de yoktu ki.

Birkaç kişiye yol sordum ve bana değişik yollar gösterdiler ve bir koridordan geçerken bir kadın sesinin bağırdığını duydum ve yanımdaki kadına, "Allah'ım, bu ablamın sesi," dedim. Yanımdaki kadın bir istihbarat ajanı olmalıydı ve bana, "O senin ablan değil, küçük bir ameliyat oluyor," dedi. "O bağıran kadın doğum yapıyor."

Ama ben bağıranın Pinkie olduğunu anlamıştım ve o yana doğru gitmek isterken onu tekerlekli bir sedye ile ameliyat odasından çıkarıp hızla bir yere götürdüler, et-

rafında bir sürü polis vardı. Burnuna ve kollarına tüpler sokulmuştu. Pinkie yarı narkozlu olarak, "Beni öldürecekler! Babamı öldürecekler!" diye bağırıyordu. "Durdurun onları! Birisi durdursun onları!"

Pinkie'nin başında birkaç kırlaşmış saç teli gördüm. Neler çektiği belli oluyordu. Aylarca tek başına bir yerde kalmış, kimseyle konuşamamıştı. Saçlarının ağarması normal değil miydi yani?

Kendine gelene kadar Pinkie'nin yatağının yanında oturdum. Akşama kadar orada kalabileceğimi sanıyordum ama sadece yarım saat kalmama izin verdiler. Dışarı çıkarken doktorunu gördüm onun ve doktor bana, "Ablana söyle hiçbir şeyi kalmadı, durumu çok iyi," dedi, ama ben Pinkie'yi görüp bunu söyleyemedim ona. Öğleden sonra onu Karaçi Merkez Cezaevine götürdüler.

Kulaklarımda bir uğultu vardı. Bazen gözlerim kararıyordu ve bir ara bir kadın polisin çantamı karıştırdığını ve Sukkur'da not tuttuğum küçük not defterimi çıkardığını gördüm. Kuruyan ağzımla zor konuşarak ona, "Ne yapıyorsun sen?" diye sorunca kadın birden şaşırdı ve not defterimi çantama koyarak dışarı çıktı. Kendimi toparladım, yataktan kalkıp not defterini alarak banyoya gittim ve defteri orada yaktım. Bir süre sonra aynı kadın polis yanında bir erkek polisle geri geldi ve bana, "Kardeşin sana bir şey verdi, nerde o?" diye sordular. Onlara ne dediklerini anlamadığı söyleyince kızdılar ve çantamla elbisemi karıştırmaya başladılar. Ama bir şey bulamadılar ve daha çok öfkelendiler.

Ertesi sabah odama giren iki kadın polis, "Hadi kalk bakalım," dediler. Kendimi ayakta duramayacak kadar zayıf hissediyordum. Onlara, "Doktor iki gün yataktan çıkmamamı söyledi," dedim. Ama onlar beni dinleme-

diler ve birkaç parça eşyamı bir çantaya attılar. Önce bir arabaya, sonra da uçağa binerken öleceğim sandım, sesler bile uzaklardan geliyor gibiydi. Gözlerim kararıyordu ve bayılmamak için direniyordum. Ama bir ara bayıldım ve kendime geldiğimde yine Sukkur'daki hücremdeydim. Uzaktan gelir gibi bazı sesler duydum. Birisi, "Yaşıyor," derken bir başka ses, "Onu hastaneden bu kadar çabuk çıkarmamalıydılar," dedi. Tekrar karanlıklara daldım ama bu kez daha huzurluydum. Yaşamaya devam ediyordum.

Ne kadar şanslı olduğumu o zaman bilmiyordum. Londra'da sürgünde yaşayan eski PPP bakanlarından Jam Sadık Ali yıllar sonra bana, ben hastanedeyken Pakistan'dan bir telefon aldığını anlattı. Birisi telefonda ona, "Bir şeyler yap, Benazir'i ameliyat masasında öldürmeye hazırlanıyorlar," demişti. Sadık Ali hemen bir basın toplantısı yaparak durumu gazetecilere anlatmış ve askeri rejimin beni öldürmesini engellemişti.

Geçirdiğim ameliyattan sonra birkaç hafta kendimi toparlayamadım, yürüyemeyecek kadar halsizdim Sukkur'da. Gardiyanlar artık daha sevecen davranıyorlardı bana. Riski göze alarak bana yeni bir not defteri, bir kalem ve birkaç *Newsweek* getirdiler. Hatta bir gün birisi bana meyve bile getirdi. Not defterime her gün bir şeyler yazıyordum. Bazen bulabildiğim kâğıt parçalarına da not alıyordum ama gardiyanlar bir gece aramasında notlarım bulunabilir diye onları benden alıyor ve sabah yine getiriyorlardı. Notlar bulunursa işlerini kaybederlerdi.

Cezaevi notlarından satırlar:

20 Nisan 1981: Askeri rejim yanlısı Urdu gazetesi *Jang*'a göre, Mir Murtaza Bhutto bir BBC röportajında, uçak kaçırma olayı sırasında Kabil'de olduğunu ama olayı sonradan öğrendiğini söylemiş. Mir Murtaza'ya göre,

Pakistan'da bulunan annesi ve ablası Al-Zülfikar örgütünü onaylamamışlar. Mir Murtaza Pakistan Halk Partisi ile çalışmıyordu, annesi ve ablasıyla teması yoktu.

21 Nisan. Dawn. Avustralya radyosunun dün geceki haberine göre, Mir Bombay'da verdiği bir röportajda, diğer adı Pakistan Kurtuluş Ordusu olan örgütü Al-Zülfikar'ın, Pakistan'ı askeri rejimden kurtarmak için karıştıracağını söylemiş. Mir'in söylediğine göre, Al-Zülfikar Pakistan'da en azından elli dört operasyon yapmış ve Papanın gelişinden önce Karaçi stadında patlatılan bomba olayı da onlara aitmiş. Örgüt merkezinin Kabil'de olup olmadığını soran gazetecilere Mir, "Orada da teşkilatımız var ama asıl merkezimiz Pakistan'da," demiş.

Bu haberleri okur ve kaydederken kalbim sızlıyordu. Mir'i beş yıldan beri görmemiştim ve görüp konuşmak için her şeyi yapabilirdim. Onun ve Şah Nawaz'ın nasıl göründüklerini sadece gazetelerdeki resimlerinden biliyordum. Mir'in öfkesini ve yapmak istediklerini düşündükçe korkum artıyordu. Ziya onları bahane ederek PPP'yi bitirebilir, kardeşlerime ulaşamaz ama bizi mahvedebilirdi.

28 Nisan'da Mir'i, Pakistan'da 'en çok istenenler' listesine koydular. Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı bir gün aniden beni görmeye geldi. Yanında cezaevi müdürü ile diğer yetkililer vardı ve ikimiz hücredeki iki sandalyeye oturduk.

Ona, "Beni neden tutukladınız?" diye sordum.

"Al-Zülfikar yüzünden," dedi.

"Benim o örgütle hiçbir ilgim yok."

"Odanda Al-Zülfikar örgütünün planlarına ait kopyalar bulduk. Her şeyi ayrıntısıyla biliyoruz artık." Onun neden söz ettiğini anlayamadım.

"Uçak kaçırma olayına kadar Al-Zülfikar adını duymamıştım," dedim.

"Senin Al-Zülfikarla olan bağlantına, stadyum bombalanması olayına ve Lala Assad ile olan ilişkilerine mahkeme karar verecektir."

Lala Assad Sind'deki Öğrenciler Kolunun başkan yardımcısıydı, tanırdım onu. O çocuk Khairpur'da mühendislik öğrencisiydi. Al-Zülfikar diye bir örgüt olsa bile onun bu örgütle ilişkisi olamazdı. Ama askerler bu örgütü bahane ederek, mümkün olduğunca çok sayıda PPP yandaşını safdışı bırakmak istiyordu. Komutan yardımcısının söylediğine göre, uçak korsanlarıyla işbirliği suçlamasıyla Nasser Baloach'ı da yakalamışlardı ve ben onu da tanıyordum. Baloach Karaçi çelik fabrikalarında PPP'nin işçi temsilcisiydi.

Yalnız kaldığımda not defterime, "Bu sabahki konuşmalardan anladığıma göre, rejim benim stadyum patlamasında Lala Asad ve Al-Zülfikar'la işbirliği yaptığımı düşünüyor," diye yazdım. "Bu korkunç bir şey ve çok saçma. Hep masum insanları suçluyor bu adamlar. Tam bir caniler dünyasında yaşıyoruz."

Ama iki gün sonra dünya daha da korkunçlaştı.

Jang'ın manşeti, "BELGELER BHUTTO KADINLARININ OLANLARI BİLDİĞİNİ KANITLIYOR," şeklindeydi. Kalbim duracak gibi oldu, sırtım buz gibi oldu. Komutan yardımcısının odamda bulduklarını söylediği belgeler olmalıydı bunlar. Askeri rejim Bhutto kadınlarını mahkemeye çıkarmaya hazırlanıyordu.

30 Nisan'da not defterime, "Galiba bir karabasan yaşıyoruz," diye yazdım."Önce Mir ve Al-Zülfikar sorunu çıktı ortaya, şimdi de bizimle onlar arasında ilişki kurmaya çalışıyorlar. Korkunç bir şey bu, ama babama da aynı şeyleri yapmadılar mı? Şimdi bütün dünyanın bildiği ahlâksızlıklarını bizim üzerimizde tekrarlıyorlar. Gerçekler ortada ama bunları bir askeri mahkemede nasıl

söyleyebilir, kanıtlayabiliriz ki? Ziya bizi siyaset alanında saf dışı bırakamayacağını anlayınca fiziksel olarak yok etmenin yollarını arıyor." Bunları yazarken Ziya'nın bizi ortadan kaldırmak için ne korkunç yollar düşündüğünü bilmiyordum elbette.

Karaçi'de Baldia Merkezi ve Bölüm 555, Lahore'da Fort ve Birdwood Barakaları, kuzey Pencap'ta Attock Kalesi, Rawalpindi dışında Chaklala Hava Kuvvetleri Üssü ve Baluchistan'da Mach Cezaevi ve Khalli Kampı, PPP yandaşlarının rüyalarına giren ve Uluslararası Barış Örgütü ve insan hakları organizasyonlarının endişeyle izledikleri işkence merkezleriydi. Bu zulüm ve işkence merkezlerinin hepsi PPP'yi, annemle beni ve Al-Zülfikar'ı suçlamak, bu suçları insanlara zorla itiraf ettirmek için kullanılıyordu.

Bu işkence merkezlerinde neler yaşandığını ancak yıllar sonra öğrenebildim. İnsanları zincirliyorlar, buz kalıplarına yatırıyorlar, makatlarına acı biber sokuyorlardı. Dost ve tanıdığım insanların bu tür işkencelere maruz kaldığını duymak hasta ediyordu beni. Ama Ziya'nın işkence merkezlerinde acı çeken insanların yaşadıkları bir yerde kayıtlı olmalıydı.

Pencap eski Milletvekili, avukat ve toprak sahibi Faysal Hayat yaşananları aşağıdaki gibi anlattı ve sonra da yazdı:

Başlarında müdürleri ve ordu istihbaratından bir albay olan dört yüz polis, 12 Nisan 1981'de, sabaha karşı 3.30'da Lahor'da yaşadığım caddeyi ve evimi sardılar. Eve zorla girip çalışanları dövdüler, karaciğer ameliyatı olmuş olan kız kardeşimi ve annemi odalarından çıkardılar, benim kapımı kırarak odama girdiler. Boynumu sıkarak, "Bu-

rası Al-Zülfikar'ın merkezi!" diye bağırdılar. "Bodrumunuzda roketatar, bazuka, hafif makineli tüfek, çeşitli silah ve mühimmat varmış, hepsini alacağız." Onlara, "Burası bir aile evi, bir terörist merkezi değil, bu evde bodrum bile yok, her yeri arayın," dedim. Her şeye rağmen beni tutukladılar.

Hapiste ilk yirmi dört saati aç ve susuz geçirdim. Sonra gözlerimi bağladılar ve beni alıp Moğollardan kalan 450 yıllık Lahore Kalesine götürdüler. Tac Mahal'i yaptıran Şah Cihan, Lahor Kalesinde de çok güzel bir bina olan Aynalar Sarayını inşa ettirmiş. Ben de ailemle beraber bazen oraya gider, Moğol imparatorlarının yaptırdığı havuzların bulunduğu Yaz Pavyonunu gezerdik. Ama o güzel yeri bir işkence merkezi yaptılar. Fransa'daki Bastille benzeri bir yer oldu orası.

Orada yirmi beş otuz kadar tutukluyduk ve içimizde PPP Pencap şubesi Genel Sekreter vekili Cihangir Badar, Genel Sekreter Şevket Mahmut, Finans Sekreteri Nazım Şah, eski bakanlardan Muhtar Awan gibi politikacılar ve üst düzey devlet görevlileri vardı.

Beni iki günde bir alıp sorgulamaya götürdüler. Bazen sabahın 6'sında, bazen akşamüstü, bazen de gece yarısı gelirlerdi. Hapiste olduğumuz halde, Pencap Sıkıyönetim Komutanı Tuğgeneral Rahib Kureşi ve İstihbarat Şefi Abdul Kayyum tarafından sorgulanmaya giderken ellerimiz kelepçeliydi. Bu iki adamın adlarını ve yüzlerini ölene kadar unutmayacağım.

Beni saatlerce karşılarında ayakta tutar ve "Sana hayatının fırsatını tanıyoruz," derlerdi. "Gençsin, iyi bir aileden geliyorsun, geleceğin parlak. Tüm yapman gereken şey, Begum Nusrat Bhutto ve kızı Benazır Bhutto'nun uçak kaçırma olayına karıştıklarını söylemek olacak, hepsi bu kadar."

Onlara bunu yapmayacağımı söylediğimde bir gün bana, "Sen siyasetin içindesin, seni bakan yapabiliriz," dediler.

Bir gün de, "Senin tekstil fabrikan var, ama siyasi çalışmaların yüzünden yeni bir fabrika kurma talebin reddedildi," dediler. "O izni çıkarırız senin için, işini çok daha büyütürsün.

Ama istediklerini yapmadığımı görünce taktik değiştirdiler ve "İstersek seni hemen şimdi mahkûm eder ve yirmi beş yıl hapis cezasıyla içeri atarız," diye tehdit ettiler.

Küçücük ve tavanı basık bir hücrede üç ay kaldım, uzun boylu olduğum için ayakta dik duramıyordum. Bulunduğum yerde demir parmaklıkları batıya bakan dört benzer hücre daha vardı. Öğleden sonra güneş içeriye gelir ve akşama kadar bizi adeta kızartırdı. Koridorda vantilatör vardı ama o da bize sıcak hava gönderiyordu.

Dudaklarım çatlayıp şişti, su bile içemez oldum. Her yerimde sivilceler çıktı, vücudumda yaralar oluştu, her yerim ağrıyordu. Bir gün gömleğimi çıkarıp güneşten korunmak için parmaklıklara bağladım ama gardiyan gelip onu aldı ve üç gün sonra geri verdi.

Diğer hücrelerde olan tutuklular sıcaktan bayılmaya, sayıklamaya başladılar. Ben yirmi yaşında ve güçlü bir genç olduğum için onlardan daha dayanıklıydım. Ama iki ay sonra bir gün ben de bayıldım. İki gün sonra kendime geldiğimde, revir haline getirilmiş bir yeraltı hücresinde buldum kendimi. Ama doktorlar iyileştiğimi söyleyince beni tekrar eski hücreme götürdüler.

Geceleri yatağımız ve battaniyemiz olmadığı için hücrenin çatlak beton zeminine kıvrılarak uzanıyor, köşedeki pis kokulu tuvalet çukurundan kaçamıyorduk.

Karıncalar, böcekler, fareler ve kertenkeleler üzerimizde dolaşıyorlardı. Gardiyanlar hücrenin tavanına 500 wattlık ampul taktılar ve onu bütün gece yanık halde bırakıyorlardı. Elimizi tellere uzatarak intihar etmeyelim diye prizleri iyice derine gömmüşlerdi. Kendimi elektrik cereyanına tutabilsem belki de intihar ederdim.

Sağlığım gittikçe bozulmaya başladı. Verdikleri yemekle yaşamak mümkün değildi. Birkaç kez dizanteri, sıtma ve koleraya yakalandım. Bir gece parlak ışıkta uyumaya çalışırken ateşim çıktı, başım çatlayacak gibi ağrıyordu ve bağırmamak için güç tuttum kendimi. Günlerce kustum ve pisliğin içinde yaşadım.

Bir gün Tuğgeneral Kureşi ve Tümgeneral Kayyum bana, "Bak ziyaretçin var," dediler ve sorgulama odasında annemi görünce şaşırdım.

Sıkıyönetim Komutanı anneme, "Oğlun Bhutto'lar aleyhine tanıklık etmezse yirmi beş yıl hapis cezası alacak," dedi.

Annem acılar içinde kıvranıyor, ağlıyordu. Kayınbiraderi işkence görmüş, sonra da sürgüne gönderilmişti, oğlu mahvolmuştu ve askeri rejim suyumuzu kestiği için topraklarımız kurumuş, ürünlerimiz ölmüştü. Ama annem o haldeyken bile kendini topladı ve beni teselli etmeye kalktı.

Generallerin karşısında bana, "Onların seni ezmesine izin verme Faysal," diye konuştu. "Sana istemediklerini yaptırmalarına izin verme sakın. Vicdanın ne derse sen onu yap oğlum."

Anneme, "Ben Allah'a olan inancımı kaybetmedim anne," dedim. "Bunlar sadece insan. Eğer Allah hapse girmemi istiyorsa yapabileceğim bir şey yok, Allah emri der katlanırım. Ama Bhutto ailesine ihanet edemem."

Benim gibi hiçbir siyasi tutuklu Bhutto'lara ihanet

edemezdi. Hepimiz iyi, dindar aile çocuklarıydık ve devlet görevleri yapmıştık. Eğitimli insanlardık, toplumda saygı görüyorduk. Askeri rejimin tehditlerine boyun eğerek yalan söyleyemez, bu ihanetin utancıya yaşayamazdık.

Eski devlet memurlarından hiçbiri Bhutto'lar aleyhine tanıklık etmedi. Üç ay sonra onlara boyun eğmeyeceğimizi anlayan generaller bizi evlerimize yakın olan daha ılımlı cezaevlerine gönderdiler. Ben iki ay daha Lahor'un kırk mil kuzeyinde bulunan Gujranwala Cezaevinde kaldım. Askeri rejim bizi Lahor Kalesinden doğruca toplum içine göndermeye cesaret edemedi. Bizim durumumuz onları bile endişelendirmişti.

Rawalpindi'deki Flashman Otelinin eski çalışanlarından ve PPP'nin Rawalpindi Şubesi Genel Sekreteri Gazi Sultan Mahmut ise yaşadıkları hakkında şunları yazdı:

Başkan Bhutto'nun idam kararını protesto eylemlerine katıldığım için Mianwali Merkez Cezaevinde bir yıl hapis yatmıştım. PPP görevlisi olduğum için beni oteldeki işimden de tazminatsız kovdular. Uçak kaçırma olayından sonra beni tekrar aldılar, önce Rawalpindi Cezaevine, sonra Gujranwala'ya ve sonunda da Lahore Kalesine götürdüler, korkunç bir yerdi orası.

Beni günlerce sorguya aldılar, "Bayan Bhutto ve Al-Zülfikar ilişkisini anlat bize," dediler. Onlara bu konuda hiçbir şey bilmediğimi söylediğimde beni deri kemerle dövdüler ve başıma bambu kamışla vurdular. Ama bu sadece işkencenin başlangıcı oldu.

Ben çok kısa boylu, ufak tefek olduğum için güçlü bir adam da değilim. Onların istediğini yapmayınca ellerime ağır bir kelepçe vurdular ve kollarımı başımın üstüne kaldırmamı söylediler. Bu şekilde uzun süre duramadım ve yere düşünce gülerek üzerime bastılar. Bazen

beni aralarına alıyor ve birbirlerine top gibi iterek oyun oynuyorlardı.

Bazen gözlerimi bağlayıp beni bilmediğim yerlere götürüyor ve "Bhutto'lar aleyhine tanıklık yapmazsan burada öleceksin," diyorlardı. Bir gün beni tek bacağımdan duvara astılar ve "Neden ölmek istiyorsun?" diye sordular. "Şu itirafı imzala da kurtul buradan." Onlara, "Hadi durmayın, öldürün beni," dedim. "Ama bilmediğim bir şeyi söyleyemem size."

Otuz beş gün sürekli işkence yaptılar bana. Çok sevdikleri bir oyun vardı: beni çıplak olarak karşılarına alıyor, bacaklarımın arasına bir değnek uzatarak onun üzerinde oturmamı istiyorlardı. O sopanın üzerinde ancak iki dakika kalabiliyor ve yer düşüyordum. Kafamı yere vurunca ağzım burnum kanıyor ve bu manzara da onları güldürüyordu.

Bir gün bana, "Sen önemli bir lidersin," diyerek alay ettiler benimle. "Bay Bhutto ile aran çok iyiydi, değil mi? Sen çirkin bir adamsın, insanlar senin gibi birini sevmez. Seni tuttuklarına göre Al-Zülfikar için gizlice bir şeyler yapıyor olmalısın." Beni her fırsatta dövdüler, tekmelediler. Yaralarım iltihaplandı ama o zalimler bir doktora gitmeme izin vermediler.

Daha sonra kapkaranlık bir hücrede otuz beş gün yalnız başıma tuttular beni. Yemek olarak kuru bir parça ekmekle sulu mercimek çorbası veriyorlardı. Günde bir kupa çay veriyorlardı, sonradan onu da kestiler. Zaten daha önce de kuparın yarısını dökerler ve bana öyle verirlerdi.

İki ay sonra beni serbest bıraktılar ve Rawalpindi'deki siyasi tutuklulara neler yaşadığımı anlattım, *Guardian* gazetesi anlattıklarımı yazdı ve Associated Press de dünyaya açıkladı. Bunun üzerine beni tekrar tutukladılar, Kot Lakhpat Cezaevinde iki yıl dört ay yat-

tım. Daha sonra bir askeri mahkeme Multan ve Attock'da cezaevlerinde üç yıl ağır iş cezası verdi bana. 15 Haziran 1985'te hapisten çıktım.

Kara listede olduğum ve iş bulamadığım için bana yeğenim baktı ve ben de PPP için çalışmaya devam ettim. Hiçbir zaman vazgeçmeyecek ve Benazir Butto'yu asla terk etmeyeceğim.

Haftalık* Javed *dergisinin eski yayıncısı ve baş editörü, PPP Sindh bölgesi üyesi ve şimdi de Sindh PPP'si Başkan Yardımcısı olan Pervez Ali Şah da şöyle yazdı:

24 Mart 1981 günü oğullarımla kriket oynarken, sahanın kenarına sivil bir araba geldi ve içinden çıkan adamlar polis olduklarını ve arabaya binmemi söylediler. Ellerinde tutuklama emri yoktu ve beni nereye götürdüklerini de söylemediler.

Daha önce de üç kez tutuklanmıştım ve bunlardan birincisi Ziya'nın seçimleri ilk iptal ettiği 1 Ekim 1977 günüydü ve 62 yaşındaki babamla birlikte tutukladılar bizi. O zaman da Sind'de, Khairpur'da PPP listesinden Eyalet Meclisine adaydım. Babamla benim bileklerimizi birbirine kelepçelediler ve arabalar ve jeepler arkamızdan gelirken sokaklarda dolaştırdılar. Halk şaşkınlıkla setretti bizi. Adi suçluları bile böyle teşhir etmezlerdi. Önce utandım ve mendilimi çıkarıp kelepçeyi gizlemek istedim, ama halkın bize yaşlı gözlerle baktığını görünce vazgeçtin bundan. Polis karakolunun zemininde 25 gün yattıktan sonra bir binbaşı beni serbest bıraktı, ama babamı Sukkur cezaevinde bir yıl yatırdılar.

Bir yıl sonra halk Khaipur'da Bay Bhutto için isyan eder ve tutuklanırken, bizi yine almaya geldiler ve ben evde olmadığım için, kuşaklar boyu yabancı erkek gir-

meyen hareme bile girdiler. Odaları, dolapları aradılar, evi karmakarışık ettiler. Sonunda beni bir arkadaşımın düğününde yakaladılar ve yirmi bir tutuklu ile beraber küçücük bir odaya kapadılar. Beni kundakçılıkla suçladılar ama aleyhime kanıt bulamayınca halkı kışkırtıyorsun diyerek bir yıl hapis cezası verdiler.

1981'de durum daha kötüydü. Gözlerimi bağlayarak Karaçi'den arabayla altı saatlik bir yolculuktan sonra Khairpur cezaevine götürdüler ve orada üç gün boyunca aç bekledim. Sonra Haydarabad'a ve oradan da gece yarısı tekrar Karaçi'ye, Frere polis karakoluna gittik. Bir bardak çay istedim polislerden ama bana, "555'te her şey verecekler sana," dediler. 555 dedikleri yer, Karaçi'deki ünlü İstihbarat Teşkilatı Merkeziydi.

Beni alıp zifiri karanlık bir hücreye kapadılar, tavanı başıma değiyordu. İçerdeki başka tutukluların ayağına bastım ve "Dikkat et!" diye bağırdılar bana. Orada ne kadar kaldığımızı bilmiyorum bile.

Bir süre sonra beni alıp Albay Salim'in odasına götürdüler ve adam bana bir parça kâğıtla kalem vererek, "Benazir Bhutto bomba olayının sorumlusudur ve Begum Bhutto da uçak kaçırma olayına karışmıştır diye yaz ve imzala," dedi. "Bilmediğim bir şeyi nasıl yazarım?" dedim. Albay birkaç kez daha tekrarladı aynı şeyi ama ben hepsini reddedince, 555'in ünlü işkencecisi Lala Han geldi ve beni bağlayıp uzun bir sopayla dizlerime vurmaya başladı. Acı içinde bir şey bilmediğimi bağırarak söyledim, gözlerimden yaşlar geldi. Bir süre sonra dayak bitti ama ben ayaklarımı hareket ettiremedim. İşkenceci bana, "Dik dur, yoksa bir daha hiç yürüyemezsin!" diye bağırdı.

Beni başka bir hücreye götürdüler ve günlerce istihbarat ajanları gelerek aynı şeyi istediler benden ve aynı cevabı verince yine işkence gördüm.

İşkence uzmanı Lala Han bazen başka tutukluları baş aşağı asıp döverken bunu bana seyrettiriyordu. Bazen beni de tavana bağlıyorlar ve ayak parmaklarının ucu yere değerken o durumda saatlerce asılı kalıyordum. Bazı geceler gardiyanlar hücremin önüne geliyor, bana saçma sorular sorarak uyutmuyorlar, cevap vermediğim zaman sopalarla dürtüyorlardı. Bazen açlıktan ölecek hale gelmişken bir görevli ile yemeğe çağırıyorlar ve masaya oturunca, "Sen iyi bir aile ocuğusun, şu haline bak, berbat durumdasın," diyorlardı. "Sadece Bhutto'ların uçak kaçırma olayına karıştıklarını söyle de bitsin bu işkence." Ama ben reddediyor ve yemek yemeden geri götürülerek yeniden işkenceye alınıyordum.

Üç ay sonra beni Karaçi Merkez Cezaevine, sonra da Khairpur'a götürdüler, orada ailem ayda bir ziyaret edebilecekti beni. Yedi kez askeri mahkemeye çıkarıldım ama aleyhime hiçbir kanıt ya da tanık bulamadılar. Sonunda Şubat 1985'te, Pakistan'ın ideolojisine, birliğine ve güvenliğine aykırı fikirlere sahip olduğumu söyleyerek bir yıl hapis cezası verdiler bana. O zamana kadar yaklaşık dört yıl hapiste kalmıştım ama bunu dikkate almadılar. Karım Karaçi'deki ufak işimizi yürütmek ve üç çocuğumuzu büyütmek için çabalarken sinir krizleri geçirdi.

Uluslararası Af Örgütü Pervez Ali Şah'ı bir "vicdansızlık mahkûmu" olarak kabul etti. MRD'nin kuruluşundan ve uçak kaçırma olayından sonra tutuklanan pek çok masum insan da aynı mahkûmlar listesine alındı. Af Örgütü 1981'de Pakistan'da işkence gören insan sayısının sürekli olarak arttığını pek çok kez açıkladı. İşkence kurbanlarının büyük çoğunluğu, öğrenciler, siyasi parti çalışanları, sendikacılar ve siyasi parti üyesi olan avukatlardı. Fakat uçak kaçırma olayından sonra farklı insanlar da işkence görmeye başladılar. Uluslararası Af Örgütü 1981'de ilk kez olarak dört kadın politikacının da işkence gördüğünü açıkladı.

Bu dört kadın, PPP yetkililerinin eşleri olan Nasira Rana, Begum Arif Bhatti, PPP üyesi olan Farkhanda Bukhari ve altı çocuk annesi Bayan Safooran'dı ve ben hepsini tanıyordum.

Nasira Rana'nın notları, 13 Nisan, Lahore.

MRD üyesi olan kocam Nisan başında Karaçi'de iken polis evimize geldi. Başıma tabanca tutan adama korku içinde, "Kimsiniz siz?" diye sordum. Üzerinde üniforma yoktu, açık yakalı bir gömlek, siyah pantolon giymişti ve boynunda da altın zincir vardı.

Adam bana sert bir sesle, "Ben Pakistan ordusunda binbaşıyım," dedi. Başıma dayadığı tabancayı elimle itince onunla elime vurdu, parmağımı kırdı ve on iki yaşındaki kızım korku içinde bir çığlık attı.

Diğerleri evi ararken binbaşı kocamı sordu. Onun evde olmadığını söyleyince tabancasını yine havaya kaldırdı ve "Gizli geçidin kapısı nerde?" diye bağırdı. Evde gizli geçit olmadığını söyleyince kızımla beni bir odaya kapadılar ama sonunda gittiler. Fakat on beş gün sonra tekrar geldiler.

Polislerden biri bana, "Bizimle geliyorsun, tutuklusun," dedi.

"Tutuklama emriniz nerde?" diye sordum.

"Tutuklama emri biziz," dediler.

Beni cezaevine götürdüler ve bütün gece ayakta tuttular. Her saat başka biri gelip sorguladı beni.

"Benazir Bhutto ve Begum Bhutto gibi senin kocan da Al-Zülfikar üyesi. Bunu biliyoruz ve sen de itiraf edeceksin."

Beni saatlerce zorladılar ama onlara boyun eğme-

dim. Beni konuşturamadılar. Bir ara dizlerim titredi ve yanımdaki sandalyeye tutunmak istedim, ama "Dokunma ona!" diye bağırdılar.

İki gün sonra beni Lahore Kalesine götürdüler ve kocası Pencap Eyalet Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı yapmış olan Begum Bhatti'nin hücresine koydular.

Begum Bhatti:

On bir değişik devlet kuruluşunun elemanları sorguya çektiler bizi. "Kocalarınız nerede?" diye bağırdılar. "Onlar Bhutto kadınları ile çalışan teröristlerdir."

Üçüncü gecemizde de gardiyanlar Bayan Rana ve beni uyutmadılar, ellerindeki coplarla demir parmaklıklarla vurdular ve "Size uyku yok bayanlar!" diye bağırıp durdular.

Ertesi gün bizi İstihbarat Başkanı Tümgeneral Kayyum'a götürdüler. Yine aynı soruları sorup aynı cevapları aldılar, ama bir ara General aniden çok öfkelendi ve saçlarımdan tutup başımı duvara vurdu.

"Nerede o kocan olacak adam, söyle bana?" diye bağırdı.

"Bilmiyorum," dedim.

Elindeki sigaranın ateşini çıplak kollarımıza tuttu ve yanan tenimizin kokusunu duyarak acı içinde bağırdık. Sonunda dayanamadım ve bayılmak üzere iken Nasira'nın uzaklardan geliyormuş gibi bağırışını duydum.

Bayılmadan önce son duyduğum ses Generalin, "Nasıl olsa konuşacaksınız," diyen sesi oldu.

Nasira:

Lahor Kalesinde yılın en sıcak zamanında beş hafta kal-

dık. Öğle sıcağında bizi nöbetçilerle beraber orta avluda bıraktılar ve "Artık istediğimizi söyleyeceksiniz," dediler. Saatlerce güneş altında kaldık, gözlerimiz karardı, başımız çatlayacak gibi ağrıyordu ve ağzımız kurudu, dilimiz şişti. Nöbetçiler karşımızda su içip eğleniyor, bize bakıp gülüyorlardı. Üç saatte bir nöbetçiler değişti ama biz orada ne kadar kaldık bilmiyorum.

Bizi üç kez özel bir odaya götürdüler. El bileklerimize ıslak ve içlerinden teller geçen süngerler bağladılar. Birkaç saniyede bir bileklerimize elektrik akımı verdiler. Kıvranıp duruyor, acıyla bağırıyorduk, elimde kırık parmağım alçıdaydı ve çok acı çekiyordum. Yine boyun eğmediğimizi görünce, "Babanızı, kızınızı getirip onlara işkence yapacağız," demeye başladılar. İşkence saatlerce devam etti.

Begum Bhatti:

Hücrede yatak ve şiltemiz yoktu. Bize birer çuval verdiler ve çuvalı yere sermeğe kalktığımda içinden bir metrelik koca bir yılan fırladı. Kendimi korurken Nasira'ya, "Sakın bağırma!" dedim. Çok öfkelendim, yılanı çuvalla yakaladım, duvara çarptım ve boynunu kırdım. Kadın gardiyan onu görünce bir çığlık attı.

Cezaevi yetkilileri yılanın oraya girmesinden sorumlu olmadıklarını söylediler ve bunun için bir belge imzalamamızı istediler ama biz bunu reddettik.

Kocalarımızı, Benazir'i ve annesini suçlamamız için sorgulamalar devam etti. Bir sorgu sırasında adama, "Senin karın benim yerimde olsaydı kocasını suçlar mıydı acaba?" diye sordum.

Adam sırıtarak, "Evet," deyince, "O zaman yazıklar olsun ona!" dedim.

Nasira:

Gardiyanlardan biri kocamın yakalandığını ve Kaleye

getirildiğini söyledi. Ona neler yaptıklarını bilmiyordum, bilmek de istemiyordum. Kocamın işkenceden sonra kalp krizi geçirdiğini ve hastaneye götürüldüğünü söylediler. Onun işkence sırasında ölmesini ve bunun duyulmasını istememişlerdi.

Ben Sukkur'da hapisteyken bu işkence olaylarından habersizdim. Uçak kaçırma olayından sonra Dr. Niyazi'nin, karısı ve ailesinin ısrarıyla polis gelmeden birkaç dakika önce evden kaçtığını ve Pakistan'dan ayrıldığını da bilmiyordum. Kabil'de kalp krizi geçirmişti ama Londra'da başarılı bir kalp ameliyatı oldu ve 1988'e kadar orada kaldı.

Yasemin de zor kurtulmuştu tutuklanmaktan. Polis kapıya gelip, "Yasemin Niyazi evde mi?" diye sorunca Yasemin ona, "Yok burada," diye cevap verdi. Ama polis onun yerine annesini almaya kalkınca Yasemin bu kez kimliğini açıklamak istedi. Fakat annesi ona itiraz etti ve "Bunu yaparsan ben ölürüm kızım," dedi. "Hapse girmemi mi istersin, yoksa ölmemi mi?" Yasemin o zaman kimliğini açıklamadı ve polisler annesini alıp Rawalpindi Merkez Cezaevinde babamın eski ölüm hücresinin karşısındaki bir hücreye koydular, hücrede üç kadın daha vardı. Bayan Niyazi'nin beş günlük hapsi sırasında hücreye başka tutuklular da getirildi ve hücre kalabalıklaştığı için sırayla uyumaya başladılar.

Polis sürekli onu aradığı için Yasemin üç ay boyunca hep saklandı. Dr. Niyazi Londra'da hastaydı ve kızı için korkuya kapılarak bir uçak bileti aldı ona, Londra'ya gelmesini istiyordu. Fakat Yasemin'in Pakistan'dan çıkması kolay değildi. Annesi serbest bırakılınca İngiltere Büyükelçiliğine telefon etti. Yasemin İngiltere'de doğduğu için büyükelçilik çocukluk pasaportu bulunursa ona hemen bir İngiliz pasaportu verebileceğini bildirdi. Bayan Niya-

yi kızının on sekiz yıllık eski pasaportunu bodrumda bir çekmecede buldu ve pasaport konusu çözümlendi.

Bayan Niyazi yıllar sonra bana olayı anlatırken bile sesi titriyordu. "Beni tanırlar diye Yasemin'le beraber havaalanına gidemedim. Kızım arananlar listesindeydi. Her yerde arıyorlardı onu. Yasemin Allah'ın yardımıyla kurtuldu."

Havaalanında pasaport polisi Yasemin'e, "Pasaportunda Pakistan'a giriş vizesi yok," dedi. Yasemin kendini kontrol ederek, "Nasıl olur? Çok garip bir olay bu," diyerek güldü. Polis bir listede onun adını aramak için dönünce havaalanında birden elektrik kesintisi oldu, her yer kararda ve uçaklarına yetişme telaşında olan yolcular koşmaya başladılar, her yer karıştı. Işıklar biraz sonra yandı ama sırada bekleyen çok yolcu olduğu için pasaport polisi Yasemin'in çıkış damgasını hemen vurdu ve bıraktı onu.

Yasemin sağsalim vardı Londra'ya ve daha sonra, kendisi de bir siyasi mülteci olan yeğenim Tarık'la evlendi. Şimdi iki küçük çocukları var ve hâlâ orada yaşıyorlar.

Mayıs ayında Sukkur'daki hücrem adeta fırına dönüştü. Sind çöllerinden esen kavurucu rüzgârlar ortalığı cehenneme çeviriyordu. Dışarıda kopan kum fırtınası hücremin içine kadar ulaşıyor, her yer kum doluyordu. Her zaman terli olduğum için kumlar üzerime yapışıyordu.

Tenim çatladı, soyulmaya başladı, ellerimin derisi dökülüyordu. Çatlakların arasına giren terler asit gibi canımı yakıyordu. Her zaman gür olan saçlarım dökülmeye başladı. Aynam olmadığı için göremiyordum ama parmaklarımla anlayabiliyordum başımın yavaş yavaş açıldığını. Sabahları kalktığım zaman yastığımın üzerinde tutam tutam dökülmüş saçlar buluyordum.

Hücremin içinde çekirgeler, sivrisinekler, karasinekler, arılar dâhil her tür böcek doluydu, yüzüme, bacaklarıma, kollarıma konuyor, vızıldıyorlardı. Kollarımı sallayıp onları kovuyordum ama hücre doluydu ve kurtulamıyordum onlardan. Kara böcekler, küçük kırmızı karıncalar, örümcekler, bütün böceklerden vardı burada. Geceleri uyurken onlardan korunmak için ince örtüyü yüzüme çekiyordum ama bir süre sonra bunalıyor ve tekrar açıyordum.

Hapishanede içme suyu açık kahverengi ya da sarıydı ve temiz, berrak su hayal ediyordum. Sular çürük yumurta gibi kokuyor, su tadı bile vermiyor, insanın susuzluğunu gidermiyordu. Gardiyanlar yakında oturan avukat Mujib'in bana gönderdiği temiz içme suyunu da yasakladılar. Cezaevi müdürü bana gelip, "Bu suyu bilerek yasakladık. Sizin parti içinde seni öldürmek isteyenler var," dedi. Bir gün de Mujib'in bana gönderdiği portakalları kendisinin yediğini söyledi ve sonra da utanmadan, "Portakallar zehirli olabilirdi," diyerek güldü.

Bir gün gardiyana, "Bana biraz böcek ilacı bulun, rica ediyorum," dedim.

Ama bana, "Aa, olmaz, onlar zehirli ilaçlar, sana bir şey olsun istemeyiz," dedi.

Bana sürekli olarak zehirden söz ederek belki de beni zehir fikrine alıştırmaya çalışıyorlardı. Benazir Bhutto kendini zehirleyip öldürdü der, kurtulurlardı benden. Bir gün hücremde unutulmuş gibi bırakılan bir şişe temizlik deterjanı Phenyl görünce anladım bunu. Şişenin üstünde bir kurukafa ve çapraz kemikler resmi vardı. Bir başka gün gardiyan temizlikçi kadına, "Dikkat et, bu ilacı sakın onun hücresinde unutma," dedi. "Bayan Bhutto intihara kalkışabilir sonra." Ama zehirli ilaç şişesi hep aynı yerde bırakılıyordu.

Benimle oyun oynuyordu adamlar. Kulağıma kaçan terler ve tozlar yüzünden kulak ağrılarım yine başladı. Ama cezaevi doktoru, "Önemli bir şeyin yok, sürekli stres altındasın ve senin durumunda olanlar böyle ağrılar düşünürler," dedi. Adam belki de haklı diye düşünmeye başladım, ama sıcaktan bunalıyordum.

Karaçi Cezaevinden yazdığı 23 Mayıs tarihli mektubunda annem beni teselli ediyor, "Canım Yavrum Pinkie, sıcaktan korunmak için günde birkaç kez su döküyorum üzerime," diyordu. "Sen de dene bunu, önce başıma ve sonra elbisem üzerimde olduğu halde vücuduma su boşaltıyorum. Sonra vantilatör altına oturuyor ve elbisem kuruyana kadar serin havayla rahat ediyorum. İnsanın sinirleri de yatışıyor böylece... Sevgiler, Annen."

Onun dediğini yaptım ve sabahları başımdan aşağı bir kova su dökmeye başladım, ama burası Karaçi'den daha sıcaktı ve yakınımda vantilatör de yoktu. Elbisem kuruyana kadar yaklaşık bir saat serinliyor, rahat ediyordum ama o sırada kulağıma su kaçtığından ve iltihabın arttığından habersizdim. Cezaevi doktoru beni hep aynı şekilde teselli ediyordu, zaten uzman değildi ve bunu kasıtlı yapıp yapmadığını anlayamadım.

Aynı yerde koşuyor, kol bacak hareketleri yapıyor, derin nefesler alıp veriyordum. Gazete okuyor ama annemle beni suçlayan haberlere aldırmıyordum. Bir süre sonra Mujib ve karısı Elmas'ın gönderdiği nakış kutusunu aldım ve nakış örmeye başladım.

Mayıs ortasında not defterime, "Bir masa örtüsü ve dört peçete işledim," diye yazdım. "Serbest kaldığımda herkese bunları gösterir, hapiste nasıl vakit geçirdiğimi anlatırım. İnsan bu tür işlere dalınca kötü şeyler düşünmeyi bırakıyor ve bunların insanı oyalayan ve bir yerde kurtaran bir rolü oluyor."

Günde en azından bir saat not defterime bir şeyler yazmak için zorluyordum kendimi. 11 Mayıs günü, "François Mitterand savaş sonrası Fransa'nın ilk sosyalist Cumhurbaşkanı seçildi," diye yazdım. "İngiliz-Amerikan medyası güçlü bir Giscard karşıtı kampanya yürüttü. Bu seçimin Avrupa politikalarında etkisi büyük olacak. Fransa sosyalist politikaya uyum sağlarken uluslararası sorunlarla da uğraşmak zorunda kalabilir. Saldırgan Fransız dışişleri politikası değişebilir. Arap ve Afrika ülkelerindeki Fransız etkisinin yerini kim almak isteyecek acaba? Giscard ve Schmidt arasındaki 'teknokratlar' ve 'dostluk' ilişkileri ortadan kalkınca Fransa ve Federal Almanya ilişkileri ne olacak? Bu durumda İtalya ne yapacak?"

Aynı gün, bir İrlandalı siyasi muhalif olan Bobby Sands'in ölümünü kaydettim not defterime. "Bobby Sands bir İngiliz cezaevinde altmış altı gün süren açlık grevinden sonra öldü. İngilizler için bir terörist, ülkesi içinse bir özgürlük savaşçısıydı Bobby Sands. Bu bir dünya hikâyesi," diye yazdım. Ama hiçbir şey yazmadığım günler de oluyordu. 8 Haziran günü, "Çoktandır bir şey yazmadım. Kendime yazılacak ne var diye sormam yersiz, çünkü en azından gazete haberlerinden söz edebilirim. İnsan uzun süre yazmayınca kendini ifade ve yazı yazma yeteneği de zayıflıyor," diye yazdım.

11 Haziranda, "Her saatim sanki bir gün ya da haftadan bile yavaş geçiyor, ama yine de bugüne kadar gelebildim," diye not aldım. "Kendimi ayarladım diyemem, çünkü insanın kendini böyle korkunç bir ortama ayarlaması çok zor. Ayarlamak teslim olmak demek, ama kendimi uydurmaya gayret ettim diyebilirim. Zaman çok yavaş geçiyor ama yine de geçiyor işte. Burada bana sadece Allah yardım ediyor. Allah'ın desteği olmasa bu korkunç yerde fazla dayanamazdım."

Sukkur'daki hapsim 12 Haziran'da sona erecekti. O güne kadar mahkemeye çıkıp çıkmayacağımı, başıma neler geleceğini bilmiyordum. Son gün defterime, "Sonuçta ölüm gelecek ve ben ondan korkmuyorum," diye yazdım. "Rejimin hayvanları sadece insanları yok edebilirler, ama fikirler kalır. Demokrasi kavramı yaşayacak ve onun zaferiyle bizler de yaşayacağız. En azından bu şeklide yaşamaktan kurtulacağız."

Serbest bırakılacağım gün Sıkıyönetim Komutanlığı emri öğleye doğru saat 11'de geldi. Ama ne yazık ki beni serbest bırakmadılar ve Sukkur'daki hapis cezamın 12 Eylül'e kadar uzatıldığı bildirildi.

21 Haziran 1981. 28'inci doğum günüm. Sukkur Merkez Cezaevi.

Kız kardeşim Sanam'ın notları:

Hapiste geçireceği üçüncü doğum gününde ablamı ziyaret etme izni almıştım. Uçak Karaçi'den tehirli kalktı ve ziyaret için bir saatim kaldı. Onun hücresine vardığımda öfkemden ağlıyordum. Saçlarımın diplerine kadar birkaç kez arandım, çantamı boşalttılar ve ablama götürdüğüm *Cosmopolitan* dergisinin her sayfasını incelediler. Zehirli olup olmadığını anlamak için ona getirdiğim yiyecekleri bile tattırdılar bana. Geçeceğim dört demir kapıyı açarken o kadar ağır davranıyorlardı ki sonunda dayanamadım ve "Biraz çabuk olun, onunla konuşacak zamanım kalmayacak!" diye bağırdım. Doğum gününde bile ablamı üzmek istiyorlardı.

Ablam beni zarif bir hostes gibi karşıladı, ben sanki önemli bir kişiymişim gibi davrandı. Sukkur'daki bir arkadaşından gelen portakallardan birini bana ikram etti ve soymak için bıçağı ve tabağı olmadığı için özür dile-

di. Gülerek, "Bileklerimi keserim diye korkuyorlar," dedi. Onun karşısında kendimi bir zavallı gibi hissettim. Onun halini görmez gibi ağlıyor ve uçağın gecikmesini ona şikâyet ediyordum. Hâlbuki ablam Sukkur'da fırın gibi bir hücredeydi ama halinden hiç şikâyetçi olmadı. Hasta gibi görünüyordu, çok zayıflamıştı ve saçları dökülüyordu.

Sanki evdeymişiz gibi bana, "Dedikoduları anlat," dedi. Ona söyleyeceğim önemli bir şey vardı ama hücrenin içinde bir kadın polis bizi dikkatle dinliyor ve hücrenin önünde de iriyarı bir erkek polis bekliyordu. Hücrede sandalye olmadığı için onun yatağının kenarında oturuyorduk.

Ablama doğru eğildim ve "Nasser benimle evlenmek istiyor," diye fısıldadım.

Kapıdaki polis içerdeki kadın polise, "Fısıldaşmalarına izin verme," dedi.

Kadın polis bize biraz daha yaklaştı ve ablam, "Harika bir haber bu Sunny," dedi. Kadın polis bize iyice yaklaştı ve yanımızda durdu.

Ablama, "Annem ve sen hapisteyken evlenmek istemiyorum," dedim. "Nasser'e siz serbest kalana kadar beklememiz gerektiğini söyledim."

Pinkie bana, "Fakat bizim ne zaman serbest kalacağımızı sadece Allah bilir," dedi. "Annem ve ben senin yalnız yaşamana üzülüyoruz. Yanında seni koruyacak bir kocan olursa biz de rahat ederiz."

Ablama sarıldım ve "Neden oluyor bunlar Pinkie?" dedim. Erkek polis hemen, "Hayır!" diye bağırırken kadın polis aramıza girdi ve bizi birbirimizden ayırdı.

Pinkie ona, "Allah aşkına yapmayın bunu!" dedi. "Politika değil, aile konularını konuşuyoruz. Kardeşimi dört aydır görmedim ve bugün benim doğum günüm. Biraz özel konuşamaz mıyız yani?"

Erkek polis konuştuklarımızı defterine not ediyordu. Kadın polis ziyaret saati sonuna kadar aramızda durdu ve hücreden çıkarken ağlamamak için zor tuttum kendimi. Ablam arkamdan, "Sana ve Nasser'a mutluluklar dilerim," diye seslendi. Polis beni kolumdan çekerken ona bir kez daha, "Mutlu Yıllar Pinkie!" dedim.

Bayan Benazir Bhutto'ya
Sukkur Merkez Cezaevi

Begum Nusrat Bhutto'dan
Karachi Merkez Cezaevi

9 Haziran 1981

Sevgili Kızım, Yavrum,

Bu ikinci mektubum sana geldiği zaman doğum günün de yaklaşmış olacak. Baban İngiltere'de eğitimine devam ederken, oradaki doktorumun bana hamile olduğumu söylediği günü hatırlıyorum. O gün ne kadar heyecanlı ve mutluyduk. Sen bizim ilk bebeğimizdin ve bunu coşkuyla kutladık. Karaçi Pinto hastanesinde sen doğduğun gece mutluluktan uyuyamadım, seni kucağıma alıp güzel buklelerine, pembe yüzüne, minik ellerine bakmak istiyordum. Seni görünce kalbim yerinden fırlayacak gibi oluyordu.

Baban İngiltere'den döndüğünde sen üç aylıktın. Annesi ve babasının yanında utanıyordu ama yalnız kaldığımızda seni seviyor, yüzüne dokunuyor, seyretmeye doyamıyordu. Seni kucağında nasıl tutacağını sordu ve ben de ona, bir elini senin başının altına koyması, bir kolunu da vücuduna sarması gerektiğini söyledim. Baban senin kendisine benzediğini söylerdi. Seni kucağına alır odanın içinde dolaşırdı—daha fazla yazamayacağım bu konuda, çünkü o güzel günleri hatırlarken gözlerim doluyor.

On aylıkken ilk adımlarını attın ve Quetta'da birinci doğum gününden bir hafta önce akıllı çocuklar gibi konuştun; üç buçuk yaşında seni anaokuluna götürdüm. Senin için diktiğim güzel, işlemeli elbiseyi hatırlıyorum. Beş vakit namazlarımdan sonra senin mutluluğun, sağlığın için hep dualar ettim.

İşte 21 Haziran günü geldi, sana uzun ömürler ve nice doğum günleri diliyorum yavrum. Birbirimizden uzakta olduğumuz için sana bir hediye, bir öpücük bile veremiyorum... Sevgili Yavrum, umarım iyi besleniyor ve bol su içiyorsundur. Meyve ve sebze yemeyi de unutma sakın. Sana gelecekte iyi günler dileyerek öpüyorum kızım.

Seni Çok Seven Annen

Zavallı anneciğim bana meyve, sebze yememi, bol su içmemi tavsiye ediyordu. Onun için çok üzülüyordum. Onu orada daha ne kadar tutacaklardı acaba?

Hapis cezam uzatıldığı için artık 'A' sınıfı mahkûm olmuş, radyo, televizyon, içine soğuk su ve yiyecek koyabileceğim bir buzdolabı ve bir klima cihazı almaya hak kazanmıştım. Buna sevindim ama her yanı açık bir hücrenin soğutma cihazıyla nasıl serinletilebileceğini bilemiyordum. Ama bunu boşuna düşünmüştüm, yeni pozisyonum bana sadece gece vakti avluda dolaşma izni sağlayabildi. Artık geceleri hücremde kilitli kalmayacaktım ve bunu bir hediye olarak kabul etmeliydim. Cezaevi müdürüne, "Sizin 'A' sınıfı mahkûmluk hediyenizi kabul etmiyorum, yalanlarınıza katılmayacağım," diye yazdım.

Bazen özgür olduğumu, Oxford'da Sorbonne restoranında mantarlı biftek yediğimi hayal ediyordum. New England'da elmalı pasta, Brigham'da dondurma yediğim günleri düşünüyordum. Babam da ölüm hüc-

resinde tanıdığı insanları düşünür, onlarla yaptığı görüşmeleri, konuşmaları canlandırırdı hayalinde. Ben de Radcliff'teki oda arkadaşım Yolanda'yı düşündüm, onun Massachusetts'de ekonomist olarak çalıştığını duymuştum. Bir ara Peter Galbraith'i de düşündüm, o da şimdi Washington'da Senato Dışişleri Komisyonunda çalışıyordu ve sınıf arkadaşlarımdan, eski sevgilisi Anne O'Leary ile evlenmişti. Harvard'da onları birbirlerine ben tanıştırmıştım. Zaman geçiyordu. Babam hapisteyken bir ziyaretimde bana, "Bu günler de geçecek kızım," demişti. "Önemli olan, bu günleri onurlu olarak geçirmektir."

Ama ben babam kadar sabırlı değildim ve artık kurtulmak istiyordum bu hapis yaşamından. Sunny'nin bana söylediğine göre, Sindh Sıkıyönetim Komutanı General Abbasi bizi ezmeye kararlı olduklarını söylemişti. Son olarak, Mayıs ayında, Clifton 70'i, Al-Murtaza'yı, tüm mülklerimizi ve topraklarımıza el koymak ve satmak için yeni bir dava açmışlardı. Şu anda neler olduğunu bilmiyordum, serbest kalınca gidecek bir evim olacak mıydı acaba? Yaz aylarının kavurucu sıcakları başladığında kendimi Clifton 70'e ya da Al-Murtaza'ya transfer ettirme konusunu düşünmeye başladım. Belki evlerimizden birinde olursam generaller onlara el koyamazlar diye düşünüyordum. Ama yaptığım bütün transfer taleplerimi reddettiler.

Cezaevi müdürü moralimi bozmak için yeni yalanlar uyduruyordu. Bir gün bana, "Sizin partinin yetkilileri seni terk ediyorlar, muhalefet partileri ve hatta askeri rejim komutanlarıyla görüşmelere başladılar," dedi. "Herkes terk ediyor seni. Vazgeç şu siyasetten de kurtul bu işten."

Bana güç vermesi için Allah'a dua ediyordum ve onlara, "Bu rejimin zulmüne tek başıma karşı koyacak

olsam bile yapacağım bunu," dedim. "Sizin yalanlarınıza da inanmıyorum." Bazıları Temmuz'da serbest bırakılmış olan PPP yetkililerinin partiyi terk edeceklerine gerçekten de inanmıyordum.

Hapisten kurtulabilmek için beni seven kadın gardiyanlardan birinin öğrettiği bir duayı okuyarak beklemeye başladım. Bir bardak suya dua edip üflüyor, sonra hücremin dört köşesine bu sudan serpiyordum, kadın gardiyan bunun iyi geleceğini söylemişti bana. Hem kendim ve hem de annem için dua ediyordum. Gardiyanın söylediğine göre, bu duaya başladıktan sonraki dördüncü Çarşamba günü cezaevi kapısının açılması gerekiyordu. Ve kadının dediği gerçekten de oldu.

Sukkur'a girişimin dördüncü ayında ve dördüncü Çarşamba günü, beni alıp annemi görmem için Karaçi'ye götürdüler. O kadar duadan sonra serbest bırakılan mahkûm annem oldu. Kan kusan annemi Temmuz'da serbest bıraktılar. Cezaevi doktoru onda ülser olduğunu söyledi. Çok öksürüyordu ve tüberküloz da olabilirdi.

Annemin sağlık durumu hakkında hiçbir şey bilmiyordum ve onun serbest kaldığını Sukkur'da gardiyandan öğrendim. Dualarımın kabul olduğunu ve annemin serbest kaldığını görünce daha çok dua etmeye, hücreme daha çok okunmuş su serpmeye başladım. Ağustos ayının dördüncü Çarşambasında gardiyan kadın hücreme geldi ve "Hadi bakalım, gidiyorsun," dedi.

Birkaç parça eşyamı topladım ve beni Clifton 70'e götürmeleri için dua ettim. Ama ne yazık ki beklediğim olmadı, beni Karaçi Merkez Cezaevine götürdüler ve annemin eski hücresine kapadılar.

9

KARACHİ MERKEZ CEZAEVİNDE ANNEMİN ESKİ HÜCRESİNDE HAPİS

Karaçi Merkez Cezaevi, 15 Ağustos 1981.

Demir parmaklıklar arkasına, beton zeminli bir hücreye kapatıldım, etraftaki diğer hücreler boştu ve her taraf derin bir sessizliğe bürünmüştü. Bir insan sesi duymak için kulak kabarttım ama hiçbir şey duyamadım.

Karaçi'nin sıcak ve rutubetli havasında tavandaki vantilatörün pek bir yararı yoktu. Her gün elektrik kesiliyor ve kesinti bazen üç saat, bazen daha uzun sürüyordu. Gardiyana göre kesintinin nedeni merkez santraldeki sorunlardı. Ama bunu doğru olmadığını biliyordum, çünkü geceleri benim bölümüm karanlıkta kalırken cezaevinin diğer bölümlerinde ışıklar yanıyordu.

Beni A-sınıfı, üst düzey siyasi tutukluların kaldığı hücrelerden birine koydular ama bu sınıfın avantajlarından yararlanamıyordum. Sağ ve solda oturma odası ve mutfak olarak kullanılması gereken hücreler boş ve kilitliydi. Kaldığım hücre küçük ve pisti, tuvaletinde su sistemi çalışmıyordu ve her yer sinek ve böcek içindeydi.

Sabahları bazı kapıların açıldığını duyuyor ve bana kahvaltı getirdiklerini anlıyordum. Clifton 70'ten gönderilen yemeklerimi bir kutu içinde, hücrelerin sonunda, avluya bakan odasında uyuyan kadın gardiyan getiriyordu bana. İlk günlerde gönderilen güzel mantarlı tavukları, kebapları ve diğer lezzetli yiyecekleri görünce ağzım sulanırdı ama iştahım yoktu ve çok az yiyebiliyordum.

Yemekleri görünce onların hazırlanmasını kontrol eden annem geliyordu aklıma.

Annem Karaçi Cezaevindeki ikinci haftamda beni görmeye geldi ve onun halini görünce çok üzüldüm. O sağlıklı, güzel kadın gitmiş, yerine hasta görünüşlü, zayıf, sinirli bir kadın gelmişti. Kendine güveni olan o zarif kadın çok değişmişti.

Beni eskiden kaldığı hücrede görünce gözleri doldu annemin. İkimiz de kendimizi zorlayarak gülümsemeye çalıştık, gardiyanlar neler konuşacağımızı dinlemek için yanımıza iyice sokuldular. Annem sakin bir ifadeyle bana cezaevinde öksürükten bir türlü kurtulamadığını söyledi. İlk zamanlar tozdan öksürdüğünü sanıyordu ama daha sonra boğazından kan gelmeye başlamıştı. Daha sonra doktorlar ona tüberküloz tanısı koydular ve bu da zaten beklenen bir şeydi. Pakistan'da kötü beslenme ve her yerde bulunan tozlar nedeniyle pek çok tüberküloz hastası vardı. Cezaevlerindeki yaşam koşulları tüberküloz ve her türlü hastalığa yakalanmak için çok uygundu. Mahkûmlar yerlere tükürüyor ve mikroplar her yere yayılıyordu.

Annemin dediğine göre kendi doktoru akciğer kanserinden de kuşkulanıyordu ama annem bir bronkoskopi yapılması için henüz çok zayıftı. Annemin durumunu etraftaki gardiyanlara belli etmemek için ona sarılırken üzüntümü göstermemeye çalıştım. Durumumuzu General Ziya'ya bildireceklerinden emindim.

Sesimi mümkün olduğunca kısarak, "Bronkoskopi olmadan belli olmaz akciğer kanseri anne," dedim. "Şimdilik sakin olmaya çalış."

Annem, "Doktor tedaviye zamanında başlanırsa kurtulabileceğimi söyledi," dedi. "Gerekirse yurt dışında da tedavi olabilirim."

"En kısa zamanda gitmelisin," dedim ona arna bir yandan da Pakistan'dan giderse onsuz ne yapacağımı düşündüm.

"Ama seni burada yalnız başına nasıl bırakabilirim yavrum?" dedi.

Ona beni merak etmemesini, güçlü olduğumu ve her şeye dayanabileceğimi söyledim ama aslında pekiyi değildim. Annemin ziyaretinden sonra üç gün boyunca yatakta yatarak tavana baktım ve bana neler olabileceğini düşündüm, depresyon geçiriyordum. Spor yapmak, duş almak, elbise değiştirmek, yemek ve içmek bile istemiyordum. Babamı kaybetmiştim ve annemi de kaybetmek üzereydim. Sanam'ın ve Şah'ın Eylül ayında evleneceklerini öğrenmek bile yeterince sevindirmedi beni, sanki umutsuzluğumu artırdı. Babam hapisteyken bize, "Eğlendiğinizi başkalarına belli etmeyin, sinemaya giderken peçe takın," derdi. Kardeşlerim benim sürekli olarak hapiste olmama artık alışmışlardı. Herkes kendi hayatını yaşıyor ve onlar evlenmeye hazırlanıyorlardı.

Üç gün su bile içemedim ve kendimi iyice zayıf hissetmeye başladım, yön duygumu bile yitirmiş gibiydim. Ama içimden bir ses, Ziya'ya teslim olmamamı söylüyordu, mücadelemi sürdürmeliydim. Kendimi zorlayarak biraz su içtim ve sonra annemin gönderdiği gazetelerden birini alarak bulmacasını yapmaya başladım, ama gözlerim bulanıyordu. Karaçi Cezaevine geldikten sonra bazen baş ağrısı çekmeye başlamıştım ve başım yine ağrımaya başladı. Diş etim acıyordu ve kulağımda da sancı vardı.

Bir doktorun söylediğine göre vücut sistemlerimin uyumu bozulmuştu. Normalde kalp, damar, kaslar, hazım, soluk alıp verme ve sinir sistemleri, yediğimiz yemeklerden kendi paylarına düşen enerjiyi alıyorlardı. Ama stresli durumlarda sinir sistemi payından fazla

enerji alır ve diğer sistemlerin zayıflamasına neden olurdu. Özellikle kalp çabuk zayıflardı ki bu da siyasi tutuklulardan çoğunun neden kalp krizi geçirdiğini açıklıyordu. Arzularımız güçlü kalabiliyordu ama bunun bedelini vücutlarımız ödüyordu. Aslında çok fazla belirsizlik vardı hayatta.

Hapis cezam 13 Eylül'de bitecekti, özgürlük günüm yaklaşıyordu ve bana yakınlık gösteren kadın gardiyan da siyasi mahkûmların serbest bırakılacağını duymuştu. Sıkıyönetim diğer siyasi mahkûmları serbest bıraktığına göre beni de bırakacaktır diye düşünüyordum.

Gazeteler artık annemin ve benim Al-Zülfikar ilişkimizden söz etmiyorlardı. Askeri rejim bütün işkencelerine rağmen bizleri mahkemelerde suçlayabilecek kanıtlar bulamamıştı ve dünya kamuoyundan çekiniyorlardı. Ziya Batının ve özellikle de ABD'nin sessizliğini ve gösterdiği hoşgörüyü kaybetmek istemiyordu.

Pakistan'ın nükleer güç üretmek istediğini ve belki de buna sahip olduğunu düşünen ABD 1979'dan beri Pakistan'a yardımlarını kesmişti. Ama Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden önceydi bu. Ziya şimdi Sovyetlerin Afganistan'a girişlerinden yararlanmak istiyor, Amerika'nın nükleer kuşkusunu ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

Reagan yönetimi Pakistan'a altı yıllık ve 3.2 milyar dolarlık bir ekonomik ve askeri yardım paketi teklif etti ki, Carter yönetiminin teklif ettiği ve Ziya'nın reddettiği yardımın iki katından bile fazlaydı bu. ABD ayrıca Ziya'nın istediği 40 adet F-16 savaş uçağını da verecekti. Bu yardım paketi Kongreye 1981 sonbaharında gelecekti, ama Amerika Rus tehdidine karşı Pakistan'ı desteklerken, bu ülkede insan haklarını ve demokrasiyi gözden çıkarmış oluyordu.

Ziya ayrıca, Pakistan'a gelen mültecilere yardım adı altında ABD, Suudi Arabistan, Çin, BM Mülteciler Yüksek Komisyonu, Dünya Gıda Programı ve diğer uluslararası yardım fonlarından da yüz milyonlarca dolar alıyordu. Hindukuş dağlarındaki eski ticaret ve kaçakçı yollarından Pakistan'a girerek savaşın bitmesini bekleyen ya da mücahitlere katılan Afgan mültecilerin sayıları birkaç milyonu bulmuştu. Askeri rejim, mültecilere yardım adı altında yabancı kaynaklardan para alabilmek için, sınır boyunca mülteci kampları, hastaneler, okullar ve hizmet merkezleri kurmuştu. Bir BM yetkilisine göre, mülteci fonlarından Pakistan'a giden paraların ancak üçte biri onlara ulaşıyordu; bunu daha sonra Richard Reeves'in *Passage to Peshawar* adlı kitabında okudum. Mücahitlere gönderilen silah ve mühimmat da Pakistan'dan geçiyor ve bir kısmı Pakistan ordusunda kalırken, askeri rejim silah satışlarından da komisyon alıyordu. Daha sonra bir başka Amerikalı gazeteciden öğrendiğime göre, Washington yetkilileri de gönderilen silah ve mühimmatın sadece üçte birinin yerine ulaştığını biliyordu.

Ben Afganistan savaşında Pakistan'ın rolü ile ilgili olarak, CIA'nın da işin içinde olduğundan kuşkulanıyordum. Ama yıllar sonra Amerikalı gazeteci Bob Woodward'un *Veil: The Secret Wars of the CIA* adlı kitabını okuyana kadar, CIA ile Ziya ve rejimi arasındaki ilişkileri anlayamadım. Woodward, "Hiçbir lider ülkesini bu kadar dengesiz, riskli bir şekilde yönetmemiştir," diye yazdı. "CIA'nın Afganistan asilerine paramiliter grupları Pakistan'dan sokma talebine General Ziya izin verdi. CIA Müdürü Casey, CIA ve Reagan Yönetimi, Ziya'nın iktidarda kalmasını ve hükümetinde neler olduğunu bilmek istediler. İslamabad'daki CIA istasyonu dünyanın en büyük istasyonuydu."

Ben CIA Direktörü Casey'nin Ziya ile ilişkisini de anlamamıştım. Woodward kitabında, "Kongre Amerikalı işadamlarının yabancı ülkelerde iş yapabilmek için rüşvet vermesini yasadışı kabul etti," diye yazdı. "Ama yabancı ülkelerin liderlerine ya da istihbarat kaynaklarına ödemeler ya da iyilikler yapmak Casey'ye göre yasal rüşvet sayılıyordu. Casey yılda bir iki kez Pakistan'a giderek Ziya ile görüşüyordu. Kısa sürede Reagan Yönetiminde herkesten daha samimi dost oldu Ziya ile."

Ziya böylece cani ve acımasız diktatör imajından kurtuluyor ve bir "dünya devlet adamı" oluyordu. 1978'de *Daily Mail* muhabirine bir röportajda, "Bize karşı gelenleri asarız," derken, şimdi Pakistan'ın dinsiz komünistlere karşı verilen kutsal savaşta taraf olduğunu, mücahitlere yardım ettiğini söylüyordu. Amerikalılar istemeseler de onun yeni söylemine inanıyorlardı. Bir gün *Internatioanl Herald Tribune*'de Ziya'dan "yardımsever diktatör" diye söz edildiğini gördüm.

Gazetelerdeki saçma haberlerden kaçmak için her gün yeniden spor yapmaya ve hücrelerin önündeki koridorda bir saat yürümeye başladım. İştahım olmasa bile Clifton 70'de gelen yemekleri yemeye gayret ediyordum. Eylül ayı geldiğinde kendimi biraz daha iyi hissetmeye başladım. Sanam'ın düğünü ayın 8'indeydi ve ona gitmek için izin istedim. Belki o zamana kadar belki beni de serbest bırakırlardı.

Bir süre sonra, duyduğum ayak seslerinin bana özgürlük haberi getirenlerin sesi olduğunu hayal etmeye başladım. Daha sonra duyduğum bütün ayak seslerini iyi haber getiriyor diyerek beklemeye başladım. Pazartesi sabahları duyduğum hafif ayak sesleri ufak tefek bir adam olan cezaevi müdürüne aitti ama o bana her zaman aynı mesajı getiriyordu.

"Partinin diğer yetkilileri özgür kaldılar ve hayatlarını yaşıyorlar, sen neden burada parmaklıklar arasında çürütüyorsun kendini? Siyasetle uğraşmaktan vazgeçersen buradan hemen kurtulursun."

Generaller ne yapmak istiyordu acaba? Cezaevi müdürü onların izni olmadan böyle konuşamazdı. Ziya beni serbest bırakmak isterse bırakırdı, özgürlüğüm tamamen ona bağlıydı. Gerçekten de siyasetten vazgeçeceğimi mi düşünüyorlardı yoksa? Eyüp Han'ın babama yaptığı gibi, bunlar da benim her şeyden vazgeçmemi mi bekliyorlardı?

Cezaevi müdürü bir gün yine, "İstersen yarın çıkarsın buradan," dedi. "Londra'ya, Paris'e gitmek istemez misin? Genç bir kadınsın, neden hapiste ziyan ediyorsun kendini? Sen de zamanın gelince istediğini yapabilirsin."

Adam gidince bir süre kendimi toparlamaya çalışıyordum. Onun dediklerini asla yapmayacağımdan emindim ama niyetini merak ediyordum. Benim iyiliğimi mi istiyordu, yoksa kötülüğümü mü? Herkesten kuşkulanmaya başladım ama bu da hiç hoşuma gitmiyordu. Ama başka nasıl yaşayabilirdim ki? Askeri rejim benim dengemi bozmaya çalışıyordu, geceleri hücremin yakınlarında duyduğum garip, esrarengiz seslerin amacı da bu olmalıydı.

Bazen sabaha doğru dışarıda fısıltılar duyuyordum. İki erkek ve bir kadın alçak sesle konuşuyorlardı. Hücremin bulunduğu yere polisten başka kimse giremezdi. Gardiyanlara bu seslerden söz ettim, beni uyutmadıklarını söyledim ama bana, "Sen hayal görüyor, rüyanda duyuyorsun o sesleri," dediler.

Hücremin kapısına yaklaşan ağır ayak sesleri duydum ve "Kim var orada?" diye seslendim. Ertesi gün kadın gardiyana yine ayak sesleri duyduğumu söyledim ama onlar da yine rüya görüyorsun dediler.

Şimdi de kadınların bileklerine takılan minik çıngırakların sesine benzer birtakım sesler gelmeye başladı kulaklarıma. Sonra yine fısıltılar duymaya başladım. Her sabah daha erken uyanıyordum ve daha sonra hiç uyuyamaz oldum. Tanıdığım eski kadın gardiyanın yerine gelen dişsiz, yaşlı ve geceleri avluda yatan Pathan kadınına, "Geceleri sesler duyuyor musun?" diye sordum.

Yaşlı kadın sinirli bir ifadeyle üzerindeki incecik gri üniformayı düzeltti ve etrafa göz attıktan sonra, "Hişşşt! Hiçbir şey duymamış gibi davran," dedi.

Sonunda yanılmadığımı anlayarak biraz rahatladım ve "Peki ama kim o seslerin sahibi?" diye sordum.

Kadın, "*Chur-ayle*'dir o," diye fısıldadı.

Chur-ayle, ayakları arkaya dönük olan şu hayali kadının ruhu muydu bunu yapan yani? Kadına güldüm ve "Öyle bir yaratık yok," dedim.

Kadın, "Hayır, var, "diye ısrar etti. "Kadınlar koğuşunda herkes duymuştur onu. Ama onu duymamış gibi davranırsan sana bir zarar vermez."

Geceleri yine duyuyordum o çıngırak seslerini ve ben de yaşlı kadına inanmaya başlamıştım galiba. Peki, ama bu ruh neden kadınlar koğuşuna gitmiyor da benim bölümüme geliyordu acaba? Yatağımda titremeye başladım ve sesler devam etti.

O gece sanki birisi hücremin dışında çöp kutularını birbirine çarpıyormuş gibi teneke sesleri duydum. Ayak sesleri hücreme yaklaşmaya başladı ama bölüm kapısının açıldığını duymamıştım. *"Allah'ım yardım et bana!"* diye dua ettim. Kapının önünde duran ekmek kutusunun alındığını duydum. Kutunun kapağı açıldı ve kutu duvara vuruldu. *Allah'ım* diye mırıldandım. Cesaretimi topladım hücremin kapısına gittim. Kutu ters olarak toprağın üstünde duruyordu ama etrafta hiç kimse yoktu.

Cezaevi müdürü beni görmeye geldiğinde, "Üzerinde çok baskı var senin, stres altındasın," dedi ve sonunda dayanamayıp, benim kaldığım bölümün bir zamanlar İngilizlerin darağacını kurdukları ve *phansi ghat* dedikleri yer olduğunu söyledi. "Bu sesler huzur bulamamış bir ruh çıkarıyor olabilir," dedi. Adamın söylediği beni iyice korkuttu ve Pahtan kadın gardiyan da yardımcı olmadı bana. Gözlerini devirerek, "Kocam gece nöbetçisiyken hırsızlar tarafından öldürüldü ve katilini bulamadılar. Onun huzur bulamamış olan ruhu olabilir bunu yapan," dedi.

Ben böyle saçmalıklara inanmam ve askerlerin babama yaptıkları gibi beni de korkutmak için böyle oyunlar oynadıklarını düşünüyordum. Ama yine de *phansi ghat*'ta asılmış insanların huzur bulmayan ruhları için dua etmeye başladım. Sesler birkaç ay sonra kesildi ve ben hâlâ bilmiyorum onların ne olduğunu.

Sukkur'daki kadın gardiyandan öğrendiğim duaya devam ettim, onu okuyup bir kova suyun üzerine üflüyor ve sonra o sudan hücremin köşelerine püskürtüyordum. Ama hücre tam kare şeklinde değildi ve köşeleri çarpık olduğu için duanın etkisiz kalmasından korkuyordum. Acaba Sanam'ın düğünü için izin verecekler miydi bana? İzin talebime henüz yanıt vermemişlerdi. "*Kulhuvallahu Ahad* – De ki Allah Birdir," diye dua okudum. İkinci Çarşamba'dan sonra ve üçüncüden önce, yaşlı kadın gardiyan sabah erkenden hücreme geldi ve "Senin bugün gideceğini konuşuyorlardı, duydum onları," dedi. Yaşlı kadın delirdi galiba diye düşündüm. Ama iki saat sonra birkaç kişi geldi ve "Kardeşinin düğününe gidiyorsun, izin çıktı," dediler.

Clifton 70'in bahçe kapısının yan tarafında, üzerinde Sir Şah Nawaz Bhutto ve Zülfikar Ali Bhutto—Avukat yazan

sarı pirinç levhalar hâlâ yerlerinde duruyorlardı. Polisler beni bahçe kapısının önüne getirdiklerinde etraf sakindi, altı aydan beri devam eden gerginlikler biraz yumuşamıştı. O güne kadar, bu evi bir daha göremeyeceğimi ve bir yolunu bulup beni öldüreceklerini düşünmüştüm hep. Ama Allah'a şükür yaşıyordum işte ve yine evimdeydim. Kız kardeşimim düğünü için her yer süslenmiş, ışıklandırılmıştı, pırıl pırıldı.

Bahçe kapısının iki kanadı ardına kadar açıldı ve *chowkidar* beni selamladı. Polis konvoyu bahçeye girerken 'Allah bana yeni bir hayat bağışladı!' diye düşündüm. Allah bana yardım etmiş, düşmanlarım beni alt edememişlerdi. Birden yeniden doğduğumu, güçlendiğimi hissettim.

Müzik, danslar, çiçekler arasında herkes mutluydu. Evin bütün çalışanları ön bahçede toplandı, *dholak* temposuna uyarak halk oyunları oynadılar. Bir ara evimizin vekilharcı Dost Muhammed'i gördüm, cezaevinde babama yetişmek için koşarken gardiyanları bile geride bırakmıştı. Babamı tutuklamak isteyen askerlere engel olmak isterken dipçik darbeleri yiyen oda uşağı Urs, babam asıldığı zaman Sihala'da annemle benim yanımda olan Beşir ve İbrahim, babamın cenaze törenini hazırlayan Larkana'lı Nazar Muhammed ve daha birçok sevenimiz oradaydılar.

Herkes gülüyor, eğleniyordu, mutluydu insanlar. Ben polis arabasından inince herkes yanıma koştu, boynuma çelenkler takmaya başladılar. Çelenkler üst üste boynuma geçirilip kulaklarıma kadar çıkarken, "Çelenkleri misafirlere de saklayın arkadaşlar!" diyerek gülmeye başladım. Ama onlar, "Hayır, bütün çiçekler senin için! Evine hoş geldin!" diye bağırarak alkışladılar beni.

Evimde olduğuma inanamıyordum. Bütün yakınlarım, akrabalarım neşe içinde bağırarak yanıma koştular.

Teyzelerim de oradaydılar, Behzat Teyzem Londra'dan, yeğen Zeenat Los Angeles'ten gelmişlerdi. Babamın idam kararından sonra benimle birlikte tutuklanan yeğenim Fakhri de oradaydı. Halam Manna ile babamı kurtarmak için çok uğraşmış olan Haydarabad'lı üvey kız kardeşleri de gelmişlerdi. Hindistan'dan, Amerika ve İngiltere'den, İran'dan, Fransa'dan, dünyanın her yerinden gelen yakınlarımız bütün yatak odalarını ve erkek kardeşlerimin dört yıldan beri boş duran evlerini doldurmuşlardı. Leyla ve Nashilli ile kucaklaşıp güldük, bağırdık. Hiçbirimiz tekrar görüşebileceğimizi düşünmemiştik. Benim hapisten çıkamayarak orada öleceğim korkusunu kimse dile getirmedi.

Sıcak bir banyo lüksünü tekrar yaşadım, ayaklarımın altında yumuşak halıları hissettim ve buz gibi sular içtim. Ailemin bayramıydı bu. Özgürlüğün tadını iyice çıkarabilmek için iki gün, iki gece uyumadım. Annem erkenden yatarken, ben Sanam'la konuşarak sabahladım. Sanam yattıktan biraz sonra annem uyandı. Onlara ve diğer yakınlarıma bir türlü doyamıyordum.

Okuyacak zaman bulduğumda *Asia Week, Far Eastern Economic Review, Newsweek* gibi yayınların eski ve yeni sayılarını gözden geçirdim, okudum. Ben yurt dışında okurken babamın bana yazdığı mektupların çoğunu evi arayan askerler almışlardı. Kız ve erkek kardeşlerimin fotoğrafları, annemin verdiği yüzükle büyükannemin verdiği altın kolye dâhil bütün mücevherlerim de gitmiş, kaybolmuştu. Ama canımı en çok sıkan şey, yatak odamın karıştırılmış olmasıydı. Askerlerin duvarlarda kalmış parmak izlerini silmek için bir süre uğraştım. Ama odama tekrar girebildiğim için Allah'a şükrediyordum. Bir süre önce evimi tekrar göremeyeceğimi düşünmüştüm. Yeğenim Abdul Hüseyin San Francisco'da değil de

Pakistan'da olduğunu unutmuş gibi, "Seni tekrar cezaevine götürmeyecekler, değil mi?" diye sordu. Ben de bunu istiyordum elbette ama onun umutlarını paylaşmaya da korkuyordum.

Clifton 70'te her şey eskisi gibi normal görünüyordu. Evin personeli bahçedeki süslü tente altında masaları hazırlamak için sağa sola koşup duruyorlardı. Eve gelen bir sanatçı Sunny ve kadın davetlilerin ellerine kına yakıyor şekiller işliyordu. Kardeşimin avucuna bir kürdanla güzel şekiller çizdi ve sonra da kına yakarak limon suyu ve şekerle beraber sürdü.

Sanam'ın düğünü Pakistan standartlarına göre küçük sayılırdı, sadece beş yüz davetli vardı. Bütün gelenekler de yeterince yerine getirilemedi. Ben kadın davetlilerin çoğu gibi nikâh töreninde ya da düğünde yeni bir ipek şalvar giyemedim. Ama önemli değildi bu benim için. Dolaptaki kıyafetlerimi uzun zamandan beri hiç kullanmadığım için ipek şalvarlarım yeni gibi duruyordu ve onlardan birini giydim.

Sunny bir ara benim odama geldi ve "Annem makyaj yapmamı istiyor," dedi. "Sari de örtecekmişim. Ben bir blucinle evlenmek isterdim, bana yardım et."

Ona, "Hayatta bir kez evleneceksin," dedim. "Annem de çok çekti. Onun dediklerini yap da mutlu olsun kadın."

Eve gittiğim ilk gece *"Bu gelin ay'dan daha güzel. Evet, evet, gelin çok güzel!"* nağmeleri evin her yerini doldurdu. Kadın akrabalar Sanam'ın kız arkadaşlarıyla beraber geleneksel şarkıları söyleyerek ellerini çırptılar ve *mehndi* töreni için danslar ettiler. Bense özgürlüğümün ne kadar süreceğini bilmediğim için, eski dostlar ve akrabalarla sohbet etmeyi yeğledim. Onlarla farklı dünyalarda yaşıyorduk ama hangisi gerçek dünyaydı acaba? İki kez, hapisten söz ederken az daha 'evim' diyecektim.

Mehndi töreni için müstakbel kocası Nasser Hüseyin ile aynalarla süslü yeşil yastıklar üzerinde bir araya geldiğinde, Sunny çok güzel görünüyordu. Onlarınki anlaşmalı bir evlilik olmadığı için aralarında gerginlik de yok gibiydi. Ama düğünde uyulması gereken gelenekler vardı. Damadın gelini nikâhtan önce görmemesi gerekiyordu ve Sunny bu nedenle yüzünü peçeyle örttü, ama ben yanına oturunca benimle konuşmak için kaldırdı peçesini.

Sunny'nin arkadaşları bizim önümüze geldiler ve "Müstakbel enistemiz Nasser, Sanam gelinin olmadan önce yedi koşulu kabul edeceksin," şarkısını söylediler. "İlk koşul şu; Sanam yemek yapmayacak."

Nasser de şarkıya katıldı ve "Yemekleri ben yaparım," diye bağırdı.

Gelin tarafı, "Sanam çamaşır yıkamayacak," diye devam etti şarkıya.

Oyun devam ederken Nasser, "Ben de çamaşırları temizlemeye götürürüm," derken onun arkadaşları da oyuna katıldılar.

Her iki tarafın akrabaları tepsiler içinde kına ve yanan mumlarla gümüş kaplama plaketler getirdiler. Nasser'in akrabaları Sanam'ın eline kına sürerken ağzına tatlı verdiler ve onu kötülüklerden korumak için başının üstünde paralar salladılar. Ben ve annem başta olmak üzere, gelin tarafı da aynı şeyleri Nasser için yaptık.

Bir süre sonra evde çalışanlardan biri yanımıza geldi ve polislerin kapıya geldiğini söyleyince benim için geldiklerini sandık ama annemi almak için gelmişlerdi. Evdeki herkes dehşet içindeydi, annem yeni bir hapis hayatına dayanamazdı.

Annem vekilharca sakin bir ifadeyle, "Polisleri içeri alın Dost Muhammed," dedi. "Evde çok misafir varken

onların kapıları zorlamasını istemem." Polisler yanımıza geldiklerinde tedirgin olmuş gibiydiler ve annem onlara ne istediklerini sorunca biri utangaç bir tavırla elindeki Sıkıyönetim emrini uzattı. Şükür ki bu bir tutuklama emri değildi ve onun Pencap eyaleti dışında kalmasını istiyorlardı. Annemin Pencap'a gitme planı zaten yoktu ve Ziya de biliyordu bunu. Amacı sadece düğün havasını bozmak, bizi tedirgin etmekti.

Bizi rahatsız etmeyi sürdürdüler. Ertesi sabah, düğün için tutulmuş olan müzisyenler gelemeyeceklerini bildirdiler. Söylediklerine göre Sıkıyönetim idaresi mikrofon ve hoparlör kullanımını yasaklamıştı. Bunun gerçekten Sıkıyönetim emri olup olmadığını o anda öğrenemedik, belki de müzisyenler korkudan gelmek istememişlerdi.

İstihbarat ajanları düğüne gelen misafirlerin araba plakalarını kaydederek onları da rahatsız etmeye başladılar. Askeri rejim daha önce de davetli listesini istemiş ve annemin sekreteri listeyi onlara vermezse tutuklanacağını söyleyerek ağlamıştı.

Gazetelerin Bhutto adından söz etmesi yasaklanmıştı ve düğün haberinden asla söz etmeyeceklerdi, sadece aleyhte haberler yazılabilirdi, ama Pakistan'da gazeteciler bu tür yasaklamalara alışmışlardı. Sunny'nin nişanlanmasından söz ederken bizim dedemiz gibi Nasser'in dedesinin de eski Junagadh eyaleti Başbakanı olduğunu belirtmiş ve "JUNAGADH EYALETİ İKİ ESKİ BAŞBAKANININ TORUNLARI EVLENİYOR," diye manşet atmışlardı. Sanam'ın düğünü ve benim geçici olarak serbest bırakılmam, "KIZ KARDEŞ KIZ KARDEŞİN DÜĞÜNÜNDE," manşetiyle verilmişti.

Biz kardeşimin düğününü özel bir aile olayı olarak muhafaza etmek istiyorduk. Kardeşim siyasetle uğraşmamasına rağmen, adı Bhutto olduğu için politika dün-

yasına istemeden sürüklenmişti. Babamızın idamından iki ay sonra Harvard'dan mezun olmuş, Oxford'a kabul edilmiş ama eğitimine devam etmeyerek Pakistan'a dönmüştü. Ama annesi ve ablası hapiste, erkek kardeşleri sürgündeydi ve evinde yalnız başına yaşamaya mahkûm olmuştu. Adı Bhutto olduğu için her zaman ilgi çekmiş ama bu aşırı ilgiden de rahatsız olmuştu. Ama artık yalnızlıktan kurtulacak, Şah Nawaz ve Mir'le birlikte okula gitmiş olan Nasser dâhil, tanıdığı az sayıda insanla bir arada olacaktı.

Amcaları Nasser'e, "Sanam'la evlenirsen generaller seni de rahat bırakmazlar," diyerek uyarmışlardı onu. Ama Nasser Sanam'ı sevdiğini ve bunun bedelini de ödemeye hazır olduğunu söyledi onlara. Ama askeri rejim onun da peşine düştü, hakkında vergi araştırması başlatıldı, bazı işleri engellendi, toprakların suları kesildi. Nasser iletişim sistemleri satıyor ve devletle de çalışıyordu. Ama evlendikten sonra ihale alamaz oldu ve işleri yüzde 75'e yakın azaldı. Sonunda Sanam ve Nasser Londra'ya gittiler ve Nasser orada yeniden iş hayatına atıldı. Ama düğünleri gerçekten çok güzel oldu.

Annem Sanam'ın başının üstünde Kuran tuttu ve o şekilde ön salona indik, nikâh orada kıyılacaktı. Sanam'ın sarisi mutluluk rengi olan yeşildi. Akrabamız olan Ashik Ali Bhutto Sanam'a, "Nasim Abdülkadir'in oğlu Nasser Hüseyin'i kocan olarak kabul ediyor musun?" diye sordu. Sanam annemle bana bakarak gülümsedi ama cevap vermedi soruya, çünkü Ashik Ali âdete göre tanıkların önünde bu soruyu üç kez sormak zorundaydı. Sanam ancak üçüncü sorudan sonra cevap verdi ve nikâh defterini imzaladı. Ashik Ali mutlu haberi erkeklere vermek için yandaki odaya geçti. Tören devam etti ve kardeşim kendi seçtiği erkekle evlenen ilk Bhutto kadını oldu.

Nasser'i gelininin yanına iki yakın arkadaşı getirdi, gelinle damadın başının üstüne ipek bir şal tuttular ve ikisinin arasına bir ayna kondu. Nasser ve Sanam birbirlerini aynada görürken benim gözlerim doldu; geleneğe göre gelinle damat birbirlerini sanki ilk kez olarak aynada görüyorlardı.

Her yer çiçeklerle sarılmış, çiçek kokuları her yere yayılmıştı. Sanam ve Nasser üzerlerinde şekerli bademler, gümüş taslarda şekerli bademler, altın yaldızlı yumurtalar, gümüş renkli fındık fıstık ve çeşitli yiyeceklerle dolu masanın başına geldiler. Hayatları aydınlık olsun diye yeni evli çiftin yanına gümüş şamdan içinde mumlar yakıldı. Tatlı bir yaşama kavuşsunlar diye çiftin başının üstüne şekerler tutuldu. Herkes neşe içinde bağırıyor, onları alkışlıyordu. Düğün işte böyle başladı.

Daha sonra davetliler gelinle damadı kutlamak için sıraya girerken, ben ve annem de kardeşimle damadın yanında oturduk. Misafirlerden çoğu hapisten çıkmışlardı ve yorgun, bitkin görünüyorlardı. Davetliler bana, "Çok iyi görünüyorsun," dedikleri zaman seviniyor ve babam mahkemeye çıkarken nasıl metin, güçlü göründüyse, ben de onun gibi görünmek ve generalleri hayal kırıklığına uğratmak istiyordum. Ben hepsine teşekkür ediyordum ama aslında başım dik olmasına rağmen içimde bir kırıklık, eziklik vardı.

Yetkililerden bir haber çıkmamıştı ama beni tekrar cezaevine götürecek miydi acaba askerler? Bir süre sonra davetliler arasında gördüğüm avukatım Mujib bana, ertesi sabah Sind İçişleri Bakanı ile görüşeceğini söyledi. Hapis cezamın süresi nasıl olsa bir hafta sonra biteceği için, yetkililerden evde kalmam için izin isteyecekti.

Davetliler gittikten sonra, yeniden cezaevine dönebileceğim ihtimaline karşı yanıma almak için bazı dergiler,

tuvalet kâğıdı ve böcek ilacı gibi gerekli şeyler hazırladım. O gece uyuyamadım, geç saatlere kadar yeğenlerimle, Samiya ile konuştum ve Harvard ve Oxford eğitimlerinden arkadaşım olan Peter Galbraith'a bir mektup yazdım. Anemin dediğine göre, Peter ABD Senatosu Dışişleri Komisyonunda, Güney Asya Masasında çalışıyordu ve bir süre önce Amerikan güvenlik konusuyla ilgili görüşmek üzere Pakistan'a gelmişti. Peter beni Karaçi cezaevinde görmek için ilgililerden izin talep etmiş ama ona cevap vermemişlerdi. Peter daha sonra olanları bana anlattı.

Peter Galbraith, Ağustos 1981:

Pakistan'a giderken, Benazir'i ziyaret etmek üzere rejimden izin almak için Senato Dış İlişkiler Komisyonu azınlık başkanı Senatör Clairborne Pell'den bir mektup götürdüm. O zaman Bhutto'lara karşı olan Pakistan Dışişleri Bakanı ve ABD Büyükelçiliğini oldukça zorladım.

Askeri rejim Senatör Pell'in talebine ve bana cevap vermedi. ABD Büyükelçiliği Bhutto'larla temas etmemi istemedi ama ben yine de Begum Bhutto ile görüştüm. Begum Bhutto solgun, çok yorgun görünüyor ve Benazir'in Sukkur ve Karaçi'deki hapis cezasını düşünerek çok üzülüyordu.

Begum Bhutto beni, Sanam ve Fakhri ile beraber Karaçi Yat Kulübüne davet etti. Clifton 70'den çıkarken bana gülümsememi söyledi, çünkü güvenlik ajanları uzaktaki bir arabadan bizim fotoğraflarımızı çekiyorlardı. Ben de onlara elimi sallayarak bir politikacı selâmı verdim.

Yemekte hep Pinkie'nin hapisteki halini düşündüm. Onu son kez olarak Ocak 1977'de Oxford'da görmüştüm. Pinkie kısa bir sür önce Oxford Birliğine başkan seçilmişti ve yeni öğrencilere bir şeyler anlatıyordu.

Pinkie'nin yaşamı ondan sonra adeta bir işkenceye

dönüştü, anlaşılması güç olaylar yaşadı. Ben onun sanki babasının durumunu, idam cezasını ve idamını görmek, o acıları yaşamak için Pakistan'a döndüğünü düşündüm hep. Sanki hapse gireceğini bilerek dönmüştü ülkesine. Ben de çoğu zaman insan hakları konularıyla uğraştığım için böyle şeyler yaşandığını biliyordum, ama böyle şeylerin bir arkadaşın başına geldiğini görmek çok acı, kolay anlaşılacak bir şey değil. Yat Kulüpten çıkarken, bir gece önce Benazir'e yazdığım uzun ve haber dolu bir mektubu Begum Bhutto'ya verdim.

ABD'ye döndükten sonra Pakistan yardımları konusunda Dışişleri Komisyonuna bir rapor hazırladım. Amerikan yardımı Pakistan'daki askeri rejim açısından riskli olur ve İran'daki Amerikan deneyimi yine yaşanabilir diye yazdım. Raporumda, Amerikan yardımı askeri rejime olduğu kadar ülkeye de yararlı olmalı dedim ve bunu belirtmek için Pakistan'da insan haklarının korunması gerektiğini yazdım. Ayrıca Senatör Pell ve Komisyon başkanı Charles Precy'ye de generallerin Bhutto ailesi kadınlarına karşı olan acımasız davranışlarını da sözlü olarak anlattım. Her ikisi de yardım etmek için çalışacaklarını söylediler. Benazir unutulmadığını bilmeli diye düşündüm.

Ben Peter'in karısı Anne'dan ve yeni doğan oğlundan mutlulukla söz eden ve adeta konuşur gibi yazdığı uzun mektubu tekrar okurken Karaçi'de güneş yeni doğuyordu. Eski anılarım yeniden canlandı ve ben de ona aşağıdaki mektubu yazdım:

Sevgili Peter,
10 Eylül 1981

Dün gece Sunny'nin düğünü yaptık. Şu anda herkes uyuyor. Saat sabahın 6'sı ve benim özgürlük saatle-

rim tükenmek üzere. Senden uzun bir mektup almanın, eski arkadaşların haberlerini duymanın ve senin hayatta başarılı olduğunu görmenin beni nasıl mutlu ettiğini bilemezsin. Senin ve kardeşin Jamie'nin hayatta her zaman mutlu ve başarılı olmanızı diliyorum.

Harvard'daki masumiyet çağlarımızı hatırlatan ve geçmişten gelen sesleri duymak çok güzel oluyor ama aynı zamanda da üzüyor insanı. Okulda bizlere hayatın böyle acımasız ve tehlike dolu olacağını öğrettiler mi? Okuduğumuz ya da okumadığımız sözcüklerin anlamlarını en azından ben anlamadığımı söyleyebilir miyim acaba? Özgürlük konusunda hocalarımıza, iyi notlar alabilmek için yazdığımız satırların, o kelimelerin, soluduğumuz hava, içtiğimiz su kadar değerli olduklarını o zaman zaten bilmiyorduk. Ama o eski günlerde Vermont'un karlarında ve Harvard'ın bahçelerinde gezerken, bu acı gerçekler o kadar uzaklarda görünüyordu ki bana...

Daha sonra anneme çay götürdüm ve bana, "Burada, benim yanımda kal," dedi. "Belki Mujib'in getireceği güzel haberi beraber alırız." Bir süre sonra avukat geri döndü ama haberler iyi değildi, Eyalet İçişleri Bakanı talebimizi reddetmişti. Söylediklerine göre, ben siyaset dışında kalacağıma dair bir belge imzalayana kadar hapiste kalacaktım.

Polisler saat 10'da beni almaya geldiler. Akrabalarla ev personeli avluda toplanıp beni uğurladılar ve konvoy İran Büyükelçiliğini, çocukların uçurtma uçurduğu Clifton Parkını, Sovyet, Libya ve İtalyan Büyükelçiliklerini geçene kadar arabaların arkasından el sallayarak koştular. Her zaman olduğu gibi, beni hızla boş arka sokaklardan geçirerek cezaevine geri götürdüler.

Karaçi Merkez Cezaevinde yine gıcırtılı demir kapılardan geçtim ve dimdik yürüyüp, penceresiz ve çamurlu

koridordan geçerek hücreme döndüm. İki günlük özgürlüğün beni yumuşattığını sanmalarını istemiyordum. Cezaevine girerken beni yine aramamalarını umut ediyordum, çünkü çantama bir sürü gazete ve dergi saklamıştım.

Hücreme girdiğimde elektrik yine kesikti ve hemen bir şikâyet dilekçesi yazdım. İki gün hastaydım, midem bulanıyor, kusacak gibi oluyordum ama boştu midem. Bunun yediğim bir şeyden mi, yoksa psikolojik bir durum mu olduğunu anlayamadım ama hiç iyi değildim.

Üçüncü gün, 13 Eylül günü kendimi daha iyi, daha güçlü hissetmeye başladım. Bir süre sonra bir gardiyan geldi ve Bölge Savcısının aslında beklediğim emrini getirdi. Karaçi Merkez Cezaevindeki tutukluluk halim üç ay daha uzatılmıştı.

Çarşamba duamı haftada bir değil, her gün okumaya başladım. Bu duam daha önce hep kabul edilmişti. Onu her gün okursam belki de hücremin kapısı ikinci Çarşambadan sonra ve üçüncüden önce kesin olarak açılabilirdi. Duamın kabul edilmesini beklediğim tarih, üçüncü Çarşamba olan 30 Eylül günüydü. Bu hedefe varamadığım takdirde, daha sonraki kurtulma umudumu Margaret Thatcer'ın Pakistan'ı ziyaret edeceği Ekim ayı başına bağlamıştım.

Ziya beni bir gün serbest bırakmak zorundaydı ve ben de özgürlüğümü kazanma umudum olan özel günlere bakıyordum. Margaret Thatcher'la babamın başbakanlığı sırasında Rawalpindi'de tanışmıştım ve o zamanlar İngiltere'de muhalefet partisinin başındaydı. Oxford Birliği başkanlığım sırasında da Avam Kamarasındaki bürosunda onunla çay içmiştim. Thatcher'in ziyaretinde de beni serbest bırakmazlarsa o zaman 9 Ekim'de bayramı bekleyecektim. Askeri rejim dindar insanları sevindirmek

için Ramazan sonunda bazı mahkûmları serbest bırakıyordu.

Ama beni o günlerin hiçbirinde serbest bırakmadılar. 25 Eylül 1981'de, Ziya'nın, babamın idam emrini imzaladığı kalemi hediye olarak verdiği bakanlarından biri olan Chaudry Zahur Elahi, Lahore'da arabasıyla bir yere giderken vuruldu. Babamın idam kararını veren Lahor Yüksek Mahkemesi başkanı Maulvi Müştak Hüseyin de aynı arabaydı ve o da aynı saldırıda yaralandı. Babamın davasında özel halk savcısı olan M. A. Rehman da onların yanındaydı ama şansı vardı ve yaralanmadı.

Elahi'nin öldürüldüğünü gazetede okuduğum zaman Allah'ın onu cezalandırdığını düşündüm. Not defterime, "Şimdi onun karısı, kızı ve ailesi de acı çekmenin ne olduğunu öğrenecekler işte," diye yazdım. "Buna sevinmiyorum, çünkü bir Müslüman bir insanın ölümüne sevinemez. Yaşam ve ölüm Allah'ın emridir. Ama kötü insanların cezasız kalmadığını görmenin de teselli edici bir yanı var."

Fakat askeri rejim saldırının Al-Zülfikar'dan geldiğini açıkladı ve yeni tutuklamalar başladı. Mir de BBC röportajında bunun bir Al-Zülfikar operasyonu olduğunu söyledi ve durumu iyice karıştırdı. Tartışmalarda babamın ölümünde Elahi'nin rolü olduğu da ortaya çıkabilirdi belki, ama askerler konuyu Al-Zülfikar üzerinde tutmayı başardılar.

Gazete manşetleri teröristler, katiller, siyasi caniler şeklinde atıldı hep. Rejim bu kez de Al-Zülfikar'ı siyasi muhalefet üzerinde baskı kurmak için kullandı. PPP'nin lider ve genç yetkilileri arka arkaya tutuklanıyorlardı. PPP'den dört genç politikacı Haripur Cezaevine götürüldü ve orada işkence gördüler. Onlardan birinin babası olan Ahmet Ali Soomro bir PPP yetkilisini görmeye gel-

diğinde korkunç bir haldeydi. Oğlunu ancak uzaktan görebilmek için polislere rüşvet vermişti. Basın raporlarına göre sadece Haripur Cezaevinde 103 genç adam yakındaki bir başka cezaevinde de 200 tutuklu vardı.

Yeniden Lahore Kalesine hapsedilen Nasira Rana Shaukat da dâhil olmak üzere çok sayıda kadın da tutuklandı. PPP Genel Sekreterinin karısına yirmi üç gün boyunca uyutmadan elektrik verdiler ve sorguya çektiler. Ona, "Saldırıyı kocanın, Benazir ve Begum Bhutto'nun planladığını itiraf et," diyorlardı. O cesur kadına yapılan işkencelerin korkunç olduğunu herkes biliyor, anlamakta güçlük çekiyordu. Kadını tuvaleti bile olmayan pis bir hücrede yedi ay tuttular ve tuvalet yerine kullandığı tepsiyi haftada iki kez boşalttılar. Kadıncağız kış aylarını beton zeminde yataksız, battaniyesiz geçirdi ve zatürreeden ölmekten zor kurtuldu. Sonunda onu ev hapsine aldılar ama zavallı kadın ne yürüyebiliyor, ne de konuşabiliyordu.

Margaret Thatcher işte bu vahşet ve işkence ortamında geldi Pakistan'a. İki yıl önce bir BBC raporuna göre, Ziya Batılı devlet başkanlarının babam için yaptıkları af talebini reddettikten sonra, bir Batılı devlet başkanının Pakistan'ı ziyaret etmesi söz konusu olamazdı. Fakat Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi Batının bu tavrını değiştirdi. BBC'nin yeni haberlerine göre, İngiltere şimdi Ziya'nın imajını değiştirmeye çalışıyordu. Ama en azından dünya medyasının Ziya'nın hiç değişmediği, eskisi gibi canavar olduğunu belirten yayınları insanı rahatlatıyordu. Ama Afgan mülteci kamplarını ziyaret eden Margaret Thatcher'ın Ziya'ya, "Özgür dünyanın son kalesi," adını verdiğini gazetede okuyunca şok geçirdim.

Reagan yönetimi de kongrede Pakistan yardımlarını yeniden başlatmaya çalışıyordu. Bir haber, "Bhutto'nun partisi PPP Amerikan yardımına karşı olabilir, ama eski

silahlarla ülkenin güvenliğini sağlayamayacak olan halk kitleleri böyle düşünmüyor," diyordu. ABD'nin Pakistan Büyükelçisi Ronald Spiers Senato Dış İlişkiler Komisyonunda yaptığı konuşmada böyle demişti ama tamamen yanılıyordu. Aslında PPP Pakistan'da büyük halk kitlesinin sesi olan tek partiydi. İkincisi, biz yabancı ülkelerin yardımına değil, sadece ülkenin askeri rejimini destekleyen dış yardımlara karşıydık. Yabancılar gerçeği yanlış düşünüyorlardı. Yardım paketini organize eden ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı James Buckley, Pakistan'da seçimlerin ülke güvenliği açısından iyi olmayacağını söylemişti, sanki bizim demokrat partimiz diktatörün değil de demokrasinin düşmanıydı!

Ama bazı Amerikalı politikacıların Buckley'i eleştirdiklerini o zaman bilmiyordum. Peter Galbraith Washington'a dönmüştü ve Pakistan'daki insan hakları ihlallerini ortaya koyarak benim serbest bırakılmam için çalışıyordu. Senatör Pell ile birlikte çalışan Peter güzel bir strateji geliştirdi. Amerikan Senatosunda Pakistan konusu açılırsa, onlar da insan hakları ve benim hapsedilmiş olmam konusunu açacaklardı. Amerikan yönetimi ve Ziya diktatörlüğünün, Pakistan'daki siyasi mahkûmlar konusunu gizlemelerine izin verilmeyecekti. Peter tarafına göre, rejim sonunda baskılara dayanamayacak ve benimle beraber bütün siyasi mahkûmları serbest bırakmak zorunda kalacaktı.

Pakistan'a yardımın yeniden başlatılmasına karşı olan Senatör Pell'in stratejiyi nasıl kullandığını daha sonra okuyacaktım. *India Today*'in haberine göre, Senatör Pell, Dışişleri Bakan Yardımcısı Buckley'e, "F-16 savaş uçakları Ziya rejimine Amerikan desteğinin en belirgin örneğidir," demişti. "Uluslararası Af Örgütüne göre, Pakistan'daki insan hakları son derece artmıştır... Sen bu desteğin doğru olduğuna inanıyor musun?" Buckley buna cevap

vermeye çalışırken, Senatör Pell daha açık konuşmuş ve "Öyle görünüyor ki Ziya, idam ettirdiği eski Başbakan Bhutto'nun eşi ve kızına karşı bir intikam kampanyası yürütüyor," diye konuşmuştu. "Acaba bizim Yönetim Pakistan hükümetine Bhutto ailesine yapılanlar konusunda bir uyarıda bulundu mu? Bir soru sordu mu?" Buckley bu sözlere karşı bir "özel diplomasi" yürüteceğini söylemişti ama bunun anlamı aslında, "hiçbir şey yapmamaktı." Fakat Senatör Pell en azından düşündüklerini açıkça söylemişti Buckley'e.

Amerikan Kongresinin, Afgan mültecilerini düşünerek yeni yönetimin fikrine saygı göstermesi ve Ziya'nın insan hakları ihlallerine ve Pakistan nükleer programına daha hoşgörülü davranması, Senatör Pell ve onun yandaşlarını geri planda bıraktı. Fakat Kongre yardım paketini onaylarken, Senatör Pell ve arkadaşları da karara, "Kongre Pakistan'a yardımı onaylarken, Pakistan'da insan hakları ve özgürlüklere saygılı bir yönetim görmek istediğini belirtir," şeklinde bir ek madde koydurmayı başardılar. Aslında Pell müdahalesinin pratikte pek bir etkisi olmadı, ama Ziya yine de diktatörlük konusunda biraz daha dikkatli olması gerektiğini anlamış oldu.

Ramazan bayramında da bırakmadılar beni Karaçi Cezaevinden. Ama gardiyandan siyasi mahkûmlara ve diğer bazılarına bayram izni verildiğini duyunca sevindim. Cezaevi gardiyanları ve görevlilerinden çoğu, bana bayramda saygı ve sevgilerini gösterdiler. Bir gardiyanın karısı bana bayram kıyafeti dikmek için vücut ölçülerimi isterken, bir başka gardiyan da bayramda elektriğimin kesilmemesi için yetkililere ricada bulunacağını söyledi. Not defterime, "Umarım mutlu günlerimde bu iyi insanları hatırlarım," iye yazdım.

Fakat bayram izni verilen her siyasi mahkûma karşı on kişi tutuklandı. Gazetede okuduğuma göre, öğrenci lideri Lala Assad her yerde aranıyordu. Assad partimizin sadık bir destekçisiydi ve onun polisten kurtulması için dua ettim. 1981'de hapse gireceğime yakın günlerden birinde, Sıkıyönetime karşı çıkan ve tutuklanan öğrencileri ziyaret için Khairpur'a gittiğimde, Lala Assad'ın oğlunun doğum gününü de kutlamıştım; Assad oğluna babamın adı olan Zülfikar adını vermişti. Assad babamı desteklediği için iki yıl hapis yatmıştı. Muhammed Ali Cinnah ile birlikte Pakistan'ın özgürlüğü için savaşmış ve Batı Pakistan'ın eski bakanlarından olan Assad'ın hasta babası, ziyaretim sırasında beni görmek ve benden, oğlunu siyasetten vazgeçirmemi istemişti.

Yaşlı adam, "Artık fazla yaşamam, Bay Bhutto hapisteyken oğlumun siyasetle uğraşmasına hiç karışmadım, ama artık Bay Bhutto öldü ve ben oğlumun yanımda kalarak bana ve ailesine bakmasını istiyorum," dedi. "Ben öldükten sonra o yine siz ve partiniz için çalışabilir, ama ölümüm yaklaşırken onu yanımda görmek istiyorum." Ona söz verdiğim gibi Lala Assad'la konuştum ama bir ay sonra tutuklanarak Sukkur'a girince onlara daha sonra neler olduğunu öğrenemedim. Şimdi, bir yıl sonra Assad, Al-Zülfikar lideri olarak aranıyordu. Bu suçlamanın doğru olup olmadığını da bilmiyordum.

Terörizm ve şiddet hiç bitmeyecek miydi Allah'ım? Son birkaç ay içinde, Bangladeş'te Ziya ur-Rahman, İran'da Recai ve bir 6 Ekim'de de Mısır'da Enver el-Sedat olmak üzere üç cumhurbaşkanı öldürülmüştü. Cumhurbaşkanı Sedat'ın acı sonuna ailesi adına çok üzüldüm. Çocukken Süveyş Savaşında İngiliz sömürgecilerine ve Amerikan emperyalizmine karşı savaşan ve Sedat'ın selefi olan Cemal Abdül Nasır'ı çok sever ve desteklerdim.

Nasır, eski krallıkların küllerinden yeni bir eşitlik dünyası inşa etmeye çalışan dev bir lider gibi görünürdü bana. Onun kendi yazdığı *The Philosophy of the Revolution* olmak üzere, Nasır hakkında yazılmış olan her kitabı babamın kütüphanesinde okumuştum.

Fakat Nasır'ı pek sevmedim, çünkü 1970'te Mısır cumhurbaşkanlığına seçilince selefi ve güvenilir rehberine karşı çıktı, onun politikalarını tersine çevirdi. Ama yine de Sedat'ın ölümünü hücremde okuyunca üzüldüm. Papa, Sedat'ın İsrail'e yaklaşmasını eleştirmişti ama Sedat babamın kurtulması için epey uğraştı ve ayrıca İran Şahı ve ailesine de destek oldu. Şah kanserden öldüğünde de gerçek politika dünyasında pek görülmeyen bir ruhsal cömertlik gösterdi ve büyük bir cenaze töreni yaptırdı onun için. Siyasi düşüncelerinin doğru olanı engellemesine izin vermedi. Şimdi o da ölmüştü.

Depresyona girdim, başım sık sık ağrıyor, geceleri uyuyamıyordum. Kardeşim Şah'ın doğum günü olan 21 Kasım gecesi birden boğazım düğümlendi, kendimi tutamadım ve ağlamaya başladım. İki erkek kardeşim de benden uzaktaydılar, her ikisi de Ramazan bayramından sonra, Kabil'de emekli bir Afganistan devlet memurunun kızları olan iki kardeşle, Fevziye ve Rehana ile evlenmişlerdi. Bu zor günlerde onların mutlu olması beni sevindiriyordu ama neden depresyondaydım o zaman?

O gece sonunda, kafam karmakarışık bir halde uykuya daldım ve rüyamda Mir'in gizlice Pakistan'a döndüğünü gördüm. Afganistan dağ geçitlerini aşarak gelmişti ve şimdi Clifton 70'te bir dolapta gizleniyordu. Sonra askerler gelip evi aramaya başladılar ve tam onun saklandığı dolabı açacaklardı ki birden korkuyla uyandım.

Ertesi sabah ise acı haberi öğrendim, polisler Lala Assad'ı vurmuş, öldürmüşlerdi. Gazete haberine göre, As-

sad bir polis öldürmüş ve Karaçi'nin Federal B bölgesinde girdiği silahlı çatışmada vurulmuştu. Gerçeği aylar sonra öğrendim, Assad vurulduğu zaman silahsızmış. Vurulan polis ise bir arkadaş kurşunuyla, kazara vurulmuş. Lala Assad oradan kaçarken kasıtlı olarak vurulup öldürülmüş.

Ziya'nın üniformasında Assad'ın kanı da vardı artık. Assad'ın babası kim bilir ne haldeydi? Oğlunun evde kalıp kendisine bakmasını isterken, şimdi cenazesini vereceklerdi ona. Ne zaman bitecekti bu acılar Allah'ım?

26 Kasım tarihli gazetede, "Al-Zülfikar örgütü için ülkenin her yerinde aramalar yapılıyor ve yüzlerce insan tutuklandı," diye yazıyordu. Polisler bütün ülkede evleri, öğrenci yurtlarını, havaalanlarını arıyordu. Bütün şehirlerarası yollar kesilmiş, arabalar durdurulup aranıyordu. Polis örgüt mensuplarının kılık ve yüz değiştirmemesi için makyaj ustalarını uyarıyordu.

Lala Assad'ın ölümü beni iyice üzdü ve geçmişte onunla birkaç kez sert konuştuğum için onun ruhundan af diledim. Polisler onun ve diğer öğrenci liderlerinin bizim evde bulunan bütün resimlerini de almışlardı. Assad'ı bizden aldıkları resimden mi tanımışlardı acaba?

Ellerimin üstünde, gözlerimin çevresinde ve alnımda kırışıklar oluşmaya başladı. Bunların Sukkur'un kuru ve sıcak havasından ve rüzgârlarından olduğunu düşündüm. Ama kaybolacak gibi görünmüyorlardı, hızla yaşlanıyordum.

11 Aralık'ta hapis cezam bitiyordu ama ben yeni bir uzatma emri gelir diye bekledim. Dışarıda olaylar yaşanırken beni bırakacaklarını sanmıyordum. Yemeğimi bir saat erken getirdiler ki bu da burada kalabilirim anlamına gelebilirdi. Fakat Senatör Pell'in mesajı Pakistan'a ulaşmış gibi görünüyordu. İki hafta sonra cezaevi müdür yardımcısı hücreme geldi ve "Eşyalarını topla," dedi. "Yarın

sabah erkenden, 5.45'te polis eşliğinde Larkana'ya gidiyorsun."

Bana bakan kadın gardiyan ve Pahtan gardiyan kadın ben ayrılırken ağladılar ve Pahtan kadını aptallık edip beni üzdüyse özür diledi. Ben de ağladım onlardan ayrılırken, iyi kadınlardı onlar. Gerçi ev hapsinde olmanın hayalini kurardım hep, ama şimdi onlardan ayrılmak zor geldi bana. Bu kadınlar gizlice gönderilen gazeteleri bana ulaştıran çok iyi insanlardı, seviyordum onları. Ayrıca Karaçi Cezaevi anneme ve kız kardeşime de daha yakındı. Şimdi kırsal kesimde bulunan Al-Murtaza'da onlardan da uzakta olacaktım.

27 Aralık 1981 sabahı polisler güneş doğduktan biraz sonra gelip aldılar beni. Dönüp pislik içinde olan hücreme baktım, buradan ayrıldığıma nasıl üzülebilirdim ki? Ama alışık olduğum Sukkur'dan ayrılırken nasıl üzüldüysem, buradan ayrılmak da biraz üzdü beni. Yıllarca hapis yatmak etkisini gösteriyordu. Bilinmeyenden korkmaya başlamıştım işte.

10

EV HAPSİNDE İKİ YIL DAHA

Evimin rahat ve tanıdık havasına kavuşmuştum yine. Bahçe duvarları dışında bekleyen Sınır Kuvvetleri birliği ve her gün Al-Murtaza'ya gelip beni kontrol eden cezaevi personeli olmasa, kendimi tamamen evimde ve huzur içinde hissedecektim. Al-Murtaza'da çalışan ev personelinden bazıları gündüz saatlerinde eve girebilecekti. Artık telefonumu da kullanabilecektim ve hepsinden önemlisi, on beş günde bir üç ziyaretçimi kabul edebilecektim. Yaklaşık on ay süren cezaevi hücre hapsinden sonra, bu koşullar benim için beş yıldızlı otelde kalmaya benziyordu. Evde ilk gecemi, uzun, sıcak bir banyo yaparak ve tırnaklarımı düzeltip oje sürerek kutladım.

Ama rahatım fazla uzun sürmedi. Telefonda sadece yakınlarım ve akrabalarımla konuşmama izin verilmişti ve siyaset konuşamazdım. Bu yüzden telefonum nadiren çalıyor ve bazen de konuşurken aniden kesiliveriyordu. Daha sonra öğrendim ki evin telefon hatları bahçe dışında kurulmuş bir askeri santralden geçiyordu.

Çok geçmeden, on beş günde bir, üç ziyaretçi kabul etme iznimin de hikâye olduğu anlaşıldı. Beni ziyaret edebilecekler listesinde sadece annem, Sanam ve Manna Halam vardı. Üçü de uçakla bir saatten fazla mesafede olan Karaçi'de yaşıyor ve uygun saatlerde uçak bulmak güç olduğundan bana gelmeleri çok zor oluyordu. Şimdi evli olan ve bakacak bir evi ve kocası bulunan Sanam bir iki kez gelebildi bana. Annem de hastaydı ve pek sık gelemiyordu. Larkana'da yakınlarım vardı ama siyaset-

le ilgileri olduğu için bana gelmelerine izin verilmedi. Yani bu durumda yine kendi başıma, tamamen yalnızdım. Arada bir, nadiren de olsa bir yetkili geldiğinde, konuşma ihtiyacı duyduğum için, onları sevmesem de uzun zaman, durmamacasına konuşuyordum ve adam gittikten sonra çenem ağrıyordu.

Fakat ev hapsi sürem her üç ayda bir uzatılıyordu. Artık sürekli gelen ev hapsi uzatma emirlerini ezberlemiştim. Şöyle bir şeydi: "Sıkıyönetim yasasına, Pakistan güvenliğine, halkın çıkarları ve emniyetine ve yasaların uygulanmasına muhalif hareket etme olasılığı yüksek olduğu için, Bayan Benazir Bhutto'nun ev hapsi süresinin üç ay daha uzatılmasına...."

Burada zaman daha da yavaş geçiyordu. Burada *International Herald Tribune* ve diğer gazeteleri de bulamıyordum. Televizyonda Arapça dil programları, Ziya hakkında Sindhi dili, Urduca ve İngilizce haberler, rejimin politik çalışmalarıyla ilgili beyin yıkayıcı programlar ve yarım saatlik oyunlardan başka bir şey yoktu. Ama ben yine de Allah'a şükrediyordum. Evimdeydim, yiyeceğim, giyeceğim vardı, fakirleri düşünmeliydim.

Annemin mutfakta bıraktığı eski yemek kitaplarına bakıp biraz yemek pişirerek vakit geçirmek istedim. Ama fırın çalışmıyordu ve mutfak aletleri kısıtlıydı, yumurta çırpacağı bile yoktu. Ama bazı baharatlar ve pirinç bulunca sevindim, ağız tadıma göre, annemin yaptıklarına benzer bir şeyler yapabilecektim. Evet, çok geçmeden yenebilecek bir şey pişirmeyi başardım. *Coquo ergo sum.* Yemek pişirebiliyorum, o halde varım.

Annemi düşündükçe üzülüyor, endişeleniyordum. Dört ay önce Karaçi Merkez Cezaevinde beni ziyarete geldiği zaman, doktorunun akciğer kanserinden kuşkulandığını söylemişti. Eğer bu gerçekse fazla zamanı kalmadı

demekti. Akciğer kanseri zamanında tanımlanır ve tedaviye başlanırsa durdurulabilir, yenilebilirdi. Ama tedavi edilmediği zaman çabuk öldürürdü bu hastalık. Doktoru ona özel bir diyet uyguluyordu. Son testlerde sol akciğerdeki leke daha kötü gibi görünmüştü. Doktorlar Sıkıyönetim Komutanlığına rapor yazmış, annemin Pakistan'da bulunmayan CATSCAN sistemi ve tedaviye ihtiyacı olduğunu bildirmişlerdi. Ama tedavi amacıyla yurt dışına çıkış için pasaport iznine cevap vermediler. Dediklerine göre, Ziya Pekin gezisine giderken annemin dosyasını da yanına aldığı için İçişleri Bakanı bir şey yapamıyordu.

Bir ay geçti ve rejim annemin yurt dışına gidişine izin vermedi. Sonra bir ay daha geçti ve doktorlar umutsuz kalarak kemoterapiye başladılar. Annemin daha sonraki telefonlarda söyledikleri beni daha çok üzdü. Çok zayıflamıştı, saçları dökülüyor ve beni görmeye gelemediği için de çok üzülüyordu. Onun kızı olarak yanında bulunamadığım ve ona yardımcı olamadığım için kendimi yetersizmiş gibi görüyor, kahroluyordum.

Medya sansürüne rağmen işkence haberleri ülkede yayılıyordu. Sanam telefonda bana, "Halk annemi unutmadı," dedi. "Bana ve Fakhri'ye onun sağlığını soran bir sürü telefon geliyor. Diplomatik davetlerde, kahve sohbetlerinde, evlerde, otobüs duraklarında ve sinemalarda hep annemin sağlığı konuşuluyor olmalı."

Ben de ona, kendimi de kandırmaya çalışarak, "Ziya ona izin verecektir," dedim. Ziya bütün baskılara karşın anneme yurtdışına çıkış izni vermedi. Ama annemin gerçekten yurtdışı tedaviye ihtiyacı olup olmadığını anlamak için, Federal Tıp Yönetim Kurulu doktorlarını bir araya topladı.

Federal Tıp Yönetim Kurulu da küçük bir ayrıcalıktı. Eyüp Han zamanından sonra, yurt dışında tedavi olmak

isteyenlere böyle bir kontrol uygulamamıştı. Babamın iktidarı zamanında her isteyen Pakistanlı rahatça pasaport alabilir, istediği yere gidebilirdi. Ziya rejiminin yetkilileri ve yakınları, Pakistan'da mümkün olan tedaviler için bile kolayca ve hem de devlet parasıyla yurt dışındaki hastanelere gidiyorlardı. Ama Ziya siyasi rakipleri için böyle bir Tıp Kurulu icat etmişti.

Federal Tıp Yönetim Kurulunda da aslında üç doktor olması gerekirken Ziya yandaşı yedi doktor vardı ve Yüksek Mahkeme oyunlarıyla babamın idam kararı nasıl alındıysa, bu kurulun doktorları da Ziya'nın istediği kararları çıkarmak için bir araya gelmişlerdi. Tüm yedi doktor Ziya rejiminin adamlarıydı.

Kurulun ilk toplantısından sonra açıklama yapan bir General Doktor, "Begum Bhutto pek hasta sayılmaz bana göre," dedi. Kurulundaki diğer doktorlar da annemin on dört kez daha akciğer röntgeni ve kan testine girmesini istediler. Bu tedavi şekli o kadar yorucuydu ki, annem sonunda ateşlendi, kan tükürmeye başladı ve tedavi sonunda da bayıldı. Test sonucunda annemin ciğerindeki leke daha da büyümüş görünüyordu ama doktorlar bir bronskopi daha yapılmasını istediler. Annemin Karaçi'deki doktoru da bu kurulun üyesiydi ve arkadaşlarına itiraz etti. Hastanedeki narkoz uzmanı da onu destekledi ve ciğerine sokulacak boru için yapılması gereken genel anesteziye kolayca dayanamayacağını bildirdi.

Ben Al-Murtaza'da annem için dua etmekten başka bir şey yapamıyordum. Ama Ziya'nın tedavi izni vermeyerek annemi öldürmek istediğini düşünen halk ayaklanmaya başladı. İnsanlar kendi aralarında, "Bayan Bhutto'yu kurtarmak için bir şeyler yapılmalı," diye fısıldaşmaya başladılar. Anneme yapılanlara karşı isyan eden PPP'ye ve halka, çok geçmeden subay aileleri ve yüksek bürokrat eşleri de katılmaya başladılar.

Fakhri bir gün telefonda bana heyecan içinde, "Bilsen neler oluyor!" dedi. "Annen için yapılan eylemlere Sind Sıkıyönetim Komutanının eşi ve kız kardeşleri de katıldılar."

Onu dinlerken şaşkındım ve "Polisler onları da tutukladı mı peki?" diye bağırdım. Eyalet Sıkıyönetim Komutanları Ziya'dan sonra ülkenin en güçlü dört adamıydı.

Fakhri, "Onları tutuklamaya cesaret edemediler elbette," diye cevap verdi. "Polisler gelince bütün gösterici ler Sıkıyönetim Komutanının ailesiyle beraber onların bahçesine sığındılar ve kapıları da kapadılar."

Daha sonra öğrendim ki, annemin rejimden çektiği işkence yabancı ülkelerde de protesto eylemlerine neden oluyordu. İngiltere'de, Oxford'dan bazı eski arkadaşlarım, Dr. Niyazi, Amina Piracha ve bazı insan hakları örgütleriyle birleşerek, "Bhutto Kadınlarını Kurtarın," adıyla eylemler yapıyorlardı. Bu grup, Lordlar Kamarası üyesi Lord Avebury ile birlikte İngiltere Parlamentosunu etkileyerek annemi kurtarmak istiyorlardı. Joan Lestor ve Jonathan Aitken adlı iki milletvekili hemen Avam Kamarasında harekete geçtiler ve bir kampanya başlattılar. Orada söyledikleri şuydu: "Begum Bhutto için Tedavi Önlemi: Begum Bhutto'nun kanser tedavisi amacıyla yurt dışına çıkış izni alabilmesi için, Avam Kamarası Pakistan Hükümetine çağrı yapmalıdır." Lord Avebury 4 Kasım günü Lordlar Kamarasında bir basın toplantısı yaptı ve orada bir İngiliz doktor annemin durumunun ciddi olduğunu gazetecilere açıkladı.

Amerikan hükümeti üyeleri de annem için taleplerde bulunuyordu. Senato Dış İlişkiler Komisyonu üyesi Senatör John Glenn 8 Kasım günü Pakistan'ın Washington Büyükelçisi Ejaz Azim'e, "İki aydan daha uzun bir zaman önce, ölen eski Başbakanın dul eşi Bayan Nusrat

Bhutto, akciğer kanseri tedavisi için yurt dışına çıkış izni istedi... İnsanlık adına hükümetinizin bu izni hemen vermesi konusunda yardımınızı beklerim. Bu iznin hemen verilmesi bir insanlık jesti olarak görülecek ve ülkelerimiz arasındaki bağları da güçlendirecektir," diye yazdı.

Fakat Ziya Batılı ülkelerden gelen baskılara aldırmamayı gelenek haline getirmişti. Bir Güneydoğu Asya ziyaretinde kendine o kadar güveniyordu ki, doktorlar kurulunun onun istediğini yapacağını biliyormuş gibi, doktorların son toplantı günü olan 11 Kasım'da basınla konuşurken, "Begum Bhutto'nun hiçbir şeyi yok," dedi. "Eğer yurt dışına gezmek, eğlenmek için gitmek istiyorsa bunu açıkça belirtsin, ben de ona göre, izin verip vermeme konusunda düşünürüm o zaman."

Fakat Ziya annemin doktoru olan Dr. Sait'i hesaba katmamıştı. Dr. Sait o gün toplanan kurulda başkan olan Tümgenerale, "Ben bir doktor olarak hastamın hayatını tehlikeye atamam," dedi ve raporu imzalamadı.

Ondan cesaret alan bir başka kurul üyesi doktor da, "Benim vicdanım da razı olmaz buna," diyerek raporu imzalamaktan kaçındı. Daha sonra diğer doktorlar da kurul başkanı olan Generalin şaşkın gözleri önünde raporu imzalamaktan vazgeçtiler ve Dr. Sait'in, annemin yurt dışına çıkış izni için hazırladığı raporu imzaladılar. Dr. Sait gülerek Generale, "Bütün askeri doktorlar, senin subayların imzaladı, bir General olarak sen de imzalamalısın bunu," dedi. General de mecbur kalıp, annemin tedavi amaçlı yurt dışına çıkış izni için gerekli rapora imza attı, ama Ziya da onu hem sivil ve hem de askeri görevlerinden aldı.

Kurulun sürpriz açıklamasından ve raporundan sonra anneme ertesi gün pasaport verdiler. Gazetede bunu okuyunca sevinçten havaya uçtum ve annem yurt dışına gitmeden önce onu görmek için gözaltı amirinden

izin istedim. Yaklaşık bir yıllık ev hapsi sonrasında Al-Murtaza'da bana toplanmamı söylediler. Yine bir polis ve asker konvoyu ile birlikte Moenjodaro havaalanına gittik. Orada beni on bir aydır görmeyen gazeteciler fotoğraflarımı çekmek istediler ama polisler hepsinin makinelerini aldılar. Uçakla Karaçi'ye geldik ve beni arabayla ve tepemizde bir helikopter uçarken Clifton 70'e getirdiler. Bütün bunlar bir kız evladın annesine güle güle demesi için yapılıyordu.

Annem çok zayıflamış, yıpranmıştı, yüzü sapsarıydı, çok yaşlı görünüyordu. Onu görünce ağlamamak için güç tuttum kendimi. Onun hiç gecikmeden, yurt dışında acil tedaviye başlaması gerekiyordu. Annem gidince iyice yalnız kalacaktım ve bu düşünce beni daha da fena yapıyordu. O sırada Fakhri odaya girip çıkıyor, MRD Genel Sekreteri ve diğer parti yetkililerinin son dakika mesajlarını getiriyordu. Partililer annem gidince partiye ne olacağını soruyorlardı. Ama annem gitmek zorundaydı.

Annem veda mesajına, "Vatanımdan ve halkımdan geçici bir süre için ayrılmak zorundayım ve bunu sağlık sorunları, tedavi amacıyla, istemeyerek yapıyorum," diye yazdı. "Düşüncelerim hep sizinle birlikte olacak, hep sizlerin mesajlarınızla avunacak, mutlu olacağım, açlarla ve acı çekenlerle birlikteyim her zaman, ayrılıkçılara karşıyım ve ölene kadar aydınlık, gelişmiş bir Pakistan için çalışacağım..."

Generaller halkın toplanıp eylem yapmasını önlemek amacıyla gazetelere annemin gidiş tarihlerini yanlış verdiler. Ama PPP'liler sürekli olarak arabalarla Clifton 70'in önüne geliyor ve annemin evden çıkacağı zamanı bekliyorlardı. Bahçe duvarlarının ötesinden gelen, *"Jiye Bhutto! Begum Bhutto, zindabad! Çok yaşa Begum Bhutto!"* şeklindeki bağırışlar hiç bitmiyordu.

20 Kasım 1982 gecesi annemi öptüm, veda ettim ona, erkek kardeşlerime versin diye babamın toprağından verdim ve yeni doğan yeğenlerime de içinde Kuran ayetleri yazılı olan zincirli kolyeler gönderdim. Gelecekte bize neler olacağını bilmeden, ikimiz de birbirimize sarılarak uzun süre ağladık. Annem bana, "Kendine çok dikkat et, sakın hasta olma," dedi. On üç yıl önce Harvard'a giderken başımın üzerinde Kuran gezdirdiği kapıdan geçtik ve annem, bahçe duvarlarının dışında kendisini bekleyen sevgi dolu kalabalığa karıştı, gitti.

Samite Waheed:

Dost Muhammed, Begum Bhutto'yu arabayla havaalanına götürürken Sanam ve Fakhri arabanın arka koltuğunda oturdular. Biz Clifton 70'in önünden ayrılırken evin önünde muazzam bir kalabalık vardı. Onun gidişini halktan gizlemeye çalışan rejime inat, halk kendisini görsün diye Begum Bhutto arabanın iç ışıklarını yaktı. Bayan Niyazi, Amina, kız kardeşim Salma ve ben de başka bir arabayla onları takip ettik. Her cadde başında bize bir sürü başka arabalar katıldı ve sonunda çok uzun bir konvoy oluştu. Havaalanı köprüsünün tepesine çıkınca arkama dönüp baktım, Begum Bhutto'yu yolcu etmeye gelen arabalar havaalanı asfaltının yedi şeridini birden doldurmuştu. Havaalanından ters yöne giden arabalara bir tek şerit kalmıştı.

Havaalanında bekleyen kalabalıklar daha da büyüktü. Terminalin önünde durduğumuz zaman halk arabalarımıza hücum etti, arabanın tepesine tırmanan bir adamın çıplak ayaklarını ön camda gördüm. Partinin adamları annemi tekerlekli sandalye ile terminale sokmaya çalışırken insanlar, "Allah seninle beraber olsun Begum Bhutto!", "Çok yaşa!" diye bağırıyorlardı. Air France

uçağının ekibi bile kalabalığın arasında zorla geçerek gidebildi uçağa. Yüz metrelik yolda nerdeyse pilotların ve hosteslerin üniformaları bile parçalanabilirdi. Pakistan'ın gördüğü en büyük veda eylemiydi bu. Halk çok sevdiği Başbakanlarının dul eşi ve sevgili PPP'nin başkanı olan bu kadını bir daha görüp görmeyeceğini de bilemiyordu.

Annem Almanya'da CATSCAN ve başka tedaviler de gördü. Sonuçta tedavi olumlu sonuç verdi ve kanser durduruldu. O sırada ben hep Clifton 70'te ev hapsindeydim ve eve şimdi on bir gardiyan koymuşlardı. Dışarıda yine Sınır Muhafızları birliği askerleri nöbetteydi. Ayrıca ön ve arka bahçe kapılarının karşısında pozisyon almış istihbarat ajanları evi sürekli olarak gözetliyorlardı. Ben bu kadar büyük bir düşman gücün içinde on dört ay daha ev hapsinde kalacaktım.

Arjantin'de iki buçuk yıl siyasi mahkûm olarak hapis yatmış gazeteci Jacobo Timerman'ın *Adsız Mahkûm, Numarasız Hücre* adlı kitabını heyecanla okudum. Sonra not defterime, "Ruhlarımızın aynasıydı bu kitap, acı dolu gözler yine acı dolu gözlerde yansıdı," diye yazdım. "Yazar elektrik sandalyesi işkencesinden söz ederken sayfadaki sözcükler sanki benim üzerime atladılar. Timerman vücudunun parçalandığını ama yine de bir mucize olarak bedeninde yara ya da yanık izi kalmadığını yazmış. Siyasi mahkûmları elektrik sandalyesi işkencesinden sonra götürüp yerlerine bırakır ve ayıldıklarında yine alıp işkence yaparlarmış. Bu yazar Arjantin'i mi anlatıyor, yoksa Pakistan'daki askeri rejim sorgulamalarını mı?"

24 Mart 1982 tarihli yeni Başkanlık Emrinde, bundan sonra askeri mahkemelerde davaların kamera gözetiminde yapılabileceği bildiriliyordu. Davanın ne zaman görü-

leceği, zanlının kim olduğu, neyle suçlandığı ve sonunda verilen karar konularında kimseye bilgi verilmeyecekti. Avukatların ya da davayı izleyen birinin dışarıya bilgi sızdırması suç kapsamına giriyordu.

23 Eylül 1982 tarihli Sıkıyönetim Yasası No. 54, babama karşı yapılan 5 Temmuz 1977 darbesini de kapsıyordu. Halk arasında güvensizlik, korku ve umutsuzluk yaratanlar idam cezası alabilecekti. Böyle bir suçtan haberi olup da bunu Sıkıyönetime bildirmeyene de aynı ceza verilebilecekti. Zanlı masumiyeti kanıtlanana kadar suçlu kabul edilecekti. Askeri mahkeme aksi kanıtlanmadıkça zanlıyı suçlu kabul edecekti.

Ekim ayında Karaçi'de toplanan iki bin avukat sivil özgürlüklerin yeniden yerine getirilmesini, uygulanmasını talep ettiler. Ama bu toplantıyı organize edenler bir yıl hapse mahkûm edildiler. İki hafta sonra, babamın da avukatlığını yapmış olan Hafız Lakho ile Karaçi Barosu Sekreteri de tutuklandılar.

Aralık ayında gazetelerde Ziya'nın Washington'a gittiğini, Başkan Reagan ve Kongre üyeleriyle görüşeceğini okudum. Sadece Aralık ayında Pakistan cezaevlerinde yirmiden fazla mahkûm idam edildi. Amerikan Kongresi üyeleri Pakistan'daki insan haklan ihlallerinden haberdar mıydılar acaba? Ya da onların umurunda mıydı bu idamlar?

Ben bu soruların yanıtını üç yıl daha bulamayacaktım. Ziya Washington ziyaretinin, Batıya olan saygısının bir kutlaması olacağını düşünüyordu ama Senato Dış İlişkiler Komisyonunda onu oldukça eleştirdiler, hırpaladılar. Jack Anderson *Washington Post*'ta şöyle yazdı: "Orada olanların söylediğine göre, General oldukça soğukkanlı davrandı, ama Senatör Pell, Pakistan'daki siyasi mahkûmlarla ilgili bir mektubu kendisine verince kendine olan güvenini yitiriverdi. Listenin başında da Benazir Bhutto vardı."

Anlatılanlara bakılırsa, Senatör Pell benim durumum konusunda sıkıştırınca, Ziya dayanamadı ve "Fakat o kadın yasaları çiğnedi Senatör," diye patladı. "O şimdi kendi evinde senatörlerden bile rahat yaşıyor. İstediği yakınıyla görüşebiliyor ve telefonu bile var."

Peter Galbraith Ziya'nın bu sözlerini duyunca bir deneme yapmak üzere Clifton 70'e telefon etti. Telefona bir erkek sesi cevap verdi ve Peter beni istedi.

Telefondaki adam, "Onunla konuşamazsınız, o kadın hapiste," dedi.

Peter, "Ben Amerikan Senatosundan arıyorum," diye konuştu. "Cumhurbaşkanınız bize Bayan Bhutto'nun telefonla rahatça konuşabileceğini söyledi."

Adam, "Onunla konuşamazsın, yasak," dedi ve telefonu birden kapadı.

Pakistan kurucusunun doğum günü olan 25 Aralık günü yine ev hapsindeyim. Yılbaşında ve babamın doğum gününde hep buradaydım. 1983 yılına girerken, 1977'den beri sadece bir tek yılbaşında özgür olduğumu hatırladım. Geceleri dişlerimi gıcırdatmaya başladım. Sabahları kalktığımda çoğu zaman parmak eklemlerini şiş ve ellerimi yumruk halinde buluyor, zorlukla açıyordum.

O gün not defterime, "Bana verdiği her şey için Allah'a şükrediyorum," diye yazdım. "Adımı, onurumu, ünümü, hayatımı, annemi, babamı, kardeşlerimi, eğitimimi, konuşma yeteneğimi, tüm uzuvlarımı tamam olarak ve her şeyimi verdiği için şükürler olsun Allah'ıma." Daha bir sürü şey yazdım ve kendime acımaktan vazgeçtim. Diğer siyasi mahkûmlar kış günleri soğuk hücrelerinde benden çok daha kötü haldeydiler.

Evde çalışanlardan biri bir gün yeni bir yünlü kumaş boyun atkısı getirdi bana. Söylediğine göre Afgan mülte-

cileri pazarlarda bunları çok ucuz satıyorlardı. Onunla partiye gizlice bir mesaj gönderdim ve uçları PPP renkleri kırmızı, yeşil ve siyah olan boyun atkıları yaptırmalarını istedim. Sonra Sindh'deki binlerce hapsedilmiş mahkûma bu boyun atkılarıyla birlikte çoraplar ve süveterler gönderdik.

Kulaklarım, dişlerim, diş etlerim ve eklemlerim yeniden ağrımaya başladılar. Deniz Kuvvetleri hastanesinde rejimin doktoru, "Kulaklarında bir şey yok," dedi. Dişçi hangi dişimin ağrıdığını sordu, "Bilmiyorum, dişçi sensin," dedim. "Ağzımın içinde ağrıyan bir diş var ama hangisi bilemiyorum." Diş doktoru, "Boş yere diş röntgeni çekemem," dedi.

Hastalık haberlerim İngiliz gazetelerinde çıkmaya başladı. İletişim Bakanı *Guardian* gazetesine bir mektup yazarak, "Bayan Bhutto her hastalık şikâyetinde Karaçi'deki en iyi hastanelere götürülür," diye yazdı. "Çok sigara içtiği için diş etlerinde bozukluk belirlendi ve kendi seçtiği çok iyi bir diş doktoru tarafından tedavi edildi." Rejim açıkça yalan söylüyordu, ben ne sigara içiyordum, ne de doktorumu kendim seçmiştim.

İnsanlarla konuşmak, haberleşmek, görüşmek istiyordum. Clifton 70'te kedilerimle beraberdim ama bu sevimli hayvanlar insanların yerini tutmuyordu. Generaller benim tam anlamıyla yalnız kalmamı istiyorlardı. Bu nedenle Mart 1983'te bir tanıklık yapmak için mahkemeye çıkacağım bildirilince şaşırdım. Suçlamaları arasında Pakistan ve silahlı kuvvetlere ihanet de olan Jam Saqi adlı bir Komünist aleyhine tanıklık yapmamı istediler.

Jam Saqi'yi hiç görmemiştim ve adam zaten babama karşı olmuş biriydi. Ama kendisine yüklenen suçlamaların gerçek olup olmadığının belirlenmesi için bazı ünlü

politikacılardan tanıklık yapmalarını istemişti. Ben de Sıkıyönetim Yasasının haksızlıklar yasası olduğu konusunu tartışmak için fırsat arıyordum, sadece generallerin beni neden mahkemeye çıkarmak istedikleri konusunda kuşkularım vardı. Belki de beni bir 'komünist sempatizanı' olarak göstermek istiyorlardı. Ama benim için önemli olan şey, her zanlının açıkça ve özgürce yargılanma hakkının olduğunu ortaya koymaktı. Ayrıca mahkemede, iki yıldan beri ilk kez olarak kendi siyasi görüşlerimden söz etme fırsatı bulacaktım.

Askeri mahkemeden ilk tanıklık daveti 25 Mart günü gelince, mahkemeye bir mektup yazarak cezaevi kanalıyla gönderdim ve cezalı olduğumu, istediğim zaman mahkemeye çıkamayacağımı bildirdim. Mahkeme tanıklık yapmamı istiyorsa gereğini yapmalıydı.

Ertesi sabah saat 7'de hazır olmamı bildiren cevap hemen geldi. Hazırlandım ve saat 11'de yeni bir mesaj geldi. Tanıklığım bir gün ertelenmişti ve 27 Mart sabahı yine hazırlanıp bekledim. Yine saatlerce bekledim ve tanıklığım yine bir gün daha ertelendi. Belki de Sıkıyönetim idaresi beni görmek için toplanacak olan halkı aldatmak için yapıyordu bunu. Üçüncü gün de beni görmeye gelen halkın bana yaklaşmamaları için her türlü önlem alınmıştı.

Ogün mahkemeye giderken geçtiğimiz cadde ve sokaklar bomboştu, her taraf polis doluydu. Bazı yerlere polislerden başka dikenli teller de çekilmişti. Bir spor binasında kurulmuş olan askeri mahkeme de boştu. Jam Saqi'nin ve diğer bazı tutukluların yakınları yandaki bekleme salonunda oturuyorlardı ama benimle konuşmaları yasaklanmıştı. Ama ben birkaç avukatla beraber Samiya, Salma ve Fakhri'yi de orada görünce çok sevindim, engelleri nasılsa aşarak oraya kadar gelebilmişlerdi. Onlar-

la konuşma fırsatı yakalamam her şeyden çok mutlu etti beni.

Mahkeme salonu küçüktü, kürsüde bir albay ile iki yanında bir binbaşı ve bir de yargıç vardı. Biz onların karşısında üç sıra halinde sandalyelerde oturduk, Jam Saqi celse boyunca zincirli kaldı ve askerlerin onu burada bile zincirli tutması bana garip geldi. Askeri mahkemeler avukat kabul etmedikleri için, Jam Saqi gerektiği zaman soru da sorabiliyordu.

Ben bir gün tanıklık yapacaktım ama Jam Saqi'nin sorularına uzun cevaplar verdiğim için ertesi gün de gelmem gerekti. Onun sorularına kısa ve kolay yanıt vermek mümkün değildi: "Beni Pakistan ideolojisine ihanet etmekle suçluyorlar—Pakistan'ın bir ideolojisi var mı? İran Devrimi hakkında ne düşünüyorsunuz? İslam'da Sıkıyönetimin yeri var mı?"

Büyük şehirlerde yeraltı edebiyatının geliştiğini, gizlice basılan basit broşürlerin elden ele dolaştığını öğrenmişim. Bazı matbaalar dolgun ücret alarak geceleri gizli çalışıyor ve bu tür rejim aleyhtarı broşürler basıyorlardı. Ben de PPP partisi kanalıyla Sıkıyönetime karşı bu şekilde bir mücadele başlatabilirdim.

Son soruya, "Sıkıyönetimin İslam'da yeri olup olmadığını net olarak anlamak için, Sıkıyönetim ve İslam kavramlarını iyi anlamamız gerekir," diye cevap verdim. "İslam Allah'ın emirlerine uymaktır ama Sıkıyönetimde komutanın emirlerine uyulur. Müslüman insan sadece Allah'ın emirlerine uyar.

"Yanılmıyorsam Sıkıyönetim deyimi Bismarck ve Prusya İmparatorluğu zamanından kalmadır. Bismarck işgal ettiği toprakları kendine bağlamak için oradaki yasaları ortadan kaldırmış ve onların yerine silah zoruyla kendi yasalarını koymuştur. Sıkıyönetim yasası İkinci

Dünya Savaşı öncesinde, aynı zamanda işgal kuvvetleri yasası anlamına geliyordu. İşgal ordusu komutanının emirleri o topraklar yasasından üstündü.

"Kolonilerde yerliler ikinci sınıf insan muamelesi görüyordu, kendi yönetimlerini kuramıyor, kaderlerini kendileri saptayamıyor, ekonomik olarak gelişme fırsatı bulamıyor, umutsuz kalıyorlardı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ve büyük güçlerin kolonilerden çekilmesi sonucu koloni halkları bir süre için özgür kaldılar. Nasır, Nkrumah, Nehru ve Sukarno gibi liderler halklarına sosyal eşitlik ve adalet getirme mücadelesi verdiler. Fakat eski koloni güçleri şimdi yeni bir yapılanma içinde, kendi halklarını mutlu etmek için, isteyerek ya da istemeyerek bir asker-molla bileşimini destekliyorlar. Bu molla-asker bileşimi halkın kendi kaderini tayin etmesine ve bunun meyvelerini toplamasına izin vermiyor. Sovyetler ve ABD arasındaki rekabet bu durumu daha da karmaşık bir hale getiriyor.

"Bağımsızlığına yeni kavuşmuş birçok devlette şu anda askeri yönetimler var. Fakat anlaşmayla kurulmamış olan ve güç temeline oturan bir yönetim, anlaşmaya önem veren İslam prensiplerine uygun olamaz. İkincisi, askeri rejimler silah gücüyle gelirler ama İslam'da gücün kötü niyetle ve zorlamak için kullanılması yoktur. O halde İslam'da Sıkıyönetim olması mümkün değildir." Benim bu sözlerim daha sonra basın odalarında, barolarda, siyasi mahkûmların hücre ve koğuşlarında konuşulmaya başladı.

Mahkeme salonuna gazeteci alınmıyordu ama bir İngiliz muhabir nasıl olduysa içeri girmeyi başarmıştı. Bir adam aniden içeri girip albayın kulağına bir şeyler fısıldayana kadar o yabancı gazetecinin orada olduğunu kimse bilmiyordu.

Albay, "Nerede?" diye sorunca, içeri giren adam başıyla odanın arka tarafını gösterdi.

Albay arkadaki yabancıya sert bir sesle, "Sanırım siz gazetecisiniz, burada basına izin yok, hemen çıkın dışarı," dedi.

Şalvar ve yerli kıyafeti giydiği için herkesin açık tenli bir Pathan sandığı adamı dışarı çıkardılar. Ama adam duymak istediklerinin önemli bir kısmını duymuştu. *Guardian*'ın bu muhabiri bir süre sonra, "Bayan Bhutto kararlı ve sağlıklı görünüyordu, cesaretini ve güzel konuşma yeteneğini asla kaybetmediğini açıkça gösterdi mahkemede," diye yazı.

Aslında sağlığım gazetecinin sandığı kadar iyi değildi. Ama Nisan 1983'te bazı PPP liderlerinin sadakatsizliği beni daha da hasta etti. Ziya yine harekete geçti ve darbeden sonra elinden kaçırır gibi olduğu siyasi tabanı yeniden kurmaya çalıştı. 1973'te darbeyle babamı devirip Anayasayı iptal ettikten sonra, Ağustos'ta ilk kez olarak Sind gezisine çıktı ve ülkeyi İslamlaştırma yolunda atılacak son adımdan söz etmeye başladı. Ama halkın onu öfkeyle karşılaması sürpriz olmadı.

Babamın hükümeti zamanında Sind halkı büyük atılımlar yapmış, insanlar Poliste, Gümrüklerde devlet memurluğu bulmuş, PIA havayollarında çalışmaya başlamışlardı. Üniversitelerde onlara kontenjanlar ayrılmış, köylülere toprak dağıtılmış, yeni açılan hastanelerde, şeker ve çimento fabrikalarında iyi ücretli işler bulmuşlardı. Ama Ziya iktidarında tüm bu güzel şeyler tersine döndü. Sind toprakları çok verimliydi ama Ziya zamanında topraksız çiftçilere değil de subaylara dağıtıldı. Fabrikalarda yönetimlerde çalışan Sindiler emekli olunca, yerlerine hakkı olan görevliler değil de emekli subaylar getirildi. Ülke gelirinin yüzde 65'i Sind limanı Karaçi'den sağlan-

masına karşın, eyalete bu gelirden eyalete çok az bir pay veriliyordu. Sind halkının öfkesi eskiden ekonomiden kaynaklanırken, babamın öldürülmesinden sonra korkunç derecede arttı. Halk, "Başbakan Sindhi olmasaydı asılmazdı," diye konuşmaya başladı.

1979 yerel seçimlerde seçilen PPP Badin ve Hyderabad adayları, eyalet meclisinde babamın idamını lanetleyen ve onun anılmasını isteyen kararlar çıkardılar. Ziya ise buna karşılık Sind'de devlet görevleri yapmakta olan PPP'lileri görevden almaya başladı. Şimdi ise Ziya, görevde kalmış olan birkaç PPP'li yetkiliden, eyalet turunda kendisine yardımcı olmalarını, onu karşılamalarını istiyordu. Gazetelerde PPP'li yetkililerin Ziya'nın arzularına boyun eğeceklerini ima eden haberler görünce çok sinirlendim.

Onlara bir mesaj ulaştırmalıydım ama nasıl yapabilirdim bunu? Clifton 70'te çalışanlar işleri için evden ayrıldıkları zaman motosikletli İstihbarat ajanları tarafından izleniyorlardı. Bir süre düşündüm ve sonunda bana sadık bir elemana, nöbetçilerin önünde hasta rolü yapmasını ve Larkana'daki evine gitmek için izin istemesini söyledim. Oğlu encümen üyesi olan Sindh PPP şube başkanına da, "Umarım oğlun Ziya'ya yardımcı olmaz, onu karşılamaz," diye haber gönderdim. "Bu bizim parti politikamıza ters gelen bir durum. Lütfen bunu herkese söyle."

Aynı mesajı Larkana'daki yetkiliye de gönderdim. Ona, "Sen ve diğer ilgililer hastaneye yatabilir ya da Larkana'dan uzaklaşır, arkanızda iz bırakmazsınız. Ama sakın Ziya'yı karşılamaya gitmeyin," dedim.

Fakat televizyon haberlerinde bizim partililerden bazılarının Ziya'yı karşıladığını görünce çok sinirlendim. Belki de aralarında bir toplantı yapmış ve bu şekilde davranma kararı almışlardı, ama bunlar partiyi değil de kendi çıkarlarını düşünen insanlardı. Belki de ben fazla

idealist düşünüyordum ama onlardan daha fazlasını bekliyordum. Birden telefonu açıp PPP başkanını aradım ve dinlendiğini bildiğim için hızlı konuşarak, "Ziya'yı karşılayan PPP yetkililerini partiden çıkarmanı istiyorum," dedim. "Onlar parti disiplinini bozdular." Telefon hemen kesildi ve bir daha da açılmadı.

Yakınlarımdan gelen telefonlar bitti, ziyaretime gelen birkaç kişi de artık gelemediler. Kapıdaki nöbetçiler evde çalışanları her giriş çıkışlarında daha çok aramaya başladılar, ayakkabılarını ve çoraplarını bile çıkarttırıyorlardı onlara. Saçlarının diplerine kadar aranıyorlardı. Aşçının çarşıdan alıp getirdiği etler ve sebzeler paketlerinden çıkarılıyor, iyice kontrol ediliyordu. Çöp kutularını bile iyice arıyorlardı adamlar.

Yine tamamen yalnız kalmıştım ve kendimi hiç de iyi hissetmiyordum. Kulak ağrısı artmıştı ve sol yanağıma dokunduğum zaman teması eskisi kadar güçlü hissetmedim. Gürültüler de tekrar artmaya başlamıştı.

Nisan ayında bir akşam misafir salonunda dolaşırken, birden zeminin tavana doğru yükselir gibi olduğunu hissettim. Divanın kenarına tutundum ve başımın dönmesi durana kadar bekledim. Ama birden gözlerim kararadı ve divanın üzerine düşüp bayıldım.

Şansım varmış ki evde çalışanlardan biri benim düştüğümü görmüş ve hemen en yakındaki askerden yardım ve doktor istemiş. Allah bana yine yardım etti ve hasta olduğumu söyleyip günlerce hastane ve doktor izni beklemeden, polisler bana birkaç saat içinde MidEast Hastanesinden bir doktor getirdiler. Kulağımdaki iltihap yine içe değil de dışa doğru vurmuştu.

Doktor kulağıma baktıktan sonra, "Tehlikeli bir durum bu," dedi. "Hemen bir kulak uzmanına görünmeniz gerekiyor."

Doktora, "Bunu açık ve yazılı olarak belirtmezseniz, askeri rejim yine kulağımda bir şey olmadığını söyleyecektir," dedim.

Doktor genç ve cesur bir adamdı ve tam benim istediğim gibi bir raporu açık olarak, herkesin anlayabileceği bir ifadeyle yazdı. Yetkililer bu kez, üç yıl önce benim sinüzit ameliyatımı yapmış olan kulak-boğaz-burun uzmanını gönderdi bana. Doktor bu kitapta adının geçmesini istemediği için yazmadım. Fakat o doktor benim sağlığımı dengeledi ve belki de hayatımı kurtardı.

Dört yıl önce Al-Murtaza'da rejim doktorunun söylediğinden kuşkulanmıştım ve bu doktor da kuşkumu doğruladı ve "Kulağınızda bir delik var," dedi. "Bu delik orta-kulak ve mastoid-kemiği iltihabına yol açmış." Uyuşukluğa neden olan yüz sinirleri üzerindeki basıncın azaltılması için iltihabın belirli aralıklarla alınması gerekiyordu. İltihap önlendiği zaman da ameliyat olmam gerekecekti. Doktor, "Mikroskobik ameliyat için yurt dışına gitmeniz gerekecek," dedi. "Bu ameliyat için gereken teknoloji bizde yok. Onun için bu ameliyat Pakistan dışında bir ülkede yapılmalı."

Ona bir şey anlamamış gibi baktım. Pakistan'da yapılan bu tip ameliyatlarda olan normal riskin dışında olan bir şey mi ima ediyordu acaba? Askeri rejim 1980'de bir doktorumdan, bende orta değil, iç kulak sorunu bulunduğunu ve bunun için de psikiyatri tedavisine ihtiyacım olduğunu söylemesini istemişti. Ona, "Tanıyı desteklemek için doktorlar heyeti oluşturacağız," demişlerdi. Askerler benim bir psikiyatri hastası olduğumu söyleyerek benden kurtulmak istediler. Ama o doktor o zaman bunu kabul etmemişti ve şimdi de aynı doktor beni tedavi için yurt dışına göndermek istiyordu. Bana, "Ben burada bu ameliyatı yapabilirim ama bana baskı yapar ve anestezi altında ters bir şey yapmamı isteyebilirler," dedi. "Bunu ben reddet-

sem bile onları dinleyecek başka doktor bulabilirler. Onun için en iyisi Pakistan dışına çıkman olacaktır."

Yurt dışında tedavi için yetkililerden izin istedim, önce cevap bile vermediler, ama zaten zamana ihtiyacım olduğu için bekledim. Doktor bana, "Narkoz için yeterince güçlü olmak için birkaç ay beklemelisin," dedi. Ben de annem gibi güçlü bir süt, et, tavuk eti ve yumurtalı yüksek protein beslenmesine başladım.

Ama kulağım iyileşmedi ve yüzümün sol yanında hissetme yeteneğim gittikçe zayıflamaya başladı. Başım zonkluyor, çınlayan kulağım sesleri duymamı zorlaştırıyordu. Doktor kulağımdaki iltihabı çekmek üzere haftada bir evime gelme izni alabildi. Ama bir Bhutto ile bu kadar çok ilgilendiği için ona karşı da cephe almakta gecikmediler.

Doktor haftalık ziyaretlerine başlayınca komşusu olan bir polis komiseri, "Arabanla Hyderabad'a çok sık gidiyorsun, değil mi?" diye sordu. "Sen 'Ölüm Arzusu'nu gördün mü?" Ertesi gün birisi görünmeden kapısının önüne bu filmin videosunu bıraktı. Hakkında vergi araştırması başlatıldı ve isimsiz telefon tehditleri gelmeye başladı. Onun doktorluk yeteneği sorgulandı ve hastanedeki görevinden alınabileceğini ima eden resmi bir yazı aldı. Ama doktor yılmadı, tedavimi sürdürdü ve onun bu cesaretini nasıl takdir edeceğimi bilemedim. Konuşmak zorunda olduğum insanlar dışında tanıdığım tek kişiydi bu doktor, ama daha sonra Peter Galbraith'den öğrendiğime göre, rejim onun da peşini bırakmadı.

Peter Galbraith:

Senatör Pell ve diğer Senatörlerin Ziya'ya Pakistan'daki siyasi mahkûmlarla ilgili olarak Aralık ayında verdikleri

mektubun cevabını, Pakistan hükümeti ancak Haziran sonunda verdi. Ziya'nın o zaman söylediklerini doğrulamak ister gibi, Benazir'in cezası konusunda şöyle yazmışlardı:

"Bayan Bhutto siyasi faaliyetlerde bulunması yasaklandığı için, şimdi Karaçi'deki kendi evinde göz hapsindedir. Fakat kendisine her türlü konfor sağlanmıştır ve ne zaman isterse, kendi istediği doktorlar sağlığı ile ilgileniyorlar. Yakınları ve samimi arkadaşlarıyla görüşebilmektedir. Sekiz yakını üçer kişilik gruplar halinde istedikleri zaman onun yanında kalabiliyorlar. Emrinde yirmi dört kişisel personeli vardır ve her zaman telefon kullanabiliyor."

Bir süre sonra Benazir'in bir yeğeni telefon etti ve mektupta yazılanların doğru olup olmadığını ona sordum.

Kız yeğen bana, "Yazılanlar yalan!" dedi. "Hiçbir arkadaşı göremiyor Benazir'i ve kız kardeşi Sanam bile son üç ayda sadece bir kez görebildi onu. Kuzeni Fakhri de çok zor görebildi Benazir'i. Onu bahçeye bile çıkarmıyorlar, çok yalnız ve hasta. Onun için endişe içindeyim."

Senatör Pell'e bir not gönderdim, zaman çok önemliydi. Pakistan eski Washington Büyükelçisi ve yeni Dışişleri Bakanı Yakup Han Washington'a geldi, orada çok dostu vardır ve açık konuşan bir adamdır. Yakup Han'ın, Benazir'in tedavisine engel olanlardan biri olduğunu sanmam. Senatör Pell ona Benazir'in sağlığıyla ilgili yeni öğrendiklerimizi anlatınca Yakup Han sarsıldı ve Pakistan'a döner dönmez bu konuyu araştıracağına dair söz verdi.

21 Haziran 1983. Yılın en uzun günü ve benim de 30'uncu doğum günüm. İçişleri Bakanına bir mektup yazarak aylardan beri ziyaretçi görmediğimi ve hiç olmazsa doğum günümde okul arkadaşlarımı görmek istediğimi söyleye-

rek bunun için izin istedim. Generallerin bu talebimi hemen kabul ederek izin vermeleri doğrusu şaşırttı beni.

O akşam Samiya, kız kardeşi ve Paree koca bir çikolatalı kekle beraber güle oynaya bana geldiler, Paree bu keki yapmak için birkaç saat uğraşmıştı. Bir kadın polisin gözetimi altında birbirimize sarılıp öpüşürken Samiya "Allah'a şükür kek sağlam kaldı," dedi. "Her tarafını zı öyle aradılar ki, keki de senden önce kesecekler diye korktuk doğrusu."

Victoria Schofield ve İngiltere'deki diğer arkadaşlarım da beni unutmamışlardı. Daha sonra öğrendiğime göre Victoria, Oxford Birliğinin şimdiki başkanına yazmış ve benim doğum günümü üçüncü kez ev hapsinde geçirdiğimi bildirmişti. 21 Haziran günü Oxford Birliği bir dakikalık bir saygı duruşu için toplandı ki bunu ancak bir eski başkan ölünce yaparlardı. Eski bir arkadaşım ve Cambridge Birliği eski başkanı David Johnson da o gün Oxford Birliğinin münazara odasındaydı. O da bir sonraki Pazar günü Westminster Manastırı ve Londra'da St. Paul Katedralinde benim için dua edilmesini sağladı. Bütün bunlar çok büyük dostluk ve sevgi ifadeleriydi.

Doğum günümde bir rejim yetkilisinden gelen bir davet ise kuşkulandırdı beni. Cezaevi yetkililerinden biri yanıma geldi ve "Lütfen bu akşam saat 7'de hazır olun, sizi bir devlet dinlenme evine götüreceğiz," dedi.

"Neden?" diye sordum.

Adam sırıtarak, "Sıkıyönetim Komutanı görmek istemiş sizi," dedi.

"Ben Generali görmek istemiyorum," dedim.

Adam birden şaşırdı ve "Ama gitmek zorundasınız," dedi. "Siz ev hapsinde olan bir mahkûmsunuz sonuçta."

"Umurumda bile değil. Beni zorla götürmeye kal-

bırsanız da bağırıp olay çıkaracağım. Beni hapseden insanların ayağına gitmem ben."

Cezaevi yetkilisi bir şeyler homurdanarak uzaklaştı. General Abbasi'ye gitmeyi reddetmem de benim için iyi olmayacaktı elbette. Ama umurumda bile değildi bu, Ziya'nın yakınları olan generallere yaklaşmak, ona karşı olan bizlerde satılmışlık hissi yaratıyordu. Onların ayağına gidersek onları tanımış gibi olacaktık.

O gece bir bavul hazırlamaya başladım, general hiç kuşkusuz yaptığımı karşılıksız bırakmayacak, beni tekrar cezaevi hücresine tıkacaktı. Kâğıt, kalem, böcek ilacı, tuvalet kâğıdı dâhil olmak üzere gerekli her şeyi bavuluma koydum ama kimse gelip almadı beni. Ve çok şaşırtıcı bir olay yaşadım, Bölge Sıkıyönetim Komutanı beni görmek için Clifton 70'e geldi.

Her zaman emretmeye, herkesi ayaklarına çağırmaya alışık olan bir generalin bir muhalefet liderini ziyaret etmesi duyulmuş bir şey değildi. Daha sonra birkaç kez daha gelecek olan ve ilk ziyaretinde haki üniformasıyla karşımda oturan ak saçlı generale şaşkın gözlerle baktım. Mesajı her zaman aynı oldu.

Beni her görüşünde, "Hasta olduğunu biliyorum," dedi. "General olmam duygusuz olmam demek değil. Unutma, ailelerimiz kuşaklar boyu tanır birbirini. Ben senin yurt dışında tedavi görmeni çok isterim. Fakat siyasi sıkıntılara da tahammül edemeyiz."

İçimden nazik olmam gerek diye söylendim. Ona karşı en azından kaba olmamam daha iyi olacaktı. Sanıyorum General Abbasi yurt dışına gidersem neler yapabileceğimi öğrenmek istiyordu. Ben de ona bir an önce gidip tedavimi bitirmek ve ülkeme dönmek istediğimi ima ettim. Bir anlamda yanlış da sayılmazdı bu, çünkü yurt dışında kalmak istemiyordum. Yurda dönecek ve bu askeri rejime karşı mücadeleme devam edecektim.

Generallerin o zaman zor durumda olduklarını anlayamadım ben. Doktor bir rapor yazarak yurt dışında tedavi görmemin zorunlu olduğunu ve ev hapsinde iken bana bir şey olursa sorumlunun askeri rejim olacağını belirtmişti. Senatör Pell ile Senato Dış İlişkiler Komisyonu ve muhtemelen Yakup Han'ın da baskıları vardı. Benim ev hapsim rejime artık sorun olmaya başlamıştı. Ama ben Clifton 70'te yalnızdım ve bunları bilmiyordum. Tam aksine, inadına siyasete karışarak serbest bırakılma ihtimalini geciktiriyordum.

Ziya'nın Sindh turu esnasında halk bir türlü sakinleşmedi. Pakistan Bağımsızlık Günü olan ve Ziya'nın yeni seçim programını açıklayacağını söylediği 14 Ağustos yaklaşırken, MRD demokrasi adına ikinci kitle hareketini başlattı. MRD'nin halka yaptığı çağrıları gazeteler ve BBC'den izledim. Riske girerek MidEast Hastanesi yakınlarında gizli bir hücre evi kurmuş olan PPP liderleriyle temasa geçtim, onlara bazı talimatlar gönderdim ve fon ayarlamaları için yardım ettim.

MRD hareketi eskilere kıyasla biraz farklı gelişti. Eskiden protesto eylemleri duyulur duyulmaz güvenlik güçleri halkın üzerine gider, binlerce insan tutuklanır, kitleler lidersiz kalırdı. Şimdi ise MRD liderleri ve onları alkışlayan halk kitleleri serbest bırakıldılar. Sindh toprak sahipleri traktörlerle, kamyonlarla halkı, partilileri eylemlere taşıdılar ve onlara haberleşmede yardımcı oldular.

Fakat bazı PPP liderleri önce bu harekete katılma konusunda bir tereddüt süreci yaşadılar. Bir rivayete göre, PPP lideri Jatoi Amerikalı yetkililer ve bazı subaylarla görüşmüş, Ziya'nın devrilmesi için onların desteğini sağlamıştı. PPP hareketin dışında kalırken Jatoi yerinde duracaktı. PPP liderlerini her şeye rağmen harekete katıl-

maları için ikna ettim, Ziya karşıtı bir harekete katılmak ve gerekirse diğerlerinden daha sonra ayrılmak daha yerinde olacaktı.

Hareket yavaşça büyürken, parti yetkililerine gizlice mektuplar gönderdim, yabancı diplomatlara, medyaya neler söylemeleri gerektiğini söyledim, hareketi desteklemelerini ve askeri rejime güçlenme fırsatı tanımamalarını belirttim. O mektupla yakalanırsa tedavi için yurtdışına değil de yeniden cezaevi hücresine döneceğimi biliyordum. Pakistan halkı gittikçe coşuyor, özgürlük istiyordu. Ben de cezaevi yetkililerini kuşkulandırmamak için olduğumdan daha hasta görünüyordum onlara. Öfke ve savaşma hırsı beni geçici olarak güçlendiriyordu ama yetkililerin haftalık ziyaretlerinde hastalığım artıyordu. 1983 Sindh Ayaklanmasında yetkililer beni kontrole geldiklerinde içimdeki coşkuyu belli etmemek için gözlerimi yerden kaldırmıyordum ve onlar da beni olduğumdan daha hasta görüyorlardı.

Bir süre sonra Jatoi, halka annemden mesaj ulaştırmam için beni sıkıştırmaya başladı. Kendisiyle telefonla görüşen bir dostumuza annem, "Benazir'e söyle benim adıma bir konuşma hazırlasın," demiş. Elektrikli daktilomun başına oturdum ve çılgınlar gibi coşturucu bir konuşma yazmaya başladım, sayfalar birbiri ardına doluyordu.

Benim kahraman vatansever çocuklarım, onurlu kız ve erkek kardeşlerim, cesur oğullarım, kızlarım [annemin ulusa seslenişiyle başladım, bu konuşma Sindhi ve Urdu dillerine çevrilerek bütün eyalete dağıtıldı.]... Hareketimizin amacı sivil başkaldırıdır. Altı yıldan beri acı ve ceza çekiyoruz, baskı altındayız. Demokrasiye dönüş çağrılarımız duyulmadı, çalışanlarımız hapse atıldı, öldürüldü. Bu kadar yeter! Bütün otobüsçülere araçlarını yollardan

çekmeleri, demiryolu çalışanlarına hizmet vermemeleri için çağrıda bulunuyoruz. Polislere, kardeşleri olan masum insanları vurmamalarını söylüyoruz. Bu hareketten hiç korkmayın. Bu hareket bizim halkımız, bizim fakirlerimiz, çocuklarımız içindir, onların açlık susuzluk ve hastalık çekmemeleri içindir. Kararların cunta ve yandaşları için değil de fakir halkımız lehine alınması için Parlamentonuz, Hükümetiniz ve Anayasanız adına mücadele edin...

Hareket gittikçe büyüdü ve Ziya ül-Hak aleyhine bir patlama halini aldı. Tren garları yağmalandı, harap edildi, kamyonlar ve otobüsler yollardan çekildi. Polis karakolları yakıldı, yüzlerce insan öldü. Ziya bile az kalsın dost sanılan bir kalabalıkta vuruluyordu. İçinde onun da bulunduğu sanılan bir helikopter Dadu'ya indiğinde halkın saldırısına uğradı. Ama Ziya bir başka helikopterdeydi ve o başka bir noktaya indi. Bir dinlenme evinde olduğu öğrenilince linç edilmekten zor kurtuldu.

Sind ayaklanması çok geçmeden diğer eyaletlere de sıçradı. Sınır eyaletinde, Quetta, Baluchistan ve Peşaver Baro Birlikleri siyasi konuşmalara konan yasağı protesto ettiler ve seçim çağrıları yaptılar. Lahor polisi avukatların dışarı çıkarak protesto eylemi yapmalarını engellemek için Yüksek Mahkeme kapılarını tuttu ve onları taş atarak uzaklaştırdı. Fakat bir kısım avukat, başlarında babamın eski kadın avukatlarından Talat Yakup olduğu halde dışarı kaçtılar ve bağırarak eyleme başladılar. Daha sonra yüzlerce avukat onlara katıldılar ve demokrasi için bağırdılar.

Ülke çapındaki isyan eylemleri Ekim ayının ikinci haftasına kadar ordudan müdahale görmedi ama ondan sonra Sindhi'de başlayan katliamda yaklaşık 800 kişi öldü. Köyler basıldı, ürünler yakıldı. Bazı yerlerde askerler kadınlara saldırdılar ve herkes on iki yıl önceki Bangladeş olaylarını

hatırladı. Öfke külleri içinden Sindhi milliyetçiliği doğdu. Ayrılmaya doğru giden hareket diğer azınlık eyaletlerinde de arttı. Nazik bir federasyon olan Pakistan, Ziya'nın acımasız rejimi ve altı yıl süren Sıkıyönetim idaresi altında kopma noktasına geldi.

Fakat ABD'de Reagan yönetimi adamını yalnız bırakmadı. *Newsweek*'e göre Ziya Washington'un küresel stratejisinde kozuydu. 22 Ekim günü not defterime şunları yazdım: "Bir Batılı istihbarata göre CIA Pakistan'daki operasyonunu iyice genişletti. *Newsweek*'e göre CIA Ziya'nın sendeleyen rejimini destekledi. Ziya'nın da İran Şahı gibi olmasını istemiyorlar. Son bir buçuk yılda bir sürü ajan Kahire'den İslamabad'a geldi. Raporda, 'Artık anlaşıldı ki Ziya sadece zorlanırsa iktidarı bırakacaktır,' deniyor."

Bense Clifton 70'te hapis cezamın beşinci yılını yaşıyorum.

Karanlıklar içindeyim, başım zonkluyor. Yatak odamda uyandığımda, doktor nabzımı sayıyor ve gözlerimi açtığımı görünce yüzünde bir rahatlama ifadesi görüyorum. Bana söylediğine göre, kulağımdaki iltihabı temizlemek için yaptığı yerel anesteziye kötü tepki vermişim ama acil durum yardımı çağıramamıştı. Telefon çalışmıyordu. Bir ay sonra ciddi bir baş dönmesi yaşadım, dengemi tamamen yitirdim ve midem bulandı. Doktor o zaman da acil durum yardımı isteyemedi.

Kulağıma yapılan pansumandan sonra günlerce ateşim yükseldi, öksürdüm ve terledim. Doktor bana bir odiyogram uyguladıktan sonra yaklaşık 40 desibellik bir ses kaybına uğradığımı belirledi. Kasım ayında İçişleri Bakanına tedavimin hastanede devam etmesi için izin talebinde bulundu ve "Hastanın tedavisine ev hapsi

halinde devam edersek sorumluluk almam," dedi. "Kış ayları geliyor, en küçük bir burun ya da boğaz iltihabı onun duyma duygusuna daha büyük zarar verir. Yakın zamanda ameliyat yapılmazsa yüz sinirlerinin felci ve denge mekanizması kaybı gibi yan etkiler ortaya çıkabilir." Sonunda tedaviye hastanede devam etme izni çıktı ve ondan sonra tedavi kolaylaştı. Ama ben ameliyat için yurt dışına gitme ihtimaline karşı, psikolojik ve fiziksel olarak hazırlıyordum kendimi.

O kadar uzun süredir hapisteydim ki artık herkesten ve her şeyden kuşkulanıyordum. Hayatımı bir İngiliz cerrahın ellerine terk etmek bile tedirgin ediyordu beni. Bir ameliyata gerçekten ihtiyacım olup olmadığını kontrol etmek amacıyla, doktor raporlarımı gizlice Londra'daki Dr. Niyazi'ye gönderdim ve o da bunların doğru olduğunu bildirdi bana.

Ama kafam hâlâ karışıktı. Pakistan'da durumları çok kötü ve pek çoğu da idam cezası bekleyen binlerce siyasi mahkûm vardı. Ben de hastaydım ama onlar için bir teselli ve rahatlama kaynağı sayılabiliyordum. Onların acılarını, mücadelelerini paylaşıyordum. Onlar benim için oradaydı ve ben de onlar için buradaydım. Onları terk etsem kendilerini yetim gibi hissetmez miydi o insanlar?

Aralık ayı geçerken, rejimin beni yakında serbest bırakmasını bekliyordum. Sindh eylemleri sırasında onlardan bir şey duymamıştım, ama olayları yurt dışında duymamam için eylemlerin en ateşli zamanında beni bırakmayacaklarını biliyordum. Ama olaylar artık yatışmıştı ve beni yakında bırakabilirlerdi.

Artık seyahat için de yeterince güçlenmiştim. Doktor uçuş için kulağıma drenaj için tüp takacaktı ama iniş ve kalkışlarda da sakız çiğnememi ve tıkanıklık açıcı ilaç

almamı önerdi. Sanam artık beni her gün ziyaret edebildiği için, kulak tedavimin ilk zamanlarında hissettiğim sıkıntıdan da kurtuldum. Doktor yetkililere, insanlarla konuşamazsam tedavimin mümkün olamayacağını söylemiş, ziyaret izni almıştı.

Aralık ayının sonuna doğru Sanam ve benden pasaportlarımızı, vize ve yabancı para formlarımızı istediler. "Rezervasyonlarınızı da yapın," dediler. Fakat gideceğimiz gün bizi almaya gelen olmadı. Bir süre ev personeline talimatlar vererek oyalandık. Ama iki uçak kaçırdık.

Bir sonraki rezervasyonumuz 10 Ocak 1984 günü içindi. Yetkililer 11.30'da habersiz geldiler ve "Bu gece uçuyorsunuz," dediler. Aceleyle son mesajı yazdım ve "Cesur Parti Arkadaşlarım ve Vatandaşlarım," diye başladım. "Sağlık nedenleriyle yurt dışına giderken sizlerin dualarınızı, kutsamalarınızı bekliyorum..." Eşyalarımı toplar ve kedimi de seyahat sepetine koyarken sanki her yanım uyuşmuş gibiydi. Yedi yıl yaşadıklarımdan sonra, iyi şeyler bile gerçek değilmiş gibi geliyordu bana.

Sanam bahçede, sivil bir arabada bekliyordu beni. Arabayla bomboş yollardan geçip havaalanına vardık ve bizi küçük bir odaya aldılar. Heyecanlı değildim ve Oriana Fallaci'nin *The Man* adlı kitabını yeni bitirmiştim. Hikâyede, savaş uçakları kahramanın alandan kalkan uçağını geriye döndürmek için havalanıyorlardı.

Polis bizi Swiss Air uçağına götürdü ve merdiven başında bekleyen hostesin yüzündeki gülümseme rahatlattı beni. Bu gülümsemeyi hiç unutmayacağım, çünkü bir polisin, bir Sıkıyönetim ya da cezaevi yetkilisinin gülümsemesi değildi o. Uygar bir insanın huzur veren gülüşüydü. Gece yarısından sonra 2.30'da İsviçre'ye uçmak üzere havalandık. Uçağımıza refakat eden savaş uçakları

da görmedik. Ziya'nın beni Sıkıyönetimle yedi yıl hapsettikten sonra, neden birden serbest bıraktığını daha sonra, ancak Peter Galbraith'la konuştuktan sonra anladım.

Peter Galbraith:

Dış İlişkiler Komisyonu Aralık ayında benden Güney Asya'ya uçmamı ve bölgedeki güvenlik konularının yeniden gözden geçirilebilmesi için bir rapor yazmamı istedi. Yanımda Yakup Han'a yazılmış ve Komisyon Başkanı Charles Percy ve Senatör Percy tarafından imzalanmış, Benazir'e arkadaş ziyaretleri için izin konusunda hükümetinin sözünü hatırlatan bir mektup vardı. Mektupta, "Mr. Galbraith Harvard Üniversitesinde Bayan Benazir Bhutto'nun sınıf arkadaşı olmuştur," deniyordu. Senatörler mektupta, benim Benazir Bhutto'yu ziyaret etmem için izin verilmesini de rica ediyorlardı.

Pakistan ziyaretimi planlarken Karaçi'yi en sona bırakmıştım. Bu kez ABD Büyükelçiliği çok yardımcı oldu bana. Bana söylediklerine göre, Benazir'i ziyaret izni doğruca General Ziya'nın kendisinden çıkacaktı.

Karaçi'ye 9 Ocak akşamı vardım. Benazir'i ziyaret izni konusunda bir haber alamadığım için ertesi gün Sanam'ı görmek istedim. Bu kez de hayal kırıklığı yaşadım ve Benazir'e uzun bir mektup yazdım.

Ertesi sabah ABD Konsolosluğu telefon ederek hemen oraya gitmemi istediler. Oraya gittiğim zaman Konsolos Yardımcısı bana, Benazir'i gece yarısından sonra Swiss Air uçağıyla yurt dışına gönderdiklerini söyledi. Sanam da onunla beraber gitmişti.

Duyduklarıma inanamadım. Konsolosluğun bir arabası beni Clifton 70'e götürdü. Evin içi ve çevresi boşaltılmıştı, hiçbir güvenlik önlemi yoktu. Benazir özgürdü artık.

DİKTATÖRLE

11

SÜRGÜN YILLARI

"Anne!"

"Pinkie! Özgürsün. Allah'ıma şükürler olsun! Hep bu günün hayaliyle yaşadım kızım!"

Cenevre havaalanından ayrılırken önümde uzanan sonsuz boşluğa, ufka baktım. Üç yıl kapalı duvarlar arkasında yaşadıktan sonra, gözlerimin kendilerini doğal ortamlara göre ayarlamaları gerekiyordu. Özgür olduğuma inanmakta güçlük çekiyordum.

Annemin evine girer girmez telefon çalmaya başladı. Bir seferinde annem Mir ve Şah'a, "Evet, evet, o burada!" derken hıçkırıyordu. "BBC onun özgür olduğunu söylerken doğru söylüyordu evladım."

Erkek kardeşlerimle heyecan içinde konuşurken durmadan birbirimizin sözünü kesiyorduk. Telefonu kulağıma dayarken, "Nasılsınız sizler?" diye bağırdım. Mir de benim gibi bağırarak, "Allah'a şükür sağsın!" dedi. "Yarın seni görmeye geliyorum." Şah araya girdi ve "Pinkie, bir hafta kal orada da ben de gelebileyim," diye bağırdı. "Ne yazık ki kalamayacağım Şah," dedim. "Doktorum Londra'da beni bekliyor, hemen gitmem gerek." Birbirimizi en kısa zamanda görmeye söz vererek telefonu kapadık.

Los Angeles'ten, Londra'dan, Paris'ten, her yerden telefonlar geliyor, annemin dost ve yakınları benim özgürlüğüm için kutluyorlardı onu. Ben henüz başkalarıyla konuşacak kadar güçlü değildim ve sadece Londra'daki

Yasemin ve Dr. Niyazi ile konuşabildim. Annemle babamın eski bir dostu ve İran'ın eski ABD Büyükelçisi Ardeşir Zahidi ziyaretimize geldi ve hediye olarak havyar getirdi. Annem, Sunny ve ben bütün geceyi uyumadan, konuşarak geçirdik. Dün bir mahkûm iken, bugün özgürdüm, annem ve kız kardeşimle beraberdim. Hepimiz yaşıyorduk.

Annemin evindeki ikinci günümde Mir geldi ve eteğimi çekiştiren küçük kızı göstererek, "Minik yeğenin Fathi ile tanış bakalım!" dedi. Kardeşimin karşımda durduğuna inanamıyordum, dudaklarının kıpırdadığını gördüm, bir şeyler söylediğini anladım ve ona cevap veren kendi sesimi duydum. Bir araya gelmemizin gürültüsü sağır edici olmalıydı, ama neler söylediğimizi hatırlamıyorum. Şimdi yirmi dokuz yaşında olan Mir çok yakışıklı bir genç adamdı, bir buçuk yaşındaki kızını beni öpmesi için havaya kaldırırken gözleri mutluluktan pırıl pırıldı.

Mir gülerek, "Sen bir de Şah'ı görsen," dedi. Son gördüğümde on sekiz yaşında olan Şah şimdi yirmi beş yaşında, gür bıyıklı bir genç adamdı.

Alplerin üzerinden doğan güneşe baktım, yüzümü yalayan serin rüzgârı hissettim. Kulağım tıkalıydı ve uyuşmuş gibiydi ama ben yine de kendimi çok mutlu hissediyordum. Sabah trafiği başlamıştı, pencereden caddeye baktım. Evin çevresinde, kaldırımlarda hiçbir istihbarat ajanı, güvenlik görevlisi yoktu. Gerçek miydi bütün bunlar? Gerçekten de özgür müydüm? Dalgın bir halde kulağımı ovdum ve o anda neden burada olduğumu da hatırladım.

O sırada serbest bırakıldığım haberi Avrupa'da yaşayan Pakistanlı sürgünler ve İngiltere'deki yaklaşık 378.000 vatandaşım arasında hızla yayılıyordu. O gün öğleden sonra Sunny ile birlikte Londra'ya uçtuk ve He-

athrow havaalanında kalabalık bir Pakistanlılar grubu karşıladı bizi. Atılan sloganları duyunca kendimi bir an Karaçi'de sandım.

Yasemin Niyazi, Heathrow Havaalanı:

Benazir'i görmek için birbirlerini iten, dalgalanan Pakistanlılar kalabalığı ve İngiliz gazeteciler olarak orada ne kadar insan olduğunu bilemeyeceğim. Benazir sanki yeniden dirilmiş de buraya gelmiş gibiydi. Hiç kimse onu tekrar görebileceğini sanmıyordu. Kalabalığı kontrol etmeye çalışan polislerden biri bana, "Kim bu hanım, bir film yıldızı mı?" diye sordu. Ona, "O bizim siyasi liderimiz," diye cevap verince polis şaşırdı. "Bir politikacı mı yani?"

İngiliz gazeteciler Benazir'e, "Sürgüne mi geldiniz?" diye sordular. Onun cevabı havaalanında onu karşılamaya gelen Pakistanlıları ve sonra da söylediğini radyoda, TV'de duyan ya da gazetelerde okuyan milyonları rahatlattı. Benazir gazetecilere gülümseyerek, "Sürgün mü dediniz?" diye cevap verdi. "Bu sürgün lafını da nerden çıkardınız? Ben tedavi için geldim İngiltere'ye. Ben Pakistan'da doğdum ve Pakistan'da öleceğim. Atalarımın, babamın mezarları orada. Ben ülkemi asla terk etmeyeceğim."

Onun bu sözleri halkına ve özellikle de ülkesinin fakirlerine yeni umutlar verdi. Mesajı, "Ben sizlerden vazgeçmem," diyordu. "Son nefesime kadar sizin yanınızda olacağım. Bhutto'lar verdikleri sözleri hep tutarlar."

Behzat Halanın Londra'nın Knightsbridge semtindeki küçük dairesinde Sunny ile beraber bir misafir yatak odasında kalıyorduk. Oxford'dan eski arkadaşlar ve gazetecilerle beraber parti liderleri ve partililer de beni görmek ve konuşmak istiyorlardı. Londra'da sürgünde olan çok sayıda PPP üyesi vardı. Kardeşlerim de burada

yaşamış, darbeden kaçan birçok parti yetkilisi Londra'ya gelmişti. Benimle görüşmek için telefonla durmadan randevu istiyorlardı, on dakikaydı en fazla istedikleri. İngiltere'de yaşayan çok Pakistanlı vardı ve bunların bazıları da evin önüne gelip beni görmek için zili çalıyor, çoğu da kaldırımda bekliyorlardı. Halam Behzat ve Kerim Enişte bundan gurur duyuyorlardı elbette ama zor bir durumdu bu. Bir yere giderken içinde Pakistanlı erkekler olan bir araba beni izlemeye başlayınca canım sıkıldı ama Behzat Hâlâ, "Burası özgür bir ülke, onlara bir şey diyemezsin," dedikten sonra Scotland Yard'a telefon etti ve beni takip eden araba ortadan kayboldu. Ziya'nın ajanlarından kurtulduğum için çok sevindim ve gururlandım. Ama endişem devam ediyordu.

Artık özgürdüm ama yine de evden çıkmaya korkuyordum. Her çıkışımda, beni izleyen olup olmadığını anlamak için sürekli olarak arkama bakıyordum. Yıllarca cezaevi duvarları arkasında, hücrede tek başıma yaşadıktan sonra, Londra'nın kalabalık caddeleri bile korkutuyordu beni. İnsanlara, seslere, gürültüye alışık değildim. Doktoruma yeraltı treni ile gidebilecekken, ilk gördüğüm taksiye biniyordum. Taksiden indikten sonra birkaç adım yürürken bile korkuyordum. Özgür yaşama alışmam kolay olmayacaktı.

Başkalarının yanında kendime güveniyor, hiçbir şeyde korkmuyor gibi görünmeye çalışıyordum. Bunu yapmak zorundaydım, çünkü Pakistan halkı çektiklerimiz karşısında bizi üstün insanlar olarak görüyordu. Serbest bırakılmam ve İngiltere'ye gelmemle ilgili medya haberleri beni bu ülkede de ünlü bir kişilik haline getirmişti. Pakistan'da yıllarca Sıkıyönetime karşı savaşmış bir insanın, Hyde Park köşesinde koku içinde sinmiş bir halde görülmesi hiç de hoş olmazdı herhalde. Evden çıkmak zo-

runda olduğum zamanlar kendi kendime, "Derin nefes al, cesur ol, paniğe kapılma," diyordum.

Londra'ya geldikten birkaç gün sonra hiç beklemediğim bir ziyaretçim oldu. Peter Galbraith Karaçi'den geldi ve benimle yemek yemek istedi. Serbest bırakılmamda onun oynadığı rolden haberim yoktu o zaman, sadece eski bir arkadaşı göreceğim için oldukça heyecanlandım. Cesaretimi topladım, bir taksiye atladım ve Ritz Otele gittim.

Peter Galbraith:

Benazir'i aradığım zaman ben de çok rahat değildim. Çok garip bir durumdu bu, yedi yıldır görmediğim ve benim yaşantıma tamamen zıt, çok zor bir hayat yaşamış eski bir arkadaşla görüşecektim. Ritz'in lobisinde, insanların çay kahve içtiği salonda onu beklerken tedirgindim.

Benazir geldiğinde onu çok iyi gördüm ve yemeğe oturduk. Onda özel bir şeyler görmeyi beklemiyordum ama gerçekten farklı göründü bana. 1977'de onu Oxford'da son kez gördüğümden daha çok kendine güveniyor gibiydi, çok rahattı.

Her zaman güzeldi Benazir ama şimdi sanki daha da güzelleşmişti. "Bana bunların olduğuna inanamıyorum," havasını atmıştı üzerinden. Ona Washington'da olanları, Senatör Pell ve diğerlerinin onun için yaptıkları çalışmaları anlattım. Bazı ortak arkadaşlarımızdan söz etti ve oğlumun resimlerini gösterdim ona.

Yemekten sonra onunla beraber halasının evine doğru yürürken, bir dost olarak şu tehlikeli siyaset yaşamını bırakmasını istedim. Ona, "Pakistan'da hapsedilmek bir yana, ölüm tehlikesiyle her zaman karşı karşıya olacaksın," dedim. "Neden Amerika'ya gelip hayatını yaşamıyorsun? Harvard'ın Uluslararası İşler Merkezinde bile çok iyi bir pozisyonda çalışabilirsin."

Benazir bana, "Başkalarının yorumlarını görmek için, Bhutto yılları ile Sıkıyönetim yılları hakkında yazılmış olan kitapları okumak istiyorum," dedi. "Ama en büyük görevim partim için çalışmaktır. Aslında çok sayıda Pakistanlının yaşadığı bu ülkede de kendimi pek yabancı hissetmiyorum."

Fakat benim Amerika'ya gelip çalışma konusundaki sözlerim de heyecanlandırdı Benazir'i. Pakistan'daki siyasi mahkûmlara özgürlük kazandırmak için yabancı ülkelerde sağlanacak etkilerin önemli olacağını biliyordu. Ama yürüyerek konuşurken bir sorun yaşadığımızı daha sonra düşündüm. Onun hangi kulağından hasta olduğunu unutmuş ve az duyan kulağına konuşmuştum hep.

Ocak ayının son haftasında yapılan mikroskobik ameliyatım beş saat sürdü. Üniversite Hastanesinde narkoz etkisinden çıktığımda ameliyatımı yapan Dr. Graham başucumdaydı ve bana, "Gülümse," dedi. Beni neşelendirmeye çalışıyor diye düşündüm ve zoraki bir gülümsemeyle baktım ona, hâlâ narkozun etkisini hissediyordum. Doktor bana biraz meyve suyu verdi ve bir yudum almamı bekledikten sonra, "Tadı nasıl bakalım?" diye sordu. "Çok lezzetli," dedim. Doktor hasta levhama bir şeyler kaydetti ve "Ameliyat sonucu çok iyi," dedi. "Yüzünün sol tarafındaki sinirler hasar görmemiş ve tat duygunu yitirmemişsin."

Annemin Collingham Bahçeleri denen ağaçlı semtte kiraladığı evde, onunla birlikte yavaşça kendimi toparlamaya başladım. Birkaç hafta süreyle yatağımda sırtüstü yattım, on dakikadan fazla otursam başım zonkluyor, midem bulanıyordu. Sonunda devamlı olarak oturmaya başladım ama kitap okurken ya da bir şey yazarken boynumu eğince yine başım zonkluyordu. Bazen başım çatla-

yacak gibi ağrıyordu. Kontrol için Dr. Graham'a gittiğim zamanlarda bana, "Anlattıkları normaldir," dedi.

Ama altı halfalık kontrolde doktor bana, "Dokuz ay ya da bir yıl sonra bir ameliyat daha gerekebilir, "deyince çok şaşırdım. Ben Londra'da o kadar uzun süre kalmak istemiyordum. Ben hemen Pakistan'a dönmek istiyordum ama annem, halam, Sunny ve Yasemin Avrupa'da kalmam için baskı yapıyorlardı bana.

Annem, "Bir süre için bırak siyaseti de burada benim yanımda kal," dedi. "Oraya dönersen Ziya seni yine hapse atar ve bu kez sağ olarak kurtulamazsın."

Bense inatla, "Ben hapiste bile rejimle savaşabilirim," diye söylendim.

Diğerleri, "Rejimle savaşını buradan da yapabilirsin, diye ısrar ettiler. Doktorun sözleri de onları destekliyordu ama ben en azından dokuz ayı nasıl geçirecektim burada?

Kendimi toparladıktan bir süre sonra, Pakistan'daki 40.000 siyasi mahkûm adına ve rejim aleyhine uluslararası bir yardım kampanyası başlatmayı düşündüm. Gerçi Pakistan Batı Avrupa ülkelerinden ve ABD'den parasal yardım alıyordu, ama demokratik ülkelerin çoğu Ziya'nın insan haklarını hiçe sayan yönetimine pek aldırmıyorlar ya da hiç önem vermiyorlardı. Ben hapisten yeni kurtulmuş bir siyasi mahkûm olarak, Pakistan'da neler yaşandığını ayrıntılı olarak açıklayabilirdim dünyaya. Böylece demokrat ülkeler belki de, Ziya'nın sadece kendisine muhalif oldukları için binlerce masum insanı hapsetmesine ve idama mahkûm etmesine engel olabilirlerdi.

O günlerde Rawalpindi'de bir askeri mahkeme, hükümete karşı komplo kurma suçlamasıyla on sekiz siyasi tutukluyu yargılamaya başlayacaktı. Elli dört kişi de Lahor'da, Al-Zülfikar örgütüyle işbirliği yaptıkları suç-

lamasıyla tutuklanmış, Kot Lakhpat Cezaevine konmuşlardı. Karaçi Çelik Fabrikasındaki PPP'li sendika başkanı Nasır Baloach ve dört yardımcısı yine uydurma bir suçlamayla yargılanıyorlardı ve ölüm cezası almaları ihtimali bile vardı. Ziya'nın askeri mahkemelerinde insanların hangi suçlarla yargılandığını ya da aleyhlerinde kanıt olup olmadığını çok az insan biliyordu.

Ben Nasır Baloach'ın tutuklandığını 1981 yılında Sukkur Cezaevinde müdürden öğrenmiştim. Nasır ve yardımcıları mahkemeye çıkarılmadan önce iki yıl cezaevinde yattılar. 4 No.lu Başkanlık Emrine göre, bir adam masum olduğunu kanıtlayamazsa suçlu sayılıyordu ve ayrıca mahkeme konusunda bilgi alıp vermek de yasaktı. Ben durumu, Karaçi Cezaevindeyken bizi seven bir gardiyanın Nasır Baloch'tan gizlice getirdiği mesajdan öğrenmiştim.

Nasır Mayıs 1983'te bana, "Askeri mahkeme bize karşı o kadar önyargılı ki, idam kararına hazır olmamızı bize söylediler bile," diye yazmıştı. "Sekiz saat süren dava celseleri sırasında not alamıyoruz, su içemiyoruz, tuvalete gidemiyor ve dua bile edemiyoruz. Ellerimiz ayaklarımız demir çubuklara bağlı. Avukatlarımız gelemediği zaman, "Sadece zanlıların ve savcıların bulunması yeterli," diyerek davaya devam ediyorlar. Şubat 1984'te davaları hâlâ devam ediyordu.

Aralık 1983'te tutuklanan bir diğer sendikacı, Ayaz Samoo da, General Ziya'nın bir siyasi destekçisinin öldürülmesi olayına karışmakla suçlandı. Onun mahkemesi yeni başlayacaktı. Bu sendikacılar bir endüstri şehri olan Karaçi'de işçi hareketlerini ezmek için tutuklandılar ve suçlandılar. Baloch gibi, Samoo'nun davasında da idam kararı çıkması ihtimali yüksekti. Onun için hemen harekete geçmemiz gerekiyordu.

Rahatça oturmaya başladıktan sonra, kendi cezaevi notlarımdan ve Pakistan'daki partililerden gelen raporlardan yararlanarak diğer siyasi yargılamaların listesini yapmaya başladım. Uluslararası Af Örgütüne bilgi vermenin yararlarını öğrenmiştim. Bu insan hakları örgütü, Rıza Kazım olayında olduğu gibi, dünya kamuoyunu harekete getirmeyi çok iyi biliyordu. Pakistanlı bir uluslararası avukat olan Rıza Kazım Ocak ayında Lahore'daki evinde tutuklanmış ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı. Uluslararası Af Örgütünün Rıza Kazım için yaptığı 'Rıza Kazım Acil Hareket Çağrısı' Batı medyasında hemen yankı bulmuştu. İnsan hakları konusunda dünya olaylarını anlatan *The Nation*, "Pakistan'ın Lahore kentinde kısa süre önce ortadan kaybolan Rıza Kazım'ın olayı alarm veren bir olaydır," diye yazdı. "Pakistan'a yıllık 525 milyon dolar tutarında ekonomik ve askeri yapan ABD bu olayı önemsemedi. Herhalde ABD Dışişleri Bakanı, Amerikan dış yardımlar yasasında, 'Uluslararası ortamda bilinen, işkence, suçu kanıtlanmamış zanlıları süresiz hapiste tutmak, insan yaşamına kastetmek, insanların özgürlük ve güvenliklerine önem vermemek gibi insan hakları ihlalleri yapan bir hükümete yardım yapılmaz,' diyen satırları unutmuş olacak."

Bu yazının zamanlaması mükemmeldi. Mart ayında Uluslararası Barış için Carnegie Vakfında konuşma yapmak üzere Washington'a davet edildim. Siyasi mahkûmlarla ilgili gerekli bilgileri topladık, eski notlar ve konuşmalar kitabımı da yanıma aldım ve Yasemin ile beraber Amerika'ya uçtuk.

Bir gün kendimi yeniden Kongrenin uzun koridorlarında yürürken buldum. Harvard'da öğrenciyken, Amerikan demokrasisinden yararlanmış ve Vietnam savaşı aleyhine

yapılan protesto eylemlerine katılmıştım. Şimdi de kendi ülkemde ölmüş olan demokrasi için savaş verecektim burada. Buraya ilk gelişimde, bir yabancı olarak sınırdışı edilmek korkusuyla sesimi çıkaramamıştım. Ama artık istediğim gibi konuşabilecektim.

Bir hafta süreyle, Pakistan'a demokrasinin yeniden getirilmesi, insan hakları ihlallerinin son bulması için, Senatör Edward Kennedy, özgür kalmam için çalışmış olan Senatör Clairborne Pell ve beni dinleyen herkesle konuştum. Peter Galbraith, Capitol Hill randevularım için bana çok yardımcı oldu. Kaliforniya'dan Senatör Alan Cranston, New York Milletvekili Stepten Solarz, Dışişleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Konseyi yetkilileriyle görüştüm. Babamın mahkemesini izlemek için Pakistan'a gelmiş olan eski Başsavcı Ramsey Clark ve Harvard'da öğrenciyken desteklediğim Senatör McGovern ile konuştum. Şimdi de Pakistan'a insan haklarını getirmek için onun bana destek vereceğini umut ediyordum.

Pakistan zaten Washington'da birçok yasa koyucunun aklındaydı. 1981'de Pakistan'a verilmesi konusunda oylaması yapılan 3.2 milyar dolarlık yardım paketi, Pakistan'ın kuşkulu nükleer programı nedeniyle iptal edilebilirdi. Senato yardımı, Pakistan'ın nükleer 'bombaya' sahip olup olmaması bazına göre değil de, test edilip edilmediğine göre verme aşamasına gelmişti. Benim 1984 yılında gelişim sırasında Senatörler John Glenn ve Alan Cranston bir değişiklik önergesi verdiler: ABD Başkanı Pakistan'ın bir 'nükleer bomba' yapmadığını ya da yapmak ve patlatmak için gerekli malzeme almadığını yazılı olarak doğrulamazsa Pakistan yardımı kesilecekti. Dış İlişkiler Komisyonu 28 Mart'ta bu tasarı değişikliğini kabul etti.

Ben Washington'a nükleer tartışması için gelmemiştim. Bu nedenle bir görüşme sırasında, Dış İlişkiler Ko-

misyonu başkanı Senatör Charles Percy bana Pakistan yardımının nükleer sorunu yüzünden kesilmesi konusunda ne düşündüğümü sorunca şaşırdım. Bir an düşündükten sonra, "Senatör, yardımın kesilmesi ülkelerimiz arasında anlaşmazlığa neden olacaktır," dedim. "Eğer yardım meselesi Pakistan'da insan hakları ve demokrasi ile bağlantılı olursa her iki ülke için de çok daha iyi olur." Babamı da tanımış olan Senatör Percy gülümsedi ve görüşüm için teşekkür etti.

Bir gün bir toplantıdan sonra Peter Galbraith'in Dış İlişkiler Komisyonundaki odasına gittim. Peter, Capitol Hill'deki kısa görüşmelerden azami derecede yararlanmam için bana öğüt verdi, "Çok hızlı konuşuyorsun," dedi. "Yavaş konuş ve bir nokta üzerinde dur." Onun öğüdünü dinlemeye çalıştım ama hapiste yıllarca sessiz kalmanın acısıyla yavaş konuşamıyor, çok şey söylemek istiyordum. Nisan başında Carla Hall *Washington Post'ta*, "Benazir Bhutto kaybettiği zamanların acısını çıkarmak ister gibi hızlı konuşuyor," diye yazdı. "Cümleleri ağzından hafif İngiliz aksanıyla ve düzenli bir şekilde ama hızla çıkarken elleri de durmuyor, alnıyla, saçlarıyla oynuyor."

Carla Hall haklıydı, kaybettiğim zamanın acısını çıkarmak istiyordum ve oldukça da sinirliydim. Hapis yıllarımdan önce mükemmel olan hafızam şimdi biraz zayıflamış gibiydi. Çoğu zaman isimleri ve tarihleri hemen hatırlayamıyor ve insanlar arasında henüz rahat olamıyordum. Devlet yetkilileri ve medya mensupları ile mümkün olduğunca çok görüşmek istiyordum ama röportajlardan da hoşlanmıyordum. Bir gün Senatör Cranston ile konuşurken yanaklarımın birden kızardığını, alnımın terlediğini hissettim. Senatör halimi görünce, "İyi misin sen?" diye sordu ve ben de, "İyiyim, bir şeyim yok," dedim.

Carnegie Vakfındaki gece konuşmamda oldukça sinirliydim. Salon Dışişleri ve Savunma Bakanlığı yetkilileri, Kongre üyeleri, eski Büyükelçiler ve medya mensuplarıyla doluydu. Batı medyası Ziya'yı artık bir 'yumuşak diktatör' ve Pakistan'a 'denge' getiren adam olarak gösteriyordu. Onun insan hakları ihlallerini ve askeri idarenin Pakistan'a getireceği uzun vadeli tehlikeleri göstermek bana düşüyordu. Beni dinleyen bu güçlü ve etkili insanlar Ziya üzerinde baskı oluşturabilir, siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını, serbest seçimlerin yapılmasını ve Pakistan'a tekrar demokrasi gelmesini sağlayabilirlerdi.

Kürsüye çıkarken içimden, "Sakin ol, Oxford Birliğinde olduğunu düşün," dedim ama kolay değildi bunu yapmak. Birlikteki münazaralar bir tür entelektüel oyundu. Şimdi ise binlerce siyasi mahkûmun hayatı ve ülkemin siyasi geleceği söz konusuydu. Bir an düşündüm ve salondaki seçkin dinleyici kitlesine, "Pakistan'da bizler Ziya'nın yasal olmayan rejimine verilen destek karşısında şaşkın ve umutsuz durumdayız," diyerek başladım söze. "... Sizlerin stratejik endişelerinizi anlıyor, takdir ediyoruz ama Pakistan halkına sırt çevirmemenizi de diliyoruz."

Konuşmamın yarısında başımı kaldırıp dinleyicilere baktım —ve bir an ne yapacağımı düşündüm. Ben umutsuz bir telaş içinde önümdeki kâğıtlarımı karıştırırken, salonda derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bir süre toparlanmak için çabaladım, sonunda kendimi yeniden güçlü hissettim ve şimdiki yönetim yetkililerinden, Pakistan'a yapılacak Amerikan yardımı için insan haklarının temel alınmasını istedim. Soru cevap bölümünde kendimi daha iyi hissettim ve sonunda alkışlar arasında yerime geçip oturdum. Hâlâ kendimi tam olarak bulamamış gibiydim ama savaşımı sürdürmeliydim.

Yasemin ile beraber Washington'dan New York'a gittik. New York'ta Time-Life binasında *Time* dergisi yöneticileri ve üst düzey editörleri ile görüşeceğimi öğrenen Pakistan Büyükelçiliği şaşırdı ama beni engelleyemedi. Ben belki de böyle bir davet alan ilk Pakistan muhalefet lideriydim. Ama benim bir avantajım vardı, şimdi *Time*'da bir editör olan Walter Isaacson Harvard'dan arkadaşımdı ve onu Washington'dan telefon ederek bana bir randevu ayarlamasını rica etmiştim. Benim Yasemin'le birlikte Time-Life binasına gitmem etrafı heyecanlandırdı.

Asansörle 47'nci kata çıkıp özel yemek odasına girince, orada toplanmış olan editörler şaşkın gözlerle baktılar bize. Biz de birden şaşırdık ve bir an için belki de yanlış bir odaya girdiğimizi düşündük.

Sessizlik içinde birisi, "Walter karşılamadı mı sizi?" diye sordu. "Aşağıda sizi bekliyordu o." ,

"Ben onu göremedim girişte," dedim.

"Peki, ama güvenliği nasıl geçtiniz?"

Ben güldüm ve "Ziya'nın Pakistan'ında güvenlikten sıyrılmayı da öğrenir insan," dedim.

Öğle yemeğinde editörler bana o kadar çok soru sordular ki, Harvard'da iken çok sevdiğim meyve ve peynir salatasını bile tam olarak yiyemedim. Onlara, "Pakistan'a yapılan Amerikan yardımını Pakistan halkının çoğu Amerika'nın Ziya'ya yardımı olarak görüyor," dedim. "Sizler medyanın dikkatlerini insan hakları konusu üzerine çekerek bu anlaşmazlığın çözümüne yardımcı olabilirsiniz. Pakistan'daki siyasi mahkûmlar için medyanın desteği yaşamla ölüm arasındaki fark anlamına gelir."

Amerika'da iki hafta kaldık ve Londra'ya dönerken beklemediğim kadar olumlu bir tanıtım kampanyası ile karşılaştık. 3 Nisan'da Senato Dış İlişkiler Komisyonu,

Amerikan yardımı için gerekli gördüğü katı anti-nükleer talebinden vazgeçti. Yeni bir kararla Pakistan yardımının devamını sağladılar, ama ABD Cumhurbaşkanı, Pakistan'da nükleer bomba olmadığına ve Amerikan yardımının bu olasılığı ortadan kaldıracağına dair teminat verdi. Bu değişikliğin asıl nedeninin Reagan yönetimin baskısı olduğunu düşünüyordum ama Senatör Percy bana oyunu değiştirmesinin nedeninin bu olmadığını söyledi.

Londra'ya dönünce, St Paul Katedraline yakın kale gibi bir bina olan Barbican'da bir küçük daire kiraladım. Orada kendimi güvende hissedecektim. Girişte bir güvenlik masası vardı, herkesin ziyaretçisi kendisine bildiriliyordu ve Pakistan ajanlarının benim onuncu katta olan daireme girip dinleme cihazı yerleştirmeleri hiç de kolay olmazdı herhalde. Bina sürgünde vatandı bizim için, Dr. Niyazi ve Yasemin de oradaydı ve birbirimizi her zaman ziyaret ediyorduk.

Barbican çok geçmeden PPP'nin hem İngiltere ve hem de diğer ülkeler için harekât merkezi haline geldi. Dairem PPP'nin ABD, Kanada, Fransa, Almanya, İsviçre, Danimarka, İsveç, Avusturya, Suudi Arabistan, Avustralya, Bahreyn ve Abu Dabi şubelerine ait dosyalarla dolmaya başladı. Birkaç gün sonra birkaç Pakistanlı gönüllü partili yanıma gelerek çalışmaya başladılar. Sumblina adında genç bir kız daktilo işlerini yaparken, Nahit telefonlara cevap veriyor, PPP Merkez Komisyon üyesi Dr. Eşref Abbasi'nin oğlu ve hukuk öğrencisi Safdar Abbasi Pakistan'dan gelen mektuplara cevap veriyordu. Babamın hayatı için kampanya yapan kardeşlerime yardım etmiş olan gazeteci Beşir Riaz, basın temsilcisi olarak çalışmaya ve gazetecilerle ilişkileri yürütmeye başladı.

Bilgilerimizin İngiliz Parlamento Üyelerine ulaşmasını sağlamak için, Dı. Niyazi bir başka sürgün Safdar Hamdani ve eski İletişim Bakanı Nazım Ahmet ile birlikte bize katıldılar. Pakistan'dan gelen ve insan hakları ihlallerini anlatan mektupları büro haline getirdiğimiz yedek yatak odasında okumaya başladık.

Siyasi mahkûmların resimlerini, davalarıyla ve mektup kampanyaları ilgili bilgileri BM Genel Sekreterine, ABD Dışişleri Bakanı İnsan Hakları Yardımcısı Elliott Abrams'a, yabancı ülkeler dışişleri bakanlarına, avukatlara, sendikalara ve uluslararası ticaret kuruluşlarına gönderdik. Büyükelçilikleri kanalıyla, İngiliz Parlamentosu üyeleri, Uluslararası Af Örgütü ve dünya liderlerinin temsilcileriyle görüşmelerde bulunduk. Nasır Baloach'ın hayatı askıda duruyordu. İdam kararı bekleyen çok sayıda siyasi mahkûm vardı ve biz yarışı kaybetmek üzereydik.

Pakistan'daki bütün baroların protestolarına rağmen, üç masum genç bir askeri mahkemede gerçek dışı bir polis öldürme suçlamasıyla gizlice yargılanmış ve Ağustos ayında asılmışlardı. Gittikçe büyüyen hükümet yetkilileri ve medya kuruluşları listemizde bulunan her yere şöyle yazdım: "Avrupa ve Kuzey Amerika'da bulunan siyasi çevreler ve medya, onlarla ve diğer binlerce siyasi mahkûmla yeterince ilgilenseydi, bir süre önce idam edilen üç gencin hayatları kurtulabilirdi. Batılı ülkeler idamlarını bekleyen siyasi mahkûmların hayatlarını kurtarmak için etkilerini göstermeli, seslerini yükseltmeli... Bu acil yardım çağrısına lütfen cevap verin ve masum insanları kurtarmak için gerekeni yapın."

Parlamentoda İşçi Partisi temsilcisi Tony Benn, Londra'daki Pakistan Büyükelçiliğine bir protesto mektubu yazdı, mektubunun ve İletişim Bakanı Kutubuddin

Aziz'in kendisine verdiği yanıtın kopyalarını bana gönderdi. Aziz cevabında şöyle yazmıştı: "Pakistan'da Bayan Bhutto'nun yazdığı gibi 40.000'in üzerinde siyasi mahkûm bulunduğu ve bunların kötü koşullarda yaşadığı haberi gerçek dışıdır. Her ülkede olduğu gibi Pakistan cezaevlerinde de yatanlar vardır ama bunlar ya hükümlü, ya da kuşkulu ve mahkeme bekleyen zanlılardır. Pakistan cezaevlerindeki yaşam koşulları birçok başka ülke cezaevlerinde olduğundan daha iyidir... Pakistan hükümeti terörizm ve cinayet olayları ile yakından ilgilenirken, her olayda yasalara göre davranır." Fakat rejimin sözcüsü bu itiraz mektubunda, yasadışı uygulamalar için Pakistan baroları tarafından yapılan protesto eylemlerinden hiç söz etmemişti.

Ziya'nın askeri mahkemelerinden idam kararları geldiği zaman hepimiz daha da çok çalışıyorduk. Herkes durmadan mektup yazıyor, zarflara adresler yazılıyor, pullar yapıştırılıp postaya veriliyordu. Böyle zamanlarda her zamanki gönüllülere yenileri de katılıyordu ki bunların arasında sürgünde yaşayan eski bir Pakistanlı Binbaşı ile bir de eski Polis Müdürü vardı. Ziya yaptıklarının ortaya çıkmaması için yabancı ülkelerden gözlemci kabul etmiyordu ama bizler onun gerçek yüzünü dünyaya tanıtmak ve destek almak için bütün gücümüzle çalışıyorduk.

Siyasi mahkûmların tutuklanmaları ve hapislerdeki yaşam koşulları hakkında ayrıntılı bilgi ve belgeler bulmak zorundaydık. Fakat okuryazar oranının çok düşük ve sansürün çok sıkı olduğu Pakistan'dan bu tür bilgi ve belgelerin sağlanması zordu. Bu konuda doğru ve yeni bilgiler ancak mahkûmların ellerinde bulunuyordu.

Oldukça uzun süren ve güç bir çalışmadan sonra, cezaevlerinden gizlice bilgi ve belge çıkarma yeteneği

kazanan gizli bir çalışma örgütü kurmayı başardık. Bu konuda bize sadık olan gardiyanlardan, güvenli posta adreslerinden, Pakistan'dan uçakla çıkan ve oraya dönen sürgün yakınlarından, bize sempati besleyen havayolları personelinden, rejimin sansüründen geçmesi için mektuplarımızı değişik posta damgaları ile Abu Dabi ve Suudi Arabistan yoluyla ulaştıran kaynaklardan yararlanıyorduk. Böylece bilgi ve belge akışı başladı. Karaçi Merkez Cezaevinde yatan 23 yaşındaki Larkana'lı öğrenci ve Nasır Baloach'ın suç ortaklarından biri olmakla suçlanan Seyfullah Halit, el yazısıyla yazdığı mektubunda, siyasi görüşleri nedeniyle 1981'de tutuklandığını ve kendisinden işkence ile PPP başkanını suçlayacak ifade istendiğini anlatıyordu. Bütün siyasi suçlular gibi onu da değişik cezaevlerinde yatırmışlar ve kimseyle görüştürmemişlerdi.

Siyasal Bilimler öğrencisi olan Seyfullah Halit, "Beni iki gün Arazwali Kalesinde, bir hafta kadar tanımadığım üç yerde, on gün Warsak Kışlasında, bir gün Peşaver Cezaevinde, altı gün Karaçi FIA'da (Federal Araştırma Dairesi), bir ay CIA Karaçi Merkezinde, bir ay da Karaçi'deki Baldia işkence merkezine tuttular," diye yazdı. Zavallı genç üç yıl önce tutuklanmasına rağmen halen cezaevindeydi ve idam cezası alacağından korkuyordu. Karaçi Cezaevinde, on gün süreyle cezalandırma koğuşunda kalmış ve her gün üç kez kırbaçlanmıştı. Sorgulanma sırasında kullanılan yüksek voltajlı ışıklar gözlerini bozmuştu. "Sürekli başım ağrıyor ve gözlerim acıyordu. Prangaya vuruldum ve testislerimde ağrılar başladı. Cezaevi doktoru tedavi için hastaneye gönderilmemi istedi. Beni fıtık ameliyatı için ancak üç ay sonra gönderdiler hastaneye, şimdi hastanedeyim," diyordu.

Diğer siyasi tutuklu ve mahkûmlar gibi Seyfullah Halit'in hayatı da rejimin elindeydi. Öğrenci mahkûm

mektubunun sonunda, "Savcı ben ve arkadaşlarım için idam cezası istedi, hayatımız tehlikede. Uluslararası Af Örgütüne yalvarıyoruz, müdahale etsinler ve bizi kurtarsınlar," diye eklemişti.

Nottingham, Glasgow, Manchester dâhil olmak üzere İngiltere'de birçok yere giderek oralarda yaşayan Pakistanlılarla konuştum, kampanyamıza yeni destekçiler buldum. Almanya, Danimarka'ya gittim, annemi görmek için de ayda bir İsviçre'ye gidiyordum. Elimdeki siyasi mahkûmlar listesini gittiğim her yere götürüyordum. Danimarka'da, babamı tanımış olan eski Başbakan Ankur Jorgensen ile Fransa'da Gaul'cülerle, Almanya'da Yeşiller Partisi yetkilileriyle görüştüm. Ağustos'ta asılan üç gencin adlarının yanına yaşlı gözlerle "şehit" yazdım.

İngiltere dışına çıktığım zaman her dönüşte gümrük ve pasaport idaresi tarafından geri döndürülmekten korkuyordum. O dönemde Pakistanlılar için giriş vizesi havaalanında İngiliz Gümrüğü tarafından veriliyordu ve sadece bir giriş için geçerliydi. İngiltere'ye ilk gelişimde beni gümrükte uzun süre sorgulamış, nerde ve nasıl kalacağımı, ne yapacağımı öğrenmek istemişlerdi. O zaman onlara, "Sadece turist olarak geldim," demiştim. O girişte ve daha sonraki girişlerimde bana zorluk çıkarmadan giriş damgasını pasaportuma vurdular. Ama bir süre sonra pasaportumda damga vuracak yer azaldı. Ziya'nın bana yeni bir pasaport vermeyeceğinden emindim. Bu nedenle her girişte endişeliydim. Şimdiye kadar Pakistan'daki siyasi mahkûmlar için büyük ilerleme kaydetmiştik ve şimdi pasaportum yüzünden sorun çıksın istemiyordum.

Kasım ayında Avam Kamarası üyelerinden Max Madden bana yazdığı mektupta, "Pakistan Hükümetinin siyasi muhalefeti yok etmek amacıyla muhaliflere ve özellikle de PPP muhalefetine karşı yürüttüğü ölümcül

kampanyaya son vermesi için baskı yapacağız. İngiltere hükümetinin bu konuyu ele alması ve Pakistan hükümetine baskı yapması için her türlü Parlamento olanağını ve diğer yasal yolları kullanacağız," dedi. Nasır Baloach ve Seyfullah Halit için Amerika'ya, İnsan Hakları Sekreter yardımcısı Elliott Abrams'a yazdığım mektuba da cevap aldım. Mr. Abrams, "Pakistan'da sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması ve sorgulamalarda işkence yapılması konusundaki endişelerinizi samimi olarak paylaşıyorum... Pakistan'daki diplomatlarımızın bu konuyu yakından izlemeleri için elimizden gelen her şeyi yapacağız, bu konuda bize güvenebilirsiniz," diyordu.

Barbican'da her sabah 7'de kalkıyor, temizlik yapıyor, o gün için basit yemekler hazırlıyor ve ocağın üzerine koyup pişmeleri için bırakıyordum. Beşir Riaz Londra'nın Pakistan mahallesinden Müslüman âdetlerine göre kesilmiş koyun, dana ve tavuk eti getiriyordu. Çok işimiz vardı ve özellikle yazışmalar çok zaman alıyordu. Posta harcamaları yüksekti. Mümkün olduğunca ekonomi yapmaya çalışıyordum ama paramın üçte ikisi kiraya, geriye kalanı da su, telefon, posta ve diğer gerekli harcamalara gidiyordu. Annem daireyi döşemem için biraz para verdi, kullanılmış bir halı, biraz kap kacak ve avizesiz birkaç lamba aldım. Yaptığımız siyasi çalışmaların masrafı da bir hayli fazlaydı.

Bir süre sonra Urduca *Amal* (Aksiyon) aylık dergimizi çıkarmaya başladık, içinde birkaç İngilizce sayfa da olan dergide Pakistan'da yaşanan olayları anlatıyor ve onu uluslararası organizasyonlara, yabancı elçiliklere ve sürgün Pakistanlılara gönderiyorduk. *Amal* çok kısıtlı bir bütçeyle yayınlanıyor, Beşir Riaz hem editör ve hem de reklâmcı olarak çalışırken, Nahid de abone sayısını artırmak için elinden geleni yapıyordu. Dergiyi gizlice Pakistan'a sok-

tık ve orada destekçilerimiz onu fotokopiyle çoğaltarak partililere yine gizlice dağıttılar. Bu kopyalar cezaevlerine de sokuldu ve böylece siyasi mahkûmlar da unutulmadıklarını öğrendiler.

Bir gün yazıcımız Neşir'e telefon ederek o gün işe gelemeyeceğini bildirdi, ama yazıcı olmadan dergiyi hazırlayamazdık. Urduca yazılar hâlâ eski tarzda, yazıcı tarafından mumlu kâğıda yazılıyordu. Beşir ona neden gelemediğini sorunca yazıcı, "Büyükelçilik size çalışmamam için daha çok para teklif etti bana," dedi. Matbaacı da Elçiliğin kendisine baskı yaptığını söyleyince dergiyi çıkaramayacağımızı anladık. Fakat matbaacı partiye sempatisi olan bir adamdı, Büyükelçiliğin baskısına boyun eğmedi ve matbaasını gece saatlerinde bize açacağını söyledi. Beşir de Londra'daki Pakistan gazetelerinin yazıcılarını bize yardım etmeleri için ikna etti. Ziya rejimi bir elemanımızı bizden aldığında hemen bir yenisini bulabiliyorduk. Böylece *Amal*'ı çıkarmaya devam ettik.

Pakistan'da Ziya bazen Sıkıyönetim Yasasını halka hatırlatmak ister gibi bazı önlemler alıyordu. Biz *Amal*'da Nasır Baloach'a yapılanları anlatırken, Pakistan'dan onun ve arkadaşlarının idam cezası alacaklarına dair haberler gelmeye başladı. Karachi askeri mahkemesi 5 Kasım 1984 günü Baloch ve arkadaşlarının asılarak idam kararını açıkladı.

Biz Barbican'da korkunç bir tempo ile çalışıyor, idam mahkûmlarını kurtarmak için uluslararası kamuoyunda destek arıyorduk. Pakistan'dan bir partili idam kararında Ziya'nın doğrudan etkisi olduğunu kanıtlayan gizli belgeler gönderdi bize. Bir belgeye göre, askeri mahkeme idam kararını sadece Nasır Baloach için vermiş ve Sindh Sıkıyönetim Komutanı da buna önce itiraz etmemişti. Fakat hemen fikrini değiştirmiş ve askeri mahkemeye emir

vererek kararını yeniden gözden geçirmesini istemişti. Ama onun komutanı olan Ziya ona istediğini yaptırabilecek güçteydi.

Ziya imzalı bir başka belgede ise, dört mahkûmun idam kararı 26 Ekim günü, yani askeri mahkeme kararından on gün önce verilmiş görünüyordu. İdam cezası almış olan mahkûmlar ancak Cumhurbaşkanı Ziya'dan af dileyebilirlerdi. Ama o adam onların idam cezalarını zaten çok önceden onaylamıştı.

Bu belgeleri gören gönüllü çalışanların gözleri yaşardı ama ben korkunç öfkelendim. Askeri mahkemelerde siyasi davalılara verilen cezaların doğruca Ziya'dan çıktığını hep duyardık ve şimdi ilk kez bunun kanıtını görüyorduk. Bu belgeleri en kısa zamanda basıp çoğaltmak için çalışmaya başladık. Askeri mahkemelerin sadece Ziya'nın emrini yerine getiren kuklalar ve rejiminin sadece mührü olduğunu gösteren bu belgeleri bütün dünya görmeliydi. Annemin serbest bırakılmasında büyük rol oynamış olan Lord Avebury bu belgelerin İngiliz Parlamentosunda açıklanması için bir basın toplantısı ayarladı. Böylece kampanyamız gittikçe yoğunlaşıyordu.

İnsan hakları organizasyonlarından işçi liderlerine kadar, vicdan sahibi olan herkes harekete geçti. Nottingham işçi sendikaları organizatörü Laurence Platt, bir sendika dergisi olan *T & G Record*'un editörüne, "Biz kendi ülkemizde sendikal haklarımız üzerindeki tehdidin gittikçe daha çok farkında olurken, diğer ülkelerde bu alanda mücadele veren kardeşlerimizi de düşünmeliyiz," diye yazdı. "İdam cezası almış olan Pakistanlı sendika başkanı Nasır Baloach ve üç arkadaşının kurtulması için vakit henüz çok geç sayılmaz, Pakistan hükümeti ile buradaki büyükelçiliği protesto edilmelidir."

Her yerde avukatlar harekete geçtiler. Bir grup ünlü İngiliz avukatın imzaladığı bir bildiride, "Bu dört sendi-

kacı Pakistan'da Sıkıyönetim Yasasına göre, özel bir askeri mahkeme tarafından yargılandı ve idama mahkûm edildi," deniyordu. "Bu mahkemelerde zanlılar hukuk eğitimi almamış subaylar tarafından yargılanıyor ve bu davalarda zanlının suçunun kanıtlanması değil de, onun kendi masumiyetini kanıtlaması gerekiyor. Ayrıca bu zanlılara istedikleri gibi avukat tutma izni de verilmiyor.

"Biz Pakistan hükümetinden bu tip davaları durdurmasını talep ediyoruz. Özellikle de General Ziya'dan bu dört idam cezasını onaylamamasını ve bu adamları affetmesini rica ediyoruz. Ayrıca, Ziya rejimine ekonomik ve askeri yardım yapan İngiltere Hükümetinden de, bu dört kişinin affı ve bu tür davaların durdurulması konusunda Pakistan Hükümetini etkilemesini istiyoruz."

Biz kendimizi siyasi mahkûmların kurtarılması savaşına adamıştık. Ama biz Pakistan halkının kurtarılması için mücadele verirken, sürgündeki bazı PPP yetkilileri de kendi çıkarları için savaşıyorlardı. Babamın eski bakanlarından birkaçı dâhil olmak üzere, bazıları benimle görüşmek için telefon edip duruyorlardı. Evde bir günde ancak on beş ziyaretçi kabul edebiliyordum ama bazen beşli ve altılı gruplar alarak bu sayıyı rahatça aşabiliyordum.

PPP Marksistleri, feodal toprak sahiplerini, işadamlarını, dinsel azıklıkları, kadınları, fakirleri içinde barındıran karma bir partiydi. Babamın ölümünden önce, tüm bu farklı gruplar arasındaki çıkar çatışmaları onun güçlü ve popüler kişiliği sayesinde kolayca aşılabiliyordu. Fakat Londra'da sürgün olmanın gerginliği ve siyasi liderlerin unutulma korkusu ile kişisel çıkarlar ortak amaçların önüne geçebiliyordu. Ayrıca partideki liderlik koltukları için de bazı kişiler arasında ilan edilmemiş bir savaş vardı. Londra'daki eski partililer beni bir kez kabul ederlerse ömür boyu kabul etmek durumunda kalacak-

larını düşünüyorlardı. Duyduğuma göre, ben Londra'ya geldiğim zaman bunlardan biri, "Önce babayı, sonra anneyi ve en sonra da kızlarını takip etmek zorunda değilim ben," demişti.

PPP içindeki farklı grupların liderleri benimle konuşarak, "Kimin tarafında olduğuna karar vermelisin," demişlerdi. Bu adamlar muhtemelen sonunda partinin başına geçmeyi düşünüyorlardı.

Ben de o zaman onlara, "Ben kimsenin tarafında değilim," diye cevap vermiştim. "Parti birbirini baltalayan hiziplerden değil de birbirini bütünleyen gruplardan meydana gelmiş, bir cephe olarak kurulmuşsa bunu devam ettirmeliyiz." Yaşlı amcaları kendimden uzaklaştırmamak için ve kendi siyasi pozisyonumun zayıflığını bilerek, sakin ve mantıklı konuşurdum onlarla. İngiltere'ye geldiğim zaman partinin Merkez İcra Kurulu beni İcracı Başkan olarak onaylamıştı ama yine de bu adamlar eski politikacılardı. Be onların kızı yaşında ve kadındım. Bu adamlar darbeden beri PPP'yi Londra'da yönetiyorlardı ama ben Pakistan'dan yeni gelmiştim. Onlar kendi kalelerini kurmak, güçlerini göstermek için yıllarca uğraşmışlardı, ben de partinin iyiliği için onları karşıma almamalıydım. Amerika çalışmalarımdan Londra'ya döndüğümde Marksistler saldırıya geçmişlerdi.

Marksist grup lideri ben gitmeden önce hiç sesini çıkarmamıştı ama dönüşte, "Amerika'ya gitmemeliydin," diye sitem etti. "Amerikalılar Ziya'nın dostu, biz Ruslarla yakınlaşmalı ve onun sonunu getirmeliyiz."

"Amerikalılar ya da Rusların herhangi bir millete dost olduğunu nerden biliyorsun?" dedim ona. "Amerikalılar kendi stratejik çıkarları için destekliyorlar Ziya'yı. Sovyetler bizi bugün için destekleyebilirler ama yarın stratejik çıkarları değişirse bize hemen yol verirler. Biz bu

Süpergüçlerin rekabetine karışmamalı, sadece kendi ulusal çıkarlarımız için mücadele etmeliyiz. Küresel politika alanında savaşamayız biz."

Bölgeciler çok geçmeden tartışmaya karıştılar ve bana, "Sen bir Sindhi'sin, eğer Sindh eyaletini diğerlerinden fazla korumazsan onlar seni asla affetmezler," dediler, uyardılar beni.

Onlara, "Orduyu Pakistan'da birleştirici güç olarak göstermek için bölünme tehdidini kullanan Sıkıyönetim rejiminin eline düşmemeliyiz," diye cevap verdim. "Dört eyalette de demokrasiye inanan insanlar var. Zulüm eyalet sınırları tanımaz. Birbirimiz yerine ortak düşmanla savaşsak enerjimizi daha iyi harcamış olmaz mıyız sizce?"

PPP içinde Ziya ile anlaşmanın yollarını arayan şovenler kendi çıkarlarını belirtmeden duramadılar. Tartışmalar gittikçe artarken ben de iyice sinirlenmeye başladım. Yan odada gönüllüler Pakistan'daki destekçilerimizin hayatlarını kurtarmak için yapılması gereken tüm çalışmaları yapmak için bütün güçleriyle uğraşıyorlardı. Yaşlı, eski politikacılar ise kendi çıkarlarını halkın çıkarları üstünde tutarak benim zamanımı alıyorlardı.

Sürgündeki bu yaşlı amcalardan biri bir gün gelip kendisini Pencap PPP başkanı olarak atamamı ve bir de yardımcı ekip vermemi isteyince iyice sinirlendim. Pakistan'da da Pencap'lı politikacılar tarafından pek sevilmeyen ve darbeden beri Londra'da rahat bir yaşam süren bu adama, "Sana bu görevi veremem," dedim. "Bu tür görevler insanın değerine göre ve oybirliğiyle verilir, bunu yapmam parti politikasına ters düşer ve kızarlar bana."

Adam bana patronluk taslayarak, "Fazla seçim hakkın olduğunu sanmıyorum," diye konuştu. "Marksistler sana kızıyorlar. Bölgeciler kendi organizasyonlarını kur-

dular. Beni de kendinden uzaklaştırman iyi olmaz senin için."

Onun konuşma tarzına şaşırdım ve "Fakat bu istediğin, PPP prensiplerine ters bir şey," dedim.

"Prensiplere bir şey demem, ama insanlar güç sahibi olmak için girerler siyasete. Eğer beni başkan yapmaz ve ekibimi de vermezsen o zaman korkarım başka şeyler düşünmek zorunda kalacağım. Belki kendi partimi bile kurabilirim. O zaman da senin en büyük muhalifin olurum."

Çıkar gruplarını dinlemek yüzünden gerilmiş olan sinirlerim kopacak gibiydi. Pakistan siyasetinde eski bir tarzdı bu. Bazıları güç gösterisi yapar, her şeyi ele geçirmek ister, bunun için şantaja, tehdide bile başvururdu. Derin bir nefes aldım ve koltuğumda ona doğru eğilerek, "Bak amca," dedim. "Partiden ayrılıp yeni bir parti kurarsan Parlamentoda bir tek koltuk bile kazanamazsın."

Benim bu tarz konuşmama şaşırmış gibi, "Yok canım, öyle mi sanıyorsun sen?" diyerek başını arkaya attı, odadan çıkıp gitti. Çok geçmeden partiden de ayrılması beni pek şaşırtmadı. Partiden ayrılan olunca canım sıkılıyordu ama siyasette hiçbir garantinin olmadığını sonunda anladım. İnsanlar geliyor, gidiyor, uzlaşıyorlardı. Önemli olan, bir siyasi partinin bir kuşağın arzularını ifade edebilmesiydi. Bizim Londra'daki çalışmalarımız halkın moralini yükseltiyor ve Pakistan'da partiye enerji veriyordu. Önemli olan buydu. Özellikle de Aralık 1984'te, PPP'nin toplayabildiği kadar enerjiye ihtiyacı olduğu iyice anlaşıldı.

ABD'nin baskısı devam edince, Ziya Mart 1985'te seçimlere gitmeye karar verdi. Ama önce 20 Aralık'ta bir referandum yapacaktı. İslam'da bir referandum bildirisi bu kadar akıllıca olmasaydı komik bile sayılabilirdi. "Pakis-

tan yasalarını Kutsal Kuran emirlerine ve Kutsal Peygamberimizin Sünnetine uygun hale getirmek üzere Cumhurbaşkanı Ziya ül-Hak tarafından başlatılan süreç Pakistan halkı tarafından onaylansa da, onaylanmasa da," diyordu bildiride. Nüfusunun % 95'inden fazlası Müslüman olan bir ülkede buna karşı oy veren olabilir miydi? Verilen bir 'hayır' oyu İslam'a karşı verilmiş olurdu. Ama 'evet' oyu da korkunç bir sonuç getirecekti. Ziya'nın açıklamasına göre, 'evet' oyu onun beş yıl daha Cumhurbaşkanı olarak iktidarda kalması anlamına gelecekti.

Her şey Ziya'ya istediği desteği kazandırmak içindi. Bölge tarihinde hiçbir diktatör halk desteği olmadan bu kadar uzun süre iktidarda kalmamıştı. Ziya açık kapı bırakmak istemiyordu. Yapılan bir açıklamaya göre, 'hayır' oyu için kampanya yürütmenin cezası üç yıl hapis ve 35.000 dolar para cezası olacaktı. Ayrıca oylar ordu tarafından gizli sayılacak ve sonuçlara sivil mahkemelerde itiraz edilemeyecekti. Bu şekilde yapılan bir seçimin ve sayılan oyların tarafsız olarak kabul edileceğini nasıl düşünürdü bir insan?

Biz *Amal*'da yayınlanan röportajlarda, konuşmalarda ve basın açıklamalarında sürekli olarak, 'Boykot!' diyorduk. İki dinci partinin bile referandumu 'İslam adına siyasi hile' olarak gösterdiği Pakistan'da MRD üyeleri de 'Boykot' eylemine katıldılar. Rejimin hoparlörleri sokaklarda, "Oy verin! Kimlik kartı bile istenmeyecek!" diye bağırırlarken, Afgan mültecileri oy vermeleri için otobüslerle Balucistan'daki seçim sandıklarına taşındı, köylüler de aynı yöntemle sandıklara götürüldüler.

Rejim kontrolündeki Pakistan medyasına göre, yirmi milyonluk nüfusta oy verme oranı yüze 64 idi ve bunların yüzde 96'sı 'evet' oyu vermişti. Ama İslamabad'daki *Guardian* muhabirine göre oy verme oranı yüzde 10 ci-

varındaydı ve Reuters ajansı da aynı haberi verdi. Bizim boykot çağrımız işe yaramıştı. Londra'da 12 Aralık tarihli *The Times*, "General Ziya din faktörünü kullanmadan kendini açıkça ve cesurca teste soksaydı, seçimleri büyük olasılıkla kaybedecekti," diye yazdı.

Sürgündeki PPP liderleriyle birlikte Pakistan'a dönmek için uygun zamanı beklemem gerekiyordu. Ve o zaman muhtemelen gelmişti. Londra'da eski bir PPP'li bakanın evinde yaptığımız bir toplantıda bir arkadaş, "Ziya ül-Hak'a karşı bir protesto eylemi yapmanın zamanı geldi galiba," dedi. Referandum Ziya'nın sevilmediğini tüm dünyaya göstermişti. Ama onunla aynı fikirde olmayanlar vardı ve onlar, "Halk buna cevap vermeyebilir, çünkü uzun zamandan beri hareketsiz kaldı. Bazı eylemler hazırlamalıyız," dediler. Tartışma devam ederken 'amcalardan' biri, "Ben ne yapmamız gerektiğini biliyorum," dedi. "Bayan Benazir Bhutto'yu memlekete gönderelim, o herkesi canlandırır, ateşler."

Ben itiraz etmedim ve "Pekâlâ," dedim. "Fakat politik açıdan benim gitmemde sakınca yoksa, hepimizin geriye dönmesi için uygun bir plan yapalım ve buna göre hareket edelim, ne dersiniz?"

Odada derin bir sessizlik oldu ve sonra hepsi teker teker, haklarında çıkarılmış bulunan tutuklama emirlerini, hapis ve ölüm cezalarını ileri sürerek geriye dönmeye itiraz ettiler. Onların bu davranışı beni şaşırttı. Benim Pakistan'a dönmeme hepsi sıcak bakıyor ama kendileri dönmek istemiyorlardı. "Bunu ya gerektiği gibi yaparız, ya da hiç yapmayız," dedim ve kimse sesini çıkarmadı.

Fakat Ziya'nın seçimlerde yaşadığı sorun hepimizi sevindirdi. Babamın doğum günü ve aynı zamanda Demokrasi Günü olan 5 Ocak 1985, dünyanın her yerinde

PPP tarafından kutlandı. Londra'da bir seminer yaptığımız ve şiir günü kutladığımız salonda Sindhice, Urduca ve İngilizce konuşmalar yaptım. İnsanlar kiraladığımız salonda toplandı ve heyecanlı bir hava vardı orada. Ben konuşmamı devrimci bir şairin şiiri ile bitirdim. Salondaki dinleyiciler ellerindeki PPP flamalarını sallayarak benimle beraber , "Ben bir asiyim. Ben bir asiyim. Ne yapacaksan yap bana!" diye bağırdılar.

Seminerin ortasında annem telefon etti. Sanam bir kız doğurmuştu. Salondaki PPP yandaşlarına aldığım mutlu haberi verdim ve "Yeni yeğenimin adı Azadeh'miş ki Pers dilinde özgürlük anlamına gelir bu," dedim. Salondakiler bağırarak alkışladılar beni. Semineri videobanda aldık ve düzinelerce kopyasını çıkararak gizlice Pakistan'a soktuk.

Üç gün sonra annem ve Sanam'la beraberdim ve Ziya'nın Ulusal ve Eyalet Meclisleri için Şubat sonunda seçimlere gideceğini öğrendik. Bu seçimleri boykot edip etmeme konusu, referandum konusundan daha büyük bir sorun gibi görünüyordu. Sıkıyönetim devam ediyordu ve siyasi partiler kapalıydı. Adaylarımız seçime parti adına değil, bağımsız olarak girmek zorundaydılar. Ama bu seçimler 1977'den beri Ziya'nın yaptığı ilk ulusal seçimlerdi. Katılmalı mıydık bu seçimlere?

Londra ve Pakistan'daki PPP'liler seçimleri boykot etmeyi düşünüyorlardı ama ben kararsızdım. Babam bana alanı boş bırakma derdi hep. Ne yapacağımı ve Pakistan'da MRD üyelerinin ne yapacaklarını bilmiyordum. Ülkemde çok şey yaşanırken Avrupa'da bir şey yapamadan oturup beklemek sinir bozucuydu. Ziya yine her zamanki gibi kuralları değiştirip duruyordu. 12 Ocak'ta yaptığı bir konuşmada, PPP ve MRD liderlerinin seçimlere giremeyeceklerini, diskalifiye edilecekle-

rini açıkladı. Ama üç gün sonra fikir değiştirdi ve çoğunun aday olabileceğini söyledi. Onun bu oyunlarına dayanamıyordum.

Arkadan Sunny'nin bebeğinin ağlaması duyulurken anneme, "Sanırım ülkeye dönmem gerekiyor anne," dedim. "Seçimlerle ilgili olarak Merkez İcra Komisyonu ile konuşmalıyım. Siyasi kazancın seçimlere girerek mi, yoksa dışarıda kalarak mı kazanılacağı konusunu tartışmamız gerekiyor."

Annemin benim kararıma itiraz edeceğini sanıyordum. Ziya'nın bana neler yapacağı belli değildi. Ama annem biraz düşündü ve sonra, "Haklısın kızım," dedi. "Pakistan'daki parti büyükleriyle konuşmanın zamanıdır. Annemle beraber birkaç kez Pakistan'a telefon açarak parti başkan yardımcısını aradık ama temas kuramadık onunla. Ama kuzen Fakhri ile konuştum ve üç dört gün sonra orada olacağımı, Clifton 70'i hazırlatmasını söyledim. Uçak tariflerini sorup eve döndüğümde telefon çaldı.

Dr. Niyazi, "Askerler Clifton 70'i sarmış ve Karaçi'den öğrendiğimize göre sen ve annen için tutuklama emri çıkarılmış," dedi. "Ülkedeki bütün havaalanları tutulmuş, İngiltere ve Fransa'dan gelen bütün çarşaflı, peçeli kadınlar aranıyormuş."

Pakistan'a döner dönmez, seçimlerle ilgili hiçbir çalışma yapamadan tekrar hapse girecek olduktan sonra dönmemin yararı olmayacaktı. Avrupa'da en azından telefon kullanabiliyordum. Seçimlerde Ziya'nın karşısına bir muhalefet çıkarmalı ve MRD ile görüşerek bu muhalefeti biz temsil etmeliydik.

Telefonda birkaç aramadan sonra Abbotabad'da karşıma çıkan şaşırmış gibi bir ses, "Bayan Benazir Bhutto musunuz gerçekten?" diye sordu.

Sabırsız bir ifadeyle, "Evet, evet, "dedim. "MRD seçimlerle ilgili bir karar aldı mı?"

Karşımdaki adam, "Evet," dedi.

Sabırsızlıkla, "Nedir alınan karar?" diye sordum.

"Boykot."

Parti ve birleşik muhalefet bu kararı aldıysa biz de buna uyacaktık elbette. Annemin evinden ayrılıp Londra'ya döndüm, Sindhice ve Urduca toplumlara hitap ederek seçimlere boykot bandı doldurdum ve kaçak yollardan Pakistan'a gönderdim. Bu bandı da Pakistan'da çoğalttılar ve konuşmamın binlerce kopyası ülkenin her yerine dağıtıldı.

25 Şubat günü Londra'da televizyon başına oturarak Millet Meclisi seçimlerinin sonuçlarını bekledim, üç gün sonra da eyalet seçimleri yapılacaktı. Pakistan'da seçimler genelde bir bayram havası içinde geçer, sokaklar neşeli insanlarla dolar, yiyecek içecek satan el arabaları halkın arasında dolaşır, ülkeye bir karnaval havası hâkim olur. İnsanlar sandık başlarında toplanır, kuyruğa girme gereğini bile hissetmeden, birbirlerini iterek oy vermek isterler. Ama televizyonda gördüğüm tek kol sıralar çok muntazamdı, büyük ihtimalle TV ekipleri için dizilmiş devlet memurları olacaktı, etrafta ne coşkulu halk kalabalıkları, ne de kalabalıklar arasında dolaşan yiyecek içecek satıcıları vardı.

Ziya'nın seçim olayı lânetlenmiş gibiydi. *Time* dergisinin Asya/Pasifik sayısında, "Siyasi partilerin yokluğunda, seçim kampanyalarının, siyasi konuşmaların, ulusal konu tartışmalarının ve benzeri hiçbir olayın yaşanmadığı sakin bir seçim," deniyordu. "Adaylar seçim kampanyaları, toplantılar yapamıyor, radyo ve televizyona gidemiyor, hoparlör ve mikrofon kullanamıyorlar. Seçim konuşma-

larını ancak kapalı ve küçük yerlerde, o yere girebilen az sayıda insana yapabiliyorlar. Bazı adaylar camilerde toplanan cemaatlere konuşmak istediler ama onlar da seçim dışı bırakıldılar."

Rejim seçime katılma oranını yüzde 53 olarak açıkladı ama bizim tahminlerimiz bölgelere göre yüzde 10 ile 24 arasında değişiyordu. MRD'nin boykot çağrısı işe yaradı ama sonuç referandumda olduğu kadar başarılı değildi. Ziya bu kez boykotun başarılı olmaması için elinden geleni yapmış, boykota gidecek olanların ağır hapis cezası alacağını ilan etmişti. Bu nedenle boykot çağrısı yapan siyasi liderler bile görünmedi etrafta. *Time* dergisi, "Rejim seçimden önceki birkaç gün içinde ülkedeki ünlü siyasi liderler dâhil olmak üzere yaklaşık 3.000 siyasi muhalifi tutuklayarak seçim sonuna kadar cezaevlerinde ya da ev hapsinde tuttu," diye yazdı.

Alınan önlemlere, yapılmış olan tüm engellemelere rağmen, seçim sonuçları, Ziya'nın Sıkıyönetim ve İslamlaştırma politikasının reddedildiğini gösteriyordu. Ziya'nın dokuz bakanından altısı ve birçok adamı seçilmediler. Eyalet seçimlerinde dinci partilerin adayları da iyi sonuç alamadılar, *Cemaat-i-İslami* partisinin altmış bir adayından ancak altısı meclise girebildi. PPP ile işbirliği yapan adaylar ise, boykot çağrımıza rağmen, elli iki koltuktan elli tanesini aldılar. *Time* dergisi, "Bhutto'nun şimdi Londra'da sürgünde yaşayan kızı 31 yaşındaki Benazir'in başkanı olduğu PPP, yaklaşık sekiz yıldan beri yasadışı sayıldığı halde Pakistan'ın en güçlü partisi," diye yazdı.

Ziya'nın demokrasiye gideceği umutları seçimlerin üzerinden bir hafta bile geçmeden söndü. Yeni seçilen Millet Meclisi ilk toplantısını bile yapmadan önce, Ziya anayasada bazı değişiklikler yaptı. Bu değişiklikler onun

beş yıl daha cumhurbaşkanlığında kalmasını doğruluyor, Başbakanı, kuvvet komutanlarını ve dört eyalet valisini atama yetkisinden başka, Millet Meclisi ve Eyalet Meclislerini de dağıtma yetkisi veriyordu.

Yeni hükümetin eskisinden hiçbir farkı yoktu. Ziya Batının baskısıyla sözde bir 'Sivil' hükümet kurmuştu ama Sıkıyönetim hâlâ devam ediyordu. Kendisine daha demokratik olan 'Cumhurbaşkanı' unvanı vermişti ama aslında yine ülkenin başında Sıkıyönetim Komutanıydı ve meclisler askerlerin idaresi altındaydı. Ziya bir *Time* röportajında, cumhurbaşkanı olduktan birkaç ay sonra Sıkıyönetim Yasasını iptal edeceğini ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığını da bırakacağını söyledi. Kıyafet değiştirerek halkı kandıracağından eminmiş gibi, "23 Mart'ta Cumhurbaşkanı olarak yemin ettikten sonra sanırım üniformamı çıkaracak ve sivil giyineceğim," diye konuştu. Ama bunu yapmadı, Sıkıyönetim bir yıl daha devam etti, Ziya yine Genelkurmay Başkanı olarak kaldı. Arada bir üniforma yerine uzun tunik giymesi rütbesini değiştirmedi.

Seçimlerden dört gün sonra, 1 Mart günü Ayaz Samoo idama mahkûm edildi.

5 Mart günü Nasır Baloach asılarak idam edildi.

Baloach'ın ölümü hepimizi çok üzdü. Ziya Millet Meclisi ile Eyalet Meclislerinin dokuz yeni milletvekilinden gelen af çağrılarına bile kulak tıkadı. Karaçi Cezaevinde bulunan çok sayıda siyasi tutuklu da Baloach'ın affı için Ziya'ya yakardılar ama hepsi de başka cezaevlerine gönderildiler. Bizim gizli belgeleri açıklamamızdan sonra Ziya uluslararası baskılar karşısında üç ölüm cezasını hapse çevirmek zorunda kaldı. *Guardian*'ın yazdığına göre, işçi lideri Nasır Baloach darağacına giderken asker

karşıtı sloganlar atınış ve "Çok yaşa Bhutto!" diye bağırmıştı.

Nasır Baloch'a yazdığımız ve onun bize yazdığı mektupları derin bir üzüntü içinde tekrar ve birkaç kez okudum. Mektuplarından bazılarını sigara paketlerinin tersine yazmış ve Karaçi Cezaevindeki hücresinden gizlice göndermişti bana. Bir notunda, "Pakistan'ın fakir halkına yol gösterebilmeniz için Allah size ve Begum Sahiba'ya sağlık ve uzun ömür versin, size dua ediyorum," demişti. "Bizler de askeri cuntaya boyun eğmemiş, dimdik durmuş olan Başkan Şehit Bhutto gibi hücrelerimizde cesaretle bekliyoruz. Hayatlarımız için askeri rejimden asla merhamet dilenmeyeceğiz.... Güçlü partimizin onuru bizim hayatımızdan daha değerlidir. Başarılarınız için duacıyız, Allah yardımcınız olsun."

Nasır Baloach'ın hayatının kurtulması için aylarca dua etmiştim, şimdi de kendi başıma kaldığımda onun için dua ediyordum ve sürgündeki parti büyüklerinden birinin evinde de toplanarak onu andık ve dualar ettik. Bir erkek kardeş kaybetmiş gibi üzüldüm onun ölümüne. Nasır Karaçi'nin en fakir semtlerinden biri olan Malir'de, karısı, çocukları, ebeveyni, erkek kardeşi ve onun karısıyla beraber küçük bir evde yaşamıştı. Kızlarıyla gurur duyar ve her fırsatta onları anlatırdı. Kızlarından biri 1983'te, ben Clifton 70'te ev hapsindeyken evlendi ve düğün masrafları için onlara biraz para gönderdim. Ailesine başsağlığı mektubu yazarken büyük acı hissettim ve onun ölümüne pek çok insan çok üzüldü. İngiliz gazetelerinin yazdığına göre, Nasır'ın idam edileceği gece Karaçi Merkez Cezaevi çevresine toplanan kalabalıkları kontrol etmek için ek polis güçleri getirilmişti. Aile gömmek için cenazeyi aldığı zaman o kadar büyük kalabalıklar toplanmıştı ki, polis onları dağıtmak için gözyaşı

bombası kullanmak zorunda kalmıştı. Ziya'nın sivil hükümeti kanlı ellerle başladı işe. Bundan sonraki kurban Ayaz Samoo mu olacaktı acaba?

Pakistan Halk Partisi (PPP) İnsan Hakları Komisyonu adına parti büyüklerine yazan Dr. Niyazi, "Askeri mahkeme tarafından 1 Mart 1985 günü idama mahkûm edilen Maya Daur Motors işçi temsilcisi Ayaz Samoo'nun hayatını kurtarmak için sizlerden yardım bekliyoruz," diyordu. Denizaşırı şubelerle iletişim içinde olan ve Central YMCA'de yaşayan sürgünler koordinatörü Safdar Hamdani, "Sayın Dostlar, Üyeler," diye yazdı. "Ayaz Samoo olayındaki önemli ayrıntılar ışığında lütfen şu konularda çalışmalarınızı iki katına çıkarın: (a) yerel parlamenterlerle temasa geçin; (b) kendi parlamenterleriyle temas için delegeler seçin; (c) Af dileği için imzalar toplayın; (d) İnsan Hakları Organizasyonları ile temasa geçin; (e) Medya ile iletişim kurun.

Pakistan'dan bir sempatizan davayla ilgili polis raporunu gizli bir kanaldan bize ulaştırınca, Ayaz Samoo aleyhinde açılan uydurma davanın ayrıntıları açığa çıktı. İddiaya göre Samoo 1982'de Karaçi'deki bürosunda öldürülen rejim yanlısı Zahoor ul-Hasan Bhopali'nin katili olmakla suçlanmıştı. Olayda iki suikastçıdan biri öldürülmüştü. Polis raporlarındaki tanık ifadelerine göre, kaçan diğer katil yirmi beş, otuz yaşlarında, uzun boylu, adaleli ve buğday tenli bir adamdı. Görgü tanıklarına göre, ikinci katil omzundan yaralanmış ve kanlar içinde bir arabaya atlayarak kaçmıştı olay yerinden.

Ayaz Samoo ise bu tariflerden hiçbirine uymuyordu. Koyu esmer tenli, zayıf ve bir altmış beş boyunda bir adamdı. Olay tarihinde yirmi iki yaşındaydı ve tutuklandığında omzundan yaralı değildi. Fakat rejim bu tür

küçük ayrıntılarla ilgilenmiyordu. Generaller Bhopali'nin katilini cezalandırma konusunda öyle kararlıydılar ki, ülkenin çeşitli yerlerinde çeşitli askeri mahkemeler üç farklı zanlıyı aynı suçla yargıladılar—ve üçünü de aynı suçla mahkûm ettiler!

Fakat Samoo'nun masum olduğunu bizim kanıtlamamız gerekiyordu. Bu kanıt bize Samoo'nun ölüm hücresinden avukatının gizlice çıkardığı bir bez parçası üzerinde geldi. Bu bez parçasının üzerinde Samoo'dan birkaç damla kan lekesi vardı. Pakistan'da polis katilin kaçtığı arabada kan lekesi bulduğunu açıklayarak büyük bir şov yapmıştı. Arabada bulunan kan lekesi Dr Şervani adında bir doktor tarafından analiz edilmiş ve sonuç polis raporuna konmuştu. Fakat Samoo'nun kanının katilin kanına uyup uymadığı hiçbir zaman kontrol edilmemiş, onun kanına hiç dokunulmamıştı bile. Biz bez üzerine bulunan Samoo'ya ait kan lekesini Londra'da tahlil ettirdik ve sonucu posta adresi bizde olan herkese gönderdik: Samoo'nun kanı, katilin arabasında bulunan kanıyla aynı tipte değildi. Fakat idam kararı buna rağmen iptal edilmedi.

Ayaz Samoo Karaçi Cezaevinden yazdığı 23 Mart tarihli mektupta, "Sevgili Ablam," diyordu. "Sana yazma fırsatı bulduğum için çok mutluyum. Bizim kararlılığımız dağlardan daha güçlü, Himalayalardan daha yüksektir. Devrimciler diktatörlere hiçbir zaman boyun eğmezler. Bize hayatımızı Ziya değil, Allah vermiştir.

"Zalime boyun eğmektense ölmeyi yeğlerim. Teslim olmak bizim prensiplerimizden biri değildir. Sıkıyönetim korkusuyla bir eşeğe at ya da siyaha beyaz diyecek değiliz. Sevgili Ablam, kardeşin sana diyor ki, Ziya ül-Hak boynumu kesebilir ama eğemez onu... Biz şehitler kanımızı dökmeye devam edeceğiz. Döktüğümüz kanlar İnşallah bir gün halkımızı kurtaracaktır... Bizler sonsuza kadar ya-

şayacağız. Kardeşin Ayaz Samoo."

Ayaz Samoo hakkındaki bilgileri gittiğim her yere götürdüm. Nisan'da Harvard'da Rama Mehta Konferansı vermek üzere Amerika'ya gittiğimde, sonra New York'ta Dış İlişkiler Konseyinde ve daha sonra Haziran'da Strasbourg'da Avrupa Parlamentosundaki konuşmamda Samoo davasıyla ilgili bilgiler hep yanımdaydı. Strasbourg'daki bir basın toplantısında, "İşçi lideri ve PPP destekçisi Ayaz Samoo işlemediği bir cinayetle suçlanarak ölüm hücresinde idamını bekliyor," diye konuştum. "İşlediği söylenen cinayette kullanılan arabada bulunan caninin kan grubu kendi kan grubuna uymadığı halde mahkûm ettiler onu. Başka yerlerde dünyanın vicdanı ırkçılık ve insan hakları ihlallerine karşı ayaklanıyor. Bu vicdan, Batıdan büyük destek alan bir ülkede askeri mahkemelerin masum insanları öldürmesi karşısında da gözlerini kapamamalı."

Ben 1985 ilkbaharında Amerika'ya gitmeden önce, içlerinde kardeşlerim Mir ve Şah'ın da bulunduğu ve yakalanamayan kırk rejim karşıtı ile birlikte, Al-Zülfikar üyesi olma suçlamasıyla Lahore cezaevinde tutulan elli dört kişi ömür boyu hapis cezası aldılar. Rejim kendi siyasi amaçları için yine terörizm bahanesini kullandı. Uluslararası Af Örgütünün 1985 raporunda, Pakistan'daki muhaliflerin Al-Zülfikar üyeliği ile suçlanarak hapse atılabileceklerinden söz ediliyordu. Yetmişten fazla mahkûm idam edildi, yüzden fazla insan idam cezası aldı.

Pakistan Halk Partisi
111 Lauderdale Towers
Barbican
London EC2
18 Haziran

AYAZ SAMOO'NUN HAYATINI KURTARIN

Sayın Üye, hızla harekete geçmeli ve 22 yaşındaki masum bir Pakistan evladının hayatını kurtarmak için elinden gelen her şeyi yapmalısın....Tanıdığın, bildiğin herkesle temasa geç. Ayaz Samoo'nun af edilmesi konusundaki af dilekçeleri hemen bugün yazılmalıdır. Çok az zaman kaldığı için lütfen hemen harekete geçin.

Ziya'ya gönderilen mektuplar, yakarışlar, telgraflar, diplomatik ricalar ya da yabancı devletlerin baskıları, hiçbir şey işe yaramadı. Ayaz Samoo 26 Haziran 1985'te asıldı.

Mutfaktan birden şangırtı benzeri bir ses geldi kulağıma. Barbican'ın mutfağında birisi mutfak penceresini açık bırakmış ve rüzgârdan bir şeyler yere düşmüş olmalıydı. Düşenleri kaldırmak için mutfağa gittim ama yerde hiçbir şey yoktu, her şey yerli yerindeydi.

Ayaz Samoo'nun ruhu muydu yoksa bunu yapan? Durdum ve onun ruhuna bir dua okudum.

Ertesi sabah Nahid, Beşir Riaz, Safdar, Sumblina, Yaseṃin ve Bayan Niyazi ile beraber oturduk ve Ayaz Samoo olayı ile yakından ilgilenmiş olanlara mektup ve başsağlığı dileklerine cevaplar yazmaya başladık. Yazdıklarımızın arasında Lordlar Kamarasından Lord Avebury, Amerika'da Elliott Abrams ve Brüksel'de Karel Van Miert de vardı. Van Miert ve Avrupa Parlamentosu Sosyalist Grubu, Pakistan ile imzalanmak üzere olan ekonomik işbirliği anlaşmasının iptali için harekete geçmişlerdi.

Lord Avebury, "Mr. Ayaz Samoo'nun öldürüldüğünü öğrenince çok üzüldüm, ama pek de şaşırmadım," diye yazmıştı. "Bu olaylar Ziya'nın, insanların rica ve af

taleplerine hiç aldırmadığını gösteriyor. Korkarım ki Ziya da ne yaparsa yapsın, ABD ya da Reagan yönetiminin kendisine hoşgörüyle bakmaya devam edeceğini biliyor gibi. Onlar Pakistan'a "özgür dünyanın" bir parçasıymış gibi bakmaya devam edecekler."

O gün üzgün ifadelerle ve sessizce çalışırken, kırtasiye malzemesi ve dosyaların durduğu koridordan garip bir gürültü geldi. Hepimiz başlarımızı kaldırıp birbirimize baktık.

Beşir koridora çıkarken, "Dosyalardan biri yere düşmüş olmalı," dedi.

Ben bir gece önceyi hatırladım ve "Düşen bir şey yok," dedim.

Beşir birden döndü ve "Haklısın," dedi.

Diğerlerine baktım ve "Ayaz Samoo'nun ruhu olabilir mi bu acaba?" diye sordum.

Dindar bir kadın olan Bayan Niyazi, "Allah onun ruhunu kutsasın," diyerek başını iki yana salladı. "Buraya bir Kuran alıp koyalım da ruhu huzura kavuşsun."

Nahid o gün öğleden sonra eve birkaç Pakistanlı kadın getirdi ve hep beraber oturup uzun süre Kuran okuduk, dualar ettik. Ayaz Samoo'nun ruhu ondan sonra bir daha hiç gürültü yapmadı.

1 Temmuz'da annem ve ailenin diğer bireyleriyle güney Fransa'ya giderek kısa bir tatil yapmayı düşünmüştüm. Fakat siyasi toplantılar, Pakistan'dan gelen PPP büyükleri gibi çeşitli nedenlerle istediğim zaman ayrılamadım evden.

Annem telefon ederek, Şah Nawaz'ın mangal partilerini kaçırdığım için herkesin üzüldüğünü söyledi. Serbest kaldıktan sona annemle de yeterince beraber olamamıştım. Mir'i, Şah'ı, onların küçük kızları Fathi ve Sassi

ile Afgan eşleri Fevziye ve Rehana'yı görmeyi çok istiyordum. Ama onlara ancak ayın ortalarında katılabildim.

17 Temmuz sabahı aceleyle bavulumu hazırladım ve havaalanına gittim. Son ayda yaşadığımız acı olaylardan sonra, Cannes'da iki hafta rahatlıkla dinlenebilirdim. Yeterince ölüm görmüş, duymuştum. Biraz da huzur içinde yaşamak istiyordum.

12

ERKEK KARDEŞİMİN ÖLÜMÜ

Nice havaalanında beni karşılayan kimse göremeyince şaşırdım. Pasaport kontrolünden geçerken de kimse yoktu ortalarda. Geleceğimi mi unutmuşlardı yani?

Birden bir sütunun arkasından, "Sürpriz!" diye bağırarak fırlayan Şah Nawaz'ı görünce şaşırdım. Kardeşim muzip bir ifadeyle yüzüme bakarak güldü ve bana sarıldı.

Annem de meydana çıktı ve beni öperken, "Bu saklanma fikri onundu," dedi.

Şah bavulumu aldı ve yalancıktan yüzünü buruşturup yine yere bıraktı. "Aman Allahım! Altın mı var bunun içinde?" dedi. Bir süre güldükten sonra havaalanından ayrıldık ve Fransız Riviyerasının palmiyeli yollarından geçtik. Son birkaç ayın gerginliğinden sonra her zaman gülen kardeşimin şakacılığı beni rahatlatmıştı. Ben abla ve o da kardeşlerin en küçüğü olduğu için aramızda özel bir bağ vardı sanki. Şah'a bakan genç ve güzel kadınları görünce kendimi tutamadım ve gülmeye başladım. Kardeşim atletik yapılı, yakışıklı bir gençti ve kadınların her zaman ilgisini çekerdi.

Şah ve annem ön koltukta, bense arka koltuktaydım. Şah konuşurken bir yandan yola, bir yandan da dikiz aynasından bana bakıyordu, uzun kirpikli gözleri pırıl pırıldı ve beyaz gömlek ve pantolonla her zamankinden de daha yakışıklı olmuştu.

Kardeşimi bu kadar sağlıklı ve mutlu görünce çok sevindim. İngiltere'ye bir buçuk yıl önce gelmiştim ve

daha önceki kısa süreli görüşmelerimizde Şah bana oldukça zayıflamış gibi görünmüştü. Benim gibi o da biraz kilo almıştı, daha sağlıklı görünüyordu. O artık benim Pakistan'da cezaevinde olduğumu düşünmediği için mutluydu ve ben de onunla ve Mir'le ilgili olarak rahattım, huzurluydum. Uzun zamandır Al-Zülfikar konusunda bir haber duyulmuyordu ve ailemize oradan bir tehlike beklemiyordum. Ziya da artık bizlerden çok uzaktaydı ve bir süre politika konuşmak da istemiyordum.

Şah dikiz aynasından arkaya, bana bakarak, "Ee, bize hangi tür mangolardan getirdin bakalım?" diye sordu. "İki haftadır onları bekliyoruz burada."

"Sindhri cinsi getirdim," dedim. "Ben aslında Chauser tercih ederim, onlar daha küçük ama daha lezzetlidir."

Şah yüzünü buruşturdu ve "Sindhri cinsi sevmeyen bir Sindhi misin sen yani?" dedi. "Bu tür vatan hainliğini her zaman yapar mısın?"

Kendimi tutamadım ve gülmeye başladım. Şah ailede herkesi güldürmekle ünlüydü zaten. Onun yanında uçak yorgunluğumu hızla unuttum. Bunu nasıl yapıyordu anlamak güçtü. Ailece siyasete daldığımızda o bir çocuktu. O doğduğunda babam henüz yeni bakan olmuştu. Annem babamı pek yalnız bırakmıyordu ve dedeler nineler ölmüş, Şah'ı şımartacak kimse kalmamıştı ailede. Bu yüzden Şah bana çok bağlandı ve ben Harvard'da iken çocukça pek çok mektup yazdı bana. Büyüme çağında çoğunlukla benimle oynardı. Sporu ders çalışmaktan daha çok severdi. Okul basketbol takımının iyi oyuncularından biriydi ve vücut geliştirmek için ağırlık kaldırırdı. Ama babam onun ders çalışmasını yeterli bulmazdı.

Şah disiplinli olmayı öğrenmesi için Hasan Abdal askeri okuluna gönderildi. Orada bir Başbakan oğlunun

nazik ve yumuşak olacağı düşünen diğer öğrenciler, onun spor ve hayatı sürdürme derslerinde başarılı olduğunu görünce şaşırdılar. Fakat Şah askeri okulu pek sevemedi, annemi ikna ederek onun da babamı ikna etmesini sağladı, sonunda İslamabad'daki Uluslararası Okula gitti.

Urdu dilinde Şah Nawaz'ın anlamı Şefkat Kralı idi. Şah o kadar cömert bir çocuktu ki ne yapacağını bilemezdiniz. Bir yıl önce beraberce bir kafede otururken gazete almaya çıkmış ama gazete parasını sokakta dilenen bir fakire verip gazete almadan dönmüştü. Gerektiğinde sırtındaki gömleği bile çıkarıp ihtiyacı olana verebilirdi. Fakirlere yardım etmeyi çok severdi. Fakirlerin evsizliğini anlamak için Clifton 70'in bahçesinde bir kamış kulübe yapmış ve birkaç hafta onun içinde yatmıştı.

Şah bizler gibi Harvard'a değil de Leysin, İsviçre'deki Amerikan Üniversitesine gitmişti. Orada güzel bir Türk kızına âşık oldu ve birçok arkadaş edindi. Ama ders notları yeterince iyi değildi ve babamı üzerdi. Arkadaşlarıyla sık sık Paris'e gider, Régine'de eğlenirdi. 1984'te beni ve Yasemin'i o ünlü gece kulübüne götürdü ve aradan yedi yıl geçmiş olmasına rağmen onu tanıdılar ve en iyi masalardan birini verdiler.

Ama ben her şeye rağmen içimizdeki en zeki çocuğun o olduğunu düşünürdüm. Babam onu siyasi toplantılara götürürdü ve Şah politikaya iyice alışmıştı. İlk basın toplantısını on iki yaşında iken yaptı Şah. Keskin bir politika duygusuna, insanların düşüncelerini, duygularını heyecanlarını anlama yeteneğine sahipti. Böyle bir yeteneği olan bir insan iyi bir müzisyen ya da sanatçı olabilirdi ama Şah siyaseti tercih etti.

Babam sağlığında bana sık sık, "Şah bana kendi gençliğimi hatırlatıyor," derdi.

Bu bizim Cannes'daki ikinci aile buluşmamızdı. Annem hepimize, "Yılın geriye kalanında ne yaparsanız yapın, ama Temmuz ayında hepiniz benim yanımda olmalısınız," demişti. Bir yıl önce Behzat Halanın Cannes'daki evinde geçirdiğimiz aile tatili pek başarılı geçmemiş, programlarımız farklı olduğundan bir arada fazla kalamamıştık. Mir ve ben Ziya'yı iktidardan uzaklaştırmak için farklı yaklaşımlardan söz etmiştik.

Mir, "Ziya Pakistan'ı silahlı bir terör ülkesi haline getirdi," demişti. "Şiddete sadece şiddetle karşılık verilebilir."

Ben de ona, "Şiddet sadece şiddet doğurur," dedim. "Bu tür bir mücadele halka uzun süreli yarar sağlayamaz. Kalıcı bir değişiklik barış yoluyla, siyasetle ve seçimlerle, halkın desteğiyle gelmeli."

Mir itiraz etmişti. "Hangi seçimden söz ediyorsun sen? Ziya asla izin vermez buna. Onu ancak silahlı mücadeleyle kovabiliriz."

"Silahlı kuvvetler her zaman için gerilla gücünden daha fazla silaha sahip olacaktır. Devlet gücü asiler grubunu kolayca alt edebilir. Silahlı mücadele ile bir ordu karşısında sonuç alınamaz."

Biz Mir ile böyle tartışırken Şah sessizce yanımızdan ayrılır, yüzmeye, bir kafeye ya da bizim gitmeyeceğimiz bir yere giderdi. Bir gün bana, "Sizin böyle tartışmanıza hiç dayanamıyorum," demişti. Bu yıl Mir ile aynı fikirde olmasak bile siyaset konuşmamaya karar verdiğimiz için Şah rahattı.

Şah'ın siyasetle ilgilenmesi Pakistan'ın dışına taşmış, ülkeden kaçınca bazı Ortadoğu ülkelerinde yaşarken Lübnan, Suriye ve Libya gibi ülkelerin siyasetiyle de ilgilenmişti. Bazen benimle eğlenir, "Senin kalbinde Bayan

Thatcher'a ait yumuşak bir yer var," derdi. Ben de ona, "Hayır, doğru değil bu Şah, o sağcı, ben ise solcuyum," diye itiraz eder ve İngiltere'deki yüksek işsizlik oranından söz ederdim. O ise parmağını bana sallar ve "Ben haklıyım, sen onun hakkında yumuşak düşünüyorsun, çünkü o da bir kadın siyasetçi," derdi.

Ama koşullar onu Al-Zülfikar'ın tehlikeli, gölgeli dünyasına atmıştı, isteyerek gitmiş değildi oraya Şah. Kabil'de Al-Zülfikar gönüllülerini eğitme görevi Şah'a verilmişti. Şah her konuda olduğu gibi bu işine de büyük bir istekle başladı ve hatta bir gece sabaha karşı, Kabil'de Sovyetlerin koyduğu sokağa çıkma yasağına karşın öğrencileriyle kahvaltı etmeye gitti. Mir onun yokluğunu fark edince paniğe kapıldı. Ama Şah geriye dönünce ona gülerek, "Böyle yapmasam adamlara kaçınma taktiğini nasıl anlatabilirim?" dedi.

Hepimiz gibi Şah'ın geleceği de Pakistan'daki darbe ve babamızı öldürülmesiyle tayin edilmişti. Nişanlısı Türk kızının ailesi onun Al-Zülfikar'la ilgisini öğrenince nişan bozuldu. Şah'ın Fransa'da blok apartmanlar inşa etmek için sermaye bulma planları da daha sonraya kaldı. Bir gün bana, "Sen ve Mir politika yapabilirsiniz, aile için gerekli parayı ben sağlayacağım," demişti.

Şah istihbarat sistemleriyle de yakından ilgileniyor, bu konuda kitaplar okuyordu. Bir gün konuşurken Mir ve bana, "Siz Pakistan'a dönüp politika yaparken, istihbaratta iyi bir pozisyon verirseniz size yardımcı olabilecek bir kardeşiniz olduğunu sakın unutmayın," dedi. "Liderler ne kadar isteseler de toplumun her kesimine nüfuz edemezler. Modern toplumlar çok büyük ve karmaşıktır. Onun için, toplumun derinliklerinde nelerin olduğunu ayrıntılı olarak öğrenebilmek için güvenebileceğiniz birine ihtiyacınız olacaktır. Onun için unutmayın, zamanı gelince ben orada olacağım."

O gün havaalanından eve giderken Şah bir ara, "Cannes'da ne kadar kalacaksın?" diye sordu.

"30 Temmuz'a kadar," dedim.

"Yoo olmaz, daha çok kalmalısın," diye itiraz etti. "Mir ayın 30'unda gidiyor, sen de aynı zamanda gidemezsin, en azından ondan sonra bir hafta daha kalmalısın."

"Fakat ben Avustralya'ya gitmek zorundayım. Şah."

"Hiçbir yere gidemezsin, benimle beraber kalacaksın."

Sonunda ona boyun eğdim ve "Pekâlâ, tamam, "dedim.

Kalamayacağımı biliyordum ama o anda Şah'ın neşesini bozmak istemedim. Aile içinde beni görmek için en çok uğraşan kişi oydu ve politik bir konu için 1984 baharında Paris'e gittiğimde habersizce gelmiş ve beni görmek için elinden geleni yapmıştı. O zaman kaldığım otelin resepsiyonunda bana durmadan bir mesaj veriyor ve "*Red Star*'ın editörü sizi görmek istiyor," diyorlardı. Bu gazetenin adını hiç duymamıştım ama beni arayan ve adını duymadığım başka medya mensupları da vardı. *Red Star*'ın editörü tekrar telefon edince ona cevap verdim ve hattın diğer ucundan Şah gülerek, "Devlet başkanlarıyla konuşmak seninle konuşmaktan daha kolay ablacığım," dedi. "Beyrut'taki Dürzî merkezinde Walid Jumblatt ile görüşmek, Bayan Benazir Bhutto ile görüşmekten çok daha kolay."

Paris'te kaldığım süre içinde her sabah 6'da beni telefonla uyandırıyor, "Hâlâ uyuyor musun? Hadi hemen kalk gel, beraber kahvaltı edelim," diyordu. Paris'teki ilk akşamımda eski bakanlarımızdan Nasim Ahmet'le yemek yiyecektim, Şah yine telefon ederek, "Yemek kaçta biter?" diye sordu. O akşam restoranda eski bakanla otururken birden herkesin kapıya baktığını fark ederek

bakınca, uzun boylu, yakışıklı bir genç adamın masamıza doğru yaklaştığını gördüm. Yemek arkadaşımın yüzü birden sarardı. Şah sadece eski bir Başbakan oğlu değil, aynı zamanda bir terörist olarak da tanınıyordu. Şah masamıza oturdu ve bir puro yaktı, çok geçmeden anlattığı hikâyelerle Nasim Ahmet'i kahkahayla güldürmeye başlamıştı. Daha sonra ben, Yasemin ve Şah ılık ilkbahar gecesinde sabahın 3'üne kadar caddelerde dolaştık ve bir kafede oturup konuştuk, kahve içtik.

O gün Şah bizi annemin Croisette'de kiraladığı iki yatak odalı daireye bıraktı ve "Akşam 7'de alırım sizi, önce yeni dairemi görürsünüz, sonra kumsalda mangal partisi yaparız, ben her şeyi ayarladım," dedi ve gitti.

Giderken ona, "Rehana da gelecek mi?" diye sordum.

Evliliğiyle ilgili bir ipucu vermeden sadece, "Evet," dedi. Yüzünden bir şey anlamak mümkün değildi.

Ben, Sanam, kocası Nasır, bebekleri Azadeh ve Los Angeles'ten gelmiş olan on beş yaşında bir yeğen annemin dairesinde kalıyorduk. Doğulu aileler bir arada yaşamayı severler ve biz de buna alışıktık. Ailesiyle birlikte Şah'ın evinde kalan Mir ve Fathi bir süre için katıldılar bize. Ben Fathi'ye bazı plastik kesme oyunlar ve kitaplar getirmiştim ve öğleden sonra biraz kitap okudum ona. Dairede soğutma sistemi olmadığı için içerisi çok sıcak oluyordu ve biz de balkona çıktık. Erkek kardeşlerimin dört yıl önce Kabil'de evlendikleri Afgan kız kardeşleri daha önce hiç görmemiştim.

Mir karısı Fevziye ile mutlu görünüyordu ama Şah ve Rehana için aynı şeyi söylemek zordu.

Şah daha önceki Paris ziyaretimizde bana, "Sana bir şey söyleyeceğim ama benimle tartışmayacağına söz ver bana," demişti.

"Buna çalışırım."

"Biz boşanacağız."

Birden şaşırdım ve "Çıldırdın mı sen Gogi?" dedim. Gogi onun aile içindeki adıydı. "Ailemizde daha önce hiç boşanma olmadı, yapamazsın bunu. Sen onunla kendi isteğinle evlendin, evlilik yürümüyor diyerek başkasını da suçlayamazsın."

Şah, "Sen beni değil de boşanmanın nasıl görüneceğini düşünüyorsun," dedi ki bunda da haksız sayılmazdı.

Belki bir çözüm yolu bulabilirim diye, "Nedir anlaşmazlığınızın nedeni?" diye sordum. Ama bana anlattıklarını dinledikten sonra bu evliliği kurtarmanın kolay olmadığını anladım.

Şah'ın anlattığına göre, Rehana evlendikten sonra çok değişmişti. İlk zamanlar kocasına karşı çok nazik ve sevecen davranır, eğitim çalışmalarından yorgun geldiğinde ona güzel yemekler, soğuk içecekler hazırlarken, birden çay bile getirmez olmuştu. Şah eve geldiğinde çoğu zaman onu makyaj yaparken buluyordu ve karısı daha sonra evden çıkıp gidiyordu.

Şah, "Beni hep yalnız bırakıyordu," diye anlattı. "Konuşacak, birlikte TV izleyecek bir yakınım yoktu yanımda. Bir çocuğumuz olursa belki daha mutlu oluruz diye düşündüm ama her şey daha da kötüye gitti."

Şah ve Rehana daha önce de iki kez ayrılmışlar, ama Şah kızları Sassi'yi düşünerek her zaman barışmıştı onunla. Fakat Paris'te bana artık bu evliliği kesin olarak bitireceğini, boşanacağını söyledi. Ve ben de bir aptal gibi onu yine caydırdım bu fikrinden.

Kardeşime, "Karın belki de kendini yalnız hissediyor, sıkılıyordur Gogi," dedim. "Sen evlendikten sonra hep değişik Arap ülkelerinde yaşadın. O da dilini bilme-

dığı, insanlarını tanımadığı ülkelerde yaşamak zorunda kaldı, televizyondan bile bir şey anlamadı. O ülkelerde mutlu bir yaşamı olmadı. Genç yaşta anne olunca onun baskısından da bunalmış olabilir."

Şah Rehana'nın muhtemel sorunlarını benim ağzımdan duyunca daha çok ilgilendi. "O benim Amerika'da iş yapmamı istiyor ve beni Amerikan kara listesinden çıkarabileceğini de söylüyor. Ama ben Amerika'da bir göçmen olarak yaşamaya dayanamam."

"Pekâlâ, Pakistan'a dönene kadar Avrupa'da yaşamaya ne dersin?" diye ısrar ettim. "Avrupa'da, örneğin Fransa'da yaşarsanız sen olmadığın zamanlarda Rehana arkadaş çevresiyle oyalanır, sinemaya tiyatroya gidebilir. Burası tutucu bir ülke değil, kadınlar evde kapalı kalmak zorunda değiller. Mir şimdi İsviçre'de yaşadığına göre, karın istediği zaman kardeşinin yanına da gidebilir. Ona doğru koşulları sağlarsan Rehana da değişebilir ve eskisi gibi mutlu bir anne olabilir. Eğer istersen bazı dostlarla konuşur ve size Fransa'da oturma izni isteyebilirim."

Şah bu söylediğimle hemen ilgilendi. "Tamam da Fransa tehlikeli bir ülke," dedi. "Eğer burada kalacaksak bir de silah taşıma izni çıkarmam gerekecektir."

"Bu konuda sana söz veremem ama bir şeyler deneyebilirim."

Konuşmamızdan sonra Şah biraz rahatlamış görünüyordu ama beni bir silah satan dükkâna götürüp kurşungeçirmez yelek satın almak isteyince bu kez ben karamsarlığa kapıldım. Bana da bir çelik yelek aldı ve "Avrupa'da bunları giymek zorundayız," dedi. "Ziya'nın peşimize adam koymayacağından asla emin olamayız."

Ben de güvenlik konusunda çok titizdim ama onu sakinleştirmeye çalıştım. Fakat Şah ısrarcıydı ve "Aldı-

ğım istihbarata göre Ziya peşime adam takmış, beni öldürmek istiyor," dedi.

"Fakat Al-Zülfikar Kabil'den ayrıldı ve yıllardan beri de hiçbir şey yapmadı."

Şah hafifçe gülümsedi ve "Benim kendi istihbarat kaynaklarım var," dedi.

Ben Sukkur'da cezaevindeyken kardeşlerimin öldürülmesinden hep korkardım, çünkü yaşadıkları hayatta her zaman vardı ölüm tehlikesi ama onlar bu hayatı isteyerek seçtiler. Ben de ablaları olarak her zaman korktum onlar için. Babamı kaybettikten sonra ailem için daha çok korkmaya başladım. Özellikle erkek kardeşlerim her zaman için tehlikedeydiler.

Kabil'de Mir ve Şah'ı bir ziyaretimde öğrendiğime göre, eşlerinden birinin eski bir çalışanı onları zehirlemek istemişti. Fakat kardeşlerimden birinin köpeği zehirli yemekten gizlice yiyince ölmüş ve kardeşlerim kurtulmuştu. Uşak yakalanınca dizleri üstüne çökerek onlardan af dilemiş ve "*Mücahidin* mensupları Ziya'yı memnun etmek için bana para verdiler ve bunu yapmamı istediler," demişti. Mir'in karısı Fevziye uşağın hayatını kurtarmak için araya girmiş ve uşak kurtulmuştu.

Kardeşlerim bir gün bir arabanın ön koltuğunda yine bir suikast girişiminden zor kurtuldular. Araba dururken Şah yere bir şey düşürdü ve ikisi birden onu almak için eğilirken arabaya ateş açıldı ve bir mermi başları hizasından, ama onlara isabet etmeden geçip gitti.

Asıl hedef büyük olasılıkla Mir değil de Şah'tı. Kardeşlerim Kabil'de iken Pakistan'dan Pathan aşiretinden bir adam Mir'i görmeye geldi ve "Ziya önce Şah Nawaz'ı öldürtmek istiyor," dedi. "Şah'tan sonra da Murtaza'yı öldürecekler." Mir de o zaman bana, "Bu doğru olabilir,"

demişti. "Ben daha çok siyasetle uğraşıyorum ama Şah gerilla yetiştiriyor ve öncelikli tehdit olan o."

Bir gün Şah'a, "Umarım Pakistan yakınlarından uçmazsınız," dedim. "Ziya sizi yakalamak için uçağı bile kaçırtıp bir Pakistan meydanına indirtebilir."

Şah o zaman bana gülmüş ve "Eğer ölüm seni bekliyorsa ne yaparsan yap ondan asla kaçamazsın," demişti. "Fakat Ziya bizi ve bizden öğrenmek istediği isimleri hiçbir zaman ele geçiremeyecek. Hepimiz yanımızda zehirli hap taşıyoruz ve Ziya beni yakalarsa hemen yutarım onu, birkaç saniye içinde etki yapan bir zehir bu. Ölümü ihanete ve onursuzluğa yeğlerim her zaman."

Cannes'da akşam havası çok güzeldi ve Şah ile Rehana'nın altı ay önce taşındıkları tepe üstündeki Kalforniya tarzı daireye çıktık. Kardeşime Fransa'da oturma izni almayı başarmış ve onu mutlu etmiştim. Şah ve Rehana barışıp Fransa'yı dolaşmışlar ve önce Monte Carlo'ya, sonra da Cannes'a yerleşmeye karar vermişlerdi. Şah bana Sassi'nin oyuncaklar ve kitaplarla dolu odasını, terasa açılan yemek odası ile salonu ve terastan görünen Akdeniz manzarasını gösterdi. Her şey ve manzara çok güzeldi.

Rehana'ya gülerek ve bu kez onunla iyi bir dostluk kurma umuduyla yaklaştım. Rehana her zamanki gibi son moda giyinmişti ama üstündeki şık ve pahalı giysiler bir kumsal pikniğinden çok bir lüks restoran kıyafetiydi. Fakat bizim ailemiz her zaman için basit ve rahat kıyafetleri sevmişti. Şah bize soğuk içecekler dağıtırken Rehana ile konuşmaya, samimi olmaya çalıştım ama pek başaramadım, genç kadın ya utangaçtı ya da samimi olmak istemiyordu, anlayamadım. Sonunda yanımdan ayrıldı ve odanın diğer tarafındaki kız kardeşinin yanına gitti. İkisi de çok güzel kadınlardı ama o güzelliklerin altında neler olduğunu anlayamadım.

Küçük Sassi'ye hediyelerini verdim ve bir süre oynadım onunla. Şah mutfakta piknik sepetini hazırlarken Behzat Teyze ile Kerim Enişte geldiler. Aile salonda otururken ben de Şah'ın masasına oturdum. Masanın üzerinde ailenin ve Sassi'nin fotoğrafları duruyordu. Masada kırmızı bir deri klasör, camlı sehpanın üzerinde de içine taze çiçekler konmuş bir vazo vardı. Şah'ın hayatı düzene girmiş gibi görünüyordu ve buna sevindim. Şah yanıma gelip masanın kenarında birkaç dakika oturdu ve "Kendimi ilk kez bu kadar rahat ve huzurlu hissediyorum," dedi. "Her şey yoluna girmiş gibi geliyor bana."

Kumsalda iki küçük yeğenim bana, "Yakala beni *Wadi*. Yakala beni!" diye bağırarak neşe içinde koşuyorlardı. Ben de onların arkasından koşuyor ama onlara yetişemiyormuş gibi yapıyordum. Şah sonunda kömür ateşini yapmayı başardı ve tavuklar kızarana kadar hepimiz çok acıktık. Kardeşim ilk pişen tavuğun yarısını bana getirdi ve gülerek "Önce sen ye de tadı nasıl söyle!" dedi.

Herkes mutlu, herkes neşeliydi, konuşuyor, gülüyorduk. Karaçi dışında kumsalda piknik yaptığımız yıllar çok gerilerde kalmıştı, o zaman da etlerimizi üzerimize dalan martılardan kurtarmak için aceleyle yerdik. O kadar uzun zaman sonra Fransız Rivierası kumsallarında yeniden bir araya gelerek piknik yapabileceğimiz hangimizin aklına gelirdi? Bir yaz öncesine kıyasla aramızda çok daha az gerginlik vardı şimdi. Fakat Rehana ve kardeşi Fevziye ayrı bir köşeye çekilmişlerdi. Mir İsviçre'de, Şah da Fransa'da yaşadığı için iki kız kardeş de birbirlerini özlemiş olacaklardı.

Kerim Enişte yemek sonrasında, "Casino'ya gidelim," dedi.

Ben kendimi yorgun hissediyorum ama Şah gülerek bana baktı ve mutlaka onlarla beraber gitmemi istedi. Ben de küçük kardeşimi bir türlü kıramıyordum.

Şah, "Tamam," dedi. "Ama yarın annemin sana doğum günü için alacağı bavulu almaya gideceğiz, sakın unutma. Ben Louis Vuitton valizleri konusunda uzmanımdır. Yarın erken kalkıp alışveriş için Nice'e gideceğiz."

Güzel, mutlu planlar yapıyorduk. Bir süre sonra Şah ve Rehana piknik sepetini alarak evlerine döndüler. Sanam ve Nasır, Behzat Teyze ile Kerim enişteyi arabalarına alıp götürdüler. Mir ile Fevziye de Şah'ın evine dönüp Fathi'yi uyutmadan önce annemi, beni ve yeğeni eve bıraktılar. Mir bizden ayrılırken, "Yarım saat sonra Şah ve ben gelip sizi alacağız," dedi.

Fakat Mir geri geldiğinde yalnızdı.

Mir'in anlattığına göre, eve gittiğinde Şah'ı çok sinirli bulmuştu. Mir, "Ona ne olduğunu sorduğumda, Şah bir şey söylemeden önce Rehana, 'Defol! Defol! Burası benim evim!' diye bağırmaya başladı," diye anlattı olayı. "Gogi bana gitme dedi ama onların arasına girmek istemedim. Fevziye ile birlikte toplanıp oradan ayrılırsak belki o da sakinleşir diye düşündüm."

Annem, "O zaman Fevziye nerede?" diye sordu.

Mir, "Aşağıda, arabada bekliyor, çok canı sıkıldı, hemen Cenevre'ye, eve dönmemizi istedi," dedi. "Ona gece vakti gidemeyiz, hem ablam da yeni geldi dedim. O zaman otelde kalalım dedi ama ben sizi her zaman göremediğimi, sizinle beraber kalmak istediğimi söyledim. Ama isterseniz her şeye boş verelim ve planladığımız gibi eğlenmeye gidelim."

Sanam, Nasır ve Mir'e, "Siz gidin, ben bugün çok yoruldum," dedim.

Ertesi gün Fethi, "Oku bana, *Wadi*, oku bana," diye peşimi bırakmadı. Sanam, Nasır ve Mir ancak sabahın 6'sında

eve döndüler ve hepimiz geç saatlere kadar uyuduk. Öğleden sonra saat 1'de hâlâ geceliğimle dolaşıyordum ki kapı zilinin çalındığını duydum.

Beni Nice'e götürmek için Şah'ın geldiğini düşündüm ve Fethi'ye, "*Wadi* alışverişe gidecek, giyinmesi gerekiyor," dedim.

Fakat o anda Sanam koşarak içeri girdi ve bebeğini benim kucağıma vererek, "Hemen gitmem gerekiyor!" dedi, çılgın gibiydi.

Şaşkın bir halde, "Neler oluyor kardeşim?" diye bağırdım.

Sanam dönüp kapıya doğru koşarken, "Rehana Gogi'ye bir şeyler olduğunu söyledi," dedi.

Bacaklarım titremeye başladı ve gücümü toplamak için derin bir nefes aldım.

Sanam'ın arkasından, "Hasta mı o? Durumu ciddi mi?" diye bağırdım.

Kardeşim koşmaya devam ederken, "Bilmiyoruz, göreceğiz," diye cevap verdi.

Ben orada Fethi ve bebekle beraber, şaşkın bir halde kalıverdim.

Bebeği düşürmemeye çalışarak rehbere acil durum numarası aradım, polise haber vermeliydik. Telefonu açtım ve Fransızca bir şeyler duydum. Rehberde hastane numarası ararken annemle Sanam koşarak geri döndüler. Mir ve Nasır, Rehana ile birlikte Şah'ın evine gitmişler, annemle Sanam da sokaklarda taksi bulamadıklarından, telefonla bir taksi çağırmak geri dönmüşlerdi.

Anneme, "Anne senin Fransızcan benden iyi, polis ve hastane bulmalıyız," dedim.

Annem, "Önce oraya gidelim de nasıl olduğunu görelim," dedi.

"Hayır, anne, acele etmeliyiz, Toni olayını unutma," dedim. Toni tanıdığımız bir kızdı, aşırı dozda ilaç almış ve hastaneye zamanında yetiştirilemediği için ölmüştü. Clifton 70 polis tarafından sarıldığında ben de benzer bir ders almıştım. Polisin neden geldiğini sormanın zamanı değildi. Önce belgeleri yakmak, sonra soru sormak gerekirdi.

Annem rehberden bir hastane buldu ama ona başka bir hastane adı verdiler, bu şekilde üçüncü hastaneyi ararken Mir geldi, berbat görünüyordu. Güçlükle duyulan cılız bir sesle, "Öldü!" dedi.

"Hayır!" diye bir çığlık attım. "Hayır!"

Annemin elindeki telefon ahizesi yere düştü.

Mir, "Evet anne, ne yazık ki kurtaramadık onu!" diye mırıldandı.

Annem inlemeye başladı.

"Bir ambulans çağırın hemen!" diye bağırdım, "Allah aşkına bir hastane bulun, belki hâlâ yaşıyordur. Yeniden hayata döndürülebilir!" Kucağımdaki çocukla ne yapacağımı bilemiyordum. Fethi de bacağıma yapışmış, başını kaldırmış, korkulu gözlerle bana bakıyordu.

Annem eğildi ve yere düşen ahizeyi aldı, üçüncü hastane hâlâ hattaydı. Bağırmamızı duymuş olan operatör, "Ambulans için hemen adres verin," dedi. Ona adresi verdik ve dışarı fırladık.

Şah Nawaz salonda, kahve sehpasının yanında halının üstünde yatıyordu. Üzerinde hâlâ dün gece giydiği beyaz pantolon vardı. Bir elini, o kahverengi güzel elini ileri doğru uzatmıştı. Uyuyan Adonis gibi görünüyordu. "Gogi!" diye bağırarak yanına çöktüm, uyandırmaya çalıştım onu. Sonra burnunu gördüm, esmer teninde bembeyaz duruyordu.

Nabzını sayan ambulans ekibine, "Ona oksijen verin!" diye bağırdım. "Kalp masajı yapın ona!"

Adamlardan biri üzgün bir sesle, "Ölmüş o Madam," dedi.

"Hayır! Hayır! Deneyin!" diye bağırdım.

Mir, "Pinkie, soğumuş bile," dedi. "Saatler önce ölmüş."

Boş gözlerle etrafa bakındım. Kahve sehpası çarpılmıştı. Kenardaki sehpanın üzerinde bir fincan tabağında kahverengi bir sıvı vardı. Divandaki minderin yeri değişmiş, çiçek vazosu devrilmişti. Gözlerimi çalışma masasına çevirdim, deri kaplı klasör gitmişti. Terasa baktım, Şah'ın kâğıtları oradaydı ve klasör açıktı.

Burada yanlış olan pek çok şey vardı. Şah uzun zaman önce ölmüş, cesedi çoktan soğumuştu. Kimsenin bir şeyden haberi olmamış ve biri ya da birileri onun belgelerini acele etmeden, rahatça kontrol etmişti.

Rehana'ya baktım, ama genç kadın kocasını yeni kaybetmiş ve koşup yardım istemiş bir kadına benzemiyordu. Çok şıktı, beyaz ceketinde en küçük bir kırışıklık yoktu, saçları çok iyi yapılmıştı. Kardeşim burada ölmüş yatarken, o sanki rahatça süslenmiş gibi görünüyordu. Bana bakan gözlerinde en küçük bir gözyaşı izi yoktu.

Renata'nın dudakları hareket ediyordu ama ne dediğini duyamadım.

Ama kardeşi Fevziye, onun adına konuşarak, "Zehir," dedi. "Şah kendini zehirlemiş."

Ama ben inanmadım ona. Hiçbirimiz inanmadık. Şah neden zehirleyecekti kendini? Dün gece çok neşeliydi, mutluydu. Gelecek için planlar yapıyor, Ağustos'ta Pakistan'a dönmeyi bile düşünüyordu. Ziya onun planlarını öğrenip öldürtmüş olabilir miydi? Yoksa sevgili diktatörlerine dostça bir jest olarak CIA mi yapmıştı bunu?

Sanam, "Allah aşkına Şah'ın üstünü örtün en azından," dedi ve beyaz bir plastik örtü getirerek örttüler onun üstüne.

Küçük Fethi gömleğimi çekiyor ve "*Wadi, Wadi,* neler oluyor?" diye soruyordu. Üç yaşındaki çocuğun başını okşayarak, "Bir şey yok yavrum," dedim. Sassi de bir şey anlamadan odada dolaşıyor, bazen gelip babasının cesedi yakınına oturuyordu. Annem, "Çocukları götürün buradan," deyince onları alıp Sassi'nin odasına götürdüm ve yanlarına bir kitap bıraktım.

Polisler Şah'ın cesedini almaya geldiklerinde Mir beni mutfağa götürdü ve "Bunu görmek istemezsin," dedi. Gösterdiği yerde duran yarısı kesilmiş domatese ve ocaktaki tavada duran pişmiş yumurtaya baktım. Bunu kim ve kime pişirmişti? Hava sıcaktı ve tezgâh üzerinde duran bir şişe süt kesilmişti. Süt neden buzdolabı dışında bırakılmıştı? Mir mutfaktan çıkıp biraz sonra geri döndü ve "Şah'ın naşını götürdüler," dedi. "Polis onun kalp krizinden ölmüş olabileceğini söylüyor."

Mir bunları söyledikten sonra başını arkaya çevirdi ve gözlerindeki yaşları sildi. Kağıt peçeteyi mutfaktaki çöp kutusuna atarken kutuda parlayan bir şey gördü ve eğilip aldı; zehrin minik şişesiydi bu.

Fransız yetkililer Şah'ın naşını birkaç hafta morgda tuttular ve annemin evinde bekleyen bizler için işkence oldu bu bekleyiş. Biz Müslüman olarak ölülerimizi yirmi dört saat içinde gömeriz ama Şah'ın naşı üzerinde bir sürü test yaptılar. Ağlayarak beklemekten başka yapabileceğimiz bir şey yoktu. Hiç kimse bir şey yemek ya da içmek istemiyordu. Sanam'ın bebeği, Mir'in kızı ve Rehana soruşturma için polise gittiğinde Sassi de bizde kalıyordu. Küçük kızlar bazen oyun istiyor ve onları alıp yakındaki

parka, salıncaklara götürüyordum. Bazen Mir de benimle beraber geliyor, çocuklar sallanırken biz de bir banka oturup boş gözlerle denize bakıyorduk.

Babasına çok düşkün olan Sassi'ye baktıkça içim yanıyordu. Sabahları onu yatağından kaldıran, kahvaltısını yediren, lazımlık koltuğuna oturtan hep Şah olmuştu. Sassi üç yaşındaydı ama babasını kaybettiğini anlamış gibiydi. Onu gezdirmek için piknik yaptığımız kumsala götürdüğümüz zaman, "Baba Şah! Baba Şah!" diye bağırıyordu. Polisler Şah'ın üzerinde yattığı halının o kısmını kesip almışlardı. Rehana oraya yeni bir halı koydurduktan sonra, Sassi babasının daha önce yattığı noktayı gösterdi ve "Baba Şah! Baba Şah!" diye söylenmeye başladı. Ben ya da Mir onu Fevziye'ye götürdüğümüzde bize sarılıyor, bizi bırakmak istemiyordu.

Şah'ın naşının bize verilmesi için Cannes'da beklerken korkunç günler yaşıyorduk. Gittiğim, dolaştığım her yerde Şah'ı görür gibiydim. Pakistan medyasında ona atılan iftiraları görmek bizim için işkenceydi. Rejimin kontrolündeki gazeteler Şah'ın intihara meyilli, depresyon içinde yaşayan bir kumarbaz olduğunu yazıyorlardı. Bazı gazetelere göre, Şah öldüğü gece sarhoştu. Laboratuvar raporları bunu yalanladı ama bizim raporlara dayanarak yaptığımız yalanlamalar Pakistan medyası tarafından dikkate bile alınmadı. Şah ölmüştü ve düşmanlarımız şimdi onun onurunu lekelemek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bir gün evdekilere, "Şah'ı götürüp Pakistan'da toprağa vereceğim," dedim.

Annem nerdeyse ağlayacaktı, "Oh Pinkie! Pakistan'a dönemezsin!" diye bağırdı. "Oğlumu kaybettim, seni de kaybedemem yavrum!"

"Şah benim için çok şey yaptı, ama benden hiçbir şey istemedi anne. Larkana'yı özlemişti ve babamın mezarını

hayalinde canlandırmak için tam olarak nerde olduğunu öğrenmek istiyordu. Ben onu vatan toprağına vermek isterim."

Annem Mir'e baktı ve "Ona memlekete gidemeyeceğini söyle oğlum," dedi. Ama Mir ne yapabilirdi ki?

Mir Ziya'nın kendisini de öldürmek istediğini biliyordu ve beni korkutmak için, "Sen dönersen ben de dönerim," dedi.

Behzat Teyze, "Sen değil, ben giderim," diyerek başını salladı.

Sanam, "Hayır, ben gideceğim," diyerek araya girdi.

Nasır da kendisinin gideceğini söyleyince dayanamadım ve "Pekâlâ, o zaman hep beraber gideriz," dedim. "Ben Şah'ın onuruna yaraşır bir şekilde toprağa verilmesini, güzel bir törenle gömülmesini istiyorum."

Otopsi devam edince, Barbican'daki işleri yoluna koymak için birkaç günlüğüne Londra'ya uçtum. Yüzlerce kişi parti bürosuna gelerek bana başsağlığı diledi. Şah için herkes üzülüyor ve Pakistan toplumu onun ölümünde Ziya'nın parmağı olduğunu söylüyordu. Gelen haberlere göre, Şah'ın ölümü Pakistan'da da büyük kitleleri acıya boğmuştu. Binlerce insan Clifton 70'e gelerek dua ederken, Pakistan'ın her yerinde Şah'ın ruhuna Kuran'lar okunuyor, dualar ediliyordu. Şah'ın alkol ve uyuşturucu yüzünden öldüğünü yazan gazetelerin binaları basıldı, yakıldı. Sind eyaletinde Şah'a saygı nedeniyle çok sayıda işyeri kapandı. Halk Temmuz sıcağına rağmen iki hafta boyunca akın akın Larkana'ya geldi. Şehirdeki oteller doldu ve pek çok insan tren istasyonunda gecelemeye başladı.

Cannes'a döndüğüm zaman cenaze işleri konusunda Londra ve Karachi ile iletişim kurabilmek için acımı

içime gömmek zorunda kaldım, çok sayıda Pakistanlı da son yolculuğunda Şah'a refakat etmek istiyordu. Şah'ın ölümü hakkında olumsuz yazılar yazan rejim yanlısı Pakistan medyasına karşı koyabilmek açısından, destekçilerimizi haberdar edebilmek için sürekli bültenler yayınlıyorduk.

Sorunlarımız hiç bitmiyordu. Sokakta bir sürü araba varken annemin arabasına girdiler ve arka koltukta unuttuğum mektuplar çalındı. Güvende değildik ve korkmaya başladık. Şah'ın, rejimin ajanları tarafından öldürülmüş olması büyük ihtimaldi. Ajanların hâlâ Cannes'da olabileceklerini düşünerek Fransız güvenliğinden koruma istedik ve bize olumlu cevap verdiler.

Şah'ın naşını sonunda morgdan almamıza izin verdiler ve ben kardeşimi eski haliyle, bronz teni, eski yakışıklı hali ve çok sevdiği beyaz kıyafetiyle göreceğimi düşünüyordum ama cansız haliyle adeta bir yabancı gibi geldi bana. Yüzü bembeyazdı ve otopside açılan yaraları kapamak için çeşitli yerlerine bir sürü bant yapıştırmışlardı. Onu o halde görünce kötüleştim.

Hepimiz ağlıyor, inliyorduk, zavallı Gogi'mi ne hale getirmişlerdi! Kötüleştiğimizi gören görevliler bizi dışarı çıkardılar. Kendimizi zorlayarak toparlandık ve basın mensupları ve fotoğrafçıların beklediği yere, arabaya doğru yürüdük.

Şah'ın cenazesini 21 Ağustos 1985 tarihinde Pakistan'a götürdüm. Daha önce babamın cenaze törenini görmemize izin vermeyen askerler, belki de bu kez halkın isyanından çekindikleri için Şah'ın cenazesini Larkana'ya götürmemize izin verdiler. Fakat rejim bu kez de bir başka Bhutto'nun sessizce gömülmesi içi elinden geleni yaptı.

Sıkıyönetim yetkilileri halkın ayaklanmasından çekindikleri için, Şah'ın cenazesini Karaçi'den

Moenjodaro'ya uçakla, oradan da aile mezarlığına helikopterle götürmek için gerekenleri yapmışlardı. Generaller onun hızlı bir şekilde, gizlice, halka gösterilmeden gömülmesini istiyordu.

Ben onların bu acelesine ve gizlilik önlemlerine itiraz ettim. Şah doğduğu topraklara dönmek için sekiz yıldan beri bekliyordu. Kararlıydım, onu toprağa vermeden önce çok sevdiği Karaçi'de Clifton 70'ten ve Larkana'da Al-Murtaza'dan geçirecektim. Onunla birlikte babam ve Mir ile beraber avlandığı topraklardan, göllerden, kendi yöntemleriyle savunmaya çalıştığı halkın önünden geçecektik. Halk da Garhi Khuda Bakhsh'daki aile mezarlığında, babasının yanında toprağa verilmeden önce, Pakistan'ın bu cesur çocuğuna son kez saygısını göstermek istiyor, bunu hak ediyordu.

Larkana'daki yetkililerle beraber cenaze işlerini ayarlayan Dr Eşref Abbasi'ye, "Bakın, Sıkıyönetim yetkilileri bana ne isterlerse yapabilirler, ama kardeşimin Müslüman âdetlerine göre ailesi ve ev halkı tarafından son kez yıkanarak bir Müslüman olarak toprağa verilmesini önleyemezler," dedim. Sonuçta yetkililerle bir anlaşmaya vardık, biz cenazeyi Clifton 70'e götürmeyecektik ama Al-Murtaza'ya götürmemize izin vereceklerdi. Yetkililer raporlarında, Larkana'daki evimizin uzak ve gidilmesi zor bir yerde olduğunu, orada toplanacak halkın dağınık ve seyrek olacağını belirttiler, özellikle Ağustos sıcağında büyük kitlelerin toplanması ihtimali zayıftı.

Olay çıkmaması için Sindh eyaletine giden bütün yollarda askerler barikatlar kurdular, otobüsler, kamyonlar, trenler ve özel araçlar sürekli olarak durduruldu ve arandı. Sindh'de ordu birlikleri alarma geçirildi, PPP liderleri ev hapsine alındı. Karachi havaalanı ablukaya alındı, şehre giren çıkan bütün yollar askerler tarafından

kesildi. Generaller halkı yumuşatmak için Sıkıyönetimin yakında kaldırılacağını açıkladılar. Ben cenazeyle birlikte Zürih'ten Pakistan'a uçmadan bir gün önce, Başbakan Muhammed Han Junejo bir açıklama yaparak Sıkıyönetimin Aralık ayında kaldırılacağını halka bildirdi.

Karachi Havaalanı'nda cenazeyi Singapur Havayolları uçağından alıp Moenjodaro'ya uçacağımız kiralık Fokker uçağına koyduk, etrafta herkes siyahlar giymiş ya da koluna siyah bantlar takmışlardı. Şah'ın tabutu uçaktan çıkarılıp üstü açık bir bagaj arabasına konunca, bizim evde çalışanların çoğu koşup tabutun üstüne kapandılar, ağladılar. Karaçi'de bize katılan akrabalar, Pare, Samiya ve kız kardeşi dâhil herkes ağlıyordu. Çok geçmeden Pakistan'ın şimdiye kadar gördüğü en gürültülü cenaze töreni için havalandık.

Kardeşim için yazılmış olan harika bir şarkı Pakistan'ın her yerinde söyleniyordu. *"Gidelim. Gidelim. Larkana'ya gidelim. Şah Nawaz'ı bu gün getiriyorlar, bilmiyor musun? Zülfikar Ali Bhutto'nun oğlu Şah Nawaz, savaşçı Şah Nawaz, hayatını senin ve benim için vermiş olan Şah Nawaz. Hadi, hadi gidelim. Gidelim ve bir kahramanı karşılayalım."* Halk Sıkıyönetimin tehditlerine rağmen haftalardan beri akın akın Larkana'ya gidiyor, tarlalarda, sokaklarda geceliyordu.

Cenazeyi taşıyan Fokker uçağı sabah 10'u birkaç dakika geçe Moenjodaro'ya inerken, havaalanı ve ona giden yollar siyahlı insanlarla dolmuştu. Askerlerin yollarda kurduğu barikatlara ve korkunç sıcağa rağmen halk, ülkesi için savaşan bu kahraman genci toprağa vermek için mezarlığa akıyordu. Müslümanlar ölüm halinde düşmanlıkları bile unutur ve ölen kişi düşmanları bile olsa, herkesle beraber onun ölümüne üzülürler. Fakat Şah'ın

cenaze töreninin bu kadar kalabalık olabileceğini kimse tahmin etmemişti. Gazeteler mezarlığa giden insanların bir milyonu geçtiğini yazdılar.

Şah'ın buzlar içindeki naşı tabutla ambulansa konurken halk hep bir ağızdan, "*Allahu Ekber!* Allah Büyüktür!" diye bağırdı. Ambulans önlerinden geçerken herkes ellerini dua için açarak öne doğru uzattı ve "Biz Allah'ın kullarıyız, sonunda O'na döneceğiz!" sesleri her yeri çınlattı.

Yirmi yedi yaşında öldürülen Şah'ın cenazesi için yapılan tören ve duaların birçok devlet büyüğüne yapılmadığına eminim. Cenazeyi taşıyan ambulansın arkasından giden siyahlara bürünmüş her türlü motorlu araç konvoyunun uzunluğu on kilometreden fazlaydı. Havaalanından Larkana'ya kadar olan yirmi sekiz kilometre boyunca ambulansın üzerine gül yaprakları atıldı, eller dua için havaya kalktı. Ambulans geçerken başlarında çeşitli aşiretlerin şapkaları ya da türbanları olan muazzam kalabalıklar onu selamladılar.

Her yerde Şah'ın siyah çerçeveli resimleri, "Şah Nawaz şehit!" yazılı pankartlar, benim, annemin ve babamla Şah'ın beraber göründükleri resimler havalarda dolaşıyordu. Birkaç pankartta, "Şehidin oğlu da şehit edildi!" yazıları vardı. Yol boyunca göğüslerini yumruklayan, ellerini gökyüzüne açarak dua eden insanlar Şah'ı taşıyan ambulansa dokunmak için birbirlerini çiğniyorlardı.

Öğle güneşi her yeri yakıyordu ve ikindi namazına kadar daha yapılacak çok iş vardı; cenaze yıkanacak, aile mensupları cenazenin yüzünü görecekler, cenazeyle beraber mezarlığa gitmeyip evde kalan kadınlar dualar okuyacaklar, yakındaki bir futbol sahasında toplanan erkekler de ayrıca dualar edeceklerdi. Cenazenin güneş batmadan önce gömülmesi gerekiyordu ve Sanam ve ben mezarın yerini saptamak zorundaydık. Babam için yapa-

mamıştık bunu, ama bu kez mezarlık yerini ben saptayacak ve daha sonra babamla Şah'a türbe şeklinde mezarlık yaptırmak için, iki mezar arasında biraz mesafe bırakacaktım. Al-Murtaza'ya yaklaşırken kalabalıklar adeta bir duvar halini aldı.

Bizim arabanın şoförüne, "Doğruca Garhi'ye git," dedim. Şah'ın cenazesini taşıyan ambulans Al-Murtaza'nın bahçesine girerken biz yola devam ettik. On beş kilometre uzaklıktaki aile mezarlığı çevresinde kalabalıklar evin önündeki kadar büyük sayılmazdı. Mezarlığa girdik ve Sanam'la beraber babamın mezarına biraz mesafeli olarak Şah'ın mezar yerini seçtik. Babamın mezarı başında dua okuduktan sonra Al-Murtaza'ya döndük.

Ağlayan, inleyen kalabalıklar bahçe duvarının bazı yerlerini yıkarak sadece bahçeye girmekle kalmamış, bazıları evin içine bile girmişlerdi. Ev sadece dışardan gelen kadınlarla değil, kadın akrabalar, kadın partililer ve evin personeliyle tıka basa doluydu. Şah'ın tabutu salona konmuş ama kalabalık ve kargaşa yüzünden henüz açılmamıştı. Herkes birbirini itiyordu ve içerde düzen kalmamıştı.

Ben Şah'ın yüzünü akrabalara göstermek istiyordum ama tabutu cenazenin yıkanacağı büyükbaba odasına götürmek istediğimizde ortalık birden karıştı. Evdeki kadınlar ve erkekler acıyla başlarını tabuta vurmaya başladılar, başları kanıyordu. "Herkesi dışarı çıkarın buradan!" diye bağırdım. "Herkes kendini daha çok yaralamadan çıksın buradan. Tabutu hemen büyükbabamın odasına götürüyoruz."

Benim sinirlendiğimi görenler geri çekildiler, Şah'ın naşı yıkandı ve kefenlendi. Hava çok sıcaktı ve cenazenin bir an önce gömülmesini istiyordum. Cenazenin yıkanması sırasında orada bulunan bir çalışan, "Allah'ım, cenazenin her yerinde kesikler vardı," diye inledi. "Kes

sesini!" diye bağırarak susturdum onu. "O artık evinde, ait olduğu yerde." Akrabalardan Nasır Hüseyin yanıma geldi ve "Vakit geç oluyor, biraz acele etmeliyiz," dedi.

Cenazeyi salona getirmelerini söyledim, akrabalar orada dua edebilirlerdi. Fakat Şah'ın tabutunu alıp ambulansa götürdüklerini gördüm, Nasır Hüseyin tabutun arkasından koştu. Birden şaşırdım ve dualar arasında ben de tabutu izledim.

Ambulans giderken koşup onu durdurmak, Şah'ı geri getirmek istedim sanki. Elveda Şaş Nawaz, elveda diye mırıldandım. Küçük kardeşimden ayrılmak istemiyordum. Ambulans yüzlerce kadının duası ve ağlaması arasında bahçeden çıkıp uzaklaşırken inleyerek olduğum yerde kaldım. Canım kardeşim ebediyen gitmişti.

Şii Müslümanlar Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ailenin başına gelen Kerbela trajedisine inanırlar. Pakistan'da da pek çok insan, Bhutto ailesi ile onların yandaşı olan insanların, bizim kuşağın Kerbela kurbanları olduğuna inanır. Bhutto ailesinin babası, annesi ve çocukları ile onların izinden gidenlerin hepsi kurban olmuşlardır. Fakat Peygamberin torunları gibi, bizim de kararlılığımız asla değişmemiştir.

Al Murtaza'nın kapısında dururken, bahçedeki inlemeleri bastıran bir kadın sesi, Kerbela faciasını anımsatan bir sesle, "Bakın, Benazir'e bakın," diye bağırıyordu. "Kardeşinin naşını getirdi o. Ne kadar gençti o kardeşi, ne kadar yakışıklı, ne kadar masumdu. Zalimin eli öldürdü onu. Yezid'in avlusuna giren Zeynep'i hatırlayın. Erkek kardeşinin kesik başıyla oynayan Yezid'i gören Zeynep'i hatırlayın.

"Dünyaya getirdiği yavrusunun öldürüldüğünü gören Begum Bhutto'nun parçalanan kalbini düşünün. O bebek onun gözleri önünde büyüdü. Nusrat onun ilk

adımlarını gördü. Oğlunun sevgiyle büyüdüğünü gören anneyi düşünün.

"Murtaza'yı düşünün, sağ elini kaybetti o. Kendi yarısını kaybetti. O bir daha asla eskisi gibi olamayacak..."

Kadınlar inleyerek göğüslerini yumruklarken, acılı çığlıklar Al-Murtaza'nın duvarlarına yankılanıyordu. Bu ağlamalara, inlemelere ve acı çığlıklara dayanamayarak eve girdim. Çok sevdiğim kardeşim şimdi atalarının aile mezarlığında toprağa veriliyordu. Daha fazla dayanamayacaktım.

Nasır Hüseyin, Gardi Khuda Bakhsh:

Bhutto'ların aile mezarlığına vardığımız zaman kalabalık aşılamayacak gibiydi. Tabutu ambulanstan çıkardık ve ben ön tarafta köşeyi omuzladım. Arkamda kim olduğunu bilmiyordum ve herkes tabutu bir an bile olsun omuzlamak için birbirini itip duruyordu.

Bize mezarın yerini gösteren kimse yoktu önümüzde ve nereye gittiğimizi bile bilmeden, sendeleyerek yürüyorduk, tabut gittikçe ağırlaşıyordu. Herkes birbirini ittiği için tabut omuzlarda sallanıp duruyordu. Tabutun altına sürekli olarak değişik insanlar girip çıkıyordu. Olduğumuz terde dönüp duruyor, ilerleme olanağı bulamıyorduk ve ambulanstan mezarlığın kapısına kadar olan on metrelik mesafeyi belki kırk beş dakikada kat ettik.

Birden önümde havaya kalkan ve bize mezarlığın kapını gösteren bir el gördüm. Al-Murtaza'da çalışan adamlardan birinin oğluydu bu ve onun gösterdiği tarafa doğru yürüdüm. Tabutun en önünde ve altında olduğum için diğerleri de beni izlediler. Çok şükür diğer Bhutto mezarlarına takılıp düşmeden ve tabutu düşürmeden Şah'ın kazılmış mezarı önüne kadar geldik.

Kazılmış mezarın toprağı üzerine diz çöktüm ve bir köylünün getirdiği paslı kupadan su içtim. Şah'ın naşını tabutun içinden çıkarmamız için boş yer bile yoktu orada ve tabutu eğerek cenazeyi mezara sarkıttık. Şah gömülmeden önce yüzünü görmek isteyenler bağırıyorlardı. Ama Benazir bana kardeşinin yüzünü açmamamı söylemişti. Cenazenin başında eller gökyüzüne kalktı ve dualar okundu ve benim görevim orada tamamlandı. Şah'ı son istirahat yerine bıraktık.

Karaçi'de beş gün sonra tutukladılar beni. Gerçi Ziya medyaya kardeşimin cenazesini getirdiğim zaman tutuklanmayacağımı söylemiş, Sindh eyalet başbakanı da benim rahat bırakılacağını açıklamıştı ama cenaze için toplanan kalabalıklar generalleri kızdırmıştı. Halk kitleleri Al-Murtaza çevresinde toplanarak dualar ederken, Sıkıyönetim yetkilileri bir ayaklanmadan korkmuş olacaklardı.

Kardeşimin ölümü onları Sıkıyönetimin bitiş tarihini açıklamaya itmişti ama onun ölümü ve binlerce masumun çektiği acıların intikamı alınmamıştı. Şah'ın cenaze töreni sonrasında yaptığım bir toplantıda PPP yetkilileri, "Ziya'yı düşürmek için halkın duyduğu acıdan ve heyecandan yararlanabiliriz," dediler. Bazıları da Sıkıyönetimi kaldırmamak için generallere bir bahane vermemek gerektiğini söylediler. Matemli olduğumuz zamanlarda bile politikayı unutmamalıydık. Ben de onlara, "Sıkıyönetim bu ülkenin lânetidir, onun kalkması için her şeyi yapmalıyız," dedim. "Şah onlarla mücadele ederken öldürüldü. Biz şimdi ortalığı karıştırırsak onlar, 'Sıkıyönetimi kaldıracaktık ama bu kararı iptal etmek zorunda kaldık,' diyeceklerdir. Her şeyi düşünmeliyiz."

Rejimi kızdırmamak için mümkün olan her türlü önlemi aldım. Cenaze töreninden sonraki üçüncü ve kırkıncı

gün dualarını yaptık. Ben kırkıncı gün duasına kadar serbest kalacağımdan emin olmadığım için, Şah'ın kırkını Ağustos'ta gömüldüğü günden değil de Temmuz'da Fransa'da öldüğü günden itibaren hesapladık. Böylece Şah'ın üçüncü ve kırkıncı gün duaları birbirine çok yakın düştü.

Aile mezarlığında bir Bhutto mezarı daha vardı şimdi. Şah'ın mezarına çiçekler götürdüm ve orada toprak yığını üzerine çökerek yüzlerce insanla birlikte dualar ettim. Orada yeni kazılan mezarı görmek dayanılmaz acılar verdi bana.

Sanam ve Fakhri üçüncü gün duasından sonra Karaçi'ye döndüler. Ben de bu acılı günlerimde Al-Murtaza'da yalnız kalmak istemedim ve onlarla beraber gittim. Aileden en azından iki kardeş bir arada olacaktık, ama siyaset bizi yaslı günlerimizde bile rahat bırakmadı.

Karaçi Havaalanı'nda binlerce insan karşıladı bizi ve partili arkadaşlar kalabalığın arasından zorla geçirdiler bizi. Caddelerde toplanan kalabalığın arasından arabayla geçerek Clifton 70'e ulaşmamız birkaç saat sürdü. Özel araçlarıyla biz izleyen vatandaşlar ellerini kaldırıp zafer işareti yapıyorlardı ama siyasi sloganlar atılmıyordu. Sloganlar mutluluk işaretiydi ve halk şimdi Şah için matemdeydi.

Clifton 70'in bahçesi de insan doluydu ve onlarla konuşarak destekleri için teşekkür ettim. Aralarında siyasi inançları yüzünden birkaç kez hapse girmiş kadın ve erkeklerin tanıdık yüzleri de vardı. Bahçedeki kalabalığa, "Kardeşimin yöntemleri konusunda aynı fikirde olmayabiliriz, ama zulme karşı savaş veren bir adamdı o," dedim. "Pakistan acı çekerken vicdanı onun sessiz kalmasına izin vermedi."

Nasır Baloach, Ayaz Samoo ve arkadaşları demokrasi için hayatlarını vermiş kurbanlardı. Onlar da erkek kardeşlerim gibi çevremde çalışmış, beni bir kız kardeş kabul

ederek korumuşlardı. Ertesi gün onların aileleriyle temasa geçtim. Halk Clifton 70'e gelerek bize başsağlığı dilerken, ben de onların ailelerine gitmek, onları teselli etmek istedim ama yapamadım bunu.

27 Ağustos sabahı polisler erken saatlerde sardılar evi. Clifton 70 bir kez daha bana hapishane olacaktı. Gelen emre göre, hassas bölgelerde teröristlerle temas halindeydim ve uyarılara uymadığım için doksan gün ev hapsinde kalacaktım. Aslında ben hiçbir uyarı almamıştım. Generallerin 'hassas' dediği bölgeler Karaçi'de, Nasır Baloach ve Ayaz Samoo'nun ailelerinin de yaşadığı fakir Malir ve Lyari mahalleleriydi. Ziya terörizme asla taviz vermediğini söyler ve her zaman askerle giderdi onun üstüne.

ABD'de benim tutuklandığımı duyan Reagan yönetimi üzgün olduğunu açıkladı. ABD Dışişleri Bakanlığının bir yetkilisi, "Pakistan'da anayasal bir hükümetin kurulmasına yönelik cesaretlendirici adımlar atılmıştır... Fakat Bayan Bhutto'nun ev hapsine konması bu gelişmelere uygun görülmemektedir," diye konuştu. İngiltere Parlamentosunun tepkisi daha da sert oldu, hem Max Madden ve hem de Lord Avebury benim için Ziya ile temasa geçtiler. Fakat ben yine telefonsuz ve dış dünya ile temasım kesik olarak ev hapsinde tutuldum. Sanam ve Nasır ilk birkaç gün benimle beraber kaldılar ve yeğen Lale de bir gece kaldı ama o da rejimin ağına yakalandı. 2 Eylül'de yanımda olanlar gönderildi ve evde yine yalnız kaldım.

Şah'ın ölümüne alışmaya çalışırken evdeki eski dergileri okuyor, not defterimi yazıyor ve BBC'nin bütün haberlerini dinliyordum. Canım çok sıkılıyordu ama bir yandan da Pakistan'da yaşadığım günlerden yararlanmaya çalışıyordum. Söylediklerine göre Sıkıyönetimin kalkmasına üç aydan daha az bir zaman kalmıştı ve Ziya'ya

karşı güçlü bir muhalefetin hazırlanması gerekiyordu. Tutuklanmamdan önce dört eyaletteki parti yetkilileriyle toplantılar planlamıştım ama ev hapsi başlayınca bunları iptal etmek zorunda kaldık.

Rejim kontrollü medya Sıkıyönetimin 31 Aralık günü kalkacağını yazıyor, bu konuda adeta davul çalıyordu ama Ziya zulümden henüz vazgeçmiş değildi. Lahore'da benim serbest bırakılmam için planlanan toplantılar yasaklandı. 21 Ekimde Karachi'de toplantı yapmak isteyen MRD liderleri şehirden çıkarıldı, dışardan gelenler de şehre sokulmadılar. Toplantıdan bir gün önce birçok MRD yetkilisi tutuklandı. Ama Ziya hâlâ Pakistan halkının başındaydı, onları temsil ediyordu.

70 Clifton'da tutuklu olarak gün sayarken liderlik mantosu omuzlarıma ağır gelmeye başladı. Siyaset beni ailemden ve özellikle de şimdi toprak altında yatan Şah Nawaz'dan uzak tutmuştu. Ben Londra'da iken Şah bana her zaman telefon eder, "Kendine biraz zaman ayır da görüşelim," der, sonra da beni taklit ederek, "Oh Gogi, Amerika'ya, Danimarka'ya gitmem gerekiyor. Bradford, Birmingham, Glasgow'da toplantılarım var..." diyerek gülerdi. Keşke onu dinleseydim de zaman ayırıp daha çok görseydim onu, ama kader değişmiyor işte. Evet her şey kaderdi ama onu kaybetmeyi kolayca kabul edemiyordum.

Şah'ın avlunun karşı tarafında, ek binada bulunan odası sekiz yıl önce bıraktığı gibi duruyordu, İslamabad lisesindeki yıllığı, çok sevdiği polisiye romanları ve babamın verdiği Kuran raflarda, eski yerlerindeydi. Mir'in odası da eskisi gibiydi, duvardaki Che Guevara posteri, çekmecesindeki Harvard yıllığı bıraktığı gibi duruyordu. Kardeşlerimin, annemin ve babamın odaları artık kilitliydi. Koca evde ışık, o da elektrik kesilmediği zamanlar sadece benim odamda yanıyordu.

Şah'ın kızı Sassi'yi özlemiştim, onu buraya getirip ailesinin evini göstermek, atalarının mirasını göstermek istiyordum. Küçük kız babasını asla unutmayacaktı tabii, ama onun nasıl biri olduğunu, ülkesi için nasıl savaştığını küçük kıza anlatmak gerekirdi. Bir gün arabayla Haydarabad'a giderken Dr. Abbasi bana, "Şah kızına neden Sassi adını taktı?" diye sormuştu. "Üzücü bir isimdir bu. Öyküde Sassi Pannu'ya âşık olur ama onları birbirlerinden ayırırlar. Sassi dağlarda, çöllerde onu ararken bir yerde Pannu'nun, 'Sassi, Sassi,' diye seslendiğini duyar. Sesin geldiği yere gider ama orada toprak açılır ve onu yutar." Ama Şah Sassi adını sevmiş ve kızına bu isimle hitap etmeye başlamıştı.

Bir gün Şah'ı kimin öldürdüğünü öğrenecek miydik acaba? Clifton 70'te ev hapsinde kapalı otururken, bazen Şah'ın cenazesini getirdiğimiz uçakta Samiye'nin anlattığı öyküyü hatırlıyordum. Hikâyeye göre, Şah'ın öldürülmesinden bir ay kadar önce, adamın biri Karaçi'de gazete binalarını dolaşmış ve Şah'ın yeni fotoğraflarının olup olmadığını sormuştu. Şah'ın yirmi yedi yaşındaki görünüşünü merak edenler kimlerdi acaba?

22 Ekim sabahı BBC haberlerini dinlerken birden irkildim. Habere göre, polis Cannes'da Rehana'yı, 'tehlikede olan bir şahsa yardım etmediği' suçlamasıyla tutuklamıştı ama haberde ayrıntı yoktu.

Rehana haberinden birkaç gün sonra, bir gazete haberi daha çok şaşırttı beni; habere göre, Şah'ın ölümüyle ilgili olarak soruşturma için çağırılmış ama gitmeyi reddetmiştim. İçişlerine bir mektup yazarak, bir soruşturma için çağrı almadığımı, çağrıyı reddetmem gibi bir olay olmadığını belirttim. "Böyle bir soruşturma ve çağrı varsa, oraya gitmek isterim, ama bu benim değil, sizin ellerinizde. Lütfen benim soruşturma için gitmek istediğimi

ama sizin bana izin vermediğinizi Fransız makamlarına bildirin," diye yazdım.

3 Kasım günü serbest bıraktılar beni ve bizi destekleyenlere yazacağım konuşmaya, "Sevgili kardeşim Şah Nawaz'ın öldürülmesiyle ilgili soruşturma için yabancı bir ülkenin mahkeme çağrısına cevap verecek, bunun için güç ve üzücü bir yolculuk yapacağım," diyerek başladım. Bildiriyi daktiloda yazarken evin elektriğini yine kestiler. Sonuçta yazıyı, "Soruşturmanın sonuçları ne olursa olsun, Allah izin verirse en fazla üç ay sonra döneceğim," diye bitirdim.

Fransa'ya vardığımda hava güzeldi ama içimde bir acı vardı. Fakat Şah'ın ölümü ve Rehana'nın tutuklanmasıyla ilgili ayrıntıları öğrenince daha da kötü oldum.

Polis Şah'ın ölümünden sonra pasaportuna el koymuş ve Rehana 22 Ekim günü pasaportunu geri almak için polise gitmişti. Birkaç ay süren soruşturmada Rehana hem İnterpole ve hem de Fransız polisine, Şah ölürken hiçbir şey görmediğini ve duymadığını defalarca söylemiş, sonuçta avukatı da pasaportunun geri verilmesini talep etmişti. Rehana Fransa'yı terk etmek üzere hazırlanırken polis tarafından tekrar çağırılmış ve bu kez her şey değişmişti.

Rehana ifadesini değiştirmiş ve yeni sorgulama sonucunda Şah'ın aniden ölmediği anlaşılmıştı. Polis onu yeniden sorguya almış, tehlikede olan bir kişiye yardımdan kaçınma suçlamasıyla mahkemeye çıkarmıştı. Sonuçta Rehana pasaportunu beklerken, onun yerine bir tutuklama emriyle alınmış ve Nice Merkez Cezaevine gönderilmişti.

Şah'ın ölümündeki sır perdesinin kalkmasıyla aile mahvoldu. Şah'ın bana söylediğine göre, onda ve Mir'de

bulunan zehrin etkisi çok ani oluyordu. Mir'deki zehir tüpü Fransız ve İsviçre polisi tarafından incelenmiş, Şah'ın bana söylediği doğrulanmıştı, sulandırılmadan alınan zehir aniden öldürüyordu. Biz Şah'ın aniden ve acı çekmeden öldüğünü düşünerek teselli bulmaya çalışmıştık. Ama ölümün ani olmadığını öğrenince acımız arttı.

Bir hafta süreyle karabasanlar yaşadım, rüyalarımda Şah, "İmdat! İmdat!" diye bağırıyor, bazen soğuktan titriyor ve ben de ona battaniyeler götürüyordum. Gündüzleri aniden banyoya koşuyor, kusuyordum. Peki, ama Rehana neden yardıma koşmamıştı ona? Müslümanlar insana hayat veren ve can alan gücün sadece Allah'ta olduğuna inanırken Rehana neden ısrarla onun intihar ettiğini söylüyordu? Şah'ın yaşama nasıl bağlı olduğunu hepimiz biliyorduk. O asla intihar etmezdi. Onun uzun süren ve büyük acı veren ölüm şeklini de hiç kimse isteyerek seçmiş olamazdı.

Biz aile olarak Şah'ın öldürüldüğüne inandık ve katilin yakalanmasını istedik. Olayı araştıran polislerden biriyle Carlton'da resmi olmayan bir şekilde konuştum. Polis bana, "Bu zehir hakkında daha fazla bilgi bulabilir misiniz?" diye sordu. "Ölümden sonra vücutta zehir izi bulunmadı." Sıkı bir araştırma yaptım ve zehir hakkında oldukça ayrıntılı bilgiye ulaştım.

Bulduğum raporda, "Bu zehir sulandırılmadan alınırsa aniden öldürür," diyordu. "Eğer sulandırılırsa tamamen değişir. Kurban zehri aldıktan otuz dakika sonra dengesini yitirir, baş ağrısı çeker, yorgunluk hissi duyar ve çok susar. Bir saat sonra vücut kontrol dışı sarsılmaya başlar, kalp ve mide bölgesinde ağrılar belirir, vücutta kramplar görülür. Ölüm katılığı ölümden önce gelir, felç durumu başlar. Boğazda biriken balgamlar nefes almayı ve konuşmayı zorlaştırır. Kurban kendindedir ama çok

üşür. Ölüm zamanı dört ile on altı saat arasında değişir."

Şah'ın ölümü hakkındaki yeni bilgiler bütün aileyi etkiledi, Mir karısı Fevziye'den ayrıldı. Biz Sassi'yi göremez olduk, kaybettik. Ben ifade vermek üzere Nice'e vardığımda Rehana hapisteydi ve Sassi'ye bakan Fevziye onu göstermedi bize. Sassi bizin kanımız, canımızdı, babası Şah'a benziyordu. O bizim her şeyimizdi ama kaybediyorduk onu.

Rehana ile bir anlaşma yapmak istedik. Sassi yılın dokuz ayında onlarla, üç ay bizimle yaşar ve onun eğitim harcamalarını biz karşılardık. Rehana bizi dinlemek bile istemedi, yasal yollara başvurduk ama yasalar da bizim kaybımızı geri getirmedi.

Mahkeme Şubat 1988'de anneme Sassi'yi hafta sonlarında görme hakkı tanıdı ama bundan da yararlanamadık, çünkü Rehana çocuğu Kaliforniya'ya, kendi ebeveyninin yanına göndermişti. O çocuğu düşündüğüm zaman kalbim sızlıyor. Onun iyi, sağlıklı ve mutlu olduğunu öğrensem bu kadar üzülmeyeceğim. Şimdilik Sassi'nin günün birinde bize geleceğini hayal ediyorum. Aynı adı taşıyan hikâye kahramanı gibi o da dağları, çölleri aşarak kendisini sevenleri bulacaktır diye düşünüyorum. Biz her zaman bekleyeceğiz onu.

Fransız mahkemesi iki yıl süren yasal işlemlerden sonra, Rehana'yı tehlikede olan bir insana yardımdan kaçınmak suçuyla yargılamaya karar verdi ki bunun cezası bir ile beş yıl arasında hapisti. Bizim katilin bulunması talebiyle açtığımız davanın ise, yeterli kanıt olmadığı gerekçesiyle iptaline karar verildi. Fakat Şah'ın adı intihar lekesinden temizlendi. Bir BBC haberine göre, Rehana da Şah'ın öldürüldüğünü kabul etmişti.

Bizim gibi Sassi de büyük ihtimalle babasının nasıl öldüğünü öğrenemeyecekti. Temmuz 1988'de Rehana'nın

Amerika'ya, ailesinin ve Sassi'nin yanına gittiğini öğrendik. Fransızlar insani nedenlerle pasaportunu geri vermişlerdi ona. Onun davasına, eğer başlanırsa, ancak 1989 yılında başlanacak dediler. Ama Rehana'nın dava için Fransa'ya döneceği de kuşkuluydu tabii.

Bir Bhutto daha siyasi inançları yüzünden öldürüldü. Bir eylemci daha susturuldu. Ama biz devam edeceğiz elbette. Acılarımız, üzüntülerimiz bizi siyasi mücadele alanımızdan ya da demokrasi arayışımızdan asla ayıramayacak, vazgeçiremeyecektir.

Biz Allah'a inanıyor ve O'nun adaletine sığınıyoruz.

13

LAHORE'A DÖNÜŞ VE AĞUSTOS 1986 KATLİAMI

Sıkıyönetim Yasası 30 Aralık 1985'te kaldırıldı. Ben hâlâ Avrupa'daydım ve otelin telsiz hizmetlerindeki haberlerde gördüm ama pek sevinemedim buna. Sıkıyönetimin kaldırılması, Batı'ya karşı yapılan bir gösteriş, bir kandırma hareketinden başka bir şey değildi. Pakistan'da sivil yaşama dönüş diye bir şey yoktu aslında, çünkü Ziya hâlâ hem Genelkurmay Başkanı, hem de Cumhurbaşkanıydı, yani bu durumda silahlı kuvvetlerin siyasetten çekilmesi mümkün değildi. Siyasi partilerin seçimlerde ne yapacağı konusu hâlâ çözümlenmemişti, yani askeri rejim Pakistan'ın gerçek demokrasiye geçmesinden hâlâ korkuyordu.

Ziya'nın sivil hükümeti aslında bir oyundan başka bir şey değildi. Ziya'nın kukla Parlamentosu Sıkıyönetimi kaldırmadan bir süre önce, rejim üyelerinin Sıkıyönetim zamanında işledikleri tüm suçları ve Sıkıyönetimin geriye kalan son üç ayında işleyebilecekleri suçları affeden skandal Sekizinci Yasa Değişikliğini onaylamıştı. Böylece askeri mahkemeler mümkün olduğunca çok sayıda rejim aleyhtarını hapse atmak için ellerinden geleni yaptılar, Sıkıyönetim kalktıktan sonra suçlanamayacaklardı artık.

Sıkıyönetimin kalktığı ilan edildi ama yasası hâlâ geçerliydi. Babamın hükümetinin getirdiği bağımsız yargı, yapısal ekonomi, parlamenter sistem, özgür medya, dinsel özgürlük ve 1973 Anayasası altında herkese sivil haklar garantisi gibi tüm kurumlar Ziya tarafından

1977'den itibaren sistematik olarak tahrip edilmişti. Yasal düzenlemeler ve devamlılık duygusu olmadığı için Pakistan'da hayat çok ucuzdu, insanlar bir hiç yüzünden kolayca ölebiliyordu.

Her türlü suç ve rüşvet hayatın günlük olaylarındandı. Sıkıyönetim zamanında zeki gençlerin en çok aradığı mesleklerden biri de gümrük memurluğuydu, çünkü rüşvetin en bol ve rahat alındığı yer orasıydı. Kaçakçılar gümrüklere verdikleri rüşvetle klima ve video cihazları dâhil her türlü malı rahatça getirip ülkeye sokuyor ve karaborsada satıyorlardı. Merkez Bankasının bir süre önce yaptığı bir açıklamaya göre, Pakistan'daki ekonomik büyümenin yaklaşık altıda biri kaçakçılığa bağlıydı.

Sovyetlerin Afganistan'a girmeleri her şeyi daha da kötüleştirdi. Mücahitlere verilmesi gereken Amerikan silahları Pakistan'da gelişen silah pazarlarına akıyordu. Rusların Kalaşnikof silahları Pakistanlı ustalar tarafından taklit edilerek yapılıyor ve karaborsada kırk dolar gibi ucuz fiyatla satılıyordu. Rivayete göre Karaçi'de saatle kiralanan Kalaşnikoflar bile vardı. Sindh eyaletinin iç kısımlarında insanlar gece saatlerinde silahlı haydutların korkusundan dışarı çıkamıyorlardı. Zengin toprak sahipleri ve işadamları kendilerine silahlı korumalar tutuyor ve bazen bunlarla rakiplerine saldırıyorlardı. Rejim de aşiret reislerinin bulduğu askerlere bazen üniforma, silah ve para yardımı yapıyor ve bunlar da PPP yandaşlarını korkutuyor, bazen köyleri basıyorlardı. Bazı yerlerde camilere sığınan insanlar bile güvende olamıyorlardı.

Afganistan'ın işgali sonrasında uyuşturucu trafiği de iyice arttı. Afgan mültecilerinin gelmesinden önce uyuşturucu kullanılmayan Pakistan'da şimdi bir milyondan fazla insanın uyuşturucu kullandığı ve kuzeydeki mülteci kamplarından getirilen milyonlarca dolarlık afyon

ve eroinin Karaçi'den kaçırıldığı söyleniyordu. Pakistan 1983'ten sonra dünyanın en büyük eroin kaynaklarından biri oldu. Karaçi, Lahore ve büyük aşiret topraklarında uyuşturucu parasıyla yapılan muazzam malikâneler çıktı meydana. Askeri rejim bunlara göz yumdu ya da payını aldı. Rivayete göre Karaçi'ye gelen ordu kamyonları mücahitlere verilen silahlarla doluydu.

Bir askeri kabine mensubu bakan oğlu da dâhil olmak üzere, birçok yüksek rütbeli subay akrabası Amerika ve Avrupa'da uyuşturucu kaçakçılığı yaparken yakalandılar. Fakat Pakistan'da bir devlet yetkilisine kimse dokunamadı. Kendisi suçlamaları reddetti, ama Ziya diğer valileri istediği zaman değiştirdiği halde, Sınır eyaleti Askeri Valisi yedi yıldan fazla bir süre yerinde kaldı. Sekiz yıl süren Sıkıyönetim döneminde, iki büyük uyuşturucu patronundan biri olan ve askeri idarenin gerçekten tutukladığı Abdullah Bhatti olayı da ünlüdür. Askeri mahkeme tarafından hapse mahkûm edilen Bhatti hapisten kaçtı ama birkaç yıl sonra uçağı kötü hava koşulları nedeniyle Karaçi'ye inince yine tutuklandı. Fakat General Ziya o zamana kadar hiçbir siyasi tutuklu için kullanmadığı Cumhurbaşkanı af yetkisini onun için kullandı ve onu serbest bıraktı.

Ziya'nın 'İslamlaştırma' politikaları da ülkeyi böldü ve hayal kırıklığı yarattı. Babamın zamanında herkes için geçerli olan dinsel hoşgörü, Ziya'nın iktidarında tamamen yok oldu ve bütün dinsel azınlıklara baskı yapıldı. Pakistanlıların çoğu Sünni İslam'ın yorumu daha yumuşak olan Hanefi mezhebine bağlıdır. Ülkemiz İslam'ın birlik, ortak destek ve dinsel azınlıklara hoşgörü prensipleri üzerine kurulmuştur. Dinsel azınlıklar, İngiltere'de kendi dinsel liderlikleri olan Ahmediler, Hindular, Hıristiyanlar, küçük bir toplum olan Parsiler ve ateşe tapan Zerdüştlerdir. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah 1947'de

ülkenin Cumhurbaşkanı seçildiğinde, halka yaptığı açıklamada, "Pakistan'da herkes tapınağına, camisine ya da nerde ibadet etmek istiyorsa oraya istediği zaman gidebilir. Herkes dinini, mezhebini seçmekte özgürdür—din ile devlet işleri tamamen ayrıdır," demişti.

Ziya ise Vahhabi mezhebini destekliyordu ve onlar, Suudi Arabistan'da *Cemaat-i-İslami* gibi sağ kanat grupları kuran reformculara daha yakın bir mezhebe mensuptular, İslam'ı daha sert yorumluyorlardı, daha hoşgörüsüzdüler. 1977 darbesinden sonra askeri rejim kendi İslam görüşlerini desteklerken, tutucular kendi bağnaz görüşlerini yaymaya çalıştılar. Hıristiyanların, Hinduların, Persilerin ve bütün dinsel azınlıkların kapılarına, "Defolun bu ülkeden, burada istemiyoruz sizi," yazılı broşürler bırakıldı. Pek çok azınlık mensubu malını mülkünü sattı ve kuşaklar boyu vatanı olmuş topraklardan koptu, gitti. Geride kalanlar kimsenin dikkatini çekmeden yaşamaya çalıştılar—örneğin babamın zamanında blucin pantolon giyen Parsi kadınları tutucu mollalardan korkarak şalvar giymeye başladılar.

Ziya iktidarında mollalar İslamiyet'in kılıcı haline geldiler. Onun baskıcı rejimini kabul ettirmek için İslam dinini kullandılar ve Ziya da buna karşılık gelirlerden aldığı yüzde iki buçukluk İslam vergisini onlara dağıttı. Ziya'nın fakirlere dağıtılması gereken vergi gelirlerinin büyük çoğunluğu mollaların ceplerine girdi.

Mollaların Cuma namazlarında camilerde yaptıkları konuşmalar, vaazlar büyük önem kazandı. 1984'te verilen bir vaazda, gerçekte evli olan iki TV sanatçısının yaşadığı oldukça komik bir olay anlatıldı. İki sanatçının birlikte oynadığı bir TV filminde erkek, karısına üç kez, "Seni boşuyorum," diyerek ayrıldı ondan. Bu filmi gören mollalar, bu çiftin sadece boşanmakla kalmadığını, kadına ayrıca,

kocasına ihanet ettiği için recim cezası verilmesi, yani taşlanarak öldürülmesi gerektiğini söylediler. Çiftin evi bir gece yobazların saldırısına uğradı, ama halk tutucuların etkisindeydi ve bu olay kimsenin dikkatini çekmedi.

Ziya toplumun belirli kesimlerinde terör estirmek, onları baskı altına almak için İslam retoriği kullandı. Humeyni'nin 1979'da İran'a geri dönmesinden iki hafta sonra Ziya da hırsızlık, evlilikte ihanet ve cinsel tecavüz gibi suçlarda Şeriat Kanunları uygulamaya başladı. Bu yasaya göre, bir kadının tecavüze uğradığını kanıtlaması için dört erkek tanık bulması gerekiyordu. Hemen hemen imkânsız olan dört erkek tanık bulamayan kadın aynı suçla cezalandırılıyordu. Evin efendisi ve oğlu tarafından tecavüz edilen ve hamile kalarak çocuk doğuran gözleri görmez hizmetçi kız Safiye Bibi olayı, yobazların adaletsizliği konusunda klasik bir örnek oldu. Zavallı kör kız tecavüze uğradığını kanıtlamak için dört erkek tanık bulamadığı için, efendilerine iftira atma suçlamasıyla, halk ortasında kırbaç yeme ve üç yıl hapis cezası aldı.

Safiye Bibi, bu olayı dünya kamuoyunun gündemine getiren öfkeli ve cesur kadınlar tarafından kurtarıldı. Askeri rejim yabancı ülkelerin baskısından çekindiği için kör kızı serbest bıraktı. Amcasının tecavüzüne uğrayan ve hamile kalan on üç yaşındaki bir kız çocuğu ise Safiye kadar şanslı değildi. O da tecavüze uğradığını kanıtlayamadığı için on kamçı ve üç yıl hapis cezası aldı. Fakat mahkeme onun doğacak olan çocuğu iki yaşına gelene kadar erteledi cezasını.

1973'te babamım hükümeti tarafından kabul edilen Anayasa kadınlara uygulanan ayırımı kaldırdı ve Madde 25 (2)'de, '... cinsiyet farkı olmayacaktır,' dendi. Ziya'nın politikaları ise kadın erkek ayırımını daha da artırdı. Caminin, *Cemaat-i-İslami* öğrenci kolu için silah deposu hali-

ne getirildiği Karaçi Üniversitesinde tutucu öğrenciler kız öğrenci istemediler, yüzlerine peçe örtmeyenlerin üzerine asit attılar. Kız öğrencilere asit atan bu erkek öğrencilere hiçbir ceza verilmedi.

Kadınlara toplumun her kesiminde ayrıcalık uygulanmaya başladı. Devletin üst düzey görevlerinde bile kadın memurlar erkeklerden ayrıldılar. Televizyonlarda kadın spikerlerin başlarını örtmeleri istendi ve bunu yapmayanlar işten çıkarıldı. Pakistan kadın hokey takımındaki oyunculardan bacaklarını kapamaları istendi ve böylece takım uluslararası maçlara çıkamaz oldu. Askeri rejimin bazı talepleri saçmalık derecesine yükseldi. Bir sansür memuru, bir gazetedeki dünya tenis turnuvası resmini editöre gösterdi ve "Bu resimdeki kadın sporcunun bacakları görünüyor," diyerek azarladı onu. Fakat editör de, "Bu bir kadın değil, şampiyon Bjorn Borg," diyerek bozdu onu.

Kadınlar kendilerini toplumda aşağılamaya çalışan askeri rejime karşı mücadele etmeye başladılar. Rejimin Şeriat mahkemeleri Şubat 1983'te 'Bir kadının tanıklığı erkek tanıklığının yarısı değerindedir,' açıklamasını yaptığında, çalışan kadınlar topluluğu Lahore'da eylem yaptı. Polis içlerinde üniversite hocaları, iş kadınları, avukatlar ve çeşitli meslek sahibi olan kadınları dağıtmak için cop ve gözyaşı bombası kullandı ve yaklaşık seksen kadını tutukladı. Bu yetmiyormuş gibi mollalar da İslam'da saldırgan kadın olamayacağını ve bu kadınların evliliklerinin iptal edildiğini açıkladılar. Kadınlar yobazları ve mollaları dikkate almadılar ama askeri rejime dikkat etmeleri gerekiyordu. Ziya'nın parlamentosu protestolara rağmen 1984'te Tanıklık Yasasını çıkardı.

Cinayet davalarında kadın tanıkların ifadelerinin kabul edilmeyeceğini ve öldürülen bir kadının yakınla-

rına ödenecek tazminatın azaltılacağını söyleyen bir yasa da askıdaydı. Kadının, erkeğin yarısı olduğu kabul edildiğine göre, öldürülen bir kadının ailesi, öldürülen erkek ailesinin yarısı kadar tazminat alacaktı.

Sıkıyönetim Yasası sözde kaldırılmıştı ama Ziya'nın Pakistan'ı bir baskı ülkesi olmaktan kurtulamadı. Fakirler, kadınlar moral bozukluğu içindeydiler. Pakistan'daki rakip gruplar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollardan çözümlemek ya da haklarına razı olmak yerine, insan kaçırmalara, zorbalıklara ya da silahlı çatışmalara başvuruyorlardı. Azınlıkların yaşadığı Sind, Balucistan ve Sınır eyaletlerinde Ziya'nın böl-ve-yönet kuralı yüzünden etnik ayrılık ve eyalet ayrılıkları konuşuluyor, silahlı çatışmalar artıyordu.

Ziya'nın siyasi partileri kapaması, ayrılıkçı liderlerle ilgili politikasına uygundu. Ziya medyayı kullanarak azınlık eyaletleri ve Pencap arasında güvensizlik yaratmış, ülkenin bir bütün olarak kalması için askeri yönetimin gerekli olduğunu söylemişti. Ülkenin parçalanmasını ancak silahlı kuvvetler önleyebilirdi. Partiler kapandığına göre, bundan böyle siyasetçiler sadece kendileri için çalışacaklardı. Seçimlerde adaylar, "Bana oy verin, ben de sizin gibi Şiiyim," ya da, "Ben bir Pencaplıyım, bana oy verin," diyeceklerdi.

1985'te Karaçi'de ilk kez olarak Pathanlarla Hindistan'dan gelmiş olan göçmenler arasında etnik çatışmalar çıkmaya başladı. Bir Pahtan şoförün kullandığı bir otobüs bir göçmen kıza çarptığında çıkan kavgada yaklaşık elli kişi öldü, yüzden fazla insan yaralandı. Öfkeli kalabalıklar bir sürü otomobil, motosiklet ve otobüs yaktılar. Kavgalar artınca Sıkıyönetim birçok bölgede bir ay kadar süren gece sokağa çıkma yasağı uyguladı, ama olaylar sona ermedi. Ondan sonraki üç yıl boyunca

ölenler, yaralananlar, yakılan yıkılan evler, dükkânlar ve araçlar arttı. Etnik kökene bağlı olarak kurulan yeni partiler çok taraftar topladı ama bu da sektörel gerginlikleri artırdı. Pakistan'ın birliği bozulmak üzereydi.

Ocak 1986'da Fransa'dan döndükten sonra, Barbican'daki dairemde toplanan partili arkadaşlara, "Eve dönmeyi düşünüyorum," dedim. Hepsi şaşkın gözlerle bana baktılar. "Lahor ya da Peşaver'e inebilirim," deyince biraz rahatlar gibi oldular. "Ev dedimse mutlaka Clifton 70'e gideceğim demek istemedim," diye devam ettim. "Ev demek benim için bütün Pakistan demektir." PPP'nin Ziya'ya karşı muhalefeti başlamalıydı artık.

Nahit ve Safdar Abbasi, "Biz de seninle geliyoruz," dediler. Beşir Riaz da geleceğini söyleyince onlara, "Acele karar vermeyin," dedim. Nahit ve Beşir haklarında bekleyen davalar vardı. Fakat sonradan beraber gitmeye karar verdik.

Zamanlama doğru gibi görünüyordu. Sıkıyönetim sözde de olsa kalkmıştı ve rejimi zorlayabilir, özgürlük konusunda bazı denemeler yapabilirdik. Pakistan'a döndüğümde Ziya beni tutuklarsa demokrasi konusunda söylediklerinin yalan olduğu hemen anlaşılacaktı. Tutuklanmazsam PPP'nin mesajını dokuz yıldan beri ilk kez olarak halka özgürce verebilecektim. Zamanlama psikolojik olarak da uygundu. Son zamanlarda Filipinler'de Marcos, Haiti'de de 'Papa Doc' Duvalier olmak üzere iki diktatör devrilmişti. Sıra üçüncü diktatördeydi.

Kararımız büyüktü ama acaba doğru muydu? Uzun yıllar hapiste ve yabancı ülkelerde sürgünde olduğum için Pakistan'daki siyasi havayı tam olarak değerlendiremiyordum. Bu nedenle Londra'da PPP Merkez Yönetim Kurulunu topladım ve onlara, "Sanırım ülkeye dönme

zamanı geldi," dedim. "Fakat bana bir şeyler yapmaları ya da tutuklamaları ihtimali oldukça yüksek. Böyle bir durumda PPP ne yapabilir? Zamanlama protestolar ve Ziya'yı demokrasiye zorlamak için uygun mu? Yoksa dönüşümü biraz daha erteleyeyim mi? Düşünün ve siz karar verin buna."

Parti büyükleri hepsi birden, "Şimdi dönmen iyi olur," dediler. "Hepimiz seni destekleyeceğiz. Ziya sana karşı harekete geçerse biz de katılacağız mücadeleye." Bunu duyunca sevindim ve birkaç kişi masaya oturarak Pakistan'da yapacağım parti gezilerini için planlamaya başladık. Gezilerde çok sert konuşmayacak ve askerlere beni yeniden tutuklamaları için fırsat tanımayacaktım. Generaller bizim arkamızdaki halk desteğini görürlerse 1986 sonbaharında erken seçim kararı alabilirlerdi.

Gezime yeni şehirler ekledim, PPP büyük şehirlerde aynı zamanda toplantılar yapmak yerine, belirli bir süre içinde çok sayıda şehirde mitingler yapabilirdi. Böylece halkın güveni de artar, Ziya'nın insanları asarak, hapse atarak ve kırbaçlayarak saldığı korkular da yavaşça kaybolabilirdi.

Akşam yemeğinde parti büyüklerine tavuk pişirdim. Yemekte bana, "Bu kadar ağırlığa dayanabilecek misin?" diye sordular. Onlara bunu yapabileceğimi söyledim. Pakistan'a Lahor'dan girmem konusunda anlaştık. Lahor Pencap'ın merkezi ve bu eyalet ordunun güçlü olduğu yerdi, ama PPP desteği de güçlüydü orada.

Pakistan gezisini planladıktan sonra birçok PPP yetkilisi organizasyon için Pakistan'a döndü ama benim dönüş günümü açıklamadık. Bu süreçte Ziya'ya hazırlanma zamanı da vermemeliydik. Bizim gizliliğimiz işe yaradı ve Pakistan'da halk tahmin oyunlarına başladı. Popüler bir rivayete göre, ben Pakistan'a 23 Mart Pakistan Günün-

de dönecektim. Başka bir rivayete göre ise dönüş tarihim babamın ölüm yıldönümü olan 4 Nisan günü olacaktı.

Fakat çok geçmeden tehditler de gelmeye başladı. Pakistan'da bir PPP'li, bir subaydan gelen mesajı ulaştırdı bize. Mesajda, "Benazir'e söyleyin Pakistan'a dönmesin. Gelirse öldürecekler onu," deniyordu. Bir süre sonra bütün eyaletlerden ölüm tehditleri gelmeye başladı. Telefonum sabahın erken ve gecelerin geç saatlerinde çalıyor ama ahizeyi aldığımda kimse çıkmıyordu hatta. Bir arkadaşın bana telefonda söylediğine göre, Heathrow Havaalanında bir Pakistanlı Binbaşıda benim resmim bulunmuş ve adam İngiltere'ye sokulmamış, geri dönmüştü.

Tehditlerin gerçek olup olmadığını bilemiyordum, belki de generaller beni korkutup dönmekten vazgeçmemi istiyorlardı. Ama ortada uğursuz bir işaret vardı. Babamın eski sadık uşağı Noor Muhammet Ocak ayında Karaçi'de öldürüldü ve onun ölümümden önce genç yeğeni Şahnaz bana gönderdiği mektupta, Noor Muhammet'in benimle konuşmak istediğini, ona telefon etmemi söylemişti. Mektuba göre, bildiği bir şey yüzünden rejim Muhammet'in peşindeydi. Londra'dan ilk fırsatta telefon ettim ona ama geç kalmıştım. Katiller sadece Noor Muhammet'i değil, on bir yaşında küçük bir kız olan Şahnaz'ı da bıçakla öldürmüşlerdi. Birkaç gün sonra Noor Muhammet'in ölmeden önce postaya verdiği mektubu aldım, bana hemen kendisine telefon etmemi istiyordu. Ama ne yazık ki ben onunla konuşamadan önce öldürdüler onu.

Washington'a uçtum, Amerikalılara rejimi demokrasi testine tabi tutacağımızı bildirmek istedim. Pakistan halkı dokuz yıldan beri seçimleri ve demokrasiyi bekliyordu. Benim Pakistan'a dönüşümün halk ve askeri rejim üzerinde ne gibi etkiler yapacağını kimse bilmiyordu.

Ziya'nın Başbakanı Muhammet Han Junejo bana tutuklanmayacağım konusunda garanti vermişti ama generalin ne yapacağımı kimse bilemezdi.

Washington'da Senatör Pell, Senatör Kennedy ve Kongre üyesi Stephen Solarz ile görüştüm. Solarz Filipinlerde Corazon Aquino'nun seçildiği demokratik seçimleri de izlemişti. Hepsi de benim Pakistan'a dönüşümü destekliyorlardı, orada da özgür seçimleri izleyecekler ve benim hakkımda sürekli bilgi alacaklardı. 1984 Washington ziyaretimde tanıştığım siyasi danışman Mark Siegel de bana çok yardımcı oldu, güçlü ve seçilmiş kişilerden Pakistan'daki yetkililere mektuplar yazmalarını istemişti, Pakistan'a döndüğüm zaman bana kötü davranılmasını istemiyorlardı. Mark her şeye karşın bana bir de kurşungeçirmez çelik yelek verdi.

Amerikan medyası benim Ziya ile olan mücadelemi, Filipinlerde Corazon Aquino'nun Ferdinand Marcos ile olan mücadelesine benzetiyordu. Fakat Bayan Aquino ile benim aramdaki benzerlikler konusunda biraz romantik düşünüyorlardı. Evet, ikimiz de toprak sahibi iyi ailelerde yetişmiş ve ABD'de eğitim görmüştük. Bayan Aquino kocasını, ben de babamı ve kardeşimi diktatörlere kaybetmiştik. Bayan Aquino da beni yaptığım gibi, barışçı yollardan ve halkın gücünü arkasına alarak mücadele etti. Ama benzerliklerimiz bu kadardı.

Corazon Aquino Filipinlerde Marcos rejimini devirmek için ordudan ve kiliseden de destek aldı. Ben ise Pakistan'da ordunun ve din adamlarının desteğine sahip değildim. Generaller bana karşıydılar, çünkü onların birçok avantaj, hediye ve gelir sağladıkları kokuşmuş sisteme karşıydım. Bazı din kurumları beni destekliyorlardı ama yobazlar, mollalar Ziya'nın yanındaydılar.

En önemlisi, Amerikalılar Filipinlerde Marcos'u uyarmışlar, hatta ailesi ve yakınları ile beraber ülkeden

çıkması için yardım etmişlerdi ona. Ama Amerika'da Reagan yönetimi Ziya'yı destekliyordu. Kongrede altı yıllık 4.2 milyar dolarlık Pakistan askeri ve ekonomik yardım paketi bekliyor ve Reagan yönetimi bu yardımı yapmak istiyordu. Ben ise yönetimin bazı yetkililerinden ve Amerikan medyasından sadece olumlu temenniler ve moral desteğinden başka bir şey alamıyordum.

Pek çok gazeteci bana, "Biz de seninle geleceğiz Pakistan'a," dediler. "Yabancı medya iyi bir garanti olur." Onlara teşekkür ettim ve Filipinler olayını hatırlatmak istemedim. Filipinlerde muhalefet lideri Benigno Aquino da ülkesine dönerken yanında çok sayıda yabancı medya mensubu vardı ama uçaktan inerken, ayağını Filipinler toprağına bile basmadan vurdular onu. Barbican'da benim dairemin kapısından içeri de, üzerinde, "Aquino'yu hatırla," yazılı bir not atmışlardı zaten.

Pakistan'a dönersem yaşayacak mıyım, yoksa ölecek miydim bilemiyordum. Bunu fazla düşünmek de istemiyordum. Allah'a sığınıp gidecektim, kaderimde ne varsa olacaktı, bunun önüne geçmek mümkün değildi. Ama daha önce babama verdiğim Umre sözünü yerine getirmek istiyordum. Washington'dan döner dönmez bazı arkadaşlarla beraber Mekke'ye uçtum.

Babam adına Umre'ye gitmeyi 1980'den beri istiyordum. Ama Ziya'nın sözde dindar rejimi Mekke'ye gitmemi iki kez engelledi. Artık başıma neler geleceğini bilmiyordum ve Umre için son fırsatımdı bu.

Mekke'de arkadaşlarla beraber beyaz hacı kıyafetlerini giydik ve ziyaretlere başladık. Kutsal yerleri ziyaret ederken gereken duaları ettik, "Ey Büyük Allah, biz kullarını kötülüklerden koru Yarabbi!" derken ellerimizi gökyüzüne açtık. Kâbe'nin çevresinde yedi kez dolaştık, onu güneydoğu köşesindeki Haceriesvet'in önünden ge-

çerken, "*Allahüekber* – Allah büyüktür!" dedik. Hz. Peygamber yedinci yüzyılda küçük taşın Kâbe'ye konmasına yardım ederken onu öpmüştü.

Umreyi tamamlarken üzerimdeki ağırlığın hafiflediğini hissettim. Her duruşta babam, kardeşim Şah Nawaz, rejimin öldürdüğü diğer şehitler ve hapishanelerde yatan masum insanlar için dua ettim. Bu dinsel ziyaret beni çok rahatlattı ve orada bir gün daha kalarak aynı turu yalnız başıma bir kez daha tamamladım. Ruhumun temizlendiğini anladıktan sonra yeniden siyaset dünyasına döndüm ve bir kadınlar grubu tarafından davet edildiğim Sovyetler Birliği'ne uçtum. Rusya'ya giderek beni fazla Amerikancı bulan bazı partililerin dilinden de kurtulabilirdim. Pakistan'a dönmeden önce desteklerimi güçlendirmeliydim.

25 Mart'ta yaptığımız açıklamada Pakistan'a 10 Nisan'da döneceğimi bildirdim ve uluslararası medya bu haberle yakından ilgilendi. Ben ve arkadaşlarım haklı bir siyasi mücadele verdiğimizi biliyorduk ama medya bunu genç bir kadınla bir asker diktatör arasındaki dramatik ve güç bir savaş, Davud ve Golyat'ın modern ve feminist bir versiyonu olarak görüyordu. Amerika'da CBS benim filmimi çekti. *Vanity Fair* Lord Snowdon'dan magazin görüntüsü için portremi yapmamı istedi. Londra'da sabah TV programlarında ve New York'ta uydu televizyonunda göründüm. BBC dünya servisi için İngilizce ve Urdu TV için Urduca röportajlar yaptı benimle. Associated Press, UPI, Channel Four ve İngiliz basınına röportajlar verdim. Behzat Hala'nın dairesinde kabul ettim medya mensuplarını. Onun yaşadığı binada Petula Clark'ın dairesi de vardı ve ilk kez olarak bu binada onunkinden daha ilgi çekici bir daire olduğunu söylediler.

PPP'nin Ziya'ya karşı yaptığı muhalefet uluslararası medyada büyük ilgi çekti, çok da başarılı oldu. Fakat

Pakistan'da neler olacağını bilmiyorduk. Yıllardan beri süren baskılar insanların çoğunun direncini kırmış olabilirdi. Jacobo Timerman, *Adsız mahkûm, numarasız hücre* adlı eserinde Pakistan halkının öfke, korku ve kayıtsızlık, duygusuzluk içinde yaşadığını anlattı. Pakistan'da halk acaba PPP'nin çağrısına cevap vermiş miydi, yoksa yaşamak için sessizce içlerine mi kapanmışlardı? Pakistan'da bir kuşak Sıkıyönetim gölgesinde büyümüştü. Temmuz 1977'de on yaşında olan bir çocuk temel haklarından habersiz olarak büyümüş, on dokuz yaşında bir genç olmuştu. Onlar acaba şimdiye kadar asla sahip olmadıkları haklarını geri isteyecek kadar cesur muydular?

Dünya Pakistan'a geri döneceğimizi öğrenmişti ve bizi dikkatle izleyecekti. Bizden önce geriye dönen Pencap PPP Başkanı Cihangir Badar'a, "Lahore'da bizi nasıl bir kalabalık karşılayacak dersin?" diye sordum.

"500.000," diye cevap verdi.

Şaşırdım ve "Bu çok büyük bir rakam, abartmayalım," dedim.

Ama o ısrarla, "En azından bu kadar insan olacak orada," dedi. "Siz daha Londra'dan ayrılmadınız ama aldığımız haberlere göre halk şimdiden Lahore'a akmaya başladı."

"Ama biz yine de emin olamayız," dedim. "Gazeteciler sorarsa 500.000 değil de 100.000 civarında diyelim. Böylece tahminler örneğin 470.000 olursa, hiç kimse çıkıp da kalabalığın beklenenin altında kaldığını söyleyemez."

Avrupa'dan Lahor'a doğrudan uçuş olmadığı için Suudi Arabistan'da aktarma yapmak üzere Londra'dan Dhahran'a uçtuk, yanımda Beşir Riaz, Nahit, Safdar, okul arkadaşım Hümeyra ve daha birçok partili arkadaşım vardı. Dhahran'da bindiğimiz PIA (Pakistan Uluslararası

Havayolları) uçağının pilotları ve personeli bize çok yardımcı oldular ve uçağı dokuz yıldan beri yasak olan bayraklar, PPP flamaları ve çeşitli parti malzemesiyle süsledik. Diğer yolcuların ne düşündüğünü bilmiyordum ama uçakta yaklaşık otuz PPP mensubu ile çok sayıda medya mensubu vardı ve uçak adeta bir kiralık özel uçak gibi oldu.

Hepimiz neşeli, coşkuluyduk ama içimizde yine de bir tedirginlik oluyordu. Aktarma yapacağımız Dhahran havaalanında yetkililer beni yalnız olarak özel bir dinlenme evine götürdüler, arkadaşlarım havaalanında bir salonda beklediler. Sonradan öğrendiğimize göre, Pakistan Büyükelçisi de bizimle aynı zamanda Dhahran'a gelmiş ve Suudiler bizim güvenliğimizi sağlamak için bu şekilde davranmışlardı. Pakistan'dan gelen tehditler de artarak devam ediyordu. Dhahran'da Nahit, Beşir ve grubumuzdan başka bir partili arkadaşa, Pakistan'a vardıklarında hemen tutuklanacakları haber verilmişti. Bana da dönmemem için haberler geliyordu.

Lahor'a doğru uçarken tehlikeleri düşünmemeye ve yapacağım konuşmayı hazırlamaya çalıştım. Gelen haberlere göre, askerler Baluchistan, Sindh ve diğer eyalet sınırlarında PPP'lileri getiren otobüsleri durduruyorlardı. Pakistan'a vardığımızda neyle karşılaşacağımızı hiçbirimiz bilmiyorduk.

Lahor, 9 Nisan. Amina Piracha:

Benazir'in gelişinden bir gece önce Lahore'da büyük bir karnaval havası vardı. Bayan Niyazi, ben ve kocam Salim onu karşılamak için İslamabad'dan Lahore'a geldiğimizde daha önce böyle bir şenlik görmemiştik. Şehrin her yerinde ve havaalanına giden yolda yiyecek içecek satan tezgâhlar

kurulmuştu. Her yer insan kaynıyordu, üstü açık Suzuki kamyonetlere binmiş öğrenciler Pencap yöresel dilinde "*Aaj te ho gai Bhutto* – Bugün, bugün sadece Bhutto!" diye şarkı söylüyor, bağırıyor, el çırpıyorlardı. Halk otobüslerle, otomobillerle, kamyonlarla, öküz arabalarıyla ve yaya olarak yollara dökülmüştü. Herkes elindeki bayrakları, flamaları sallıyordu. Yıllar süren baskıdan, acıdan ve korkudan sonra coşmuştu halk.

Bütün gece kimse uyumadı, muazzam kalabalıklar eşliğinde şehrin caddelerinde, sokaklarında dolaştık. Arada sırada gözleri yaşlı kadınlar, erkekler, ihtiyarlar yanımıza sokulup bizlere sarılıyorlar, ağlarken gülmeye başlıyorlardı. Babam için hiç kimse yas tutamamış, resmi bir matem süreci de olmamıştı. Şimdi Benazir'in dönüşünü kutlayan halk acısını da mutluluğunu da çekinmeden gösterebiliyordu. O gece Lahor'da hayatımın en güzel olaylarından birini yaşadım.

Dr Eşref Abbasi:

Sanki bir bayram gecesi yaşıyorduk, insanlara bedava et, pilav ve meyveler dağıtılıyordu. İnsanlar davul sesleri, el çırpmaları arasında şarkılar söylüyor, çılgın gibi dans ediyorlardı. Kaset satıcıları cihazlarının seslerini sonuna kadar açmışlar, halka Bay Bhutto, PPP ve Benazir hakkında şarkılar dinletiyorlardı. Her evin balkonundan ve elektrik direklerinden PPP bayrakları dalgalanıyordu. İnsanlar gizlice yeşil, kırmızı ve siyah bezler, kumaşlar toplamış, Benazir'in dönüşüne hazırlanmıştı. *Cemaat-i-İslami*'den tutucu muhaliflerimiz bile bu fırsattan yararlanarak, para kazanmak için parti bayrakları ve Benazir resimleri satıyorlardı.

Bayan Niyazi:

Kocam ve kızım Yasemin'in Lahor'daki karşılamayı görmelerini çok isterdim, ama ikisi hakkında da tutuklama kararı olduğu için Londra'dan dönemediler. Halk gerçekten de yaşadığı acıları unutmak ister gibi çılgınca eğleniyordu. Bu kalabalıkları görünce, korkunç zulüm dolu günler sırasında bana Pakistan Halk Partisinin bittiğini, bundan sonra Bhutto adının duyulmayacağını söyleyen kadını hatırladım. Ona, "Hayır, PPP asla bitmeyecek, çünkü halkın kendisi bu partidir," demiştim. "Gün gelecek, Bay Bhutto'nun adı özgür basında tekrar yazılacaktır." İşte şimdi o gün gelmiş, herkes içindeki heyecanı dışarı vurmaya başlamıştı.

Samiya:

Benazir'in uçağı havaalanına inmeden önce yetkililer kalabalıkları geride tutmak için her tarafa demir parmaklıklar, dikenli teller koydular. Havaalanına giriş ve çıkış yollarına barikatlar kondu, kontroller birkaç kat artırıldı. Sabah saat 4'te, belirlenmiş olan buluşma yerinde toplandık. Yönetim havaalanına sadece iki yüz kişi girebilir demiş ve bizlere giriş kartları vermişti. Bizi havaalanına bir arka yoldan aldılar. Boğazım düğümlendi. O kadar mutluyduk ki sanki bir rüya âleminde yaşıyorduk, neler olduğunun farkında değil gibiydik.

Dr Abbasi:

Mutluyduk ama içimizde korku da vardı. Benazir'in güvenliğinden o kadar korkuyorduk ki, uçaktan iner inmez onun çevresini sarmayı ve etten bir duvar örmeyi planla-

dık. Lahor'a muazzam kalabalıklar geliyordu ve onların içinde kimlerin olacağını hiç kimse bilemezdi.

Sabah saat 7'ye gelirken hoparlörden pilotun, "Lahor havaalanına alçalmaya başlıyoruz," diyen sesi duyuldu. "Bayan Bhutto'ya tekrar Pakistan'a hoş geldiniz diyoruz." O sırada bir hostes yanıma geldi ve "Pilota havaalanından gelen bir mesaja göre, aşağıda sizi bir milyon kişi bekliyormuş efendim," dedi.

Kulaklarıma inanamadım, onları görebilecekmişim gibi uçağın penceresinden aşağı baktım ama Pencap'ın yeşil ovalarından başka bir şey göremedim. O zaman hostes, "Onları görmek istiyorsanız kokpite (pilot mahalline) gelin de bakın," dedi. Pilotların yanına girip ön camdan aşağıya baktım ama önümüzde uzayan uçuş pistinden başka bir şey göremedim. Pistin çevresinde ve havaalanındaki bütün binaların çatılarında minik şekiller vardı.

Uçak piste inerken, etrafta gördüğüm insanların güvenlik güçleri mensupları olduklarını anladım. Havaalanındaki güvenlik önlemleri öylesine artırılmıştı ki, oraya inecek olan başka uçaklar civardaki diğer meydanlara yönlendirilmişti.

Tutuklanma ihtimalleri olan arkadaşları yanıma çağırdım ve "Nahit, Beşir, Dara, sakın yanımdan ayrılmayın," dedim. Komik bir durumdu bu; arkadaşlarım beni korumak için çevremi sararken, ben de yanımda tutarak onları koruyacaktım. Basın mensupları bana, "Biz sizin güvenliğiniz olacağız," demişlerdi ama aslında benim güvenliğimi havaalanı dışında bekleyen halk sağlayacaktı. Gümrük memurları bizim bir an önce havaalanından çıkmamızı istedikleri için uçağa girdiler ve giriş damgalarını pasaportlarımıza birkaç dakika içinde uçakta vurdular.

Uçaktan inip Pakistan toprağına, vatan toprağına ayak basınca derin nefesler aldım, onun havasını iyice çektim ciğerlerime. Lahor'a daha önce de çok kez gelmiş,

burada mutlu günler yaşamıştım ama burası aynı zamanda babama idam cezası verdikleri şehirdi. Şimdi buraya onun katiline, Anayasayı ortadan kaldırarak vatana ihanet suçu işlemiş olan Generale meydan okumak için geliyordum.

Samiya boynumdaki çiçeklerin üstüne bir gül dizisi daha takarken, "Bu kadar muazzam kalabalıktan nasıl sıyrılıp da çıkacağız buradan bilmem," dedi. Cihangir beni tutup yeni boyanmış bir kamyona doğru götürürken, "Kamyonla gideceğiz," diyerek bana baktı.

Kamyonun üzerinde oturmam ve konuşmam için bir platform kurulmuştu ve oraya çıkan merdivene bakarak elimdeki konuşma notlarımı sıkıca kavradım. Bazen bazı merdivenleri çıkmaktan hiç hoşlanmazdım ama buna çıkmak zorundaydım. Yapabileceğim başka bir şey yoktu, herkes o basamakları çıkmamı bekliyordu. Pakistan'ın kuruluşu törenlerinin kutlanması için babamın zamanında yapılmış olan Minar-i-Pakistan'a bu şekilde gitme kararını Londra'da vermiştik. Havaalanının dışında bir milyon insan bekliyordu bizi. Bir *"Bismillah!"* çektikten sonra kamyonun üzerindeki platforma çıktım.

İnsanın hayatında bazen öyle anlar olur ki onları tarif etmek mümkün değildir. Lahor'a dönüşüm de işte böyle zamanlardan biriydi. Yolları, evlerin balkonlarını, çatılarını doldurmuş, ağaçlara, elektrik direklerine, bulabildikleri her yere tırmanmış ve kamyonun yanında koşan insanları anlatmak çok zordu, bir insan okyanusu vardı çevremizde. Havaalanı ile Minar-ı-Pakistan arası sekiz mildir ve normal zamanlarda on beş dakikada kat edilebilir. O inanılmaz 10 Nisan 1986 günü biz bu yolu on saatte alabildik. Önce bir milyon olan insan kalabalığı, biz Mainar-ı-Pakistan'a varana kadar önce iki, sonra da üç milyon oldu.

Havaalanı kapıları açılırken yüzlerce renkli balon uçuruldu havaya. Gözyaşı bombaları değil, gül yaprakları atıldı üzerimize ve ayak bileklerim bunların içinde kaldı. Havada her türlü çiçekler uçuşuyordu. Bir ara kamyonun yanında ağabeyi asılmış olan bir kız gördüm ve bir çiçek demeti attım ona. Kamyonun üzerine sayısız çiçeklerle beraber işlemeli eşarplar ve şallar da atılıyordu. Şalların birkaçını alarak başıma ve omuzlarıma koydum. Kalabalık arasında tanıdığım eski siyasi mahkûmlar ve idam edilmiş ya da işkence görmüş siyasetçi aileleri gördüğüm zaman onlara da çiçekler ve şallardan atıyordum.

O gün Lahor'da her şey siyah, yeşil ve kırmızı renklere bürünmüştü. PPP bayrakları ve flamaları kuru ve sıcak rüzgârda sallanıyor, dalgalanıyorlardı. İnsanlar bayrak rengi kıyafetleri şapkalar giymişti. Eşeklerin ve sığırların yelelerine, kuyruklarına bile PPP kurdeleleri bağlanmıştı. Babamın, annemin, erkek kardeşlerimin ve benim resimlerimiz de aynı renklerle süslenmişti.

İnsanlar üç ay önce kendilerine hapis ve kırbaçlama cezası getirecek sözleri artık hiç çekinmeden söyleyebiliyor, "Çok yaşa Bhutto!" ya da, "Kardeş Benazir, çok yaşa!" diye bağırıyorlardı. Sindhi, Urdu ve Paştu dillerinde sloganlar atılıyordu. Partili arkadaşlar biz gelmeden önce her yerde, "Benazir dönecek, devrim yaşanacak," sözlerini yaymışlardı. Şimdi kalabalıklar bu sözleri bağırarak söylüyorlardı. Babamın yaptığı gibi ellerimi başımın üstüne kaldırıp alkışladığımda, muazzam halk kitleri de beni taklit ediyorlar, bağırıyorlardı.

İslamabad'da hemen hemen boş olan o evde tutuklu olarak yaşadığım günlerde bazen sabahları halkın gürültüsüyle uyanırdım. Bazen onların neden ve ne diye bağırdıklarını anlamaz, kulak kabartırdım. Acaba onlar Ziya'ya kızdıkları için mi, yoksa babamın Rawalpindi ce-

zaevinden çıkışını gördükleri için mi bağırırlardı? Böyle bir şey olmayacaktı elbette ama ben o sesleri ve o uğultuları Sukkur Cezaevinde, Karaçi Merkez Cezaevinde, Al-Murtaza'da ve Clifton 70'deki ev hapsi günlerimde hep duydum. Bu seslerin neye benzediğini düşünür ama bir türlü bulamazdım. Ama şimdi, 10 Nisan günü muazzam kalabalıklarla beraber Lahore caddelerinde ilerlemeye çalışırken duyduğum o uğultuların bu sesler olduğunu birden anlayıverdim.

Minar'a doğru adım adım ilerlerken ve arada sırada kaldığımız Başbakanlık konutu önünden geçerken, saatlerce o kamyon platformunda ayakta durdum. Duyduğuma göre, babamın ölümünden sonra, Ziya o binada pek çok uykusuz gece geçirmiş, karanlık koridorlarda elinde bir lamba ile Lady Macbeth gibi dolaşıp durmuştu. Bir zamanlar Kraliçe Victoria anıtının durduğu heykel kaidesinin önünden geçtik, tutucular ülkede heykellerin günah olduğunu söyledikten sonra onu da kaldırmışlardı. Kendimi gittikçe daha hafiflemiş hissediyordum, sanki demokrasi şehitlerinin ruhları bu muazzam halk kitlelerinin arasında dolaşıyor gibi geliyordu bana. Halk hep bir ağızdan, "Biz seni kabul etmedik Ziya ül-Hak!" diye bağırıyordu. "Biz senin uydurma hükümetlerini, yasalarını istemiyoruz, zulmeden diktatörlüğünü istemiyoruz. Bizim ruhlarımız senin gözyaşı bombaların, kırbaçların ve silahlarından daha güçlü."

Kamyonun üzerinde açık hedeftim ama korkmuyordum. Sadece halk tarafından parçalanmayı göze alan biri zarar verebilirdi bana. Polisten ve askerlerden de hiçbir tehdit gelmemişti. Kalabalıklardan çekinen eski düşmanlardan bazıları barakalarından dışarı çıkmamış, bazıları da coşkulu halkın arasına girip kutlamalara katılmışlardı. Bense bir süre önce grip geçirdiğim için, konuşurken se-

sim kısılacak diye korkuyordum. Onun için arada sırada ılık su içiyor ve boğazımı açacak bazı ilaçları almayı ihmal etmiyordum.

Minar-ı-Pakistan'a vardığımızda güneş batmak üzereydi. Caddelerde, meydanlarda hiç boş yer kalmamıştı. Kalabalıkların arasından zorla geçerek sahneye çıkabildik. Kamyon sahneye yanaşamadığı için ben ancak birkaç arkadaşın yardımı ile ulaşabildim oraya.

Halktan bana zarar gelmeyeceğini biliyordum ama kalabalık gerçekten çok büyüktü ve insanlar birbirini iterek bana yaklaşmaya çalışıyor, arada ezilenlerin çığlıkları duyuluyordu. Biz de bu muazzam kalabalığın arasında kalarak havasızlıktan ya da ezilerek sakatlanabilir, hatta ölebilirdik. Oldukça büyük bir mücadeleden sonra PPP Pencap şube başkanının bizi beklediği sahnenin üzerine çıkabildik.

İkbal Parkının ilerisine doğru bakınca, kalabalığın büyüklüğü görerek daha çok şaşırdım. Tam karşımızda dünyanın en büyük camilerinden biri olan Badşahi Camiinin kırmızı kumtaşı duvarları güneşin son ışıkları altında yanar gibi parlıyordu. Sağ tarafta yandaşlarımızın işkence gördüğü ve öldürüldüğü, Moğollardan kalma Lahor Kalesi vardı. Konuşmama başlarken Urduca, "Bazı kişiler siyasetten çekilmemi istediler, yoksa benim de babam gibi öldürüleceğimi söylediler," dedim. "Bazılarına göre Pakistan'da siyaset meydanı kadınlara uygun değilmiş. Ben bunları söyleyenlere, partimi destekleyen vatandaşlarımın beni koruyacaklarını söyledim. Ben bu dikenli yola isteyerek girdim ve ölüm vadisinde yürümeye başladım."

Hoparlör sistemi iyi çalışmıyordu ve beklentimizin on katı olan kalabalıkların bir kısmı bizi duyamayacaktı. Fakat sanki bir mucize oldu, elimi kaldırır kaldırmaz o muazzam kalabalıklar bir anda sustu, bütün sesler kesildi

ve ben bağırarak, "Şimdi ve burada, halkın haklarını korumak için her türlü fedakârlığı yapacağıma yemin ediyorum," diye devam ettim. "Özgürlük istiyor musunuz? Demokrasi istiyor musunuz? Devrim istiyor musunuz?" Her soruma milyonlarca ağızdan aynı anda "Evet," uğultusu yükseliyordu. "Ben buraya intikam almak için değil, halka hizmet etmek için döndüm," diye sürdürdüm konuşmamı. "Benim kalbimde intikam duygusuna yer yok, ben Pakistan'ı büyük bir devlet yapmak istiyorum. Ama önce sizinle bir referandum yapmak istiyorum. Ziya'nın bu ülkenin başında kalmasını istiyor musunuz?" Milyonlardan "Hayır!" uğultusu yükseldi. "Ziya'nın gitmesini istiyor musunuz?" soruma ise yine milyonların "Evet," cevabı geldi. "O halde Ziya *jahve!* Ziya gitmeli!" diye bağırdım ve muazzam kitleler bana, "*Jahve! Jahve! Jahve!*" diye karşılık verdiler.

O muazzam eylem gününde hiçbir şiddet olayı yaşanmadı. Sadece rejime karşı barışçı meydan okuma sesleri duyuldu meydanlarda, caddelerde. Kalabalıklar öylesine büyük coşku içindeydi ki, insanların çoğu rejimin hemen devrilebileceğini düşünüyordu. Muazzam kitleler bir sözle Pencap Meclisini, Bakanların evlerini, Ziya'nın emrinde babama idam cezası veren mahkeme binasını harabeye çevirebilirlerdi. Fakat biz iktidara kan dökerek gelmek istemiyorduk. Bizim istediğimiz, barışçıl ve yasal seçimlerle ülkeye demokrasiyi getirmekti. Amaca ulaşmak için şiddet kullananlar generallerdi ve o gece yeniden saldırıya geçtiler.

Kırk sekiz saatten beri ilk kez uykuya dalmak üzereydim ki kapım hızla vuruldu. Parti yetkilileri güvenliğim için, o gece kalacağım yer olarak çevreye üç farklı adres vermişlerdi. Minar-ı-Pakistan toplantısından sonra yabancı medya ile konuştuğum ev olan Halit Ahmet'in

evi, bir Binbaşı emrindeki askerler tarafından basılıp aranmıştı. Binbaşı beni aramış ve bulamayınca müthiş öfkelenmişti.

Azra Halit:

Evde çalışanlardan biri gelip uyandırdığında yeni dalmıştım uykuya. Askerler tarafından yaralanmıştı ve üstü kan içindeydi. Anlattığına göre, on beş kadar adam bahçe duvarını aşarak içeri girmiş, evde çalışanları dövmüşlerdi ve Benazir'i arıyorlardı. Adamlar evin ön kapısını kırdılar ve holdeki çiçek vazolarını dışarı attılar. Elinde tabancasını sallayan Kayyum adlı Binbaşı, "Benazir nerde?" diye sordu. Dışarıda uyuyan uşaklardan biri binbaşının arkasından sessizce yaklaştı ve oğlunun kriket sopasıyla adamın başına müthiş bir darbe indirdi. Binbaşı yere düşerken, "Ben bir istihbaratçıyım, bir komandoyum!" diye bağırdı.

Ziya iktidarından beri polislerin de dost mu, düşman mı oldukları bilinmiyor ama ben yine de polise haber verdim. Polisler gelince askerler kaçtılar ve polisler binbaşıyı tutukladılar. Binbaşı Kayyum'un arabasında bir kasa bira ve viski şişesi bulundu ve adam bunları evimize bırakacağını itiraf etti. Defterinde de bir sürü generalin ve rejim bakanının telefon numaraları vardı.

Binbaşı Kayyum akıl hastası olduğunu söyledi ve rejim yetkilileri de onu doğruladılar, kendi başına işler çevirdiğini söylediler. Ama bir bunların yalan olduğunu biliyorduk. Benazir'in muazzam kalabalıklar tarafından karşılanması üzerine rejim ona dokunmaya cesaret edememişti. Deli dedikleri binbaşıyı gönderip onu ya öldürmek, ya da korkutmak istemişlerdi. Binbaşı kısa bir süre hapiste kaldıktan sonra serbest bırakıldı ama köyüne dönünce vurulup öldürüldü, katili de bulunamadı. Büyük

ihtimalle daha sonra konuşabilir korkusuyla rejim tarafından öldürüldü adam.

Gujranwala, Faysalabad, Sargodha, Jhelum, Rawalpindi ve daha birçok yere gittim. Eleştirmenler ve gazeteler Lahor'daki kalabalıklan güzel anlattılar ama "Benazir Bhutto Lahor'daki kalabalıkları başka şehirlerde toplayamaz," dediler. Fakat yanıldılar. 12 Nisan öğle vakti Lahor'dan ayrıldık ve akşam saat 5'te Gujranwala'da bir konuşma yapmak istiyordum ama yollar o kadar kalabalıktı ki, oraya ancak ertesi sabah 5'te varabildik. O saatte meydanda kimse olmaz diye düşünüyordum ama yine büyük bir kalabalık karşıladı bizi. Halk bütün gece bizi beklemişti.

Gönüllü korumalarımıza, "Daha hızlı hareket etmemiz gerekiyor," dedim ama bütün yollar insan doluydu ve Faysalabad'a kadar olan seksen kilometreyi on altı saatte alabildik. Şehirde bizi her türlü araçtan oluşan uzun bir konvoy karşıladı, yollar tıkandı ve karşı taraftan gelen trafik kaldırımlara çıkmak zorunda kaldı. Bizim kamyonun yanından binlerce insan geçti ve alkışladılar bizleri. Ben kamyon üzerindeki platformda durarak selamladım halkı. "Allah'ım, fakirlerin mutlu olacağı günleri geri getir!" diyen ve benzeri dualar duyuluyordu. Kamyonumuz kalabalıkların arasından ağır ağır ilerlerken biz de bize güç vermesi için Allah'a dualar ediyorduk.

Sanayi şehri Faysalabad'a yaklaşırken güneş de yükselmeye başladı. Halkın toplandığı ve dokuz yıl önce ilk konuşmamı yaptığım stadyuma vardığımızda programa göre yarım gün geç kalmıştık. O sabah da orada fazla insan bulacağımı sanmamıştım ama kamyonumuz stadın kapısından içeri girer girmez binlerce ağızdan çıkan, *"Qawm ke takdir?* Benazir, Benazir!—Halkın kaderi Benazir!" sesleri uğultu halinde gökyüzüne yükseldi. Biz

stadyumdan ayrılırken halk hâlâ bağırıyor, bizi alkışlıyordu. Fabrika işçileri kendilerine saygınlık kazandıran, iş güvenliği sağlayan partiyi unutmamışlardı. Fabrika sahiplerinin çoğu işçilerin PPP mitingine gitmemesi için kapıları kapamışlardı ama çok sayıda işçi kaçarak toplantımıza geldi.

Jhelum halkından çok asker vardı silahlı kuvvetlerde. Rawalpindi ise memur şehriydi. PPP'nin Ziya'ya meydan okuması konusuna pek de istekli bakmayan insanların çok olduğu bu şehirlerde bile toplantılarımıza büyük rağbet oldu. Yabancı ülke gazetecileri ve TV'cileri bile konuşmalarımızı dinlemek için toplanan kalabalıklar karşısında şaşırdılar. Fakat bizim yerli medyamız PPP toplantılarına pek önem vermiyordu. Sıkıyönetim sözde kalkmıştı ama rejim benim yerli TV ekranlarında görünmemi istemiyordu. Pakistan'a döndükten sonra yaptığımız gezilerden hiçbiri televizyon haberlerine konu olmadı.

Basın konferansları, başsağlığı ziyaretleri, parti toplantıları ve diğer çalışmalar için gerekli enerjiyi nerden bulduğumu ben de bilemiyordum. Halkın dönüşüme gösterdiği tepki bana güç veriyordu ama bazen yaşadığım acıları düşünerek üzülüyordum. Şah'ın Cannes'da ve babamın cezaevinde öldürülüşleri aklımdan çıkmıyordu bir türlü. Onların bir an için geri gelip de yaptığımız çalışmaları görmesini ne kadar isterdim. Çocukluğumuzda, ülkemiz için yapacağımız hiçbir fedakârlığın çok büyük olmayacağı öğretilmişti bizlere. Fakat ailemiz çok büyük zarar görmüştü bu fedakârlılardan.

Rawalpindi'ye giderken, babamı öldürdükleri cezaevi yakınından geçmemek için yolu değiştirmelerini istedim arkadaşlardan. Fakat diğerlerinin trajedileri ve özverilerinden kaçınmak kolay değildi. Gujranwala'da babamın idamını protesto ederek kendini kurban eden

Pervez Yakup'un mezarını ziyaret ettim. Rawalpindi'de, Ağustos 1984'te asılarak idam edilen partili bir gencin ailesine başsağlığı ziyaretine gittim. Bu çocuk da çok sayıda benzeri gibi, on altı yaşında tutuklanmış, on dokuz yaşında idam edilmişti. Delikanlının annesi bana, "Sizi izleyen şu kalabalığa bakın," dedi. "Bir zamanlar insanlar bizimle konuşmaya bile korkarlardı."

Pencap'tan Sınır eyaletindeki Peşaver'e geçtik, orada da yollar doluydu ve oraya da gece karanlığında vardık. Kimse benim gelişimi görmesin diye yönetim sokak lambalarını söndürmüştü ama halk meşaleler ve fenerler yakarak beni görmek için kamyonu sardı.

Hayber Geçidi ve Afganistan'a bir saat mesafede olan bu eski ticaret şehrinin daracık sokaklarından geçerken güvenlik şefimiz endişelendi. Pakistan'da Ziya'nın kabul ettiği üç milyon Afgan mültecisi vardı ve bunların çoğu Peşaver bölgesinde yaşıyordu. Bir rivayete göre rejim beni Afgan *mücahidin* örgütüne öldürtmek istiyordu. Güvenlik şefi kendi karısı da dahil olmak üzere kamyondaki kadınlara bana çok yakın durmalarını istemişti ama benim haberim olmadı bundan. Fakat karanlık sokaklardan geçerken üzerime tutulan fenerlerin ışığında açık ve kolay bir hedef oluyordum. Fakat bir saldırı olmadı.

Kendi jeneratörlerimizin aydınlattığı stadyumda beni sürekli alkışlayan halka, "Babamın yaptığı gibi ben de cesur Paktunları selamlıyorum," diye konuştum. Peşaver'de yardımcılarımdan biri konuşma notlarımı kaybettiği için orada zor durumda kalmıştım. Fakat bu tutucu halka kendimi yeniden tanıtmak ve onları kazanmak zorundaydım, çünkü bu halk Pakistan'dan ayrılmak ve bağımsız Paktunistan'ı kurmak istiyordu. Ayrıca erkek egemen olan bu toplumu bir kadının da ülkeyi yönetebileceği konusunda ikna etmeliydim.

Karşımdaki yüzde 99'u erkek olan kalabalığa, "Bazıları kadın olduğum için zayıf olduğumu düşünüyorlar," diye devam ettim konuşmama. "Onlar benim bir Müslüman kadını olduğumu ve Müslüman kadınların gurur duyacakları bir mirasa sahip olduklarını biliyorlar mı? Bende peygamber sabrı ve azmi vardır. Hz. Peygamber'in eşi Bibi Ayşe'nin cesareti vardır. Ben şehit Zülfikar Ali Bhutto'nun kızı, şehit Şah Nawaz Han Bhutto'nun ablasıyım ve aynı zamanda sizlerin de kız kardeşiyim. Demokratik seçimlerde karşıma çıkacak olan muhaliflerime meydan okuyorum, meydana çıksınlar da karşılıklı konuşalım." Bağrışlar alkışlara karıştı ve ben de 'Hadi,' anlamına gelen Paştu sözcüğü 'Za za!' diye bağırdım. Karşımdaki kalabalık da, "Za! Za!" diye bağırarak karşılık verdi bana.

Ertesi gün Peşaver Barolar Birliğinde bir konuşma yaptıktan sonra Pencap'a döndük ve Lahor yoluyla Okara, Pakpattan, Vehari ve Multan'a gittik ve orada sekiz yıl önce öldürülen birkaç yüz tekstil işçisi anısına bir konuşma yaptım. Ondan sonra Sindh ve Karaçi'ye döndük. Daha sonra Belucistan'da Ketta'ya, Thatta, Badin ve Haydarabad'a ve en son olarak da Ramazan bayramında Larkana'ya gittik. Orada halk beni bölgedeki zalime karşı gelmiş Sindi kadın halk kahramanının adıyla, "*Muravee malir jee*, Benazir, Benazir!" diye bağırarak karşıladılar. Efsaneye göre, zalim hükümdar bu kadın kahramanı kaleye hapsetmiş ama onun direncini ve halka olan sevgisini kıramamıştı.

Larkana'da hava o kadar sıcaktı ki, havaalanından, on ay önce kardeşim Şah'a dua etmek için kalabalıkların toplandığı stadyuma giderken başıma ve omuzlarıma buz parçaları koydum. Yollar çok kalabalık olduğundan, stada güneş batmadan önce yetişmek için yolu değiştirdik. Ara-

bada giderken durmadan limon ve tuz emdim. PPP Larkana şubesi başkanı sıcağa dayanamadı. Ben de içimden, "Allah'ım, bana güç ver, düşmanlarım karşısında bayılmayayım," diye dualar ettim. Sonuçta kalabalıkların önüne bayılmadan çıkabildim.

On dokuz şehir dolaştık, her gittiğimiz yerde de hakkımızda ölüm tehditleri duyduk ve özellikle Balucistan'da korumalarım kalabalığın önüne çömelmiş ve uzun entarilerinin altında otomatik silah gizleyen üç Afgan *mücahidin* üyesi gördüler. Balucistan'da erkeklerin çoğu silah taşıdığı için, adamların silahlı olması değil de, onları gizlemeleriydi önemli olan. Korumalarım bana hiçbir şey söylemediler ama konuşmam süresinde adamların önünde bir duvar gibi durarak engellediler onları.

Büyük meydanda konuşurken beni herkesin görmesi için kurulan ve ağır ağır dönen platform üzerinde başımın dönmesinden korktum. Fakat beni dinleyen kalabalıkların çoğu fakir ve zayıf olan insanlarına bakarken kendi endişemi unuttum. Balucistan çok fakir ve geri kalmış bir eyaletti; aşiret reisleri halkları üzerindeki kontrollerini kaybetmemek için gelişmelerden, yeniliklerden kaçıyorlardı. Babamın zamanına kadar bu eyalette asfalt yollar, temiz içme suyu, elektrik yoktu, toprak kısır, alınan ürünler yetersizdi. Halk kuşaklar boyunca güç yaşam koşullarına alışmış, onları benimsemişti.

Balucistan'a bir kez annemle gelmiş ve gölgelik bir ağaç altı ararken kadınlar ve çocuklar tarafından sarılmıştık. Korumalarımız kalabalığı dağıtmak istedi ama annem onları engelledi ve kalabalığın bize yaklaşmasına izin verdi. Saçları kirli ve sert olan kadınlar annemin tertemiz ve yumuşak saçlarına dokundular, tarak kullanmasını bile bilmiyorlardı. Fakat aşiret reislerinin çeşitli engellemelerine rağmen babamın başkanlığı zamanında PPP hükümeti bu eyalette çok iyi işler yapmıştı.

Yavaşça dönen platform üzerinde, "Pakistan Halk Partisinin inancına göre, bir ulusun refahı halkının refahına bağlıdır," diyerek başladım konuşmama. "Eğer sokaktaki adamın iş güvencesi varsa, eğer sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyor ve çocuklarının eğitimini sağlayabiliyorsa o zaman o ülkede refah, bolluk var demektir. Bizim halkımızı fakirlik içinde yaşaması Allah'ın emri değildir. Milletimiz gecekondularda yaşamak zorunda değil. Ülkemizin kaynaklarından yeteri kadar yararlanabilirsek bunu yapmalıyız." Halk konuşmamı alkışlarken ön tarafta çömelmiş olan üç Afgan da ayağa kalkarak alkışlara katılınca bizim korumalar derin bir nefes aldılar, tehlike geçmişti.

Fakat tehlike her yerde geçmiş değildi. Karaçi'ye dönüşümüzden yaklaşık iki hafta sonra, 30 Mayıs günü polisler Haydarabad'da bir öğrenci yurduna girerek Sindh PPP Öğrenci Federasyonu Başkanı ve bizim eyalet güvenlik şefimiz olan Fakir İkbal Hisbani'yi öldürdüler ve arkadaşı ve PPP üyesi Cihangir Pathan'ı yaralayarak felç ettiler.

Dost Muhammet beni sabah erkenden uyandırıp Hisbani'nin ölüm haberini verince bütün kanımın donduğunu hissettim. Herkes yeniden siyahlara büründü. Hayatımı ellerine teslim edebileceğim, çok güvendiğim ve sevdiğim bir genç arkadaşımı daha yitirdim. Şehit arkadaşımızın annesine telefon edip başsağlığı dilediğimde o da bana oğlu için ettiği bir duayı yazdırdı ve o duayı hâlâ çantamda taşırım.

İkbal Hisbani'nin öldürülüşü Pakistan'ın her yerinde kınandı, protesto edildi, ama zalim rejim şiddet kullanmakta kararlıydı. Bir eylemde Ziya'nın askerlerinden biri kalabalığa doğru ateş etti ama çok şükür kimse yaralanmadı. Fakat rejimin buna izin verdiği anlaşılıyordu. Büyük eylemlerde askerler halka ateş edebilecekti.

Birkaç hafta içinde Dokri PPP başkanı ve Tando'da Muhammet Han adlı bir parti çalışanı öldürüldü. Birincisi Ziya'nın militanlarından biri, diğeri de bir polis komiseri tarafından otomatik bir tabancayla vuruldular. Komiser bir arkadaşına, "Otomatik silahı bana PPP köpeklerini öldürmem için Sindh bakanlarından biri verdi," demişti. Rejim artık kirli işlerini yaptırmak için devlet memurlarını da kullanmaya başlamıştı.

Rejimle çatışma halindeydik ve bunu onlar da biliyordu biz de. Onların tüm dikkatleri artık bizim üzerimizdeydi. Hükümet Haziran'da devlet bütçesini açıkladığında biz de buna Halk Bütçesiyle karşılık verdik. Ramazan sonunda Sindh'de harekete geçeceğimizi düşünen rejim hükümeti bu eyalette Acil Durum ilan etti. Fakat biz bir şey yapmayınca her şey normale döndü. Rejimin dengesi bozulmuştu Ziya'yı sonbaharda seçimlere zorlamak için yeni bir kampanya başlatabilirdik.

5 Temmuz 1986. Darbenin dokuzuncu yılıydı ve bu tarihe "Kara Gün" adını vererek, Çin'e açılan Kunjrab Geçidinden Umman Denizine kadar bütün Pakistan'da halk toplantıları düzenledik. PPP siyasi yapısının aynı zamanda bu kadar çok yerde eylem yapabilecek kadar güçlü olup olmadığını kimse bilmiyordu. "Kara Gün" yerel ve bölge parti yöneticilerinin, sonbaharda rejimi seçime zorlamak için yapmayı planladığımız eylemleri yapacak kadar güçlü olup olmadıklarını da gösterecekti. Sonbahar eylemlerinin etkili olması için, açlık grevi ve çeşitli gösteriler yapabilecek ve "Demokrasi Güvercini" adı verilen 100.000'den fazla PPP gönüllüsü bulmamız gerekiyordu. 5 Temmuz yaklaşırken yeniden geziye çıktım ve şubelerin planlamalarına yardımcı olmaya çalıştım. "Kara Gün" eylemleri çok iyi oldu. Karaçi'de 150.000, Lahor'da ise 200.000'de fazla PPP destekçisi gönüllü olarak görev aldılar.

Bir sonraki önemli tarih, Pakistan'ın bağımsızlık yıldönümü olan 14 Ağustos'tu. PPP'ye verilen destekleri gören Ziya'nın kendi seçtiği Başbakanı Muhammet Han Junejo, rejimin partisi olan Müslüman Birliğinin 14 Ağustos günü Lahor'da Minar-ı-Pakistan'da bir miting yapacağını açıkladı. Onun açıklamasından hemen sonra PPP de Bağımsızlık Gününde Lahor'da bir halk toplantısı yapacağını ilan etti, bizim eylemimizin daha kalabalık olacağından emindik. Rejim kenti taraftarlarını taşıtmak için eyaletteki bütün otobüsleri kiralayarak bizim yandaşlarımızın eyleme gelmelerini engellemek istedi. PPP üyeleri ve taraftarlarına, "Rejimin kiraladığı otobüslere binerek Lahor'a gidin ve oraya varınca bizim eylemimize katılın," talimatı verdik.

MRD de bu mücadeleye katıldı. Ben Pakistan'a döndükten sonra, PPP yöneticileri ile birlikte, Demokrasiyi Yeniden Kurma Hareketi denen siyasi partiler koalisyonu liderleriyle görüşmeler yapıyorduk ve rejime baskı yapma konusunda, resmi olmayan bir sözlü anlaşma yapmıştık. MRD'nin dokuz lideri 10 Ağustos günü, üç yıldan beri ilk kez olarak anlaşmayı kesinleştirmek için Clifton 70'e geldiler. Liderlerden biri üzerinde beyaz Hac kıyafetiyle, ihramıyla geldi toplantıya, adam Hacca giderken rejim uçağa binmesine izin vermemiş ve havaalanından geri çevirmişti onu.

Ziya ise Bağımsızlık Gününde yaşayacakları yenilgiyi tahmin etmiş olacak ki, ailesini de yanına alarak 7 Ağustos'ta Suudi Arabistan'a uçmuştu. Havaalanında çalışan bir PPP taraftarından öğrendiğimize göre, Ziya giderken üç uçak konteyneri dolusu ev eşyası ve kendisine Cumhurbaşkanı olarak bir Arap devlet başkanı tarafından hediye edilmiş olan altın kaplamalı Rolls Royce otomobili de götürmüştü.

Zamanlama bir kez daha kritikti. Toplantıda MRD liderleri ve biz, seçimler konusunda baskı yapmak üzere, yasalar çerçevesinde ortak protesto eylemleri organize etmeye karar verdik. MRD ertesi gün, PPP ve diğer muhalefet partilerinin Bağımsızlık Gününde Karaçi ve Lahor'da ortak toplantılar yapacağını ve Ziya'dan 20 Eylül'de seçim isteyeceklerini açıkladı. Bu kez sinirleri iyice gerilen kişi Başbakan Junejo oldu.

12 Ağustos günü medya ve parti mensuplarıyla bir toplantı halindeyken Junejo'nun radyo ve TV'de önceden planlanmamış bir konuşma yapacağını söylediler. Junejo yaptığı konuşmada, Müslüman Birliği taraftarları ile muhalefet partilerin yandaşları arasında çıkması muhtemel çatışmaları önlemek için, Müslüman Birliği'nin Bağımsızlık Günü mitingini iptal ettiğini açıkladı. Muhalefet partilerinden de eylemlerini iptal etmelerini istedi ama bu konuda resmi bir emir çıkarmadı.

Junejo'nun mahcup olmamak için böyle bir yola başvurmasına şaşırmadım ama muhalefeti şiddete teşvik eder gibi konuşması beni sinirlendirdi. Biz eylemlerimizi yasal çerçeveler içinde ve karmaşa ve şiddete başvurmadan yapmaya çalışırken, rejim halkı şiddete itmek için elinden geleni yapıyordu. Benim gönüllü güvenlik elemanlarım silah bile taşımıyorlardı. Fakat Ziya'nın kukla başbakanı, Sıkıyönetimin sözde kaldırılmasından sekiz ay sonra bile, Pakistan'da tüm siyasi çalışmaları engellemek, buna bahane bulmak için elinden geleni yapıyordu. Fakat rejimin gerçek yüzünü ortaya koymaktan da çekiniyordu. Junejo Amerika'dan yeni dönmüş ve ziyareti sırasında Başkan Reagan da Pakistan'da demokrasi adımları atıldığını söyleyerek onu övmüştü. Junejo da *Time* dergisine verdiği röportajda, Pakistan'da Sıkıyönetimi kaldırarak bu sorunu çözdüğünü ve demokrasiyi getirdiğini

gururlanarak anlatmıştı. "Biz bunu yaptık, artık seçimler için ne kaldı geriye?" demişti.

Büromda toplanıp TV'de Junejo'nun konuşmasını izlerken arkadaşlarıma, "Bu bizim için büyük bir zaferdir," dedim. "Junejo demokrat bir başbakan olduğunu söylüyor ama nerde onun desteği? PPP eyleminin gölgesinde kalacağını bildiği için kendi mitingini iptal etti. Rejim sahadan kaçıyor."

Bir arkadaş, "Artık 14 Ağustos eylemini yapmamıza gerek kalmadı," dedi. "Bu durumda zaten kazanmış oluyoruz."

Bir başkası, "Hayır, biz yolumuza devam etmeliyiz," diye atıldı. "Ayın 15'inde neden halk toplantıları yapmıyoruz?"

"Ayın 15'i Hindistan'ın Bağımsızlık Günü."

"O halde ayın 16'sı olabilir."

Onlara, "Ben yarın Faysalaba'da bir PPP toplantısına gidiyorum, ondan sonra bu konuda bir karar veririz," dedim.

Clifton 70'teki resmi olmayan toplantıdan çıkar çıkmaz MRD'nin acil toplantısına gittim. Eylemlerin yeniden planlanması konusunda diğer PPP yetkilileri ile görüşmek istediğimi söylediğim için MRD liderleri kızdılar bana. "Sen politika nedir bilmiyorsun, biz Bağımsızlık Günü eylemlerini yapmalıyız. Artık geri adım atamayız," dediler.

Ama ben PPP'nin büyük bir eylem için henüz hazır olduğunu düşünmüyordum ve onlara itiraz ettim. Biz 'Kara Gün' için pek çok yerde büyük mitingler yapmıştık ve yenilerini organize etmek için biraz zamana ihtiyacımız vardı. Ayrıca bizim stratejimiz rejime doğrudan karşı çıkmak değil, onları eritmek için eylemlerin dozu-

nu yavaş yavaş artırmaktı. Yapılan eylemler ve grevlerle hükümet felç olunca, iş hayatı, ekonomi ve bütün ülke yaşamı olumsuz etkilenecek ve rejim karşıtları artacaktı. Şimdi rejime doğrudan karşı çıkmak işimize yaramazdı, parti liderleri ve partililer tutuklanabilirdi. O zaman başlattığımız hareket başarılı olamazdı.

Ama MRD liderleri, "Devam etmeliyiz," diye ısrar ettiler.

Ya onlara katılacak ya da MRD ve PPP koalisyonunu bozacaktım. Bu durumda dokuz lider içinde itiraz eden sadece bendim ve anlaşmayı bozmamak için bizim de eylemlere katılmamız gerekiyordu.

İstemesem de, "Pekâlâ, o halde devam edelim," dedim. "Ama rica ediyorum, planları bu gece açıklamayın. En azından yarın öğleye kadar bekleyin." PPP yöneticilerini uyarmam için az da olsa zamana ihtiyacım vardı, PPP'nin ünlü isimleri gizlenmeliydiler. Eğer hepimiz tutuklanırsak sonbahar çalışmalarımız başarılı olamazdı. Fakat MRD beni dinlemedi ve açıklamayı hemen yaptı.

13 Ağustos 1986

Faysalabad toplantısına katılmak üzere havaalanına gittiğimde polisler, "Sizin Pencap'a gitmeniz yasaklanmış, ama ısrar ederseniz yine de gidebilirsiniz," dediler. Rejim yeni bir taktik kullanmaya başlamıştı. Yasaklamaya rağmen gitmek isteyeceğimi ve emri dinlemeyeceğimi düşünüyorlardı, böylece aleyhime bir durum yaratılmış olacaktı. Ama onların oyununa gelmedim. Havaalanında yanımda bulunan PPP yöneticiler ile hemen ayaküstü görüştüm ve onlara neler yapmaları gerektiğini söyledim. Clifton 70'e dönünce belki de beni tutuklayacaklardı.

Clifton 70'e dönünce orada polis göremedim ve şaşırdım. Fakat Hindistan radyosu hata yaparak haberlerde

benim tutuklandığımı söylemişti ve telefonlar arka arkaya çalmaya başladı. Haberlere göre tutuklanmam nedeniyle Lyari de ayaklanmalar olmuştu. Faysalabad havaalanında beni karşılamak için bekleyen halka polisler gözyaşı bombaları atmışlar, insanları dövmüşlerdi. Rejim demokrasiye böyle gidiyordu işte.

Ben endişe içinde polislerin gelmesini beklerken birçok PPP ve MRD yetkilisi tutuklandı. İlk kez olarak onlar hapse girerken ben dışarıda kalıyordum. Rejim bana dokunmadan muhalif partileri felç etmeye çalışıyordu, böylece dünyanın ve özellikle de sonbaharda yardım paketini oylayacak olan ABD'nin tepkisini çekmeyeceklerdi. Ben de bu durumdan yararlanarak PPP'nin muhalefet çalışmalarına devam etme olanağı bulacağım için memnundum.

Çok geçmeden medya mensupları Clifton 70'e akın ettiler. *Time* dergisinden Ross Munro, bir BBC TV kameramanı, Radcliffe'den eski bir arkadaşım olan *Life*'ın muhabiri Anne Fadiman, fotoğrafçı Mary Ellen Mark ve daha birkaç gazeteci benim Pakistan'a dönüşümle ilgili bir söyleşi için eve geldiler. *Jang* ve *Dawn*'dan eski muhabirler olan Mahmut Şam ve Hazur Şah da vardı onların arasında. O gün akşama kadar yaklaşık bin PPP'li MRD'li parti yöneticisi tutuklandı ama bana dokunmadılar.

Karaçi Basın Kulübünden gelen bir gazeteci arkadaş, bir gün sonra Karaçi'de bir MRD mitinginin yapılacağını ve benim de orada beklendiğimi söyledi. Buna şaşırdım, bana böyle bir şey söylememişlerdi. O akşam BBC haberlerinde de benim ayın 14'ünde MRD'nin Karaçi mitingine gideceğim açıklandı. Oraya giderek rejimi kızdırmak istemiyordum ama gitmezsem de diğer muhalefet partileri korktuğumu söyleyeceklerdi.

İki partili arkadaşımı, tutuklanmaktan kurtulmuş bütün yönetici arkadaşları yarın sabah Clifton 70'e ge-

tirmeleri için görevlendirdim, böylece mitinge büyük bir grup olarak gidebilirdik.

14 Ağustos 198, Pakistan Bağımsızlık Günü.

Sabah kulağıma gelen bazı seslerle uyandım. Clifton 70'in bahçesi önünde toplanmış olan kalabalıklar, *"Jiye Bhutto!* Kardeşimiz Bhutto!" diye bağırıyorlardı. BBC haberleri ve başka kaynaklardan MRD mitingine gideceğimi duyan binlerce PPP'li vatandaş evin önüne toplanmış, bağırıp duruyor, daha yüzümü görmeden beni alkışlıyorlardı. O sırada gelen bir haber neden hâlâ tutuklanmadığımı açıkladı bana. Dün gece MRD'nin bugün miting yapılacak açıklamasından sonra şaşıran rejim yetkilileri, hâlâ Suudi Arabistan'da bulunan Ziya'ya haber gönderip ne yapacaklarını sormuşlardı. Ama onun cevabı Pakistan saati ile sabah 9'a kadar gelmemişti. Ziya adamlarına teleks çekip beni tutuklamalarını emretmiş ama polisler evin önündeki kalabalığa yaklaşamamışlardı. Daha sonra konuştuğum bir polis, "Sizin eve yaklaşsaydık o kalabalıklar bizi linç ederlerdi," dedi. Clifton semtinde birçok yabancı büyükelçilik ve diplomat evi olduğu için, polisler halkın ayaklanarak onları ateşe vermesinden de korkmuştu.

Ayrıca polisler benim nerde olduğumu da kesin olarak bilmiyorlardı. Arkadaşım Putçi geceyi Clifton 70'te geçirmiş ve sabah erkenden arabasıyla ayrılmıştı evden. Ev civarında gözetleme yapan istihbarat ajanları giden arabada benim olabileceğimi düşünmüşlerdi. Benim evde olup olmadığım konusunda kesin bilgileri yoktu.

MRD'den bir görevli telefon edip mitinge ne zaman gideceğimi sorunca, "Biz saat 2'de buradan ayrılacağız," dedim. Çok geçmeden polisin beni tutuklamak için 2'de geleceğini söylediler, ama polisin beni tutuklaması için

bir suçlama, bir neden yoktu elinde. İçişleri Bakanlığı mitingi yasaklamamıştı.

Saat 1'de evden ayrılmaya karar verdik ve medya mensupları da toplandı. Harvard günlerimde arada sırada *Life*'ta okuduğum, '*Life* (Hayat) Sinemaya Gidiyor' sayfasını hatırladım; şimdi ise *Life* (Hayat) Pakistan polisiyle çatışmaya gidiyordu ve sonunda tutuklanacaktım. Anne Fadiman için endişeliydim. *Time*'ın Yeni Delhi bürosu şefi olan Ross Munro bölgedeki siyasi olaylara alışıktı, ama Clifton 70'den çıkınca başımıza neler geleceğini kimse bilmiyordu.

Evin kapısından çıkarken, "*Kulhuvallahu Ahad* – De ki Allah Birdir," duasını okudum. Anne Fadiman, Ross Munro, BBC TV kameramanı, birkaç PPP'li ile arkadaşım Putçi bir Pajero jeepe bindiler. Ben de siyasi amblemlerle, bayraklarla süslü ve hoparlör sistemi olan başka bir arabaya bindim. Samiye, birkaç parti çalışanı ve fotoğrafçı Mary Ellen Mark benimle aynı araca bindiler. Araç kapıdan çıkarken ben arka koltukta ayağa kalkarak açık olan üst kapaktan belime kadar dışarı çıktım. Dışarıdaki kalabalıklar Urdu dilinde, "*Marain gai, mar jain gai, Benazir, ko lahain gai*—Onları yeneceğiz, öleceğiz ama Benazir'i iktidara getireceğiz" diye bağırıyorlardı.

MidEast Hastanesi yaklaşırken o gün atılan yaklaşık 3.000 gözyaşı bombalarının ilk yaylım ateşi başladı. Polisler kalabalığı gözyaşı bombalarıyla dağıtmaya ve bizim arabalara yaklaşmaya çalışıyorlardı. Birisi beni açık tavan kapağından içeri çekti ve kapağı kapadı ama gazdan öksürmeye başladık, boğulacak gibiydik. Dillerimizin üstüne tuz ve limon koyarak yanımızdaki ıslak havluları yüzlerimize örttük. Diğer araçtaki PPP'li arkadaşları ve gazetecileri düşünüyor, onlar için endişeleniyordum.

Anne Fadiman:

Gözyaşı bombalarının dumanları o kadar yoğundu ki dışarıda neler olduğunu net olarak göremiyorduk. Pajero aracın tepe kapağını kapamak istedik ama kapak yarı yolda sıkıştı kaldı. Sonunda kapağı kapayabildik ama etraftaki insanlar aracı iyice sardılar ve orada kaldık, kımıldayamıyorduk. Aracın içinde gazla birlikte sıkışıp kaldık. Ertesi gün bu gözyaşı bombalarının Smith Wesson Amerikan firmasının ürünü olduğunu öğrendik.

Ross daha önce de bulunmuştu böyle ortamlarda ve ne yapılması gerektiğini iyi biliyordu. Avuçlarımıza su doldurup yüzümüzü yıkadık ve yüzlerimize ıslak havlular tuttuk ama durumumuz hiç iyi değildi. Astımı olan Putçi gözyaşı bombaları atılmaya başlar başlamaz kendini dışarı attı ve koşarak gazlı bölgeden uzaklaştı. Ama diğerlerimiz arabanın içinde kaldık ve gazın etkisinden birkaç hafta boyunca kurtulamadık. Ben eve gittikten sonra gaz etkisinden kurtulmak için birkaç iğne yedim ama etki yine de devam etti. Ama yine de şanslı sayılırım. Duyduğuma göre Beşir Riaz aylarca hasta yatmış.

Polislerin saldırdığı ve gözyaşı bombalarının atıldığı bölgeden uzaklaşmak için iki aracımız farklı yollar kullandı. MRD mitingi Karaçi'nin en fakir semti ve PPP'nin kalesi olan Lyari'deydi ve polis saldırısını atlatıp oraya varmak için ters arka yollara girdik. Fakat polisler bizi ve konvoyumuza katılan diğer araçları buluyor ve telsizle ileriye haber verip geriye dönmemizi sağlıyordu. Bir iki Pajero jeep Muhammed Ali Cinnah'ın mezarına doğru gitmeye karar verdik. Ama oraya yaklaşırken polis araçları yine önümüzü kestiler. Tekrar Lyari'ye geri dönerken bir lastiğimiz patladı. Kriko kullanacak zaman bile yoktu ama

çevremizdeki kalabalık aracı tutup kaldırdılar ve lastiği hemen değişirdik. Polisler gelirken biz yine kaçmaya başladık.

Ross Munro:

Konvoyumuz Lyari'de büyük bir meydan olan Chakiwara Chovk'a vardığında, orada yaklaşık on bin kişi toplanmıştı. Benazir oraya kadar varıp birkaç dakika konuşarak sembolik bir zafer kazandı. Halka aracının hoparlöründen Urduca, "Sizler benim kardeşlerimsiniz. Ziya artık gitmeli," diye bağırdı. Ona göre Bağımsızlık Günü diye bir şey yoktu Pakistan'da, çünkü ülkede bunu göstermek için yeterli siyasi özgürlük bile yoktu. O konuşurken iki yüz metre kadar ilerde bir otobüs yanıyordu.

Anne Fadiman:

Ben PPP'nin bir tek şiddet eylemini bile görmedim. Şiddete sadece polisler başvuruyor, halka saldırıp dövüyorlardı. Genç adamlar kendilerini cop darbelerinden korumak için kollarını havaya kaldırıyor, başlarını örtmeye çalışıyorlardı. Benazir'in aracını görenler koşarak onun yanına geliyor, kanlı kollarını camlara bastırıyor, kendilerini Benazir için feda etmeye hazır olduklarını gösteriyorlardı. Birden kalabalıklar arasından koşarak çıkmaya çalışan BBC Karaçi temsilcisi İkbal Caferi'yi gördüm. O da beni gördü ve "Korkunç şeyler oluyor," diye bağırdı. "Polisler üzerine PPP stikeri yapıştırmış on yaşında bir çocuğu döverek yere yıktılar." O sırada Benazir'in aracını gören polisler onun üzerine doğru koşmaya başladılar.

Birinin yanı başımda bağırdığını duydum. Gözyaşı bombası başımın üzerinden geçerken birisi beni tutup aşağıya çekti. Kaddafi stadyumunda annemle bana yapılan saldırıya benziyordu bu da. Polisler gözyaşı bombalarını artık halkı dağıtmak için değil de mermi gibi kullanıyorlardı. Polis arabalarının sayısı gittikçe artıyordu. PPP'lilerden biri, "Parti başkanının tutuklanmasına izin veremeyiz!" diye bağırdı. Halk, "Polisleri hemen durdurun!" diye bağırmaya başladı.

Halk barikatlar kurmaya başladı, otomobil lastikleri ve bulunan çöpler, hurdalar yakılıyordu. Gözlerimiz ve boğazlarımız gazdan yanarken araçlarımızı yine ara sokaklara daldı. Halk polis otolarını taşlamaya başladı. Bizim çıkmaz sokaklara girmemizi önlemek isteyen eylemciler, "Bu taraftan! Bu taraftan!" diye bağırarak yol gösteriyorlardı bize. Her yerde çığlıklar, bağırışlar, polis sirenleri duyuluyordu. Aracımızdan indik ve birkaç PPP yetkilisiyle beraber önümüze çıkan bir taksiye atladık, yanımda bulunan Samiya polisleri şaşırtmak için ön koltuğa oturdu. Şoför öyle şaşkındı ki ben daha arka kapıyı kapamaya çalışırken arabayı gazladı.

Ara sokaklarda büyük bir hızla gidiyorduk ama peşimizdeki tek motosikletli polisi bir türlü atlatamadık. Yanımdaki PPP yöneticileriyle konuşarak bir basın toplantısı yapacak yer aradık ama bu durumda yakınlarda bir yer bulmamız mümkün değildi ve ben Clifton 70'e dönmemizi istedim. Oraya gidince büyük olasılıkla polislerle karşılaşacaktık ama medya ile konuşurken kendi evimde olmak istiyordum ve beni orada tutuklayabilirlerdi. Motosikletli polis hâlâ peşimizdeydi. Metropole Otele giden yolda şoföre, "Şu ilerde aniden sağa dön," dedim. Ani bir dönüşle dar bir yola girerek otelin arkasına çıktık ve motorlu polisten de kurtulduk.

Clifton'a yaklaşırken her yer polis doluydu. Şoför ilk polisleri görünce birden paniğe kapıldı ve arabayı durdurup geri vitese taktı. Ona, "Sakin ol, normal hızla yola devam et, ileriye doğru git," dedim. "Polis sarı bir Toyota taksi aramıyor." Zavallı şoför polislerin arasından geçerken korkudan titriyordu. Ben Samiya'nın peçesini yüzüme örttüğüm için polisler tanıyamadılar beni. Parti yöneticilerinden birinin evine gittik ve gazın etkisinden kurtulmak için yüzlerimizi yıkadık.

Taksiden inerken çantamı açtım ve şoföre, "Sana borcumuz ne kadar?" diye sordum ama adam başını iki yana salladı ve "Bu benim kendi arabam," dedi. Korkudan hâlâ titriyordu. "Ben de bir PPP'liyim," diyerek benden para almadı.

Medya mensupları haberleşerek Clifton 70'te toplanmışlardı bile. Onlarla konuşurken polislerin eve geldiğini söylediler. "Bırakın gelsinler," dedim. Üç kadın polis utangaç bir tavırla gazeteci dolu olan salona girdiler ve bana otuz günlük bir tutuklama emri uzattılar, yasadışı toplantı yapmakla suçlanıyordum. Küçük valizimi hazırladıktan sonra uzun bir polis konvoyu eşliğinde polis merkezine götürüldüm, bir sürü PPP aracı da bizi izledi.

Polis merkezinde öğrendiğime göre Lahor'daki Bağımsızlık Günü eyleminde altı kişi ölmüş, çoksayıdainsan yaralanmıştı. Rejim yine yapacağını yapmış, çok sayıda vatandaşa acı çektirmişti. Haberlere göre bazı Parlamento üyeleri de Kalaşnikof silahlarla insanlara ateş açmış, öldürmüş ve yaralamışlardı. Bunu yapan Parlamenterler asla suçlanmadılar ve ayrıca polisler eylemlerde yaralanarak hastanelere götürülen muhalifleri bile dövmüşler, camilere sığınan eylemcileri bile yaralamışlardı.

Sindh'de de on altı ölü ve yüzlerce yaralı vardı. Sadece Lyari'de değil, eyaletin diğer küçük şehirlerinde de

polisler barışçı eylemcilere saldırmışlardı. Sınır eyaletinde de aynı polis vahşeti yaşandı. Halkın suçu da sadece bağımsız Pakistan'ın kuruluş yıldönümünü kutlamak istemesiydi.

Beni Karaçi'nin dışında bulunan gençler cezaevi Landhi Borstal'da yalnız başıma bir hücreye koydular. Karaçi Merkez Cezaevinde çok sayıda yeni tutuklu olduğundan bana yer bulamamışlardı. Benim tutuklanmamla beraber ülkede protestolar ve 1983 MRD hareketinden beri görülmemiş bir karmaşa başladı. Sindh eyaletinde polis karakolları, devlet daireleri, tren istasyonları yakıldı. Lyari'de halk bir hafta süreyle polis silahlarına ve gözyaşı bombalarına karşı mücadele verdi. Daha sonra askerler de işe karıştı ve ölü sayısı otuzu geçti. Mary Ellen Mark'ın olayları çektiği filmlere el koydular.

Yönetimin yarattığı şiddet, vahşet ortamı İngiltere'den Almanya'ya birçok devlet tarafından protesto edildi. ABD'de Senatör Kennedy ve Pell ile benim için önemli çalışmalar yapan Kongre Üyesi Solarz seslerini yükselttiler. Asya-Pasifik işleri alt komite üyesi Solarz, "Eğer yönetim muhalefet liderlerini tutuklamaya ve barışçı siyasi eylemlere engel olmaya devam ederse, Kongredeki Pakistan dostları ABD yardımı konusunda o ülkeyi destekleme konusunda güç durumda kalacaklardır," diye konuştu. Fakat Reagan yönetimi Ziya'yı ve onun sözde sivil Başbakanı Junejo'yu desteklemeye devam etti. Bir Dışişleri yetkilisi, "Bay Junejo muhalefete ve yabancı eleştirilere karşı koyma cesaretini göstermiştir," diye konuştu.

Ziya Ağustos sonlarında Mekke'den dönünce ABD Kongresinden yükselen eleştirilere cevap vermeye başladı. 26 Ağustos'ta *New York Times* muhabiri Steven

Weisman'a verdiği röportajda, "Bayan Bhutto bizim için sorun değil, diye konuştu. "Sorun olan onun gereksiz hırsı ve iktidarı ele geçirmek için yaptıklarıdır."

Beni Sindh Yüksek Mahkemesine 10 Eylül'de çıkaracaklardı. Hakkımda gerçek bir suçlama olmadan cezaevinde tutuluyordum. Bağımsızlık Günü mitingi yasaldı ve yasadışı hiçbir şey yapmamıştım. Sindh'in her yerinden insanlar akın akın mahkemem için 9 Eylül'de şehre gelmeye başlarken, aynı günün sabahı saat 9.30'da hücreme gelen cezaevi müdürü, "Size bir sürprizim var, serbestsiniz," dedi. Ama ben hiç şaşırmadım, valizimi toplamış, çıkmaya hazırlanmıştım zaten.

Ben cezaevinden çıktıktan sonra PPP'de heyecanlı günler yaşanmaya başladı. Bazı partililer eylemlere devam etmek ve rejimin akıttığı kanların intikamını almak istiyordu. Rejimin eylem yapan PPP taraftarlarını öldürdüğünü söylüyorlardı ve Ziya'nın devrilmesi için herkes hazırdı. Bu heyecanı devam ettirmeliydik.

Ben arkadaşlara, "Biz değişimleri barışçı ve siyasal yollardan yapmaya söz verdik," dedim. "Fakat rejim şiddete başvurdu. Eğer protestolara devam edersek daha çok kan akabilir, daha çok karmaşa, şiddet yaşanır ve kontrolü aşırılara kaptırabiliriz. Biz Ağustos'u moral zaferimiz olarak kabul edelim ve barışçı yolumuza gidelim." Bu toplantıdan sonra yeni bir ülke turuna çıktım ve halka yeni mesajlar vererek dikkatle ilerlememiz gerektiğini anlattım.

1987 yılı gelirken kendime daha çok güvenmeye başladım. Ben her zaman yeni bir yılın geçen yıldan daha iyi olacağına inanırım ve bu yıl da böyle olacağına dair birçok iyimser belirti vardı. Altı yıldan beri ilk kez olarak Pakistan'da

özgürdüm ve uzun süren siyasi yasaklardan sonra PPP'nin bir parti olarak gücünü artırmaya başlamıştık. Okuryazar oranının düşük olduğu Pakistan gibi bir ülkede dört ay içinde partiye bir milyon üye kaydettik ki olağanüstü bir rakamdı bu. Pencap'da parti seçimleri yaptık –daha önce bölgede böyle bir şey duyulmamıştı– ve bu seçimlerde dört yüz bin partili oy verdi. Parlamentoda muhalifimiz Müslüman Birliği ile diyalog başlattık ve rejimin insan hakları ihlallerini ortaya koymaya başladık.

Ziya sürekli olarak bizim intikam peşinde olduğumuzu söylüyor, özellikle askeri birliklerde böyle konuşarak 'PPP gelir' endişesi yaratmaya çalışıyordu. Fakat bizim partimiz intikam almak için değil, ulusu oluşturmak için konuşuyor ve herkes de çok iyi biliyordu bunu.

Ben Pakistan'da siyasetin dışında kalacak profesyonel bir orduya olan ihtiyaçtan söz ediyordum her zaman. Ziya'nın Hindistan'la olan Siaşin Buzulu olayını eleştirmeye devam ettim, bu olayda Pakistan son üç yılda 1.400 mil kareden fazla toprak kaybetmişti. Toplantılarımıza gelen kalabalık halk kitleleri bizi her geçen gün biraz daha büyük dikkatle dinliyorlardı. Bağımsızlık Gününde öldürülen bir PPP'linin ailesine başsağlığı ziyareti için Aralık ayında Lala Musa'ya gittiğimizde, önlerinden geçtiğimiz askerler PPP araçlarını selamladılar. General Ziya'nın gücüne hızla yaklaşıyorduk.

Babamın doğum gününde Larkana'ya gittiğimde, emekli bir general ve PPP destekçisi bana, "Rejimin sana karşı harekete geçme planı yaptığını haber aldık," dedi. Arkadaşlara, "Güvenliğini test etmek için Al-Murtaza'da bir deneme toplantısı yapacağız," dedim. 5 Ocak günü babamın doğum gününe binlerce insan geldi ve her şey yolunda gitti, bize gelen bir tehdit olmadı. Generale her şeyin yolunda olduğunu söyledim ama o yine de çok dikkatli olmamızı söyleyerek uyardı bizi.

Daha sonra Rawalpindi ve Lahor'dan da uyarılar geldi. Parti yönetiminden bir arkadaş, "Askerler bir suikast provası yaptılar," dedi. "Bir suikastçı bir toplantı sırasında sana rahatça yaklaşmış ve bunun çok kolay olduğunu söylemiş." Ben paniğe kapılmamaya gayret ettim ama ölüm her zaman gelebilirdi, bunu düşünmemek için kendimi çalışmalara verdim.

Uyarılar devam ederken partililer de durmadan güvenlik önlemlerimizin artırılmasını istiyorlardı. Sınır eyaletinde bir partili bana Kalaşnikof silahlı altı koruma vermek istedi ama ona teşekkür ederek kabul etmedim bunu. Silahlardan hiçbir zaman hoşlanmadım ve kendi güvenlik elemanlarımın da silah taşımalarını istemedim. Fakat bir süre sonra bu kararımdan kuşkulanmaya başladım.

Ocak 1987'de bir hafta içinde yakınımda olan insanlara iki saldırı oldu. Birinci saldırıda, korumalarımdan birinin arabası zorlanarak Karaçi'de bir çıkmaz sokağa girmek zorunda bırakıldı ve orada üzerine ateş açıldı. Fakat Münevver Suharwardi adlı bu güvenlik elemanının yanında arkadaşları vardı ve onlar da ateş açınca saldırganlar kaçtılar. Fakat MRD yöneticilerinden biri olan Fazıl Rahu 11 Ocak günü kendi köyünde öldürüldü. Basın danışmanım ve bir zamanlar Londra'da *Amal*'ın editörlüğünü yapmış olan Beşir Riaz geceleri tehdit telefonları almaya başladı. Bunlar rejimden bana gelen tehditler miydi acaba? Avukatıma, "Yetkililerle görüş," dedim. "Onları önceden uyarıyoruz, eğer bana bir şey olursa sorumlusu onlar olacaklardır."

Saldırı 30 Ocak'ta geldi. Larkana'ya gitmek üzereydim ama bir son dakika görüşmesi yüzünden biraz geciktim. Larkana'ya genelde Pajero jeeple giderim ama bir acil durum olabilir ihtimaline karşı uçak rezervasyonu

da yaptırmıştım. Seyahatlerde farklı yollar seçmek ayrıca güvenlik açısından da iyi oluyordu. Bazen kullanmayacağım halde ve hiç gitmeyeceğim yerlere uçak rezervasyonları yaptırarak Ziya'nın ajanlarını şaşırtırım. Bazen çalışanlarına bile söz etmem seyahat planlarımdan.

Vakit öğleye yaklaşırken, yardımcılarımdan biri beni uyararak geç kaldığımızı söyledi. "Eğer Larkana'ya hava kararmadan varmak istiyorsanız arabalar yola çıkmalı."

Urs'a, "Siz yola çıkın," dedim. "Benim acil bir görüşme yapmam gerekiyor. Daha sonra gelirim ben de."

Arkadaşlarımın arabaları Larkana'ya varamadı.

Toplantının ortasına getirdikleri nota bakınca sadece iki kelimeyi görebildim—'Pajero' ve 'vuruldu' sözcükleriydi bunlar. O sırada karşımdakilere tam da güvenlik elemanıma yapılan saldırıdan ve MRD yöneticisinin öldürülmesinden söz ediyordum. Misafirlerime, "Özür dilerim, biraz izin verin bana, arabama saldırmışlar," dedikten sonra yardımcılarıma ve avukatlarıma polise ve gereken yerlere haber vermelerini söyledim ve toplantıma döndüm.

Olayın nasıl meydana geldiğini çok geçmeden ayrıntılarıyla öğrendik. İki aracımız gündüz vakti Manjhand yakınlarında yolda giderken yolun kenarından aniden fırlayan bir adam kolunu kaldırıp işaret vermiş ve dört silahlı adam da ortaya çıkıp Pajero'nun yolcu taşıyan sağ tarafına ateş açmışlardı. Urs gaza basmış ve saatte zaten 70 mille giden Pajero uçuşan mermiler arasında sıyrılıp kaçmıştı oradan. Adamlar benim Pajero'mun arkasından bir süre daha ateş etmişler ve ikinci aracımızı durdurmuşlardı. İkinci araçta bulunan arkadaşlar silahlı adamlar tarafından götürülmüştü.

Rejim yetkilileri bunun bir yol soygunu olduğunu söylediler ama gerçek değildi bu. Olay yol soyguncula-

rının faal oldukları bölgenin kırk mil uzağında meydana gelmişti ve yol eşkıyaları gündüz vakti saat 3.30'da değil, genellikle gece karanlığında saldırırlardı. Ayrıca bu haydutlar araçlara kurşun yağdırmaz, sadece yolcularını soyarlardı.

Suikast saldırısı duyulduktan sonra ülkede yine huzursuzluklar başladı. Halkın öfkesi artınca Emniyet Genel Müdürü kaçırılan arkadaşlarımızı kurtarma girişiminde bulundu. Konuyla ilgili gelen bir habere göre araçlarımız evden ayrılırken, saldırı yerinde elinde telsiz olan bir adam görülmüştü. Araçlar evden çıkarken, benim de camları gölgeli olan araçta olduğumu sanmış ve saldırı noktasına mesaj vermiş olacaklardı.

Yetkililerin yol eşkıyaları hikâyesine asla inanmadım. Haydutlar beraber giden araçların hepsini durdururlardı ama bizim öndeki aracımız gazlamış ve kaçmıştı oradan. Yol eşkıyaları ayrıca kadınlara saldırmayı şerefsizlik sayarlardı. Bize yapılan saldırı basit bir yol soygunu olamazdı.

Bir başka hikâyeye göre, yol eşkıyalarının gizli yerine giden bir adam onların çete reisiyle konuşmuş ve reis daha sonra arkadaşlarına, "Yarın çok önemli bir işimiz var," demişti. Bazı haberlere göre yetkililer pis işlerini yol haydutlarına yaptırıyorlardı. Fakat PPP yetkililerini esir olarak tutanlar fidye istememişlerdi. Normal bir adam kaçırma olayı değildi bu.

Fakat arkadaşlarımız birkaç gün sonra aniden serbest bırakıldılar, onlara bir kötülük yapmamışlardı. Ama anlattıkları bizim kuşkularımızı doğruladı. Arkadaşlar kendilerini kaçıranlara benim ekibimden olduklarını söylemişler ve adamlar da zaten arabanın üstündeki PPP bayraklarını ve hoparlör sistemini görmüşler ve "Biz de General Ziya'nın ajanlarıyız," demişlerdi. Kaçırma olayı ile ilgili olarak tutuklanan kimse de olmadı.

Rejim şiddet olaylarını kışkırtıyordu, *mücahidin* gerillalarını, aşırı dinci öğrencileri, ayrılıkçıları ve Müslüman Birliği üyelerini silahlandırdılar. Ziya herkese sivil yönetim istediğini göstermek için, muhalefete karşı kendi güvenlik güçlerini değil de özel kuvvetlerini kullanıyordu. 1987'nin ilk aylarında Sıkıyönetimin kaldırılmış olmasına rağmen bir PPP'li hapse atılıp kamçılandı ve birkaç muhalif vuruldu. Şiddete başvurmak isteyen PPP'nin gençlerini tutmam gittikçe zorlaşıyordu.

Londra'da çıkan *South* dergisi bir Şubat ekinde, Pakistan'da durumun gittikçe daha çok karıştığını yazdı, "Generaller kredilerini yitirdiler. Hükümet yönetim gücünü gittikçe yitiriyor," diyordu. "Ülkede gerginlikler, etnik bölünmeler yaşanıyor. Yasalara kimse aldırmıyor, düzensizlik artıyor, halkın yaşamını uyuşturucu ve silah çeteleri kontrol ediyor."

Pakistan anarşi içindeydi, dış düşmana hiç gerek yoktu ülkede. 1990'da yapılacağı konusunda söz verilen seçimler yaklaşıyordu ama ülkede serbest ve tarafsız seçimlerin yapılabileceğine inanan insanların sayısı gittikçe azalıyordu.

1987 sonbaharında yapılan yerel seçimler çok kötü sonuçlandı. Rejimin desteklediği Müslüman Birliği muhalifi olarak seçime girmek isteyen ve kazanacakları garanti görülen muhalefet adaylarının başvuru belgeleri, zorla emekli edileceklerinden korkan devlet memurları tarafından geri çevrilmişti. Ziya'nın yerel yönetimlere yetki veren yeni yasasına göre, yerel yönetimler, darbeden beri on yıl görev yapmış olan devlet memurlarını gerekli hallerde emekli edilebilecekti.

Yerel meclislerdeki sandalyelerin yaklaşık yüzde altmışı üzerinde çeşitli oyunlar oynandı. Hileli olduklarını bildiğimiz seçmen listeleri düzeltilmek bir yana, seçime

kadar her gün değiştirildi ve istenen şekle sokuldu. Rejim destekli Müslüman Birliği Partisinin kazanması için seçim bölgelerine 600 ile 2600 arasında değişen seçmen takviyeleri yapıldı. Seçim kuralları sürekli değiştirildi. Adayların seçimlerden çekilmesi için son tarih 19 Kasım olarak açıklandı. Fakat o akşam son tarih 25 Kasım'a kadar uzatıldı. Böylece yönetim muhalefet adaylarını çekilmeye zorlamak için altı gün daha kazandı.

Oylama konusunda da oyunlar oynandı. Seçim sandıkları normal olarak kalabalık ve kolay gidilebilen yerlere konurdu. Ama bu seçimlerde sandıkların fazla kalabalık olmayan yerlere ve hatta seçmenlerin gitmeye korkacakları Müslüman Birliği taraftarlarının evlerine konacağı ilan edildi. Seçim günü bazı sandıkların yerleri muhalefet partilerine haber vermeden değiştirildi ve partimize oy verecek olan seçmenler oy veremediler. Seçim Komisyonları seçimden iki gün önce, seçim memurlarının taşınmaları için PPP yandaşlarının araçlarını ellerinden aldılar. Müslüman Birliği taraftarlarının araçlarına ise kimse dokunmadı.

Oynanan bütün oyunlara, başvurulan tüm hilelere rağmen Müslüman Birliği her yerde istediği sonucu alamadı. Müslüman Birliği Partisi, Junejo'nun akrabalarının yaşadığı ama bizim seçim bölgemiz olan Larkana'da Bhutto'ların oy alamayacağını açıkladı, ama bizim adayımız her şeye rağmen seçimlerden çekilmeyince, babamın zamanında fakirler için yapılmış bir mesken projesinden desteklerini çektiler. Ama biz yine mecliste yeterli sandalye kazandık.

Bölge ve belediye seçimlerinde de birçok oyun oynandı. Çoğunluğu aldığımız yerlerde bile yapılan hileler sonucunda adaylarımız diskalifiye edildi ve çoğunluk Müslüman Birliği partisine verildi. Larkana bölge seçim-

lerinde PPP'nin desteklediği aday Meclis Başkanı seçildiği halde onu iptal ederek sonucu değiştirdiler, Müslüman Birliği adayının seçimi kazandığı açıklandı. Seçimleri izlemekle görevli kişiye olanlar anlatılınca adam elinden bir şey gelmediğini söyledi.

Rejim Şahadkot Belediyesinde taktik değiştirdi ve Belediye Başkanlığı seçiminden bir gün önce iki PPP'li Meclis Üyesi kaçırıldı. Magsi Kuvvetleri denen paramiliter grubun militanları diğer Meclis Üyelerinin evlerine girerek onları tehdit ettiler. Örgüt militanları onlara, "Müslüman Birliği adayına karşı adaylığınızı koyarsanız siz de kaçırılırsınız ve Benazir de kurtaramaz sizi," dediler. Böylece kazanan taraf Müslüman Birliği oldu.

Rejim 1987 seçimlerinde büyük zafer kazandığını açıkladı. Biz onların seçimlerde çeşitli hilelere ve şiddete başvurduğunu söyleyince 'yalan söylüyor muhalifler," dediler.

Doğu Pakistan'da Dacca 1971'de Hindistan ordusunun eline geçmek üzereyken, babam Birleşmiş Milletler'de, "Gerçekler çarpıtılıyor," diye konuşmuştu. Bir zamanlar Nazi ordusunun Moskova kapılarına dayandığını, Fransa'nın Alman, Çin'in Japon işgalinde olduğunu, Habeşistan'ın Faşistlerin eline geçtiğini anlatmıştı. Ama bu ülkelerin halkları bu gerçekleri kabul etmek yerine savaştılar ve tarihin seyrini değiştirdiler. Babamın Güvenlik Konseyinde yaptığı konuşma, on sekiz yaşında bir üniversite öğrencisi olan beni derinden etkilemiş, Ziya'nın zulmüne karşı o günlerden aldığım güçle savaş vermiştim ve hâlâ da veriyordum. Kulaklarımda hep babamın, "Gerçekler çarpıtılıyor," sözü vardı.

Vizyonlar rüya da olabilirler, kehanetler de. Pakistan'ı seven herkes bu ülke ve halkı için parlak bir ge-

lecek rüyası görmekten alamaz kendini. Fakat bu hayali korumak için zor adımların atılması gerekir. Yapılan tahminlere göre, Pakistan'ın 100 milyon olan nüfusu yirmi birinci yüzyılın başlarında yaklaşık 155 milyon olacaktır. Ve bu nüfusun yaklaşık yüzde 44'ünün on beş yaş altı olacağı sanılmaktadır.

Pakistan'ın şehirlerde yaşayan nüfusu tutucu tahminlere göre bugünkü nüfusun üç katı olacaktır. 1980'lerin ortalarında Pakistan nüfusunun yüzde 85-90'ı temiz, sağlıklı su bulamıyordu. Gecekondularda yaşayan halkın aynı sayıda insanları uygun sağlık ve kanalizasyon sistemlerinden mahrumdu. Balucistan ve Kuzeybatı Eyaletinin bazı yerlerinde insanlar hâlâ mağaralarda yaşıyorlar. Buna rağmen rejimin yıllık bütçesinin ancak yüzde 0.5'i mesken programına ayrılıyordu.

Rejim insanların eğitimini de önemsemiyordu. Uluslararası okuryazarlık standardına göre Pakistan'ın yüzde 90'ı okuryazar değildi. Adını yazabilenleri okuryazar sayan başka bir standarda göre de Pakistan halkının yüzde 73'ü okuryazar değildi. Beş ile on yaş arası çocukların sadece yüzde 45'i okula gidiyor ve bunların beşte dördü de ekonomik nedenlerle on yaşına gelmeden okulu bırakıyordu. Pakistan'ın cahil halkına her yıl 1.5 milyon yeni cahil ekleniyordu. General Ziya yönetiminde okuryazarların sayısı artacağına tam tersine eksiliyordu.

Ulusal önceliklerimiz trajik bir biçimde çarpıtılıyordu. Ziya rejiminde Pakistan'ın savunma harcamaları iki katından fazla artmış, Güney Asya'daki tüm diğer ülkelerin üstüne çıkmıştı. Eğitim, mesken ve sağlık harcamaları ise en alt düzeydeydi. Birleşmiş Milletler Çocuk Fonuna göre, Pakistan'da 1980'lerde her yıl doğan dört milyon çocuktan yaklaşık 600.000'i bir yaşına basmadan, 750.000'i de beş yaşına basmadan önce ölüyordu. Batıdaki aynı

sayıda çocuk doğumlarıyla kıyaslandığında, Pakistan'da yılda yaklaşık 700.000 daha fazla çocuk ölüyordu. Ama halk geleceği hakkında söz sahibi değildi, konuşamıyordu bile.

Biz hâlâ serbest ve tarafsız seçimler ve Pakistan'a demokrasinin döneceği gün için savaş veriyorduk. Babam zengine, fakire, erkek ve kadına, tüm etnik ve dinsel azınlıklara anayasal eşitlik vermek için hayatını feda etmişti. Ülkeye eğitimde ve ekonomide gelişme sağlamış, halka demokrasinin sesini getirmişti. Fakat bunları başarmak için de çok büyük bir bedel ödemişti.

Thomas Paine 1776'da *The American Crisis*'da, "Cehennem gibi zulüm de kolayca zapt edilmez, yenilmez; ama bir tesellimiz vardır, sorunlar ne kadar büyük olursa kazanılan zafer de o kadar muhteşem olur," diye yazmıştı. Biz Pakistan'da Sıkıyönetim cehenneminden çıkmıştık ve önümüze çıkabilecek bütün baskılara, zulümlere dayanmaya hazırdık. Acılar çekmiş, kurbanlar vermiş, aile bireylerimizin ölümünü görmüş, başka ailelerin büyüklerine ve çocuklarına kayıpları için başsağlığı dilemiştik. Fakat her şeye rağmen demokrasi ateşini söndürmedik. Diktatörün gittiği ve Pakistan'a demokrasinin geldiği gün, bizim en büyük zafer günümüz olacaktı.

14

BABAMIN EVİNDEN GELİN GİDİŞİM

Ailemin ısrarı karşısında anlaşmalı bir evliliğe razı olunca, 29 Temmuz 1987 günü hayatımın önemli bir dönüm noktası oldu. Siyaset yaşamımda kişisel seçimim olarak ödediğim bedel bir anlaşmalı evlilik olacaktı. Pakistan'daki pozisyonum nedeniyle normal şartlarda bir erkekle tanışıp ondan hoşlanmam ve sonra da onunla evlenmem mümkün değildi. En gizli ilişkiler bile hakkımda çirkin dedikoduların çıkmasına neden olabilirdi.

Doğuluların pek çoğu için anlaşmalı evlilik bir istisna değil, tam tersine normal bir olay olarak kabul edilir. Ama annemle babam birbirlerini severek evlenmişlerdi ve günün birinde ben de bir erkeği sevmeyi ve istediğim erkekle evlenmeyi hayal ediyordum. Fakat benim gelecekte yapacağım evlilikle ilgili araştırmalar ben daha Radcliffe'te iken başlamıştı. Pakistan'ın en eski ve ünlü ailelerinden birinin ve o zaman bir Başbakanın kızıydım.

Amerika'da bir üniversite öğrencisi olarak Kadınlar Hareketini izlerken, evlilikle kariyerin birlikte yürüyebileceğini düşünürdüm, evlilik kadının kariyerini engelleyemezdi. Bir kadın istediği takdirde, bir kariyer yaparken mutlu bir evlilik de yaşayabilir, anne de olabilirdi ve hâlâ da böyle düşünüyorum. Benim gibi, hedefleri olan bir erkekle evlenmeyi ben de istedim.

Fakat askeri darbe her şeyi değiştirdi. Sıkıyönetimin ilk yıllarında araştırmalar devam etti ama ben o yıllarda evlenmeyi düşünmek bile istemedim. Babam hapiste ve ölümü beklerken evlilik yaşamına nasıl uyum sağlayabilir, mutlu olabilirdim ki?

Babamın ölümünden sonra evlenme fikri iyice uzaklaştı benden. Zaten âdetlerimize göre Bhutto ailesinin saygın büyüklerinden biri öldüğü zaman ailede bir yıl boyunca hiç kimse evlenmez. Babamın ölümü beni öylesine üzmüştü, onu o kadar özel bir insan olarak görmüştüm ki, annem 1980'de evlilik konusunu tekrar açınca ona hayır dedim. İçimde öyle büyük bir acı varken mutlu bir evlilik yapabilmem mümkün değildi.

Babam çocukluğumuzda bizlere birçok evlilik hikâyesi anlatır, bana ve Sanam'a, "Sizin evlenmenizi ve benden ayrılmanızı istemem ama sonunda evleneceksiniz. Fakat bana ziyarete geldiğinizde gözlerinizde bir damla gözyaşı görürsem gidip kocanızı bir güzel döver ve sizi tekrar evime getiririm," derdi. Babam bunu söylerken hiç kuşkusuz şaka yapıyordu ama o günleri hatırlayınca gözlerim hemen doluyordu.

Cezaevinde iken evlenmem zaten söz konusu olamazdı. 1984'te serbest bırakılıp İngiltere'ye sürgüne gidince evlilik konusu tekrar gündeme geldi ama ben anneme yine hayır dedim. Yıllarca hapis kaldıktan sonra insanlara, hele bir kocaya alışmam hiç de kolay olmayacaktı. Ailemle bile konuşurken bazen kalbim çarpıyor, sanki soluğum kesilmiş gibi oluyordum. Bazen dalıyor ve en küçük bir gürültüde sıçrıyordum. Anneme, "Evlenmeden önce kendimi bir bulayım," dedim. "Biraz sakinleşmem gerekiyor ve bunun için de zamana ihtiyacım var."

İngiltere'de yaşadığım ikinci yılda kendimi toparlamaya başladım. Bu arada akrabalar ve arkadaşlarım bana koca adayları buluyor ve bekliyorlardı. Ailemiz Temmuz 1985'te Cannes'da buluşmadan kısa bir süre önce, annem ve Manna Teyze toprak sahibi olan Zardari ailesinin oğlu Asif'ten söz ettiler bana. Manna Teyze annemle konuşmadan önce Asif'in eğitimi (Petaro Cadet Üniversitesi, Londra Ekonomik ve Siyasi Etütler Merkezi), işleri (emlak

işleri, tarım ve ailenin inşaat şirketleri) zevkleri (yüzme, skuaş ve kendi polo takımı Zardari Four) hakkında araştırma yapmış, kitap okuyup okumadığını da sormuştu.

Asif'in eski Millet Meclisi üyesi ve o zaman MRD'nin üyelerinden biri olan Awami Milli Partisi başkan yardımcısı babası Hakim Ali, teyzemin sorusuna, "Oğlum Benazir'le rekabet edemez ama okumayı sever," diye cevap vermişti. Asif'in ailesinin eski bir dostu olan Manna Teyze damat adayını yakından da görmek istemiş ve Asif de polo kıyafetiyle ona sportmen ve yakışıklı bir erkek olarak görünmüştü. Manna Teyze damat adayından memnun olduktan sonra İngiltere'de annemle temasa geçti ama bu kez de biz bir trajedi yaşadık.

Bir ay geçmeden kardeşim Şah Nawaz öldürüldü ve hepimiz perişan olduk. Ondan sonra anneme en az bir yıl ve belki de iki yıl evliliği düşünemeyeceğimi söyledim. O acılı günlerimizde o zamanki damat adayının adını bile sormamıştım.

Fakat Manna Teyze doğru zamanın gelmesini bekledi ve Nisan 1986'da Pakistan'a döndüğüm zaman evlilik konusunu tekrar açtı bana, Zardari ailesinin oğlu 100.000 kişilik Zardari aşiretinin reisi olacaktı, ailenin varisiydi. İran Balucistan'ından olan Zardari aşireti birkaç yüzyıl önce Sindh'in Nawabşah bölgesine yerleşmişti ve Asif şimdi ailenin oradaki çiftliklerini yönetiyordu. Manna Teyze, "Senin yaşlarında çok iyi bir genç adam, toprak sahibi ve siyasetle ilgilenen bir aileden geliyor. Lahor ve Peşaver'den bazı işadamlarının aileleri de geldiler bana ama onları sana uygun bulmadım. Senin Sindh'den biriyle, bizim âdetlerimizi tanıyan biriyle evlenmen gerekir," diyerek beni ikna etmeye çalıştı ama ben yine ilgilenmedim bu konuyla. Dokuz yıldan beri ilk kez olarak özgürce çalışabiliyor, seyahat edebiliyor, arkadaşlarımla rahatça görüşebiliyordum. Ona, "Bana biraz zaman ver

de özgürlüğün tadını çıkarayım," dedim.

Fakat Manna Teyze inadından vazgeçmedi ve Pakistan'a dönüşümden yedi ay sonra, Kasım 1986'da, bana haber vermeden yeğenim Fahri'nin Asif'i yemeğe davet etmesini sağladı. Hatta Asif'e her zaman tercih ettiği spor kıyafetlerden değil de bana daha şık görünmesi için resmi bir kıyafet giymesini söylemiş. Akşam yemek davetinde çok sayıda misafir vardı ama Manna Teyze Asif'i bana tanıştırmak için çevremdeki insanların azalmasını bekledi. Asif'in adını duyunca önce hiçbir şey hatırlamadım. Onun kim olduğunu bilmiyordum ama konuşurken bir konuda tartışmaya başladık. Fakat Manna Teyze birini gönderip onu yanımdan aldı ve ben de rahatladım. Partide yeterince tartışıyorduk, bu yemek davetinde de tanımadığım insanlarla tartışacak halim yoktu doğrusu.

Bazen de, benimle evlenecek bir erkeğin, benim gibi boş zamanı olmayan bir kadına nasıl dayanabileceğini düşünürdüm. Siyasi toplantılarımız çoğu zaman gecenin geç saatlerine kadar sürerdi. Ayrıca zamanımın büyük bir kısmını parti gezilerinde, Pakistan'ı dolaşarak harcıyordum. Bir koca karısının sürekli seyahat etmesine ne kadar tahammül edebilirdi? Ben zamanımın çoğunu ona değil de Pakistan halkına verecektim, kaç erkek dayanabilirdi buna?

Ayrıca evlenirsem siyaset arkadaşlarımın ve çevremin benim hakkımda düşünecekleri de ilgilendiriyordu beni. Parti arkadaşlarımın söylediğine göre, genç olduğum, yıllarca hapis yattığım ve çok trajedi yaşadığım için halk bana adeta bir azize gözüyle bakıyordu. Ailemin demokrat bir Pakistan için yaptıkları, benim babasız, annesiz, kardeşlerim ve yakınlarım olmadan acı içinde yaşamam yüzünden halk beni kendi ailesinin bir bireyi gibi görüyordu. Bu anlamda bakıldığında, PPP'nin gücü sayesinde halk hem partinin ve hem de kendilerinin beni koruduklarına inanıyordu. Evlendiğim takdirde artık on-

lara ihtiyacım kalmadığını düşünürler miydi acaba?

Fakat evlenmediğim takdirde de, hem Pakistan içinde ve hem de dışında siyasi açıdan kendimi yalnız hissedebilirdim. Erkek egemen bir toplum olan Pakistan'da bekâr bir erkek fazla dikkat çekmezdi ama bekâr kadın her zaman için kuşku çekebilirdi. Medya mensupları bana birçok kere, "Neden evlenmediniz?" diye sormuşlardı. Bu soruyu bekâr bir erkek siyasetçiye de sorup sormadıklarını bilmek isterdim ama onlara soramamıştım bunu. Gazeteciler Müslüman toplumlarda evlenmemiş siyasetçi kadın görmeye pek de alışık değillerdi ve bu nedenle böyle soruları rahatça sorabiliyorlardı.

Bu tür soru soranların bazılarında, evlenmemiş kadın siyasetçide herhangi bir anormallik olabileceği düşüncesi de olabiliyordu. Böyle bir kadının güvenilir bir lider olabileceği konusunda da kuşkular olabilirdi. Böyle bir kadın baskı altında kalırsa ne yapabilirdi acaba? Böyle düşünenler benim özelliklerimi ve partideki durumumu dikkate alacakları yerde, bekâr bir kadının bir ülkeyi yönetemeyecek kadar sinirli, saldırgan ya da çok utangaç ve sessiz olacağı konusu üzerinde duruyorlardı. Bir evliliğin basitçe bir kadın, bir erkek ve çocuklardan meydana geldiğini düşünenlerin yaşadığı bir Müslüman ülkede doğaldı bu tarz düşünceler.

Asif Zardari ailesinin benimle ilgilenmesinin üzerinden iki yıl geçtiği halde onlar benden vazgeçmediler. Geçmişte benimle ilgilenenlere uzun süre cevap vermediğim zaman, muhatabım ya benimle ilgisini yitirir ya da benim ilgilenmediğimi anlayarak bu işten vazgeçerdi. Fakat Zardari ailesi peşimi bırakmadı. Şubat 1987'de Afganistan'la ilgili bir TV programına katılmak için Londra'ya gittim. O sırada Asif'in üvey annesi de eski okul arkadaşı Behzat Teyzemi görmek için Londra'ya geldi. Behzat Teyze arkadaşının Asif'i çok övdüğünü ve benimle görüştürmek

istediğini söyledi bana. "Asif senden çok hoşlanmış ve gerçekten de evlenmek istiyormuş seninle," dedi.

Annem de ona katıldı ve "O da senin gibi otuz dört yaşında," dedi. "Aileyi tanıyoruz. O da Sindh'li, âdetlerimizi biliyor. Şehirlerde yaşayan ve bavulunu toplayıp hemen istediği yere giden uçarı işadamlarından biri değil bu genç adam. Ailesine ve aşiretine karşı sorumlulukları olan bir kırsal kesim adamı, onun için senin sorumluluklarını da kolayca anlayacaktır."

Annemin bu adamı bu kadar övmesi kuşkularımı artırdı. Annem daha çok kendi halinde olan erkekleri över, hareketli erkeklerin peşinde başka kadınların da olacağını ve evliliğimin tehlikeye girebileceğini söylerdi. Ama ben sessiz, sakin ve pısırık erkeklerden asla hoşlanmamıştım ve böyle bir kocayla yaşayamazdım.

Behzat Teyze beni onunla ve Asif'in üvey annesiyle çaya davet etti. Ama ben işim olduğunu ve gelemeyeceğimi söyledim. Onlarla bir arada olmayı kabul etmem bile olumlu bir davranış gibi görülebilirdi. Gerçi kendimi evlilik fikrine alıştırmaya çalışıyordum ama yine de evlenme düşüncesi bende panik yaratıyordu. Teyzeme, "Bana Haziran'a kadar zaman tanı, henüz hazır değilim," dedim.

Pakistan'a dönünce bir gün Lahor'da bir arkadaşıma, "Hiç tanımadığın bir adamla nasıl evlenirsin?" diye sordum. O da bana, "Biriyle evlendikten sonra ona farklı gözle bakarsın," dedi. Başka bir arkadaşım aynı soruya, "Onu daha önce tanımamış olsan bile evlendikten sonra sevmeye başlarsın," diye cevap verdi.

Asif hakkında kendim de bir araştırma yapmak istedim ve onu tanıyan biri bana, polo oynarken attan düştüğünü ve ömür boyu hafifçe aksayacağını söyledi. Daha sonra bunun doğru olmadığını öğrendim ama olsaydı bile benim için önemli sayılmazdı. Bir insandaki ayak aksa-

ması bir karakter hatası sayılmaz. Başka biri bana Asif'in cömert bir adam olduğunu, maddi sıkıntı çeken arkadaşlarına her zaman yardım ettiğini söyledi. Onu iyi tanıyan başka bir arkadaş da bir Urdu sözüyle anlattı onu bana, "O bir dostun dostu, düşmanın da düşmanıdır," dedi. Bu söz bana kardeşlerimi hatırlattı ve hoşuma gitti.

Çok işim vardı, çok meşguldüm ama bazen de kendimi çok yalnız hissediyordum. Clifton 70 çok büyük bir ev, bazen birkaç kuşak Bhutto'ları barındıracak şekilde inşa edilmiştir. Al-Murtaza da çok büyüktür ama çoğu geceler sadece benim odamda ışık yanar. Evler konusunda nedense bazen güvensizlik hissederim, evlerin ikisi de bana ait değildir. Mir mümkün olan en kısa zamanda yeniden evlenip Pakistan'a döner umuyorum. Erkek kardeşim ve yeni karısıyla aynı evde yaşamam nasıl olur acaba diye düşündüm ve sonunda kendime bir ev almaya karar verdim.

Ben ailemi kurmalıydım. Kız kardeşim ve erkek kardeşlerim evlenmişler ve çocuk sahibi olmuşlardı. Biz çekirdek aileydik ve başka çekirdek aileler doğurmuştuk. Tüm bu yeni aileler ortamında benim yerim ne oluyordu? Bazen ölüm de geliyordu aklıma. Şah'ın öldürülmesinden önce biz büyük bir aileyiz gibi hissediyordum ama geride biz kalınca birden küçülmüşüz gibi geldi bana. Evlenip kendi çocuklarıma sahip olma fikri şimdi daha çok hoşuma gitmeye başlamıştı.

Yakınlarıma Haziran ayında Asif'le Londra'da buluşabileceğimi söylemiştim ama İslamabad'da Parlamento Muhalefet Grubu toplantısı seyahatimi geciktirdi. Toplantıdan sonra Karaçi'ye döndüğümde, Asif'in üvey annesinin bir notunu buldum masamda, kendisini aramamı istiyordu. Kuzinim Fakhri'ye telefon edip ne yapacağımı sordum. Kızcağız bana onunla görüşmemi tavsiye etti ve kuşku duyduğum konuları da ona sorabileceğimi söyledi.

Şık kıyafetli Cambridge mezunu kadın Clifton 70'in salonunda bana, "Asif'i eş olarak kabul edersen bizim için büyük bir onur olur bu," dedi. "Evlilik sana yeni bir boyut, yeni bir görüntü kazandıracaktır." Bir kadının yeni bir boyut kazanması için evlenmesine gerek olmadığını söylemek istedim ama tuttum kendimi ve Asif'in üvey annesine, evliliğin benim için kolay bir yaşam tarzı olmayacağını anlatmaya çalıştım.

"Benim siyasi yaşantım basit bir yaşam değil," dedim. "Ben her beş yılda bir yapılan seçimleri oturduğum yerde sakince bekleyecek bir kadın değilim. Benim politik hayatımın bir anlamı var, zamanımı ona veriyorum. Bir erkek karısının bütün zamanını siyaset için harcamasına ne der acaba?"

"Güzel kızım, Asif kendine güvenen bir erkektir. O neyi istediğini çok iyi biliyor."

"Ama ben çok seyahat ederim ve kocamı da her yere götüremem."

"Fakat Asif de çok meşgul bir adamdır ve zaten o da rahatça seninle her yere gelemeyecektir."

"Duyduğuma göre Asif arkadaş partilerine gitmekten, gece hayatından hoşlanırmış. Bense bulabildiğim kısıtlı boş zamanlarımda birkaç arkadaşımla evimde kalmayı severim."

"Bu bir sorun sayılmaz. Bir erkek evine alıştıktan sonra karısı ve ailesiyle evinde kalmaktan zevk alır."

Kadın her itirazıma bir cevap buluyor, beni zor durumda bırakıyordu. Biraz düşündüm ve "Geleneklerimize rağmen ben kayınvalide ve kayınpederle aynı evde yaşayamam," dedim. "Benim evimde gündüz gece demeden her zaman toplantılar yapılır, salon ve oturma odaları genellikle dolu olur. Onun için kendi evime yaşamalıyım."

Kadın hiç tereddüt etmeden, "Seninle aynı fikirdeyim," dedi. "Zaten Asif de senin gibi düşünüyor. "Asif'in büyükleri ve kız kardeşleri de özel yaşamlarına önem verirler."

Bu Asif olağanüstü bir adam olmalı diye düşündüm ve onunla Ziya rejiminin ajanlarından ve gözetleyen gözlerinden uzakta, Londra'da görüşmeye karar verdim.

22 Temmuz 1987 günü Londra'da birkaç siyasi ziyaretim olduğuna memnundum. Ama akşamüzeri Asif'le görüşme saati yaklaşırken heyecanlanmaya başladım, bu görüşmeden kaçma olanağım yoktu artık.

Asif ve üvey annesi kuzenim Tarık'ın dairesinin kapısını çalarken Manna Teyze tedirgin bir ifadeyle kahvesinden bir yudum aldı. Salondaki koltukta otururken sakin görünmeye çalışıyordum ama Asif'in yaklaşan her adımında kalbim daha hızlı çarpıyordu. O da bu buluşma nedeniyle tedirgin olmalıydı ama göz ucuyla bir an bakınca onun oldukça rahat olduğunu gördüm. Hepimiz havadan sudan konuşmaya, sohbet etmeye başladık. Hiç kimse evlilik konusunu açmadı.

O akşam Asif ve ben pek konuşmadık. Genç adam gözlük takmıştı ve gözlerindeki ifadeyi göremiyordum. Ertesi gün bana bir düzine gül gönderdi ama bir önceki akşam ona karşı bir yakınlık hissetmemiştim. Fakat gönderdiği ve sevdiğim tatlı olan kestane şekerleri oldukça hoşuma gitti. Sunny'ye gönderdiği kirazlar da çok güzeldi.

Annemle Behzat ve Manna teyzeler birkaç kez ne karar verdiğimi sordular ama onlara her defasında, "Henüz bilmiyorum," diye cevap verdim.

Huzurum kaçmıştı. Batıdaki arkadaşlarımın beni bir anlaşmalı evliliğe götüren garip ve siyasi koşulları anlamakta güçlük çekeceklerini biliyordum. Batıda feminizm de din ve aile yükümlülüklerin merkezde olduğu

Doğudan çok farklıydı. Ayrıca sorunun kişisel bir yanı da vardı. Pakistan'daki en büyük muhalefet partisinin lideri olarak, çok önemli koşullar dışında, nişan bozma ya da boşanma skandalı riskini göze alamazdım. Sadece üç gün önce ve aile ortamında görüştüğüm bir erkekle hayatımın sonuna kadar birlikte yaşamam konusunda karar vermem gerekiyordu.

Daha sonraki günlerde Asif'i Oxford'dan birkaç eski arkadaşımla tanıştırdım, hepsi beğendiler onu. Pakistanlı bir okul arkadaşım da sevimli buldu onu ve onunla evlenmemi söyledi bana. Asif bir akşam bizim aileyi yemeğe davet etti, onun yanına oturmak zorunda kaldım ama kendimi korumak için diğer yanıma da konuşmayı seven kuzenim Fethi'yi aldım.

Ertesi gün kuzenim Tarık Asif'le konuştu ve ona, "Eğer Benazir'le evlenirsen bütün gözler senin üzerinde olacaktır," dedi. "En küçük bir hatan, hatta arkadaşlarınla gece geç saatlere kadar eğlenmen bile onu etkileyecektir." Asif onun da kalbini kazanmıştı. Tarık bana, "O adam yıllardan beri seninle evlenmek istiyormuş, durumu çok iyi anlıyor ve ne yaptığını biliyor," dedi.

Yasemin, "Cevabın nedir Pinkie?" diye beni sürekli sıkıştırıyor, annemle Sunny her sabah odama gelip anlamlı gözlerle yüzüme bakıyorlardı.

"Senin sorunun nedir Pinkie? Neden bir türlü karar veremiyorsun?"

"Henüz bilemiyorum."

Kaderimi bir arı belirledi. Zardari ziyaretinden dört gün sonra ben Fethi ile beraber Windsor Parkına giderken, Asif de bir polo maçına gitti. Parkta elimi bir arı soktu ve elim yavaşça şişmeye başladı. Ertesi sabah Asif bize geldiğinde beni hastaneye götürmek istedi, itirazıma rağmen bir doktor buldu ve onun yazdığı ilacı alıp getirdi.

İçimden, "İlk kez olarak bir konuda sorumlu olan ben değilim, bana bakan biri var," diye söylendim. Benim için alışılmamış ve güzel bir duyguydu bu.

Ertesi akşam göz önünde olmayan bir Pakistan restoranı aradık. Annem, Sanam, ben ve Asif'le birkaç Pakistanlı arkadaş arabalara atlayıp yola çıktık ama kaybolduk. Fakat kimsenin canı sıkılmadı ve Asif anlattığı fıkralarla bizim arabada olan herkesi güldürdü, kimsenin sinirlenmesine izin vermedi. Nazik bir adam olduğu kadar esnek ve neşeli bir insandı.

Annem ertesi sabah yine, "Cevabın ne olacak Pinkie?" diye sordu.

Bu kez derin bir nefes alarak, "Pekâlâ anne" dedim ve Asif'le tanıştıktan yedi gün sonra nişanlandık.

Medyaya dağıtılan basın açıklamamda, "Dinsel sorumluluklarımın ve aileme karşı olan görevimin bilincinde olarak, annem Begum Nusret Bhutto tarafından kabul edilmiş olan evlenme teklifinin gereğini yerine getirmekten mutluyum," diye yazıyordu. "Evlilik görevlerim siyasi görevlerimi hiçbir şekilde etkilemeyecektir.... Pakistan halkı daha iyi ve güvenli bir geleceği hak ediyor ve ben de bu geleceği arama yolunda onlarla beraber olacağım."

Basın açıklamamdan sonra Pakistan'da çeşitli fikirler çıktı ortaya. Rejimin ajanları hiç vakit kaybetmediler ve benim siyaset sahnesinden çekildiğim haberini yaymaya başladılar. Otoyollarda otobüsleri durduran adamlar, artık evlendiğimi ve bundan sonra onların üzerinde bulunan posterlerimin hiçbir işe yaramayacağını söyleyerek onları sökmeye başladılar. Parti çalışanlarına, "PPP bayrağı neden hâlâ dalgalanıyor? Benazir siyaseti bıraktı, sizi terk etti," diyorlardı. Rejim yandaşı medyada Asif'in annesiyle yapılan sahte röportajlar da yayınlanıyordu ve kadın sözde, "General Ziya'yı da düğüne davet edeceğiz," demişti.

Fakat ülkede pek çok insan da daha normal bir yaşam süreceğimi ve buna sevindiğini söylüyordu. Şekerci ve tatlıcı dükkânları üç gün boyunca evliliğimi kutlayan insanlarla dolup taştı. Halk, "On yıldan beri yas tutuyorduk, artık mutlu, neşeli olabiliriz," diye konuşuyordu. Zardari aşiretinin on beş bin kişilik toplumu da Asif'in çiftliklerinde olayı kutluyor, dans ederek PPP bayrakları sallıyorlardı.

Pakistan'a döndükten sonra yine ülkeyi dolaşmaya başladım, halka onların kız kardeşi olduğumu, her zaman kardeşleri olarak kalacağımı ve evliliğimin siyasi yaşantımı asla etkilemeyeceğini söylüyordum. Asif her akşam gittiğim yerlerde beni arıyordu ve onu telefonda daha iyi tanımaya başladım. Onunla ortak yanlarımız sandığımdan daha fazlaydı aslında. Asif'in ailesi de Sıkıyönetimin sıkıntısını, acısını yaşamıştı; babası Hakim Ali'nin siyasi hayatı askeri mahkeme tarafından yedi yıl boyunca yasaklanmış, Haydarabad'daki büyük topraklarına su verilmediği için ürünleri mahvolmuştu. Biz nişanlandıktan sonra Hakim Ali'nin inşaat projeleri için aldığı krediler, devletleştirilen bankalar tarafından aniden kesildi. Bizim nişanımız açıklandıktan sonra çevresi ona, "Hata yapıyorsun," demişti. "Tek oğlun Benazir'le evlenirse bütün ordu ve bürokrasi sana karşı olacaktır." Fakat Hakim Ali onlara, "Umurumda bile değil, oğlumun mutluluğu daha önemli benim için," diye cevap verdi.

Asif politikayla pek ilgilenmiyordu ve Londra'da gazetecilerle konuşurken, "Bir ailede bir politikacı yeter," dedi. Fakat feodal geçmişi olan aile mensubu pek çok insan gibi, o da 1985 seçimlerinde aday olmak istedi, gerekli belgeleri hazırladı ama sonra MRD listesinden çekti adını ve o da Sıkıyönetimin sıkıntılarını yaşadı.

Bir gece Asif'in evine geldiler ve izinsiz silah kullanıyor suçlamasıyla tutukladılar onu. Fakat yalan suçlama askeri

mahkemede kabul edilmedi. Asif bir arkadaşa olayı, "Hapiste sadece iki gece kaldım ama o bile yetti," diye anlattı. "Benazir'in neler çektiğini o zaman çok daha iyi anladım."

Asif bana kalp şeklinde bir safir ve elmas yüzük hediye etti. Her gün güller yolluyordu bana. Her fırsatta uzun uzun konuştuk, bana birkaç kez birbirimize yabancı olmadığımızı söyledi. Anlattığına göre, çocukluğumuzda babasına ait olan sinemaya girip çıkarken uzaktan beni seyrediyordu. Yirmi yıl sonra benimle evlenmeyi kendisi istemişti, fikir ebeveyninden çıkmış değildi. Beş yıl önce babasına, "Benim evlenmemi istiyorsanız Benazir'i isteyin bana," demiş ve ondan sonra da sabırla beklemişti. Bir gazeteci ona, "Benazir'e âşık mısınız?" diye sorunca, "Herkes âşık değil mi ona?" demişti.

Aslında birbirimizi henüz birer sevgili gibi sevmiyorduk ama annem bana aşkın daha sonra geleceğini söylüyordu. Ama biz birbirimizi ölene kadar karı koca olarak kabul etmiştik ve ben bu bağın aşktan da daha güçlü olduğuna inanıyordum. Anlaşmalı evlilikleri destekler görünmek istemiyordum ama insanların birbirlerini kabul ederek kurdukları ilişkilerde de bir şeyler olduğunu anladım. Hiçbir önyargımız olmadan birbirimizden fazla bir şey beklemeden, sadece iyi niyet ve birbirimize karşı saygı duyarak evlenecektik. Aşk evliliklerinde beklentiler fazla oluyor ve bir süre sonra iki taraf da hayal kırıklığına uğrayabiliyordu. Ayrıca çoğu evlilikte aşkın zamanla öleceği ve evliliği de bitirebileceği korkusu da vardı. Bizim aşkımız ise zamanla büyüyecekti.

Ocak 1987'de halk Clifton 70'in önünde düğünden bir hafta önce toplanmaya başladı. Sindh'den, Pencap'dan hediye olarak el işlemeli şalvarlar, entariler, çeşitli kıyafetler, meyveler ve Asif ve bana benzetilmiş düğün bebekleri geliyordu. Bazen akrabalar da evden çıkıp, sokakta şarkılar söyleyen, dans ederek mutluluğunu gösteren

halkın arasına karışıyorlardı. Kadınlar ve çocuklar bahçeye girip oturuyorlardı.

Geleneklere göre, gelin olacak kız nazardan korunmak için sarılar giyerek ve makyaj yapmadan düğünden bir ya da iki hafta önce kimseyle konuşmadan ve evden çıkmadan beklerdi ama benim böyle eski âdetler için harcayacak zamanım yoktu. Düğünden önce iki haftamı çalışmadan, boş oturup bekleyerek geçiremezdim. Düğünden sonra balayı bile yapmayacaktık.

Ülkeye örnek olması için başka bazı gelenekleri de uygulamadık. Düğünümüz pek çok ailede olduğu gibi bir hafta süren coşkulu ve aile bütçesine büyük yük getiren bir düğün olmayacaktı, oldukça basit ama onurumuza uygun bir düğün yapacaktık. Âdetlere göre damat ailesi geline sayıları yirmi bir ile elli bir arasında değişen kıyafetler verirdi ama onların yerine ben sadece iki gelinlik kıyafet istemiştim ve bunlardan birini düğünde, diğerini de Zardari ailesinin düğünden iki gün sonra vereceği resepsiyonda giyecektim. Gelinlikler genellikle baştan aşağı altın işlemeli olurdu ama ben gelinliğimin sadece ya üst ya da alt kısmında altın işleme istedim.

Hediye olarak gelen mücevherler de geleneğe göre kullanılır, gelin yedi tane takıyı kolye olarak boynuna ve bilezikleri de bileklerine takardı. Ben Asif'e sadece iki basit kolye getirmesini söyledim, birini düğünde, diğerini de onların vereceği partide takacaktım. Benim yaşantımda mücevherlere yer yoktu. Bana çok şey vermek isteyen Asif'e, "Bana hayat boyu mücevher verebilirsin," dedim. Bileklerime birkaç altın ve daha çok cam bilezik ve halhal takacaktım. Ben adımı da değiştirmeyecektim, otuz dört yıl Benazir Bhutto olarak yaşamıştım, bundan sonra da kimliğimi değiştirmek istemiyordum.

Sevgilimin alnında onun saçı parlıyor. Sevgilimin alnında onun saçı parlıyor. Getir, getir kınayı, sevgilimin ellerini boyayacak

kınayı. 17 Aralık kına gecesinden önce üç gün boyunca kız kardeşim, yeğenlerim ve arkadaşlarım Clifton 70'de ek binada toplanıp eğlenirken, erkek tarafı da *Mehndi*'de eğlendi. Samiya, Salma, Putçi ve Amina ile Londra'dan gelen Yasemin de aramızdaydılar. Daha sonra Londra'dan başka misafirler de geldiler. Annemin sağlık nedeniyle Pakistan'dan çıkışı konusunda Ziya'ya yapılan baskıda rolü olan Connie Seifert, Oxford arkadaşlarımdan David Soskin, Keith Gregory ile başka birkaç arkadaş da gelenler arasındaydı. Rejim Victoria Schofiel'in vizesini bekletmiş ve ancak son anda vermişti. Anne Fadiman ve eski oda arkadaşım Yolanda Kodrzycki ABD'den geldiler ve Anne Fadiman *Life* dergisine düğünle ilgili bir yazı yazacaktı. Anne'i görünce, "1986'da buraya geldiğinde gözyaşı bombası yemiştin," dedim ve gülüştük. "Şimdi buraya eğlenmek, gülmek ve dans etmek için gelmiş olman çok güzel."

Bu insanların bu şekilde bir araya gelmesi adeta bir mucizeydi, gelenlerin çoğu Sıkıyönetimin zulmüne dayanmış, yılmamış ve ilişkilerini her şeye rağmen geliştirmiş insanlardı. Dr Niyazi Clifton 70'e gelince misafirlerin çoğu heyecanlandı. Babamın dişçisi İslamabad'da tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya olmasına rağmen, altı yıllık sürgün hayatından sonra benim düğünüm için ülkeye gelmişti. Dr Niyazi Karaçi'de güvende sayılırdı ama İslamabad'a dönüp yeniden çalışmaya başlarsa başına ne geleceğini kimse bilmiyordu. Bu karmaşa içinde annem de her gelin annesi gibi her şeyi kontrol etmeye çalışıyor, koşturup duruyordu. 1982'den beri Pakistan dışındaydı ve geceleri rahat uyuyamıyordu.

Akrabalar ve dostlar Clifton 70'te toplanırken, binlerce insan da Karaçi merkezinde Lyari'ye doğru akıyordu. İki düğün yapacaktık, biri evde aileler ve davetliler arasında, diğeri de Karaçi'nin en fakir bölgesi ve PPP'nin kalesi olan yerde, halkın arasında kutlanacaktı. Sıkıyönetim yıllarında hapse girmiş partililere ve şehitlerimizin

aileleri ile yakınlarına 15.000 davetiye gönderildi. Düğün eğlenceleri Lyari'deki büyük spor alanı olan Kakri Meydanında yapılacaktı. Babam orada konuşma yapan ilk politikacı olmuş ve aynı yerde 14 Ağustos 1986 günü eylemlerde polis gözyaşı bombası atmış, altı kişi öldürülmüş, çok sayıda insan dövülmüş ve yaralanmıştı.

Kına gecesinden bir gün önce, peçeli olarak hazırlıkları kontrol etmek için Lyari'ye gittim. Denizciler Sendikası ile diğer bazı sendika üyeleri, boyu on beş, eni on iki metre olan ve seksen ton çelik ve tonlarca tahtadan yapılan sahnenin son işlerini yapıyorlardı. Rejimin elektrikleri kesebileceği ihtimaline karşı, meydanı aydınlatmak için jeneratörler getirilmiş ve eğlenceleri meydana giremeyen halka göstermek için çevreye yirmi tane dev televizyon ekranı konmuştu. Halı kaplı sahnenin önüne ve iki yanına iki aile mensupları ve misafirleri için çiçeklerle süslü koltuklar konmuştu ve Asif'le benim koltuklarımız da bunların önündeydi.

Meydanı çevreleyen beş katlı binalar yeşil, kırmızı PPP renklerinde yüzlerce ampulle süslenmiş ve babamın benim başımı okşarken yapılmış portresinin dev bir kopyası ışıldaklarla aydınlatılmıştı. Kakri Meydanına yüz bin kişinin geleceğini tahmin ediyorduk. Şimdiden yürüyerek ya da bisikletle gelmiş en azından on bin kişi kamp kurmuştu orada. Onlara kardeşlerim dediğim için davetiye bile beklememişler, kendileri gelmişlerdi. Onlar bir aile düğünü, kendi ailelerinin düğününü yaşayacaklardı.

Davullar zurnalar çalıyor, kadınlar şarkılar söylüyor, akrabalar lulu çekerek bizleri kutluyorlardı. Damat alayı Clifton 70'e 17 Aralık günü *Mehndi* için geldiler, Asif'in yakınları bir tepsi içinde tavus kuşu şeklinde ve üzeri gerçek kuş tüyleri ile süslenmiş kına getirdi. Benim erkek akrabalarım Zardari ailesi erkekleri ile birlikte bahçeye çıkarken, onların boyunlarına küçük gül çelenkleri

geçirdiler. Asif bu alayın ortasındaydı ve kız kardeşleri onun başının üstünde bir şal tutuyorlardı. Asif daha önce bana; düğün alayına polo atıyla geleceğini söylemişti ve ben onun şaka yaptığını anlayamadığım için, yürüyerek geldiğini görünce rahatladım.

Clifton 70'in kapısına çıkan merdivenin üstünde, üst kısmı sedef işlemeli ve arkası aynalı bir banka beraberce oturduk. Peçemin aralığından, halı kaplı merdivenin iki yanında toplanmış olan benim ve Asif'in ailesi ve yakınlarına baktım. Şarkılar başladığında hepimiz şaşırdık; Yasemin, Sanam, Lale ve diğer arkadaşlar şarkı söylerken, ben parti gezilerine çıktığımda çocuklara Asif'in bakacağını ve ben hapse girersem onun pek de aldırmayacağını söylüyor ve gülüyorlardı. Urdu dilinde ve nağmeli olarak, "Benazir bu millete hizmet verecek, buna itiraz edemezsin," diyorlar ve sonra da Asif'in ağzından buna cevap veriyorlardı: "Ben buna razıyım, çünkü ben de karıma hizmet ederek bu millete hizmet edeceğim."

En yakın dost ve akrabalarımızdan oluşan yaklaşık iki yüz davetli, açık büfeye gitmeden önce bahçede kurulu renkli tentenin altında şarkıları alkışladılar ve sohbet ettiler. Annemin gözlerinin yaşardığını gördüm. Bunların mutluluk mu, yoksa kızgınlık gözyaşları mı olduklarını bilemedim, çünkü yabancı basın fotoğrafçıları güvenliği aşmış ve Asif'le bana yaklaşmışlardı. *Mehndi*'nin bir aile olayı olması gerekiyordu ama dünya medyası Arap ülkelerinden, Almanya, Fransa, Hindistan, ABD, İngiltere ve daha birçok ülkeden gazeteci ve fotoğrafçılar göndermişti buraya ve bunların yanında yerli medya mensupları da vardı.

Ertesi gece nikâh için yine bahçede bir araya geldiğimizde, Mir'in aramızda olmaması çok üzdü beni. Mir Sanam'ın düğününe de gelememiş ve hiçbirimiz de onun Afganistan'da evlenme törenine gidememiştik. Mir tutuklanma tehlikesini de göze alarak düğünüme gelmek istemiş ama annem izin vermemişti buna.

Sunny ve annem beni bahçedeki nikâh masasına götürürlerken, kardeşim pembe peçe altındaki yüzüme baktı ve "Bu kadar hızlı yürüme, parti toplantısına geç kalmadın," diye fısıldadı.

Başımın üstünde Kuran tutarak arkamdan gelirken bana yetişmeye çalışan Behjat Teyze de, "Gelinler sakin yürürler," dedi.

Nikâh masasında yerimi alırken yere bakıyordum. Kuzen Şad gülümseyerek yanıma geldi.

Asif'in tarafında neler olduğunu merak ediyordum ve aile mescidimizden dua sesleri yükselirken, "Erkekler neden bu kadar geciktiler?" diye sordum.

Bir süre sonra kuzen Şad Sind dilinde bana, "*Manzoor ah-hay?* Kabul ediyor musun?" diye sordu. Bana hazır mısın diye sorarak şaka yapıyor sandım.

"*Ah-hay,*" diye cevap verdim. "Evet. Ama nerde onlar?"

Kuzenim sadece gülümsedi ve aynı soruyu iki kez daha sordu. Ben de, "*Ah-hay, ah-hay,*" diye tekrarladım. Ama ne olduğunu bile anlamadan, bilinen "evet" sözcüğünü erkek nikâh şahidine üç kez tekrarlamıştım ve şimdi evli bir kadındım.

Şimdi etrafımda özel yedi madde ile tatlı et dolu tabaklar, gümüş ve altın suyuna batırılmış cevizler ve gümüş şamdanlar vardı. Bahçede yanan binlerce ampul her yanı aydınlatıyordu. Asif yanıma gelirken, erkek akrabalarım başımın üstüne yeşil ve altın renginde yarı şeffaf bir şal tuttular. İkimiz önümüzdeki aynaya bakarak birbirimizi karı koca olarak ilk kez gördük. Havayı lulu sesleri doldururken annemle teyzeler ve halalar hayatımız tatlı geçsin diye başlarımızın üzerinde şeker kristalleri kırdılar ve birleşmemizi belirtmek için ikimizin başlarını birbirine değdirdiler.

O gece Karaçi'de her yerde bayram havası yaşandı ve Asif'le ben bir blok mesafede, Clifton Bahçelerinde yapılacak olan düğün eğlencelerine giderken, binlerce insan bizi görmek için birbirini ezdi. PPP gönüllüleri yakın olan düğün yerine giden davetlilere kalabalıklar arasında yol açmak için büyük güçlük yaşadılar. Bir saat kadar sonra Awami törenine katılmak için Lyari'ye giderken, bütün caddeler insan doluydu ve trafiği tıkamış olan araçlar durmadan korna çalarak bizi kutluyorlardı. Bir yıl önce kalabalıkların gözyaşı bombalarıyla dağıtıldığı meydan ve caddeler şimdi PPP ışıkları ile aydınlatılmış, bizi seven insanlarla dolmuştu.

Kakri Meydanında tahminlere göre iki yüz binden fazla insan vardı ve kalabalıklar sokaklara taşmıştı. Asif PPP ve bize yapılan tezahüratı ve sevgi selini ilk kez bu kadar yakından görüyordu ve güvenlik elemanları aracımıza yol açmaya çalışırken bir ara endişelenir gibi oldu. Spor sahasında ve çevre evlerin balkonlarında bir kişilik bile yer kalmamıştı. PPP'nin kadın üyeleri Lyari'de günlerden beri PPP renkli kutular içinde halka şeker ve tatlı dağıtıyorlardı. Bir saat içinde kırk bir küçük kutu şeker dağıtıldığını söyledi arkadaşlar.

Jiye, Bhutto! Jiye! diye bağıranların sesleri etrafta çalınan halk şarkılarına karışıyor, iplerindeki havai fişeklerin patladığı balonlar uçuruluyordu. Her yerde havai fişekler patlıyor, gökyüzü bir ışık ve renk cümbüşüne dönüşüyordu. Kalabalığa el salladım, onlar da bağırarak bana el salladılar. Benim evli ya da bekâr olmam onların umutlarını hiçbir şekilde zayıflatmamıştı.

Ziya'nın istihbarat ajanları hiç kuşkusuz halkın arasına girmiş, evliliğimin bana verilen desteği azalttığını söyleyebilmeyi umut ediyorlardı. Fakat kalabalıkları görünce bunu söyleyebilmeleri mümkün değildi ve bütün

umutları yok olup uçmuş olmalıydı. Gece geç vakit bir şeyler yemek için Clifton 70'e geri dönünce, Samiya gülerek, "Benazir çocuk sahibi olana kadar seçim lafı etmeyecektir Ziya," dedi. Asif büyük bir aile istiyordu ama bir süre beklemeye karar verdik. En azından birbirimize ve evlilik yaşamına alışmak için biraz zamana ihtiyacımız vardı. Benim politika önceliklerim de değişmemişti.

Düğün günü sabahı kaleme aldığım bir açıklamada, "Benim için kişisel ve kutsal olan böyle bir günde, Pakistan halkına, hayatımı her bir vatandaşımın refahı, huzuru ve mutlu olması ve bu ulusu diktatörlükten kurtarmak için harcayacağıma yemin ediyorum," diye yazdım. "Geçmişte olduğu gibi büyük ya da küçük, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağım. Zulümden, yolsuzluklardan ve şiddetten uzak, eşit bir toplum oluşturmak için erkek ve kadın kardeşlerimle –Pakistan halkı ile– omuz omuza çalışacağım. Dün benim hedefim buydu, sizinle paylaştığım hayalimdir bu ve sonuna kadar da değişmeyecek bu hedefim."

15

YENİ BİR DEMOKRASİ UMUDU

General Ziya 29 Mayıs 1988 günü Parlamentoyu feshetti, kendi seçtiği Başbakanı görevden aldı ve seçimlere gideceğini açıkladı. Bu haberi aldığımızda, Larkana şubesinden arkadaşlarla Clifton 70'te toplantıdaydık. Habere inanamadım ve "Bir yanlış anlama olmalı, Ziya seçimlere gitmez, kaçar seçimlerden," dedim. Haberi getiren arkadaş bunu sabah 7.15 haberlerinde duyduğunu söyledi ama ben hâlâ inanmakta güçlük çekiyordum. "Bu haber başka bir ülkeye ait olmasın, dedim.

Fakat eve gelen kutlama telefonları ve kapıya toplanan medya mensupları haberin doğru olduğunu kanıtladılar. Bazılarına göre zamanlama biraz kuşkuluydu. Gazetecilerle konuşmam sona erince Samiya mutlu bir ifadeyle, "Bir aile kurarsan Ziya'nın seçimlere gideceğini söylemiştim sana," dedi. Ziya'nın açıklamasında evliliğimin etkisi olup olmadığını bilmiyordum ama ortada bir gerçek vardı; bu seçim açıklaması benim hamilelik haberinden sonra yapılmıştı. Asif ve ben çocuk sahibi olmak için biraz beklemeye karar vermiştik ama hiç beklenmeyen hamilelik haberi bizi çok mutlu etmişti. Benim sürpriz hamileliğime ve Ziya'nın bu beklenmedik seçim haberine bakılırsa, 1988 sürprizlerle dolu bir yıl olacak gibi görünüyordu.

Uzak Doğu gezisinden yeni dönen ve akşam saat 6'da basın toplantısı yapan Başbakan Junejo dâhil, Ziya'nın ne yapmak istediğini kimse bilmiyordu. Junejo görevden alındığını bir yardımcısından öğrenince çok şaşırdı. Hükümetin düşürülmesi için dört neden ileri sürüldü. Junejo hükümeti İslam Yasasını yeterince hızlı çıkaramamıştı; Nisan ayında

patlayıp sivil halkın üzerine füze ve bomba yağdıran Ojri cephaneliği olayında soruşturma sonuç vermemişti; yönetimde yolsuzluk olayları artıyordu ve ülkede yasalara saygı ve düzen kalmamıştı.

Ziya'nın kendi seçtiği Başkanı Junejo'yu sevmezdim ama onun bu şekilde görevden alınışına üzüldüm. Junejo Ziya'ya iyi hizmet vermiş, onun Anayasasını onaylamış, Sıkıyönetim Yasasını desteklemiş, Ziya'nın Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olarak 1990'a kadar görev yapmasını hükümetine onaylatmıştı. Fakat daha sonra öğrendiğime göre, Junejo'yu seven insan sayısı pek fazla değildi ve onun hakkında, "Köpeklerle yatan ısırılır" ve "tarihin önce içine, sonra da dışına düşen adam," şeklinde sözler ediliyordu.

Ziya'nın seçim açıklamasından sonra ülkede yine karmaşa yaşanmaya başladı. Ziya'nın kendi anayasasına göre, hükümetin düşürülmesinden doksan gün sonra seçim yapılması gerekiyordu ve pek çok kişiye göre zafer yakındı. Partili arkadaşlar kendi aralarında, "Artık PPP'yi kimse tutamaz," diye konuşuyorlardı. Onlara dikkatli konuşmalarını söyledim ama kimse dinlemedi beni. Halka açıklama yaparken, "Eğer doksan gün içinde hilesiz, özgür ve tarafsız parti seçimleri yapılırsa severek katılırız," dedik. Ama ben bu konuda yine de kuşkuluydum.

Seçimlerin özgür ve hilesiz yapılması PPP ve Bhutto iktidarının geri dönüşü demek olurdu. Ziya her zaman, "İktidar gücünü, ellerinden aldığım kişilere geri vermem," diye konuşuyordu. Kendi seçtiği Junejo ile iktidarı paylaşamamış olan Ziya, idamını emrettiği bir adamın kızını Başbakan olarak nasıl kabul edebilirdi? Coşkulu partililere, "Ziya iktidarı PPP ile paylaşmak için azletmedi herhalde Junejo ve hükümetini," diye konuşuyordum. Ziya'nın daha sonraki davranışları benim doğru düşündüğümü gösterdi.

Ziya 15 Haziran'da Şeriat Yasasının kabul edildiğini açıkladı, ama televizyonda yaptığı konuşmada bu konuyu tam olarak anlatmadı halka. Bazı İslam kurumları insan yüzü resmini haram kabul ettiğine göre, üzerinde Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın resmi olan paralar tedavülden kalkacak mıydı acaba? Sabit faiz oranlı devlet tahvilleri de haram mı olacaktı? Ama bu durumda isteyen herkes, şimdi geçerli olan yasaları Şeriat yasasına aykırı bularak Yüksek Mahkemeye gidebilirdi. Fakat Ziya Şeriat Kanununu getirmek için neden 1988'e kadar beklemişti acaba?

Pek çok kişi Ziya'nın son girişiminin hedefi olarak beni görüyordu. Urdu medyasının yorumlarına göre, Ziya İslam yasalarını bahane ederek benim bir kadın olarak seçimlere girmemi engelleyebileceğini düşünüyordu. Ya da PPP zafer kazanarak Meclise geldiği takdirde beni parti başkanlığından kovdurabilecekti. Ama ben onun bu konuda başarılı olabileceğini hiç sanmıyordum. Dinci partilerin bile kabul ettiği 1973 Anayasasına göre kadınlar da Başbakan olabiliyordu. Ziya'nın kendi 1985 Anayasası da kadınların hükümet başkanlığını kabul etmişti. Ziya zor durumda kalacaktı.

Ama biz seçimlerin hilesiz ve düzenli olacağını hiç sanmıyorduk. Siyasi partilerin aday çıkarmalarına izin verilip verilemeyeceğini ya da seçimlerin ne zaman yapılacağını tam olarak bilmesek de PPP seçim çalışmalarına başladı. Ziya seçim tarihini Şeriat Yasasının ilanından sonra açıklayacağını söylemişti ama tarih hâlâ belli değildi. Ziya seçimlerde PPP'ye yine bazı oyunlar hazırlıyordu ama bu kez biz de kendi silahlarımızı kullanacaktık.

Şubat ayında Yüksek Mahkemeye giderek, Ziya'nın 1985'te çıkardığı ve tüm siyasi partilerin rejime kayıt yaptırmalarını zorunlu tutan Seçmen Kayıt şartına itiraz ettik. Ziya'nın kuralına göre, seçime katılmak isteyen tüm

siyasi partiler hesaplarını ve çalışanlar listelerini yönetimin Seçim Komisyonuna vermek zorundaydılar. Partiler hakkında böylece bilgi sahibi olan Komisyon, İslam ideolojisi tanımlanmadığı halde, istediği partiyi bu ideolojiye aykırı çalışıyor bahanesiyle seçimden alıkoyabilirdi. İnanılacak gibi değildi ama Komisyon istediği kişilere on dört yıl süresince seçimlere girme yasağı ve hatta yedi yıl hapis cezası verebiliyordu.

PPP'yi seçimlerin dışında bırakma amacı güden yasa, insanları istedikleri partiye üye olma özgürlüğü gibi bir temel haktan mahrum etmekle kalmıyor, Ziya'nın adamlarına, hangi partinin çalışabileceği, hangisinin çalışamayacağı konusunda karar verme yetkisi tanıyordu. Çok şükür ki, babamın temyiz mahkemesine bakmış olan eski Pakistan Başsavcısı Yahya Bahtiyar, konuyu Yüksek Mahkemede tartışmayı kabul etti. Bu konu için, şimdiye kadar görülmemiş büyüklükte, on bir yargıçtan oluşan bir yargıçlar heyeti kuruldu. Bu heyetin 20 Haziran 1988 tarihli ve oybirliğiyle verdiği karar Pakistan halkı için yasal bir zafer niteliğindeydi; Ziya'nın Kayıt maddesi 'bütünüyle boş' olarak reddedildi.

Yargıçlar Heyeti Başkanı karar metnine, "Parlamenter hükümet bir parti hükümetidir ve parti hükümeti temsilci hükümetin hayati bir prensibidir," diye yazdı. ".... Bir seçim en azından, yönetim talebinin değerlendirilmesi konusunda yasal bir yöntem sağlar. Bir Parlamenter seçim sonuçlarını bir hükümete çeviren de bir parti sistemidir." Baş Yargıçla aynı fikirde olan bir başka Yüksek Mahkeme yargıcı da şöyle konuştu: "Yasa koyucu Meclise seçilen insanların kişilikleri pek önemli değildir. Onlar siyaset sahnesinde dümensiz gemi gibi, nereye gideceklerini bilemeden dolaşır dururlar. Onlar sadece bir partiye bağlanıp grup halinde bir güç oluşturdukları zaman etkili olurlar. Amaçlarına kendi bireysel güçleriyle değil, ancak bir siyasi partinin üyesi olarak varabilirler."

Yüksek Mahkemenin kararı çok açıktı; kayıtlı olsun ya da olmasın, hiçbir parti seçimlere katılmaktan alıkonamaz, engellenemez diyordu bu karar. Mahkeme kararı da açıktı; her vatandaş istediği siyasi parti kanalıyla seçimlere katılma temel hakkına sahipti. Seçimler siyasi partiler temeline dayalı olarak yapılmalıydı. Bu konuda Ziya'nın Anayasası da dâhil olmak üzere başka hiçbir Anayasal seçenek yoktu. Fakat Ziya tanıdığımız kadarıyla Pakistan yasalarına boyun eğecek bir adam değildi.

Pakistan şehirlerini dolaşmaya devam ettim, Larkana'dan Jacobabad'a, oradan da Nawabşah'a gittim ve orada Müslüman Birliğinin eski üyeleri PPP'ye katıldılar. Karaçi'ye döndüğümde başka Müslüman Birliği parlamenterleri de geldiler bize. PPP'ye katılımlar gittikçe artıyor ve potansiyel adaylar PPP simgesinin getireceği desteği arıyorlardı.

Ziya'nın seçimlerle ilgili acelesi geri tepmeye başladı. Gelen haberlere göre, her zaman sakin görünmeye çalışan Ziya artık sinirlerine hâkim olamıyordu. Bir siyasi analizci bana, "General Ziya dengesini yitirmeye başladı," dedi. Bir emekli subay da, "Ziya her zaman hesaplanmış risk alırdı ama artık bir kumarbaz gibi davranıyor, davranışlarında mantık yok," diye konuştu.

Yaz sıcaklarına ve yağmurlara rağmen, ülkenin her yerinde yapılan PPP mitinglerine katılanların sayıları gittikçe artarken, Ziya'nın kendine olan güveni de gittikçe yıpranıyor olmalıydı. Medyaya göre, Temmuz'da Lahor'da yaptığım mitingde gelenlerin sayısı, 1986'da sürgün dönüşümde beni karşılayanların sayısına eşit gibiydi. Gelen haberlere göre, Ziya'nın sinirleri iyice bozulmuştu. Ziya'nın yakınındaki subaylardan birini tanıyan bir PPP'linin söylediğine göre, yakınları Ziya'ya seçimlere gitmesini, halkın kararını kabul etmesini ve ülkeden gitmesini tavsiye ediyorlardı.

Bazı haberlere göre, Ziya bir ara PPP ile anlaşma yoluna gitmeyi de düşündü. Seçimlere gitme karşılığında, kendisine ve ailesine hiçbir suçlama yapılmayacağına dair garanti istiyordu. Bazı ülkeler bu konuda ona destek verebileceklerdi.

Ben Ziya ile görüşmeyi reddettim. Onun samimiyetine inanmıyor ve güvenmiyordum o adama. Ziya'nın görüşme teklifini getiren haberciye, "Ziya benimle anlaşmaya giderek benim imajımı lekelemeye çalışıyor," dedim. "Ben onun neden korktuğunu anlamıyorum. Eğer seçimlere giderse neden kızalım ona? O zaman güvenliği için garanti istemesine de gerek kalmaz. Halk ona ancak seçimlere gitmediği takdirde kızacaktır." Benim bunları söylememden sonra başka haber gelmedi ve ben de gezilerime devam ettim.

Kendimi çok iyi, sağlıklı ve enerji dolu hissediyordum. Bir gün yolda iken bir kadın doktor, "Sizin gerçekten hamile olduğunuzu bilmiyordum," dedi. "Biz sizin Ziya'yı seçimlere götürmek için böyle konuştuğunuzu, bunun politik bir oyun olduğunu düşünmüştük." Pek çok insanın böyle düşündüğünü öğrenince şaşırdım. Fakhri de bir gün, "İnsanlar bana eğer hamile isen bu kadar yola nasıl dayandığını soruyorlar," dedi. Fakat dinlenecek zaman yoktu. Eğer Ziya kendi anayasasına göre giderse, seçimlerin Ağustos sonunda yapılması gerekecekti.

20 Temmuz sabahı Avustralya Büyükelçisiyle kahvaltılı bir toplantı halindeyken, bir yardımcımın getirdiği bir nota göre, Ziya seçimlerin 16 Kasım'da yapılacağını açıklamıştı. Ziya seçimlerin, Meclisin kapatılmasından 90 gün sonra yapılması gerektiğini kabul ediyordu ama muson rüzgârları, Muharrem ayının ve Hac mevsiminin gelişi nedeniyle seçim tarihini ertelemişti. Muharrem ayında yaşanabilecek gerginlik nedeniyle seçimler zorlanabilirdi. Eğer seçimler zamanında yapılırsa Hacca gidecek olan doksan

bin Pakistanlı oy verme hakkını kaybedecekti. Yağmurlar da ülkenin birçok yerinde sellere neden olmuştu. Ben onun tüm bu bahanelerine gülüp geçtim. Onun seçimleri ertelemesinin gerçek nedeni bana göre, benim hamilelik durumumdu. Ziya benim seçim kampanyamdan çekiniyordu.

Seçimler için en azından bir tarih belirlenmişti ve biraz olsun rahatlamıştık ama ben yine de çok rahat değildim. Ziya'nın Kasım'da seçim tarihini tekrar değiştirmeyeceğini, ya da iptal etmeyeceğini kim garanti edebilirdi? Seçimlerin parti düzeyinde yapılıp yapılmayacağını da henüz bilmiyorduk. Fakat belirtiler Ziya tarafında panik yaşandığını gösteriyordu. Ziya'nın Mayıs ayında Meclisi dağıtması ve Junejo'yu görevden almasından sonra Müslüman Birliği parçalanmıştı. Ziya PPP'ye karşı kullanmak üzere partiyi tekrar canlandırmak için, yolsuzluk ve beceriksizlikle suçladığı bakanları ve Junejo'yu yeniden göreve getirmek zorunda kalacaktı.

Ziya yaptığı hatayı biraz olsun düzeltmek ve ülkeyi seçimlere kadar hükümetsiz bırakmamak için, kovduğu bakanlardan dokuzunu geri çağırdı ve geçici bir hükümet kurdu. On yedi yeni bakan ve bir yeni Devlet Bakanından oluşan yeni kabinede bakanlardan yedisi Senatodan atılmış eski Senatörler ve onu da eski Meclis üyeleriydi. Ziya halka yaptığı bir konuşmada, yolsuzluk ve düzensizlikle suçladığı eski bakanlardan özür bile denedi. Bu açık özür Başbakan Junejo'yu da rahatlattı, Ziya onu kovduktan iki ay sonra ona yine ihtiyacı olduğunu anladı.

PPP'nin gittikçe artan gücü Ziya'nın seçim ekibini de korkutuyordu. Larkana'daki seçmen listesini alması için oradaki Seçim Komisyonuna giden yardımcıma ertesi gün gelmesini söylediler ve aynı şeyi günlerce tekrarladılar. PPP temsilcisi onlara bunu neden yaptıklarını sorunca, görevlilerden biri korkulu bir ifadeyle, "Listeyi vermek için telgraf çekerek İslamabad'dan izin istedik

ama hâlâ cevap alamadık," dedi.

Ziya'nın PPP korkusu 21 Temmuz günü iyice anlaşıldı. Ziya o gün parti temeline dayanan seçimlerin İslam dinine aykırı olduğunu, çünkü parti kararlarının çoğu zaman bireylerin vicdanlarını etkilediğini ve halkın da kendi görüşünü paylaştığını açıkladı, bu durumda adaylar seçimlere bağımsız olarak gireceklerdi. Böylece halkın büyük çoğunluğu adayları tanımadığı için kime oy vereceğini bilemeyecek, parti desteğiyle oy alabilecek olan siyasetçiler açıkta kalacaklardı.

Ziya işte böylece Anayasayı hiçe sayarak seçimleri istediği şekle soktu. 31 Temmuz tarihli bir gazeteye göre, Ziya bu antidemokratik açıklamayı yapmadan önce bütün Eyalet Sekreterlerini ve yüksek bürokratları İslamabad'a çağırmış ve seçimlerin partili mi yoksa bağımsız adaylarla mı yapılması konusunda onların fikirlerini sormuştu. Müslüman Birliği içindeki anlaşmazlık ve parçalanma nedeniyle, tüm eyaletlerin lider ve yöneticileri Ziya'ya, PPP'nin oyların çoğunu alacağını söylemişlerdi. Kuzeybatı Sınır Eyaleti lideri, "İçimizdeki parçalana nedeniyle Benazir Bhutto tek başına Mecliste çoğunluk grubunu oluşturur," demişti. Bu toplantıdan üç gün sonra Ziya seçimlerin bağımsız adaylarla yapılacağını, partilerin seçime girmeyeceklerini açıkladı.

Biz Ağustos başında tekrar Yüksek Mahkemeye gittik ve Ziya'nın partisiz seçim kararına itiraz ettik, bunun Anayasaya aykırı olduğunu belirttik. Fakat Yüksek Mahkeme bizi haklı bulsa bile Ziya onları dinleyecek miydi acaba? Daha önce yargıçların kararına hiç önem vermemiş, onları dikkate almamıştı. Mahkeme bize hak verse bile Ziya diktatör olarak acil durum ilan edebilir ve istediğini yapabilirdi. Haberlere göre, bunun hazırlığına başlamıştı bile. Müslüman yas günü öncesinde, 4 Ağustos günü Peşaver'de bir Şii lideri vurularak öldürüldü. Muhalefet

olarak biz de bu suikastın arkasında rejim olabileceğini düşündük, Ziya Sıkıyönetim ilan etmek için bahane yaratmak istiyor olabilirdi.

Söylentilere göre Ziya, başarılı adayların parti desteği alıyor bahanesiyle seçim dışında tutulması için yeni seçim yasası çıkarmaya hazırlanıyordu. Haber kaynaklarına göre, Ziya bu yasayı Ekim başında çıkaracak ve böylece muhalefete mahkemelerde itiraz etmek için çok az bir süre kalacaktı. Diktatörün seçimi kendi lehine çevirmek için aklına gelen her türlü hileye ve kirli yola başvuracağı açıktı.

Kasım seçimleri yaklaşırken Pakistan demokrasi savaşı veriyor ama diktatör de yoluna devam ediyordu. Pakistan halkı PPP kanalıyla sesini duyurmaya çalışıyor ve Ziya da bunu biliyordu. On bir buçuk yıldan sonra, PPP korkusundan hâlâ serbest ve tarafsız bir seçime gitmeye cesaret edemiyordu.

Seçimler büyük ihtimalle bağımsız adaylara açık olacağı için, adaylarımızın çok iyi tanınan, güçlü isimler olması gerekiyordu. Ben annemin Pakistan'a dönerek adaylığını koymasını ve hatta kız kardeşim Sanam'ın da seçime girmesini istiyordum. Koşullar çok garip ve dengesiz olmasına rağmen, PPP her türlü yasal yolu deneyerek Ziya'ya meydan okumayı sürdürecekti. Halkı silahla ve gözyaşı bombasıyla sindirebilir, korkutabilirlerdi ama ruhuna sahip olamazlardı. Ziya halkın kalbini ve desteğini asla kazanamamıştı ve bunu kendisi de çok iyi biliyordu. Halkı her zaman korku ve tehditle yönetmişti o.

Çölde çiçek yetişemediği gibi, bir diktatörlükte de siyasi partiler gelişmez. Partilerin on bir yıllık diktatörlüğe rağmen yaşamalarının ve gelişmelerinin nedeni, demokrasi için hayatlarını vermiş kahramanların korkusuzca savaşmaları olmuştur. Onlar sayesinde Pakistan halkı da ulusal bir partide birleşerek bir gün haklarını alacağına inanmıştır. Bizler her zaman ülkenin geleceğe inandık ve umutla baktık.

16

HALK GALİP GELİYOR

Hayatta bazen öyle beklenmeyen, şaşırtıcı anlar olur ki, ne olduğunu anlamak çok zordur. Bu kitapta General Ziya ül-Hak'ın zulüm dolu Sıkıyönetim rejimini anlattığım ilk kısmını bitirdiğim zaman da böyle hiç beklenmeyen bir olay yaşandı.

General Ziya ül-Hak 17 Ağustos 1988 günü Pakistan'ın doğusundan, Bahawalpur'daki bir askeri üsten dönerken uçak kazasında öldü. Kazada onunla beraber ölen otuz kişinin arasında genelkurmay başkanı, kara kuvvetleri komuta yardımcısı, sekiz üst rütbeli subay, ABD'nin Pakistan Büyükelçisi Arnold Raphel ve bir de Amerikalı general vardı.

O gün akşama doğru parti yetkilileriyle bir toplantı halindeyken, sekreterim Feride gelip bana bir not uzattı ve kâğıtta, "Bir gazeteci telefon ederek bir V-VIP (çok önemli kişiler) uçağının kaybolduğunu bildirdi," yazıyordu.

Sekreterime, "Bu da ne demek oluyor?" diye sordum. V-VIP simgesi genellikle devlet başkanı anlamında kullanılırdı.

Sekreterim Feride sanki haberi yüksek sesle vermeye korkuyormuş gibi, "General Ziya'nın uçağıymış," diye mırıldandı.

Ziya'nın ölmüş olabileceğine ihtimal bile vermedim. Aklıma onun kaçmış olabileceği geldi, çünkü bir ay önce seçimlere gitme karşılığında kendisi ve ailesi için güvence istemişti. Duyduğuna inanamadım. Ziya devri sonuna kapanmış mıydı yani?

Feride'ye, "Hemen o gazeteciyi telefonda bul bana," dedim.

Gazeteci bana haberi doğrularken sesi titrer gibiydi. "Ziya'nın uçağı kaybolmuş. Telsiz teması tamamen kesilmiş."

"Nasıl kaybolur uçak?" diye sordum. "İran'a, Hindistan'a ya da Afganistan'a mı uçtu yani? Ziya isteyerek mi gitti, yoksa uçağı kaçırıldı mı? Ayrıntılar nasıl?"

Gazeteci de fazla bir şey bilmiyordu, şaşkın bir haldeydi.

"Uçak öğleden sonra, dönmesi gereken saatte dönmemiş İslamabad'a. Üç saat önce havalanmış ve bir süre sonra kontrol kulesiyle telsiz teması kaybolmuş."

Çok geçmeden Sınır eyaletinden PPP'li emekli bir general telefon etti ve "bir şeyler oluyor, Silahlı Kuvvetlerde bir hareketlenme var," dedi.

Ziya'nın ortadan kaybolmadan önce orduya, ülkeye hâkim olması emri vermiş olabileceği geldi aklıma ve generale bunun nasıl bir hareketlenme olduğunu sordum.

PPP'li emekli General, "Bir şey söylemek için henüz çok erken," dedi.

Biraz sonra bir başka partili telefon etti ve büyük bir heyecan içinde, "Ziya'nın uçağı düşmüş ve onunla beraber uçaktaki bütün Generaller de ölmüş," diye konuştu.

Ben habere inanmakta güçlük çekiyordum. Bu kadar uzun zulüm ve acı yıllarından sonra Ziya'nın böylece yok olması kolayca inanılacak bir şey değildi. Ben onun sonunun böyle olabileceğini bir kez bile getirmemiştim aklıma. Ama onun iktidarı korkunçtu ve sonunun da korkunç olabileceğini düşünmek aslında mantıklı olabilirdi.

Fakat her şeye rağmen onun böyle bir sonla yok olacağını düşünmek, bunu kolayca kabul etmek zordu. Marcos Filipinlerden, Şah İran'dan, Duvalier Haiti'den uçaklarıyla kaçmışlardı. Ben Ziya'nın da zamanı gelince uçağına atlayarak ülkeden kaçacağını düşünürdüm hep.

Birkaç dakika sonra gelen telefonda konuşan kişi, "Biraz önce bir komutanla konuştum," dedi. "Uçak Bahawalpur'dan havalandıktan kısa bir süre sonra düşmüş ve içindekilerden kurtulan olmamış."

Artık habere inanıyordum. Haberi duyan partililer de Clifton 70'e akın etmeye başladılar. Hapse giren, kamçılanan, işlerini kaybeden ya da ölülerini görmeden gömen partililer eve geliyorlardı. Sekreterime, seçim yasasına itiraz için mahkemede uğraşan ve ortak MRD itirazı için çalışan arkadaşlara haber vermesini söyledikten sonra üst kata, yatak odama çıktım ve Londra'ya, kız kardeşime telefon ettim. Sanam evde değildi ve telefona çıkan kişiye, "Ona söyle, Ziya öldü," derken boğazım düğümlenir gibi oldu.

Ziya'nın öldüğünü söylerken sanki üzerimden büyük bir yük kalkmış gibi oldu, birden rahatladım. On bir yıllık acı ve işkence dolu bir yaşamdan sonra nihayet özgürdük. Ziya yoktu artık, bizi bir daha asla incitemeyecek, acı veremeyecekti bize.

Haberlerin daracık sokaklarda, pazarlarda yıldırım hızıyla yayıldığı ülkemizde halk sevinmeye, kutlamaya başlamıştı bile. Lahor'da şekerci ve tatlıcı dükkânları müşterilere yetişemiyor, Karaçi'de tütüncüler yaprak çiğneyenlere bedava tütün yaprağı dağıtıyordu. Haberin bize gelmesinden yarım saat sonra halk Clifton 70'in önünde toplanarak şarkı söylemeye, siyasi sloganlar atmaya başladı. Toplananlara haberi nasıl öğrendiklerini sorduğumda bana, "Gazete satıcıları, 'Ziya öldü! Ziya öldü!' diye bağırıyorlar. Şoförler durmadan korna çalıyor ve başlarını arabaların camlarından çıkarıp, 'Ziya öldü!' diye avazları çıktığı kadar haykırıyorlar," dediler.

Halkın Ziya'nın ölümüne bu kadar sevinmesi beni biraz düşündürüyordu. Evet, Ziya bir canavardı ve ondan kurtulmuştuk, ama Müslümanlar olarak bir insanın ölü-

müne bu kadar sevinmemiz aslında doğru değildi. Uçakta başka insanlar da ölmüştü ve bu kadar büyük bir sevinç gösterisi onların aileleri için doğru değildi. ABD Büyükelçisi Raphel'in benim gibi yeni evlenmiş olan karısı Nancy için üzüldüm. Onun kocasıyla tanışmıştım, Büyükelçi samimi bir adamdı ve Pakistan'a demokrasi gelmesini gerçekten istiyordu. Ülkedeki tüm PPP yetkililerine bir mesaj göndererek itidalli olmalarını tavsiye ettik. Generallerin öfkelenerek yeniden Sıkıyönetim ilan etmelerini istemiyordum.

Haberi akşam saat 6'ya doğru almıştık ama radyo ve televizyonlarda resmi bir doğrulama yapılmadı. Zaman ilerlerken yeni bir Sıkıyönetim ilanından korkmaya başladım. Ziya'nın adamları olan bakanlar 16 Kasım seçimlerini iptal ya da en azından tehir edebilir ve generallerden harekete geçmelerini isteyebilirlerdi.

Clifton 70'te hepimiz tedirgindik ve bazı muhalefet liderlerinin tutuklandıklarına dair söylentiler geliyordu kulaklarımıza. Kocam hemen kendisini 'güvenlik şefi' ilan etti ve birkaç gün evden çıkmamı yasakladı. Ben dışarı çıkma konusunda ısrar edince onunla tartıştık ve Asif ertesi gün kırgın bir şekilde güvenlik görevinden çekildiğini söyledi.

O akşam saat 8'de askeri bir hareket olmadığını öğrenince rahatladık. Radyo haberine göre, eski Senato Başkanı Gulam İshak Han Anayasaya uygun olarak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturuyordu. Yeni Cumhurbaşkanı televizyonda seçimlerin planlandığı gibi yapılacağını açıklayınca daha çok sevindik. Silahlı Kuvvetlerin ülkede demokrasi istediği belli olmuştu artık. Ordu kabul etmeseydi eski bir bürokrat ve Ziya'nın yandaşı olan İshak seçimlere gidemezdi.

Fakat benim askerden korkum aslında pek de yersiz sayılmazdı. Ziya'nın ölümünden hemen sonra toplanan bakanlar ve kuvvet komutanları Sıkıyönetim ihtimali üzerinde durmuşlardı. Kuvvet komutanları, bakanların asker

üzerinden güç kullanma teklifini reddedince bakanlar, "Seçimler yapılır da Benazir kazanırsa komutanları asacaktır," diye konuşmuş ama komutanlar onlara, "Benazir'in babası hiçbir zaman askere karşı olmadı, o neden olsun?" diye karşılık vermişlerdi.

Ziya'nın ölümü hiç beklenmedik yerlerde rahatlama yarattı. Karain ve Vezirabad gibi askeri bölgelerden gelen haberlere göre, halk PPP yöneticilerinin evlerine giderek Ziya döneminin sona ermesi nedeniyle onları kutluyorlardı. Söylenenlere bakılırsa, Ziya silahlı kuvvetlere emrindeki elemanlar olarak bakıyordu ama askerler sadece görevleri gereği onun emrindeydiler ve onu sevmeyenler de vardı.

Ziya PPP karşıtı propaganda ile askerlerin sadakatini sağlamaya çalışmıştı ama bizim yumuşak anlaşma mesajlarımız alınmış olmalıydı. Ben birçok halk konuşmamda, "Ordu ne sağcıdır ne de solcu. Ordu Pakistan halkına aittir," demiştim.

Fakat Ziya silahlı kuvvetlere kendi malıymış gibi bakmıştı. Hiçbir zaman askerlerle konuşarak onlara, "Yaptıklarımı onaylıyor musunuz? Siyasete karışmak ve halkla karşı karşıya gelmek istiyor musunuz?" diye sormamıştı. Ziya ölene kadar ben de askerlerin baskı altında olabileceğini hiç düşünmemiştim. Ziya silahlı kuvvetleri rejimin siyasi bir kolu haline getirince, onların profesyonelliğini ve gururlarını zedelemişti. O gece bir MRD üyesinin bana söylediğine göre, Karaçi'deki subay gazinolarında üzgün olan subay sayısı pek fazla değildi. Yine bir habere göre, babamın idamından sonra Karain, Ketta ve diğer pek çok kışlada askerler üzüntüden üç gün boyunca doğru dürüst yemek yememişlerdi.

17 Ağustos akşamı saatler ilerlerken, Ziya'nın uçak kazası hakkında da çeşitli haberler gelmeye başladı. En çok duyulan söylentiye göre, uçağı Hindistan sınırından

fırlatılan bir füze düşürmüştü. Bahawalpur üssü Hindistan sınırından sadece seksen mil mesafedeydi ve son aylarda Hindistan'la gerginlik yine artmaya başlamıştı. Pakistan'ı Sih radikallerini eğiterek sınır ötesine göndermekle suçlayan ve başka suçlamalarda da bulunan Hindistan Başbakanı Rajiv Gandi, 15 Ağustos'ta yaptığı bir konuşmada Pakistan uslu durmazsa bize bir ders vereceğini söylemişti.

Bizim sınır savunma ve askeri gözetleme sistemlerinin güçlü olduğunu bildiğim için füze ihtimalini pek dikkate almıyordum ama bir 'dış el' ihtimalini yine de düşünüyordum. Sovyetler Birliği de Ziya'ya karşıydı ve Pakistan Afgan direnişçilerini desteklemeye devam ederse bunun bedelini öder demişlerdi. Diplomatlara ve yabancı medyaya göre, Ziya'nın uçağını Sovyet destekli Kabil hükümetinin istihbarat servisi Khad düşürmüştü. Ziya ortadan kalktığına göre Pakistan-Amerikan planı da bozulacaktı. Eğer 'dış el' teorisi doğruysa füze saldırısının gerisi de gelebilirdi.

Pakistan şu anda kritik bir dönemden geçiyordu. Parlamento ve Başbakan yoktu, Cumhurbaşkanı ve ordunun üst kademe komutanları ölmüştü. Ülke iç ve dış saldırılara karşı zayıf durumdaydı. MRD'den bazı arkadaşlar harekete geçme zamanının geldiğini söylediler, Ziya'nın güçleri kendilerini toparlamadan bir şeyler yapmalıydık. Fakat onlara itiraz ettim, mesele sadece demokrasi değildi ve ülkenin güvenliği söz konusuydu. Parti Genel Sekreteri General Tikka Han kanalıyla yetkililere gizli bir mesaj göndererek, PPP'nin vatansever bir parti olduğunu ve ülke güvenliğine karşı yapılacak hareketlere katılmadan düzenin sağlanmasına çalışacağını belirttim.

Uçak kazasında füze teorisi bir süre sonra yerini sabotaj teorisine bıraktı. Halkın dikkati birden ordu üzerine odaklandı. Eğer uçağa sabotaj yapıldıysa bunu ancak askerler

yapabilirdi. Olayda söz konusu olan uçak askeri bir uçaktı, asker gözetimindeydi ve askeri bir meydandan kalkmıştı. Ziya'nın Bahawalpur'a uçacağını sadece yüksek rütbeli subaylar biliyordu. Bu teori ülkede günlerce konuşuldu ve askeri bölgelerde bile kazanın içerden planlandığı söylendi.

Ben bu tür söylentileri çok tehlikeli buluyor, ordu siyasetten çekilirken tekrar bu tür konuşmaların olmasını istemiyordum. Habercilerle konuşmak ilk kez güç geldi bana. Medya mensupları, düşmanımın ölmesine sevindiğimi ve kazadan da ordunun sorumlu olduğunu söylememi istiyorlardı. Doğruluğu kanıtlanmadan nasıl söyleyebilirdim bunu?

Kaza teorileri arasında, vatansever pilotun uçağı isteyerek düşürdüğü ya da Ziya'ya hediye olarak verilen meyve kasaları içine bomba gizlendiği gibi çeşitli rivayetler de vardı. Fakat meyve kasaları uçağa yüklenmeden önce kontrol edilmişti. Ziya'yı Bahawalpur'a uçuran pilot ise dönüşte de uçacağından emin değildi. Ziya'nın emrinde her zaman iki uçak oluyordu.

Uçağın uçuş sistemlerine arıza olma ihtimali de yok sayılamazdı. C-130 nakliye uçakları en güvenilir ve dengeli uçaklardan biriydi ama uçağın burnunu yere verip çakılmadan önce havada dengesini bulmaya ve uçuşa devam etmeye çalıştığını görenler vardı ki bu durum da uçakta bir arıza olması ihtimalini güçlendiriyordu. Kazadan sonra Asif'in Hava Kuvvetlerinde olan bir arkadaşı ona telefon ederek, "Milyonda bir şans ama yine de arıza ihtimali var," dedi. Fakat bu bile kanıtlanamadı. Sonuçta Amerikalı ve Pakistanlı uzmanlar uçağın düşmesine neden olan kesin bir neden bulamadılar. Ben de dâhil olmak üzere, Pakistanlıların büyük çoğunluğu Ziya'yı Allah'ın cezalandırdığına inanmayı yeğledik.

Müslüman çocuklara, Allah'ın gazaba gelerek hiçbir uyarı yapmadan suçluları aniden cezalandırdığı öğretilir.

Pek çok Pakistanlı Ziya'nın ölümünü Allah'ın gazabı olarak gördü. Fakat onun yanında başkaları da ölmüştü ve Allah'ın gazabının bu kadar korkunç olması insanı korkutuyordu.

Ziya'nın düşen uçağı beş saat boyunca yandı. Bazılarının inancına göre, İslam'ın adını öylesine kötü kullanmıştı ki, Allah onu tamamen yakarak geriye ondan hiçbir iz bırakmadı. Onun cenazesi bile yıkanamadı ve başı Kıbleye çevrilerek gömülemedi. Şah Faysal Camii mezarlığına gömülen tabutta Ziya'dan hiçbir parça yoktu.

Ziya'nın ölümünden sonra toplanan PPP Merkez Yönetim Kurulunda, Cumhurbaşkanı İshak Han'ın, verilen sözleri yerine getirmesinin beklendiği kaydedildi, söylenenlerin yapılacağını umut ediyorduk. Cumhurbaşkanı Anayasaya göre hareket ettiği takdirde, Pakistan'da on bir yıldan beri ilk kez olarak serbest seçimler yapılabilecekti.

Fakat İshak Han Ziya'nın adamlarından oluşan geçici hükümeti yerinde bırakınca şoke olduk. Ülkenin başında tarafsız bir hükümet yerine Ziya'nın eski, yolsuzluklara bulaşmış eski kabinesi vardı ki, serbest ve dürüst seçimler onların güç yitirmesi, kontrolü kaybetmesi anlamına gelecekti. PPP ve diğer partiler onların düşürülmesini istedik ama hiçbir şey yapılmadı.

Geçici hükümetin ilk yaptığı şeylerden biri, ülkenin her yerinde, Ziya'nın cenaze törenine gidecek olanlara bedava yolculuk ve otel sağlamak oldu. Cenaze törenine az sayıda yabancı devlet başkanı geldi ve Pakistanlı sayısı da anlaşılacağı üzere çok azdı. Ziya'nın arkasında yas tutan insan sayısı da elbette fazla değildi. Ziya'nın kırkında yapılan duaya da ancak 3.000 kişinin katıldığı söylendi.

Pakistan'da ve özellikle yabancı basındaki bazı yorumlara göre, Ziya'nın ölümünden sonra benim siyasi kararlılığım ve halkın PPP'ye desteği azalmıştı. Halk yıllardan beri, babamın intikamını almak için Ziya ile mücadele ettiğimi düşünüyordu. Ama yanılıyorlardı, in-

san yaşadığı acıların etkisinde kalabilir elbette ama bunu mücadele nedeni yapmak doğru olmaz. Benim mücadelemin nedeni ve hedefim, Pakistan'a serbest ve dürüst bir seçimle tekrar demokrasi getirmekti.

Ziya'nın ölümünden sonraki haftalarda seçimlere doğru çalışmalar gittikçe artmaya başladı. Her gün on saat süren toplantılar yapıyor, medya ile parti yetkilileriyle ve MRD ile seçimlerde nasıl davranacağımızı tartışıyorduk. 16 Kasım'da yapılacak Millet Meclisi genel seçimlerinde 207, 19 Kasım'da yapılacak eyalet meclisleri seçimlerinde de 483 sandalye için mücadele verilecekti. Eğer Yüksek Mahkeme seçimlerin parti bazında yapılmasına karar verirse, daha az tanınmış adayları da alır ve onları parti adıyla güçlendirebilirdik. Ama seçimlere sadece bağımsız adayların girmesine izin verilirse, o zaman daha çok sayıda tanınmış adaya ihtiyacımız olacaktı.

PPP listesinden aday olmak isteyen çok sayıda devlet memuru Karaçi'ye geldiler. Oteller tamamen doldu. Millet Meclisi ve eyalet meclislerindeki adaylıklar için yaklaşık 18.000 kişi başvurdu. PPP Ziya'nın siyasi mekanizmasını bozmak için, Müslüman Birliğinin eski adaylarına da kapılarını açtı. 1985 seçimlerinde bizim partiden ayrılmış olan eski üyelerin çoğu da geri geldiler. Partiden arkadaşlar Larkana, Lahor ve Karaçi'den aday olmamı istediler. Ben doğum sonrasında fazla seyahat edemeyeceğim için, kampanyamı Pakistan'a dönecek olan annem yürütecek ve o da Larkana ve Kuzeybatı Sınır Eyaletinden, Çitral'dan adaylığını koyacaktı.

Ağustos sonunda MRD ile yapılan uzun bir toplantıdan sonra hastalandım ve doğum doktorum bebeğin durumunu anlamak için bana ultrason kontrolü uyguladı. Hamilelik dönemimde bebeğimin karnımda çok az hareket etmesi garibime gitmişti ve bunu bir arkadaşıma söylediğimde bana, "O zaman bu bir erkek olacak, oğlanlar

fazla hareket etmezler," dedi. Arkadaşlarımdan bebeklerin çok hareket ettiğini duyup kendi durumumu doktora söylediğimde o da bana, "Bebeklerin hepsi hareket eder ama sen çok meşgul olduğun için hissetmiyorsun bunu," diye cevap verdi.

Fakat yapılan testlerde bende amniyotik sıvı eksikliği olduğu ve bebeğin gerçekten de çok az hareket ettiği anlaşıldı. Zamanımın çoğunu toplantılarda oturarak geçirdiğim için kan dolaşımım yavaştı ve bebek iyi beslenmiyordu. Doktor bana dört gün istirahat verdi ve ben de bu süre içinde Asif'e Urdu alfabesinden bebek isimleri okudum. Doktor bana her sabah ve gece birer saat uzanarak bebeğin hareketlerini hissetmemi söyledi. Eğer karnımda hareket hissedemezsem hastaneye gidecektim. Dört günde bir stres testi yaptırmam gerekiyordu. Beklenmedik bir zamanda Sezaryen ameliyatına alınabilirdim ve hazır olmam gerekiyordu. Sanam'a ve anneme durumu haber verdim ve annem iki hafta sonra yanıma geldi.

Bebeğin durumu zaten politik ortam nedeniyle gergin olan sinirlerimi iyice gerdi. Dört günde bir Asif'le gece vakti kontrole gidiyordum. Bir süre sonra endişe edilecek bir durumum olmadığı anlaşıldı ve üç hafta boyunca seçimler için aday listesi hazırladım. Daha sonra da yeni evimize taşındık.

19 Eylül kontrolünde doktor doğuma üç ya da dört hafta kaldığını söyledi. Fakat ertesi akşam stres testine gittiğimde, bebeğin kalp atışlarını dinleyen Dr Setna bana, "Bu gece burada kalmalısınız," dedi. "Yarın sabah erkenden ameliyat olacaksınız."

Şaşırdım ama bir yandan da beklemekten bıktığım için sevindim. Fakat karar ani oldu ve vakit de geç olduğu için kimseye haber veremedim. Bizimle beraber kliniğe gelmiş olan arkadaşım Putçi Karaçi'nin boş sokaklarına çıkarak anneme haber verdi, bebek eşyaları ve Yasemin'in

doğum duasını almaya gitti. Putçi Asif'in bir arkadaşının bana verdiği *Merriam panja* denen kurtulmuş çiçeği de getirdi bana, doğum ameliyatına giderken bunu bir leğen suyun üstüne atacaktım. Bu kuru çiçek suyun içinde yumuşayıp taze bir çiçek halini alırken, pek çok Müslüman doğun sancılarının azaldığına inanır. Asif sabaha kadar koridorda dolaşarak endişe içinde bekledi.

Dr Setna sabah erkenden geldi ve "Acele etmeliyiz," dedi. "Halk hastanenin dışında toplanmaya başladı bile." Halk nasıl öğrenmişti burada doğum yapacağımı acaba? Ben doğumu Karaçi'deki lüks hastane yerine, Lyari'deki Lady Dufferin hastanesinde yapmaya karar vermiştim, beğendiğim doktor orada çalışıyordu ve Lyari'nin benim için özel bir anlamı vardı. Orada pek çok sevindirici ve üzücü olay yaşamıştık. Babam son siyasi konuşmasını orada yapmıştı. Ben orada gözyaşı bombalarının arasında kalmıştım ve Asif'le birlikte düğünümüzün bir kısmını orada, halk arasında kutlamıştık. Lyari'nin fakir halkı Ziya rejiminden çok çekmiş, acılı yıllar yaşamıştı. Ayrıca benim orada doğum yapmam halk üzerinde de olumlu etki yapacak, insanlar hastaneye ve doktorlara daha çok güveneceklerdi. Fakat bu hastanede olduğumu nasıl öğrenmişlerdi? Acaba peşimde hâlâ istihbarat ajanları vardı da onlar mı her yere haber vermişlerdi? Tekerlekli sedye ile ameliyat odasına giderken hemşireler tanınmamam için yüzüme bir peçe örttüler. Yandaki odada Asif'in annesiyle bazı akrabalar benim için Kuran okuyorlardı.

Asif erkek çocuk bekliyordu ve hamilelik dönemimde konuştuğum herkes de oğlan doğuracağımı söylemişti. Galiba Pakistan'da hemen herkes erkek çocuğun daha çok şans getireceğine inanıyordu. Babamın üç kız torunu vardı ve benim oğlum onun ilk erkek torunu olacaktı. Ama ben yine de, "Kız torunun nesi var sanki?" diyerek onlara itirazdan geri kalmamıştım.

Birkaç ay önce yeğenim Fakhri'nin evinde Kuran okuduktan sonra başıma bir şeyler serpildiğini hissetmiş ve yüzümü silerek, "Neler oluyor?" diye sormuştum.

Odadaki kadınlar, "Kutlarız," diye bağırdılar. "Bir oğlun olacak."

Onlara, "Nerden biliyorsunuz?" diye sordum.

"Arkadan başına tuz serptik ve sen elini dudaklarına götürdün ki bu da bıyık ve erkek çocuk anlamına gelir," dediler. "Eğer gözlerine ya da alnına dokunsaydın o zaman kız çocuğu olurdu."

21 Eylül sabahı bütün tartışmalar sona erdi. Ben narkozdan çıkarken Asif'in gururlu ve mutlu bir sesle, "Bir oğlumuz oldu," dediğini duydum. "Tıpkı bana benziyor." Gözlerimi kapayarak tekrar uykuya daldım ve ikinci uyanışımda, hastane dışından gelen silah ve davul seslerini, *"Jiye Bhutto!"* diye bağrışanları duydum. Pakistan'da en çok kutlanan ve siyaseten tartışmalı bebek doğmuştu.

Ziya seçimleri benim doğum zamanıma göre ayarlar korkusuyla, doğum tarihini hep gizli tutmaya çalışmıştık. Gelen haberlere göre, doğum tarihini öğrenmek için rejimin ajanları benim sağlık raporlarıma ulaşmaya çalışmışlardı. Ama raporlarımı ben hep yanımda tuttum. Ajanlar benim normal doğum yapacağım tarihi yanlış olarak 17 Kasım olarak hesapladılar ve Ziya da seçimleri 16 Kasım'da yapacağını açıkladı.

Fakat bebek hepimizi yanıltı, Ziya bir ay kadar yanıldı ve bebek normal olarak Ekim ortalarına doğacak iken Allah onu beş hafta erken getirdi dünyaya. Ekim ortalarında seçim kampanyasına başlayacaktım ve gücümü kazanmam için yaklaşık bir ayım vardı.

Bebeğim benim ve kardeşlerimin doğumdaki boy ve ağırlığından daha küçük olmasına rağmen sağlıklı ve güçlüydü. Asif doğumdan hemen sonra bebeğimizin

kulağına Ezan okudu. Babası oğlunun odasından ayrılmıyordu ve bebeğimin de benim gibi baba sevgisiyle büyüyeceğini düşünerek mutlu oluyordum.

Clifton 70'e binlerce kutlama telgrafı, telefonu, mektubu geldi. Çiçekçi ve pastacı dükkânları boşaldı. Eve gelen kek ve pastaların üzerleri PPP'nin renkleri olan kırmızı, yeşil ve siyah şekerlerle süslüydü. Gelen yüzlerce pasta ve çiçeği Karaçi cezaevindeki siyasi mahkûmlara, hastanedeki personel ve hastalara ve şehitlerin ailelerine gönderdim. Asif de bir kısmını eskiden polo oynadığı saharın yakınındaki yetimhaneye gönderdi. Gazetelerde, 'Başkanı Yanıltan Bebek' adıyla bebeğimin haberleri ve karikatürleri çıkıyordu. Onları kesip bir albümde topladım.

Yabancı medya dâhil herkes bebeğimin resmini istiyordu. Fakat Asif aile yaşantımızın özel olduğunu söylüyor ve bunlara itiraz ediyordu. Fakat istekler devam edince o da dayanamadı ve bebeğimizin bir fotoğrafını çekerek dağıtmak için çoğalttık. Doğumdan bir süre sonra Larkana'ya uçarken, yolculardan bir adam yanıma gelerek beni kutladı ve bebeğimin çok güzel olduğunu söyleyerek cüzdanından onun resmini çıkardı ve bana gösterdi.

Bebek erken doğduğu için ona bir isim bulmakta geciktik. Gelen çok sayıda mektupta ona babamın adını vermem isteniyordu. Fakat Pakistan'da bir babanın adını taşıma hakkı ailenin oğluna verilmiştir ve ben de bu geleneğe sadık kalmak istedim.

Aslında bebeğime Şah Nawaz adını vermeyi düşünmüştüm ama bir gün birisi bana, "Seni gelecek sefer gördüğümde Şah Nawaz doğmuş olacak," deyince kalbim duracak gibi oldu. O zaman kardeşimin öldürülüşü geldi gözlerimin önüne ve oğluma her seslenişte bu sahneyi hatırlayacağımı düşünerek vazgeçtim bundan. Asif, onun annesi ve benim annem bazı isimler buldular, onlara itiraz etmedim ama "Bir din âlimine soralım," dedim.

"Hangi isim daha hayırlı ise onu seçeriz. Fakat danıştığımız din adamı her üç ismin de aynı derecede hayırlı olduğunu söyledi.

Birden Bilawal adı geldi aklıma, anlamı eşsiz demek olan Bil Awal sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bir isimdi bu. Sind tarihinde baskılara karşı savaşmış Mahdum Bilawal adında bir aziz vardı. Bu sözcük aynı zamanda benim 'eşi olmayan' anlamına gelen adımı da hatırlatıyordu. Asif'in dedelerinden biri de Bilawal adını taşımıştı. O halde ülkenin tarihinden, atalarımızdan gelen ve aynı zamanda benim adımı da hatırlatan bu ismi kullanabilirdik. Herkes bu konuda aynı fikirdeydi ve bebeğimize Bilawal adını koyduk. Ben tekrar çalışmaya başladım ama seçimlerin gerçekten yapılıp yapılmayacağı ya da zamanında yapılacağı konusunda kuşkuluyduk.

27 Eylülde Lahor'u seller bastı ve insanlar, hayvanlar, her şey sulara kapılarak gitti. Ziya zamanında şehir yönetiminin, gelişmiş ama nüfusu az bir semti korumak için, fakir ama nüfusu kalabalık bir bölgeyi koruyan seti dinamitleyerek yıktığı haberi duyulunca halk ayaklandı.

Sular bütün önlemlere rağmen yükseldi, Pencap'ta yaklaşık iki hafta boyunca Lahor, diğer bazı şehirler ve köylere ulaşım kesildi, on dört bölgede yaklaşık 200.000 baş hayvan öldü, 500.000 dönüm toprak sular altında kaldı. PPP Pencap şubesi sellerden zarar görenlere yiyecek içecek sağladı, elden gelen bütün yardımlar yapıldı. Bölgede seçim ertelenebilir ya da Sıkıyönetim ilan edilebilirdi. Fakat ordu seçimlerin zamanında yapılacağını açıklayarak Ziya yandaşlarının umutlarını kırdı.

29 Eylülde Haydarabad ve Karaçi'de demokrasi istemeyen teröristler aniden saldırıya geçince seçimler yine tehlikeye girdi. Haydarabad'da maskeli ve otomatik silahlı otuz terörist, göçmen mahallesinde masum insanlara ateş açtılar. Sindi, Pahtan ve Pencap'lı çok sayıda ma-

sum insan öldürüldü. Dokuz saat sonra Karaçi'de de aynı olaylar yaşandı, teröristler Sindi mahallelerine saldırdılar. Bir otobüs durduruldu ve içindeki masum yolcular öldürüldü. Olaylarda 240'tan fazla insan öldü, yaklaşık 300 kişi yaralandı. Karaçi ve Haydarabad'da akşam saatlerinde sokağa çıkma yasağı getirildi, okullar, mağazalar ve dükkânlar kapandı.

Bunları duyunca ne yapacağımı şaşırdım, kim vardı bu korkunç olayların arkasında? Pakistan'da daha önce yabancı destekli olaylar yaşanmıştı ve bu saldırılarda yine yabancı parmağı olabilirdi, ama bunların içerden kaynaklanması olasılığı da vardı. Geçici hükümet seçimlerde başarılı olamayacağını anlamış ve ordunun Sıkıyönetim ilan etmesi için çeteleri saldırıya geçirmiş olabilirdi. Fakat ordu bu iki şehirde kontrolü kısa zamanda sağladı ve terörist ve çetelerin saldırılarını önledi.

Anayasa Mahkemesi Ziya'nın partisiz seçimler getirmesine itirazını 5 Ekim'de görüştü. Rawalpindi mahkeme salonu ağzına kadar doluydu ve on iki yargıçtan oluşan Anayasa Mahkemesi heyeti, tüm siyasi partilerin seçimlere girebileceğine ve seçim sandıklarının olduğu yerlerde parti sembollerinin ve bayraklarının sergilenebileceğine karar verdi. Geçici hükümet Anayasa Mahkemesine itiraz edemedi. Bütün dünya bizi dikkatle izlerken Ziya'nın adamları ne yapabilirlerdi ki? Anayasa Mahkemesinin kararı üzerine ülkede bayram ilan edildi, halk mutluydu.

Fakat Anayasa Mahkemesinin bu olumlu kararından sonra yeni tehditler ortaya çıkmaya başladı. Ele geçirilen ve Afgan mücahitleri lideri Gulbadin Hikmetyar tarafından yazıldığı sanılan bir mektupta mücahitlere, Benazir Bhutto'nun öldürülmesi talimatı verilmişti. Hikmetyar Pakistan istihbaratına yakın bir adamdı ve suikast emrini onların ısrarı üzerine vermiş olabilirdi. Ama bu mektup asilere karşı olan güçler tarafından da yazılmış olabilirdi,

onlar da beni öldürüp suçu Hikmetyar üzerine atmak istiyor olabilirlerdi.

Pakistan içinden gelen tehditler de vardı. Gelen haberlere göre, Pencap ve Sind geçici yönetimleri de beni ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Ziya'nın ölmesine rağmen, adamları benim ve PPP'nin ortadan kalkması için her yola başvuracak gibi görünüyorlardı.

Aday listelerinin açıklanması zamanı yaklaştıkça yeni siyasi gruplaşmalar ve ittifaklar ortaya çıkmaya başladı. İç çekişmeler en büyük rakibimiz olan Ziya'nın Müslüman Birliğini her geçen gün biraz daha parçalıyordu. Ziya'nın uçak kazasından dört gün önce, 13 Ağustos'ta Müslüman Birliğinin Merkez Yönetim Kurulu, üst düzey idarecileri seçmek için İslamabad'da toplandı. Fakat toplantıda tartışmalar bir süre sonra kavgaya dönüştü ve üyeler ellerine ne geçerse birbirlerine fırlatmaya başladılar.

İki hafta sonra Müslüman Birliği Partisi ikiye bölündü. Birinci bölümün başında Ziya'nın adamlarından biri olan, eski Kuzeybatı Sınır Eyaleti Valisi ve Pencap Başbakanı Nawaz Şerif vardı. Diğer bölümün başında olan Ziya'nın eski Başbakanı Muhammet Han Junejo ise Ziya karşıtıydı. En büyük rakibimiz bölündüğüne göre seçimleri kazanma şansımız çok yüksekti.

Fakat PPP-MRD koalisyonu da bozuldu. Adayları belirlemeye çalışırken, MRD adaylarının çoğunun Müslüman Birliği rakipleri karşısında çok zayıf kaldıkları anlaşıldı. Ayrıca MRD seçimlerden sonra bizimle koalisyon hükümeti kurma konusunda kararlı değildi, bunun kararını daha sonra vereceklerdi. Onlarla anlaşmamız bozuldu ama biz yine de MRD liderlerinin seçim bölgelerinde onlara karşı PPP adayları çıkarmayacağımızı söyledik. Fakat onlar bize karşı o kadar anlayışlı davranmadılar.

PPP gittikçe güçleniyor ve çalışmalarını hızlandırıyordu. Müslüman Birliğinin Ziya yanlısı olan kolu, diğer yedi

dinci partiyle ittifak yaparak seçimlere *İslami Camhuri İttehat* (IJI) adıyla tek bayrak ve sembol altında girme kararı aldı. Adayların açıklanması için son gün olan 15 Ekim günü Müslüman Birliğinin Junejo başkanlığındaki kolu da IJI'ya katıldı, Şimdi karşımızda dokuz siyasi partiden oluşan bir ittifak vardı.

Birçok partinin PPP'ye karşı birleşmesi bize ironi gibi geliyordu. Koalisyonlar genelde iktidar partisine karşı oluşurdu. Tarihte ilk kez olarak, iktidar partisi oyların çoğunu toplamak için muhalefete karşı bir koalisyon oluşturuyordu.

Ama rakiplerimize bu da yetmedi ve geçici hükümet bizim taraftarlarımızın seçimlere girmesini güçleştiren önlemler almaya başladılar. Yeni bir karara göre, oy verecek olan tüm vatandaşlar ilk kez olarak Kimlik Kartı göstermek zorundaydı. Biz buna itiraz ettik ama hükümetin bir açıklamasında, Pakistan seçmenlerinin 'yüzde 103'ünde!' kimlik kartı bulunduğu belirtildi.

Matematiksel olanaksızlıklar bir yana, her şey ortadaydı. PPP gücünün büyük kısmını oluşturan kırsal kesimlerde, sadece kadınların yüzde 5'inde, erkeklerin de yaklaşık yüzde 30'unda kimlik kartı vardı. Kimlik kartı almak isteyenler için yeterli belge olmaması bir yana, bir bölge nüfus idaresi günde en fazla 300 kişiye kimlik kartı verebilirdi. Bu durumda seçimlerden önceki iki hafta içinde en fazla 4.000 kişiye kart verilebilecek ve vatandaşların elindeki kartların çoğu da yararsız olacaktı. Kimlik kartlarına geçerlik damgası vuran nüfus memurları PPP yandaşlarına, bunları ancak seçimlerden sonra kullanabilirsiniz diyorlardı.

Kimlik kartlarının bu şekilde engellenmesi bizim seçimleri kazanma şansımızı kısıtlıyor, umutlarımızı söndürüyordu. 1984 referandumunda, 1985 partisiz ya da 1987 yerel seçimlerinde kimlik kartları kullanılmamıştı. O

zamanlar seçmen listelerinin hazırlanması yeterli görülmüştü. Bu kimlik kartı koşulunun PPP seçmenlerini engellemek için konduğu belliydi. Önce Ziya seçimleri partisiz yapmaya kalkmıştı ve şimdi de adamları halkın oylarını engelliyordu. Ziya sağken seçimlere girecek adaylar engellenirken, şimdi de seçmenler engelleniyordu.

Yine mahkemeye gittik ve seçimlerde kimlik kartı kullanılması koşuluna itiraz ettik. Ben mahkeme kararını beklemeden seçim kampanyama başladım ve gezilerimi babam gibi trenle yaparak ilk gezimde Karaçi'den Lahor'a gittim. Seçim komisyonu bizim eski ve bilinen simgemiz kılıcı bu seçimlerde yasakladığı için, biz de yeni simge olarak ok resmini almıştık.

Geçici hükümet adayların radyo ve televizyon konuşmalarını yasakladığı için trenin durduğu her istasyonda halka konuşma yapıyor, seçimlere katılıp bize oy vermelerini istiyordum. İstasyonlarda yerel PPP yöneticileri trene binip bir sonrakinde iniyorlar, iki istasyon arasında onlarla konuşuyor ve talimatlar veriyordum. Halk istasyonlarda bize tezahürat yapıyor, güller atıyor, parti çalışanlarına yiyecek içecek ikram ediyorlardı. Her durakta çay içiyor ve böbrek iltihabı tehlikesi karşısında ilaç alıyordum. Daha önce benimle hiçbir geziye çıkmamış olan Asif bu ilk kampanya gezimde beni yalnız bırakmadı ve çok sayıda PPP'li de vagonların tepesine tırmanarak bizimle beraber yolculuk yaptı. Bir çiftlikler bölgesi olan Mian Çannu'da bir gece duraklamasında, makinist farkında olmadan erken hareket edince az daha trene yetişemiyorduk. Durumun farkında olanlar bağırarak ve bazıları da rayların üstüne yatarak treni durdurdular.

Bir hafta sonra, Sind turumuzda, kırk kişiden fazla olan PPP ekibimizle beraber Asif ailesinin Nawabşah'daki evlerinde geceledik. Lahor Yüksek Mahkemesi 8 Kasım'da, beldesinde kaydı olan 21 yaş ve üzerindeki

tüm Pakistan vatandaşlarının kimlik kartına bakılmaksızın oy verebileceğine karar verdi. Mahkeme açıklamasına göre, Lahor'daki bir seçim bölgesinde sayılan kimlik kartları, o bölgede kayıtlı insan sayısından fazla çıkmıştı. Ayrıca kadınlara verilen kimlik kartlarında resim ve imza da yoktu ve seçimlerde hile yapılması ihtimali çok yüksekti. Mahkeme bu durumda kimlik kartlarının hilesiz seçim yapılmasını engelleyeceğini açıkladı. Ziya'nın adamları mahkemenin bu kararını hemen Yüksek Mahkemeye götürdüler.

Lahor Yüksek Mahkemesinin dürüst seçimler lehine verdiği karar halkın moralini yükseltti. Annem 10 Kasım'da Larkana'da halka yaptığı konuşmada, "Ali Baba gitmiş olabilir ama kırk haramiler hâlâ aramızdalar," dedi. "Onların kimler olduklarını sizler çok iyi biliyorsunuz, onun için 16 Kasım günü ok resmine oy verin." Aynı gün Rawalpindi'de beni dinlemek için toplanan kalabalıklar, 1986'da Pakistan'a döndüğümde beni karşılayan kalabalıklardan bile daha büyüktü. PPP ekibini karşılayan yüz binler caddeleri doldurdu, şehirde trafik kilitlendi. Bir kilometrelik yolu üç saatte alabildik. Konuşma yapacağım meydana vardığımızda platforma çıktım ve "Diktatörlüğü ya da demokrasiyi seçmek sizin ellerinizde," diyerek başladım konuşmama. "Halkı ezmek isteyenlerle, onların baskılarını kırmaya çalışan PPP arasında seçim yapmak zorundasınız kardeşlerim."

Kampanyanın son birkaç gününde halkın heyecanı ve sevgi seli görülmeye değerdi. Pakistan'da ilk genel seçimlerin yapıldığı kırk bir yıl öncesinden günümüze gelene kadar sadece iki genel seçim yapılmıştı. İlk seçimde babam ve PPP Batı Pakistan'ın liderliğini almışlardı. 1977'de PPP yeniden iktidara geldi. Bu seçim üçüncü ve en zor seçim olacaktı.

Ziya'nın Müslüman Birliği liderleri, "16 Kasım se-

çimlerinin sonuçları ne olursa olsun, Bhutto Başbakan olamaz," diyorlardı. Tutucu *Cemaat-i-İslami* Partisi Ziya'nın 1985 Anayasasında kabul ettiklerini şimdi kabul etmiyor, dinciler İslam'da bir kadının lider olamayacağını söylüyorlardı. Dokuz yıl önce babamın idamı konusunda Ziya ile işbirliği yapmış olan küçük politikacı Ahmet Rıza da, şimdi General Ziya'nın büyük oğlu Icaz-ül-Hak ile işbirliği içindeydi. Icaz-ül-Hak bir basın açıklamasında PPP kampanyasının Londra'daki bir Yahudi şirketi tarafından desteklendiğini söyledi ki inanılmaz bir iftiraydı bu.

O sırada Anayasa Mahkemesi kimlik kartı kullanma talebinin Anayasaya uygun olup olmadığını tartışmaya başladı. Böyle bir zorunluluk oy verecek olan seçmenlerin yaklaşık yüzde 55'ini seçim dışında bırakacaktı. Duruşmanın bir gün öncesinde Yüksek Mahkeme yargıçlarından biri bizim avukatlardan birine, "Rawalpindi'de PPP'nin topladığı kalabalığı gördük. PPP'nin büyük üstünlük kurmasına izin veremeyiz," dedi. 12 Kasım 1988 günü mahkemenin kararı açıklandı, seçimlerde tüm Pakistan vatandaşları kimlik kartı kullanmak zorundaydı.

Dört eyalette de seçim kampanyamın sonuna yaklaşırken, halk gittiğim her yerde, "Başbakan Benazir!" diye bağırıyordu. Annemin konuşmalarından sonra ona da büyük tezahürat yapılıyor, halk, "Bhutto ailesi kahraman! Gerisi sıfır, sıfır!" diye haykırıyordu. 16 Kasım günü annemle beraber kendi nüfus kaydımızın bulunduğu Larkana'ya giderek oy verdik ve şimdiye kadar halk tarafından seçilmiş tek Başbakan olan babamın mezarını ziyaret ettik.

16 Kasım seçimlerinde seçmenlerin yaklaşık yarısı engellendi, oy veremedi ama PPP yine de Meclis'te çoğunluğu aldı. Partimiz Sindh'de IJI koalisyonuna tek sandalye kaptırmadan bütün oyları topladı, Pencap'ta da çoğunluğu aldı. Dört eyalette PPP Meclis'te toplam ola-

rak 92 sandalye kazandı –aşiret ve azınlık sandalyeleriyle beraber 108 oldu– IJI ise 54 koltuk alabildi.

Ölen General Ziya ül-Hak'la ilişkisi olan liderler, eski Başbakan Junejo da dâhil olmak üzere Meclis dışında kaldılar. IJI Başkanı Gulam Mustafa Jatoi ve ruhani lider Pir Pagara da seçilemediler. Pencap Valisi Nawaz Şerif istediği dört koltuktan ancak ikisini alabildi. Ben ve annem Sind, Pencap ve Kuzeybatı Sınır eyaletlerinde aday olduğumuz beş koltuğu da aldık ve Pakistan tarihinde bireysel adaylar olarak en büyük zaferi kazandık.

19 Kasım'da PPP Eyalet Meclislerinde 184 sandalye alırken IJI 145 sandalye aldı. Ziya'nın eski bakanları ve meclis üyeleri bütün Pakistan'da oy alamadılar.

Pakistan Cumhurbaşkanı en fazla oy almış partinin lideri olarak hükümeti kurmak üzere beni görevlendirmek durumundaydı. Ben Pakistan'ın her yerinden gelen kutlamaları kabul ediyordum ama Cumhurbaşkanlığı Köşkü derin bir sessizliğe gömüldü. Köşkten bir kutlama mesajı gelmediği gibi, Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han'ın da sesi çıkmıyordu. Çok geçmeden bazı generaller PPP yetkilileriyle temasa geçmeye başladılar. Onlardan partiden ayrılmalarını istiyorlar ve bazılarına, partiden on kişi istifa ettirirlerse Başbakan bile olabileceğini söylüyorlardı.

Yüksek bir poker oyunu başlamak üzereydi. Gulam İshak Han hükümeti kurmak için en büyük parti liderini çağırmak zorunda olmadığını söyledi, ama çoğunluk bendeydi. Kadın parlamenterlerin dolaylı seçiminde de kanıtladım bunu. PPP o yirmi sandalyeden on dördünü aldı. Demokrasilerde hükümet kurma görevi seçim zaferi alan partiye verilir ve herkes de bilir bunu. Ama Pakistan'da farklı kurallar, oyunu yöneten farklı güçler vardı.

Seçimlerde kazandığımız zaferin üzerinden günler

geçerken, Pakistan'daki durumu ayrıntılarıyla anlatan bir mektup yazdım ve uluslararası kuruluşlara gönderdim. Amacım Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han üzerinde bir uluslararası baskı oluşturmaktı. Mektubun kopyaları ABD Kongresi üyelerine ve arkadaşım Mark Siegel'e elden ulaştırıldı. Parti üyeleri mektubu İngiltere'de Lordlar ve Avam Kamarası üyelerine, Avrupa ülkeleri meclislerine ve İslamabad'daki İslam ülkeleri diplomatlarına verdiler. PPP seçimleri kazanmıştı ve hükümeti onun kurması gerekiyordu. Çok geçmeden ABD ve diğer ülkelerden İshak Han'a baskılar gelmeye başladı, en büyük parti olarak hükümeti kurma görevini PPP'ye vermesi gerektiği hatırlatılıyordu ona. Sonunda kaçacak yol bulamayan Cumhurbaşkanı İshak Han, halkın isteğini kabul etmek zorunda kaldı.

17

BAŞBAKANLIK VE ÖTESİ

2 Aralık 1988 günü, Müslüman dünyasında seçimle iktidara gelmiş ilk kadın Başbakan olarak görev yemini ettim. Pakistan bayrağının renkleri olan yeşil ve beyaz kıyafetimle Cumhurbaşkanlığı Sarayında, kırmızı halıda ve parlak avizelerin altında yürüdüm. Bu sadece benim için değil, demokrasi uğruna fedakârlıklar yapmış olan herkes için büyük bir andı.

Pakistan halkı bir kadın Başbakan seçerken bağnazlıktan ve önyargıdan kaçınmıştı. Bu muazzam bir onur ve aynı zamanda da çok büyük bir sorumluluktu. Görev yemini etmek benim için büyülü, gerçeküstü bir andı. Beni bu mevkie, bu yere böyle bir zamanda getiren kaderin gücünü hatırlamamak mümkün değildi. Benden önce acı çekenleri, hapse girenler, sürgüne gidenleri ve demokrasi uğruna ölmüş olanları her zaman hatırlıyordum. Özellikle de babamı unutmam olanaksızdı.

Aslında bu rolü, bu gömleği giymeyi kendim istememiştim, beni kaderin ve tarihin güçleri getirmişti buraya ve bu yüzden kendimi ayrıcalıklı ve huşu içinde hissediyordum. Benim seçilmem Müslüman dünyasında büyük yankı uyandırdı. Bir kadının evinin dört duvarı arasında kalması gerektiğini söyleyen geri kafalılar ne olduklarını şaşırdılar. Pakistan ve onunla beraber tüm İslam dünyası da, kadın erkek eşitliğinin gerçekleşmeye başladığı yeni bir düzenin varlığını keşfetti.

Ziya'nın çok değil, sadece bir yıl kadar önce eski bir arkadaşıma söylediği, "Benazir'i sağ bırakmak hayatı-

mın en büyük hatası oldu," sözünü hatırladım ve pozisyonum ve kariyerimin, kaderimin bir parçası olduğunu anladım. Benim seçilmem bütün kadınları güçlendirdi, İslam'ın ılımlı yorumunu ön plana çıkardı ve Pakistan halkına daha iyi bir yaşam umudu verdi. Benim başarım Sovyetlerin Afganistan'dan çekilişine ve başka diktatörlerin de devrilmesine denk geldi. Daha sonra konuştuğum Tayland, Güney Kore, Nijerya ve Fas dâhil birçok ülke lideri bana, cezaevi duvarları arasında ya da isyanlar sırasında okudukları benim hayat hikâyemin onlara ilham verdiğini söylediler.

Pakistan içinden ve dışından pek çok kişi, halkın gücünü ve diktatörlükle geçen on yılın baskısını yıkan volkanik enerjiyi iyi hesaplayamamıştı. Başbakanlık yeminimi ederken, artık kuracağım hükümetin hiçbir engelle karşılaşmadan halkın sorunlarını çözmeye başlayabileceğini düşündüm. Ama çok geçmeden yanıldığımı anladım. Cumhurbaşkanı dâhil olmak üzere, düşmanlarım beni devirmek konusunda kararlıydılar.

Yemin töreninde başladı gariplikler. Cumhurbaşkanı tekrarlamam için görev yeminini okurken bazen hızlı, bazen yavaş ve virgüle noktaya önem vermeden okumaya başladı. Beni herkesin önünde yanıltmak, gülünç duruma düşürmek ister gibi bir davranış içindeydi. Onun ne yapmak istediğini anlayarak yemini ezberlediğim gibi, gururla ve kararlılıkla hiç şaşırmadan okudum, halk benim sorumluluklarımı bilerek üstlendiğimi ve onlar için çalışacağımı anlayacaktı.

Yeminimi bitirirken generallerin asık suratlarını ve eski ve yeni düzen arasında kalmış olan sivil bürokratların yüzlerindeki korku ifadelerini fark ettim. Fakat bu muazzam salonda annemin ve PPP yöneticilerinin yüzlerindeki gurur ve mutluluk ifadesini de net olarak görebiliyordum. Yeminim bitince salonda pek çok kişiden "Bhutto çok yaşa!" sloganı duyuldu ve o zaman babamın

hayatını boş yere vermediğini anladım. Pakistan halkı benim gibi otuz beş yaşındaki deneyimsiz bir kadını seçerek babamın yanında olduğunu göstermişti. Babama duyulan büyük sevgi ve saygı nedeniyle dünyanın en genç seçilmiş Başbakanı olmuştum.

Hükümetin çalışmaya başladığı ilk günlerde herkesin yenilikler beklediğini tahmin ettiğim için, Pakistan halkına ve dünyaya net bir mesaj vermeyi düşündüm. 1989'un ilk haftalarında, Ziya rejiminin iptal etiği sendikal hakları yeniden yasal hale getirdim. Öğrenci birlikleri üstündeki yasakları iptal ettim. İnsan hakları ve kadın hakları konularında çalışan Sivil Toplum Örgütleri üzerindeki kısıtlama ve engelleri kaldırdım. Eski yönetimler bazı örgütlerin Batı casusu olduklarını düşünüyorlardı. Yazılı ve görüntülü medyaya sonuna kadar özgürlük tanıdım. Pakistan tarihinde ilk kez olarak muhalefete devlet medyasına sansürsüz giriş izni verdim.

Başbakanlığım devam ederken ülkede barış sürecini de yerleştirmek istiyordum. Başbakan seçildiğim Aralık 1988'de Başbakan Rajiv Gandi ile güzel karısı Sonia'yı İslamabad'a davet ettim. Muhalefet Keşmir konusunda sorunlar yaşadığımız Hindistan'a karşı yumuşak davrandığımı söyleyerek eleştiriyordu beni. Ama ben onları önemsemeden yoluma devam ettim. Başbakan Rajiv Gandi ve Güney Asya Bölgesel Ülkeler Birliği Konferansı (SAARC) liderleriyle iyi ilişkiler ve işbirliği kurma çalışmalarına başladım.

SAARC liderleriyle İslamabad dağlarının çok güzel manzaralı bir dinlenme yerinde yaptığımız toplantıda, onlara Avrupa ülkelerinin önce Ortak Pazar ve sonra da Avrupa Birliği kuruluşu sayesinde ne kadar büyük kazanımlar elde ettiklerini anlattım. Bir kültürel organizasyon olan SAARC'ı ekonomik bir birlik haline getirmemizi teklif ettim. SAARC içindeki en genç, en yeni ve bir kadın Başbakan olmama

rağmen, görüşlerimi hiç çekingen davranmadan, büyük bir cesaretle aktardım onlara. Liderlerin hepsi de anlattığım konuda arzuluydular. Ekonomik işbirliğini başlatmak için, örneğin parlamenterler ve yargıçlar gibi belirli kişi ve gruplara ülkelerimiz arasında vizesiz seyahat kolaylığı sağlamayı teklif ettim. Toplantı sonunda bir Güney Asya Tercihli Gümrük Tarifesi Anlaşması yapmaya karar verdik. (İkinci iktidarımda bu Anlaşmayı onaylama onurunu da yaşadım.)

Rajiv'e, annesi eski Başbakan Gandi ile babam bu işbirliğinden mutlu olurlardı dedim. Onlar 1972'de Simla Anlaşmasını imzalamış ve ben de genç bir kız olarak buna tanıklık etmiştim. Rajiv ve ben o yıllarda henüz çocuk sayılırdık ve ikimizin babası da öldürüldü. Biz gençtik ve ayrılma-sonrası alt kıtanın çocuklarıydık, Asif ve benim Sonia ve Rajiv'le konuşmamız kolaydı. Rajiv bir suikasta kurban giderek öldürülünce çok üzüldüm, cenaze törenine gittim ve onlara başsağlığı diledim.

SAARC zirvesinden sonra Rajiv ve ben ikili görüşmeler yapmış ve ben Rajiv'e, Hindistan'ın daha büyük bir ülke olduğunu ve Pakistan'a karşı daha anlayışlı davranması gerektiğini söylemiştim. Simla Anlaşması ile annesinin 1971 savaşında Batı Pakistan'ın kaybettiği topraklardan şartsız olarak nasıl çekildiğini anlatmıştım. Simla ruhu ondan sonra da devam etti. Arada gerginlikler olmasına rağmen Hindistan ve Pakistan arasında 1972 anlaşmasından beri gerçek bir savaş olmadı.

Ziya iktidarında Pakistan Siachen Buzullarını Hindistan'a kaybetti. Ziya o bölgede hiçbir şey yetişmediğini söyleyerek bu kaybı örtmeye çalıştı ama halk ve özellikle de askerler bu kayba üzüldüler, gururları kırıldı. Seçim kampanyam sırasında 'jawanlar' dediğimiz askerlerimiz bana zafer işareti yapıyor, beni generallerinden daha çok sevdiklerini belirtiyorlardı. Pakistan silahlı kuvvetlerinin, Hindistan'la olan sorunlarımız konusunda haklı ve onurlu çözümler bek-

lediklerini biliyordum. Rajiv de bana güven artırıcı programlar geliştirmemiz gerektiğini söylemişti. İkimiz komisyonlar kurduk ve birbirimizin nükleer tesislerine saldırmama konusunda Güney Asya'da ilk nükleer güven-artırıcı anlaşmayı imzaladık. Ayrıca asker azaltıcı, orduyu yeniden düzenleyici ve ticari işbirliği anlaşmaları da imzaladık. Daha sonra Buzul konusunda önyargısız olarak Kargil'e çekilme konusunda bir anlaşma tasarısı hazırladık (fakat ikimiz de bu anlaşmayı hayata geçirip imzalayacak kadar iktidarda kalamadık). Bazen düşünüyorum da, Rajiv yaşasaydı ve ben de iktidarımı tamamlayabilseydim, Güney Asya ve belki de bütün dünya daha farklı bir yer olabilirdi.

İlk iktidarımın başlarında Pakistan'ı tekrar İngiliz Milletler Topluluğu'na sokmayı düşündük. Bu kararı almamızın nedeni, İngiltere'nin Afgan savaşında ve demokrasiyi getirme konusunda bize verdiği destek oldu. Rajiv ve ben, 1989'da Malezya'da, Langkawi şehrinde yapılacak olan İngiliz Milletler Topluluğu konferansında tekrar görüşmeye karar vermiştik ama Hindistan'daki erken seçimler engelledi bunu ve sonra da Rajiv öldürüldü. Onun trajik ölümünden sonra da Hindistan Pakistan ilişkileri bozulmaya başladı.

Hindistan'ın yeni Başbakanı V. P. Singh'e bir heyet gönderdim ve ülkelerimiz arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesi istediğimi bildirdim. Fakat Başbakan haksız yere, Pakistan'ı Hindistan'a bağlı Keşmir'de ayaklanma başlatmakla suçladı. (Pakistan halkı Keşmir halkına yakınlık duyuyordu ama o bölgedeki kavgalar daha ziyade Berlin Duvarının çöküşünden sonra yaşanan dünya siyaseti olaylarıyla da bağlantılıydı. O dönemde sanki özgürlük güçlerinin ortaya çıkışı gibi bir durum söz konusuydu. Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya'da halklar kendi geleceklerini saptamaya çalışırken, aynı hareketlerin Keşmir'de olması neden garip karşılanıyordu ki?)

Hindistan Başbakanına Keşmir olaylarından Pakistan'ın sorumlu olmadığını söyledim. Ona sadece, 1990'da Afgan Araplarından ve Pakistan militan gruplarından aldığım tekliften söz etmedim. Onlar bana yaklaşık yüz bin savaş deneyimli Mücahidinin Keşmir'e giderek Keşmir özgürlük hareketine destek vermek istediklerini ve Hindistan ordusunu yeneceklerine inandıklarını söylemişlerdi. Ama ben bu tür bir desteğin Keşmir halkına yarardan ziyade zarar getireceğine inandığım için bu teklifi reddettim. Komutanlara da, bölünmüş Keşmir'in Kontrol Hattına asker göndermelerini ve hiçbir Afgan Mücahidinin Pakistan'dan Keşmir'e geçişine izin verilmemesini istedim.

Tüm siyasi mahkûmların serbest bırakılması konusunda yaptığım çalışma etkisini hemen gösterdi. Cezaevlerindeki politik mahkûmları serbest bırakırken Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han'dan da genel af ilan etmesini talep ettim. Genel af çıktığı takdirde kardeşim Mir Murtaza Bhutto da ülkesine dönebilecekti ama İshak Han şartlı bir af çıkardı ve kardeşimle bazı mahkûmları bunun dışında bıraktı. Mir Pakistan'a dönerse Nawaz Şerif onu tutuklayabilecekti.

Mir'e Başbakan Margaret Thatcher'la onun hakkında konuştuğumu söyledim. Bir gün Bayan Thatcher'la güneşli bir günde Chequers parkında konuşarak yürürken Mir'in Londra'da yaşaması konusunu açtım ve o da ricamı kabul etti. Ama Mir bana, "Ordudaki mollaların seni iktidarda ne kadar rahat bırakacakları kuşkulu," dedi. "Ben Orta Doğuda yaşamaya devam etsem daha iyi olur. Öyle sanıyorum ki benim hükümetimin başlarında Mir Pakistan'a dönebilseydi, PPP içindeki çatlaklar da yaşanmayabilirdi.

Bizim hükümetin iktidarı zamanında demokrasinin tohumlarını attık, onu büyütmeye, geliştirmeye çalıştık,

ilerde bir gün her zaman için özgür ve dürüst bir siyasi sistemin kurulması için elimizden geleni yaptık. İslam'da uygar bir toplumun yaşaması için, adaletin tam olarak uygulanması gerektiği öğretilmişti bana. Bu nedenle yürütme ve yargı sisteminin birbirinden tamamen ayrılmasını istedim ve bağımsız bir yargı sisteminin temelini attım.

Fakat ekonomide yaptığımız çalışmalar daha önce hiç görülmemişti ve tam bir devrim sayılabilirdi. İngiltere'de sürgünde yaşarken, Başbakan Thatcher'ın politikalarının yeni bir orta sınıfı nasıl yarattığını görmüştüm. Bizim hükümetimiz zamanında Pakistan Güney Asya ve Ortadoğu'da özelleştirmeye giden ilk ülke oldu. Ayrıca finans kurumlarında ayarlamalar yaptık, ekonomide bürokrasi ve kırtasiyeyi kaldırdık. O zamana kadar 5.000 doların üstündeki bütün kredilerin Maliye Bakanının onayından geçmesi gerekiyordu.

Yılda sadece 260 köye elektrik götürülebildiğini ve Pakistan'da yaklaşık 80.000 köyün elektriksiz olduğunu öğrenince bu çalışmaları hızlandırdık. Yol yapımlarına ve halka temiz içme suyu sağlama çalışmalarına hız verdik. Telefon almak isteyenler bazen yirmi yıl bekliyordu ve insanların kredisiz, telefonsuz ve elektriksiz olarak nasıl çalıştıklarını düşündüm. Bakandan buna bir çare aramasını istedim, 1989'da fiber-optik kablo sistemini getirdik. Mobil telefonları devreye soktuk. İnsanların dış dünyaya açılmalarını sağladık, başka ülkelerde CNN ancak otel odalarında izlenebilirken biz CNN'i Pakistan'a getirdik. Ben Pakistan'ın en kısa zamanda modern bir ülke olmasını istiyordum.

Reformlarımız hemen dikkat çekmeye başladı. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) çalışmalarımızı övdü. Birleşik Arap Emirlikleri Başkanı Şeyh Zayyed Bin Sultan Multan petrol rafinerisini inşa etmemiz konu-

sunda bize yardımcı oldu. Ayrıca Belucistan'da Gwadar limanını, Markan Sahillerinde RCD Otoyolunu, Omara Deniz Kuvvetleri Üssünü, Pasni ve Gazi Barotha Barajlarını inşa ettk, Saindak Altın ve Bakır Projesini gerçekleştirdik. Ülkede turizm çalışmalarını destekledik ve ihracatı teşvik etmek için değerli taş madenlerini özelleştirdik.

Pakistan'da yatırımları kolaylaştırmak için tek-pencere yatırım projesini hayata geçirdik. Özel yatırım bankalarını, diğer bankaları ve sigorta şirketlerini yasallaştırdık. Sosyal sektörde yatırımları büyük ölçüde artırdığımız için gururluyum. Benim ilk iktidar dönemimde özel sektör ve halk tarafından 18.000 ilk ve ortaokul inşa edildi.

Çalışmaların ekonomik getirisi oldukça büyük ve hızlı oldu. Pakistan'da yerli özel sektör ve yabancı yatırımları kısa zamanda artış gösterdi. Geleneksel olmayan mallarda ihracat yüzde 25 arttı. Pakistan'ın ABD ile yaptığı tekstil anlaşmasında değişiklik yaparak pamuk ihracatında da büyük artış sağladık.

En çok gururlandığım çalışmalardan biri de, Pakistan gibi kadınların ve kızların ihmal edildiği, kötü muameleye maruz kaldığı bir ülkede onların haklarını kabul ettirmek oldu. Hükümette birkaç kadın bakan oldu ve bir Kadınları Geliştirme Bakanlığı kuruldu. Üniversitelerde kadınlar için çalışma programları geliştirildi. Cezaevlerindeki kadınlara daha iyi koşullarda yaşama ve daha iyi yasal destek sağladık.

İş açmak isteyen kadınlara normal bankalardan kredi almak yanında, ayrıca sadece kadınlara kredi verecek Kadınları Destekleme Bankası kurduk. Kadınlara aile planlaması, beslenme, çocuk bakımı ve doğum kontrolü gibi konularda eğitim verecek okullar açtık. Ziya'nın diktatörlüğü zamanında kadınlara yasaklanmış olan uluslararası spor olaylarına katılma hakkını yeniden verdik onlara.

Karanlık bir süreçte İslam kuralları üzerinde oynanarak kadınlar üzerinde kurulmuş olan büyük baskıları kal-

dırdık, onları topluma kazandırdık, rahatlattık.

Büyük siyasi baskılara ve lojistik engellere rağmen bunları başardık. Ben Başbakanlık bürosuna girdiğimde her yer boştu, bir yardımcı sekreter dışında diğer tüm memurlar başka yerlere atanmışlardı. Başbakanlık ofisinin verimli çalışması için neler yapılması gerektiğini öğrenmek üzere, hemen Londra'ya, Downing Sokağı No. 10'daki İngiltere Başbakanlık binasına bir heyet gönderdim. Bana günlerce hiçbir dosya gönderilmedi. Kabine Sekreterine dosyaları Cumhurbaşkanına göndermesi emri verilmişti.

İlk zamanlarımda benim için çok önemli bir sorun da komşumuz Afganistan'daki karışık durumdu. Sovyetler Afganistan'ı 197_'da işgal ettikten sonra, Pakistan Mücahidine yardım konusunda ABD ile işbirliği yaptı. ABD açısından bu tamamen onun Soğuk Savaş stratejisiyle ilgiliydi. Sovyetlerin Afganistan işgaline karşı koyarak Soğuk Savaş alanında bir avantaj kazanmak istiyordu Amerikalılar. Bu nedenle Afgan ve Pakistan milisleriyle ve Pakistan ordusunun da desteğini alarak, Afganistan'da Sovyetlere karşı başarılı bir savaş başlattılar ve bunun sonucu olarak Sovyetler 1990'da bir çöküş yaşadılar.

Pakistan'ın Afganistan'la ilgilenmesinin ise daha karmaşık nedenleri vardı. Afganistan ve Pakistan arasında uzun yıllardan beri Durand Hattı adlı bir sınır sorunu yaşanıyordu. Ayrıca alt-kıta 1947'de bölündüğü zaman bazı önemli Peştun yetkilileri Pakistan'ın kurulmasına itiraz etmişlerdi. Afgan seçkinleri Hintlilere daha yakındı ve Pakistanlılardan kuşkulanıyor, onlara güvenmiyorlardı. Afganistan Cumhurbaşkanı Davut 1970'lerde bizim aşiretlerde başlayan bir isyanı desteklemiş ve biz de Durad Hattının diğer yanında bir ayaklanma başlatarak karşılık vermiştik buna. Bu nedenle o bölgede iki ülke arasındaki sınır hattı tartışmalıydı.

Şubat 1989'da Cenevre'de yapılan görüşmeler sonunda Sovyetler Afganistan'dan çekilince, Pakistan geçici bir Afgan hükümetinin kurulmasında yardımcı oldu. Generaller bize Afgan lideri Sayyaf'ı Cumhurbaşkanı olarak görmemizi ve Hikmetyar'ın da Başbakan olarak kalmasını tavsiye ettiler. Ama ben generallere itiraz ettim ve "Bu konuda sizinle anlaşalım," dedim. "Ben ılımlı bir Cumhurbaşkanını desteklemek istiyorum ama Başbakan olarak sizin seçiminiz geçerli olabilir." Afgan grupları geçici Afgan Hükümetinde (AIG) Mujaddadi'yi Cumhurbaşkanı ve Sayyaf'ı da Başbakan olarak kabul ettiler ve biz de benimsedik onları.

Bu süreç kolay yaşanmadı. Afgan grupları arasında bir Millet Meclisi konusunda anlaşma sağlanması için Cumhurbaşkanlığındaki toplantılara biz de katıldık. Ezan sesleri duyulunca bütün erkekler namaza gidiyor ve ben yalnız kalıyordum. Onlar bir kadının da onlarla beraber namaz kılmasını istemiyorlardı. Müslümanların en kutsal yeri olan Kâbe'de ve Medine'de Hz. Peygamber Mescidinde erkekler ve kadınlar bir arada ibadet ettikleri için bu bana garip geliyordu.

Suudi İstihbarat Başkanı Prens Turki bin Faysal ve İran Dışişleri Bakanı bize sık sık ziyarete geliyorlardı. Fakat ben onlar arasında bir anlaşma sağlamaya çalışırken bizim istihbaratçılarımız bana bunun zor olduğunu söylüyorlardı. Çünkü Suudiler Şiilere daha fazla hak tanınacağını düşünürken, İranlılar da avantajın Sünnilerde olacağını sanıyor, anlaşmaya yanaşmıyorlardı. Roma'da sürgünde olan Afgan Kıralı bana ve arkadaşlarıma göre doğal ve tarafsız bir kişi olarak görünüyordu ama İranlılar onu istemediler. Afgan gruplarıyla tartışmalar için oldukça uzun zaman harcadım. Çoğu zaman onların istihbarat birimlerinden bilgi aldıklarını ve bu durumda anlaşamayacaklarını düşündüm. Bizim istihbaratçılar da çaresizdi ve işi oluruna bıraktılar. Afganlılara acıyordum. Dış güçler arasında

sıkışmışlardı ve kendi önderlerinin çizgisinden çıkarlarda mahvolabilirlerdi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Şevardnadze Pakistan'a gelecekti. Bize gelen bilgilere göre, Sovyetlerin Afganistan'daki eski durumlarıyla ilgili olarak bir Sovyet-Pakistan siyasi planı yapılmasını istiyordu Sovyet Bakan. Yapılacak anlaşmaya göre Sovyetlerin durumunu kurtarmak için Cumhurbaşkanı Necip belirli bir süre içinde istifa etmeliydi. Pakistan sınırındaki yaklaşık üç milyon Afgan mültecisi de böylece evlerine ve eski hayatlarına dönebileceklerdi. Ben Sovyet Dışişleri Bakanının bu teklifini kabul edebilirdim ama ordu ve istihbarat servisi bunu asla kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Bizim istihbarat başkanı, "Bu durumda Kabil bir hafta içinde düşer," dedi. Ben Başkan Necip'ten AIG'ye güç nakli karşılığında, Durand Hattının tanınmasını isteyebileceğimizi söyledim ama bana, "Biz Durand Hattının tanınmasını istemiyoruz. Afgan halkı bizim Müslüman kardeşlerimizdir ve ülkelerimiz arasında sınır olmamalıdır," dediler.

Şevardnadze ile Kabil'de barışçı ve düzenli bir güç transferi için çare aramamız konusunda ısrar ettiğimde, bizim istihbarat başkanımız bana, "Başbakanım, yaptıkları bunca fedakârlıktan sonra adamlarınıza ve Mücahidine, zafer kazanmış olarak Kabil'e girme ve orada namaz kılma hakkını çok mu göreceksiniz?" dedi. Onun bu duygusal konuşması etkiledi beni. Sovyet işgalinde ölen erkek, kadın ve çocukları düşündüm. Elbette Afgan kardeşlerimiz ve bizim savaşçılarımız Kabil'e zafer kazanarak girmeyi hak etmişlerdi ve bunu birkaç gün içinde yapacaklardı.

Fakat Kabil onların düşündükleri gibi hemen düşmedi, şehri aylarca ele geçiremedi bizim çocuklarımız. İstihbaratçılarımız bana geldiler ve Pakistan askerlerinin Kabil'de savaşan AIG güçlerine destek vermesini istedi-

ler. Ama onların talebini reddettim ve "Bana Kabil'in hemen alınacağını söylememeliydiniz, Pakistan ordusunu Afganistan'daki savaşa gönderemem," dedim. "Bunu yaparsak Afganlılar bu kez bize karşı çıkarlar. Söz konusu bile olamaz bu."

"Başbakanım, Afganlılar Pakistan ve Afganistan arasında bir konfederasyon anlaşması imzalamaya hazırlar. Bunu yaparsak o zaman bizi konfederasyonun bir parçası olarak yardıma çağırabilirler. Aramızda bir sınır olmayacak."

Bu fikri beğenmedim ve "Bunu yaparsak Hindistan bu bahaneyle Afganistan'a girer. Amerikan, Suudi ve İran desteği olmadan başımız büyük derde girer," diye cevap verdim.

Bizim generaller, "Fakat AIG konfederasyon istiyor ve bunu yarın imzalayabiliriz," dediler.

Bunu yapamayacağımızı ve bunun dünyadaki yankılarının büyük olacağını söyledim onlara. Bizim işgalci olduğumuzu düşünecek olan dış güçler tüm dengelerimizi altüst etmeye çalışabilirlerdi.

ABD Büyükelçisinin silah ve para yardımının ve mültecilere yapılan insani yardımların yakında kesileceği konusundaki uyarısı Mücahitleri kızdırdı. Mülteciler büyük sorundu ama Afgan geçici hükümeti ve ordudaki destekçileri Kabil'e muzaffer olarak girme fikrinden bir türlü vazgeçmiyorlardı. Cumhurbaşkanı Necip de askerlerin kendisini devirme planlarına rağmen Kabil'de koltuğunu bırakmak istemiyordu.

Afgan Geçici Hükümetine destek verme fikrinin silahlı kuvvetlerce ve halk tarafından haklı görülerek kabul edilmesi gerekti. 'Stratejik derinlik' fikri de işte o zaman doğdu. AIG'ye destek verme konusu artık komünist rejimden kurtulma çerçevesinin dışına çıkmıştı. Konu artık Pakistan'ın ulusal çıkarlarıyla ilgiliydi, Pakistan Afganistan'ın stratejik derinliğine ihtiyaç duyuyordu.

Aslında Afganistan Sovyetlerle Batılı müttefikler arasında bir tampon ve tarafsız ülke olarak kalmış ve Pakistan bu yüzden tarihinde hiçbir zaman bu stratejik derinliğe sahip olmamıştı. Fakat tarih çabuk unutuldu ve stratejik derinlik fikri çok geçmeden kabul gördü.

1980'li yıllarda General Ziya ül-Hak Pakistan'ı demir yumrukla yönetirken bir yandan da Amerika ile oyun oynadı. Amerika Sovyetlere karşı Pakistan'ın desteğine ihtiyaç duyduğu sürece, diktatöre demokrasiye gitme konusunda baskı yapamazdı. Ama 1988'de Afganistan'daki savaş durumu önem kazanmaya başladığında, Amerika'nın demokrasiye olan ilgisi de artmaya başladı. Ama o on yıllık süreçte sadece Pakistan değil, ABD'nin uzun vadeli stratejik çıkarları, Müslüman halk ve uluslararası toplum da büyük zarar gördü.

General Ziya, Cemaat-i-İslami'nin ruhani lideri ve uluslararası Müslüman Kardeşler Birliğinin akıl hocası olan Maulana Maudoodi'ye çok yakındı. Sovyetler Afganistan'ı işgal edince Ziya Cemaat-i-İslamı kanalıyla Müslüman Kardeşlerden yardım istedi. Maulana'nın çalışmalarını orduya ve ılımlı eğitim kurumlarına soktu. IJI çok geçmeden gelen fonlarla mülteci kamplarda çocukları eğitmek için okullar kurulması ve beyin yıkama konusunda rejime danışmanlık yapmaya başladı. Müslüman dünyasında fakirlerle ihtiyaç sahiplerine eğitim, sağlık ve gıda yardımı yapılması için fonlar kurulmaya başladı. Toplanan paralar mülteci kamplarındaki kimsesiz çocuklara eğitim verdiğini ve gıda yardımı yaptığını söyleyen medreselere gidiyordu, ama çocuklar oralarda nefret ve terörizmi öğreniyorlardı.

Uluslararası fonlar akıyor ama ISI karargâhlarına gidiyordu. Ziya CIA ile diğer ülke ve kuruluşlardan gelen fonların askeri rejime bırakılmasını ve kendilerinin Mücahidin güçlerini yöneteceğini söyledi. Böylece Pakistan'daki askeri

rejim ideolojik olarak en katı, en dinci, tutucu ve kana susamış grupları toplayarak eğitmeye başladı. Ama bu durumda CIA de bağımsız insan istihbaratından mahrum kaldı.

Bu kararın kısa vadeli hedeflere yönelik bir karar olduğu savunulabilirdi. Fakat bunun uzun vadeli sonuçları geri gelecek ve dünyayı etkileyecek, taciz edecekti.

Haziran 1989'da ABD'ye gittiğimde, Başkan ve Bayan Bush'un Beyaz Saray'da onuruma verdiği yemek kamuoyunun büyük ilgisini çekti. Amerikan Kongresinin bir oturumuna davet edilerek katılmam de benim ve ülkem için büyük onurdu. Ama bu resmi gezide bana göre daha önemli bir şey oldu. Başkan Bush ile yalnız görüşürken ona bazı endişelerimden söz ettim. Afganistan'da Sovyetlere karşı ortak mücadele verirken Mücahitlerinin en fanatiklerini güçlendirdiğimizi ve onların bir süre sonra kontrolden çıkabileceğini söyledim ve "Sayın Başkan, gelecekte geri dönerek başımıza sorunlar açacak bir canavar yarattık sanırım," dedim.

Amerikalılar Sovyetleri yenerek kısa vadeli hedeflerine ulaştıktan sonra, çok kalmadan Afganistan'dan çıktılar. Ülkede demokrasinin temeli atılabilirdi ama askerlere karşı uluslararası destek yoktu. Sovyetlerin gitmesi ve Berlin Duvarının yıkılması sonucu, Avrupa'da yaşanan dramatik değişiklikler nedeniyle dünyanın dikkatleri dağılmıştı.

O zaman çok insan farkında değildi ama Afganistan'da Sovyet işgalinin sona ermesiyle, din adına Batı ile savaşmak isteyen aşırı uçlar çıktı ortaya. Onlara göre, ben ve ılımlı bir siyasi parti olan PPP Müslüman dünyasındaki dindar insanların duygularını incitecek unsurlardık.

Sovyetlerin Afganistan'dan çıkmaya zorlanması ve daha sonra süper güçlerin de ülkeyi terk etmesi, aşırı uçların başını döndürdü. Batıya rahatça kafa tutabilecek kadar güçlü sanmaya başladılar kendilerini.

Batılı istihbarat servisleri generallerle, benimle olduklarından daha rahat hareket ediyorlar, onlarla daha kolay

uyuşuyorlardı. Ben büyük bir sosyalist ve Pakistan nükleer programının babası olan Zülfikar Ali Bhutto'nun kızıydım. Ayrıca erkek kardeşlerim de Sovyet işgali zamanında Afganistan'da al-Zülfikar örgütünü kurmuşlardı.

Batı yanlısı olduğu söylenen bir Pakistanlı general bir gün bana, "Ordumuz Sovyetleri yendi, sizden gelecek bir emirle biz ABD'yi bile yenebiliriz," deyince şaşırdım. Beni şoke eden bu sözü bir büyükelçimize söyledim ve bunu ondan duyan ABD Büyükelçisi, "Bu doğru olamaz, o general herhalde içkiyi fazla kaçırmıştı," demiş. Batılılar herhalde İslam dünyasında insanların söylediklerini alkol miktarına göre değerlendiriyorlar diye düşündüm.

Göreve başladıktan bir hafta sonra Lahor'a indiğimde, yakınından geçeceğim bir saksının içinde zaman ayarlı bir bomba bulundu. Halkı bana karşı kışkırtmak üzere söylenen yalanlar geliyordu kulağıma. Saçma yalanlardan birinde, Paris'e giderek fakir Pakistan halkını düşünmeden pahalı ipek eşarp ve kumaşlar aldığım söyleniyordu. Aslında bir süre önce Karaçi'deki bir pazardan birkaç eşarp almıştım ve zaten Pakistan halkı da bu tür saçma söylentilere hiç önem vermedi ve beni desteklemeyi sürdürdü.

Seçimlerden yaklaşık bir ay kadar sonra, ISI başkanı Tuğgeneral İmtiyaz ve yardımcısı Binbaşı Amir, bizim parlamenterlere yaklaşıp benden uzaklaşmalarını söylemeye başladılar. Onlara, beni kimsenin istemediğini söylüyorlardı. Sözde Amerikalılar ve askerler de beni istemiyorlardı ve ben Başbakanlıktan düşünce kocam da bırakacaktı beni.

Generaller Afganistan'da Cihadın başarılı olduğunu görünce Batıya yaranmak istiyor, ama ben Başbakan olarak yönetimi elimde tuttuğum sürece bunu yapamayacaklarını biliyorlardı. ISI Nawaz Şerif'i Ziya'nın 'siyasi oğlu' ve Başbakan yapmaya söz vermişti. Nawaz Şerif

zaten Pencap Başbakanı olduğu için, emirlerimi dinlemeyeceğini ve benim sadece İslamabad'da Başbakan sayılacağımı söyledi.

İstihbarat bilgilerinin bana ulaşmasını istemeyen ISI başkanı bana kendim için yeni bir istihbarat servisi kurmamı önerdi. Söylediğine göre, tüm üst düzey devlet görevlileri, terfi edecekleri zaman ISI'nın kontrolünden geçeceklerdi. Onun teklifini hemen reddettim ve "General Ziya hem Sovyetler ve hem de Hindistan'la savaş tehdidi altında olmasına rağmen ayrı bir istihbarat servisi kurmayı düşünmedi, ben de istemiyorum böyle bir saçmalık," dedim. Ama ISI başkanı teklifinde ısrarlıydı ve "ISI'yı büyütmez ve sizin emrinizde ayrı bir istihbarat teşkilatı kurmazsak, ülkenin ideolojik sınırlarını savunmak için yeterli kontrolü sağlayamayız," dedi. Benden devlet içinde devlet kurmamı ve bunu yasalaştırmamı istiyorlardı ki daha sonraki seçimler dâhil, ülkedeki yaşamın her aşamasını kontrol altına alacaklardı. Ben her şeye rağmen bunu kabul etmedim, ama görevden alınmamdan sonra ISI'nın Başbakan yaptığı Gulam Mustafa Jatoi onların istediğini hemen yaptı.

Generallerin siyasi engellemelerine rağmen yüksek ve küçük rütbeli subaylardan ve askerlerden destek almaya devam ediyorduk. 23 Mart 1989 günü General Beg ile birlikte bir askeri törene gittiğimde, asker aileleri bizim aracın etrafını sardılar ve bağırarak sevgi gösterisinde bulundular. Böyle bir durumla ilk kez karşılaşan General Beg ne olduğunu sorunca, benim askeri sekreterim asker ailelerinin bana tezahürat yaptıklarını söyledi ona. General bana yapılan tezahürattan pek memnun olmamış gibiydi. Bana karşı olan birkaç generale rağmen askerlerin ve ailelerinin beni desteklemesi ve sevmesi beni fazlasıyla mutlu etti.

Bir kadın Başbakan seçtiği için Pakistan'ın üyelikten çıkarılmasını teklif edecek olan İslam Ülkeleri Organizas-

yonunun (OIC) bu girişimini başarıyla engelledim. Çeşitli İslam ülkelerindeki dinci yobazlar benim seçilmemden sonra fetvalar vererek olayı kınamışlardı. Ne yazık ki, Suudi Arabistan'ın önemli din adamlarından gözleri görmeyen Şeyh Baz da bir Müslüman ülkesinde kadın Başbakan olamayacağını söyledi. Fakat Yemen, Suriye, Mısır ve Irak gibi bazı ülkelerin daha laik hükümetleri beni desteklediler.

Usame bin Ladin 1989'da El-Kaide'yi henüz kurmamıştı, ama benim hükümetimin düşürülmesini istediğinde duydum onun adını. Şubat 1989'da Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi üzerine Suudi Arabistan'a dönmüştü ama Mayıs'ta ben ISI ile tartışınca Pakistan'a döndü ve ISI iyi ilişkiler içinde olduğu Bin Ladin'den, Pakistan'da demokratik hükümetin devrilerek yerine dinci bir yönetim kurulması için destek istedi. Bin Ladin benim parlamenter destekçilerimi satın almak için 10 milyon dolarlık bir bütçe ayırdı.

Bin Ladin'in Pakistan siyasetine müdahale etmesi, amacının sadece Sovyet ordusunu Afganistan'dan atmak olmadığını gösteriyordu. Cihadı destekleyen diğer dincilerle birlikte onun ana hedefi, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını aşırı dincilerin kontrolü altındaki hükümetlerle idare edilir hale getirmekti.

Bir zamanlar Amerika ve Batının yakın dostu olan Mücahidin de eski destekçilerine karşı çıkmaya başladı. Kabil'i ele geçirmek çok zor görünmesine rağmen, Amerika'ya karşı cephe almaktan da vazgeçmediler.

Bir gün Pakistan'a mango kasalarıyla yüklü bir Suudi Arabistan uçağının indiğini haber verdiler bana. Suudi Arabistan'da mango değil, hurma yetişirdi ve bu haber beni kuşkulandırdı. Sivil istihbarat servisi yaptığı araştırma sonucunda tahta kasalarda mango değil de para olduğunu öğrendi. Ben iyimser olarak Suudi Kralı Fahd'ın bize

destek olacağını düşünüyordum. Kralla görüştüğümde, bana babamın ölümüne çok üzüldüğünü, onun hayatını kurtarmak için çok uğraştığını ve beni de kızı gibi sevdiğini söylemişti. Hemen Suudi Arabistan'a bir temsilci gönderdim ve Krala, rakiplerime para gönderdiği için kırıldığımı bildirdim. Fakat Kral bana gönderdiği cevapta Pakistan'a gelen paranın Suudi devleti parası olmadığı belirtti, söylediğine göre bazı zenginler Afgan Cihadına kendi paralarıyla destek veriyorlardı. Kralın bir danışmanı da paraların Usame bin Ladin'e ait olduğunu söylemişti.

ABD Büyükelçiliğine giderek Başkan George Bush ile telefon konuşması yaptım ve ona Mücahidini destekleyen güçlerin hükümetimi devirmek için çalıştığını ve Pakistan'a para gönderdiklerini anlattım. Kral Fahd'ın danışmanına göre, paranın kaynağının Usame bin Ladin olduğunu da söyledim.

IJI, ISI ve Bin Ladin desteğiyle hükümete güvensizlik oyu verilmesi için 1 Kasım 1989 günü yapılan oylamada hayır oyları evet oylarından az çıktı ve karşı taraf on iki oy farkıyla kaybetti. Fakat bu oylamayla ISI/yabancı aşırı uçlar ittifakının gücünü de anlamış olduk ve uzun bir mücadeleye hazırlanmaya başladık.

Bir karargâh ziyaretimde Kara Kuvvetleri Komutanı General Aslan Bey bana bazı askeri konularda bilgi verdi. Bana yaptığı bir teklife göre, ordu saldırıya uğrayacağı konusunda kuşkuya kapılırsa, hükümet orduya 'saldırgan savunma' taktiği için izin vermeliydi. Bunun anlamı savunma amacıyla düşmandan önce taarruza geçmek oluyordu. Söylediğine göre, İslamabad saldırgan savunmaya geçtiği takdirde, Hindistan Keşmir'inin başkenti Srinagar'ı kolayca işgal edebilirdi. Srinagar'ın alınmasında yüz bin savaş deneyimli Mücahidin de ordumuza destek verecekti. (Irak 1990'da Kuveyt'i işgal edince, Usame bin Ladin de Suudi Arabistan Kralı Fahd'a aynı teklifi yaptı. Ama benim gibi Kral Fahd da bu teklifi

kabul etmedi. Bunun üzerine Usame Suudi Sarayına karşı cephe aldı.)

General Bey bana, "Başbakanım, siz sadece emri verin, askerlerimiz Srinagar'ı kolayca alacaklar ve siz de büyük bir zafer kazanmış olacaksınız," deyince adamın aklını yitirmiş olabileceğini düşündüm.

Pakistanlı, Afgan, Arap ve diğer gruplardan oluşan ve Afgan Cihadı denen savaşı yapan 'Afgan Mücahidin' gücü de oradaki ayaklanmaya destek vermek için Keşmir'e girmek istiyordu. Ama ben buna yine itiraz ettim ve Keşmir meselesine Keşmirli olmayan savaşçıların karışmaması gerektiğini söyledim.

Bana öyle geliyordu ki, bizim generallerimiz Sovyetlere karşı savaş vermiş olan General Hamit Gül ve diğerlerinin etkisinde kalmışlardı. Bu adamlar Sovyetlerin sadece Cihat savaşçıları tarafından değil, Amerikan Stinger füzeleri, uluslararası finans, diplomasi ve siyasi oyunlarla yenildiğini bilmez gibi görünüyorlardı. Ben zafer naraları ile ikna edilecek kadar saf değildim ve hükümetin Hindistan'la savaş istemediğini generallerin de anlamasını istiyordum.

General Bey bir süre sonra bana muharebe stratejisinde bazı değişiklikler yaptıklarını söyledi. Bakanlar Kurulu Savunma Komisyonunda tartışmalı bir toplantı yaptık. İçişleri Bakanı kara kuvvetleri komutanına, "Savaş kararını ancak halk tarafından seçilen siyasiler verir," deyince odada buz gibi bir hava esti. Sivil devlet görevlileri generallerin her dediğini yapmaya alışık oldukları için şaşkına döndüler. General Bey'i bir fincan çay içmek için odama davet ettim, bizim konuşmamıza çok sinirlendiği belliydi. Komisyonda herkesin karşısında küçük düşürüldüğü için ilk fırsatta bizden intikam almak isteyecekti ve çok geçmeden yanlış düşünmediğimi anladım.

Generaller hükümetin çalışmasını etkilemek için

anayasal, kurumsal ve siyasal yollara başvururlardı. Bunlardan biri de Cumhurbaşkanın elindeki hükümeti düşürme yetkisiydi ki bu yasa Democles'in kılıcı gibi başımızın üstünde dururdu. Bu yolların içinde gerektiğinde Nawaz Şerif'in Pencap'ta isyana başvurması da vardı. Fakat beni düşürmek için daha kişisel ve intikam duygusuyla beslenen bir yolları daha vardı karşıtlarımın.

Bana yapılan saldırılar sadece inancımla, Pakistan'a olan görev duygumla ya da Washington'dan bağımsızlığımla ilgili değildi. Benim karakterime ve ailemin ününe karşı seçim zaferimden de önce planlanmış bir kampanya vardı. ISI benim adımı kötüye çıkarmak ve hükümetin çürümüş olduğunu tüm dünyaya yaymak için hakkımızda korkunç bir karalama kampanyası başlattı. Bu karalama kampanyasının ana hedefi bir işadamı olan kocamdı ve bu stratejinin bir erkek Başbakana karşı kullanılabileceğini hiç sanmıyordum.

Kişileri karala ve mahvetme politikası siyaset sahasında kullanılan en ölümcül silahlardan biridir. Suçlamalarda kanıt bulunmasa bile suçlananın üzerinde ne yazık ki bir leke kalır. Pakistan Baş Hesap Kontrolörü devlet fonlarının benim düşürülmem için yasadışı olarak kullanılmış olduğunu açıkladı ama ben yine de bu tür saçma sorulara cevap vermek zorunda bırakıldım.

Pakistan diktatörleri tarafından başlatılan ve yıllarca süren iftira kampanyalarına karşın, mahkemelerde ne benim, ne de kocamın aleyhine bir kanıt bulunabildi. Fakat bir suçlamadan beraat eder etmez hakkımızda yeni bir suçlamayla bir başka dava açıldı. Bir mahkeme kefaleti kabul ederken bir diğeri etmedi. Kocam ve ben ülkemize demokrasi getirme savaşı vermek isterken, zamanımızın büyük çoğunluğunu üzerimize atılan iftiraları temizlemeye çalışırken harcadık. Ama yapılanların amacı da zaten buydu. Bizim siyaseti bırakmamız isteniyordu, ya po-

litika sahnesinden çekilecek, ya da mahkemeler yoluyla safdışı edilecektik ki ülkede tek çare olarak yine bir askeri hükümet kurulacaktı.

İstihbarat servislerinin ve işbirlikçilerinin mahvetmeye çalıştıkları sadece ben değildim. Onlar Pakistan'a demokrasinin gelmesini ve kök salmasını da istemiyor, bunu da engelliyorlardı. Çünkü demokrasi onların *var oluş nedenlerini* tehdit ediyordu. Modern çağımızda askeri diktatörlerin en büyük endişesiydi demokrasi.

Pakistan'daki demokratik güçler Anayasanın Sekizinci Madde Değişikliği konusunda her zaman korku içinde olmuşlardır, çünkü askerler bu madde sayesinde seçilmiş bir hükümeti istedikleri zaman düşürebilirler. Junejo, Nawaz ve benim gibi, 1985'ten beri seçilmiş tüm Başbakanlar karalama kampanyaları sayesinde ve Sekizinci Maddeye dayanılarak düşürüldü. Benim hükümetimi 6 Ağustos 1990'da görevden aldılar. ABD'de ABC News spikeri Peter Jennings olayı, "Anayasa ile süslenmiş asker destekli darbe," diye verdi. Babamın iktidardan düşürülüşünden tam on üç yıl sonra, askerler bir kez daha Başbakanlık Binasını sardılar.

Pakistan 1990 seçimleri bir maskaralıktı. Yüzlerce Pakistan Halk Partisi (PPP) çalışanı hiç suçlanmadan hapse atıldılar. Çoğuna işkence yapıldı, bazıları ortadan kayboldu, bazıları öldürüldü. Medya ile temasımız kesildi. Nawaz Şerif kampanyasına milyonlarca rupi akıtıldı. ISI PPP'den ayrılmaları için yerel politikacılara büyük paralar ödedi. ISI başkanı General Esat Durrani daha sonra mahkemede, 1990 seçimlerinde bana karşı kullanılmak üzere 60 milyon rupiden fazla para harcandığını açıkladı. Her şeye rağmen ben yine dört eyalette de büyük kalabalıklar topladım. Özellikle Pencap kırsalında çok umutlandım. Tahminler 1988 seçimlerinde kazandığımız 92 koltuğa ulaşacağımızı ya da o sayıyı geçeceğimizi göste-

riyordu. Uluslararası medya bizim olağanüstü bir seçim zaferi kazanacağımızı belirtiyordu ama generaller böyle düşünmüyorlardı elbette. 1990 seçimlerinde önümüze akla gelen bütün engeller çıkarıldı, medyayla temasımı kestiler, devletin parasını bize karşı kullandılar, seçmen listeleriyle oynadılar, kimlik kartları konusu yine çıktı ortaya, oy sandıklarının yerleri değiştirildi, sandıklara fazladan oylar atıldı, oyların sayımında gereken tüm hileler yapıldı. Amerikan medyası seçim hilelerini anlattı. Diğer ülkelerden ve SAARC'dan medya kaynakları yanlış, hileli oy sayımlarından söz ettiler. Yani hiç kimse bu seçimleri geçerli saymadı.

24 Kasım 1990'da Pakistan'daki seçim ahlaksızlığına bir kez daha tanık olduk. ISI her dört eyalette de Pakistan'ın en büyük ve güçlü partisi olan PPP'ye Meclis'te ancak 44 sandalye kazandırdı. Gözlemciler seçime hile karıştığını, ISI destekli Pakistan Müslüman Birliğine (PML) yaklaşık yüzde 7 ile 13 arasında, yani yaklaşık altı buçuk milyon hileli oy gittiğini açıkça bağırarak ilan ettiler. Silahlı Kuvvetler Nawaz Şerif'e, başka hiçbir partiyle koalisyon yapmasına gerek kalmadan hükümeti kurabileceğini söyledi. Şerif'in PML'i hileli seçimler sayesinde tek başına Meclisteki 207 sandalyeden 106'sını aldı ve dört eyalette de yerel meclislerin kontrolünü ele geçirdi. Ben de Muhalefet Lideri olarak seçildim.

Mecliste günler, aylar geçerken, sürekli olarak kürsüye çıktım ve Nawaz hükümetinin icraatını eleştirdim. İngiliz Parlamentosu modeline göre kurulmuş olan Millet Meclisinde, Muhalefet Lideri olarak hükümeti ve Başbakanı eleştirebilir, sorgulayabilirdim ve bu gücümü kullanarak, kendi eski hükümetimizin sosyal, ekonomik ve siyasi başarılarını savundum, yaptıklarımızı korumaya çalıştım. Fakat kolay değildi bunu yapabilmek. Yeni hükümet getirdiğimiz sosyal reformların çoğunu bozdu, sansür geri geldi. Öğrenci birlikleri tekrar yasaklandı,

muhalefetin medyaya ulaşması engellenmeye başladı. Yeni bütçede sosyal sektör aleyhine değişiklikler yapıldı, özellikle eğitim yatırımları kısıldı. Kadınların sağlık ve doğum kontrol merkezlerinin çalışmaları engellendi.

ISI bana karşı saldırılarına devam etti. Tehditlerin ve iftiraların ardı arkası kesilmedi. Adımı bir uçak kaçırma olayına karıştırmaya bile çalıştılar. İstihbarat servisleri Rawalpindi merkezli bir örgüt kanalıyla buldular uçak korsanlarını. Bu uçak korsanları al-Zülfikar örgütünden olduklarını açıklayarak beni önce kardeşim Mir ve sonra da bu örgütle bağlantılı gösterdiler ve ikimizin de uçak kaçırma olayına karıştığımızı söylediler.

26 Mart 1991'de içinde 129 yolcusu olan bir Singapur Havayolları uçağı Singapur havaalanında korsanlar tarafından ele geçirildi, ama ben olay sırasında Larkana'daydım. Polis müdürü gece vakti evime geldi, beni uyandırmak ve bana, "Sen emir vermediğin takdirde uçak korsanları bütün yolcuları öldüreceklerini söylüyorlar, hemen durmalarını söyle onlara," demek istediler. Bunu yaparak benim uçak korsanlarının başında olduğumu dünyaya kanıtlamak istiyorlardı.

Fakat güvenlik elemanlarım beni uyandırmak istemediler. Gelenler benim güvenlik polislerimle tartışırken, Singapur polisleri uçağı bastılar ve hava korsanlarını öldürdüler. Ölen hava korsanlarının resimleri gazetelerde görülünce onların aileleri çocuklarının cesetlerini almaya geldiler ve korsanların al-Zülfikar'la hiçbir ilişkiler olmadığı anlaşıldı. Pakistan polisi al-Zülfikar üyelerinin adlarını biliyordu ve uçak korsanlarına onlardan bazılarının adıyla pasaport ve uçak bileti vermişti.

Bir yıl sonra düşmanlarım daha da aptalca davrandılar. 1992'de Larkana'da evime dönerken aracıma bir roket fırlattılar, fakat roket bana refakat eden polis aracına isabet etti ve altı polis öldü.

Muhalefet Lideri olarak çalışırken yeni bir görev edindim ve dünyanın çeşitli yerlerinde ve özellikle de ABD'de konuşmalar yapmaya başladım. Böylece Pakistan'da demokrasi konusunda fikir ileri sürenlerle, medya ve yabancı ülke meclis üyeleriyle, Amerikalı Senato ve Kongre üyeleriyle, İngiltere ve Avrupa ülkeleri siyasetçileri ve yurt dışındaki Pakistanlılarla görüşüp konuşabiliyordum.

Pakistan Meclisindeki ve yurt dışındaki çalışmalarım, Pakistan'da demokrasinin yokluğu konusunda dünyanın dikkatini çekmeye başladı. Nawaz Şerif Mecliste çoğunluğa sahip olmasına karşın zor durumda kalmaya ve kendisini yanıltan generallerle tartışmaya başladı. O dönemde dünyanın çeşitli yerlerinde de terör olayları yaşanıyordu.

Ben terör olaylarının 1990 Pakistan seçimleri ve Nawaz hükümetinin kuruluşu zamanına denk geldiğini düşünüyorum. Bana göre terör olayları –2001'de Dünya Ticaret Merkezine yapılan ikinci saldırıya kadar tam olarak anlaşılamamış olsa da– Harvard'lı Samuel Huntington'un 'uygarlıklar çatışması' dediği gibi, İslam ve Batı arasında şiddet olaylarını artıran bir katalizör oldu. Tarihsel felâketler başlamıştı.

Nawaz, iktidarının başlarında sivil federal istihbarat servisinin başına, IJI koalisyonu kurucularından ve eski ISI generallerinden biri olan İmtiyaz'ı getirdi. Nawaz Meclis'te güçlü olmasına rağmen, gücünü artırmak ve potansiyel muhalefet kaynaklarını yok etmek istiyordu. Bu nedenle İmtiyaz'a iki siyasi hedef gösterdi ki, bunlardan biri Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han ve diğer de bendim.

General Asif Nawaz kalp krizi geçirerek aniden ölünce, yeni Genelkurmay Başkanı seçimi konusunda Başbakan Nawaz ile Cumhurbaşkanı arasında bir mücadele başladı. Nawaz Şerif ve Gulam İshak Han halkın önünde ve televizyonda tartıştılar ve sonuçta İshak Han

Nawaz hükümetini görevden aldı. Nawaz yine anayasal bahaneler kullanılarak, yolsuzluklar ve yanlış yönetimle suçlandı.

Nawaz hükümetinin düşmesiyle beraber yeni seçim kampanyaları ve aynı zamanda benimle istihbarat servisleri arasındaki mücadele tekrar başladı. 1993'te benim seçilmemi önlemek için daha direkt planlar kullandılar. ISI artık karşımdaki muhalefeti destekleyip beni saf dışı bırakmaya çalışmakla yetinmiyordu. Artık benim siyaset sahnesinden tamamen silinmemi istiyorlardı. Böylece 1993 sonbaharında benim öldürülmemi istediler ve seçilen katil de Afgan Cihadında ISI ile işbirliği yapmış olan Remzi Yusuf adında bir Pakistanlıydı.

Şimdi hepimizin bildiği gibi, Yusuf aynı yıl 26 Şubat'ta New York Dünya Ticaret Merkezine yapılan ilk saldırıya da katılmıştı. İlk el-Kaide saldırı planına göre, kulelerden biri diğerinin üzerine yıkılacak ve binlerce Amerikalı ölecekti. Şubat saldırısından sonra Yusuf Amerika'dan kaçtı ve Pakistan'a döndü, yedi ay sonra da benim öldürülmemle görevlendirildi. 1993 seçim kampanyası sırasında iki kez denedi beni öldürmeyi.

Eylül'de iki arkadaşıyla beraber evimin önündeki sokağa uzaktan kumandalı bir bomba yerleştirdi. Benim arabam garajdan çıkıp o noktadan geçerken patlatılacaktı bomba. Ama Yusuf bombayı yerleştirirken onu gören bir polis kuşkulanarak ne yaptığını sorunca, anahtarını düşürdüğünü ve onu aradığını söyledi. Polis onu şüpheli görünce hemen oradan uzaklaşmasını söyledi ona. Bir habere göre, Yusuf o gece bombayı sökmeye çalışırken kendini yaraladı ve tedavi için hastaneye gitti. Hastane kayıtlarına göre bir parmağı anlaşılmayan bir nedenle kopmuştu.

Remzi Yusuf ve grubu daha sonra Remzi'nin amcası Halit Şeyh Muhammet'in emriyle bana tekrar suikast

planladılar. Halit Şeyh daha sonra el-Kaide'nin yöneticisi oldu ve *Wall Street Journal*'ın büro şefi Daniel Pearl'ün başını kesme suçlamasıyla Amerika'da tutuklandı. Bana tekrar saldırı planladılar ama bu kez planda PPP yetkililerini birbirlerine düşürme taktiği de vardı.

El-Kaide ve istihbarat servisleri tarafından hazırlanan plana göre beni öldürecekler ve cinayetten kardeşim Mir sorumluymuş gibi göstereceklerdi. Ben Karaçi'de Nişter Park'ta seçim konuşmasına hazırlanırken, Peşaver'den el-Kaide de Remzi Yusuf'a trenle modern silahlar gönderdi. Silahlar benim konuşmam sırasında varacaktı Karaçi'ye, fakat tren bir nedenle Haydarabad'da tehir yapınca silahlar ancak benim konuşmam bittikten sonra geldi.

Remzi Yusuf Şubat 1995'te Pakistan'da yakalandı ve Federal Savcılıkta verdiği ifadede, beni öldürme girişimleri yüzünden tutuklandığına inandığını söyledi. "Silahlar zamanında yetişseydi Benazir ölmüş olacaktı," dedi. Bir süre sonra benim emrimle ABD'ye teslim edildi.

1993 seçimlerinde PPP iyi sonuç aldı ve Pencap Eyalet Meclisinde koalisyon kurdu. Nawaz Şerif ve aşırı yandaşları orada bizim ilk yönetimimizi devirmek istemişlerdi. 1990'da benim hükümetime karşı yapılan ilk darbeden üç yıl sonra PPP yine hükümeti kurdu ve ben de bir kez daha Başbakan oldum.

İkinci kez Başbakan olma fırsatından yararlanarak, Pakistan'da çalışan kesimin hayatını kolaylaştırmak ve tehlikeli uluslararası ortamı yumuşatarak dengelemek için elimden gelen her şeyi yapmaya kararlıydım.

Bir kez daha Başbakanlık yemini ederken, Pakistan'ın yaşamakta olduğu çok sayıda sorunu düşünüyordum. Pakistan bir terörist devlet ilan edilmek üzereydi; Karaçi'de bir askeri darbe bekleniyordu ve ülke iflasa doğru gidiyordu. Çok yanlı bir ulusal kriz yaşıyorduk.

Pakistan'ı modern çağa uygun bir ülke haline getirmek için mümkün olduğunca hızlı ve etkili çalışıyordum. Hükümet ilk aylardan itibaren eğitim, barındırma, sağlık, alt yapı ve kadın hakları dâhil birçok konuda sıkı bir çalışmaya başladı ki, buna Sosyal Aksiyon Programı (SAP) adını verdik. SAP'ın finansmanı için bir kamu-özel sektör ortaklığı kurduk, merkezi hükümetten, uluslararası geliştirme organizasyonlarından büyük finansal destek gelecek ve Pakistan özel sektörü de bize yardımcı olacaktı.

Yeni hükümetimin ilk yılı içinde, 20 milyar dolarlık rekor düzeyde bir yabancı yatırım geldi ülkemize ki, geçmiş kırk yılda gelmiş olan yatırımlardan bile fazlaydı bu. Yabancı yatırımların yüzde sekseni enerji üretimiyle ilgiliydi, böylece elektrik kesintilerine bir son verecek ve ekonomiye destek olacaktık.

Borsa yasalarını modernize ettik ve Pakistan Merkez Bankasını bilgisayara geçirdik. Asya'da güç üretimi yatırımlarına en büyük önemi veren ülke haline gelirken elektrik kesintilerini ortadan kaldırdık.

Özelleştirme çalışmalarıyla ülkenin büyük borçlarını ödemeye ve borçlardaki faiz oranlarını düşürmeye başladık. Pakistan tarihinde sadece borç faizi değil, anapara da ödeyen ilk hükümet olduk. Ekonomik yapıların gelişmesi ve modern dünya ile rekabet edebilir hale gelmesi için, sanayi ve enerji sektörlerinde özelleştirmeye gittik, iç borçları azaltmak için sert kararlar aldık. Gelişmeye yararsız yatırımlara yapılan harcamaları üç milyar rupi azalttık. Bu önlemlerin yararı oldu ve Pakistan gelişmeye başladı.

EXIM Bank Başkanı ile görüştüğümde, benim liderliğimde Pakistan'a yapılan yatırımları desteklediğini ve uyguladığımız makro reformları takdir ettiğini söyledi. Bir İngiliz maliyecisi de bana vergi gelirlerini iki katına nasıl çıkardığımızı sordu.

İkinci iktidarımızda büyüme hızı üç katına çıktı. Tarımda büyüme sıfırdan yüzde 7'ye yükseldi. Yatırımlar arttı ve Pakistan'da işsiz gezen gençlere iş alanları açıldı. Bilgisayar kursları açıldı ve gençler modern çalışmalara yönlendirildi. İslamabad'da yeni bir şehir kurmak için tanınmış bir şirketi davet ederek bölgede bunu yapan ilk hükümet olduk. (Ne yazık ki hükümetimizin düşürülmesi sonucu yazılım parkları gecikti ve Hindistan bu konuda Bangalore ile öne geçti.) Uluslararası şehir projesi de 1997'de iptal edildi. Fakat Birleşik Arap Emirliklerinde Dubai 2000 yılında yeni bir imar planıyla inşaat atağına geçince İslamabad rejimi de 2006'da bizim on bir yıl önce geliştirdiğimiz yapılaşma, inşaat planını hayata geçirdi.

Doğum kontrolü ve çocuk yetiştirme konularında kadınları eğitmek üzere, 100.000 kişilik bir kadın eğitim ordusu kurduk. Bunun sonucu olarak nüfus artışı kontrol altına alındı ve çocuk ölümleri azaldı.

Zekâ gelişmesinde gecikmeleri önlemek, tiroid ve guatr sorunlarını engellemek için iyotlu tuz üretimine geçmeyi planladık. Fakat Pakistan'da askerlerin B takımı olarak bilinen dinci partiler iyotlu tuzların insanları kısırlaştırdığı gibi hikâyeler uydurup yaymaya başladılar. Çocuklarımızın beslenmesi gibi konuları bile siyasete alet eden bu insanları üzülerek seyrettik.

Bizim hükümetimiz Kadınlara Karşı Ayırımcılığı Reddetme Anlaşmasını imzaladı. Müslüman dünyasındaki kadınları spora teşvik etmek için Müslüman Kadınlar Olimpiyatına evsahipliği yaptık. Kadınların suç ihbarında rahat olmalarını sağlamak için kadın polis karakolları açtık ve mahkemelere kadın yargıçlar atadık. Çocuk sorunlarının kolay çözümlenmesi için çocuk mahkemeleri kurduk ve onlara kadın yargıçlar verdik.

Okul inşa programını hızlandırdık ve iki iktidarımız süresince 30.000 yeni okul yaptırarak ilk ve ortaokul sayısını 48.000'e çıkardık. Çocukların eğitiminde okumuş

annelerin etkili olacağını bildiğimiz için kadınları eğitme programları geliştirdik.

Doktorum kızım Asifa'ya polio damlaları vermemi tavsiye edince ona Pakistan'daki polio durumunu sordum. Poliolu doğan her beş çocuktan birinin Pakistanlı olduğunu öğrenince şoke oldum ve tüm çocuklara Polio damlaları verilmesi için bir gönüllüler programı başlattım.

Bunun sonucu olarak Pakistan'da polio vakası görülmez oldu ve çocuk ölümleri çok azaldı. Dünya Sağlık Örgütü hükümetimizin sağlık konusundaki çalışmaları nedeniyle Başbakan olarak bana bir altın madalya verdi. İletişim alanındaki çalışmaları hızlandırdık, şirketlerde ve okullarda bilgisayar kullanımını teşvik ederek en uzak köy okullarına bile bilgisayar verdik. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporuna göre, Pakistan tarihinde en büyük iş alanı yaratma çalışmaları bizim hükümet döneminde yapıldı.

Çalışmalarımızın hedefi, Pakistan'ı gelişen küresel ekonominin merkezine oturtmaktı. İkinci iktidarımız zamanında dünyanın en büyük gelişen sermaye piyasası olduğumuz için büyük gurur duydum. Birinci iktidarımızda Orta Asya Cumhuriyetlerinde banka açma ve o ülkelere uçak seferleri koyma çalışmalarına başlamıştık. İkinci kez iktidar olduğumuzda bu ülkelerle ekonomik ilişkilerimizi geliştirdik. Onlar da değişik ticaret yolları açılması konusunda istekliydiler.

Ülke içinde gelişme sağlamaya çalışırken, dünya toplumları nezdinde de kredimizi artırmak için büyük çaba harcıyorduk. Nükleer program nedeniyle ABD askeri yardımı kesilmiş ve ABD Dışişleri Bakanlığı 1992'de Pakistan'ı terörizmi destekleyen devletler listesine almıştı. Bu olumsuz hareketler Pakistan'ın dünyadaki olumlu imajını lekeledi.

Nisan 1995'te Washington'a giderek Başkan Bill Clinton ile olumlu özel görüşmeler yaptık. Başkan Clinton

çok zeki bir genç adamdı ve ayrıntılar konusunda çok güçlü bir hafızası vardı. Söylediklerimin önemini çok iyi anladı. Örneğin Pakistan alacağı F-16 jet savaş uçaklarının bedelini ödemişti ama hem uçaklar ve hem de paralar ABD tarafından tutuluyordu. Clinton daha sonra bizim söylediklerimizi aynen doğruladı. Pakistan'ın ya parasını ya da uçakları alması gerektiğini ve bu konuyu Kongreye götüreceğini söyledi.

1993'te seçilmemden bir yıl sonra, en büyük şehrimiz Karaçi'de düzeni korumak için yapılması planlanan bir askeri operasyonu sona erdirdim. Halka bir çağrı yaptım ve teröristlerin yakalanması için hükümete yardımcı olmalarını istedim onlardan.

Halk bu çağrıma olumlu yanıt verdi ve çok geçmeden gelen ihbarlar sayesinde teröristleri kolayca yakalamaya başladık. Kuzey bölgelerinde PPP halka öncelik tanıyarak, gelişme konularında çalışmak üzere seçilmiş Halk Konseylerinin göreve gelmesine öncülük etti. Aşiret bölgelerine yollar inşa etmeye başladık ve Aşiret Konseyi kurarak bölgede insan hakları, gelişme çalışmalarına başladık.

Keşmir sorunu düşük düzeyde devam ediyordu ama Hindistan ve Pakistan orduları arasında bir çatışmaya neden olmuyordu. Güney Asya'da açlıkla, hastalıklar ve gerilikle savaşmak için barışa ihtiyacımız olduğunu biliyordum. Keşmir konusundaki farklı görüşlerimize rağmen Hindistan-Pakistan diyalogu devam ediyordu. Kıbrıs Konferansında Dışişleri Bakanı Dixit ile konuştum ve Hindistan-Pakistan diyalogunda iki nokta üzerinde fikir birliğine vardık. Hükümetimiz ilk iktidarımda üzerinde çalışmış olduğum SAARC Gümrük Anlaşmasını onayladı. Ticaret Bakanımız Hindistan ile ticareti geliştirmek için durmadan çalışıyordu.

Keşmirlilerin tek ağızdan konuşabilmeleri için Bütün Partiler Hürriyet Konferansı (APHC) oluşturuldu. 1994 OIC Fas toplantısında bir APHC temas grubu oluşturuldu. OIC

liderleri 1997 İslam Zirvesinin Pakistan'da yapılması teklifimi kabul ettiklerinde gurur duydum.

Fakat aşırı uçlar şiddetten vazgeçmediler. Büyük Millet Meclisi binasını yakmak istediler ve 1994'te içi çocuk dolu bir okul otobüsünü kaçırdılar. Mısır Büyükelçiliğini bombaladılar. Remzi Yusuf'un 1995'te yakalanıp sorgulanmasından sonra, Medrese denen yeraltı örgütlerinin okullarda genç teröristler yetiştirdiklerini öğrendik. Bu okulları kontrol altına aldık ve hocalarına, çocuklara matematik, bilim ve edebiyat öğretmelerini söyledik. Bu hocaların, genç öğrencilerin beyinlerini yıkayarak onlara, "Hinduları, Hıristiyanları, Yahudileri, Şiileri ve bizim dinimizden olmayanları öldürün," demekten vazgeçmeleri gerekiyordu. Peşaver'deki İslam Üniversitesi bize karşı çıkınca kapatıldı. Bu karar Medrese denen terör yuvalarını destekleyen aşırı uçları şoke etti. Öğrendiğimize göre, bunlar yirmi altı değişik ülkeden gelen öğrencileri eğitiyorlardı.

Benim çocukluğumda farklı Müslüman mezheplerinin mensupları arasında büyük bir hoşgörü vardı. Ziya'nın darbesinden ve Afgan Mücahitlerinin Sovyetlerle savaşından sonra mezhepler arasında tehlikeli bir bölücülük hareketi başladı, hoşgörü yok oldu. Ziya'nın desteklediği bir hareket Müslümanlar arasındaki diyaloga karşı çıktı, teolojik çoğulculuğu boğmak için şiddeti kullandı. Bu yeni dinsel öğretiye göre kadınlar –İslam'a karşı olarak– hayat arkadaşlarını seçemezler, eğer bunu yaparlarsa ebeveynleri onları öldürmekle yükümlüdür. Bu aşırı dincilere göre kendi görüşlerinden olmayanlar da öldürülmelidir.

Sovyet işgali sırasında Afganistan'da açılan ve beyin yıkama merkezleri olan bu özel okullar aşırı dinci militan yetiştiriyorlar. Bunlar Kuran okumayı, matematik, felsefe, hukuk ve astronomi öğreten geleneksel Medreselerden tamamen farklı okullardır. Aşırı uçlardan Mücahitlerin ve ISI'nın açtığı bu terör yuvaları sadece Batıyı değil,

diğer Müslümanları da hedef alıyorlar. Usame bin Ladin, Molla Ömer ve uluslararası terörizm sahnesinde olan çok sayıda aşırı dinci bu şiddet ekolüne mensup kişilerdir. Bu listeye dahil olan ve içlerinde terör olan bu aşırı dinciler, PPP'den ve Müslüman dünyasındaki diğer önde gelen çoğulcu hareketlerden korkarlar.

Fakat Kudüs'ün Müslüman fatihi Selahattin ve Hindistan'ı fethetmiş olan Moğol imparatorlarının tarihi, hoşgörülü İslam yorumları, dini kullanarak hırslarını tatmin etmek isteyen aşırı dinciler tarafından hiç dikkate alınmaz.

Bu aşırı dinci gruplar Başbakan olarak gittiğim Londra'da, Dorchester Otelinin dışında ya da başka yerlerde toplanarak aleyhimde sloganlar atarlar. Bunlar bir gece sabaha kadar sloganlar atarak beni uyutmadılar ve o zaman İngiltere'de bunların sayılarının çok fazla olabileceğini düşündüm. Bu aşırı dinciler Batı dünyasına düşman oldukları için Pakistan dışında da bunlara dikkat etmek gerekiyor. Bir seyahatimde İngiltere Başbakanı John Major ile görüşürken ona, İngiltere'deki Müslüman gençlere nefret duyguları aşılayabilen cami imamlarını kontrol altına alması gerekebileceğini söyledim. Major o zaman bana ne dediğimi anlamamış gibi boş gözlerle baktı. Ben Pakistan'da bu aşırı uçlarla ve terör odaklarıyla her zaman mücadele halindeydim. Batı bu konuyu benim kadar iyi bilmiyordu ama yakında öğrenecekti.

Aşırı uçların beni karşılarında bir engel olarak görmeleri doğaldı elbette. Çünkü onlar Pakistan'ı kontrol altına almak istiyorlardı. Bu nedenle iki iktidarım zamanında da bütün güçlerini hükümetimizi düşürmek, beni yok etmek için kullandılar. Büyük terörist saldırıları da genellikle aşırı uçların demokratik Pakistan hükümetiyle uğraşmadıkları zamana rastlar. 1993 ve 2001'de Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar, Bombay'daki patlamalar, Hindistan Parlamentosuna saldırı, Afrika'daki ABD büyükelçiliklerine ve Yemen'de

USS *Cole* savaş gemisine saldırılar bunlar arasındaydı. Bana öyle geliyor ki, eğer 1996'da bizim hükümetimiz iktidarda kalsaydı, Taliban da Usame bin Ladin'in Afganistan'da bütün Müslüman dünyasından teröristler yetiştirerek 1998'de ABD'ye savaş açmasına izin vermezdi.

İkinci iktidar dönemimde bir gün yine bir güvenlik bilgilendirmesi için Genelkurmay Başkanlığına davet edildim. Askeri Operasyonlar Başkanı Tümgeneral Pervez Müşerref (daha sonra Kara Kuvvetleri Komutanı ve darbe yaparak Cumhurbaşkanı oldu) bana bazı güvenlik bilgileri verdi.

Daha önce olduğu gibi, yine Srinagar'ı kolayca alabileceğimizi söylediler bana. Askerlere göre, biz Hindistan Keşmiri'nin başkenti olan Srinagar'ı aldıktan sonra ateşkes ilan edilir ve her şey normale dönerdi. Şaşırdım ve "Peki ama sonra ne olacak?" diye sorduğumda General soğukkanlılıkla, "Sonra Srinagar Parlamentosuna Pakistan bayrağı çekeceğiz," diye cevap verdi.

"Peki, daha sonra?"

"Daha sonra siz Birleşmiş Milletlere gider ve Srinagar'ın Pakistan kontrolünde olduğunu söylersiniz."

"Peki, daha sonra?" diye tekrar sorduğumda General Müşerref'in kızmaya başladığını anladım, adamın bu tür bir sorgulanma beklemediği belliydi. "Yeni coğrafi gerçeklere bakarak dünya haritasında gerekli değişiklikleri yapmalarını söylersiniz onlara," dedi.

Karşımda oturan General Müşerref'in gözlerine baktım ve kimsenin ses çıkarmadığı odada, "O zaman bana Birleşmiş Milletler'de ne diyecekler biliyor musunuz General?" diye konuştum. "O zaman bizi kınayan bir Güvenlik Konseyi Kararı çıkaracaklar ve derhal Srinagar'dan çekilmemizi isteyecekler, biz de yaptıklarımızdan sonra dünyaya rezil olup kalacağız ortada." Başka da bir şey söylemedim ve toplantıya son verdim.

Aşırı uçların bizim hükümeti devirme çabaları devam ederken, Eylül 1995'te Tuğgeneral Muntasır darbe girişiminde bulundu. Bu grup İslamabad'a gizlice silah getiriyordu. Yaptıkları plana göre, bir toplantı sırasında Genelkurmay Başkanlığını basacak ve oradaki generalleri öldüreceklerdi. Daha sonra ölen generallerin beni görmek istediğini söyleyerek beni de oraya götürecekler ve vuracaklardı.

Fakat Sınır eyaletinden İslamabad'a getirilen silahlar yolda yakalanınca, gruptaki subaylar Keşmir savaşçıları olduklarını söylediler. Ama seçilmiş hükümete sadık olan polisler durumu ISI'ya sormaya karar verdiler. ISI başkanı yakalananların tutuklanmasını ve sorguya alınmalarını istedi.

O dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı General Vahit Kakar'dı. General benimle görüşmek istedi ve onu Başbakanlıktaki büroma çağırdım. General Kakar darbe planını bana anlattı ve "Şanslı bir kadınsınız Başbakanım," dedi.

Darbecilerden biri olan Tümgeneral Zahirül-İslam Abbasi'nin yazmış olduğu 'Ulusa Sesleniş' yazısını dikkatle okudum. Adam çağrısının başında bütün Müslümanların yapılmış olan 'İslam Devrimine' katılmalarını istemişti. Ona göre, bundan sonra İslam dünyasında sınırlar kalkacak, Pakistan ve Afganistan bir tek İslam ülkesi olacaktı. Sanırım eski konfederasyon fikrinin yeni bir ifadesiydi bu. Sanırım aşırı dinciler Afganistan'dan Orta Asya'ya ve Türkiye ve Çeçenistan yoluyla da Avrupa'ya çıkarak İslam'ı yayacaklarını düşünüyor, buna inanıyorlardı. Halifelik konusunda el-Kaide hayali benzeri bir şeydi bu. General Vahit Kakar, "Başbakanım, bu adamları askeri mahkemede vatan hainliği suçlamasıyla yargılayacak ve asacağız," dedi. (Darbe girişimcileri daha sonra, General Müşerref zamanında serbest bırakıldılar.)

Aşırı uçların orduya sızmaları konusunda endişeliydim ve General Kakar'a 1995'te emeklilik tarihinden sonra da bir süre daha görevinde kalmasını söyledim. Fakat Kakar emeklilik tarihinden sonra görevde kalmak istemediğini söyleyerek talebimi reddetti.

Eski bir ISI yetkilisi olan Binbaşı Amir, Sınır eyaletinde TNSM denen askeri bir organizasyon kurmuştu ve bu örgüt 1996'da Malakand'da silahlı bir isyan çıkardı. Dinci militanlar polis karakollarını bastılar ve bizim partiden bir parlamenteri öldürdüler. Fakat biz Malakand'da isyancıları tutukladık ve düzeni sağladık. Bir habere göre, isyancıların başlarından biri olan Mevlana Liyakat 30 Ekim 2006'da Bajaur olayında öldürülmüş, fakat silah arkadaşlarından biri kaçmayı başarmıştı. Ben terörizmi önlemek için güç kullanırken gerekeni yaptım ve halkın desteğini de aldım. O dönemde içte ve dışta terörizm olayları azaldı.

Ocak 1996'da Akaura Barajını açmak için Belucistan'a uçtum. Belucistan halkına temiz içme suyu sağlamaya söz vermiş ve bu sözümü de yerine getirmiştim. Bir gazeteci bana gelerek ordu karargâhına çağırıldığını anlattı. Orada ona Başbakanın öldürüleceğini söylemişler ve bir dosya verip, içinde yolsuzluk hikâyeleri olduğunu belirterek, bunları gazetede yazmasını istemişlerdi.

Mart ayında bize sadık bir binbaşı, istihbaratın hükümeti düşürmek için bir plan yaptığını söyledi. Bir ay sonra bir başka subay, bazı subayların Yüksek Mahkemeye giderek bir şeyler yapmaya çalıştığını haber verdi. Cumhurbaşkanının hükümeti görevden almasına neden olacak bir Anayasa krizi çıkarması karşılığında, Anayasa Mahkemesi başkanına geçici hükümette Başbakanlık sözü vermişlerdi.

Ben ekibimle birlikte, Kara Kuvvetleri Komutanı General Karamat'la konuştum ve bazı subayların başka birliklere atanmalarını tavsiye ettim ama General bu konuda pek istekli görünmedi. Ben hükümete karşı olan Askeri

Harekât Dairesi Başkanı General Mahmut'tan şikâyetçi olunca, General Karamat istersem istifasını verebileceğini söyledi bana.

1995 yılı sonlarında silahlı kuvvetlerde ve istihbarat servislerinde yapılan bazı değişiklikler –General Kakar emekli oldu ve General Cavit Eşref ISI'dan ayrıldı– bizim ikinci hükümetimiz için ölüm çanları gibi bir şey oldu.

General Kakar emekli olduktan sonra bize karşı olan generaller Cumhurbaşkanına yaklaştılar ve hükümeti devirmek için çalışmaya başladılar. Cumhurbaşkanının yakın akrabalarından biri Ağustos 1996'da bana bir haber getirdi; Askeri İstihbarattan bir subay ondan Cumhurbaşkanına bir mesaj götürmesini istemişti. Mesajda hükümetin görevden alınması isteniyor, bu yapılmazsa, generaller hem Cumhurbaşkanını ve hem de Başbakanı devireceklerini söylüyorlardı.

Askerler konusunda karar verme yetkisi Anayasaya göre Cumhurbaşkanında değil de Başbakanda olsaydı, yasal hükümete karşı komplo hazırlayan generalleri hemen disiplin kuruluna gönderir, gereken cezayı almalarını sağlardım. Fakat Cumhurbaşkanı istihbarat generallerine karşı hiçbir şey yapamıyor, onlardan çekiniyordu.

Cumhurbaşkanı generallerin desteğine sahip olduğu takdirde on yıl koltuğunda oturacağını düşünüyordu. Belki de istihbaratçılar onu gizlice korkutuyor, tehdit ediyorlardı. Eski ISI başkanı General Hamit Gül Ağustos 1996'da Kara Kuvvetleri Komutanıyla konuşmuş, General Cihangir Karamat'a, "Cumhurbaşkanı Başbakanı görevden almak istiyor ama senin Başbakana çok yakın olmandan kuşkulanıyor," demişti. "Eğer durum böyle değilse, Kara Kuvvetleri Komutanı olarak Cumhurbaşkanıyla konuşur ve Başbakanın görevden alınması konusunu onunla görüşebilirsin."

Bütün bunları öğrenince etrafımda bir sürü haince oyun oynandığını anladım. Bu durumda generaller, beni görevden almadığı takdirde Cumhurbaşkanının da teh-

likede olduğunu ima etmiş olmalıydılar ona. Kara Kuvvetleri Komutanı da Başbakana fazla yakın olursa başına bir şeyler gelebileceğini düşünüyor olabilirdi. Cumhurbaşkanı Anayasaya göre, kuvvet komutanlarını atama ve azletme yetkisine sahipti.

Askeri İstihbarat başkanı General Mahmut, General Müşerref'in darbesinde en büyük destekçilerden biriydi ve daha sonra ISI başkanı oldu. Fakat daha sonra uluslararası baskılara dayanamadı ve emekliliğini istedi.

Bütün bu politik belirsizlikler arasında bir aile trajedisi daha yaşadık. Babamın ve erkek kardeşim Şah Nawaz'ı öldürülmelerinden sonra, 20 Eylül 1996'da kardeşim Mir de Karaçi'de, evinin önünde polislerle giriştiği bir silahlı çatışmada vurularak öldürüldü. Bu korkunç olay beni mahvetti. Siyaset yüzünden yıllarca ayrı kaldıktan sonra ailenin geriye kalan bireyleri sonuna bir araya gelebilecekti ama aileden birini daha kaybettik.

Bütün Bhutto erkekleri ölmüştü. Ailemizden geriye sadece annem, ben ve kız kardeşim Sanam kalmıştık. Hepimiz yasa boğulduk ve bir tür Alzheimer hastası olan annem bir oğlunun daha ölmesiyle aklını kaçıracak gibi oldu.

Mir Murtaza'nın öldürülmesi de büyük olasılıkla hükümetimizin düşürülmesini öngören bir komplonun bir parçasıydı, bundan emindim.

Mir'in öldürülmesinden birkaç hafta sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda bir konuşma yapmak üzere New York'a uçtum. Hasta olan annemi o halinde geride yalnız bırakamadığım için onu da yanıma aldım. Yas tutan bir aile olarak seyahatimiz acılı oldu elbette. Hükümetimiz düşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı, kardeşim öldürülmüştü ve annemin durumu da gittikçe kötüleşiyordu, bu koşullar altında dünya sanki omuzlarıma çökmüş gibi hissediyordum. Her şeye rağmen BM Genel Kurulunda etkili bir konuşma yaptım, Pakistan'ın dünya görüşünü an-

lattım, ülkemde ve Keşmir'de demokrasi ve insan hakları için çağrıda bulundum. Ama kalbim kırıktı.

New York'tan ülkeme döndükten kısa bir süre sonra General Gül'ün telefonlarımı dinlettiğini öğrendim. Bir gün savunma sekreterime telefon ederek, İslamabad'da başkanlık yardımcıları ve muhalefet temsilcileri arasında yapılacak olan gizli bir toplantı hakkında rapor istedim. Sekreterle konuşmam biter bitmez General Gül ona telefon açmış ve "Demek Başbakan toplantı hakkında bilgi istiyor ha!" diyerek bir kahkaha atmış.

Birkaç gün sonra, 4 Kasım 1996 gecesi, Pakistan Cumhurbaşkanı, Amerikan başkanlık seçimlerinin siyasi örtüsü altında ve yine Yedinci Madde Değişikliğine bağlı olarak, 'yolsuzluk ve kötü yönetim' bahanesiyle hükümetimizi görevden aldı. Büyük acımızı daha da derinleştirmek için, korkunç bir yalan atıldı ortaya ve kardeşimi öldürttüğü suçlamasıyla kocamı tutukladılar. (1997'de Yüksek Mahkeme yargıcı başkanlığında bir mahkeme kocamı bu suçlamada suçsuz buldu, beraat ettirdi.)

Bize karşı olan generaller çok geçmeden Ulusal Sorumluluk Bürosu adıyla yeni bir organizasyon kurdular. Ziya zamanından beri PPP ile mücadele eden emekli subaylar, aileme ve partiye karşı suçlayıcı ipuçları bulmak ve yaratmakla görevlendirildiler. Bir yandan da terör olayları başlatıldı. Hükümetimiz yetkililerinin evlerine gece baskınları yapılıyor, aileleri korkutuluyordu.

Pakistan halkı bu suçlamaların siyasi nedenlerle yapıldığını elbette biliyordu. Fakat kocama yapılan, yolsuzluktan adam kaçırmaya ve cinayete kadar varan suçlamalar, ona karşı kanıt, ipucu bulunmamasına ve hüküm giymemesine karşın, sekiz yıl boyunca hapiste tuttu onu.

Onun tek suçu benim kocam olmasıydı, buna bütün kalbimle inanıyordum.

Burada hiç unutulmaması gereken çok önemli bir husus daha var; Cumhurbaşkanı bizim hükümetimizi görevden aldıktan sonra, 'Ulusal Savunma ve Güvenlik Konseyi' adı altında bir işbirliği kurumu oluşturarak generallere olan borcunu ödedi ki, bu kurum Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarından oluşuyordu. Bu yeni Konsey Pakistan silahlı kuvvetleri komutanlarına çok istedikleri ama benim her zaman karşı çıktığım formüle edilmiş yasal siyasi gücü de veriyordu.

Nawaz Şerif'in grubu dışında Pakistan'daki tüm siyasi partiler bu yeni ve askerleri de içine alan kuruluşa itiraz ettiler. Fakat Nawaz askerlere yakın olma huyundan vazgeçmedi ve onlara büyük siyasi haklar tanıyan bu yeni oluşumu destekledi. Bu yeni oluşum 1997 seçimlerinin ve önceden belirlenen sonuçlarının da müjdecisi oldu tabii.

Kardeşim Mir Murtaza'nın, hükümetimizin düşürüleceğini haber veren ölümünden kısa bir süre sonra korkunç bir şey daha oldu; Taliban Kabil'e girerek Afgan hükümetini kontrol altına aldı ve Afganistan halkı üzerinde baskı kurdu. ISI generalleri böylece bir kez daha 'stratejik derinlik' doktrinini uygulayarak –Talibanla ilgili planlarına engel gördükleri beni safdışı bıraktıktan sonra– Afganistan'daki radikal müttefikleri üzerindeki sınırlamaları kaldırdılar. Bu olaylar da daha sonraki yılları etkileyecekti.

1996 seçim kampanyaları 1990'da yapılanlardan çok daha rezilce ve kötülüklerle doluydu. Her şey olup bittikten sonra, 207 üyeli parlamentoda benim partim ancak 18 sandalye alırken Nawaz'a 137 sandalye kazandırıldı. Ben yine muhalefet sıralarından mücadeleme devam ettim.

Fakat Nawaz Şerif Cumhurbaşkanına parlamentoyu feshetme yetkisi veren ünlü Sekizinci maddeyi iptal etmek istediği zaman, PPP muhalefeti bıraktı ve ona destek verdi. Nawaz Şerif bu maddeyi kendini korumak için

kaldırıyordu ama PPP de bunu demokrasi adına güzel bir olay olarak destekledi.

Ama Nawaz'ın sosyal ve siyasi çalışmaları hiç de ileriye dönük değildi; oldukça gericiydi. Pakistan'da bir ilerleme görülmüyordu. Nawaz Şerif 'İslamlaştırma' konusunda yaptığı çalışmaları anayasal çerçeveye sığdırmaya çalışıyor, Taliban toplumunu övüyor ve Pakistan'da onu taklit etmek istiyordu. Muhalefet onu, Molla Ömer, 'Amir-ül-Mümin' – İnananların Kralı olmaya çalışmakla suçladı.

Benim hükümetim 4 Kasım 1996'da düşürüldükten sonra, Taliban bizim BM Özel Temsilcisiyle üzerinde çalıştığımız geniş-tabanlı hükümet için Afgan Anlaşmasını imzalamayı reddetti. Anlaşma 7 Kasım'da imzalanacaktı ama bizim hükümet düşürülünce ertelendi. Nawaz hükümetin sürecinde Taliban renk ve karakter değiştirdi. İranlı diplomatları öldürdüler ve Bin Ladin 1998'de Batı topraklarında onlara karşı savaş ilan etti. Taliban ulusal bir Afgan hükümetinden aşırı milliyetçi bir rejime dönüştü, Afganistan topraklarının başka ülkelere yapılan terörist saldırılar için kullanılmasına izin verdi.

Muhalefet lideri olduğum Pakistan Parlamentosundan hükümete seslendim ve uluslararası ilişkiler kurallarına uymadıkları takdirde Talibanla ilişkilerini bozmalarını istedim. 'Stratejik derinlik' politikasının Pakistan için bir 'stratejik tehdit' haline dönüşebileceğini söyledim hükümete.

Partimiz Senatodaki gücünü kullanarak, Nawaz'ın Pakistan'ı bir din devleti haline dönüştürme çabalarını engellemeye çalışıyordu. Ben yine Pakistan demokrasi mesajının yabancı ülkelerde canlı tutulması için seyahatlere çıkıyordum.

Nisan 1999'da bazı yerlerde konuşmalar yapmak üzere yurt dışında olduğum için şanslıyım. O sırada tutuklanmam için emir çıkarmışlar. Bunu haber alır almaz çocuklarımla beraber Birleşik Arap Emirliklerine,

Dubai'ye gittim ve orada yaşamaya başladım.

Bazıları 'güneş altında yeni bir şey yok,' derler ki, Pakistan politikası söz konusu olduğunda bu sözün doğru olduğuna inanıyorum. Dostlar, müttefikler ve düşmanlar George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanındaki gibi etrafta dönüp dururlar. Nawaz Şerif'in Pakistan generalleri ve ISI ile yakınlığı, işbirliği fazla uzun sürmedi. Kargil denen bölge konusunda bir türlü anlaşamadılar ve başarısızlık konusunda birbirlerini suçlamaya başladılar.

Hindistan ve Pakistan Kargil anlaşmazlığı yüzünden neredeyse bir nükleer savaşın eşiğine geldiler ve sonuçta Nawaz Şerif'e karşı bir askeri darbe yapıldı. Himalaya Dağlarında stratejik bir nokta olan Kargil Keşmir Vadisinin bir bölümüne bakar ve kış aylarında bomboştur. Bahar geldiğinde Hindistan ve Pakistan birlikleri orada tekrar yerlerini alırlar. Bu kez Hindistan mevzileri boşken o yerleri Keşmir Mücahitleri işgal ettiler ve Kargil anlaşmazlığı da böyle başladı.

Hindistan'la savaş ihtimali artınca Nawaz Şerif Washington'a gitti ve savaşı engellemesi için ABD'den yardım istedi. Fakat Başkan Clinton ona bir nasihat çekti, adeta azarladı ve Pakistan'ın bölgeden hemen çekilmesini istedi. Nawaz hükümeti bunun üzerine aceleyle bölgeden çekilme kararı aldı. Bunun sonucunda Hindistan ordusu bölgeye hâkim olurken çok sayıda Pakistan askeri harekâtta öldü. Orduya yakın olan bir dostumun bana anlattığına göre, büyük kayıpların ortaya çıkmaması için ölen askerlerin cesetleri buz dolu dolaplarda muhafaza edildi ve her seferde birkaçı çıkarılarak gömüldüler.

Başbakan Nawaz Şerif generallerin, Mücahidin hareketi konusunda kendisine bilgi vermediklerini söylerken, generaller de onun her şeyden haberi olduğunu ve askeri harekâtı desteklediğini söylediler ve suçlama olayı

böylece başladı. Nawaz Şerif Kargil harekâtını başlatan generalleri olaylardan sorumlu tutması konusunda baskı altıda kaldı, sürekli olarak onların kendisine bilgi vermediklerini söyledi. Çok geçmeden Başbakanla ordu komutanı General Müşerref'in arası iyice açıldı. Artık ikisinden birinin safdışı kalacağı belli olmuştu.

12 Ekim 1999'da Müşerref bir dış ülke ziyaretinden Pakistan'a uçakla dönerken Nawaz onu görevden aldı. Müşerref'in uçağına iniş izni verilmemesini emretti ama uçak yakıtsız kalarak düşme tehlikesi atlatırken, askerler Karaçi havaalanını ele geçirdiler ve Müşerref'i kurtardılar. Müşerref hemen askeri yönetim ilan ederek Başbakanı tutuklattı ve Meclisi kapadı. Bu kez hiçbir anayasal bahane ileri sürülmedi, tam anlamıyla eski tarz bir askeri darbeydi bu.

Müşerref demokrasiye dönüleceği sözünü verdi ama o da Ziya gibi tutmadı sözünü. Aynen Ziya gibi o da cumhurbaşkanlığı konusunda bir plebisit yaptı. Bütün yerli ve yabancı gözlemciler katılımın çok düşük düzeyde olduğunu söylediler ama Müşerref'e göre, Pakistan halkının yüzde 70'i plebisite katıldı ve bunların yüzde 98'i de ona oy verdi. Her şey açıktı ama uluslararası toplum İslami terörizmin artmasından korkarak olanları görmezden geldi.

Uydurma referandumdan sonra bir de hileli parlamento seçimi yapıldı. Müşerref'in aracılarından seçimlere itiraz etmemem konusunda mesajlar aldım ama yanımda olduğunu bildiğim Pakistan halkına karşı görevimi yapmaya kararlıydım. Bir kenarda kalıp olanları sessizce seyretmeyeceğimi açıkladığım zaman, uzun bir mücadeleden sonra yasadışı yollarla seçime girmemi engellediler. (Müşerref 2006'da yayınlanan otobiyografisinde, benim yeniden Başbakan olmamam için elinden geleni yaptığını itiraf etti.) 2002 seçimleri üzerinden yıllar geçtiği halde, benim seçim yasağıma itirazım hâlâ mahkemede sonuçlanmadı.

Yasaklı olmama rağmen halk beni desteklemekten vaz-

geçmedi ve PPP yine en çok oyu aldı. Fakat PPP listesinden seçilen birçok parlamenter baskı altında kaldı ve rüşvet almakla suçlandı. Ama yolsuzluk suçlamaları aniden geri çekildi, bazı parlamenterlere ihaleler, bakanlıklar verildi, partimizin gücü zayıflatıldı. ISI başkanı, seçilmiş olan milletvekillerini İslamabad'daki ISI karargâhına davet etti. Toplantıda ISI başkanının arkasında ISI'nın Başbakan adayı olan Cemali oturuyordu. Milletvekillerine açıkça Cemali'ye oy vermeleri emredildi ve Cemali Başbakan seçildi.

Hakkındaki suçlamaların hiçbiri kanıtlanmadan altı yıl boyunca hapiste yatan kocam, seçimlere itiraz etmemem konusunda yapılan taleplere asla boyun eğmememi söyledi. Onun bu şekilde düşünmesi gururlandırdı beni. Kocam Müşerref iktidarında da iki yıl daha hapiste kalacaktı ve ölümden zor kurtuldu, ama ikimiz de gücümüzü yitirmedik ve onlara teslim olmadık.

Dinci partiler otuz yıllık süreçte yapılan tüm seçimlerin hiçbirinde yüzde 13'ten fazla oy alamadılar. Fakat 2002 seçimleri sonunda –New York ve Washington'daki terörist saldırılardan bir yıl sonra– Kuzeybatı Sınır ve Belucistan eyaletlerinde bir radikal İslamcı partiler koalisyonu iktidara geldi. Bu gruba MMA (Muttahida Melis-i-Amal) deniyordu ama Pakistan'da pek çok kimse bu adı 'Mollalar-Militerler (Askerler) İttifakı'na çevirdi. Bu grup İslam Meclisi, İslam Din Adamları Meclisi, Pakistan Din Adamları Meclisi ve İslam Hareketi adlı partilerden oluşuyordu. Bu partiler daha önceki seçimlerde çok az oy almışlardı ama bu seçimde iki eyalette de iktidara geldiler ve Millet Meclisinde de 63 sandalye aldılar.

Sözde dürüst seçimlerin sonuçlarını izlerken, Müşerref'in oynadığı aptalca oyunlara bakıp kendi kendime gülüyordum. Seçimlerde İslamcı partilere verilen oyların arttığını söylerken, Batıya aptalca mesajlar gönderiyordu. Aklınca uluslararası topluma, "nükleer gücü olan Pakistan'ın

dincilerin eline geçmesinin tek engeli benim," demek istiyordu. Ünlü Pakistanlı bilim adamı Hüseyin Hakkani bu konuda çok güzel bir yazı yazdı ve "Daha önce sivil otoriteyi devirmek için dincileri kullanan generaller, şimdi onları uluslararası toplum için bir tehdit olarak göstererek, özellikle ABD'den yardım almaya çalışıyorlar," dedi.

Ne yazık ki generallerin bu tür oyunlarına hâlâ kolayca inananlar da eksik olmuyordu.

Remzi Yusuf 1995'te benim hükümetim zamanında yakalandığında, üzerinde Amerikan yolcu uçaklarının kaçırılarak binalara karşı silah olarak kullanılmasıyla ilgili planlar bulunmuştu. El-Kaide de aynı dönemde, büyük bir terörist saldırı olarak Pasifik üzerinde birkaç yolcu uçağını kaçırma planları yapmıştı. Bu yeni uluslararası terörist saldırılarda, eskiden olduğu gibi otobüslerde intihar bombacıları ya da belirli hedeflere saldırılar öngörülmemişti. Bunlar insanları kitle halinde öldürmek isteyen daha korkunç canavarlardı.

11 Eylül 2001 olayını duyduğumda şaşırdım ve acı çektim, ama el-Kaide'nin bu çapta bir saldırı düzenlemesine pek şaşırmadım—beni asıl şaşırtan şey, bu büyük terör saldırısında gerçekten başarılı olmalarıydı.

Dinin siyasi amaçla kullanılmasının en korkunç, en kötü örneğiydi bu olay. El-Kaide ve müttefikleri Londra ve Madrid trenlerinde masum insanları bombaladıkları, Amerikan uçaklarını kaçırıp kötü niyetlerine alet ettikleri gibi, İslam'ın yorumunu da kötü niyetli kullanıyorlardı. Dinin siyasete alet edilmesi 1980'li yıllarda askeri diktatörler tarafından kullanılmıştı ve yeni yüzyılda da el-Kaide tarafından kullanılıyordu.

Müslümanların kutsal kitabı Kuran'da masum insanların öldürülmesi açıkça yasaklanmıştı ama siyasi aşırı uçlar bundan etkilenmiyor, saldırılardan vazgeçmiyorlardı. Onlar

dindar insanlar değillerdi, sadece dini kullanarak güç sahibi olmak isteyen aşırı dincilerdi.

New York'taki İkiz Kulelerin uçak çarpması sonucu yıkılması ve bu korkunç terörist saldırıda binlerce masum insanın ölmesi beni kahretti. Harvard ve daha sonra da Oxford Üniversitesinde eğitim görmüştüm, Amerika ve İngiltere'yi ikinci vatanlarım olarak görüyordum. 7 Temmuz 2005'te Londra'da yeni felaket yaşanırken yine çok acı çektim. Daha da kötüsü, bu korkunç saldırının İslam adına yapılmış olması ve doğruca Pakistan ile bağlantılı bulunmasıydı. Analizciler, "Neden Pakistan bağlantısı? Her terörist saldırında neden hep Pakistan bağlantısı çıkıyor ortaya?" diye sormaya başladılar.

Batıya karşı yapılan terörist saldırılarla Pakistan arasındaki rahatsız edici bağlantı aslında bir rastlantı değildir. Bana göre bu bağlantının nedeni, Batının siyasi amaçlarına hizmet ettikleri sürece, Pakistan'daki askeri rejimlerin, demokrasi isteyen halkı ezmelerine Batının göz yummasıdır.

Diktatörlerle yapılan bu dansın yine birtakım sonuçları vardı ama bu kez bu sonuçlarda düşünülemeyecek kadar büyük tahribatlar çıkıyordu ortaya.

1970'li yılların sonlarında 1980'li yıllarda ISI Pakistan'da bir CIA şubesi gibi çalıştığı için diktatör Ziya'nın her yaptığına göz yumdu Batı. ISI/CIA işbirliği Mücahidine modern silahlar ve teknoloji sağlamakla kalmadı, benim barışçı ülkemi şiddet dolu bir Kalaşnikoflar, eroin ve radikal İslam diyarı haline getirdi. Kaynakların sosyal sektörden askerlere kaydırılması da, Pakistan toplumunda hâlâ iyileşmeyen yaraların açılmasına neden oldu.

Hükümet eğitim, sağlık, iskân ve sosyal hizmetlerden elini çekerken halk başka yerlerde destek aradı. Bunun sonucu olarak Pakistan'ın dört eyaletinde binlerce siyasi Medrese çıktı meydana.

Bugün İslam adını kirleten aşırı uçlar üç grup halinde organize olmuşlardır ve dinci partiler onlara siyasi

destek sağlar. Siyasi Medreseler diğer dinlere ve mezheplere karşı hoşgörü göstermez, bir nefret atmosferi yaratırlar. Laşkar-ı-Tayyıba ve Harkat-ül-İslam gibi militan gruplar kendilerine militan buluyor ve eğitiyorlar. Bazı militanlar için bu bir görev ama bazıları için de bir iş, bir meslek anlamına geliyor. (Örneğin aşiret reislerinden birinin bana söylediğine göre, Afganistan Cumhurbaşkanı Karzai askerlerine ayda yetmiş dolar, Taliban ise kendi askerlerine yüz dolar ödüyormuş.)

Sovyetlerin 1989'da Afganistan'dan çekilmeleri, Batının da orada demokrasiyi terk etmesi ve Mücahidinin radikal elemanlarının güçlenmesiyle beraber, bazı siyasi ve dinci aşırı uçlar Pakistan'da kaldılar. Bu gruplar Batıya karşı bir kutsal savaş vermeye kararlı görünüyor ve askeri diktatörlük idaresi altında güçleniyorlar.

Amerika'nın Ziya zamanında yaptığı yanlış hesapları yeni askeri diktatör Pervez Müşerref zamanında da tekrarlamasını üzülerek izliyorum. Ziya'nın Pakistan'daki darbeye yirmi yıl önce indirdiği darbeden sonra ikinci bir darbe de bir başka Generalden geldi.

Daha önceki diktatörün yaptığı gibi, yeni Pakistan diktatörü de Batı ile flört etmeye başladı, teröre karşı küresel alanda verilen savaşı da riyakâr bir tavırla destekler gibi görünüyor. Böylece ABD ve İngiltere onun politikalarını pek eleştirmiyorlar ve Taliban da Pakistan'ın aşiret bölgelerinde yeniden gruplanıyor ve komşu Afganistan'da NATO askerlerini öldürüyor.

Bu arada militan hücreler bozulmadan duruyorlar. Bazen militan liderleri tutuklanıyor ama uluslararası toplumun dikkatleri başka yönlere kayınca serbest bırakılıyorlar. Bana göre, askeri diktatörlük yönetimi muhalefet liderlerine baskıyı sürdürüyor, siyasi partileri zayıflatarak yok ediyor, medyayı kontrol altına alıyor ve insan haklarını hiçe saymaya devam ediyor.

Askeri rejimin hedefi, hükümet kurma konusunda

istihbarat örgütlerine hiçbir alternatif çıkmaması ve bu nedenle de her zaman PPP'nin karşısında oluyorlar. Askeri rejimi destekleyenler Başkan John F. Kennedy'nin 1961'de söylediği, "Bir kaplanın sırtına binen hep tetikte olmalıdır," sözünü mutlaka hatırlarlar.

Ben General Müşerref'le ilk kez, bize ziyarete gelen Türk generallerine tercümanlık yaparken tanıştım. Onun askeri sekreterim olmasını istemedim. Onun etnik ve şiddet yanlısı Muhacir Kamumi Hareketi (MQM) ile kanıtlanmamış yakınlığı nedeniyle bir terfisini reddettik. Onunla 1996'daki son karşılaşmamız çok önemliydi, o görüşmemizde bana Keşmir konusunda bir savaş senaryosu vermişti.

Müşeref'in PPP'yi durdurma ve benim yeniden seçilmemi engelleme konusunda kararlı olması ülkede siyasi kuruluşların zayıflamasına neden oldu. Müşerref'in bütçede yaptığı değişiklikler sonucunda öncelikler sosyal sektörden silahlı kuvvetlere kaydırıldı ve sayesinde fakirlerin sayısı daha da arttı.

General Müşerref'e birçok kez suikast girişiminde bulunuldu. Biz bu tür saldırıların durmasını diliyoruz ama tehdit devam ediyor. Pakistan'da sağlam temelli bir demokrasi kurulmadığı sürece çok kötü olaylar yaşanacak, huzur sağlanamayacaktır.

Müşerref yönetimi Pakistan sınır bölgelerinde yaşayanların zor insanlar olduğunu söyleyerek o bölgeleri boş bıraktı. Bin Ladin'in yakalanmamasına şaşmamak lazım. Pakistan'ın o bölgelerindeki insanların yönetilemez olduğunu söylemek saçmalık bence. Bizim her iki iktidarımız zamanında düzeni sağlamak için asker gönderdik o bölgelere. Müşerref idaresi ise teröristlerin o topraklara sahip çıkmasına engel olmadı. Onun rejimi Avrupa, Amerika ve Pakistan'da uçaklarda, trenlerde ve otobüslerde yolculuk yapan masum insanlara saldıran aşırı uçlardan teröristle-

re göz yumuyor. Bunlar bir kadın Başbakan iktidarında olsaydı o kadın zayıflıkla, beceriksizlikle suçlanırdı. Ama bu general bunları yaparken hiç utanmıyor, kimseden çekinmiyor. Ülkede kadınlar büyük gelişme sağlamasına karşın, kadın erkek eşitliği ne yazık ki hâlâ sağlanamadı.

Müşerref Washington ve Londra'nın desteğini kaybetmemek için terörle savaşa destek verir gibi görünüyor, ama politikalarıyla bir yandan da Batı düşmanlarına güç veriyor. Başbakanlığım zamanlarında yıllarca mücadele ettiğim siyasi Medreseler askeri rejim desteğiyle hâlâ faaliyetlerini sürdürüyor ve güçleniyorlar.

Bana göre, Pakistan vatandaşlarında ve Batıda yaşayan Pakistanlılarda yabancı düşmanlığı ve aşağılık duygusunu yaratanlar Ziya ve Müşerref gibi adamlardır. Her zaman seçimlerin belirli sonuçları olduğu söylenir. Ben de bunu, 'Darbelerin belirli sonuçları olur,' şeklinde değiştirebilirim. Demokratik ifade şekilleri üzerindeki baskılar, aşırı İslami yorumlarla desteklenirse, hiç kuşkusuz sadece Pakistan'da değil, bütün dünyada etkili olurlar. Onun için bütün terör olaylarının Pakistan'la ilişkilendirilmesi beni pek de şaşırtmıyor. Ülkemizde asker yöneticiler, kuşaklar boyunca aşırı uçları beslediler, onlara güç ve eğitim verdiler.

Bu durumda, 2007'de Pakistan'a ve belirsiz bir geleceğe dönmek için hazırlanırken, sadece kendim ve ülkem için değil, tüm dünya için geçerli olan tehlikelerin farkındayım. Tutuklanabileceğimin bilincindeyim. Benigno Aquino'nun Ağustos 1983'te Manila'da öldürülmesi gibi ben de uçaktan inerken vurulabilirim. El-Kaide beni kaç kez öldürmek istedi, gericilerin istemediği demokratik seçimler için ülkeme dönerken, bunu tekrar denemek istemeyecekler mi acaba? Ama ben yapmam gerekeni yapacağım, Pakistan halkına verdiğim demokrasi sözünü yerine getirmek için yeniden çalışmalara başlamam gerekiyor.

Pakistan'ın çocukları için riskleri kabul ediyorum.

Kişisel güç umurumda bile değil. Ben ülkemde kadın ve erkeklerin özgür, güvenlik ve huzur içinde yaşamalarını, herkese saygı duyulmasını istiyorum. Şimdi bu tehlike ve terör dolu yeniçağda yapılması gereken çok şey var. Pakistan'da demokrasi sadece Pakistanlılar için değil, bütün dünya için önemli. Aziz dinimin radikal yorumu ve kullanılmasında, her zaman için, demokratik hükümetlerin teröristleri desteklemediğini, korumadığını asla unutmamalıyız. Askeri diktatörlerin boyunduruğundan kurtulmuş olan demokratik bir Pakistan uluslararası teröristlerin tuzağına da düşmeyecektir.

Bu nedenle yeni bir kampanya başlatmak üzere sürgünden dönmeyi düşünüyorum. Demokrasi dünyası General Müşerref'ten serbest ve dürüst bir seçime gitmesini istemeli, tek dileğim bu. Bütün siyasetçiler ve partiler onlara özgürce, çekinmeden muhalefet edebilmeli, uluslararası gözlemciler seçimleri izleyebilmeli ve sonuçları herkes kabul etmeli. Bütün bunların ideal ve bazılarına göre gerçekçi olmadığını da biliyorum ama yine de bunca yıl sonra zaman, adalet ve tarih güçlerinin demokrasiden yana olduklarına inanıyorum.

Bazıları benim rahat bir hayatı bırakıp kendimi neden bu tehlikelere attığımı kolayca anlamayabilir. Çok fazla insan çok fazla şey için fedakârlık etti, çok fazla insan öldü ve çok fazla insan beni kendileri için özgürlük umudu olarak görüyor, artık savaştan kaçamam. Dr. Martin Luther King'in, "Hayatımız önemli konularda sessiz kaldığımız gün sona ermeye başlar," sözü geliyor aklıma. Ben de Allah'a olan inancımla kaderimi halkımın ellerine teslim ediyorum.

SONSÖZ

18 Ekim 2007 tarihinde, Benazir Bhutto 2008 seçimlerine katılma amacıyla Pakistan'da demokrasiyi getirmek için ülkesine geri döndü. O ve kocası Asif Ali Zerdari bu girişimlerinin çok riskli olduğunu biliyorlardı ve General Pervez Müşerref yönetimini güvenliklerinin güvence altına alınması amacıyla aradılar. Onlar kurşun geçirmez camları olan zırhlı araçlar istediler. Müşerref bu isteği geri çevirdi. Onlar cep telefonu ile patlatılan bomba sistemini belirleyen aletler satın alınmasını istediler, fakat Müşerref onların bu isteklerini geri çevirdi. Onlar yurtdışından eğitimli güvenlik personelinin kendi güvenliklerini sağlaması için getirilmesi için izin verilmesini istediler. Müşerref bir kez daha bu isteği geri çevirdi ve bu güvenlik personeline giriş vizesi vermeyeceğini belirtti.

Müşerref, onun korunması konusunda en ufak şey yapmamasına karşın, Bhutto neden girişiminden vazgeçmedi? Bunu kendi sözleriyle açıklayalım: "Bazı insanlar benim neden böylesine meçhul ve potansiyel tehlikelerle dolu bir hamlede bulunduğumu merak ediyorlar. Çok sayıda insan bu uğurda kurban verilmiştir, çok sayıda insan ölmüştür ve çok sayıda insan beni özgürlüğe kavuşmak için geriye kalan tek umut olarak görmektedir." Bhutto sekiz yıllık sürgün hayatından sonra Pakistan topraklarına ayak bastığı zaman, onun vatandaşları ve kadınlar coşkulu bir şekilde ona sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Her yaştan, her sosyal sınıftan ve ulusun dört ayrı etnik grubundan yaklaşık üç milyon erkek ve kadın onu Quaz-e-Azam Uluslararası havaalanında karşılamıştır. Bhutto'nun destekçileri Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah Mozolesine kadar uzun bir yol boyunca dizilmişlerdir. Bhutto burada vatandaşlarına BBC ve CNN

aracılığıyla tüm dünyaya duyurulacak olan bir konuşma yapmıştır. İnsanlar yalnızca Pakistan Halk Partisi (PPP) için değil, aynı zamanda demokrasi ve özgür bir Pakistan için muazzam bir destek gösterisinde bulunmuşlardır. Bhutto'nun muzaffer eve dönüş konuşmasından sonra 19 Ekim'de gece yarısını biraz geçtikten sonra kalabalık arasında iki patlama olmuştur. Bhutto'nun aracına ateş edilmiş ve 179 kişi ölmüştür—bunların çoğu eski başbakanlarını korumak uğruna kendini hayatlarını ortaya koyan beyaz tişörtler içindeki genç PPP taraftarlarıydı.

Suikast girişiminde pek çok belirsiz durum bulunmaktadır. Bhutto'nun aracı bombanın patlayacağını yere yaklaştığı zaman, sokak ışıkları birdenbire sönmüştü. Benazir'in personelinin çalışmasını engelleyecek şekilde radyo parazitleri oluşmuştur ve patlamadan dakikalar sonra, Pakistan polisine en kritik kanıtları yok edecek şekilde bölgeyi hortumla sulama emri verilmiştir. Hiç kimse polis tarafından sorgulanmamıştır. Müşerref yönetimi Bhutto'nun Scotland Yard ve FBI tarafından araştırma yapılması ricasını reddetmiştir.

Bhutto geri dönüşünden iki gün önce General Müşerref'e rejimle ve parti ile bağlantılı olan ve kendi hayatını tehdit eden üç kişinin kimlik bilgilerini içeren bir mektup yazmıştır. Ancak Bhutto bu mektubuna herhangi bir yanıt alamamıştır. 19 Ekim'den bir hafta sonra Karaçi'de suikast girişiminde bulunulduğunda onun *Reconciliation* (Uzlaşma) kitabının hazırlanmasında yardımcı olan bir arkadaşım bana bir e-posta göndermişti. 26 Ekim tarihli bu e-postada şöyle yazıyordu: "Mark, Tanrının istemediği hiçbir şey olmaz. Ancak Müşerref yönetimi altında güvenlik içinde olunduğuna dair hiçbir işaret bulunmamaktadır ve biz kendi araçlarımız içinde bile asla kendimizi güvenli hissetmiyoruz."

Bhutto, eski bir başbakan olarak belirli bir koruma seviyesinde korunmayı reddetmiş ve Kasım ve Aralık ayında Pakistan'da dört bölgede kampanyasını yürütmüştür. Bu kampanyalar sırasında çok büyük kalabalıklar onu yoğun bir şekilde desteklemiştir. Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü tarafından finanse edilen anketler onun Pakistan'daki en sevilen lider olduğunu ve PPP'nin seçimlere giren en güçlü parti olduğunu ortaya koymaktadır. Müşerref ve onun PML partisinin tüm girişimlerine karşın, genel beklenti 8 Ocak tarihinde yapılacak olan seçimde PPP'nin yeni parlamentoda çoğunluğu elde edeceği ve Bhutto'nun üçüncü kez Pakistan başbakanı seçileceğini şeklindeydi.

27 Aralık öğleden sonra, Bhutto Rawalpindi'ye hareket etti. Rawalpindi, ABD'nin Pentagon'una denk olacak şekilde Pakistan'ın askeri garnizon kentidir. Bhutto, Ali Han Parkı'nda konuşmasını yaptıktan sonra aracı içinde bölgeyi terk etmeye hazırlanmaktadır. Araç yavaşça ilerlemeye başladığı zaman, Benazir araç içinde ayakta olarak aracın tepe penceresinden gözükmekte ve aracın etrafındaki parti destekçilerine el sallamaktadır.

Eski başbakana iki kez –belki de üç kez– ateş edilmiştir ve hemen yanıbaşında bir intihar bombacısı üzerindeki bombayı patlatmıştır. Yirmi parti taraftarı hemen orada ölmüştür. Bir İslam devletinin başbakanı olarak seçilen ilk kadın olan Benazir Bhutto hemen Rawalpindi Devlet Hastanesine kaldırılır ve orada öldüğü duyurulur.

19 Ekim suikast girişiminde olduğu gibi, olay bölgesi polis tarafından birkaç dakika içinde hortumlu su ile yıkanmıştır ve adli kanıtlar yok edilmiştir.

Doktorlar Bhutto'nun basın ile konuşmasını engelleme girişiminde bulunmuşlardır.

Saatler içinde Pakistan hükümeti Bhutto'nun ölüm sebebine ilişkin olarak üç farklı açıklama yapmıştır.

Pakistan'ın ABD Büyükelçisi Bayan Bhutto için ge-

rekli olan tüm güvenlik önlemlerinin alınmış olduğunu açıklamıştır.

Pakistan hükümeti Bhutto ailesinin ve Pakistan Halk Partisi'nin ısrarlı ricalarını reddetmiştir.

28 Aralık 2007'de, Benazir Bhutto, Pakistan ve dünya için uzlaşma ve umudun bir simgesi olarak ailesi ve dostları tarafından Pakistan'daki Sindh bölgesinde, babası Zülfikar Ali Bhutto'nun yanına defnedilmiştir. O, 54 yaşında hayata gözlerini kapamıştır.

Mark A. Sigegel
8 Ocak, 2008